

UNIVERZITET U NOVOM SADU
ASOCIJACIJA CENTARA ZA INTERDISCIPLINARNE I
MULTIDISCIPLINARNE STUDIJE I ISTRAŽIVANJA – ACIMSI
CENTAR ZA RODNE STUDIJE

**„Formalno i neformalno obrazovanje i profesionalni status
novinarki u Vojvodini – rodna perspektiva”**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentorka:
Prof. dr Milica Andevski

Kandidatkinja:
ma Smiljana Milinkov

Novi Sad, 2016.

Univerzitet u Novom Sadu
Asocijacija centara za
interdisciplinarne i
multidisciplinarne studije i
istraživanja – ACIMSI
Ključna dokumentacijska informacija

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Smiljana Milinkov
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	prof. dr Milica Andevski
Naslov rada: NR	„Formalno i neformalno obrazovanje i profesionalni status novinarki u Vojvodini - rodna perspektiva”
Jezik publikacije: JP	srpski jezik
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina, Novi Sad
Godina: GO	2016.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Univerzitet u Novom Sadu – ACIMSI Centar za rodne studije Dr Zorana Đinđića 1 21000 Novi Sad

Fizički opis rada: FO	(broj poglavlja 7 / stranica 188 / slika 0/ grafikona 0/ referenci 19 / priloga 4)
Naučna oblast: NO	Rodne studije
Naučna disciplina: ND	Rodne studije
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	novinarke, rod, profesija, obrazovanje, životne priče, mediji, Vojvodina
UDK	
Čuva se: ČU	Centralna biblioteka UNS, Dr Zorana Đinđića 1, 21000 Novi Sad
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	<p>Cilj istraživanja je da pokažem: 1. na koji način formalno i neformalno obrazovanje utiče na formiranje rodnog identiteta koji je u suodnosu sa profesionalnim identitetom; 2. na koji način je proces feminizacije novinarske profesije u kontekstu društva, porodice, obrazovanja i medija.</p> <p>H-1: Formalno akademsko obrazovanje ima značajan uticaj na kvalitetan profesionalni rad novinarki ali nedovoljan za rodno osetljiv pristup.</p> <p>H-2: Neformalno obrazovanje u smislu celoživotnog usavršavanja doprinosi profesionalnijem radu novinarki naročito u istraživačkom novinarstvu, kao i rodno osetljivom medijskom izveštavanju.</p> <p>H-3. Veći broj žena na pozicijama moći ne dovodi nužno do rodno osetljivog pristupa u medijima, te na taj način ne doprinosi promeni sistema vrednosti koji bi vodio ka ravnopravnijem položaju žena u društvu.</p> <p>H-4: Žene u novinarskoj profesiji potiskuju rodni identitet u odnosu na profesionalni.</p> <p>Osnovni teorijski okvir se oslanja na teoriju 'drugosti'.</p> <p>Osnovni istraživački metod su životne priče, kao jedan od dominantnih metoda u rodnim studijama, na osnovu kojeg interpretiramo iskustva žena kao svedočenja o društvenim, političkim i profesionalnim okolnostima u određenom vremenskom periodu u kontekstu multietničke i multikulturalne Vojvodine.</p> <p>Korpus čini 16 novinarki koje rade ili su radile</p>

	<p>u medijima na jezicima različitih nacionalnih zajednica i na jeziku većinskog naroda.</p> <p>Rasvetljavanjem rodne dimenzije razvoja jedne profesije, rezultati istraživanja daju doprinos dekonstrukciji patrijarhalnog društvenog okvira, te putem feminističke perspektive utiču na bolje razumevanje individualnog i društvenog života u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka u Vojvodini.</p> <p>Rezultati istraživanja pokazuju da žene u novinarsku profesiju danas ulaze kao ‘druge’ bez obzira na broj žena u medijima, upravljačke strukture i dalje pripadaju muškarcima - oni imaju profesionalnu i političku moć. Novinarke iz manjinskih nacionalnih zajednica su dvostruko ‘druge’ u odnosu na novinarke iz većinske zajednice i muške kolege u sopstvenoj zajednici.</p> <p>Rezultati pokazuju da je formalno visoko obrazovanje važno polazište za bavljenje novinarskom profesijom, ali za stepen razvoja profesionalnog identiteta je neophodno i konstatno (celoživotno) neformalno obrazovanje; edukacija o rodnoj ravnopravnosti značajno utiče na nivo ostvarenosti rodne novinarske kulture; kod novinarki je izražen rodni identitet, ali je podređen profesionalnom, jer se u slučaju većine novinarki rodni identitet shvata kao statički žensko-muški polaritet a ne kao kategorija višestrukih identiteta.</p> <p>Primena rezultata istraživanja je dvojaka: 1. empirijski podaci o identitetu novinarski iz Vojvodine poslužiće u teorijskoj raspravi o korelaciji rodnog i profesionalnog identiteta ali i komponentama višestrukog identiteta žena u Vojvodini; 2. poslužiće da se proširi postojeća <i>baza podataka</i> životnih priča žena pripadnica većinske, ali i manjinskih nacionalnih zajednica i iskoristi za naredna komparativna istraživanja.</p>
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	31. 3. 2014. godine
Datum odbrane: DO	

<p>Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO</p>	<p>predsednik: član: član:</p>
---	--

University of
Novi
Sad

Association of Centres for
Interdisciplinary and
Multidisciplinary Studies and Research – ACIMSI Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	Smiljana Milinkov
Mentor: MN	prof. dr Milica Andevski
Title: TI	„Formal and informal education and professional status of female journalists in Vojvodina - gender perspective“
Language of text: LT	Serbian language
Language of abstract: LA	Eng. / Ser.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	AP of Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2016.
Publisher: PU	author's reprint
Publication place: PP	University of Novi Sad – ACIMSI Centre for Gender Studies Dr Zorana Djindjica 1 21000 Novi Sad

Physical description: PD	(number of chapters 7/ pages 188/ images 0/charts 0/graphs 0/references 19 /appendices 4)
Scientific field SF	Gender studies
Scientific discipline SD	Gender studies
Subject, Key words SKW	female journalist, gender, profession, education, life stories, the media, Vojvodina
UC	
Holding data: HD	Central library University of Novi Sad, Dr Zorana Djindjica 1, 21000 Novi Sad
Note: N	
Abstract: AB	<p>The aim of the research is to show: 1. how formal and informal education affects the formation of gender identity in correlation with the professional identity; 2. The way of the process of feminization of the journalistic profession in the context of society, the family, education and the media.</p> <p>H-1: Formal academic education has a significant impact on the quality professional work of female journalists, but it is insufficient for a gender-sensitive approach.</p> <p>H-2: Non-formal education in terms of lifelong learning contributes to a more professional work of female journalists, especially the ones who are involved in investigative journalism, as well as gender-sensitive media coverage.</p> <p>H-3. A larger number of women in positions of power does not necessarily lead to a gender-sensitive approach in the media, and thus does not contribute to a change in values that would lead to more equal position of women in the society.</p> <p>H-4: Women in journalism suppress gender identity in relation to a professional one.</p> <p>Basic and theoretical framework draws on the theory of 'otherness'.</p> <p>The basic research methods are life stories, as one of the predominant methods in gender studies. We interpret the experience of women through testimonies about social, political and professional circumstances in a particular period and in the context of a multi-ethnic and</p>

	<p>multicultural Vojvodina.</p> <p>The corpus consists of 16 female journalists who work or have worked in the minority media of ethnic communities, as well as in the language of the majority. By highlighting gender dimension of development of a profession, the research results should contribute to the deconstruction of patriarchal social framework and lead to better understanding of the impact of individual and social life the second half of the 20th and beginning of the 21st century in Vojvodina through a feminist perspective.</p> <p>The research results show that women in journalism today are included as 'subordinates'. Regardless of the prevalent number of women in the media, the management structure still belongs to men - they have the professional and political power. Journalists from minority communities are double 'subordinates' in relation to the female journalists from the majority community and male colleagues in their own community.</p> <p>The results show that formal higher education is an important starting point for the journalistic profession, but for the further development of professional identity constant (life-long) formal education is necessary; Education on gender equity has a significant impact on the level of achievement in gender-based journalistic culture; with the journalist expressing gender identity, or is subordinate to a professional, as in the case of most journalists gender identity is understood as a static female-male polarity and not as a category of multiple identities.</p> <p>The application of the research results are twofold: 1. empirical data on the identity of the press from Vojvodina will serve as a basis for theoretical discussion on the correlation of gender and professional identity, as well as components of multiple identities of women in Vojvodina; 2. it will serve to expand the existing database of life stories of women who are members of the majority, and minority ethnic communities and should be used for subsequent comparative studies.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	31. 3. 2014.
Defended: DE	

Thesis Defend Board: DB	president: member: member:
----------------------------	----------------------------------

ZAHVALNICA

Zahvaljujem se koleginicama novinarkama na motivaciji i spremnosti da sa nama podele iskustvo u profesionalnom radu; profesorkama i kolegama i koleginicama iz Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu na saradnji i razmeni iskustva i znanja; Komisiji, posebno mentorki prof. dr Milici Andevskoj na pomoći tokom pisanja rada; dr Svenki Savić, profesorki emeritus za istrajnost u višegodišnjem prenošenju znanja iz interdisciplinarnih područja i na pomoći prilikom izrade ovoga rada.

Posebno se zahvaljujem *Rekonstrukcija ženskom fondu* na stipendiji za drugu godinu Rodnih studija: doktorski program; kolegama i koleginicama sa Odseka za medijske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, prijateljima i porodici na podršci i razumevanju.

SADRŽAJ

1.2.1.0. UVOD.....	1
1.1. Žene u novinarstvu	2
1.1.1. Društveni položaj žene u Vojvodini – istorijski pregled	2
1.1.2. Proces <i>feminizacije</i> novinarske profesije	15
1.2. Formalno i neformalno obrazovanje žena za novinarsku profesiju.....	26
1.2.1. Obrazovanje novinarki.....	30
1.2.2. Rodno osetljiv jezik u medijima	36
1.3. Teorijski okvir: identiteti i rodna pitanja profesije i obrazovanja	41
1.3.1. Žena kao <i>drugi</i> - obrazovanje i profesija	42
1.3.2. Rod i mediji.....	47
1.3.2.0. PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA.....	52
2.1. Hipoteze.....	52
1.4.3.0. METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU	53
3.1. Metod životne priče	53
3.2. Korpus istraživanja i jedinica analize	58
1.5.4.0. REZULTATI ANALIZE.....	60
4.1. Komponente rodnog identiteta novinarki iz Vojvodine	60
4.2. Detinjstvo i mladost novinarki iz Vojvodine	61
4.2.1. Odrastanje u SFRJ.....	62
4.2.2. Detinjstvo i mladost devedesetih godina 20. veka.....	76
4.3. Porodični odnosi – paradigma položaja žena i muškaraca u društvu	79
4.4.1. Osnovo i srednje obrazovanje novinarki.....	90
4.4.2. Formalno i neformalno obrazovanje za novinarku profesiju	94
4.5. Profesionalni rad novinarki	107
4.5.1. Medijska slika žene.....	119
4.5.2. Nagrade i priznanja	121
4.6. Rodna ravnopravnost u medijima i rodni identitet	126
4.7. Privatno je javno: brak, porodica, deca	136
4.8. Jezička upotreba novinarki u Vojvodini: maternji, profesionalni, rodno osetljiv jezik.....	145
4.9. Diskusija: profesionalni/rodni identitet novinarki	153
4.10. Novinarke kao <i>druge</i>	158
1.6.5.0. OPŠTI ZAKLJUČAK	168
1.7.6.0. LITERATURA.....	176
1.8.7.0. PRILOZI.....	189

7.1. Prilog 1 – Termini korišćeni u radu.....	190
7.2. Prilog 2 – Tabele.....	194
7.3. Prilog 3- Biogrami 16 novinarki.....	206
7.4. Prilog 4 – Životne priče novinarki.....	222

SPISAK TABELA

Tbl.1: Dokumentacioni podaci o životnim pričama žena u novinarstvu u Vojvodini (1944–1985)

Tbl.2: Komponente identiteta novinarki u Vojvodini (1944–1985)

Tbl.3: Komponenta identiteta: detinjstvo novinarki

Tbl.4: Novinarke: zanimanje roditelja

Tbl.5: Ukupni podaci o formalnom obrazovanju novinarki u Vojvodini (1944–1985)

Tbl.5a: Ukupni podaci o neformalnom obrazovanju novinarki u Vojvodini (1944–1985)

Tbl.6: Novosadska novinarska škola: istorijat, struktura, programi.

Tbl.7: Nagrade i priznanja za profesionalni rad novinarkama u Vojvodini (1944–1985)

Tbl.7a: Novinarke: osnovni podaci o nagradama i priznanjima za profesionalni rad

1.0.UVOD

Izučavanje profesionalnog statusa, stepena obrazovanja i društvenog položaja novinarki iz perspektive sopstvenog iskustva (*life story; oral history*) nema dugu tradiciju u naučnom diskursu u Srbiji. Lične priče pojedinih novinarki mogu se pronaći u publikovanim sećanjima žena iz različitih etničkih zajednica koje žive u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini (Mađarice, Rumunke, Rusinke, Slovakinja, Romkinje) međutim u navedenom empirijskom materijalu profesionalni identitet žena je u drugom planu. U domaćoj literaturi beležena su sećanja i svedočenja pojedinačnih žena, javnih ličnosti, kao što su filozofkinja Svetlana Knjazeva-Adamović (1999), političarka Vesna Pešić (2000) i antropološkinja Zagorka Golubović (2001) ili svedočenja Bošnjakinja o ratu koje je prikupila sociološkinja Janja Beč, međutim tek 1998. projektom „Životne priče Vojvođanki“ Udruženja građana „Ženske studije i istraživanja“ u Novom Sadu pod rukovodstvom profesorke Svenke Savić počinje beleženje iskustava nepoznatih žena, jer „za patrijahalni pristup u kojem se žena suočava sa dominacijom muškaraca u društvu, svaka životna priča žene je za istraživačicu jedinstvena, neponovljiva i istinita“ (Savić 2001: 7-9).

Žensko iskustvo je, prema Doroti Smit (Dorothy Smith) „osnova“ feminističkog znanja. Različiti ženski životi i raznolika iskustva mogu biti početna tačka za postavljanje novih, važnih pitanja ne samo o tim životima, već i o životima muškaraca, društvenim institucijama koje su stvorili prevashodno muškarci sa namerom da služe „čovečanstvu“ (Harding 2005: 233). Marijana Čanak smatra da *sećanje žena* dekonstruiše žanr biografije „Biografija više nije privilegija znamenitih, ona je pravo svakog ljudskog trajanja, a dekonstrukciju pojačava činjenica da je ženama kroz vekove osporavano pravo na znamenitost, da su tragovi ženskog trajanja dugo ostajali nevidljivi“ (Čanak 2008: 12-19).

Shodno interdisciplinarnosti rodnih studija koje kombinujući mogućnost kritičkog promišljanja, različitih naučnih oblasti i metoda, otvaraju novi pristup izučavanju društvenih odnosa, profesionalno i životno iskustvo novinarki iz Vojvodine, predstavlja

značajan empirijski materijal za istraživanje korelacije rodnog, profesionalnog i etničkog identiteta žena u novinarstvu.

Među sto najvećih srpskih novinara, odabranih povodom obeležavanja 200 godišnjice novinarstva u Srbiji (1791-1991) nalaze se svega tri žene: Maga Magazinović, Milica Jakovljević (Mir-Jam) i Desa Glišić (Nedeljković 2009: 90). Dve decenije kasnije, bez obzira na povećan broj žena u medijima, novinarke su u široj društvenoj zajednici teško prepoznatljive (sem nekolicine kao što su Brankica Stanković, Olja Bečković, Olivera Kovačević, Danica Vučenić, čiji se profesionalni rad vezuje uglavnom za medijske redakcije u Beogradu) i gotovo nevidljive kao urednice, novinarke i autorke. Termin „seksizam u nauci” kojim se označava specifična varijanta segregacije po polu u društvenim naukama po kojoj se „jasnije ističu, prepoznaju i vide interesi i aktivnosti muškaraca, te se zahvaljujući dominantnom patrijarhalnom sistemu vrednosti pridaje veći značaj i prestiž muškim ulogama nego ženskim“ (Papić, Sklevicky 2003: 10) primenjiv je i u sferi novinarstva, budući da se među „velikane novinarstva“ uglavnom svrstavaju samo muškarci.

1.1. Žene u novinarstvu

1.1.1. Društveni položaj žene u Vojvodini – istorijski pregled

Kao odjek opšteg pokreta i u Vojvodini se 60-tih godina 19. veka u vreme buđenja nacionalne svesti i emancipacije nacionalnih kulturnih vrednosti pokreće pitanje položaja žene. Gordana Stojaković smatra da je za istorijat borbe za prava žena na vojvođanskom prostoru izuzetno značajno multietničko iskustvo borkinja za ženska prava, koje su žene iz Vojvodine i Austro-Ugarske monarhije¹ tokom 18. i 19. veka prenele i južno od Save i Dunava (Stojaković 2011: 66). Prema Ljubici Marković, feminizam u Vojvodini se javlja početkom 70-tih godina 19. veka. „On je dopro u doba kad u nas započinje rad na preobražaju društva, a kreće ga, kao nerazdvojni deo novog socijalističkog programa Svetozar Marković (Marković 1934: 39). Pod uticajem engleskog liberalnog mislioca Džona Stjuarta Mila, Marković pitanje ženskog oslobođenja ne vidi samo kao pitanje žena nego opšte društveno

¹ Vojvodina je do 1918. godine bila deo Austro-Ugarske monarhije

pitanje od čijeg rešenja zavisi ekonomski i moralni preobražaj društva (Marković 1934: 5). Samo dve godine nakon što je napisan i u Srbiji je, zalaganjem Svetozara Markovića, 1871. preveden Milov esej „Potčinjenost ženskinja“. Proces emancipacije žena i učešće u javnoj sferi olakšalo je i formiranje udruženja žena koja su najčešće bila humanitarnog karaktera a ponekad i kulturno-prosvetnog. Prva ženska zadruga u Vojvodini osnovana je 1873. u Velikoj Kikindi a najaktivnija je bila Dobrotvorna zadruga Srpkinja Novosatkinja (DZSN) osnovana 1880. godine koja je 28 godina izdavala list *Ženski svet* ali i školovala i stipendirala devojke najčešće za pedagoška zanimanja (prema Stojaković 2011: 66).

Žene u Vojvodini su 1918. godine privremeno osvojile pravo glasa a među poslanicima Velike narodne skupštine Banata, Bačke i Baranje koja je izglasala prisajedinjenje Kraljevini Srbiji bilo je sedam žena: Milica Tomić iz Novog Sada, Mara K. Jovanović iz Pančeva, Katica Rajčić, Olga Stanković, Anastazija Manojlović, Mara Malagurski i Manda Sudarević iz Subotice (Stojaković 2001: 37). Aktivnosti žena pratili su i listovi i časopisi a za vojvođanki prostor tematski i po distribuciji najznačajniji su bili novosadski listovi *Ženski svet* (1886-1914) i *Žena* (1911-1921). Među novinama koje su se mogle čitati u Vojvodini a nisu izlazile na srpskom jeziku nalazi se *Žena i društvo (A No es a Tarsadalom)* koje su od 1914. štampane pod nazivom *Žena (A No)* i koje je uređivala jedna od vodećih ugarskih feministkinja Bedy-Schwimmer Rosza (Stojaković 2011: 68-69).

Anđelka Milić navodi da je sudbina ovih prostora da aktivnosti u okviru borbe za ravnopravnost polova i iskustva žena zbog istorijskog diskontinuiteta ostaju zaboravljena ili potisnuta u svakom narednom otvaranju interesa za feminizam i problem položaja žena u društvu. Budući da su nosioci tih aktivnosti i pogleda bile pojedinačne ličnosti, muškarci i žene, koji su retko uspevali da stvore organizovanije oblike povezivanja i delovanja ili su njihovi konkretni učinci i naponi propadali zajedno sa društvenim katastrofama ili dramatičnim životnim sudbinama, te je za naredna pokolenja žena i nove društvene pokrete ostajala *tabula rasa* (Milić 2011: 51).

U periodu između Prvog i Drugog svetskog rata zahtevi feminističkog pokreta u vezi sa redefinisanjem položaja žene u društvu šire se i na lična, porodična i politička prava. Beograd, Zagreb i Ljubljana postaju centri aktivističkog organizovanja žena i centri u kojima se štampaju listovi (*Ženski pokret, Jugoslovenska žena, Žena danas, Glasnik Jugoslovenskog ženskog saveza*) koji prate njihove aktivnosti, dok Novi Sad i Vojvodina više nemaju primat na planu borbe za prava žena (prema Stojaković 2011: 69). Navedeno treba posmatrati u političkom kontekstu prisajedinjenja Vojvodine Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. godine, centralizovanoj monarhiji sa Beogradom kao glavnim gradom.

Ljubica Marković 1933. godine govoreći o ženskom pitanju u Srbiji na godišnjoj skupštini Udruženja univerzitetski obrazovanih žena ističe da je Svetozar Marković definisao osnovne principe feminizma, ali i da je „ženski pokret zatekao našu ženu još nepripremljenu za to, jer u masi ona je još bila u patrijarhalnom stanju“, njen položaj u porodici je „gori od položaja roba“, nema pravo na svoju sopstvenost, pravo na obrazovanje, slobodu rada, svojinu, niti da kritički sagledava realnost jer se pod uticajem konzervativnog mišljenja koje je nerado gledalo na izlaženje iz kuće, od školovanja ženske dece očekivalo da „izađu svesne Srпкиnje, obrazovane žene, verne ljube, dobre i brižljive majke i savesne gazdarice“ (Marković 1934: 11-17). U Srbiji su 1935. pojačane rasprave o pravu glasa žena, te jeseni se u Beogradu održava veliki zemaljski zbor koji je okupio više od 2.000 aktivistkinja, gde su govornice branile pravo žene na rad i na jednakost s muškarcima u državnoj službi (Zaharijević, Lončarević 2008: 434). Tadašnji listovi *Politika* i *Vreme* ispratili su i učešće dvadesetak slikarki na Drugoj prolećnoj izložbi u Umetničkom paviljonu, što je tada bio presedan jer su se žene u svetu umetnosti mogle naći samo kao spisateljice pošto su to najlakše mogle da kombinuju sa dužnostima u svom domaćinstvu (Vučetić-Mladenović 2002: 148).

Prema Gordani Stojaković, iskustvo masovnijeg organizovanja žena započinje tokom Drugog svetskog rata kada se na oslobođenim teritorijama pod kontrolom Narodnooslobodilačke vojske i Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) formiraju organizacije Antifašističkog fronta žena (AFŽ) koje su pomogle oslobodilačku borbu kao „učesnice s puškom u ruci, ilegalke, kurirke, bolničarke i pozadinske radnice“ (Stojaković 2011: 72-73). Procene su da je u redovima jugoslovenske oslobodilačke vojske krajem rata bilo preko 100 000 žena a da je oko 1 000 000 žena aktivno učestvovalo u partizanskom otporu (Milić 2011: 54). Ulazak žena u javni život ili muški svet posla povezan je s trenutnim prevratima i stresom. Žene ostvaruju napredak u trenucima društvenih promena, kada se utvrđeni blokovi moći pomeraju i pucaju, čime se za žene i druge autsajdere stvara mogućnost da prodru u strukture gde im ranije nije dozvoljen pristup (Majls 2012: 19).

Nakon Drugog svetskog rata u periodu od 1945. do 1953. žene u Jugoslaviji su izborile jednaka prava, bar kada je reč o zakonskim aktima, a ravnopravnost je pre svega garantovana Ustavom Federativne narodne republike Jugoslavije (FNRJ) usvojenim 31. januara 1946. godine (Petranović 1981: 394). Osnov ravnopravnosti bio je u ekonomskoj samostalnosti žena do koje se dolazilo obrazovanjem i uključivanjem žena u sve segmente života i rada, a ideološki plan podrške načelu ravnopravnosti prenošen je putem štampanih medija dok je funkciju transfera poruka ženama preuzimala štampa AFŽ-a. Pokrajinski odbor AFŽ Vojvodine objavljivao je *Glas žena* (Novi Sad, 1948-1950), *Dolgozo No* (Ujvideki 1946-

1951) i *Femeia noua* (Vršac, 1950-1953) (prema Stojaković 2012: 68, 2011: 74). Promene u ekonomskom i političkom sistemu Jugoslavije nastaju 27. juna 1950. godine kada se u cilju „otvaranja procesa demokratizacije društva” donosi Zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima što označava početak „samoupravljanja” (Popov 1982: 180). S druge strane patrijarhalna svest koja je u prvim posleratnim godinama smatrana nazadnom, vremenom je prevladala i učinila da žene na svakom poslu moraju više da se dokazuju. Paralelno sa uvođenjem samoupravljanja počinje da se smanjuje društveni i politički angažman žena, a 1953. ukida se AFŽ i osniva Savez ženskih društava, koji potpuno nestaje 1961. godine (Milinkov 2014: 180). Sabrina P. Ramet smatra da je istorija južnoslovenskih žena u dvadesetom veku, delimično, istorija njihovih borbi u okvirima rivalskih ideologija: socijalističkog, liberalnog, socijaldemokratskog, anarho i radikalnog feminizma. Ona navodi da su Tito (doživotni predsednik Jugoslavije Josip Broz prim.aut.) i *titoisti* odbacili termin „feministkinja” poistovećujući ga sa buržoaskim aktivizmom, smatrajući da ravnopravnost žena nije mogla imati prioritet iznad razvoja samoupravnog socijalizma (prema Ramet 1999: 4-5 u Milinkov 2014: 174). Članice AFŽ-a su se takođe ograđivale od feminizma jer je „u ranijem kapitalističkom sistemu, ograničavanjem aktivnosti ženskih organizacija uglavnom na humanitarne i prosvetarske delatnosti odvrtao žene od borbe za promenu društvenog sistema, što je jedini ispravan put za ostvarenje ravnopravnosti žena” (Božinović 1996: 156). U državama socijalizma nuklearna porodica se naziva „socijalističkom” ali se i dalje smatra osnovnom ćelijom društva, te izostaje preispitivanje rodne podele rada unutar porodice (Einhorn 1993: 39).

Socijalistička Jugoslavija je ideološki, zakonski i delimično ekonomski podržavala emancipaciju žena, u smislu pravnog izjednačavanja polova i socijalno-zdravstvene zaštite majke i deteta. Međutim nakon nominalnog izjednačavanja muškaraca i žena već pedesetih godina usledio je talas retraditionalizacije, žene su bile prinuđene da se vrate ulogama u patrijarhalnom domaćinstvu, dok su zaposlene žene trpele dvostruko opterećenje (Vilenica 2013: 16). Prema Rozalind Majls (Rosalind Miles) faza u borbi za emancipaciju koja je usledila posle šezdesetih rezultat je niza svetskih recesija koje su udeo žena u radnoj snazi u zemljama poput Britanije podigle za 47%. Međutim, znaci emancipacije posmatrani su samo kao privremeni odgovor na krizu a atmosfera nesigurnosti, nezadovoljstva i straha počela je da se povezuje sa činjenicom da žene zbog posla nisu kod kuće da pruže dobrodošlicu i toplinu. Napredovanje žena se posmatra kao uzrok promene i svega lošeg, što dovodi do toga da po završetku Drugog svetskog rata generacije inženjerki u usponu budu izgurane sa stručnih poslova i ponovo vraćene služenju u kući. Jedino što „domaćinstvo” dobija novo ime i

podigne se na nivo umetnosti uz pomoć propagandnog materijala o „idealnom domu” i uz Doris Dej koja je slavila radosti „dodira žene” (Majls 2012: 19-20).

Pedesetih godina nakon sukoba sa Sovjetskim savezom² dolazi do promene spoljnopolitičke orijentacije Jugoslavije i ona se sve više okreće Zapadu. Prihvatanje američke kulture (muzika, holivudski filmovi, umetnost, proizvodi masovne potrošnje) uz američku ekonomsku pomoć, imalo je za cilj da pokaže kako je i koliko jugoslovenski sistem liberalan i koliko se udaljava od sovjetskog modela (Vučetić 2012: 16). Sa druge strane taj period je u Sjedinjenim Američkim Državama poznat kao *baby boom* jer je značajno skočila stopa nataliteta zahvaljujući poratnoj pronatalističkoj politici (Zaharijević 2007: 435), što treba imati u vidu kada se pominje uticaj američke kulture i konzumeristički orijentisanog društva. Proces retradicionalizacije položaja žene u jugoslovenskom društvu ilustruju i pojedini medijski tekstovi (*Slobodna Vojvodina/Dnevnik*) u kojima se sve manje govori o ravnopravnom učešću žena u društveno-političkom životu, tako se umesto radnice, udarnice, zadrugarke, politički aktivne žene i građanke, kao poželjne ženske uloge postavljaju supruga, majka, domaćica, negovateljica i vaspitačica. Prema Suzan Duglas (Suzan Douglas), još pedesetih godina u potrošačkoj kulturi, žene su identifikovane kao odlični potrošači, jer su oglašivači potencirali da se dobra majka i supruga može biti samo ako se uz pomoć određenih proizvoda održava savršen dom. U štampi, pod uticajem zapadne potrošačke kulture, sve češće se pojavljuju saveti za domaćice, ženski aktivizam zamenjuju modne strane, a pojavljuje se i obnaženo žensko telo. Analiza izdanja vojvođanskog dnevnog lista *Dnevnik* iz prve polovine pedesetih pokazuje da su u rubrikama namenjenim ženama dominantne teme, sem vaspitanja dece, kako napraviti od starog novo, kućni lekar, mali kurs krojenja-haljina za večernje izlaske, recepti (prema Milinkov 2014: 184-187).

Prema Radini Vučetić, u političkom smislu jugoslovenske šezdesete su bile opterećene brojnim dilemama o putevima daljeg razvoja društva, gde se sve češće otvaralo pitanje međunacionalnih odnosa. 1963. godine donet je ustav kojim FNRJ postaje SFRJ a amandmanima iz 1967, 1968. i 1969. ograničava se samostalnost federacije koja se stavlja pod nadzor republičkih i pokrajinskih struktura. Kao svojevrsni „globalni mit, simbol, politički i kulturni fenomen” pobuna 1968. imala je svoje obeležje i u Jugoslaviji, u studentskim centrima u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i Sarajevu a glavni zahtevi su bili usmereni na unutrašnje političke odnose i na „ukidanje svih privilegija, demokratizaciju informacionih medija, kao i slobodu okupljanja i demonstriranja”. Revolucija 1968. bila je u

² Rezolucija Informbiroa i napad SSSR na jugoslovensko rukovodstvo juna 1948. godine

mnogome izneverena, završila se Titovom rečenicom „Studenti su u pravu” i kozaračkim kolom a neki od pobunjenika su ušli u institucije i postali deo sistema (prema Vučetić 2012: 42-44). Zagorka Golubović piše da je to prvi pokret u Jugoslaviji koji nije bio izrazito ideološki inspirisan već željom da se izbori za promene u skladu sa osnovnim demokratskim vrednostima. „Sećajući se tih burnih i veličanstvenih dana može se reći da smo i u tom kratkom vremenu intenzivno živeli *svoju revoluciju* verujući da vreme radikalnih promena nije prošlo i da smo dužni kao generacija da se borimo za ostvarenje svojih snova (Golubović 2012: 63). Dubravka Stojanović piše da je studentskom pobunom `68, podrškom koju su dali pojedini profesori kao i nezadovoljstvom nacionalnim položajem pojedinih naroda u federativno organizovanoj Jugoslaviji formiran široki front kritike društva i politike. „Tako su se zajedno našli oni koji su sa levih pozicija tražili više jednakosti boreći se, kako su govorili protiv socijalne neravnopravnosti i „crvene buržoazije“ s onima koji su negodovali s desnih pozicija, buneći se protiv, kako su oni videli, neravnopravnosti svog naroda“ (Stojanović 2011: 19-20).

Prema Anđelki Milić, iako nakon gašenja AFŽ-a i svođenjem ženskog aktivizma pod okrilje Socijalističkog saveza radnog naroda, šezdesetih godina nije postojao nikakav oblik samostalnog ženskog političkog delovanja, ipak drugi feministički talas koji doživljava vrhunac sredinom sedamdesetih godina u Americi i Evropi, nije značajnije kasnio u jugoslovenskom društvu. Poredeći situaciju u bivšoj Jugoslaviji sa situacijom žena u ostalim komunističkim zemljama iza „gvozdene” zavese ona konstatuje da feminističke aktivnosti dobijaju prostor za prvo javljanje unutar Saveza komunista i nekih njegovih „demokratskih” parapartijskih institucija, zahvaljujući pre svega autonomiji i identitetu pojedinih pripadnica saveza Komunista, kao što je u Zagrebu bila urednica jedinog teorijskog časopisa za ženska pitanja *Žena* Marija Šoljan Bakarić ili savezna funkcionerka Vida Tomšić u Sloveniji. Za razliku od Slovenije i Hrvatske, u Srbiji su članice Konferencije žena bile birokratski, partijski kadar, bez smelosti za samostalnu akciju, a feminizam je za njih bio tabu i „neprijateljska” rabota. Za dalji razvoj feminizma u Jugoslaviji bitne su dve konferencije organizovane sedamdesetih godina, jedno je savetovanje *Društveni položaj žena i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu društvu* koje su 1976. godine u Portorožu organizovali marksistički centri Centralnih komiteta Saveza komunista Slovenije i Hrvatske, a drugi je međunarodni feministički skup *DRUG-ca, žensko pitanje, ženski pristup* koji su 1978. godine u Beogradu organizovale Dunja Blažević i Žarana Papić, kao prvi koji je organizovan u Istočnoj Evropi (prema Milić 2011: 54-56).

Ženski aktivizam i razvoj feminizma svakako treba posmatrati u okviru društveno-političkog konteksta Jugoslavije sedamdesetih godina. Dubravka Stojanović govori o „velikim potresima” koji počinju ’71. kada dolazi do akcija ustaških terorista. Predsedništvo SKJ osuđuje nacionalističke i separatističke politike „hrvatskog rukovodstva” što označava kraj „hrvatskog proleća”, dok iz federalnog i partijskog centra stižu optužbe protiv srpskog rukovodstva zbog „tolerantnog odnosa prema univerzitetu i beogradskoj štampi u kojima ima pojedinaca koji rade protiv sistema. Sve je to doprinosilo stvaranju atmosfere u kojoj su se očekivali obračuni (Stojanović 2011: 20). Savremenica i akterka društveno-političkih dešavanja antropološkinja Zagorka Golubović piše o izvesnom prostoru za „osvajanje slobode” izvan okvira oficijelnih institucija u Jugoslaviji između 60. i 70-tih godina kojem je doprinelo to što je Jugoslavija uživala veliku reputaciju ne samo na Zapadu, već i u istočno evropskim zemljama, a dosta slobodno kretanje po inostranstvu omogućilo je upoznavanje jugoslovenskih intelektualaca koji su bili protagonist tih novih otvaranja sa liberalnim strujama u tim zemljama, koji su u više slučajeva upućivali protestna pisma jugoslovenskom rukovodstvu u slučajevima uskrađivanja građanskih prava (Golubović 2012: 69). Iako su, prema Dubravki Stojanović, u drugoj polovini sedamdesetih u ekonomskom i socijalnom smislu zahvaljujući prethodnim privrednim uspesima i stranim kreditima Jugosloveni živeli svoje „zlatno doba”, ipak je sukob vlasti (represija) i opozicije³ postajao sve očigledniji, a prostor slobode se sužavao o čemu svedoče zatvorske kazne Lazaru Stojanoviću zbog filma *Plastični Isus*, zabrana izložbe Miće Popovića, gašenje časopisa Praxis (Stojanović 2011: 65-66). Zbog *kritičke misli* 1975. godine sa još šest profesora okupljenih oko grupe Praxis (Ljubomir Tadić, Mihajlo Marković, Nebojša Popov, Svetozar Stojanović, Trivo Indić i Dragoljub Mićunović prim.aut) Zagorka Golubović isključena je sa Filozofskog fakulteta Beogradskog univerziteta, a potom zabranom predavanja u Jugoslaviji, prinuđena na privremeni egzil u inostranstvo (Golubović 2012: 81-82). Titova smrt 1980. godine označila je i kraj lagodne svakodnevice, ekonomska kriza stigla je poznih sedamdesetih do svakog domaćinstva (Stojanović 2011: 67).

Početkom osamdesetih, kritikujući činjenicu što „žensko pitanje” nije rešeno, sociološkinja Žarana Papić navodi da jugoslovenski socijalistički sistem nije lišen tradicionalno-patrijarhalističkog odnosa, kao i da upravo mediji najčešće reprodukuju građanske stereotipe o mestu i ulozi žene i tako pothranjuju „ideal zadovoljne, sposobne, vredne domaćice i supruge i njenog sveta koji ne izlazi iz okvira porodične egzistencije. Takozvana ženska

³ Sve češće se otvara nacionalno pitanje, tako 1977. Dobrica Ćosić prilikom pristupne besede Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (SANU) iznosi ideju da su Srbi pobednici u ratu a poraženi u miru.

štampa predstavlja utočište tradicionalnih ženskih vrednosti, zanimanja i trivijalnih interesa (Zaharijević, Ivanović, Duhaček 2012: 105). Ipak, period od kraja sedamdesetih do kraja osamdesetih u bivšoj Jugoslaviji predstavlja vreme intenzivne aktivnosti određenog kruga žena koje, obrazujući sebe, stvaraju klimu za prihvatanje feminističkih stanovišta i aktivnosti u društvu. Jedno od bitnih mesta za diskusiju je tribuna feminističke istraživačke grupe *Žena i društvo* koja se od 1979. do kraja 1991. godine organizuje u beogradskom Studentskom kulturnom centru, oko koje su bile angažovane Žarana Papić, Lepa Mladenović, Sonja Drljević i Sofija Trivunac (Milić 2011: 57).

Učestvujući 1991, godine na međunarodnom skupu Evropskog foruma socijalističkih feministkinja Žarana Papić podnosi izveštaj o Jugoslaviji, a u tekstu *The Possibility of Socialist Feminism in Eastern Europe* konstatuje da postoji specifičnost „istočne” verzije feminizma uslovljena vlastitim kontekstom i nedavnom istorijom, te da ne moraju da osećaju obavezu da samo presade feminizam zapadnog tipa, već da se informišu i donose odluke šta bi za njih bilo korisno. Govoreći o pedeset godina feminizma u socijalizmu i o tome kako su se raspadom Jugoslavije žene iz ravnopravnih građanki pretvarale u žrtve novih poredaka, ona navodi da su žene bile učutkane time što su dobile pravo na rad, obrazovanje, razvod i abortus ali i da ih to nije oslobodilo dominantne patrijarhalne strukture na kojoj se temeljila socijalistička ideologija. Žene su kao politička snaga bile uljujkane u pasivnost jer im je država „emancipacijom” dala prava, umesto da su se za njih izborile, te stoga nisu znale ni kako da ih odbrane (Zaharijević, Ivanović, Duhaček 2012: 195-197).

Slom socijalističkih režima u državama Istočne Evrope⁴ Srbija je dočekala kao jedna od republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Nakon Titove smrti (doživotni predsednik SFRJ Josip Broz Tito preminuo je 4. maja 1980. godine prim.aut.), ubzano se nastavio proces razbijanja i rušenja Jugoslavije koji je počeo sedamdesetih godina (Kolšek 2005: 13). Kada se 1989/90. srušila građevina u Evropi koja je počivala na istim temeljima, bio je doveden u pitanje i režim u Jugoslaviji, jer fasada „samoupravnog socijalizma“ više nije bila dovoljna da mu produži legitimitet. Osamdesetih godina režim je bio ugrožen nestankom sa scene harizmatiskog vođe ujedinitelja, koji je iza sebe ostavio naslednike nesposobne da se uhvate u koštac sa ogromnim problemima koji su tada izašli na svetlo dana (Golubović 2012: 1976). Prvi autonomni politički pokreti obrazovani su u Sloveniji sredinom osamdesetih godina prošlog veka, a ubrzo zatim nastaju i u ostalim republikama. U Srbiji, Slobodan Milošević, posle Osme sednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (23. i 24.

⁴ Istočni vojnopolički blok-Varšavski ugovor rasformisan je 1991. godine.

septembra 1987. godine), kojoj je prethodio Memorandum SANU (jesen 1986.) kao nacionalna platforma, kreće „u ime naroda“ u razračunavanje sa svim neistomišljenicima (umerena politička struja Ivana Stambolića prim.aut) i u rasparčavanje SFRJ (Sedlarević 2009: 40). Milošević je uspešno porazio čitav niz liberalnih ali ne nacionalističkih partijskih funkcionera, kao i sve one koji su imali kontrolu nad medijima, kulturom i obrazovanjem (Zaharijević, Ivanović, Duhaček 2012: 289). Uz tvrdnje da hoće da sačuva Kosovo i da su Srbi čuvari Jugoslavije, a nakon što vojvođansko rukovodstvo (predsednik predsedništva SKJ Boško Krunic) nije prihvatilo amandmane na Ustav Srbije⁵, Milošević je počeo da se razračunava „vaninstitucionalnim putem“ pod parolom „antibirokatske revolucije“ na Kosovu, Vojvodini a potom i u Crnoj Gori. Tokom leta 1988. godine, širom Vojvodine instruirano su organizovani masovni protesti naroda (tzv. *jogurt revolucija*), a učesnici demonstracija dovođeni su iz drugih krajeva, najviše je bilo kosovskih Srba. „Zato predlažem da mi lepo odemo tamo u Vojvodinu, da izaberemo odbor od jedne grupe ljudi koji će to da organizuju, pripreme i da nas obaveste. Još jedna stvar, završio je Šolević (Miroslav Šolević prim.aut), mi ne možemo sve vreme da se zaklinjemo u ovo novo srpsko rukovodstvo (Slobodan Milošević prim.aut) a da ga istovremeno ne podržavamo ili izražavo nepoverenje. Ja njima verujem“ (aplauzi i povici), navodi se u izveštaju Slavka Ćuruvije objavljenom u *Borbi* 2-3. jula 1988. godine (Lakićević, Boarov 2013: 90). 6. oktobra 1988. godine u glavnom gradu Vojvodine Novom Sadu, pod pritiskom masovnih demonstracija srušena je legalna vlast Autonomne Pokrajine Vojvodine sa ciljem da se sruši i sama autonomija. Novi ustav Republike Srbije donet je 1990, kao prvi secesionistički Ustav u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (njime se RS stavila iznad Jugoslavije i razorila federalnu strukturu zemlje). U to doba počinje ponovo uspostavljanje višepartijskog sistema a prvi višestranački izbori održani su decembra 1990. godine. U većini republika pobedile su novoosnovane stranke, koje su, u najvećem broju, nacionalne ciljeve stavljale na prvo mesto, što je dovelo do ustavnih promena u Sloveniji i Hrvatskoj, koje su, kako piše Dubravka Stojanović, doprinele jačanju nacionalnih sukoba. „Svaki potez hranio je sledeći a pripreme za rat su napredovale. Počelo je balvanima koji su u leto 1990. presečeni putevi u Hrvatskoj po linijama koje će postati granice samozvane Republike srpske Krajine. Bio je to prvi korak ka ostvarenju Miloševićevog javno iznetog plana: svi Srbi u jednoj državi“ (Stojanović 2011: 109). Nekadašnje republike SFRJ postaju nove države, na većem delu teritorije izbijaju etnički sukobi, vode se zastrašujući ratovi, prvo u Hrvatskoj, zatim u Bosni i Hercegovini, pa

⁵ Ustav donet 1974. godine autonomnim pokrajinama (AP Vojvodina i AP Kosovo i Metohija) omogućio je najšira prava.

na Kosovu, stotine hiljada ljudi primorano je da izbegne i preseli se u „svoju“ nacionalnu državu. Srbija doživljava ekonomski kolaps, sankcije Međunarodne zajednice, nacionalni dohodak drastično pada, smanjuje se državni budžet, kriminal, siva ekonomija i neregulisana i nekontrolisana privatizacija uzrokuju sve veću socijalnu nejednakost i porast siromaštva (prema Sedlarević 2009: 40-41). O primeru „građanskog vakuma“ 1995. piše i Žarana Papić: „Zbog svoje multinacionalne, multietničke strukture, postjugoslovenski prostor doživeo je enorman rast nacionalizma i šovinizma. Veoma specifično obeležje Jugoslavije, koje je nama (naivno?) izgledalo kao bogatstvo mogućnosti-njena multinacionalna i multietnička struktura sada se upotrebljava (odnosno zloupotrebljava) kao savršeno sredstvo za širenje mržnje, konstantan uzrok i razlog za rat, kao i glavna prepreka demokratizaciji (Zaharijević, Ivanović, Duhaček 2012: 294). Ipak, represija nije bila potpuno efikasna; čak i u najtežim devedesetim godinama stvoren je antiratni pokret, koji nije bio masovan, inspirisan malom strankom Građanski savez, a grupa koja se u tom pogledu najviše istakla su antiratna organizacija *Žene u crnom* (Golubović 2012: 74). Prema Anđelki Milić, raspadom jugoslovenske države i osnivanjem novih država, te ratovi koji prethode ili se vode povodom tih separacija jedan broj feministkinja iz Hrvatske i Slovenije povlači se na nacionalni front ugroženog vlastitog etniciteta, sa druge strane feministkinje u Srbiji su čvrsto zastupale internacionalističku, antimilitarističku, slobodarsku i emancipatorsku poziciju feminizma koja se suprotstavlja svim oblicima dominacije i nasilja nad drugim ljudima (Milić 2011: 58). Jedan od primera je mirovna ženska organizacija iz Beograda *Žene u crnom* koja 1991. započinje stalni, nenasilni protest protiv rata. Urušavanjem socijalizma devedesetih godina prošlog veka u zemljama u tranziciji, otvoren je proces potiskivanja, ponekad čak i nestajanja žena iz rukovodećih struktura, naročito iz političkih organa. Za vreme režima Slobodana Miloševića u Srbiji, žene su, s jedne strane, bile gotovo isključene iz politike i javnog političkog angažmana. Snažni talas retradicionalizacije, koji je imao jasnu ideološku konotaciju, revitalizovao je podređenu ulogu žene i „vratio je“ u krug porodice i domaćinstva, pojačavajući njenu važnost u tom krugu (privatna sfera/moć) zbog ekonomske krize. S druge strane, upravo su one bile nositeljke osnivanja i rada nevladinog sektora i odigrale značajnu ulogu u opozicionom bloku, u smislu suprotstavljanja autoritarnom režimu, promovisanja kulture nenasilja i tolerancije i podsticanja žena za javni politički angažman (Sedlarević 2009: 8). Žene kojima je bio bliži stav radikalnog feminizma bave se problemima ženske egzistencijalne ugroženosti muškim nasiljem (SOS telefoni, skloništa za žrtve zlostavljanja, terapijski centri, izbeglički centri) dok se žene liberalnije orijentisane okreću političkom aktivizmu i opozicionom delovanju prema vladajućem režimu ali i prema demokratskoj opoziciji (*Ženski parlament, Ženski lobi,*

Ženska stranka). Na inicijativu Sonje Drljević i Daše Duhaček devedesetih počinju i pripreme za osnivanje *ženskih studija* u Beogradu. *Centar za ženske studije i komunikaciju* počinje da radi 1992. godine, a 1993. godine započinje prvi dvosemestralni izborni kurs *Odnosi polova i društvo* (predavačice su bile Anđelka Milić, Žarana Papić i Marina Blagojević) na Filozofskom fakultetu Beogradskog univerziteta. *Ženske studije i istraživanja Mileva Marić* osnivaju se 1997. godine pod rukovodstvom Svenke Savić u Novom Sadu (Milić 2011: 59-60). Ženske studije kao udruženje građana prerastaju 2003. godine u Rodne studije, zaseban studijski program, prvobitno magistarskih a godinu dana kasnije i doktorskih studija na Univerzitetu u Novom Sadu.

Prema oceni pojedinih istraživača, političkih analitičara i novinara (Zagorka Golubović 2012: 91, Stanković 2013), druga polovinu trinaestogodišnje vladavine Slobodana Miloševića označio je totalitarizam i diktatura (onemogućena sloboda nezavisnih medija, represivne mere protiv opozicionih partija, obračuni sa neistomišljenicima, paravojska, parapolicija, kriminalne grupe, atentati, otmice, ubistva). Nakon krađe glasova od strane vladajuće Socijalističke partije Srbije i diskriminacije opozicije na lokalnim izborima u novembru 1996. godine, krenule su protestne šetnje u gradovima Srbije. Zahtevi studentskog a ubrzo i građanskog protesta bili su: odbrana aktivnog biračkog prava i priznavanje izbornih rezultata. Milošević je uz represivne policijske mere uspeo, sve do februara 1997. godine, da prolongira rešenje nastale krize, kada je, pod pritiskom Međunarodne zajednice, donet poseban zakon kojim je priznata autentična volja birača, ali i zadržana postojeća raspodela vlasti. Masovno učešće žena u Protestima '96/97. i kontinuitet aktivizma u okviru ženskog pokreta, ojačali su političku samosvest žena i bitno uticali na njihovu ulogu i poziciju u procesima demokratizacije Srbije. Međutim, i posle protesta Slobodan Milošević zadržava vlast; na nivou federacije izbija politički sukob sa demokratski izabranim rukovodstvom Crne Gore; pokušaji „rešenja“ kosovske krize rezultiraju vojnom intervencijom NATO snaga 1999; zemlja ekonomski i dalje propada i nalazi se u potpunoj izolaciji (prema Sedlarević 2009: 43-44). Represivne državne mere dovele su do kulminacije građanske neposlušnosti, koja je reprezentovana u prvobitno studentskom a potom i u građanskom pokretu Otpor, ali i političkim savezom 18 opozicionih stranaka (Demokratska opozicija Srbije –DOS). U ovom periodu za prostor Vojvodine značajno je aktivno delovanje *Otpornih majki*, neformalno organizovane grupe žena iz Novog Sada koje su podržavale pokret otpora režimu, među kojima je bila i profesorka Filozofskog fakulteta Marija Kleut. Vlast Slobodana Milošević srušena je 5. oktobra 2000. godine protestom više stotina hiljada građana Srbije u Beogradu,

organizovanim zbog nepriznavanja pobjede kandidata DOS-a Vojislava Koštunice na izborima 24. septembra.

Prve aktivnosti u okviru ženske predizborne kampanje počele su u februaru 2000. na Paliću konferencijom „Ženska politička perspektiva“, koja je okupila više od 60 žena iz političkih partija demokratske orijentacije, nezavisnih sindikata, nevladinih organizacija i nezavisnih medija. Maja Sedlarević navodi da je Palićka konferencija najvidljivije rezultate dala u Vojvodini, gde su počeli da se realizuju definisani strateški ciljevi, a jedna od pokretačica čitave akcije Gordana Čomić izabrana je za potpredsednicu Skupštine AP Vojvodine, čime je pokrajina prva u zemlji dobila članicu Izvršnog veća zaduženu za pitanja žena, a kasnije i Sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, koji je vodila Jelica Rajačić-Čapaković (Sedlarević 2009: 48-61).

Nakon uspostavljanja demokratskih promena 2000. godine i vraćanjem određenih nadležnosti (tzv. omnibus zakon- Zakon o vraćanju nadležnosti Vojvodine iz 2002. Godine) AP Vojvodina ponovo postaje pionir na polju promocije ali i insitucionalnih okvira rodne ravnopravnosti⁶ koji se potom prenosi na čitavu Srbiju (Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009–2015), Zakon o ravnopravnosti polova, 2009. godine). Na osnovu navedenog može se povući paralela sa drugom polovinom 19. veka kada su takođe u Vojvodini (tada u sastavu Austro-Ugarske monarhije) pravljene prvi koraci emancipacije, o čemu je bilo reči na početku ovog poglavlja.

Međutim, i u 21. veku uprkos postojanju partijskog pluralizma i dalje postoji politički monizam partije/koalicije koja je na vlasti, čime je, prema Zagorki Golubović, samo izvršena zamena dominacije kolumnističke neoliberalnom ideologijom. Ona navodi da ni u pogledu temeljnih promena koje predstavlja razvoj demokratskog društva nisu postavljene ni osnovne poluge, poput radikalne izmene vrednosnog sistema u cilju emancipacije i individua i društvenih institucija i otvaranja prostora za ljudska/građanska prava i slobode. U Srbiji i danas preovlađuje autoritarna socijalizacija (kako u porodici tako i u društvenim zajednicama) koja sprečava pojedince da se osamostale i proizvodi pasivnost u pogledu preduzimanja neophodnih akcija za menjanje društvenih i kulturnih okolnosti u pravcu razvoja demokratske osnove društva (prema Golubović 2012: 107, 112-113). Budući da su političkim promenama nakon 5. oktobra mediji, iako oslobođeni i demokratizovani, zadržali isti odnos neprimećivanja kada je u pitanju ravnopravno učešće žena u politici, nevladina organizacija

⁶ Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova; Savet za ravnopravnost polova; Odbor za ravnopravnost polova Skupštine AP Vojvodine; Zamenica pokrajinskog ombudsmana zadužena za ravnopravnost polova; Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova.

„Vojvođanka - regionalna ženska inicijativa“ (predsednica novinarka Marija Gajicki prim.aut) pokrenula je kampanju „Ravnopravno“, sa ciljem da se ostvari veća vidljivost i prisutnost žena u medijima, blagovremeno i objektivno informiše o aktivnostima u okviru ženskih predizbornih kampanja za republičke izbore, podrže članice nevladinih organizacija, političkih partija, sindikata i medija koje aktivno učestvuju u procesima demokratizacije, animiraju žene da izađu na izbore i glasaju kako bi ostvarile minimum svojih zahteva - 30% na kandidatskim listama i na svim nivoima odlučivanja. Kampanja je realizovana tako što su formirana tri regionalna medijska centra: u Nišu, Beogradu i Novom Sadu, u kojima su bile angažovane profesionalne novinarki, sa dugogodišnjim iskustvom i olakšanim pristupom medijima (prema Sedlarević 2009: 53).

Kada je reč o položaju žene u društvu, bez obzira na postignute normativne okvire i institucionalne mehanizme zaštite rodne ravnopravnosti, žene su i dalje u nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce u svim oblastima društvenog života. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, bez obzira što je 2009. izjednačen broj žena i muškaraca sa doktoratom i što u sektoru Stručne, naučne i tehničke delatnosti žene čine većinu zaposlenih (51%), žena i dalje ima više u svim starosnim kategorijama nezaposlenih osoba. Žene i dalje dominiraju u tradicionalno „ženskim“ zanimanjima, zdravstvu i socijalnoj zaštiti (81%), domaćinstvu (78%) i obrazovanju (68%) ali i u najbolje plaćenom sektoru u Srbiji – finasijskom i sektoru osiguranja (62%). Međutim, u većini sektora žene zarađuju manje nego muškarci, tako plata žena visoke stručne spreme iznosi 82 odsto plate muškaraca iste stručne spreme (Đorđić 2013: 25). U redovnom godišnjem izveštaju Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, posebno je izražena diskriminacija žena na tržištu rada, u učešću u odlučivanju, u ekonomskoj sferi i obrazovanju, kao i rodno zasnovano nasilje prema ženama. Žene i muškarci u Srbiji formalno imaju jednaka prava, ali istraživanja pokazuju da je ukupni socijalno-ekonomski status žena znatno lošiji u odnosu na muškarce i da postoji dubok jaz između proklamovanih principa i konkretne prakse u sprovođenju politika. Žene su češće odbijane na konkursima za posao sa obrazloženjem da je to „muški posao“ ili zbog svojih godina, a nisu retki slučajevi da je žena dobila otkaz nakon korišćenja porodijskog odsustva (Petrušić, 2015: 40).

1.1.2. Proces *feminizacije* novinarske profesije

Pravo na informisanje, slobodno izražavanje i na kritikovanje predstavlja jednu od osnovnih sloboda svakog ljudskog bića. Iz tog principa proizilazi pravo javnosti da bude informisana o događajima i mišljenjima koje novinarskoj delatnosti daje legitimitet u društvu i povlači za sobom potrebu postojanja dužnosti i prava koji se odnose na novinarsku profesiju. Prema Mihenskoj deklaraciji (1971) odgovornost novinara prema javnosti „preča je od svake druge odgovornosti, posebno one prema poslodavcima i javnim vlastima” (Korni 1999: 36-37). Javna komunikacija može efikasno da doprinese demokratskoj javnoj sferi samo ako žene mogu u njoj da učestvuju na ravnoj nozi sa muškarcima (Čejmber 2007: 163). Kritikujući Habermasov model *javne sfere* iz 1989. godine zbog isključivanja žena Debora Čejmbers smatra da pojam *javnosti* i *javne sfere* predstavlja veliki problem u društvima u kojima ideologija razdvojenih sfera hrani mitove o polnoj segregaciji, jer se smatra da se *muške* teme izjednačavaju sa *javnom sferom* i posmatraju kao ozbiljni događaji koji zaslužuju da postanu vesti dok se *ženske* teme povezuju sa *privatnom ili kućnom sferom* koja ima nizak status i prioritet (isto: 164). Jirgen Habermas (Jurgen Habermas) navodi da nikad nije bilo sumnje u patrijarhalni karakter porodice koja predstavlja jezgro privatne sfere građanskog društva ali i da ga je feministička kritika (Pateman 1988) koja se odnosi na *jednakost građanske javnosti skrojenu prema muškom modelu*, podstakla da percipira patrijarhalni karakter javnosti. „Građanska ravnopravnost, dostignuta konačno u 20. veku, dala je doduše, ženama-koje su do tada bile bez privilegija-šansu da se izbore za poboljšanje svog društvenog položaja. Ali za one žene koje su putem političke ravnopravnosti želele da uživaju i socijalnodržavne privilegije, njihov nedostatak koji je zavisio od askriptivne (nepromenljivo pripisane) razlike među polovima nije se sam po sebi promenio”. Habermas smatra da je isključivanje žena bilo konstitutivno za političku javnost, ne samo zato što je ona bila u rukama muškaraca već je u odnosu prema sferi privatnog bila određena polom (Habermas 2012: 23-24). Prema Habermasu, svet koji daju sredstva masovnih komunikacija javnost je samo po izgledu ali prividan je i integritet privatne sfere u koji ona sa druge strane uveravaju svoje potrošače (isto: 240). Feministička kritika *građanske javnosti* može se primeniti i na novinarsku profesiju koja je, bez obzira na veće prisustvo žena i načelnu ravnopravnost, skrojena prema patrijarhalnom modelu što se u najvećoj meri ogleda u pojavi *staklenog plafona* gde je ženama znatno teže da dođu do hijerarhijskog vrha, dok se *horizontalna stratifikacija* odnosi na podelu muško-ženskih oblasti rada, po obrazcu **privatno** (*soft news*: slobodno vreme,

kultura, zabava) koje je manje bitno i **javno** (*hard news*: politika, ekonomija, spoljni poslovi) koje se percipira kao izuzetno bitno.

Istorija novinarstva je istorija muškaraca i žena koji su stvorili novi zanat, koji su učinili da on postane samostalan u odnosu na ostale profesije, da preraste u društvenu kompleksnost i moć (Gocini 2001: 9). Mada Gocini (Giovani Gozzini) u uvodnom delu žene postavlja ravnopravno u *Istoriji novinarstva* uglavnom pominje muškarce, što je donekle opravdano za prvi deo koji govori o otkriću štampe i pojavi Gutenbergove štamparije (1456. godine), pa sve do 19. veka kada je bilo vrlo malo žena koje su bile pismene, međutim novinarke su jedva prisutne i u delu koji se bavi modernim dobom, te se samo navodi ekskluzivni intervju koji predsednik SAD Teodor Ruzvel daje novinarki *New York Timesa* En O'Hari Mekormik. Navedena konstrukcija „on daje intervju” ukazuje na podređenost i pasivizaciju uloge novinarke čiju profesionalnost i važnost potvrđuje sama činjenica da ona intervjuiše predsednika države. Gocini dalje navodi da se žene novinari pojavljuju u različitim ulogama u evropskoj kulturi od početka 19. veka. Sredinom osamdesetih osniva se Međunarodno udruženje žena novinara, u redakcijama američkih listova u to vreme radi oko 500 žena, od kojih polovina u Njujorku. Činjenica da žene osvajaju sve veći prostor u njujorškom dnevniku *The World* čiji je vlasnik Džozef Pulicer, preklapa se sa uvođenjem rubrike „Životna hronika”. Tako krajem 19. veka novinarka *Worlda* Elizabet Kokrin, koja piše pod pseudonimom Neli Blaj, donosi nove žanrove u praksu dnevnog lista, u nastavcima objavljuje *istraživanje* o situaciji u duševnim bolnicama, a potom piše i putopisnu *reportažu* „Put oko sveta za osamdeset dana” (prema Gocini 2001: 221, 310). Debora Čejmbers (Deborah Chambers) piše o ključnoj ulozi koju su krajem 19. veka žene u novinarstvu odigrale u političkim borbama za uključivanje ženskih prava i potreba u programe u okviru javne sfere, razvijajući karijere u okviru konteksta istraživačkog novinarstva. Novinarke i autorke, većinom socijalistkinje iz Udruženja fabijevca ili članice ženskih organizacija (Women's Trade Union League I Women's Social and Political Union) poput Eni Besant, Vera Briten, Batris Veb i Margaret Hejg Tomas istakle su se promovisanjem ženskih prava. Eni Besant (Annie Besant) pokrenula je sopstvene novine *Link* u kojima je otvarala brojna ženska pitanja i upoznala javnost sa opasnim uslovima rada kojima su izložene radnice u fabrici šibica u Londonu. Novinarka, književnica i pacifistkinja Vera Briten (Vera Brittain) je dvadesetih godina 20. veka istražujući i pišući za žurnal *Time and Tide* o ulozi žene i položaju žene na poslu i u braku direktno doprinela upoznavanju javnosti s pravima žena (prema Čejmbers 2007: 164-165).

Kako se navodi u knjizi Vlastoja Aleksijevića *Naša žena u književnom stvaranju*, prva novinarka i urednica časopisa na srpskom jeziku bila je Julijana Radivojević koja je 1829. godine uređivala almanah *Talije* ali nedostaju drugi podaci o njoj i njenom radu (Stojaković 2012: 25). Kao prva novinarka u Srbiji koja je pisala za informativno-politički list pominje se Maga Magazinović (1882-1968) koja 1905. u *Politici* (samo godinu dana nakon osnivanja tog dnevnog lista) objavljuje članak pod naslovom „Obrazovanje ženskinja u Srbiji“ (prema Zaharijević, Lončarević 2008: 432). „Vladislav Ribnikar joj je poverio rubriku „Ženski svet“, koju je Maga negovala priložima o tekovinama zapadne Evrope u pokretu za emancipaciju žena” (Bjelica i dr. 1992: 353).

Za prostor Vojvodine je značajan rad književnice, političarke i novinarke Milice Tomić (1859-1944) koja pokreće i uređuje časopis i kalendar *Žena* koji izlazi u kontinuitetu u periodu 1911-1914. i 1918-1921. Prema Gordani Stojaković, radi se o izuzetno angažovanom listu za ono vreme koji se bavio pitanjem emancipacije žena, podsticao žensko stvaralaštvo na svim poljima života i rada i otvoreno zagovarao politička prava za žene (Stojaković 2012: 9). U periodu između dva svetska rata 1918-1940. rad novinarki, autorki tekstova, urednica, vlasnica beleži se u novinama i časopisima koji su podsticali i pratili ženski aktivistički rad među kojima su bili i *Glas Narodne ženske zajednice* (vlasnica Natalija Smiljanić, urednice Zorka Janković i Jelena Demajo); *Jugoslovenska žena* (vlasnica i urednica Vera Jovanović, izdavački odbor činile su Jelica Nešković- Vučetić, Radunka Anđelković- Čubrilović, Desanka Pavlović i Zdenka Babić-Kesler); *Žena danas* (urednica Mitra Mitrović a redakciju su činile, da pomenem samo neke, Olga Alkalaj, Nataša Jjeremić, Dušica Stefanović, Zora Šer, Milica Šuvaković, Bosa Cvetić) (prema Stojaković, 2012: 29-35). Kako dalje piše Gordana Stojaković, tokom Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije na onim teritorijama gde je postojao Narodnooslobodilački pokret povremeno je štampano tridesetak listova namenjenih ženama, a u prvim posleratnim godinama AFŽ štampa preuzela je uogu prenošenje ideološke i političke poruke ženama na lokalnom, pokrajinskom i saveznom nivou. Ugledni i uticajni AFŽ list *Žena danas* koji je ponovo pokrenut 1943. i izlazio do 1981. (od 1977. u sastavu dnevnih novina *Borba*) uređivale su Mitra Mitrović, Olga Kovačić, Blaženka Mimica, Nata Hadžić, Mara Rodić, Neda Erceg, Nataša Đurić. U Vojvodini su AFŽ listovi izlazili do početka pedesetih *Glas žena* (izdavao je pokrajinski odbor AFŽ-a a urednica je bila Kristina Babin), *Dolgozo No* na mađarskom jeziku (urednica Gizela Sabo a potom Kizur Eta), *Femeia noua* na rumunskom (urednica Marija Todor a potom Florika Štefan) ili kraja pedesetih *Zora* (urednice Nada Bogdanović, Nevenka Vujić, Milka Perišić). (prema Stojaković 2012: 39,58). Aktivnosti AFŽ-a redovno su, do početka pedesetih godina, praćene

u pokrajinskom dnevnom listu *Slobodna Vojvodina* koji je nastao 1942. godine kao glasilo Pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine. Za razliku od prvih posleratnih godina kada je borba za ženska prava bila ideološki i politički podržavana a žene imale aktivnu ulogu u kreiranju društveno-ekonomske sfere, što je predstavljalo i dominantan medijski diskurs, nakon gašenja AFŽ-a 1953. godine zaštita majki i dece postaje glavna tema novinskih tekstova o ženama (Milinkov 2014: 187).

Prva lokalna radio stanica u Vojvodini pokrenuta je 1944. godine u Subotici a pet godina kasnije 29. novembra 1949. godine odlukom Glavnog odbora Narodne skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine osniva se *Radio Novi Sad* koji emituje program na pet jezika: srpskohrvatskom, mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom jeziku (Popović 1985: 33, 34). U knjizi *Radio u Vojvodini* ne pominje se nijedno žensko ime, niti se pri navođenju podataka o broju zaposlenih⁷ može zaključiti koliko je žena bilo angažvano. Ipak o kvalitetu i profesionalnom radu novinarki u Vojvodini, tokom 66 godina postojanja *Radija Novi Sad* i 40 godina *Televizije Vojvodine* (Novi Sad) mogu da posvedoče i nagrade pobrojane u publikaciji *Upoznajte bolje RTV*, među kojima se nalaze i novinarke čija sećanja su predmet analize u ovom radu. Iako se među prvim radijskim urednicima i na srpskom kao na manjinskim jezicima pominju samo muškarci, kada je reč o nagradama za radijske reportaže treba pomenuti da su ih, bar u poslednjih deset godina, dobile uglavnom novinarke: Nevena Vrtulek, Irina Samopjan, Mirjana Damjanović-Vučković, Mandica Knežević. Navodi se i nagrada Miladi Popović za novinarski rad, kao i priznanja autorkama različitih emisija: o nauci Drenki Dobrosavljević, ekologiji Dragani Ratković i nagrade Mirjani Petrušić za radio-drame. Novinarke rumunske redakcije *Radija Novi Sad* Ana Nikolina- Ursulesku, Virđinika Žuržovan, Feličija Marina Munteanu su takođe dobitnice nagrada za reportaže, kao i priznanja za novinarski rad (Subotički-Miletić 2015: 39, 44). Kada je reč o novinarkama *Televizije Vojvodine* u navedenoj publikaciji navedeno je svega nekoliko dobitnica nagrada i priznanja, pretpostavka je da je njihov broj veći (Danica Vučenić, Marina, Fratucan, Maja Dragić, Nataša Krstin prim.aut), međutim redakcije su samostalno i zasebno odlučivale koje informacije će biti publikovane. Za program na srpskom jeziku pominju se samo priznanja novinarkama iz redakcije za kulturu: Nadi Zorić, Sofiji Ljukovčan i Ivani Petrović, nagrada za reportažu Olgi Karlavaris iz rusinske redakcije i Agneš Vojvodić i Hajnalki Buda iz mađarske redakcije (Subotički-Miletić 2015: 19,28, 35).

⁷ Prema anketi iz 1983. godine u *Radiju Novi Sad* zaposlen je 491 radnik: 314 su programski radnici, 99 obavlja stručno-tehničke poslove a 78 su administrativno-pomoćni radnici (Popović 1985:94).

Mada prethodno navedena imena urednica i novinarki potvrđuju njihov doprinos i značaj novinarskoj profesiji one su gotovo nevidljive i u potpunosti marginalizovane u praktikumu Dušana Đurića *Novinarska radionica* koji je 2000. objavio Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. U navedenom priručniku koji se koristi za edukaciju budućih novinara/novinarki koji počinje istorijom novinarstva, bavi se obrazovanjem, jezikom, profesionalnim i etičkim pitanjima i obiluje primerima iz domaće i svetske prakse kao i poznatim i široj javnosti manje poznatim novinarskim imenima (da navedem samo neka Mark Tven, Gabrijel Garsija Markes, Đorđo Motana, Džon Rid, Karl Voren, Radivoje Marković, Vladimir Bulatović Vib, Ive Mihovilović, Sergije Lukač i dr.) reč novinarka se nijednom ne pojavljuje, žene kao članice redakcija su u potpunosti (tekstualno i vizuelno) nevidljive, a među ženskim imenima navode se samo italijanska novinarka Orijana Falači kao „najpoznatiji intervjuist treće četvrtine ovog stoleća“ i Stana Ristić, autorka reportaže navedene kao primer u priručniku „Jelena, žena koje nema“ (Đurić 2000: 252,310). Upravo izjavom prethodno pomenute novinarkice Orijane Falači⁸ 14 godina kasnije, počinje priručnik *Žanrovi u savremenom novinarstvu* (Jevtović, Petrović, Aracki 2014: 10).

Upravo zbog nevidljivosti žena, polazna tačaka za većinu feminističkih istraživanja, koja su bila uglavnom kvantitativne prirode, od 60-ih do 90-ih godina 20. veka bilo je utvrđivanje rodni razlika u novinarstvu, odnosno prisustvo žena u profesiji. Rezultati studija iz raznih delova sveta pokazala su da učešće žena novinara sredinom devedesetih varira od zemlje do zemlje ali da se kreće između 20-49 odsto. Drugi rezultat pokazuje da je broj žena novinara drastično porastao od sedamdesetih godina. Došlo je do promene rodne strukture, međutim novinarstvo je ostalo muški svet (prema Melin 2008: 34). U Finskoj još od 80-tih godina 20. veka postoji skoro jednak broj muškaraca i žena u novinarstvu. Broj žena na nižim i srednjim uredničkim pozicijama je takođe u porastu, ali se čini da je gotovo nemoguće da žena stigne do samog vrha jer nailazi na *stakleni plafon* pogotovo u novinama. Prema podacima iz 2011. godine žene obavljaju funkciju više ili izvršne urednice samo u dva od 31 dnevnog lista koliko se štampa u Finskoj. Rodna ravnopravnost u profesiji je samo iluzija jer je markirana vertikalnom i horizontalnom segregacijom, što se odnosi na činjenicu da su žene nedovoljno zastupljene na rukovodećim pozicijama. Rezultati istraživanja (Morna 2007; De Bruin&Ross

⁸ Orijana Falači (1929-2006), obeležila je drugu polovinu 20. Vek. Pisala je za *Korijere dela sera (Corriere della Sera)*, *Njujork tajms (The New York Times)*, *Lajf Life*, *Vašington post (The Washington Post)* “Svaki san ima svoju cenu. Kad sam prvi put sela za svoju pisaču mašinu, zaljubila sam se u reči koje su se poput kapljica slivale jedna za drugom i ostajale na listu hartije. Svaka kap bi sklznula da je samo bila izgovorena, a ne napisana...Međutim na stranici reči su postajale opipljive“ (Jevtović, Petrović, Aracki 2014: 10).

2004; Vochocova, 2008) potvrđuju da se žene u novinarstvu suočavaju sa istim problemom i u drugim zemljama širom sveta (prema Torkkola, Ruoho 203-204).

Prema Čejmbers, bez obzira na teškoće sa kojima se susreću novinarke savremene strukturne promene ukazuju da će u budućnosti biti sve više žena u novinarstvu. Izveštaj Uneska pokazuje da, posebno u Evropi i Americi, raste broj studentkinja novinarstva (Gallagher 1995). Međutim, uočavaju se problemi prilikom kasnijeg zapošljavanja jer se devojke češće pronalaze posao kao stručnjakinje za odnose sa javnošću ili menadžerke informacija. Ženama koje se i zaposle u medijima prepušta se novinarstvo nižeg statusa kao što su zabavni programi na televiziji i časopisi (Čejmbers 2007: 167). Praksa pokazuje da veći broj žena u novinarstvu ipak ne dovodi do rodno osetljivog izveštavanja, odnosno ne rezultira brisanjem granica između značajnih (*hard news*) vesti i zanimljivosti (*soft news*) Van Zonen smatra da su ključni faktori za pojavu žena u ovoj profesiji razvoj tržištem diktiranog žurnalizma, koji naglasak stavlja na zabavu, ljudske priče, želje auditorijuma i emocionalno učešće (van Zoonen, 1991, 1994). Noviji oblici novinarstva kao što je seksualizacija vesti tabloidnog tipa, info-zabava, istraživačko novinarstvo potrošačkog tipa nisu primer *feminizacije* informacija, ali ni dobrog novinarstva. Činjenica je i da devojke napuštaju novinarstvo u ranim tridesetim kako bi se posvetile deci jer je zbog prirode posla teško uskladiti karijeru i porodicu (prema Čejmbers 2007: 167-168).

Prema podacima istraživanja koje je od 2006-2008. na teritoriji Srbije sprovela Ženska sekcija Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS), od ukupno 151 ispitanice samo pet je navelo da zbog posla nikada nije žrtvovalo privatni život, njih devet je reklo da im se to retko dešavalo, dok su ostale istakle da njihov privatni život veoma trpi zbog posla. Žene primećuju određene forme diskriminacije u redakcijama, kao što je veći broj muškaraca na rukovodećim pozicijama, instrumentalizacija žena na uredničkim pozicijama, izbor sektora u redakcijama, međutim one u najvećem broju slučajeva to pripisuju „tradicionalnom društvu“, bez namere da nešto promene. Novinarke ističu da im je najveći problem usklađivanje privatnog života i posla bez utvrđenog radnog vremena – žale se na teškoće u „snalaženju“ kada je u pitanju čuvanje dece, na probleme s kojima se suočavaju kada zbog trudnoće moraju da se odreknu tezgji i najvećeg dela svojih mesečnih prihoda, na organizaciju rada u kući. Vremenom, posle niza godina provedenih u takvom okruženju, a posebno ukoliko su postigle nekakav uspeh u profesiji, žene se trude da „zaborave“ na kakve su sve prepreke nailazile i jedne su od najglasnijih zastupnica teze da o rodnoj ravnopravnosti „nema šta da se priča“, izbegavajući da se bave pitanjem rodne ravnopravnosti, jer smatraju da time dodatno pospešuju predstavu o sebi kao žrtvi (prema Skrozza 2008). Sa druge strane na postojanje neravnopravnosti u

novinarstvu ukazuje i istraživanje *Global Media Monitoring Project*-a (GMMP) koje se od 1995. na svakih pet godina sprovodi na globalnom nivou pod nazivom „Ko proizvodi/čini vesti?“ (Who Makes the News?). Srbija je učestvovala u istraživanju 2005, 2010 (monitoring je sprovedla nevladina organizacija Ženski Indok centar) i 2015. godine (Centar za medije i medijska istraživanja i Centar za studije roda Fakulteta političkih nauka). Rezultati istraživanja iz 2010. godine pokazuju da donosioci odluka u medijima (vlasnici, glavni i odgovorni urednici prim.aut.) ženama nude predstavljanje manje značajnih vesti, dok se važne i najnovije vesti poveravaju muškim prezenterima. Podaci pokazuju da 67% vesti o politici prezentuju muškarci, 65% vesti o zločinima i nasilju i 60% vesti o ekonomiji i privredi (Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 15). Kada je reč o polu reportera za Srbiju su nešto drugačiji podaci, 54% muškaraca izveštava o politici i vladi, 52% o ekonomiji, dok se druge strane 91% žena bavi naukom i zdravljem a 70 % reporterke kriminalom i nasiljem, a „poznatima, umetnošću i sportom“ se bavi 85% muškaraca i 15% žena (GMMP Serbia 2011: 6). Prema prikupljenim podacima na svetskom nivou, 37% žena rade kao reporterke na televiziji, radiju i u štampanim medijima, dok 45% vesti na radiju i 52% vesti na televiziji čitaju žene. Navedeno istraživanje ne donosi jasne podatke o prisustvu žena na mestima odlučivanja i kreiranja uređivačkih politika, međutim prema nezvaničnim statistikama na globalnom nivou svega je 3% žena na ključnim pozicijama. Kada je reč o temama izveštavanja, samo 13% vesti se bavi isključivo ženama a 6% pitanju rodne ravnopravnosti (prema Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 15-16). Podaci za Srbiju pokazuju da je samo 1% medijskog sadržaja posvećen ženskim organizacijama i rodnoj ravnopravnosti, što ukazuje koliko je ta tema zanemarena (GMMP Serbia 2011: 5).

Sa druge strane, prema pekinškoj Akcionoj platformi (Svetska konferencija UN o ženama održana u Pekingu 1995. godine prim.aut) mediji predstavljaju jedno od najvažnijih polja za napredovanje rodne ravnopravnosti. „Budući da je formalna, zakonodavna, *de iure*, diskriminacija prevaziđena u velikom broju zemalja, ključni izazovi u procesu postizanja pune, *de facto* ravnopravnosti leže u promenama tradicionalnih modela određenih običajima, kulturom i religijom. U postizanju ovih promena, mediji zahvaljujući svojoj moći u kreiranju stavova u javnosti, imaju važnu ulogu“ (Lowe Morna 202: 1-2 u Kuzmanović-Jovanović 2012: 48). Navedeno može da ilustruje i podatak da je, iako je rodna senzibilizacija jedan od razvojnih ciljeva Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (Vlada Srbije 2009), Kodeks rodno osetljivog medijskog izveštavanja, donet u okviru projekta „Žene to mogu u medijima 2005/2006“ usvojilo je tridesetak, uglavnom, lokalnih medija i članice Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM-a), dok su

izostale velike i uticajne medijske kuće poput republičkog i pokrajinskog javnog servisa, *Politike*, *Blica*, *Večernjih novosti*, *Dnevnika*, *Pinka* i drugih. Prema podacima Republičke radiodifuzne agencije (RRA), u 2011. godini dozovolu za emitovanje je imala 321 radio-stanica i 134 televizija, dok je 517 štampanih medija registrovano u Agenciji za privredne registre (Matović 2013: 101-102). Prema navedenim podacima u Srbiji postoji 970 registrovanih medija od kojih je svega 30 prihvatilo Kodeks rodno osetljivog izveštavanja.

Kada je reč o ulozi žena u istraživačkom novinarstvu, Debora Čejmbers zapaža nedostatak objektivnih podataka u studijama o medijima i komunikaciji. Istraživanja iz osamdesetih godina 20. veka, sprovedena u nekoliko zemalja (Skidmore 1998; Dougary 1994; Van Zoonen, 1994. i 1998) pokazuju da u štampanom i televizijskom novinarstvu dominiraju muškarci, a da su žene zastupljene na pozicijama „nižeg nivoa“ dok ih je malo na pozicijama izvršnih producenata (Čejmbers 2007: 163). Primer predrasuda javnosti prema novinarkama koje se bave istraživačkim novinarstvom je slučaj irske novinark Veronike Gerin koja je ubijena 1996. godine zato što se bavila otkrivanjem lanca dilera droge. Pre nego što je ubijena, kriminalci su je tri puta napali, pretili su sinu i mužu. Nakon smrti u pojedinim medijima je kritikovana jer je stavila karijeru ispred porodice. „Kao ženi novinaru istraživaču prebacivano joj je što je „suviše“ dobro poznavala dablinsko podzemlje. Smatrana je „nemilosrdnom u svom poslu“, optužba koja nikad nije izneta protiv ratnih dopisnika muškaraca“ (isto 2007: 168-169). Desetak godina kasnije, 2006, u Moskvi je ubijena novinarka Ana Politikovska, borkinja za ljudska prava i velika kritičarka ruske vlasti. Kao primer položaja istraživačkih novinarki u Srbiji može se navesti nerazjašnjena smrt Radislave Dade Vujasinović, novinark *Duge* iz aprila 1994. godine. Drugi primer je život novinark *B92*, autorke istraživačke emisije „Insajder“ Brankice Stanković, koja od 2009. godine, svoje 35 godine živi uz stalno policijsko obezbeđenje, zbog pretnji smrću (Milinkov 2014: 1255). Brankica Stanković je *novinarski odrasla* u redakciji *Radija B92* u kojoj počinje da radi '97 godine, u vreme Slobodana Miloševića kada je taj medij bio *simbol slobode*. „S obzirom da je u Srbiji vladala prava diktatura *Radio B92* imao je veliku ulogu i značaj u svemu. Iako nas je tadašnja vlast proganjala i propagirala da smo svi strani plaćenici i izdajnici svog naroda, i tada sam ponosno nosila majicu sa znakom *B92*. Nisam se plašila Miloševićeve policije, bila sam besna što živim u takvoj državi“ (Stanković 2013: 162). *Radio B92* je bio jedan od nezavisnih medija osnovanih u Srbiji u periodu između 1991. i 2000. godine kao odgovor na dominaciju državnih medija (najuticajniji su bili *RTS*, *Tanjug*, *Večernje novosti*, *Politika*, *Borba* prim.aut.) javnim prostorom. Prema istraživanju „Profesija na raskršću-novinarstvo na pragu informacionog društva“, motivi njihovog nastanka u to vreme nisu bili

komercijalne već profesionalne prirode (Matović 2013: 98). U ovom radu će biti pomenuti samo neki od nezavisnih medija osnovanih devedesetih godina, prevashodno oni koje navode novinarka u svojim životnim pričama. *B92* nastaje 1989. kao omladinska radio stanica koja se mogla čuti na području Beograda. Opozicioni *Studio B* počinje da emituje program 1990. kao odgovor državnoj *Televiziji Beograd (RTS)*. Nedeljnik *Vreme* 1990. sa idejom očuvanja osnovnih vrednosti novinarstva osniva grupa novinara koja nezadovoljna napušta *NIN* i *Borbu*. Kao kontra režimskoj agenciji Tanjug 1992. osnovana je privatna agencija *Beta* a dve godine kasnije i *FoNet*. Nezavisni politički nedeljnik *Naša Borba* počinje da izlazi 1. februara 1995. godine „odbijanjem 90 odsto novinara *Borbe* da se povinuje diktatu države da pravi novine po ukusu aktuelne vlasti. Ime su, spontano, dali sami čitaoci, opsedajući redakciju i kolportere u potrazi za 'vanrednim izdanjem' nezavisne i autentične novine, istovremeno ignorišući 'šarenu lažu' koja im je nuđena na kioscima (Lakićević, Boarov 2013: 269). Dnevni list *Blic* počinje da izlazi 1996. a *Danas* 1997. godine. Na teritoriji Vojvodine, kao odgovor prorežimkom pokrajinskom listu *Dnevnik* i *RTV Novi Sad* koja je funkcionisala u okviru *RTS*-a, 1992. godine pojavljuje se *Vojvođanski građanski list „Nezavisni“* građanske, antiratne i antinacionalističke orijentacije, zatim 1997. *Radio 021* prvi nezavisni elektronski medij u Novom Sadu koji postaje deo mreže Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM), produkcijska kuća *UrbaNS*. Paralelno ili neposredno pre osnivanja nezavisnih medija, formiraju se i dva nezavisna novinarska udruženja, koje osnivaju novinari nezadovoljni funkcionisanjem tradicionalnih profesionalnih udruženja: Udruženja novinara Srbije (UNS) i Društva novinara Vojvodine (DNV). Sa idejom unapređenja profesionalnih, etičkih standarda i slobode novinarstvu u Novom Sadu 17. januara 1990. godine osniva se Nezavisno društvo novinara Vojvodine (NDNV), kao prva organizacija te vrste na području bivše SFRJ, kojoj je pristupilo više od 200 novinara iz gotovo svih vojvođanskih medija. Četiri godine kasnije 26. marta 1994. u Beogradu se osniva Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS). Među onima koji su se pobunili protiv neprofesionalnog, režimski podobnog i ratno-huškačkog izveštavanja je bio značajan broj i novinarki među kojima su bile, pomenuću samo neka imena, glavna i odgovorna urednica *Naše borbe* Gordana Logar, Gordana Suša, Nadežda Gaće, Milica Torov, Žužana Serenčeš (prema podacima Lakićević, Boarov 2013: 266-267), Zagorka Radović, Darinka Daca Nikolić, Doda Tot, Sanja Kekić, Branislava Opranović, Marina Fratucan (Briza 2008: 35-37). Intenzivni progoni nezavisnih novinara i zatvaranje medija u Srbiji pravno je omogućeno oktobra 1998. Zakonom o javnom informisanju koji je predložio tadašnji ministar informisanja u Vladi narodnog jedinstva Aleksandar Vučić a najdrastičniji vid brutalnosti tadašnjeg režima, kada je reč o medijima, je

ubistvo novinara i vlasnika *Dnevnog telegrafa* i nedeljnika *Evropljanin* Slavka Ćuruvije 11. aprila 1999. godine za koje su optuženi četvorica pripadnika resora Državne bezbednosti (DB).

Tokom prve dekade 21. veka medijsku scenu Srbije obeležilo je odugovlačenje sa donošenjem zakona u oblasti medija (naročito zakona o transparentnosti medijskog vlasništva i o sprečavanju medijske koncentracije), nedovršena privatizacija, ulazak velikih inostranih medijskih korporacija na medijsko tržište i ekonomska kriza (Jankovići dr. 2009; Savet za borbu protiv korupcije 2011; CIMA 2011; Milivojević2011a, Milivojević2011b, Milivojević 2012; Matić2012). Ovakva situacija stvorila je uslove u kojima lokalni mediji jedva preživljavaju, dok su oni nacionalni pod velikim pritiskom vladajućih struktura (Savet za borbu protiv korupcije 2011). Medijskom sferom u Srbiji dominiraju politički pritisci, pritisci nerazvijenog medijskog tržišta i porast nedozvoljene koncentracije, a vlasnici medija, čije je vlasništvo često netransparentno, okrenuti su pridobijanju profita i političke moći (Matović 2013: 98).

Kada je reč o broju žena koje rade u medijima u Srbiji se ne može doći do preciznih podataka jer ne postoji sveobuhvatna baza. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u sektoru Informisanje i komunikacije u 2014. godini bilo je zaposleno 54.718 osoba, od čega je 34.995 muškog a 19.723 ženskog pola. Na teritoriji Vojvodine u ovoj oblasti u 2014. zaposleno je 13.853 osoba ali nije predstavljena polna struktura (RZS 2015: 34,35). Podaci Nacionalne službe za zapošljavanje pokazuju da je na teritoriji Srbije od 1.103 nezaposlenih novinara, 874 žena (stanje na evidenciji Nacionalne službe za zapošljavanje na dan 31.10.2015). Članstvo jednog od domaćih novinarskih udruženja Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS) na osnovu informacije od 21. septembra 2015. godine, čini 42% žena i 58% muškaraca. Predsednik NUNS-a je muškarac i nadzorni odbor je u potpunosti (100%) muški, dok je Izvršni odbor dominantno muški (73%) u odnosu na 27% žena koliko je u tom izvršnom telu. Zanimljivo je da većinu u Sudu časti koji se bavi etičkim pitanjima profesije čine žene 60%, kao i da je u Komisiji za žalbe Saveta za štampu koja reaguje u slučaju kršenja novinarskog kodeksa jednak broj žena i muškaraca: 50% muški, 50% ženski. Prema podacima Nezavisnog društva novinara Vojvodine (NDNV) od 29. oktobra 2013. članstvo čini približno 42% (244) žena i 58% (585) muškaraca. Predsednik društva i predsednik Izvršnog odbora su muškarci, polovinu članstva Izvršnog odbora čine novinarke, svi članovi Saveta su muškarci dok su u Sudu časti dve novinarke i jedan novinar. Na osnovu podataka preuzetih iz baze novinari.rs u koju se novinari prijavljuju po principu dobrovoljnosti, Marijana Matović navodi da u Srbiji u informativnim medijima radi 681

novinarki (60%) i 453 novinara (40% novinara). Na mestu direktora/vlasnika nalazi se 19 žena (19% žena) od čega polovina ima završen fakultet, dok se na istom mestu prema podacima iz ove baze nalazi 80 muškaraca (81% muškaraca) od čega jedna trećina ima završen fakultet (Matović 2013: 102). Anketno istraživanje novinarske zajednice u Srbiji tokom 2010–2011. godine pokazuje da je među ispitanim vlasnicima i menadžerima medija bilo skoro dva puta više muškaraca, dok je među novinarima bilo više žena. Ovi rezultati potvrđuju prethodno istraživanje koje je 2008. godine sprovela ženska sekcija Nezavisnog udruženja novinara Srbije, na uzorku od 58 nasumično odabranih medija u Srbiji (18 štampanih, 20 radio stanica i 20 televizijskih stanica). Od ukupno 333 uredničkih funkcija žene su zauzimale svega trećinu (113 urednica). U anketiranim medijima bilo je svega devet direktorki, i to uglavnom zaduženih za marketing ili na funkciji „zamenice direktora”. Kada je reč o novinarskim pozicijama, u ispitanim medijima, žene su činile nešto malo manje od polovine stalno zaposlenih i skoro polovinu honorarno zaposlenih novinara (prema Matović 2013 : 105). Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti (2009–2015) usvojena 2009. godine preporučuje povećanje broja žena na mestima odlučivanja, promovisanje rodne jednakosti i eliminisanje rodni stereotipa u medijima. Čejmbers smatra da deregulacija sredstava informisanja i njihova orijentacija ka zahtevima tržišta dovodi do ubrzanog podrivanja javnih elektronskih glasila, navodeći da nove *on line* zajednice takođe isključuju one ljude koji su bili nevidljivi i u konvencionalnom medijskom prostoru u javnoj debati. Takođe, neki od najekstremnijih sekstističkih i rasističkih materijala redovno se pojavljuju na internetu pod okriljem anonimnosti. Čejmbers predlaže „temeljno preispitivanje uloge medija u jačanju principa demokratske komunikacije, javnog interesa i univerzalnog pristupa globalnoj komunikaciji kako bi se obezbedilo uključivanje socijalnih grupacija koje marginalizuju tržišno orijentisani mediji” (Čejmbers 2007: 170).

1.2. Formalno i neformalno obrazovanje žena za novinarsku profesiju

U formulisanju građanskih prava žena na prvom mestu se ističe da društvene nejednakosti nisu uslovljene prirodom pola već nejednakim obrazovanjem. Žene vekovima nisu imale pristup univerzitetima jer se smatralo neženstvenim, neprirodnim i neprikladnim da se bave naukom i filozofijom (Holst 2013: 161). Sredinom 19. veka dolazi do sve većih razlika pa čak i do razlaza pokreta žena građanskih feminizama, predvođenog liberalnim feministkinjama i pokreta žena socijalistkinja. Razlog sukoba je potpuno drugačije shvatanje procesa emancipacije jer su liberalni pokreti nastojali da položaj žene poboljšaju reformama u postojećem društvu, prevashodno obrazovanjem, dok su socijalistički pokreti želeli potpuni preobražaj društva i to na prvom mestu ekonomsku nezavisnost žena (Božinović 1996: 23).

Obrazovanje je bilo jedno od prvih ljudskih prava koje su žene izvojevale, znatno pre političkih i ekonomskih (Trgovčević 2014: 58). Ipak i „osvajanje prava” na obrazovanje bilo je teško jer u patrijarhalnom društvu, kakvo je poput većine evropskih bilo i srpsko u 19. veku, dominiralo je negativno mišljenje o umnim kapacitetima žena. „Muškarci u Srbiji, vladari i političari, upravnici vodećih institucija, lekari, urednici kulturnih listova, književnici i drugi intelektualci, većinom obrazovani na inostranim univerzitetima, nisu odobravali aktivnosti „mislećih ženskinja“ (Tomić 2014: 42). Presudni uticaj na ostvarivanje prava žena na obrazovanje, profesiju, zaposlenje i ekonomsku nezavisnost imali su feministički pokreti koji su ojačali u drugoj polovini 19.veka. Posle višegodišnjih napora, žene severno i južno od Save i Dunava uspele su u nastojanju da se otvore više devojačke škole i da to postane društvena briga. U Beogradu je 1863. godine osnovana prva Viša ženska škola koja je radila pod nadzorom Novosađanke Katarine Malivuk a potom 1874. i devojačke škole u Novom Sadu i Pančevu a godinu dana kasnije i u Somboru. Devojkama je omogućeno da se upisuju i u učiteljske škole, koje su do tada bile samo muške (prema Stojaković 2011: 66). U tadašnjoj javnosti mogla se čuti strepnja obrazovanih muškaraca da će žene preuzeti muški identitet. Etnolog, folklorista, istoričar i profesor beogradskog univerziteta Tihomir Đorđević pisao je o bojazni da se jednog dana ne ostane bez žena ukoliko one postanu što i ljudi. Sa druge strane Katarina Malivuk isticala je 1910. godine da cilj obrazovanja žena nije da postanu „muškobane”, nego da ostanu žene, kojima će biti moguće da budu majke i da rade javne poslove (prema Tomić 2014: 45). Iako je Kraljevina Jugoslavija bila veoma nerazvijeno društvo i prema ondašnjim merilima, brzo po uspostavljanju nove državne vlasti u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu, dolazi do upisa studentkinja na gotovo sve fakultete, mada su primarni

bili „ženski” fakulteti (društvenih i pedagoških profila). Masovnost žena na fakultetima dobija i svoj kvalitet, pa se pojavljuju i prve doktorke nauka, među kojima je i Ana Božić koja je na Pravnom fakultetu u Beogradu 1939. godine odbranila doktorsku tezu *Položaj žena u privatnom pravu. Kroz istoriju do danas* (Milić 2011: 53-54). Ipak žene su u tadašnjem jugoslovenskom društvu bile *druge* u pogledu prava na obrazovanje sve do kraja Drugog svetskog rata, a do školovanja žena u većem broju dolazi tek u drugoj polovini 20. veka (Milinkov 2015: 124). Tako su žene 1938/39. godine činile svega 22% svih studenata, dok je pedeset godina kasnije 1989/1990. bilo 49% studentkinja. Promene u obrazovanju implicirale su i promene na tržištu rada, tako je u 1939. godini na svakih pet muškaraca bila zaposlena jedna žena, u 1970. na svakih 3,2 muškarca jedna žena a u 1990. na svaka 2,5 muškarca jedna žena (Čikoš 2014: 11). Slobodanka Markov, smatra da je u Jugoslaviji u periodu socijalizma postojala „veštačka“ politička emancipacija žena u Jugoslaviji, pojašnjavajući je obrazovnom strukturom poslanica i odbornica u tadašnjem delegatskom sistemu koja je bila u korist žena sa srednjom stručnom spremom i KV radnica. Primera radi, u Skupštini SAP Vojvodine, 1982. godine, bilo je samo 20% visokoobrazovanih poslanica. „Realno, time je bio umanjen potencijalni značaj prisustva žena u organima vlasti, jer su to češće bile žene bez šireg poznavanja društvenih prilika i nedovoljno osposobljene za uključivanje u rasprave i donošenje odluka od značaja za širu društvenu zajednicu“ (Markov, 2001: 37 u Sedlarević 2009: 42).

Raspadom SFR Jugoslavije, nove nacionalne ideologije podvode interese žena interesima nacije, žene se vraćaju tradicionalnoj ulozi majke i domaćice, a ženska radna snaga izložena je dekvifikaciji i deprofesionalizaciji. S obzirom da je Srbija devedesetih godina godina bila društvo razorenih bazičnih institucija (država, privreda, kultura) i „urušenih“ tradicionalnih formi obrazovanja, žene, pokušavajući da poprave svoj položaj, počinju da se angažuju u nevladinim organizacijama i da kroz „ženske grupe“ putem neformalnog obrazovanja šire anti-militarističke, feminističke i antiseksističke ideje (prema Veselić, Popović 2008: 337-338). Pod neformalnim obrazovanjem podrazumeva se organizovana i sistematska obrazovna aktivnost koja se realizuje van struktura formalnog sistema obrazovanja koja je usmerena na osposobljavanje odraslih za rad, socijalne aktivnosti i privatni život (isto: 332). Neformalnim obrazovanjem postiže se veća interaktivnost u procesu obuke nego u obrazovnim insitucijama a prednost je i što se u većoj meri mogu koristiti manje formalizovane nastavne metode kao što su razne vežbe za razvijanje i osnaživanje kreativnosti, inovativnosti, liderstva, pregovaranja i drugih veština, zatim *role plays*, razna takmičenja (prema Aralica, Markov 2014: 174). Surova društvena realnost Srbije i Hrvatske s kraja 20. veka oblikovala je jednu

od najugroženijih grupa-žene u organizatorke, nositeljke i korisnice „novog” obrazovanja, koje je imalo kritički intonirane sadržaje i snažnu društvenu funkciju. Situacije krize, tranzicije i društvenih promena jasno ukazuju na obrazovanje odraslih a naročito neformalno obrazovanje kao na živ, dinamičan fenomen u bliskom odnosu sa društvenom realnošću, ali i sa individualnom relevantnošću za adaptiranje na nju ili njeno savladavanje (prema Veselić, Popović 2008: 342). Budući da su se devedesetih godina 20. veka ženske studije/studije roda u visokoobrazovnom sistemu u Srbiji mogle realizovati kroz nekoliko izbornih kurseva, odnosno da je izostao legitimitet akademskog obrazovnog prostora ovaj program zaživeo je u formi neformalnog vanakademskog obrazovanja. Beogradski Centar za ženske studije kao alternativni interdisciplinarni obrazovni projekat započeo je sa radom 1992. godine a od 1997. u Novom Sadu svoj program počinju da realizuju Ženske studije i istraživanja *Mileva Marić Ajnštajn*, kao nestranačko, samostalno udruženje građana. Ženske studije se realizuju u specifičnom kontekstu pošto je reč o ratnom periodu (1991-1999) kada društvo prolazi „kroz svojevrsni regresivni process reafirmacije ‘tradicionalnih vrednosti’ i iznad svega učvršćivanja patrijarhalnih temelja (Popović, Duhaček 2011: 313).

Krajem 20. veka više od polovine ukupnog broja upisanih i diplomiranih studenata bile su žene. Međutim, prema Popović, raspodela po fakultetima/profesijama imala je izrazito rodnu dimenziju jer je prirodne i tehničke nauke studiralo do 35% žena a društvene i humanističke discipline oko 60% (Popović 2014: 126). Podaci Republičkog zavoda za statistiku pokazuju da obrazovanje igra presudnu ulogu za prohodnost žena na tržištu ali ne obezbeđuje i jednake zarade, jer na 100 zaposlenih muškaraca sa visokom stručnom spremom dolazi 114 žena, međutim u istoj kategoriji razlike između prosečnih zarada muškaraca i žena iznose 5,2% u korist muškaraca (Čikoš 2014: 13). Iako je došlo do povećanja broja žena sa visokoškolskom diplomom a 2009. godine izjednačen broj muškaraca i žena u Srbiji sa doktorskim zvanjem (Republički zavod za statistiku 2011: 39), Daša Duhaček smatra da se to ne može smatrati rezultatom rodne ravnopravnosti zbog trenda slabljenja društvenog statusa obrazovnog i naučnoistraživačkog sistema. „Verovatnije je da je ženama prepušteno da popune one profesije koje su manje lukrativne, gde se ne koncentriše moć odlučivanja i koje su stoga i manje uvažavane” (Duhaček 2014: 188). Kada je reč o obrazovanju i vaspitanju dece, građani/građanke Srbije obuhvaćeni istraživanjem objavljenim u studiji *Rodna ravnopravnost u Srbiji 2014*. smatraju da kod devojčica treba insistirati na razvoju osobina kao što su poslušnost, lepo ponašanje, izražavanje osećanja brige o drugima, kao i „učenje” za obavljanje kućnih poslova, dok se bavljenje sportom i samostalnost percipira kao važno za dečake (prema Čikoš 2014: 89). Navedeni stavovi građana su posledica rodnih stereotipa i

teze o prigodnim „muškim i ženskim zanimanjima”, jer kako navodi Dragana Popović, prema dobro utemeljenoj hipotezi rodne sličnosti (*gender similarity hypothesis*) polne razlike su zanemarljive ili male kada je reč o sklonosti ka matematici, verbalnim i prostornim sposobnostima, upotrebi kompjutera, samovrednovanju i sklonosti ka preuzimanju uloge vođe. Međutim društvene predrasude dovode do zanemarivanja individualnih razlika i ocenjivanja na osnovu rodne pripadnosti, što znači da se devojčice tokom školovanja suočavaju sa stereotipima i predrasudama dok ne private da su „dečaci/muškarci bistri, radoznali, hrabri, jaki i inventivni a devojčice/žene pasivne, tihe, vredne, nevidljive (Champan 2013 u Popović 2014: 125). Ukoliko se sagledaju svi nivoi obrazovnog sistema postaje očigledno da postoji rodna distribucija i segregacija, jer se u srednjem obrazovanju devojke opredeljuju za zanimanja društvenog staranja i brige, za uslužne delatnosti, nižu administraciju a mladići za tehničke i tehnološke struke. U višem obrazovanju devojke studiraju humanističke, pedagoške nauke i medicinu a momci informatiku, građevinarstvo, matematiku i fiziku. Podaci ukazuju i da muškarci u svim starosnim grupama više koriste kompjutere (Duhaček 2014: 188-189).

Prema Zavodu za statistiku (2011) oko 60% žena završava osnovnu i srednu školu. ipak uz programe i udžbenike koji su nedovoljno ili potpuno rodno ne/osetljivi, obrazovanje u Srbiji i dalje podržava tradicionalnu podelu rodnih uloga (Popović 2014: 126). Istraživanje obrazovnog materijala (udžbenici, priručnici, brošure, publikacije) koji se koristi u visokom obrazovanju (kuresvi društvenih i humanističkih disciplina) u Srbiji sprovedeno 2009. godine pokazalo je da je sa stanovišta rodne osetljivosti skoro 90% obrazovnog materijala potpuno neprihvatljivo, nema ravnomerne zastupljenosti primera muških i ženskih rodnih uloga a postojeći prikazi su stereotipni i oslanjaju se na patrijarhalnu paradigmu (Baćević I dr 2010 u Duhaček 2014: 187). Obrazovanje doprinosi podizanju kvaliteta života žena u različitim dimenzijama. Kvantitativno-kvalitativno istraživanje „Rodni barometar u Srbiji” pokazalo je da su obrazovnije žene zadovoljnije poslom, zadovoljnije svojim životom, zadovoljnije partnerskim odnosom itd. Obrazovanje i dalje predstavlja najbitniju individualnu strategiju za poboljšanje vlastitog položaja (Blagojević- Hjuson 2013: 230).

Kada je reč o rodnoj perspektivi akademskog obrazovanja, pre svega na univerzitetima u Srbiji, postoje istraživanja koja se bave obrazovanjem žena (Popović 2004, Popović 2014, Popović, Duhaček 2011, Duhaček 2014) ali ona nisu usmerena na obrazovanje žena za pojedinačne profesije kao što je novinarstvo.

1.2.1. Obrazovanje novinarki

Potreba obrazovanja za novinarsku profesiju javila se već u 18. veku u Sjedinjenim Američkim Državama kao reakcija na komercijalizaciju medija i nepoštovanje javne etike. „Nastajanje standarda i pravila, kako profesionalnih, tako i etičkih, striktno vezanih za novinarstvo stvorilo je potrebu sistematske, interdisciplinarne edukacije novinara, koja se sa mnogo razloga u savremenom svetu obavlja na univerzitetskom nivou, mada se paralelno dešavaju i mnogi oblici alternativnog obrazovanja, koje uglavnom organizuju mediji, medijska udruženja i novinarska udruženja” (Veljanovski 2013: 351-352). Gocini navodi da se kursevi iz istorije novinarstva i novinarskog pisanja održavaju od 1879. godine na Univerzitetu u Misuriju, gde se 1908. otvara prva nezavisna škola novinarstva. Prvi evropski kurs iz novinarstva organizuje se 1884. na švajcarskom univerzitetu u Bazelu, a prva evropska škola novinarstva osnovana je 1899. godine u Parizu. Columbia School of Journalism otvorena je 1912. godine sa ciljem da bude „antikomercijalna” odnosno da novinarsku profesiju oplemeni i odvoji od sveta marketinga (Gocini 2001: 238). Uoči Drugog svetskog rata u Americi postoje 32 škole ili katedre za novinarstvo, a od 1935. svake godine diplomira oko 1.200 studenata od kojih se polovina zapošljava u dnevnim listovima a druga polovina u časopisima, radiju i reklamnim agencijama. U Velikoj Britaniji razvija se saradnja između univerziteta i redakcija za obavljanje programa stažiranja i pripravničkog staža (isto : 304).

Još 1870. godine Srbija je imala *Zakon o štampi* koji je jasno propisivao da novinar može biti samo onaj „koji je završio univerzitet, odnosno bogosloviju, ako namerava da radi u crkvenom glasilu. Međutim mali broj ljudi mogao je da zadovolji ove zahteve. Prvi srpski novinar Dimitrije Davidović studirao je medicinu, Ljuba Nenadović, Đura Jakšić i Branislav Nušić, bili su književnici, dok mnogi nisu imali nikakvo obrazovanje (Jevtović i dr 2014: 36-37).

Prva ozbiljna razmišljanja o potrebi osnivanja visoke novinarske škole zabeležena su na Prvom kongresu srpskih novinara 1902. Pisac i novinar Branislav Nušić smatrao je da nije dovoljna samo visokoškolska sprema već je potrebno imati „kuraži, snage, hrabrosti i volje“ , podsećajući da su Svetozar Marković i Svetozar Miletić robijali zbog novinarske delatnosti (prema Đuriću 1997: 488). Dušan Đurić smatra da novinarski fakultet nije najvažniji preduslov za bavljenje novinarstvom navodeći da ni u evropskim zemljama sa razvijenom mrežom visokoškolskih novinarskih smerova nisu svi novinari diplomirali žurnalistiku, već da se u praksi najčešće sreće srednje rešenje. Dekan prvog jugoslovenskog fakulteta koji je

obrazovao novinare (Novinarska i diplomatska visoka škola osnovana u Beogradu 1948. godine) Dušan Timotijević smatrao je da je za obavljanje odgovornog i složenog novinarskog posla bitan spoj talenta, rutine, školskog teoretskog znanja, političke upućenosti i zrelosti (Đurić 2000: 80). Prva generacija novinara i diplomata (njih 200) u Jugoslaviji diplomirala je 1952. godine, a već godinu dana kasnije škola je ukinuta zbog „hiperprodukcije” kadrova (Đurić 1997: 488).

Novinarstvo se u SFR Jugoslaviji studiralo na fakultetima političkih nauka, prvi je osnovan u Sarajevu 1961, Fakultet političkih znanosti u Zagrebu osnovan je 1962. godine a dvogodišnje studije novinarstva pokrenute su 1971. godine. Fakultet političkih nauka u Beogradu osnovan je 1968. godine. Za prvih dvadeset godina beogradskog FPN-a izdato je 1241 diploma, što znači šezdesetak godišnje (Đurić 1997: 488). U *Novinarskoj enciklopediji* Dušan Đurić ne navodi koliko je među diplomiranim novinarima bilo žena, kao što se gotovo ni je u jednoj enciklopedijskoj odrednici one ne pominju sem u odrednici „ženska štampa”.

U dvadesetak srednjih škola tokom desetogodišnjeg perioda usmerenog obrazovanja (1979-1989) 400 đaka je zavrilo treći i četvrti razred novinarskog smera i steklo kvalifikaciju „stručnog radnika u službi javnog informisanja” (Đurić 1997: 488).

Osamdesetih godinama 20. veka, prema navodima Đorđija Popovića od ukupno 490 osoba koji u svim radio stanicama u Vojvodini rade na programskim pitanjima, 145 ima visoku stručnu spremu, 89 je sa završenom višom, 229 sa srednjom, 22 sa nižom stručnom spremom a sedam su kvalifikovani radnici. „S obzirom na to da je novinar ‘radnik čije je zanimanje javno informisanje a dužnost da stručno, angažovano i društveno-politički odgovorno (prema Zakonu o javnom informisanju u SAPV iz 1984. godine prim.aut) obavlja poslove javnog informisanja’ ne bi se moglo reći da je navedeni obrazovni nivo novinara vojvođanskih radio-stanica najpovoljniji, pogotovo kada se ima u vidu veliki broj novinara sa završenom srednjom i nepotpunom srednjom spremom” (Popović 1985: 94). Popović dalje navodi da je nacionalna struktura zaposlenih bila usklađena sa strukturom stanovništva sredine u kojoj radio-stanica deluje. Sa druge strane, navedeni podaci ne pokazuju koliko je žena bilo zaposleno na vojvođanskim radio-stanicama, niti ukazuju na polnu struktura kada je reč o obrazovanju novinara. Budući da se od novinara zahteva da ne bude „pasivan posmatrač već istraživač društvenih kretanja i zbivanja, sposoban da razluči glavno od sporednog, napredno od nazadnog” Popov podvlači nužnost stručnog i idejno-političkog obrazovanja, kao i mere koje su pokrenute za povećanje broja visoko obrazovanih novinara. Pošto u to vreme fakulteti Novosadskog univerziteta (prva katedra Novinarstva u Vojvodini pokrenuta je 2004. godine osnivanjem Odseka za medijske studije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu prim.aut)

nisu nudili specijalizovano obrazovanje za rad u sredstvima masovne komunikacije, Društvo novinara SAPV i Jugoslovenski institut za novinarstvo organizovali su povremeno novinarske škole, a *Radio Novi Sad* je organizovao razgovore, savetovanja, predavanja (Popov 1985: 95). Navedeno ukazuje bitnost neformalnog obrazovanja u vidu kurseva, seminara, obuka u nedostatku formalnog novinarskog visokog obrazovanja u Vojvodini za stalno usavršavanje znanja i veština novinara.

Obrazovanje novinara otpočelo je na fakultetima političkih nauka pre četiri decenije. Prema Radojkoviću, u to vreme se, za razliku od danas, od novinara zahtevao kompetentan angažman u korist poretka i novinari su za cilj su imali neku svoju misiju, spremnost da opslužuju javnost. „Pod pritiskom onih koji su već radili u medijima, uglavnom bez odgovarajućeg obrazovanja, fakulteti su prihvatili njihov zahtev da studente ne mučimo mnogo opštim znanjem i teorijom, nego da im pružimo što više praktičnih, zanatskih veština. I tako se desilo, kao što nam je u pomenutom istraživanju u jednoj fokus grupi rečeno, da je novinar „... od usamljenog borca za pravdu, postao običan korporativni službenik“ (Radojković 2011: 301-302). Sličnog stave je i Robert Mek Česni (Robert McChesney) kada kaže da je karakteristika prve decenije razvoja radiodifuzije u prošlom veku da su oni, koji su se bavili obrazovanjem, isticali nekomercijalne društvene vrednosti. Navodeći pojedine savremene teoretičare poput Džozefa Tjuroua (Joseph Turow) autora knjige *Mediji danas* (2012) i Ričard Ruk (Richard Rooke) autora *Evropski mediji u digitalnom dobu* (2009) koji primenu novih tehnologija i digitalizaciju vide kroz potrebu komercijalizacije medija, Veljanovski navodi da nema ničeg lošeg u tome da budući novinari ovladaju internetom, MP3 reproduktorima, digitalnom tonskom i video montažom, veštinama spajanja teksta, audio i video zapisa ali da opasnost vrebata iz prenatravanosti te tehnološke ravni edukacije. „Novinari ne smeju da budu shvaćeni kao radna snaga uključena u masovnu proizvodnju, koja proizvodi uglavnom zabavne, lake sadržaje koje publika želi, u najboljem slučaju kratke vesti koje samo obavestavaju, a ništa ne interpretiraju, istražuju i analiziraju” (Veljanovski 2013: 353).

Od sredine prve decenije 21. veka u Srbiji se novinarstvo i medijske profesije studira na 12 fakulteta od kojih je sedam državnih i pet privatnih. Veljanovski navodi da je to uglavnom trenutak kada počinje reforma ukupnog visokoškolskog obrazovnog sistema, poznata kao Bolonjski proces, pa i obrazovanja novinara. Ovaj model studiranja je pošao od procesa uravnotežavanja broja teorijskih i novinarsko-medijskih predmeta, za razliku od prethodnih decenija kada je edukovanje novinara koncipirano prema *Liberal Arts* tradiciji kurikuluma prema kom je odnos između teorijske nastave i sticanja praktičnih znanja bio je i više od 90:

10 procenata u korist teorije. „Međutim, i ujednačen broj predmeta u nastavnom programu, gde su na jednoj strani opšteobrazovni predmeti iz društvenih nauka i politikoloških disciplina, a sa druge teorijski predmeti iz oblasti medija, zajedno sa praktičnim časovima, još ne znače ravnotežu između teorije i prakse u učenju novinarstva” (Veljanovski 2013: 357).

Milica Andevski i Jasmina Arsenijević navode da se prisustvom novih medija značajno menja stil života, rada i učenja generacija takozvanih digitalnih domorodaca (*Digital Natives*) za koje je uobičajeno konzumiranje više medijskih sadržaja istovremeno. Današnji korisnici digitalnih medija usvajaju drugačiji karakter i stil učenja, oni znanja stiču eksperimentisanjem, istraživanjem ili saradnjom sa drugim ljudima putem društvenih mreža. Stoga se proces obrazovanja mora organizovati tako da se medijske kompetencije i sa njima povezana znanja i veštine razvijaju po principu aktivne konstrukcije i rekonstrukcije znanja, što podrazumeva stalno promišljanje i inoviranje procesa učenja i poučavanja, sagledavanje novih sadržaja i oblika rada koji će omogućiti da se nastavni proces spozna i doživi kao kreativan čin u kome značajnu ulogu imaju i iracionalni momenti, znanje i intuicija, intelekt i osećanja (Arsenijević, Andevski 2015: 32- 33). Tehnološki determinizam koji je uveliko prisutan u delovanju medija menjajući im često osnovni cilj, sadržaj i društvenu funkciju na globalnom planu utiče i na obrazovanje novinara. Međutim, prema Veljanovskom nikakve tehnologije ne mogu biti ispred demokratskih standarda medijske kulture i u tom smislu je važno koncipirati i novinarsku edukaciju. Uravnotežen nastavni program koji u dovoljnoj meri pruža znanja iz teorijskih disciplina, novinarskih veština i novih medijskih tehnologija obezbeđivaće i dalje solidan kadar medijskoj industriji koja će moći da opravda društvenu ulogu u javnoj sferi (Veljanovski 2013: 358).

Pored univerzitetskog obrazovanja novinara, različite nevladine organizacije koje u svom području delatnosti imaju kurseve, konferencije i okrugle stolove posvećene poboljšanju rada medija i novinara. Prema Miroljubu Radojkoviću, osnovna slabost ovakvih treninga i inovacija znanja je njihova kratkotrajnost. On smatra da na taj način nastaje opasnost da veoma mladi ljudi, nakon kratkog treninga, pomisle da su ovladali jednom zahtevnom profesijom kao što je novinarstvo, a u toj zabludi ih podržavaju poslodavci jer ih mogu primiti u medije bilo kao volontere bilo kao jeftinu radnu snagu. „Novinarstvo je „meka“ profesija, što znači da nije zatvorena prema vlasnicima drugih vrsta diploma, i za razliku od drugih profesija i normativno je otvorena. Ne postoje nikakvi državni ispiti ili slične formalnosti da bi se postao novinar. Potvrdu tog statusa daće samo profesionalna udruženja koja izdaju novinarske legitimacije i zalažu se za dobrobit svojih članova” (Radojković 2011: 300-301)

Globalne promene vode ka promenama shvatanja novinarskog poziva, što podrazumeva konstituisanje niza akademskih institucija osposobljenih za stvaranje komunikacijskih stručnjaka koji vladaju novim tehnologijama i poštuju etički kodeks. Širom Zapada urednici i novinari složni su u ocenama da najbolji izvor mladih talenata za medije može doći samo sa Univerziteta (prema Jevtović i dr 2014: 44). Podaci Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu pokazuju da je za nešto više od četiri decenije (zaključno sa 30.9.2013. godine) novinarstvo diplomiralo 2.069 studentkinja (1.784 po starom sistemu i 285 po Bolonji) i 806 studenata. Prema evidenciji odbranjenih diplomskih radova na Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, od 2008. godine, kada je studije završila prva četvorogodišnja generacija Žurnalistike do 25. oktobra 2013.godine novinarstvo je diplomiralo 110 studentkinja i 29 studenata. Sa druge strane, novinarki je više i među nezaposlenima i to najviše visoko obrazovanih. Među nezaposlenim novinarima/novinarkama evidentiranim u Nacionalnoj službi za zapošljavanje najviše je novinarki (456) sa VII stepenom stručne spreme (284 diplomiranih novinarki, 39 master novinarki i 133 novinarki), dok je 417 sa završenom srednjom stručnom spremom (406 novinarskih reporterki i 11 novinarki). Od 1.103 evidentiranih nezaposlenih novinara, 874 su žene (podaci Nacionalne službe za zapošljavanje za 31.10.2015). Kada je reč o formalnom obrazovanju zaposlenih u medijima istraživanje „Profesija na raskršću-novinarstvo na pragu informacionog društva 2010-2011.” pokazuje da 39,61% novinarki ima završen fakultet, od čega 18,5% fakultet za novinarstvo, dok među muškarcima ima 30% onih koji su završili fakultet od čega je 12,69% završilo novinarstvo.

Navedeni podaci potvrđuju i rezultate prethodnog istraživanja „Sloboda izražavanja i ljudska prava novinara/ki u Vojvodini u 2007. godini” koje je pokazalo je da među ispitanicima/ama sa visokom i višom stručnom spremom preovlađuju žene, dok je među onima sa srednjom školom nešto više muškaraca. Međutim, iako je više žena u ukupnom uzorku novinara, a više ih je, u odnosu na muškarce, sa visokom stručnom spremom, ipak na mestima glavnih i odgovornih urednika radi više muškaraca. Prema teoriji *čuvara kapija* (engl. gatekeepers), svaka vest mora da teče određenim kanalima, kroz koje može, ali ne mora, da bude propuštena. O tome odlučuju čuvari prolaza, najčešće urednici, koji su pod višestrukim uticajem: vlasti i poslodavaca, ekonomskih i političkih centara moći, grupa za pritisak, zakonodavstva, normi i etike profesije. Dakle, bez obzira koliko je novinarska profesija *feminizirana* čuvari kapija su muškarci i oni kontrolišu ono o čemu će javnost biti obaveštena. Izbor događaja koji su vredni medijske pažnje je na njima, a u mogućnosti pravljenja izbora se koncentriše i moć medija (prema Valić-Nedeljković 2009: 37). Bez obzira na to koliko

profesija postaje „ženska”, oni koji kontrolišu protok informacija, ono o čemu će javnost biti obavještena, su muškarci, koji samim tim poseduju i moć da izaberu događaje o kojima će javnost biti obavještena (Todorov 2009: 48-50).

Takođe bez obzira na proces *feminizacije* novinarske profesije i na povećanje broja visoko obrazovanih novinarki slika žene u medijima je i dalje svedena na tradicionalno postavljene ženske uloge (supruga, majka, domaćica) ili je žena predstavljena kao seksualni objekat dok se o pitanjima rodne ravnopravnosti retko izveštava. Mediji uveliko doprinose širenju prikrivene rodne diskriminacije, što podrazumeva kontakt sa uvek istim sagovornicima, najčešće muškarcima. Stereotipno portretiranje žena oblikuje sliku žena koja insistira na lepoti i opšte prihvaćenoj ulozi majke i negovateljice. Kada sa ženama razgovaraju o profesionalnim dostignućima gotovo da ne mogu da zaobiđu pitanja o usklađivanju profesionalnih i porodičnih obaveza, na koja muškarci kao sagovornici uglavnom ne moraju da odgovaraju (Todorov 2009: 48). U tabloidima, žutoj štampi i određenim TV programima, serijama i filmovima, afirmiše se jedna vrsta eksplicitne seksualnosti kao gotovo jedine kvalifikacije žene u Srbiji (Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 37- 38).

Rezultati globalnog istraživanja iz 2010. pokazuju da je svega 6% medijskog sadržaja posvećeno temi rodne ravnopravnosti, dok se 13% posto vesti bavi isključivo ženama, do su samo domaćice (72%) i učenice/studentkinje (54%) brojnije od muškaraca u vestima koje se bave zanimanjima (Global Media Monitoring Project, 2011). U delu istraživanja koje se odnosi na Srbiju, navodi se da ni reporterke ne stavljaju žene u glavni fokus izveštavanja. Ni ženama, ni muškarcima novinarima u 80% žene nisu centralni fokus. Samo u dva slučaja su žene centralne figure ženama novinarima i u 21 muškarcima novinarima. U svega 12% svih vesti, i muških i ženskih autora, žena se pojavljuje u centralnom fokusu izveštavanja. Predstavnice/predstavnici ženskog pokreta, aktivizma, događaja, demonstracija, zagovaranja rodne ravnopravnosti ni u jednom slučaju se nisu našli na poziciji subjekta u izveštavanju (GMMP Serbia 2011: 9-13). Prema istraživanju „Rodna ravnopravnost u Srbiji 2014.” polovina anketiranih građana/građanki ne može da se seti nijednog teksta/emisije na temu rodne ravnopravnosti koji su čitali/gledali u proteklih godinu dana, dok su osnovne asocijacije na tu temu negativni događaji. Skoro polovina ispitanika navodi nasilje u porodici (44%), trećina trgovinu ljudima (30%) a petina diskriminaciju osoba sa invaliditetom (19%), dok ravnopravnost žena na poslu, u politici, kao i aktivnosti organizacija koje se bave ravnopravnošću polova i medijsko predstavljanje žena navodi manji deo anketiranih (ukupno 33%) (prema Čikoš 2014: 78). Danica Todorov smatra da promena slike žena u medijima ne može zavisiti isključivo od žena zaposlenih u medijima, ali svakako da to mogu učiniti svi

medijski poslenici svesnim izborom da rodne probleme posmatraju kao važnu temu o kojoj vredi pisati, kao i uvodeći rodnu perspektivu u pristup različitim društvenim problemima (prema Todorov 2009: 49-50). U okviru nacionalnog izveštaja Global Media Monitoring Projecta 2010. upućena je preporuka medijskim kućama da poštuju novinarske kodekse u pogledu rodne ravnopravnosti, kao i druga zakonska akta, da više sarađuju sa civilnim organizacijama koje se bave ovom temom, kao i da više učestvuju na treninzima i edukacijama posvećenim rodnoj ravnopravnosti (GMMP Serbia 2011: 14)

Kako bi se promenila slika žene u medijima neophodna je edukacija (formalna i neformalna) novinara i novinarki na temu rodne ravnopravnosti. Kada je reč o analizi sadržaja akademskih programa, istraživanje obrazovnog materijala koji se koristi u visokom obrazovanju u Srbiji sprovedeno 2009. godine pokazalo je da skoro 90% tog materijala (uždbenici, priručnici, brošure, publikacije koje se koriste na kursovima društvenih i humanističkih disciplina na Beogradskom univerzitetu, izuzev kurseva i studija roda) nije rodno osetljiv. Obrazovni materijal ne koristi rodno osetljiv jezik, ne uključuje relevantne autorke, niti se bavi konstrukcijom rodnih uloga (Duhaček 2014: 187-188). Na osnovu analize kurikuluma studijskih programa novinarstva može se konstatovati da se tema rodne ravnopravnosti obrađuje od 2010. godine u okviru izbornog kursa „Izveštavanje o drugom” na osnovnim studijama Novinarstva Odseka za medijske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, i u okviru obaveznog kursa „Mediji i žene” reakreditovanog programa navedenih osnovnih studija koji se primenjuje od školske 2015/2016. godine.

1.2.2. Rodno osetljiv jezik u medijima

Jezik kao osnovno sredstvo komunikacije među ljudima, predstavlja jedan od ključnih elemenata za uspostavljanje i održanje međuljudskih odnosa, te za transgeneracijski i intrageneracijski prenos stavova, vrednosti, ideologija i kulturnih modela jedne govorne zajednice. Jezik se nikako ne može sagledati nezavisno od govornika; on je jedno od ključnih sredstava u procesu formiranja kulturnih obrazaca koji utiču na ustrojstvo društvenih i govornih zajednica, formiranje međuljudskih odnosa, na privatnom i javnom planu, na koncept društvene moći, društvene raslojenosti i hegemonije (prema Filipović 2011: 419). Kritička analiza diskursa (*critical discourse analysis*) se upravo bavi analizom uloge diskursa

u (re)produkciji odnosa moći, odnosno dominaciji određenih članova zajednice nad drugim članovima i pokušava da tumačenjem datih jezičkih fenomena utiče na iskorenjivanje socijalnih nejednakosti, razlika, predrasuda, stereotipa (Van Dijk 1993: 249 u Filipović 2011: 410) .

Pitanje seksizma (kojim se obeležava diskriminacija prema polu najčešće prisutna u jeziku) u jeziku prvi put je pokrenuto 1987. godine na 24. zasedanju Generalne konferencije i tada je upućen apel za izbegavanje rodno određenog jezika u UNESCO-u a Generalna konferencija je usvojila rezoluciju koja se bavi ovim pitanjem (24C/Rezolucija 14.1). Još oštrije formulisan stav zauzet je na zasedanju 1989. i 1995. čime je nagovešteno da se razvija svest o tome da jezik ne odražava samo način na koji razmišljamo nego i da oblikuje naše razmišljanje. Ako se reči i izrazi koji nagoveštavaju da su žene inferiorne u odnosu na muškarce stalno koriste, ta pretpostavka o inferiornosti postaće deo sistema vrednosti (Savić i dr. 2009: 173)

Upotreba rodno osjetljivog jezika (ROJ) je jedan od osnovnih elemenata uspostavljanja rodne ravnopravnosti u društvu. Budući da jezik nije samo sredstvo komunikacije već i pokazatelj odnosa moći i kontrole u jednom društvu a samim tim može biti i sredstvo diskriminacije, naponi za kreiranje okvira i uslova za politiku rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti podrazumevaju i zalaganje za promenu i razvoj jezika (Uprava za rodnu ravnopravnost, 2012). Prema Svenki Savić, rodno osetljiv jezik je termin kojim se pokazuje težnja da jezik pomogne u ostvarivanju ljudskih prava kad su u pitanju ženske ili muške osobe. „Ovo je samo deo ukupne problematike koji zovemo politički korektan govor/jezik, usaglašen sa zahtevima datim u Deklaraciji o ljudskim pravima: niko ne sme biti diskriminisan pomoću jezika“ (Savić 2009: 7). Upotrebom muškog roda za zanimanja i funkcije koje žene obavljaju, one su jezički nevidljive. (Todorov 2009: 48).

Svenka Savić u Kodeksu neseksističke upotrebe jezika zaključuje da su oni koji se koriste standardnim jezikom manjina ali da raspolažu važnim sredstvom društvene moći koja im obezbešuje ugled u datoj jezičkoj zajednici Ti moćni „pravilno koriste“ jezik i ono što je seksizam u jeziku proglašavaju pravilom i normom. Svenka Savić podseća da su do sada pravopisna pravila kao i u polednjem Pravopisu (1993) pisali muškarci. Tako je zakodirana jezička norma koja ne dovodi u pitanje postojanje diskriminacije u jezičkoj upotrebi prema ženama, tvrdeći da se radi o prirodi jezika koja odražava diskriminaciju prema polu a ne njeni jezikoznanci koji propisuju pravila upotrebe jezika. Dugoročnom jezičkom politikom mogao bi se smanjiti stepen diskriminatorne upotrebe pripisane prirodi srpskog jezika. To bi se moglo postići normiranjem upotrebe koja bi afirmisala ravnopravnost u jeziku u različitim

domenima društvene hijerarhije, pogotovo u onim u kojima žene sve više dobijaju značaj i moć (Savić 2004: 4-5).

Institucija Pokrajinskog ombudsmana 28.12.2009. uputila je svima organima i organizacijama AP Vojvodine Preporuku „da se nediskriminatorska, rodna terminologija u cilju sprovođenja čl. 20. st. 2. Statuta Autonomne Pokrajine Vojvodine („Sl. list APV“ 17/09) ugradi u sve pokrajinske skupštinske odluke, zatim, u pokrajinske uredbe, odluke, deklaracije, rezolucije, poslovničke, pravilnike, uputstva, naredbe, rešenja, preporuke, zaključke i druge akte, te da se prilikom donošenja pojedinačnih pravnih akata vodi računa o rodnoj terminologiji” sa obrazloženjem da se Normiranje rodno osetljivog jezika u javnoj i službenoj upotrebi odnosi se na zahtev da se obeležje sociološke kategorije - roda, u ovom slučaju žena, vidi i u jezičkoj formi. Pretpostavka je da se osvajanjem rodno osetljive upotrebe jezika može uticati na podizanje svesti o rodnoj ravnopravnosti svih koji se jezikom koriste u službenoj i javnoj komunikaciji (Preporuka VII-OM-D 97/09). Sredstva javnog informisanja dužna su da kroz svoje programe razvijaju svest o ravnopravnosti zasnovanoj na polu kao i da preduzimaju odgovarajuće mere radi izmene društvenih i kulturnih obrazaca, običaja i svake druge prakse, koji uslovljavaju stereotipe, predrasude i diskriminaciju utemeljenu na ideji o podređenosti, odnosno nadređenosti određenog pola (član 41, Zakon o ravnopravnosti polova, Sl. glasnik RS, br. 104/2009).

Bez obzira na pozitivne zakonske odredbe, u srpskom jeziku nisu ustanovljena normativna pravila kojim se u javnoj i službenoj upotrebi, posebno u medijima, uređuje rodno osetljiva upotreba jezika, građansku inicijativu i aktivnost pokrenuli su pojedinci i pojedinke zajedno sa udruženjima građana. Suma iskustva i istraživačke prakse u obliku preporuka za konkretnu javnu i službenu upotrebu rodno osetljivog jezika objavljeno je u publikaciji *Rod i jezik* koju su 2009. Priredile Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitro i Gordana Štasni. Knjiga je rezultat rada na projektu (2004-2008) o rodno osetljivom jeziku kojim je u udruženju građana „Ženske studije i istraživanja“ u Novom Sadu rukovodila profesorka emeritus Svenka Savić (prema Savić i dr. 2009: 5-6). Međutim, još uvek se u naslovima nekih pisanih medija pojavljuju reči, izrazi i kvalifikacije kojima se vređaju druge osobe, mada postoji kodeks kojim se se ovakvo pisanje osuđuje (Savić i dr 2009: 10). Prema Etičkom kodeksu elektronskih medija Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM) „elektronski mediji moraju da izbegnu stereotipe i predrasude kada izveštavaju o nekoj grupi” (Etički kodeks elektronskih medija 2002). Kodeks novinara Srbije kaže da se „novinar se mora suprotstaviti svima koji krše ljudska prava ili se zalažu za bilo koju vrstu diskriminacije, govor mržnje i podsticanje nasilja” (Kodeks novinara Srbije 2008: 16)

Kao rezultat projekta „Žene to mogu u medijima” realizovanog 2005/2006 u okviru šireg projekta „Žene to mogu“ čija je ideja osnaživanje žena za učešće u javnom i političkom životu. U vidu seminara i radionica namenjenih zaposlenima u medijima, nastao je Kodeks rodno osetljivog medijskog izveštavanja (NVO Peščanik, 2005/2006) koji za cilj ima da doprinese unapredjenju rodne ravnopravnosti, kroz promenu medijske slike žene, povećanju interesovanja medija za pitanja ravnopravnosti polova i stvaranje jednakih uslova za napredovanje i usavršavanje novinarki i novinara.

- Obaveza je novinarki/a da na pošten, korektan i fer način govore i pišu i o ženama i o muškarcima, izbegavajući stereotipe i predrasude.
- Obaveza je novinarki/a da koriste politički korektan govor saobražen idejama formulisanim u Deklaraciji o ljudskim pravima: ni jedna grupa (ili pojedinac/pojedinka) ne može biti diskriminisan/a jezikom samo zato što pripada drugačijoj rasi, veri, jeziku, naciji, etničkoj grupi, polu, dobu, jeziku, polnoj orijentaciji...
- Obaveza je novinarki/a da poštuju pravila srpskog jezika o slaganju u rodu, broju i padežu i s tim u vezi da za zanimanja koja obavljaju žene uvek kada za to postoji mogućnost upotrebljavaju ženski rod.
- Novinari/ke se obavezuju da će izbegavati izraze i termine koji su posledica stereotipa i predrasuda o polovima kao što su polariteti: lepši - slabiji pol, nežniji – jači pol i slično (Kodeks rodno osetljivog izveštavanja 2005/6).

Kodeks rodno osetljivog izveštavanja prihvatilo je tridesetak medija u Srbiji, uglavnom manje medijske kuće, lokalni nedeljnici (*Kikindske, Novine Vranjske, Kneževačke Novine, Sremske novine, Čačanske novine*) radijske i televizijske stanice u okviru Asocijacije nezavisnih elektronskih medija (ANEM) (prema Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 72-74) među kojima je nekadašnji *Radio B92* (jula 2015. ukinut je informativni radijski program i promenjen naziv u *Play radio*) kao i televizija *B92* kao medijska kuća koja ima nacionalnu pokrivenost. Istraživanje „Diskurs analiza elektronskih i štampanih medija-odnos prema ženama i LGBT osobama u jeziku medija” sprovedenog u maju i septembru 2014. pokazalo je da se, kada je reč o štampanim medijima (*Politika, Kurir i Blic*) rodno osetljiv jezik najčešće upotrebljava u *Politici*. U najstarijem dnevnom listu u Srbiji (*Politika* izlazi u kontinuitetu od 1904. godine prim. aut) rodno osetljiv jezik ne koristi se u 8, 18% analiziranih tekstova. Rodno nesenzitivni govor zabeležen je najviše u rubrikama politika, društvo, tema dana. Najviše tekstova u kojima je prepoznat rodno nesenzitivan jezik jesu oni u kojima je pol autora neodređen (10 puta ili 37,04%), zatim slede oni koji su potpisani ženskim imenom (8 puta ili 29,63%), agencijski tekstovi (5 puta ili 18,52%) i na kraju muški autori (4 puta ili

14,81%), odnosno upola manje nego kod ženskih autora. Rezultati istraživanja pokazuju da je na televizijskim stranicama (*TV Prva, TV Pink, RTS, TV B92, TV Happy, RTVI, TV StudioB, TV Nova*) rodno osetljiv jezik malo zastupljen i nedosledno se koristi. „Diskriminacija je najvidljivija, osim u nekorišćenju rodno osetljivog jezika, u slobodnim formama i emisijama koje dozvoljavaju 'slobodan pristup', odnosno iznošenje i ličnog stava novinara/novinarke, autora/autorke, spikera/spikerke” (Sedlarević i dr 2014). Mada je pokrajinskom javnom servisu *RTV-u* 2011. godine upućen predlog/preporuka Pokrajinskog ombudsmana da se u programima koristi rodno osetljiv jezik, ne primenjuje se sasvim dosledno. Na inicijativu Pokrajinskog ombudsmana sprovedena su tri seminarra o primeni ROJ za urednike i novinare informativno-političkog, dokumentarnog i zabavnog programa *RTV-a*.

Dobre prakse rodno osetljivog medijskog izveštavanja u Srbiji još nisu regulisane jednim, jedinstvenim kodeksom prihvaćenim od strane ne samo malih, nezavisnih medijskih kuća, već i najvećih medija. U nedostatku kodeksa svaka medijska kuća pojedinačno, a ponekad i same novinarke i novinari ponaosob odlučuju da li će koristiti rodno osetljiv jezik ili ne, tako novinarke i novinari nedeljnika *Vreme* Marija Vidić navodi da u redakciji ne postoji konkretno pravilo već je s(a)vesti autora/ke prepušteno da izabere dok urednik *RTS-a* Zoran Stanojević smatra da ne postoje reči koje nisu u duhu jezika već samo one na koje nismo navikli (prema Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 63).

O selektivnoj upotrebi rodno osetljivog jezika govore i rezultati analize medijskog sadržaja „Slika žene u sportu-promena medijske prakse“ sprovedene na teritoriji Vojvodine iz 2011. godine koji pokazuju da se ROJ upotrebljava u gotovo svim tekstovima, ali nedosledno jer se koristi samo u slučaju kada se imenuje sport (odbojkašice, rukometašice, gimnastičarke, svetska šampionka, igračice) ali ne i kada se radi o sportskim funkcionerkama, te se recimo tadašnja ministarka omladine i sporta Snežana Malović navodi kao ministar sporta, upotrebljava se izraz rukovodilac ili primač(odbojka) bez obzira što je reč o ženama (Pralica, Milinkov 2013: 51).

Kao redak pozitivan primer u literaturi namenjenoj studentima novinarstva koji posebno naglašava upotrebu ROJ može se navesti knjiga *Savremeni radio sa praktikumom radio novinarstva* gde stoji da u „savremenom novinarstvu ne treba posebno naglašavati da funkcije koje obavljaju žene treba, oblikom, da budu prilagođene ženskom rodu . Ako najavljujemo žensko ime , ispred njega treba da stoji : predsednica, profesorka, književnica, lekarka,, radnica, slikarka (Veljanovski, Ugrinić 2014: 90).

Teorijska istraživanja o rodu i jeziku su se razvijala u skladu sa društvenim promenama, ukazujući na društvenu i političku funkciju jezika, ali upotreba rodno osjetljivih oblika u

srpskom jeziku i danas nailazi na veliki otpor, naročito u pogledu standardizacije rodno senzitivnih oblika za titule i zanimanja ženskih osoba.

1.3. Teorijski okvir: identiteti i rodna pitanja profesije i obrazovanja

Potrebe žena iz različitih kultura predstavljene su u različitim društvenim teorijama sa konceptualnim okvirima koji se direktno obraćaju temama koje su za njih važne. Sandra Harding uvodi podelu na dve feminističke teorije naučnog i tehnološkog znanja: 1. Feministički empirizam i 2. Epistemologije feminističkog stanovišta. Feministički empirizam se obraća pitanjima koja su važna liberalnom feminizmu i među feminističkim teorijama najbliži je konvencionalnim filozofijama nauke koji insistiraju na epistemološkom unitarizmu. Prema njima i žene mogu, bez obzira na aktivnosti u privatnom životu, da daju doprinos nauci kao i „njihova braća”, a doprinose i da rezultati istraživanja budu pouzdaniji i manje androcentrični, odnosno da se sa njih uklone seksistički „otisci”. Za razliku od feminističkog empirizma koji se drži sistema znanja koji ne predstavlja nijedan specifičan skup društvenih interesa i zahteva, teorije feminističkog stanovišta polaze od pretpostavke da su moć i znanje povezani ali i da ne pripada svo znanje onima koji su moćni, te se tu uvodi razmišljanje „graničnog područja” (prema Harding 2005: 119-122). Iskustvo žena u novinarstvu, brojnijih u odnosu na muške kolege ali bez stvarne društvene moći, sem nekih pojedinačnih vrlo specifičnih primera, svrstavam u okvire teorije stanovišta kao „važan resurs za proizvodnju znanja koje se mogu naći kad se u istraživačkim projektima krene od pitanja koja se javljaju u životima žena a ne samo od dominantnih androcentričnih konceptualnih okvira naučnih disciplina i šireg društvenog poretka. Koncept stanovišta ponikao je iz političkih nastojanja žena da se njihova problematika vidi u javnoj politici i u naučnim disciplinama koje su oblikovale takvu politiku (Harding 2005: 227-228).

Prema klasifikaciji koju je krajem sedamdesetih godina predložila i razradila Alison Džagar (Allison Jaggar), postoje liberalne, marksističke i radikalne feminističke teorije. U novijim klasifikacijama (najpoznatiji je predlog Rozemarie Tong, kod nas su značajni tekstovi Slobodanke Nedović (2005), Daše Duhaček (1990), pored nevedene tri grupe uključeni su i psihoanalitički, egzistencijalistički, posmoderni, multikulturalni, globalni i ekofeminizam, a

najnoviji prikazi (Ivana Milojević i Slobodanke Markov (2011) govore i o postkolonijalnom, sajber (cyber) femnizmu i kvir (queer) teoriji (Duhaček 2014: 66-70). Ivana Milojević navodi da iako su među feminističkim teoretičarkama prisutne velike razlike, postoji konsenzus da su epistemološka pitanja roda, rodnog identiteta i rodnih odnosa moći bitna. Ono što ih čini različitim je raznovrsnost epistemoloških pozicija u okviru različitih orijentacija, kao što su dogmatska, postmoderna, intuiciona, racionalistička i empirijska struja u okviru feminizma (Milojević 2011: 42-45).

1.3.1. Žena kao *drugi* - obrazovanje i profesija

Žene su u pogledu prava na obrazovanje bile *druge* sve do kraja Drugog svetskog rata, a tek u drugoj polovini 20. veka u tadašnjem jugoslovenskom društvu dolazi do školovanja žena u većem broju. Žene u novinarsku profesiju ulaze kao *druge*, a kako pojedina istraživanja pokazuju (Milivojević 2011, Matović 2013) bez obzira na brojnost žena u medijima, profesionalna i društvena moć i dalje pripada muškarcima jer oni i dalje drže upravljačke strukture u medijima. Novinarke pripadnice manjinskih nacionalnih zajednica su dvostruko drugo u odnosu na novinarke iz većinske zajednice i muške kolege u sopstvenoj zajednici.

Tezu da je žena *drugi* postavlja Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) filozofsko-književnim delom *Drugi pol* nastalim u periodu od 1946. do 1949. godine. Drugost, kao osnovna kategorija ljudske misli jer se nijedna zajednica nikada ne definiše kao *jedno* bez neposrednog postavljanja prema sebi *drugog* (Bovoar 1983: 13), bila je prisutna u modernoj filozofiji (Hegelova *Fenomenologija duha*), a pitanjem *drugog* u 20. veku bave se i Huserl, Hajdager i Sartr. Međutim, Simon de Bovoar postavljajući pitanje „Šta je žena?” i odgovarajući dokumentovanim tvrdnjama proizašlih iz različitih disciplinarnih sadržaja i suprotstavljenih stanovišta pokazuje da u položaju žene nema ničeg esencijalnog i supstancijalnog kao što je bilo do tada u filozofski apstrahovanoj kategoriji *drugog*. Bovoar ženu kao sadržaj kategorije *drugi* iskazuje time što se ona percipira kao nedostatak, kao negativ, kao „promašeni muškarac” (izjava svetog Tome o ženama) (prema Duhaček 2014: 243-248). „Ona se determiniše i razlikuje od muškarca, a ne on u odnosu na nju- ona je nebitno prema bitnom. On je Subjekt, Absolut; ona je Drugi” (Bovoar 1983: 12).

Promišljajući Hegelovu tezu o neprijateljstvu u sopstvenoj svesti prema svakoj drugoj svesti jer subjekat suprotstavljaajući se nastoji da se afirmiše kao bitno i da drugo preobrazi u nebitno- objekat, Simon de Bovoar konstatuje da i druga svest njemu suprotstavlja sličan zahtev te su individue i grupe primorane da priznaju uzajamnost svojih odnosa. „Kako onda da između polova nije postavljena ta uzajamnost, da se jedan od činilaca afirmisao kao jedino bitni, negirajući svaku relativnost u odnosu na svoj korelativ, definišući ga kao čistu drugost? Zašto žene ne opovrgavaju mušku suverenost [...] Otkud ženi ta pokornost?” (Bovoar 1983: 14). Analizirajući istorijske događaje Bovoar navodi da su postojali periodi kada su jaki potčinjavali slabe, većina manjinu, jedna kategorija uspevala da zavlada drugom ali i da neka situacija nastala vremenom može da se izmeni u drugom periodu, te da ni istorijska stvarnost (smatram da bi više odgovaralo društvena stvarnost konstruisana na osnovu istorijskih saznanja prim.aut.), ni priroda nije nepromenljiva datost. „Ako se žena postavlja kao nebitnost koja se nikada ne preobraća u bitnost, znači da sama ne radi ništa za taj preobražaj” (Bovoar 1983: 15). Žene se i dalje ne postavljaju autentično kao Subjekat. Paralela se može povući i sa ženama u novinarstvu jer i kada se javno izjašnjavaju kao ravnopravne sa muškarcima i dalje sebe ne vide kao subjekat, već se postavljaju podređeno u odnosu na profesiju, čije okvire, pravila i funkciju su postavili muškarci koji su godinama bili gotovo jedini u novinarstvu. Žena ne traži svoje pravo kao subjekat jer za to nema konkretnih mogućnosti, sa druge strane žene gotovo bez sumnje prihvataju pravila ukrojena po modelu muškaraca. Bovoar piše da u trenutku kada žene počinju da učestvuju u izgrađivanju sveta, taj svet još pripada muškarcima, stvoren na istorijskim osnovama koje su pisali muškarci. Ona postavlja tezu da se u stvari žena često dobro oseća u svojoj ulozi *drugog* jer odbiti da se bude *drugi*, odbiti da se saraduje sa muškarcem za ženu bi značilo odreći se svih koristi koje savez sa „višom kastom” može doneti. Takođe na taj način se izbegava „rizik” slobode, jer put „pasivne, otuđene, izgubljene individue, žrtve tuđe volje lišene svake vrednosti” je lak u odnosu na „patnju i napetost egzistencije autentično primljene” (prema Bovoar 1983: 17). Za novinarke, bar deo onih koje su obuhvaćene istraživanjem, može se reći da su istrajne u zalaganju i borbi za slobodu, ali ne ličnu, slobodu sebe kao žene, jer je to nešto što se doživljava kao manje vredno i nedovoljno društveno opravdano u odnosu na slobodu novinarske profesije. Novinarke sebe doživljavaju kao Objekat u odnosu na Novinarstvo, a ne kao Subjekat novinarstva.

Drugi deo *Drugog pola* koji je posvećen doživljenom iskustvu Simon de Bovoar počinje rečenicom „Žena se ne rađa, žena to postaje”, sa idejom da je žena kao i muškarac vrlo složena konstrukcija različitih društvenih činilaca u sadejstvu s procesima prihvatanja ili odbijanja interiorizacije onoga što ti elementi društva nude, nameću, predlažu, što se smatra

jednom od najuticajnijih i najznačajnijih postavki savremenih femnističkih teorija (prema Duhaček 2014: 254-255). U pregledu feminističkih orijentacija (Milojević, Markov 2011) Simon de Bovoar se navodi kao najuticajnija autorka Egzistencijalističkog feminizma, jer se ženska podređenost povezuje sa definisanjem bića i bivstvovanja i egzistencijalističkim razumevanjem polne razlike, jer egzistencija prethodi esenciji, odnosno „univerzalno žensko „se pripisuje iskustvu kasnije (isto: 125). ”Par je osnovna zajednica čije su dve celine spojene jedna sa drugom i nije moguće nikakvo cepanje društva na polove. To je ono što suštinski karakteriše ženu. Ona je Drugo usred totaliteta, čija su dva činioca neophodna jedno drugom” (Bovoar 1983: 16). Međutim, smatrajući da „ne može da se svede na egzistencijalističku ideju o protivrečnosti čovekovog položaja u svetu, bačenost u predmetnost i imanenciju” Eva Bahovec *Drugi pol* postavlja na „raskršće egzistencijalistički presvučenog hegelovstva, fenomenološke deskripcije i rađajućeg strukturalizma” (Bahovec 2011: 119, 122). Kategorija žene kod Simon de Bovoar je paradigma *drugog*, koja znači dihotomiju između onog što je dato i jeste po „prirodi” i onoga što jeste istorijsko, kulturno i po „navici”. U njenom fokusu je žena određena društveno-istorijskim konstruktima, gde nenadanu povezanost događaja uređuje slučajnost istorijskog trenutka kako bi se mogla razgraničiti žena od svih drugih područja drugosti, međutim to ne isključuje neke druge slučajnosti. Bahovec smatra da upravo ta slučajnost ukazuje na njenu revolucionarnost i približava je strukturalizmu ili poststrukturalizmu. Struktura je, prema začetniku strukturalizma, Klod Levi-Strosu (Claude Levi –Strauss), sama granica između prirode i kulture. Stara ideja o „većitom ženskom” tako odlikava jednu realnost koja nije ni biološki utemeljena ni društveno konstruisana (prema Bahovec 2011: 110-111).

Sociološkinja Žarana Papić krajem sedamdesetih godina pokreće pitanje zašto žena koja je bila ikona svoga vremena i osvojila svoju nezavisnost i pravo na alternativnost nije uzmakla patrijarhalnim očekivanjima i nadanjima u samoj sebi (Zaharijević, Ivanović, Duhaček 2012: 51). Iako je Simon de Bovoar za razliku od savremenica pokazivala čvrstinu u izgradnji principa kojim bi život podredila sopstvenim ciljevima i sebe smatrala „ostvarenom” osobom koja je izbegla teret „potlačenosti” koji analizira u *Drugom polu*, uspostavljajući superiorni stav prema ženama koju su živele kao „zavisne” osobe, ona ipak ističe i zasniva Sartrovu (Jean Paul Sartre) superiornost, uspostavljajući odnos u kome je Sartr (životni saputnik prim.aut.) uvek bio ispred. ”Pretpostavljajući Znanje kao netaknutu vrednost, prihvatajući intelektualizam koji uspostavlja razliku između ljudi po njihovom znanju, tj. opredeljujući se za istovetnu hijerarhizovanu strukturu vrednosti, Simon de Bovoar je zapravo u toj jednakosti morala da prizna da je Sartr zahvaljujući svojoj istorijskoj prednosti otišao

„dalje“ od nje (Papić 1978 u Zaharijević, Ivanović, Duhaček 2012: 58-61). Žarana Papić konstatuje da je navedeno još jedna potvrda da žena još uvek svoj identitet određuje tek unutar nekog unapred postavljenog okvira i da ne postavlja ravnopravno osnovne principe, niti određuje oblik aktivnosti u njemu (isto: 65). Novinarke su svesne problema rodne neravnopravnosti u društvu ali je doživljavaju kao još jedan (vrlo važan) vid povrede ljudskih prava, te borbu za bolji položaj žena stavljaju kao profesionalni zadatak ali je teško vide i prihvataju kao lični problem.

Analizu položaja žene *Drugi pol* kao ključni tekst u razvijanju svoje teorije navode teoretičarke drugog talasa feminizma poput Kejt Milet (Kate Millett), Šulamit Fajerstoun (Shulamith Firestone), Monik Vitig (Monique Wittig) i Džudit Batler (Judith Butler), (prema Duhaček 2014: 256). Feministkinje Simon de Bovoar kritikuju zbog mizoginije, jer se njeno neprijateljstvo prema ženi vidi u odnosu prema svemu što je specifično žensko-telu, menstruaciji, porođaju, dojenju, ženskoj požudi, svemu što uzima kontrolu nad sopstvenim telom i smešta je u područje neslobode, neautentičnosti i pasivnosti (Bahovec 2011: 120). Kod novinarki koje se bave informativno-političkim novinarstvom takođe se mogu pronaći elementi minimalizovanja značaja svega što je žensko u smislu da se o ženskim specifičnostima retko priča jer se one smatraju nebitnim. Eva Bahovec smatra da ipak mizoginija nije nikakakva predrasuda „nedovoljno feminističkih“ prethodnica (Meri Vulstonkraft, Simon de Bovoar), koje nisu bile u stanju da se suoče s vlastitom ženskošću jer ako društvo ne bi bilo mizogino i ako slika žene ne bi odgovarala tom društvu onda i mizogini feminizam ne bi bio potreban (Bahovec 2011: 122).

Postmoderni teoretičari (Michel Foucault 2006, Jacques Derrida 2000) smatrajući da ne može postojati jedan privilegovan diskurs, jedno privilegovano znanje i istina i zagovarajući mnoštvo diskursa, znanja i istina, kritikuju pojmovne parove koji strukturiraju zapadnu misao poput subjekat-objekat, racionalno-iracionalno, priroda-kultura pošto oni ne uvode načelo jednakosti već pretpostavljaju hijerarhiju u kojoj je jedna strana uvek privilegovana u odnosu na drugu. Feministkinje ovome dodaju bitnu komponentu da su po hijerarhijsko strukturisanom mišljenju žene tradicionalno tretirane kao manje vrednovan pojmovni par (prema Blagojević, Lončarević 2011: 203-2004). Jedna od osnovnih pretpostavki postmodernosti je da je realnost diskurzivno konstruisana, odnosno da subjekat nikada nije isti i identičan sa samim sobom jer je uvek proizveden odnosom sa drugim. „Ovaj aspekt razumevanja kategorije subjektivnosti, ali i politike koja se na to oslanja podrazumeva „drugi pol“ kao konstitutivni moment svake subjektivnosti i upravo to predstavlja jedno od

ključnih mesta za razumevanje savremenih feminističkih postmodernih pretpostavki” (Blagojević, Lončarević 2011: 204).

Prema Fukou ne postoji jednostavna definicija diskursa, on umnožava značenje te reči „čas je to opšte područje svih iskaza, čas grupa iskaza koja se može individualizovati, čas pravilima uređena delatnost koja se odnosi na izvestan broj iskaza (Fuko 1998: 88). Fuko ukazuje koliko su diskursi društveno relevantni jer način na koji govorimo o svetu oblikuje naše ponašanje i vrstu sveta koji želimo da stvorimo, kroz diskurs konstruišemo ono što doživljavamo kao realnost i čim naučimo da mislimo i govorimo o realnosti na izvestan način više nije lako ili je nemoguće da o njoj govorimo na bezbroj drugih načina (Aničić u Fuko 2006: 188). Novinarke u svojim pričama konstruišu stvarnost na osnovu sopstvenog iskustva proživljenih društveno-istorijskih događaja, međutim u procesu autorizacije dolazi do značajnog skraćivanja teksta (o čemu ću više govoriti u delu analize) što ukazuje na naučenost o poželjnoj realnosti koju žele predstaviti javnosti.

Posmoderne feminističke teoretičarke rodni identitet vide kao višestruko, jezički, kulturno, društveno, ideološki i politički, uslovljen. Džudit Batler navodi da se rod ne uspostavlja uvek dosledno u različitim istorijskim kontekstima jer se ukršta sa rasnim, klasnim, etničkim, seksualnim i regionalnim vidovima diskurzivno uspostavljenih identiteta, te da je rod nemoguće razdvojiti od kulturnih i političkih ukrštanja u kojima se proizvodi i održava (Batler 2010: 50). Različito je iskustvo novinarki iz različitih etničkih zajednica koje su rođene, žive i rade u istom regionu (Vojvodina) ali ih karakterišu i određene lokalne (porodične) specifičnosti u najvećoj meri izražene u periodu detinjstva, koje se kasnije najviše manifestuju na polju doživljaja rodnog i profesionalnog identiteta, a potom i sopstvenog medijskog uticaja i moći.

Džudit Batler raspravu *Nevolje sa rodom* otvara navodom Simon de Bovoar „Žena se ne rađa, ženom se postaje” prihvatajući konstruktivnost roda ali i kritikujući odvojenost roda i pola. Ona kritikuje što je telo predstavljeno kao puki *instrument* ili *medij* s kojim je skup kulturnih značenja samo spolja u vezi, smatrajući da je pol po definiciji sve vreme rod. Da li će rod ili pol biti fiksiran ili ne zavisi od granica diskurzivne analize roda kojima se unapred određuju i predupređuju mogućnosti zamislivih i ostvarivih rodnih konfiguracija u kulturi. Navedeno ukazuje na ograničenja diskurzivno uslovljenog iskustva roda (prema Batler 2010: 60-61). Među postmodernim teoretičarkama i teoretičarima postoje različita mišljenja o politikama identiteta (Judith Butler, Elisabeth Grosz, Wendy Brown, Seyla Benhabib), međutim većina se slaže da politike identiteta moraju usvojiti usredsredjenost na lokalno i pojedinačno. „Uprkos činjenici da opresije deluju na makro planu, njihove posledice se

očituju na mikro planu u kontekstu konkretno proživljenih iskustava pojedinačnih bića” (Blagojević, Lončarević 2011: 210).

Kritika antropološkog pristupa proučavanju položaja žene „Žena je drugi-njena različitost tumači se kao njena aistorična, prirodna suština, jednom zasvagda saznatljiva i saznata (Papić, Skevicky 2003: 11).

1.3.2. Rod i mediji

Mediji su ogledalo društvene stvarnosti ali i njeni primarni projektanti koji definišu naše živote, modele ponašanja i vrednosne sisteme. Kroz politiku medijske reprezentacije mogu se rasvetliti paradigmatične predstave o ženama, kao i „simbolički kapital“ koji se prenosi patrijarhalnom matricom i inkorporira u njihova delovanja, uloge i tela (Višnjić, Miroslavljević 2008: 249). Prema kulturološkom obrtu medijskih istraživanja (Studije kulture nastale krajem 60-tih godina 20.veka prim.aut.), uticaj medija na publiku se ne završava kratkoročnim efektima, već se ispoljava kroz dugoročan i stalno prisutni medijski rad u osmišljavanju realnosti. „Mediji i njihovi sadržaji nisu ‘uzrok’, niti izazivaju ‘efekte’ neposredno vidljive u ponašanju pojedinaca. Oni „rade ideološki – promovišu i preferiraju izvesna značenja sveta, rasprostiru jedna značenja a ne druga i služe nekim društvenim interesima bolje nego drugim” (Milivojević 2009 u Milinkov 2014: 175). Stjuart Hol smatra da mas-mediji ne mogu da nam utisnu svoja značenja, budući da nismo mentalno *tabula rasa*. Ali oni imaju integrativnu, pojašnjavajuću i legitimišuću moć da oblikuju i definišu političku stvarnost (Hol 2013: 58). Teorija uspostavljanja dnevnog reda (*agenda setting*) polazi od tvrdnje da mediji definišu koje će se teme u nekom vremenskom periodu smatrati važnim za društvo. Upravo određivanje značenja koje se pojedinim temama pripisuje u medijima utiče na njihovo značenje u javnosti, a posredno i na ponašanje publike u odabiru tema. Iako se ovom teorijom medijima ne pripisuje svojstvo da mogu da utiču šta će se misliti, oni, ipak, određuju o čemu će ljudi razmišljati (Drašković 2011: 48).

Odnos roda i medija naučnu pažnju zadobija sedamdesetih godina prošlog veka, a pojavom feminističkih medijskih studija i povezanošću sa emancipatorskim i ženskim pokretima izgrađen je poseban odnos između akademskih i rodnih pitanja (Krijnen, Alvares i van Bauwel 2011: 221). Feminističke medijske studije, kako liberalnog tako i radikalnog i socijalnog feminizma bave se temama koje proizilaze iz tri istraživačka polja: 1. Sterotipima i

socijalizacijom ukazujući na medijsku praksu isključivanja žena (pomenimo samo neke od istraživačica Betty Friedan, Barbara Tuchman, Rana Kabbani, Margaret Gallagher); 2. Ideologijom u okviru kritičkih komunikoloških i kulturnih studija (Angela McRobbie, Nancy Julia Chodorow) i 3. Poronografijom kao seksualnim nasiljem nad ženama (Laura Lederer, Andrea Dworkin, Catharine MacKinnon) (Valić-Nedeljković 2011: 448-449).

Feminističke medijske studije karakteriše postmoderno razumevanje nauke utemeljene na osnovu društvenih iskustava svojih stručnjaka i stručnjakinja. Prema Lisbet van Zunen (Liesbet van Zoonen) feminističke medijske studije su blisko povezane sa kulturnim studijama, naročito kada je reč o simbolizaciji i reprezentaciji jer je zastupljenost žena u medijima uvek bila važna oblast za feminizam. Početkom 70-tih godina prošlog veka istraživanja masovnih medija iz feminističke kritičke perspektive usmereno je na stereotipe i ideologiju o ženama koju mediji stvaraju u javnosti (prema van Zoonen 1994: 5-12). Komparirajući feminističke medijske studije pre i nakon digitalnih promena van Zunen navodi da su sredinom osamdesetih godina, istraživanja medijskih tekstova (reč je o tradicionalnim medijima štampa, radio i televizija prim.aut.) bez obzira da li su sprovedena metodom analize sadržaja, semiotičkom, narativnom ili diskurs analizom ukazivala na stereotipe, mušku dominaciju, predstavljane žena kao vizuelni spektakl. Akademski i aktivistički feminizam je bio čvrsto isprepletan projektima monitoringa i lobiranja medijske industrije. Prema van Zunen, kriza nastupa pojavom interneta kojeg, uz komercijalnu televiziju, pojedini istraživači i istraživačice smatraju zabavnijim od starih medija o kojima se, po njima, sve zna (na primer stereotipizacija žene, marginalizacija žena zaposlenih u medijima). Oni smatraju da novi digitalni mediji pružaju sredstva za transformaciju aktivnih značenja u realne medijske proizvode ili barem mogućnost da se otrgnu od granica dihotomije rodnog diskursa. Van Zunen zaključuje da su promene u starim medijima ipak mnogo manje spektakularne u odnosu na one koje internet unosi na svakodnevnoj osnovi. Pitajući se „Zašto?” ona konstatuje da se njena knjiga (*Feminist Media Studies*) iz 1994. godine koja se bavi starim medijima bez interneta i dalje koristi na rodnim i medijskim studijama, jer iako se svet drastično promenio u poslednjoj deceniji, ne samo zbog digitalizacije i komercijalizacije već i zbog pada Berlinskog zida, masovnih migracija, ali i 9/11 i njenih posledica, polje feminističkih medijskih studija ostaje stabilno. Van Zunen smatra da se uz normalizaciju interneta i konvergenciju *offline* i *online* kultura vraćaju stara pitanja, predstavljajući kombinaciju klasičnih tema sa novim kulturnim i društvenim uslovima i novim inovativnim metodama, na primer jednakost zaposlenih u medijima, žene, mediji i politika (teme koje su

uvek dobijale manje pažnje nego što je njihov društveni značaj) ili rodni identiteti (prema van Zoonen 2011: 1-5).

Dubravka Valić-Nedeljković navodi četiri osnovne uloge žene u medijima: 1. 'Autorka' medijskih sadržaja 2. 'Akteka' društveno-političke prakse koja je dobila prostor za prezentaciju svojih ideja i stavova u medijima 3. Žena u medijima prikazana isključivo kao 'objekat' 4. Žena 'akterka' koja u određenim medijskim sadržajima menja ulogu u autorku i obratno –novinarke koje su u određenim situacijama predstavljene kao akterke društveno-političke i kulturne sfere (Valić-Nedeljković 2011: 455).

Medijske teorije i istraživanja uglavnom se bave uticajem medija na publiku (žene kao konzumentkinje medijskog sadržaja) i politikom reprezentacije (slika žene u medijima) a manje, pogotovo u Srbiji (među retkima je rad Marijane Matović iz 2013. godine) novinarskoj profesiji, ženama kao delu medijske sfere u smislu njihovog položaja u novinarstvu. Istraživanja, u svetu i u Srbiji (Morna 2007; De Bruin&Ross 2004; Vochocova 2008; Milivojević 2011) pokazuju da bez obzira na podjednak broj žena, rodnu ravnotežu u novinarskoj profesiji i dalje odlikuje horizontalna i vertikalna segregacija, jer žene nailaze na *stakleni plafon* što znači da je gotovo nemoguće da dođu do samog vrha u profesiji (prema Torkkola, Ruoho 2011: 203-204). Horizontalna segregacija postoji kada muškarci i žene imaju tendenciju da *biraju* različite karijere ili im se *dodeljuju* različite novinarske aktivnosti i zadaci- na primer muškarci su informativno-politički i sportski novinari, a žene novinarke u kulturi ili se bave temama iz oblasti zdravstva i obrazovanja. Vertikalna segregacija nastaje kada muškarci u istom zanimaju dominiraju bolje plaćenim pozicijama kao što su uredničke, menadžerske, direktorske i vlasničke strukture u medijima, dok žene uglavnom ostaju na novinarskim i nižim uredničkim funkcijama koje su slabije plaćene. Jedna od teza koja se pojavila poslednjih godina je i da žene manje zarađuju jer biraju poslove koji su slabije plaćeni i da to nema nikakve veze sa stanjem u društvu i na tržištu rada (Hakim 2011: 11-12), što je iz feminističke perspektive problematično jer navedeno sem što potvrđuje podređen položaj žene, donosi i zaključak da je to činjenično stanje zapravo njen izbor.

Smatrajući da je feministička perspektiva neophodna da bi se u potpunosti moglo razumeti novinarstvo, rodnom prirodom novinarske kulture bavi se Margareta Melin uvodeći pojam *gendered journalism cultures* (termin nije do sada preveden na srpski jezik a jedan od mogućih prevoda je: *rodno određena novinarska kultura* što ću i koristiti u ovom radu prim.aut.). Prema Melin, novinar je osoba koja priznaje profesionalni identitet kao novinar, profesionalni život je stekao kroz neki formalizovan proces učenja koji podrazumeva internalizovanje ideala, vrednosti, etike, kodeksa ponašanja i prakse kulture novinara kojoj

on/ ona pripada, dok je novinarska kultura (journalism culture) ono što novinar/novinarica oseća, misli, deluje i jeste u istorijskom trenutku i predstavlja stvaranje i ponovno stvaranje značenja realnosti, neprestano pregovaranje, određenu moć, kao i zajednički pogled na svet za grupu novinara (Melin 2008: 208-209). Margareta Melin dalje navodi da je uverenje šta je novinarstvo, kako se pravi novinarstvo i kako biti novinar, stvorila dominantna grupa na terenu, odnosno elita koju čine uglavnom muški novinari, beli, srednje klase, protestanti. Kao vid odbrane od opasnosti ulaska nove grupe na „teren” stvorili su nekoliko strategija: **dnevna rutina** (usled kojih su žene često prinuđene na izbor karijera ili porodica), **socijalni bankari** (*gatekeepers*-čuvari oblasti koji utiču na to ko može da uđe u profesiju), **društvene mreže**, zatim **esencijalizam** kao rodna logika novinarstva *soft* (ženske)-*hard* (muške) vesti, žensko novinarstvo, **obrazovne institucije**, **maltretiranje** različite vrste i **stakleni plafon** kako bi se sprečilo da se neželjeni/e popnu na lestvici karijere. Međutim, postoji nekoliko neželjenih grupa (žene su među njima prim.aut.) koje su uspele da uđu u društvenu oblast novinarstva. Da bi dobile mogućnost i prostor da rade i bore se u svakodnevnom radu koriste niz taktika (donoseći sa sobom ili sticajući obrazovni kapital (tercijarni novinarski kursevi mimo redakcija), stvarajući niše slobode od uvida (sopstvene društvene mreže) ili izrazito samoverujući sistem) koje se menjaju tokom vremena u zavisnosti od mogućnosti (prema Melin 2008: 218-222).

Studije rodnog novinarstva bave se i složenošću karijere. De Bruin (De Bruin & Ross 2004: 2-6) prema *teoriji socijalnog identiteta* govori o razlikama između tri kategorije: rodnog profesionalnog i organizacionog identiteta. Organizacioni identitet postoji kao kolektivni konstrukt i kroz neprestano pregovaranje među članovima organizacije. Za razliku od navedenog, profesionalni identitet ne potiče iz određene medijske grupe već iz novinarske zajednice i njenog razumevanja profesionalnih uloga, funkcija i vrednosti. Rodni identitet se ne shvata kao statički žensko-muški polaritet već kao kategorija višestrukih identiteta uz stalnu konstrukciju i pregovaranje. Povećanje broja žena na višim pozicijama ne mora da dovede do raspada rodno određene novinarske kulture, te je potreba i izazov istraživati koji preduslovi i faktori utiču na promenu koncepta novinarstva, liderstva i kulturnih očekivanja da bi se došlo do promovisanja rodne ravnopravnosti (prema Torkkola, Ruoho 2011: 204-205). Još 1989. godine Lana Rakov (Rakow) se zapitala zašto se žene kroz obrazovanje za novinarstvo pripremaju samo da zauzmu svoje mesto a ne edukuju se da promene svet komunikacija i na taj način utiču na promenu društva. Prema njoj ono što se pejorativno naziva feminizacija obrazovanja i medija moglo bi da dobije pozitivnu političku konotaciju, ukoliko bi se žene koje ulaze u novinarstvo „obavezale” na kolektivne društvene promene.

Lana Rakov ukazuje na značaj prepoznavanja da su novinarstvo i obrazovanje za novinarstvo u osnovi muške i političke institucije. Međutim, ona ističe da ne treba zaboraviti da živimo u hijerarhijski piramidalno ustrojenom društvu sa malim brojem mesta na vrhu i da ako i ohrabruju novinarke da se nađu tamo i zauzmu mesta belih muškaraca srednje klase, promene u društvu ne mogu biti tako velike jer je vrlo moguće da na tom mestu i dalje bude bela srednja klasa, jedino žena (prema Melin 2008: 43-44).

Istraživanje sprovedeno u Finskoj⁹ pokazalo je da je rodna specijalizacija uočljiva u novinarskoj kulturi i praktičnoj rutini gde muškarci i žene nemaju jednake šanse za sticanje kvalifikacija i napredovanje u karijeri. Muškarci misle da rade bolje u tradicionalno ključnim oblastima novinarstva gde su naglašeni racionalnost i objektivnost koji se smatraju „muškim” atributima. U konkurenciji za iste pozicije novinarke moraju da pokažu posebnu stručnost u oblastima novinarstva koje imaju mušku etiketu (*hard news*- politika, ekonomija, sport). Rodno novinarstvo ne predstavlja rodnu podelu novinarstva, niti muške prakse već čitav društveno-istorijski koncept novinarstva. Drugim rečima, povećanjem broja žena na uređivačkim pozicijama u medijima ili promenom rutine novinarske prakse moguće je promovisati rodnu ravnopravnost, međutim to ne mora da menja prirodu novinarstva kao rodne institucije (Torkkola, Ruoho 2011: 216-217).

⁹ Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta Equality, Journalism and Career Development among Finnish Woman Journalists (2007-2009).

2.0. PREDMET I CILJ ISTRAŽIVANJA

Istraživanje se bavi profesionalnim statusom žena u medijima iz perspektive rodnih studija. Većina istraživanja koja se bave pitanjima roda i medija fokusirana su na reprezentaciju žene u medijima, dok je mali broj onih koji se bave položajem žena zaposlenih u medijima u Vojvodini, njihovim obrazovanjem i uopšte položajem novinarki u društvu. Istraživanjem o položaju žena u novinarstvu u Vojvodini želim da osvetlim uticaj i ukrštanje različitih faktora, kao što su rod, profesija, obrazovanje, etnička pripadnost i društveni položaj na formiranje identiteta novinarki.

Cilj istraživanja je da pokažem na koji način formalno i neformalno obrazovanje utiče na formiranje rodnog identiteta koji je u suodnosu sa profesionalnim identitetom. Takođe cilj je da prikažem proces feminizacije novinarske profesije u kontekstu društva, porodice, obrazovanja i medija, a na osnovu životnih priča novinarki u Vojvodini.

2.1. Hipoteze

Prva hipoteza je da formalno akademsko obrazovanje ima značajan uticaj na kvalitetan profesionalni rad novinarki ali nedovoljan za rodno osetljiv pristup.

Druga hipoteza je da neformalno obrazovanje u smislu celoživotnog usavršavanja doprinosi profesionalnijem radu novinarki naročito u istraživačkom novinarstvu, kao i rodno osetljivom medijskom izveštavanju.

Treća hipoteza je da veći broj žena na pozicijama moći u medijima ne dovodi nužno do rodno osetljivog pristupa, te na taj način ne doprinosi promeni sistema vrednosti koji bi vodio ka ravnopravijem položaju žena u društvu.

Četvrta hipoteza je da kod žena u novinarskoj profesiji dolazi do potiskivanja rodnog identiteta u odnosu na profesionalni.

3.0. METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU

3.1. Metod životne priče

Reinharz i Davidman (1992) naglašavaju da je biografski rad je uvek bio važan deo ženskog pokreta, jer on izvlači žene iz anonimnosti, daje mogućnosti da se „poprave“ istorijski zapisi i pruža mogućnost za ženu u ulozi čitaoca ili pisca da se identifikuje sa predmetom. Metod usmene životne priče objedinjuje podatke iz privatnog i javnog života i zato je jedan od važnih metoda kojim se premošćuje dualnost (podvojenost) privatnog i javnog života i događanja. Za feminističku praksu je privatno javno i u tom pogledu metod istraživanja treba da afirmiše podatke takvog načelnog stava. Predmet za istraživanje jeste profesiolani uspon žena u odnosu prema privatnom (braku, porodici, deci) novinarki, političarki, profesorki univerziteta, muzičarki...Pričajući tok događaja od detinjstva do zrelog doba, one odabiraju u narativni tok one događaje za koje procenjuju da mogu biti od koristi u datom kontekstu za sagovornika i za potrebe datog istraživanja. Otuda je životna priča konstrukt žene koji ona formira tokom naracije, na osnovu sećanja, odabirajući one događaje za koje procenjuje da su važni u tom trenutku sa tim sagovornikom (prema Savić 2015: 504).

U istoriji su češće opisivani životi muškaraca i oni su predmet analize naučnika koji koriste pisane podatke. Biografija i životna priča imaju potencijal prikazivanja uloge žena u istoriji kao i uvođenje ženskog iskustva u pisana dokumenta. Ovaj oblik istraživanja tako revidira istoriju, u smislu da nas primorava da izmenimo prethodno objavljene događaje koji ne uzimaju u obzir postojanje ženskog iskustva (Reinharz, Davidman, 1992).

Životne priče su predmet interesovanja različitih naučnih disciplina poput psihologije, istorije, sociologije, političkih nauka, književnosti i antropologije koja od svojih disciplinarnih početaka koristi ovaj metod u proučavanju. Osnovna ideja je da je individua nosilac i kreator kulture kojoj pripada, a pretpostavka je da je „životna priča neke individue, kroz životni ciklus o kome pripoveda, reprezentativna za pripadajuću kulturu i društvo, te je izbor obično padao na „tipične“ predstavnike grupe” (Kovačević, Antonijević, Trebješanin 2013: 946). Međutim, beleženje istorije iz perspektive svakodnevice, odnosno ličnih priča (*personal history*) takozvanih običnih ljudi doskora se smatralo istorijski manje važnim i naučno neutemeljenim svedočenjem o događajima, ličnostima i pojavama iz prošlosti. U nastojanju

da se rekonstruišu pojave i događaji koji su imali presudni uticaj na živote mnogih, činjenica da su njihove posledice najneposrednije uticale na živote pojedinaca, kako muškaraca, tako i žena i dece najrazličitijih ličnih svojstava i životnih iskustava, donedavno je bila u drugom planu istorijskih istraživanja (Subotički 2014: 4).

Metod životnih istorija počeli su da koriste etnografi početkom 20. veka u Americi, dok su tridesetih i četrdesetih godina antropolozi unutar pravca „kultura i ličnost”, inspirisani psihoanalitičkim studijama, počeli da proučavaju autobiografske izveštaje i životne priče u proćuavanju detinjstva i socijalizacije. Nakon Drugog svetskog rata sledila su antropološka istraživanja ličnih priča pripadnika radničke klase, siromašnih, migranata, etničkih manjina i marginalnih grupa. Krajem sedamdesetih godina 20. veka feministička antropologija i etnografija zainteresovane za predstavljanje ženskog iskustava u različitim kulturnim kontekstima, prikupljajući životne istorije, daju glas običnim ženama, koje postaju socio-kulturni i istorijski subjekat u njihovim ličnim isповestima. „Nisa: The life and Words of a !Kung Woman” Marjorie Shostak je najčešće pominjana studija u okviru feminističke antropologije bazirana na životnoj priči (Kovačević, Antonijević, Trebješanin 2013: 947-948).

Jedan od razloga za različite nazive za metod životne priče (*oral history, life story, personal history* prim. aut) je to što se nalazi(o) na marginama društvenih nauka. Sociolozi ne nalaze vrednost u studijama pojedinaca koje se oslanjaju na subjektivnost i iz tog razloga savremene društvene nauke ne uzimaju u obzir rezultate dobijene ovom metodom. Metod životne priče nije uzet u obzir ni u istraživačkim metodama istorijskih tekstova. Istoričarka Radina Vučetić tu činjenicu obrazlaže konstatacijom da su sećanja savremnika varljiva. „O svedočenjima ljudi o prošlosti kvalitet činjenica uglavnom određuje kvalitet njihovog subjektivnog doživljaja, a ne njihova objektivna vrednost“ (Vučetić 2012: 21-22). Suprotno tome, istoričar Džeјms Hјupes (James Hoopes) smatra da usmena istorija može da ispuni svoju misiju kao važan resurs humanističkih istraživanja samo ukoliko postane deo opšteg istorijskog istraživanja. Prema njemu nije ključno kritičko pitanje da li je ispitanik rekao istinu, već šta se može saznati na osnovu sagovornikovih reči o njegovom stvarnom iskustvu i o njegovoj percepciji tog iskustva (Hoopes 1979: 123). Doprinos feminističke naučne metodološke prakse je oživljavanje i uvođenje ove metode u mejnstrim društvene nauke. Istoričarka Suzan Armitidž (Susan Armitage) piše da životna priča nije jedinstven metod, ali se oslanja na metodologije istorije, psihologije i sociologije. Istovremeno, životna priča i kritikuje ove discipline. Iz tog razloga, ona veruje da je važno prepoznati interdisciplinarnu prirodu feminističke životne priče (Reinharz, Davidman, 1992: 144).

Interdisciplinarnе Rodne studije afirmišu metod istraživanja životne priče (pored drugih metoda) kao 'svoj', u znatno širem obimu (i varijantama) nego što to čine druge društvene nauke, poput etnologije, antropologije, etnolingvistike (prema Savić 2015: 504). „Odbijajući da budu i dalje smatrane istorijski bezglasnima, žene sada stvaraju novu istoriju – koristeći sopstvene glasove i iskustva. Time izazivamo tradicionalno poimanje istorije, onoga što je 'od istorijske važnosti', i tako potvrđujemo da naši svakodnevni životi jesu istorija. Koristeći se usmenom tradicijom, starom koliko i ljudsko sećanje, rekonstruišemo sopstvenu prošlost... Životne priče mogu biti jako značajne za proširivanje našeg znanja i obnavljanje naše historiografije (prema Adams 2011: 5).

Postupak beleženja životnih priča predstavlja relacioni metod koji podrazumeva poseban međusoban odnos između učesnika: kazivača/kazivačica i istraživača/istraživačica. „Životna priča je priča koju je neka osoba izabrala da ispriča o svom životu, iskazana što je moguće potpunije i iskrenije o onome što se ta osoba seća i o čemu želi da i drugi znaju” (Tierney, Clemens 2012 u Kovačević, Antonijević, Trebješanin 2013: 950). Prema Džudi Adams (Judy Adams), ovaj proces predstavlja značajno iskustvo ne samo za istraživačicu, nego i pripovedačicu. „Ženska životna priča je potom i feministički susret, čak i kada sama pripovedačica nije feministkinja. Ona je nova vrsta materijala o ženama u nastajanju; ona je potvrda ženskog iskustva, komunikacija među ženama iz različitih generacija, otkrivanje naših sopstvenih korena i razvijanje kontinuiteta koji nam je spočitavan u tradicionalnim istorijskim izvorima“ (Adams 2011: 5). Odnos intervjuerke i sagovornice može se posmatrati kao svojevrsan antipodni odnos: intervjuerka sluša u sadašnjosti, sagovornica govori o prošlosti; intervjuerka ima posredan doživljaj onoga što čuje, sagovornica je proživela ono o čemu govori; intervjuerka je nosilac naučene (istorijske) istine, sagovornica ima svoju emocionalnu istinu; intervjuerka treba da se povuče, sagovornica treba da je u prvom planu; intervjuerka će povodom *druge* reći nešto o sebi (makar u protokolu), sagovornica će najčešće povodom sebe govoriti o drugima (ocu, suprugu, sinovima...); intervjuerka se saživljava sa sagovornicom (doživljava *drugu* kao jednu od mogućih sebe), sagovornica se sa vremenske distance seća sebe kao neke *druge* (mlađe, energičnije, ambicioznije, jače) (Čanak 2008: 12-19).

Marša Rajt (Marcia Wright) se bavi razlikama između feminističke usmene istorije i drugih srodnih metoda, intervju, autobiografije i biografije, u smislu koliko subjekt kontroliše i oblikuje tekst. Ona smatra da je linija između autobiografije i životne priče suptilna. Autobiografija podrazumeva retrospektivno kazivanje priče koja prenosi šta je važno u razvoju osobe, koja je uređuje i ponavlja događaje koji dovode do njenog vrhunca. Životna

istorija je proizvod neprekidnog razgovora između istraživača i pojedinca, dvosmisleno autorizovana i može biti više ili manje aktivno sačinjena od strane posrednika koji dogovara svedočenja. Biografija često proističe iz političkog interesa, dovodi do izražajakomentatora koji portret obično zasniva na različitim izvorima i njegov cilj nije samo da obelodani nego i da sudi (prema Reinhartz, Davidman, 1992: 130). Mogu se navesti tri faze prikupljanja podataka koje proizilaze iz tri vrste sećanja koja su predmet beleženja. To su autobiografska sećanja uobličena u životne priče, zatim sećanja na lično iskustvo dobijena dubinskim intervjuom i oralna istorija u kojoj se ispitanici sećaju istorijskih, društveno-ekonomskih i kulturnih događaja u prošlosti (Kovačević, Antonijević, Trebješanin 2013: 960).

Budući da se u medijima, pa i u zvaničnoj istoriografiji na ovim prostorima retko mogla čuti ženska priča, projektom beleženja sećanja žena različitog društvenog, etničkog, klasnog i profesionalnog statusa, koje je u okviru novosadskih *Ženskih studija i istraživanja* pokrenula profesorka emerita Svenka Savić, data je mogućnost da se sagleda uticaj društveno-političkih dešavanja na svakodnevicu, privatan život koji budući da je u patrijarhalnom okviru predodređen ženama, nije bio dovoljno vrednovan kao što je bila javna-muška sfera (Milinkov 2014: 181-182). U okviru projekta *Ženskih studija i istraživanja* „Životne priče žena u Vojvodini”, od 1998. do 2015. godine zabeleženo je preko 300 životnih priča žena iz različitih nacionalnih zajednica, savremenica koje su živele i žive u 20. i 21. veku. „Za patrijarhalni pristup u kojem se žena suočava sa dominacijom muškaraca u društvu, svaka životna priča žene je za istraživačicu jedinstvena, neponovljiva i istinita, te posvećujemo puno poverenje i onome što je rekla i onome što je podrazumevala” (Savić, 2001: 9).

U okviru ovog metoda postoji nekoliko faza samog postupka: 1. osmišljavanje programa/ projekta u okviru kog će se primenjivati metod životne priče (određene društvene grupe); 2. intervjuisanje i snimanje razgovora sa izabranim sagovornicama/sagovornicima; 3. Transkribovanje; 4. završna obrada teksta (redakcija) i prpratne dokumentacije i materijala (protokol-način na koji je intervju obavljen, biogram-hronološki uređeni biografski podaci i sažetak-suština životne priče); 5. autorizacija teksta od strane sagovornice/sagovornika; 6. korišćenje priređenog teksta (u istraživačke svrhe); 7. priređivanje konačne verzije teksta (publikovanje). Razgovor traje po nekoliko sati i često se ponavlja više puta.

Polustrukturirani intervju u nekim aspektima razlikuje se od standardizovanog intervjua jer je pristup tokom sakupljanja životnih priča otvoreniji, manje restriktivan u postavljanju usmerenih pitanja i saosećajniiji stvarajući time intimniju komunikaciju i opušten odnos sa kazivačem. Iako se neki delovi tako vođenog intervjua ne koriste dalje za naučnu analizu, oni su neophodni u kreiranju dobre komunikacije u osetljivoj situaciji kakvo je

beleženje nečijih ličnih sećanja, emocija, stavova i iskustva. To je i jedan od ključnih razloga zbog čega se životne priče ne javljaju kao doslovno transkribovan razgovor, već je rezultat pisani tekst koji je hronološka i tematska prerada dijaloga po principima klasičnog naučnog diskursa (prema Kovačević, Antonijević, Trebješanin 2013: 951-952).

Transkripcija predstavlja proces pretakanja govorenog materijala u pisanu formu-tekst (Savić, 1993). Transkript bi trebalo da odgovara onome kako je i šta je govoreno u audio zapisu, te se za taj proces koriste određeni znaci kojima se signaliziraju tipične govorne osobine, kao što su ponavljanje, zastajkivanje, govorenje u glas, tiho, glasno, brzo itd. Kako bi transkribovan materijal dobio standardnojezičku formu koja može da se publikuje posebno je da prođe kroz proces *redakcije*, koja podrazumeva primenu osnovnih pravopisnih pravila (pisanje velikog slova, interpunkcijski znaci, pisanje stranih ličnih imena i prezimena, brisanje uzrečica itd., ali uz dobru dozu čuvanja osobina razgovornog diskursa. Prema pravilima redigovanja uspostavljenim u okviru projekta *Životne priče žena u Vojvodini* prva faza u procesu redakcije je da se prvo pročita transkript neke životne priče a potom se prave tri prateća dokumenta: Protokol, Biogram, Sažetak. Treba praviti razliku u redakciji dve različite vrste tekstova, prvi se odnosi na tekst transkripta koji treba da predje u oblik standardnojezičke norme, ali da čuva govorne osobine, dok se drugi odnosi na prateća dokumenta uz njega i ima osobine enciklopedijske jedinice.

Navedeni metodološki pristup naglašava moralnu odgovornost istraživača koji sakuplja, beleži, transkribuje lične priče, analizira i interpretira dobijenih podataka. Naučna analiza društvenog, istorijskog, političkog i ekonomskog konteksta, jeste ono što ličnu priču pretvara u životnu istoriju (prema Kovačević, Antonijević, Trebješanin 2013: 951-952).

Usmene životne priče žena predstavljaju dokumentaciju kojom se mogu posvedočiti različiti društveni, politički i kulturni procesi na određenoj geografskoj teritoriji, u ovom slučaju u višenacionalnoj, višekonfesionalnoj i višejezičkoj Vojvodini u drugoj polovini 20. veka i na početku 21. veka. Važno je istaći podatke o odnosu emotivnog i istorijskog kod individue zbog toga što ovaj metod, i kasnija interpretacija podataka, vodi računa ne samo o događajima, nego i osećanjima ljudi, iz uverenja da su i osećanja deo istorijskog sećanja društva. Ova nijansa nije bila deo naučnih pristupa drugih metoda, pa u tom smislu treba shvatiti i odrednicu metoda kao feminističkog (Savić 2001: 15). Novinarke i novinari nisu samo posmatrači već i kreatori društvene realnosti, jer medijska reprezentacija podrazumeva simboličko uključivanje i isključivanje, marginalizaciju, (ne)stereotipno predstavljanje i

normalizaciju određenih vrednosti, predstava i uloga, pregovaranje značenja, rušenje ili očuvanje dominantnih vrednosti u društvu (prema Matović 2013: 98).

Pitanja. Imajući u vidu ulogu koje bi novinarstvo trebalo da ima u pokretanju društveno značajnih tema (pored sećanja novinarki na detinjstvo, mladost, školovanje, početak profesionalnog rada, materinstvo, društveno-istorijske događaje i dr.), postavljena su i pitanja koja se odnose na njihove stavove i mišljenje o položaju žena u novinarstvu, status žena u društvu, rodno osetljivom jeziku, što ukazuje da je dubinski intervju kao istraživačka alatka metoda usmene životne priče proširen i pitanjima koja karakterišu standardni istraživački intervju, jedan od osnovnih kvalitativnih metoda prikupljanja informacija.

3.2. Korpus istraživanja i jedinica analize

Odabrala sam ukupno 16 novinarki prema sledećim kriterijima:

1. koje su u novinarskoj profesiji dugo (duže od dvadeset godina);
2. za koje u društvenoj i profesionalnoj zajednici postoji konsezus da su ostvarile značajan profesionalan doprinos i ugled novinarstvu;
3. koje rade (ili su radile) urazličitim medijima (štampa, radio, televizija) medijima na jezicima većinskog naroda i na jezicima nacionalnih zajednica u Vojvodini;
4. koje su dobile društvena i profesionalna priznanja (organizacija, institucija i novinarskih udruženja) u Vojvodini;
5. koje su pripadnice većinskog naroda i različitih nacionalnih zajednica u Vojvodine, različitog uzrasta.

Ukupno je audio zapisa 21 sat i 22 minuta, što predstavlja 332 stranica transkribovanog teksta, odnosno 325 stranica redigovanog i 311 autorizovanog teksta pripremljenog za istraživanje na jeziku većinskog naroda. Novinarke pripadnice manjinskih zajednica odabrale su jezik većinskog naroda za razgovor sa istraživačicom koja je iz većinskog naroda, i po profesiji novinarka. Stepenn poznatosti među istraživačicom i 16 novinarki je različit.

Jedinice analize. Ukupno su 3 jedinice analize. Tekst razgovora priređen za analizu ima dve celine: 1. Pitanja istraživačice i 2. odgovore novinarki. U okviru odgovora je paragraf jedinica analize. Paragraf je skup rečenica (klauza) objedinjen temom (prema Savić 1993), najmanja je rečenica (klauza), gramatička jedinica koja mora imati predikat (Savić 1991: 58).

Tbl.1. Dokumentacioni podaci o životnim pričama žena u novinarstvu

Br.	Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Snimanje	Transkripcija	Redakcija
1.	I.H.K.	1944.	Ruski Krstur	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
2.	V.Š.	1948.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
3.	G. Š.T.	1948.	Feketić	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
4.	Z. R.	1949.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
5.	J. Z	1952.	Stanišić	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
6.	Ž. S..	1953.	Temerin	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
7.	V.L.	1954.	Kusić	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
8.	M. S.	1965.	Kikinda	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
9.	M.F.	1968.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
10.	B. D.	1970.	Zenica	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
11.	B. D.S.	1973.	Nemačka	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
12.	L. O.	1973.	Kula	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
13.	I. S.	1977.	Bačka Palanka	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
14.	J. Č.G.	1981.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
15	T.S.	1983.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
16.	N.K.	1985.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov

4.0. REZULTATI ANALIZE

4.1. Komponente rodnog identiteta novinarki iz Vojvodine¹⁰

Prema modelu identiteta američkog psihologa Dena Makadamsa (McAdams) „životna priča je identitet osobe koja životnu priču priča. Životne priče su psihosocijalni konstrukti nastali u koautorstvu same osobe i kulturnog miljea u čijim okvirima je život osobe utemeljen i u čijim okvirima mu se pripisuje značenje (McAdams 2001: 101).

Kako bi se shvatio proces konstrukcije profesionalnog i rodnog identiteta novinarki iz Vojvodine neophodna je analiza različitih faktora kao što su mesto i godina rođenja, nivo obrazovanja, zanimanje, početak profesionalnog bavljenja novinarstvom, porodični život (bračni status i broj dece), maternji jezik, jezik profesije, odnos prema rodno osetljivom jeziku. Ukrštanjem navedenih komponenti nastaju različiti, višestruki identiteti žena (ćerke, sestre, majke, supruge, partnerke, udovice, novinarke, građanke, Vojvođanke, pripadnice manjinske nacionalne zajednice i dr.) od kojih se profesionalni izdvaja kao specifičan, zajednički identitet. Rezultati analize ukazuju na identičnost pojedinih faktora kao što su društveno-ideološki kontekst (socijalizam) i kulturno-geografski prostor (Vojvodina) u kom se rađaju, odrastaju, obrazuju i žive i profesija (novinarstvo) kojom se bave.

Prema Makadamsu „životne priče odražavaju kulturne vrednosti i norme, uključujući pretpostavke o rodu, rasi i klasi i razlikuju jednu od druge osobe na isti način kao i druge konvencionalnije psihološke karakteristike, kao što su crte, motivi, inteligencija i drugo” (McAdams 2001: 101). I novinarke u svojim životnim sećanjima konstruišu stvarnost na osnovu sopstvenog iskustva proživljenih društveno-istorijskih događaja. Međutim bitno je istaći da u procesu autorizacije dolazi do skraćivanja teksta što ukazuje na izraženu svest novinarki o težini javno izgovorene reči, ali i na naknadno promišljanje poželjne realnosti koju žele predstaviti javnosti. Pojedine novinarke su u procesu autorizacije brisale segmente iz privatnog života, i to najčešće one žene čiji se način života ne uklapa u tradicionalne norme i očekivanja, pošto nisu u bračnoj zajednici i da nemaju decu. Može se zaključiti da su tokom usmenog intervjua žene bile slobodnije, otvorenije i neformalnije dok su govorile o ličnim

¹⁰ Tbl. 2. Komponente identiteta novinarki u Vojvodini (1944-1985) nalazi se u Prilozima 7.2.

iskustvima, dok je prilikom naknadnog čitanja i autorizovanja teksta bila presudna svest da ostavljanjem pisanog traga priča iz privatne prelazi u javnu sferu.

4.2. Detinjstvo i mladost novinarki iz Vojvodine ¹¹

Istraživačkim korpusom obuhvaćene su novinarki pripadnice različitih generacija koje su rođene u periodu od četrdeset godina, od kraja Drugog svetskog rata (I.H.K. rođena 1944. godine) pa do polovine osamdesetih godina prošlog veka (N.K. rođena je 1985. godine). Specifičnost društvenog konteksta je da se njihovo detinjstvo a potom i mladost odvijala u državi kojoj je tri puta promenjeno ime (Federativna Narodna Republika Jugoslavija po Ustavu iz 1946. sastavljena od šest republika (Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija, Crna Gora i Makedonija) i dve autonomne pokrajine (Kosovo i Vojvodina), Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija po Ustavu iz 1963. i nakon raspada SFRJ od 1992. godine Savezna republika Jugoslavija (SRJ), kada je sem naziva smanjena i teritorija jer su državu činile Republika Crna Gora i Republika Srbija sa dve pokrajine (Kosovo i Vojvodina). Najranije detinjstvo novinarki pripadnica starije generacije (I.H.K. 1944, V.Š. 1948, G.Š.T. 1948 i Z.R.1949), kao i detinjstvo i tinejdžersko doba novinarki mlađe generacije (I. S. 1977, J.Č.G. 1981, T.S. 1983, N.K.1985) obeležile su posledice ratova, Drugog svetskog rata i ratova vođenih devedesetih godina na teritoriji nekadašnje SFRJ.

Lepa sećanja, živopisna, prelepa, idilična, sjajno detinjstvo, osećaj sigurnosti i emotivne stabilnosti, humanije i sretnije društvo, reči su kojima novinarki opisuju detinjstvo i mladost. Kao što su u životnim pričama žena iz različitih profesija kao što su političarke (Subotički 2014) i profesorke u akademskoj dijaspori (Sedlarević 2016) sećanja na detinjstvo lepa i topla i intervjuisane novinarki imaju lepa, nostalgična i emotivna sećanja na period detinjstva, pa čak i one koje su odrastale u siromaštvu prvih godina nakon završetka Drugog svetskog rata. Novinarke koje pripadaju starijoj i srednjoj generaciji više pažnje posvećuju sećanjima na period detinjstva i mladosti u odnosu na novinarki rođene krajem sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka. Navedeno se može obrazložiti činjenicom da su odrastale u različitim društveno-istorijskim okolnostima, starije i srednje generacije u periodu

¹¹ Tbl.3. Komponenta identiteta: Detinjstvo novinarki nalazi se u Prilozima 7.2.

izgradnje, razvoja i stabilnosti nove socijalističke države (SFRJ) a mlađe u periodu njenog raspada i građanskih ratova devedesetih godina. Starije novinarke više pažnje posvećuju i sa više detalja pričaju o događajima, ljudima, geografskim pojmovima, ustanovama i pojavama koje su deo socijalno-političke istorije kao što su, pomenuću samo neke, agrarna reforma, nacionalizacija, kolonizacija, studentski protesti '68, okupljanja i akcije na Tribini mladih u Novom Sadu, progon anarholiberala, ratne devedesete što pokazuje da su, bez obzira što iznose lične priče, novinarke svesne koliko svojim sećanjima doprinose ilustrovanju bitnih istorijskih događaja. Kod većine novinarki uspomene imaju jugonostalgican ton koji se očitava u posebnom naglašavanju pozitivnih strana života u socijalističkoj Jugoslaviji (domovi kulture, đачke i studentske stipendije, letovanja, lična i materijalna bezbednost i sigurnost, prijateljstva različitih etničkih grupa). Važno je napomenuti da se novinarke ne osvrću na aktivnosti ženskih organizacija i feminističkog pokreta ni u Vojvodini, niti u čitavoj SFRJ, kao što to ne čini ni zvanična historiografija.

4.2.1. Odrastanje u SFRJ

S obzirom da je reč o ženama koje su rođene u vremenskom rasponu od četiri decenije druge polovine 20. veka u sećanjim novinarki na detinjstvo i mladost može se uspostaviti i pratiti hronološki redosled budući da pominju događaje od prvih godina nakon Drugog svetskog rata pa do početka ratova devedesetih. Najstarija novinarka I. H. K. rođena je krajem Drugog svetskog rata (septembra 1944. godine), a pošto je otac bio u zarobljeništvu u Rusiji pošto se predao kao desetar iz mađarske vojske, sa majkom i sestrom je živela kod bake. Odrastanje u seoskom domaćinstvu u Vojvodini (Ruski Krstur) označava zemljoradnički način života.

Kad je došao to su već ljudi pisali agrar. Dabome nije bilo dovoljno mesta u ataru, nije bilo oranice dovoljno koliko je bilo bezemljaša. Tako da sam ja u socijalističkoj državi, u kojoj je kao socijalizam, živela u porodici zemljoradnika bezemljaša. (I.H.K.1944)

I.H.K. 1944. pominje podelu zemlje onima koji je nisu imali, bezemljašima, kao sastavni deo tadašnje „agrarne reforme“ koja je podrazumevala i oduzimanje imovine i zemlje onima koji imaju više, kao što je to slučaj sa poznatom vojvođanskom porodicom Dunderski, o kojoj govori i G.Š.T (1948)

Kada je tata odslužio vojsku, iz Feketića smo se odselili u Kulpin na ekonomiju. To je bilo, mislim, imanje Dunđerskog i koliko sam ja shvatila nismo puno tu ostali, a posle sledi Srbobran, tačnije van gradića je bilo svinjogojstvo I i II, gde su počeli sa uzgojem svinja i tata je tu bio raspoređen. (G.Š.T.1948)

Sem predratnih veleposednika, deljena je imovina i zemlja sa koje su nakon 1945. bili proterani Nemci (Perović 2015) koji su pre rata živeli u Vojvodini. Već novembra 1944. „ jugoslovenska provizorna vlada AVNOJ-a odlučila da je oduzme svu imovinu licima nemačke narodnosti osim onih koji su se borili na strani Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda“ a u junu 1945. doneta je odluka da svi Nemci budu iseljeni u Nemačku, tako da je sredinom šezdesetih nemačka manjina svдена na nekoliko desetina hiljada (Čalić 2013: 222,223). Nakon iseljavanja većine Nemaca iz Vojvodine, ostale su prazne kuće i J.Z. (1952) se seća da su živeli u staroj nemačkoj kući, ali i da su u susedstvu živeli pripadnici svih nacionalnosti.

Tu su isto živeli Nemci, Hrvati, Srbi, mislim da je bilo i Mađara..u svakom slučaju ni tada a ni kasnije nikada nisam shvatila zašto se neki ljudi toliko fasciniraju i zanose nacionalnim identitetom. Moja prva asocijacija na Krndiju je sećanje na predivnu, meku, baršunastu, debelu, toplu letnju prašinu, onu koja vas miluje dok vam prolazi kroz sve prste na bosim nogama...Mi smo živeli u jednoj staroj nemačkoj kući. Moj otac nije imao auto ali je, kao upravnik poljoprivrednog dobra imao vozača koji je vozio konjsku zapregu (J.Z. 1952)

Vojvodinu naseljavaju i kolonisti koji nakon rata uglavnom dolaze sa teritorije Bosne i Hercegovine. I.H.K. te dane pamti kroz nepravdu koja je učinjena Rusinima, kojima je ponuđena lošija zemlja dalje od rodnog kraja, za razliku od „prednjaka“ koji su bili u boljem položaju

Ne znam čija je bila politika jer je do našeg sela, do Krstura bio i Kruščić, tadašnji Veprovac i nekoliko mesta iz kojih su otišli Nemci. Znači moglo se samo proširiti bukvalno atar koji su Rusini i obrađivali ali, eto, tu su došli kolonisti, a tamo, na tu pustaru, naši ljudi su otisli od svojih ljudi, i to je desetkovalo našu naciju...Tamo je uslovljeno i da znaš mađarski, i to je jako, jako, umanjilo to rusinsko jezgro. Uglavnom, to je sasvim logično, ti prednjaci koji su vodili to iseljavanje su bili odmah smešteni negde po kućama, a ovi drugi po štalama, po nekim kolibama. To se tati, kao mladom junuši, nije dopalo, i on se vratio. (I.H.K.1944)

Odrasla sam u porodičnoj kući u Nakovu koju je moja porodica Vukobrat nakon kolonizacije, a naročito zbog ratnih zasluga, dobila kao jednu od najvećih u selu. Porodica Vukobrat je partizanska. (M.S.1965)

Prvih poratnih godina, pogotovo na teritoriji ravničarske Vojvodine, izgradnja socijalizma bila je u znaku osnivanja zemljoradničkih zadruga. G.Š.T. svedoči o čestim selidbama njene porodice zato što su oca koji je upravljao zadrugama često prebacivali iz jednog mesta u drugo

Tata je bio premešten u Temerin, bio je direktor zemljoradničke zadruge SRZ (Seljačka radna zadruga) „Novi život“ ...Sećam se bilo mi je jako teško da se prilagodim, zbog čestih selidbi, zato što nemamo kuću, a meni se tada činilo, da ko ima kuću taj je jako bogat. Čak i kad ima onu najmanju, ali ta kućica vezuje za zemlju, za određenu sredinu. (G.Š.T. 1948)

U toku perioda obnove socijalističke Jugoslavije donet je Zakon o petogodišnjem planu (1947) koji je favorizovao razvoj industrije (Stojaković 2012: 68), a sa ciljem da se „zemlja preda seljacima a fabrike radnicima“ 27. juna 1950. godine donet je Zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima što označava početak samoupravljanja (prema Petranović 1982: 180). J.Z. takođe pamti česte selidbe jer je, kako navodi, bilo malo obrazovanih ljudi kojima je bilo povereno da uspostave sistem.

Tada je postojao državni petogodišnji plan na osnovu kojeg su ljudi dobijali posao i tačno znali gde će i koliko raditi. Bilo je vreme obnove i izgradnje zemlje ali malo fakultetski obrazovanih mladih ljudi pa su moji roditelji premeštani iz mesta u mesto, po poljoprivrednim dobrima, zadrugama i gde god je trebalo uspostaviti savremen način poljoprivredne proizvodnje a to je gotovo svuda bilo potrebno. (J.Z.1952)

Za vreme rata i u prvim posleratnim godinama članice Antifašističkog fronta žena (AFŽ) sve do ukidanja (1953. godine osniva se Savez ženskih društava) aktivno su učestovale u obnovi i izgradnji zemlje, društvenom i privrednom razvoju, opismenjavanju i obrazovanju žena. Mada je 1948. godine od 400.000 žena koliko ih je bilo u Vojvodini oko 340.000 bilo u AFŽ-u (prema Stojaković 2012: 44) ova organizacija se ne pominje u sećanjima novinarki. One uglavnom govore o očevima koji su bili u zadrugama dok su majke bile uz decu, vodile računa o domaćinstvu ili radile na njivi.

Moja mama kad je rodila uvila dete, ustala i išla da kopa. (I.H.K.1944)

Mama je u ono vreme bila domaćica (G.Š.T 1948).

Detinjstvo prvi poratnih godina proticalo je u siromaštvu. I.H. se seća se da je odeća prepravljana od vojnih uniformi i narodnih nošnji. Osnovne životne namirnice nabavljale su se pomoću bonova i tačkica

Ali koliko smo mi sirotinjski išli u školu, svi smo imali prepravljane kapute od očevog šinjela. Mama nešto farbala pa nam šila kaputiće, sreća što je od neke tetke dobila iz švapske kuće mašinu...Moji su još nosili široke suknje, pa dobila mašinu Karikahajos, znam da je tako pisalo, valjda iz nemačke kuće ali mađarski je pisalo. I onda je nama od svojih širokih suknji prepravljala i mi smo se onda baš lepo nosile...Nismo imali više tih bonova i tačkica. (I.H.K.1944)

Jesenji i zimski dani pamte se po hladnoći i mokrim nogama, jer pedesetih godina nije bilo sredstava za kvalitetniju obuću i odeću. Igračke su imala samo pojedina deca.

*Mi smo imali krimke...to su platnene cipele, na šniranje, dole je bila samo guma...gacam po blatu, kad je sneg po snegu. **Tebi noge mokre...**I onda smo izmislili igru...Isteraju nas iz učionice jer je učionica zadimljena. Onda neko od nas stane tako u ugao, recimo, tu je stepenište, ulaz u školu, i tu iza stepeništa, tako fino ćošak i u taj ćošak stane i više – ''Što više, što više!'' . I onda se mi skupimo okolo, kao one pčele u klupko, i tako smo se grejali. (I.H.K.1944)*

*U kući koja se dvorištem graničila sa našom bila je jedna devojčica sa kojom sam se igrala. **Ne bih znala da je Nemica da nije redovno od rodaka iz Nemačke dobijala igračke o kakvima smo mi samo mogli da sanjamo.** Bile su to nakinđurene lutke, neki šareni svetlucavi papiri sa crtežima životinja. Za ostalu decu je to sve bilo neverovatno i ona je zato bila najpopularnija, bila je-glavna! (J.Z. 1952)*

Život na selu podrazumevao je da i deca od malena učestvuju u obradi zemlje, rade na njivi, polju, vinogradu, bašti, a radni dan je počinjao sa izlaskom sunca. Novinarke smatraju da su se na taj način deca učila odgovornosti prema poslu.

*Jedva smo čekali berbu grožđa u dedinom vinogradu, čak i radovi preko raspusta su nas zbližavali. Prirodno je bilo i to da moramo raditi, naročito kad sam išla u srednju školu. Sezona je počinjala sa branjem višanja, sledila su kopaње kukuruza, dva puta, pa berba kukuruza... Ali to je bilo u ono vreme karakteristično u porodicama na selu. **U našoj porodici je bilo prirodno da nešto moramo***

dodatno raditi pored učenja da se na neki način priviknemo na rad, da čovek ima i drugačije obaveze. (G.Š.T.1948)

*Moj život je značajno obeležio i taj seljački način života, odnosno nužnost da od malih nogu učestvujem u radu. Ne želim da kažem da sam zato što sam i kao dete morala raditi imala „težak život“, jer su prosto sva deca u porodicama na selu tada imala takve obaveze. **Mi smo najviše radili u polju i u bašti, i ja sam sve to doživljavala kao najnormalniju stvar, a sada verujem da mi je to pomoglo da izgradim odnos prema radu i obavezama.** Svuda u vojvođanskim selima je tako bilo, posao se morao odraditi... U mojoj porodici je to značilo da se, recimo, u pet sati kreće na kopanje, ni minut kasnije, prava nemačka disciplina.* (V.L.1954)

Školske obaveze i zemljoradnički poslovi nisu ostavljali puno prostora za čitanje, zato se, što je zajedničko novinarkama koje su odrastale na selu, svaki slobodan trenutak posvećivao knjigama.

*Znalo se da sam iza vrata zašuškala se i igrala...**Kad je zauzeto: „Irina negde čita u veceu“, ja odem s papirićem, čitam.** I tako to su ta sećanja iz detinjstva.* (I.H.K.1944)

*Ja sam, recimo, volela puno da čitam, a za to nisam imala mnogo slobodnog vremena. **Sećam se da mi je pravo zadovoljstvo bilo da kada dođemo sa njive na ručak držim knjigu iznad tanjira.*** (V.L.1954)

Za razliku od novinarki rođenih na selu čije je detinjstvo obeležio rad na njivi i u čijim sećanjima se oslikava siromaštvo tadašnjeg društva, njihove vršnjakinje koje su živele u gradu imaju „bezbržižnije” uspomene.

*Dok je trajalo, verovala sam da je bilo srećno. Da li je to neka mistifikacija, jer nisam znala šta znači kada nisi srećan, ali zaista mi se čini da je to najlepší period mog života. **Ne u smislu nekakve apstraktne sreće, već bezbržižnosti, sigurnosti ili je to iluzija o svakom detinjstvu.*** (Z.R. 1949).

Mislim da manje-više svi imamo tu sličnu emociju jer detinjstvo po prirodi stvari, jel, ti je nešto što te asocira na neku vrstu emocionalne stabilnosti i osećaja sigurnosti, lepog raspoloženja, vezanosti” (Ž.S.1953).

*U Subotici sam se suočila sa sasvim drugačijim načinom života. **Bio je to gradski, građanski život, sličan ovome kao i danas, ali u ono vreme možda još izrazitiji.** Za mene je sve to bilo novo, ali sam se*

dosta brzo uklopila u novu sredinu. Na jedan lep način smo učeni da zavolimo pozorište. U srednjoj školi smo dobijali karte za predstave, uglavnom glavne probe Narodnog pozorišta. (G.Š.T.1948)

Život u gradu, samim tim što je bio oslobođen zemljoradničkog posla koji podrazumeva rad od jutra do mraka, nudio je više slobodnog vremena za čitanje i sve ostalo što predstavlja kulturnu nadgradnju društva, što je bilo podsticajno okruženje za decu. Pošto su joj roditelji bili zaposleni u novinarskoj i medijskoj profesiji Ž.S. se seća odrastanja u kući koja je uvek bila puna ljudi, otvorena za različite diskusije i mišljenja

*I ono što mi je onako asocijacija na detinjstvo i ranu mladost to je da je to uvek bila jedna puna kuća, da je bilo puno ljudi, da se dolazilo, da se odlazilo, da su puno sedeli, pričali, družili se. **Dakle ta neka vrlo intenzivna komunikacija i druženje i beskrajni razgovori prosto to je bio način života te kuće, pa mi je u tako lepom sećanju ostalo.** I mislim da mi je bila jako dragocena ta neka vrsta otvorenosti te kuće, ne samo da bi dolazili tvoji prijatelji i sedeli kod tebe nego da se sedi i da se razgovara, bez obzira na generacijske razlike. (Ž.S. 1953)*

Mada su sve intervjuisane novinarke rođene u socijalističkoj državi, a većina starije i srednje generacije odrasta uz vladajuću komunističku ideologiju i sećanje na partizansku borbu i antifašizam, jedino M.S. pominje levičarske ideje kada govori o svom detinjstvu

*Moji stričevi i tetka završili u partizanima, borili se, iz rata izašli sa činovima i odlikovanjima. U antifašističkom i partizanskom duhu sam i odrastala. **Nisu svi bili članovi partije (moj tata, npr, nije) ali je vera u jednakost i jugoslovensku ideju bila nešto sa čim sam odrastala i to je bilo utkano u moje buduće poglede na svet.** Dakle, levičarske ideje i jugoslovenstvo su obeležili moje odrastanje. (M.S.1965)*

*I ono što je za moju porodicu bilo veoma važno, ženskoj deci se ukazivala pažnja i mi smo odrastale **ravnopravno sa našom braćom.** Trebalo je mnogo vremena da prođe da spoznam da u drugim kućama to nije tako. Verujem da je partizanska i komunistička ideja koja je stalno lebdela u vazduhu, presudno doprinosila „ideologiji ravnopravnosti“ u kući (M.S.1965)*

Bez obzira da li je reč o selu ili u gradu, u tadašnjem društvu je postojanje i funkcionisanje Doma kulture i bioskopa predstavljao osnovu za razvoj kulturne nadgradnje, što potvrđuju sećanja dve novinarke.

*Dakle, u tom Domu kulture sam osetila kako sam zapravo „sretno balkansko dete“ jer sam najveći deo života priživela u mnogo humanijem i sretnijem društvu od ovog u kojem danas živimo. **Međutim bitno je to što je tada u vreme, u socijalističkoj Jugoslaviji, svako selo čak i tako jedno malo selo imalo Dom kulture i u takvim uslovima je daleko veći nivo svesti mogao da se razvija kod ljudi nego što je to danas.***(J.Z.1952)

*U tom smislu je bilo lepše živeti u gradu, jer je to uvek podrazumevalo da roditelji imaju redovna primanja, a deca manje nekakvih obaveza. **Ipak, tadašnje vojvođansko selo je imalo neke kulturne sadržaje - imali smo recimo bioskop, te smo mi (imam još brata i sestru), kao deca svakog vikenda dobijali džeparac i odlazili redovno da gledamo filmove.*** (V.L. 1954)

Veliki značaj za socijalizaciju dece i omladine, pogotovo u manjim sredinama imala su kulturno-umetnička društva koja su negovala igre iz svih krajeva Jugoslavije

*Sredinom šezdesetih godina je obnovljen rad Kulturno-umetničkog društva „Ady Endre“ gde sam bila naratorka-voditeljka i kada sam imala vremena čak sam išla i na probe, tako da sam povremeno, uskakala i u folklorne igre. Sestra je igrala u folkloru, ja sam bila kao ispomoć, po potrebi. Sve sam isto tako naučila igrati kao stalni/e članovi/ce. **Na repertoaru društva su bile sve igre naroda tadašnje Jugoslavije. KUD je saradivala sa kulturno-umetničkim društvima iz Mađarske.*** (G.Š.T.1948)

U prvim godinama posle rata, u komunističkoj Jugoslaviji, umesto Božića uglavnom se proslavljala Nova godina, mada, bez obzira na državno proklamovan ateizam, nije bilo zabranjeno obeležavanje verskih praznika u okviru porodice.

*Sećam se, mi smo bili maltene jedini u našoj velikoj porodici koji nismo slavili Božić u onom tradicionalnom smislu... Kitili smo i mi jelku, u zavisnosti kada je Deda Mraz dolazio u zabavište, kasnije u školu, ako je došao pre Božića, tada je bila okićena jelka za Božić i kod nas, kući. **Mada nismo slavili Božić, ipak smo išli da čestitamo našim rođacima, prijateljima najveći praznik hrišćanske porodice, a za Novu godinu su oni dolazili kod nas da čestitaju.** U ono vreme su se tradicionalno slavili imendani u Feketiću, a i šire u toj reformatskoj sredini. U našoj porodici je tatin rođendan bio taj dan kada bi se kod nas okupili rođaci i prijatelji.* (G.T.Š.1948)

*A pri tom smo uspeali da slavimo i Božić i Uskrs. **Znači nekako normalno bez nekih pritisaka za odlazak u crkvu ali kao neki lepi praznici kad smo se okupljali.** Znam da je bio problem da kažem drugaricama i drugovima kad je Božić da taj dan neću ići na klizanje.* (M.F.1968)

Koliko se spoljna državanja politika reflektovala na svakodnevni i porodični život građana može da posvedoči sećanje G.Š.T. (1948), pripadnice mađarske nacionalne zajednice. Odnos Jugoslavije i Mađarske koja je od 1944. kao i ostale države istočne Evrope i Balkana (Laker 1999: 101) bila pod okupacijom Sovjetskog saveza sa kojim se Jugoslavija razilazi nakon sukoba Josipa Broza Tita i Josifa Staljina 1948. i njenog izbacivanja iz Komunističkog informacionog biroa (Informbiro) (Ibid 209) bili su zategnuti, čije posledice su najviše osetili Mađari koji su živeli u Vojvodini.

Što se naše šire porodice tiče, i s tatine i sa mamine strane, imamo veliku rodbinu u Mađarskoj, jer kako se granica menjala posle I i II svetskog rata jednostavno su s poslom ostali tamo. U prvim godinama posle rata s velikim poteškoćama su uspeali da održavaju kontakte i tek posle revolucije '56 smo učestalije održavali naše veze, uglavnom pismima. (G.Š.T.1948)

U detinjstvu M.S. praznični dani su bili kada se skupi velika familija i stričevi koji su kao vojna lica bili na službi u različitim krajevima Jugoslavije.

Moje slike iz detinjstva su gotovo idilične. Ja često sanjam svoje detinjstvo i danas imam te dobre slike i duboke, tople emocije...Naime, po završetku rata deo mojih stričeva se opredelio za karijeru „u uniformi“ i oni su bili raspoređeni po bivšoj Jugoslaviji. A leta i zimski raspusti su služili da se svi okupimo. (M.S.1965)

Za razliku od idiličnih i nostalgичnih sećanja novinarki, prema Jani Baćević, sredinom šezdesetih godina 20. veka jugoslovensko društvo izgleda kao socijalistički san koji se pretvorio u noćnu moru. Kontradikcije između ideje i prakse postaju sve očiglednije, a neuspeh privredne transformacije dodatno naglašava razlike među klasama, starim i novim. Akumulirano nezadovoljstvo prvo će naći izlaz u društvenoj grupi koja je u tom periodu najosetljivija na promene: studentima. Oni su grupa koja će pokrenuti verovatno najveći protest protiv socijalističke vlasti do marta 1991: studentski protest koji je počeo u junu 1968. (Baćević 2006: 106).

Tada nam je bio vrlo bitan hipi pokret, studentski pokret levičara u Francuskoj u kome je učestvovao Žan Pol Sartr, drugi studentski nemiri. Ta zbivanja, buđenje studentskog pokreta nisu nas zaobišla Zbivanja 1968 g. u Jugoslaviji, prvenstveno studentski protesti u Beogradu imalo je direktnog odraza i na moj lični život. Imala sam 17 godina i tada sam se zabavljala sa Milanom, studentom filozofije iz Beograda i jednim od vođa tog studentskog pokreta. On je sa drugovima dolazio u Novi Sad i u

centru grada delio Student, časopis studenata Beogradskog univerziteta koji je bio i zabranjivan i kako je situacija sa studentskim protestom kulminirala sve je više raslo interesovanje za studentsku štampu.(J.Z.1952)

O zabranjivanju studentskih časopisa piše Dušan Đurić kada govori o pojavi generacijskog pluralizma 1968. Omladinski i studentski listovi štampani i umnožavani na šapirografu izmiču ispod „osnivačke kontrole“ zbog čega dolazi do zabrane rasturanja sa obrazloženjem da propagiraju „tuđa shvatanja“ (Đurić 1997: 169). Novinarke J.Z. i Ž.S. su bile srednjoškolke u vreme studentskih protesta ali su zahvaljujući starijim prijateljima bile i deo tog pokreta.

*Zato sam počela često da bežim iz škole, pobegnem i odem u Beograd sa Milanom na studentske skupove na Filozofskom fakultetu...To je bilo vreme kada je Mira Trailović pripremala mjuzikl „Kosa“ u Ateljeu 212, mislim da je to bila prva predstava u svetu nakon pojave istoimenog filma...**Išla sam sa Milanom i njegovom ekipom sa faksa na te probe i to je bilo fascinantno.*** (J.Z.1952)

*Imala sam dosta prijatelja koji su bili i nešto stariji od mene, tako da su u vreme buntovničkih godina, ne znam '68. bili studenti i naravno da je to bila žestoka tema...**Sedimo u mojoj sobi i moj tata sedi sa nama i sad njega zanima šta zapravo hoće taj mladi svet, šta mu se ne dopada, pričamo šta se dešava na fakultetima, pa te rasprave.*** Eto u tom smislu mislim da je bilo jako zanimljivo i dobro da razgovaramo.

(Ž.S.1953)

Kao „posledica“ otvaranja Jugoslavije prema zapadu nakon sukoba sa Sovjetskim Savezom a kao rezultat studentskih demonstracija 1968. početkom sedamdesetih mladi se u Novom Sadu okupljaju na Trbini mladih, koja postaje simbol avangarde u tadašnjoj Jugoslaviji

*To je bila druga polovina šezdesetih godina, vreme kada je, po mom sudu u čitavom svetu bio vrhunac osvojenih sloboda, najviši stepen i ličnih i opštih ljudskih sloboda... Sve te promene su i se i kod nas osećale, imali smo utisak da dišemo punim plućima i to se najviše videlo u kulturi. **Konkretno, u Novom Sadu je „buknula“ Tribina mladih, dolazile su avangradne predstave, performansi od kojih nam je dah zastajao, izložbe, koncerti ...ludilo.*** (J.Z.1952)

Koliko je komunistički sistem bio krut i zatvoren za slobodu mišljenja i delovanja svedoče i hapšenja umetnika koji su bili aktivni na Tribini mladih, među kojima su bili Slavko Bogdanović i Božidar Mandić

*To je bilo jedno od kulturnih mesta ne samo u Novom Sadu već i u bivšoj Jugi. Tu su se dešavale sjajne stvari. Dolazile su razne predstave iz svih republika i to one prevashodno avangardne. Vrlo provokativne izložbe. **To je mesto gde je Slavko Bogdanović recitovao onu svoju čuvenu pesmu pa je završio u zatvoru. Braća Mandić takođe, stariji Mandić je isto zaglavio nekoliko meseci u zatvoru. I tada nekako refleksi te cele priče iz Beograda oko postavke „Kose“ preneo se i ovde i mi smo na Tribini mladih počeli da radimo našu „Kosu“.** (J.Z.1952)*

Bez obzira što već sedamdesetih godina u pojedinim političkim i intelektualnim krugovima dolazi do nacionalističkih tenzija (Hrvatsko proleće 1971.) koje državno rukovodstvo pokušava da suzbije, u životu mladih, po sećanju novinarki pripadnost različitim nacijama je doživljavano kao kulturno bogatstvo a ne razlog za sukobe

*Beograd je tada bio centar mnogo veće, i kulturno i nacionalno mnogo šarolikije države, naša prijateljstva su zaista bila međunacionalna. **Moja prva cimerka je bila Hrvatica, bilo je u tim kugovima Crnogoraca, Slovaka, Makedonaca, Bosanaca, Mađara, i začudo, nalazili smo mnogo toga zajedničkog. Niko i nije postavljao pitanje nekakvih razlika, različitost je za nas postojala samo kao lična karakterisika pojedinca.** - Marija meta ketrina, *Nights In White Satin, Solčence zahaja, ili pak Rjabinuška, bile su melodije koje su pripadale svima nama...*(V.L.1954)*

Prema Volteru Lakeru, nakon privrednog uspona u prvim decenijama nakon Drugog svetskog rata, sedamdesetih dolazi do laganog pada koji se pretvara u sunovrat tokom osamdesetih i akutne krize devedesetih godina prošlog veka. Sedamdesetih godina Istočna Evropa je napravila ogromne dugove na Zapadu koje nije mogla da otplaćuje što je izazvalo nesolventnost i gubitak poverenja. Jugoslavija, Mađarska i Poljska su pokušale da nađu ekonomske mehanizme koje bi racionalizovale privredu, na primer veći naglasak na materijalnoj podršci . S gledišta potrošača reforme su donele skroman napredak u Jugoslaviji, međutim ubrzo dolazi do galupirajuće inflacije (prema Lakeru 1999: 528, 529). „Rezultati privredne reforme iz 1965. (trebalo je da obezbedi samoupravno-plansku robnu privredu) bili su pomalo paradoksalni. Naime, stopa rasta društvenog proizvoda u društvenom sektoru pala je sa 9,6%, koliko je iznosila pre reforme (1954-1965), na 6,0%, koliko je iznosila u periodu od 1966 do 1970. Stoga, u periodu reforme dolazi do istovremenog pada društvenog

proizvoda, povećanja produktivnosti rada, i – smanjenja zapošljavanja” (Baćević 2006: 105). Iako se sedamdesetih i osamdesetih godina socijalistička Jugoslavija nalazi u ekonomskoj krizi, te počinju i politička previranja, koja su pojačana nakon smrti Josip Broza Tita 1980, sećanja novinarki na detinjstvo i mladalačke dane provedene u tom periodu su „lepa“, „živopisna“

Mislim kao i svakog ko je krajem šezdesetih rođen ili je zahvatio još možda par godina ranije, to je neko lepo detinjstvo u bivšoj Jugoslaviji pod Titom. Čula sam da neki ne vole Tita ali meni sa toliko godina uopšte to nije bilo jasno...Moji nisu bili članovi komunističke partije ali nisu nešto govorili ni protiv Tita... Nameštaj smo obnavljali onako, čak da se i ja setim u nekom svom detinjstvu, dvaput možda, znači što nije retko. Nikad se ne sećam nekih velikih oskudica....sve se to nekako normalno odvijalo, živeli smo super..Pristojno i imali smo neki auto stojadin...Eto tako sve neka lepa sećanja (M.F.1968)

Detinjstvo mi je bilo sjajno zato što sam ga uglavnom provela na ulici i uglavnom sa dečacima, tako da sam se naučila fer ponašanju jer su dečaci uvek bili fer, za razliku od devojčica koje su volele da ogovaraju. A dečaci su bili otvoreni, dobri, igrali smo fudbal, vijali se, igrali se partizana i Nemaca, i uglavnom to je to, detinjstvo mi je prošlo lepo. (L.O. 1973).

*Prelepa. Bio je to potpuno drugačiji život, u odnosu na današnji. **Bilo je puno druženja, igre, putovanja od Rijeke do Dalmacije...**Igrali smo fudbal svi zajedno, i devojčice i dečaci... (B.D.S.1073)*

*Lepa i živopisna! Za razliku od perioda mladosti koju su mi upropastili rat i izbeglištvo detinjstvo mi je bilo sadržajno i veselo i rado mu se vraćam u mislima... Stan nam je inače, prilično bio prometan. **Prava bosanska kuća, otvorena od jutra do mraka.** Kad tata ode na posao od sedam ujutro prvo krenu dokone komšinice, a onda svi ostali, mušterije su dolazile na probe, moje i bratovo društvo (B.D.1970).*

*Pošto je velika razlika po godinama, brat je zaživeo i bolja vremena tog najranijeg detinjstva. **Sećam se da negde do te '89 je bilo jako lepo, znači slagali smo se, nismo bili problematična porodica.** Normalno je da dođe do neke nedoumice i nekih sitnih prepirki ali uglavnom bili smo složna porodica, srednjeg staleža iz uglednih familija. (J.Č.G. 1981)*

O životnom standardu u tadašnjoj državi može da posvedoči i činjenica da posedovanje vikendice nije bila privilegija povlašćenih već obeležje srednjeg staleža Jugoslavena

Kao i većina tadašnjih Jugoslovena gradili smo vikendicu, tako da je sva ušteđevina ulagana u nju. I taman kad smo je izgradili došle su ratne devedesete, tako da je više nismo mogli koristiti” (B.D.1970).

I šta mi je još obeležilo detinjstvo da je deda kupio neku parcelu negde između Begečke jame i Begeča i tamo smo zidali na stari način od valjaka vikendicu, u stvari to je vinogradarska kućica i tamo sam provodila uglavnom to vreme dok nisam krenula u vrtić. (J.Č.G1981)

U vreme detinjstva novinarki srednje generacije, novinarka rođene u prvim posleratnim godinama krajem sedamdesetih i osamdesetih godina su u mladalačkom dobu. Bez obzira što su u ono vreme bile kritične prema „jugoslovenskom socijalizmu”, taj period u sećanju novinarki ostaje kao bezbrižan i siguran.

*Sada mi se čini da se tu i završio taj period mog (našeg) bezbrižnog života. Mada sam u to vreme verovala da će, kada diplomiram, tek tada moj život postati bezbrižan. Ispostavilo se da je drugačije, i da je takav bezbrižan život, u stvari život koji je nudio jednu sigurnost, bio završen ne samo za mene, nego za čitavo društvo. Iako sam u to vreme, kao i mnogi moji prijatelji, bila veliki kritičar socijalizma, tzv. Titovog režima, jer smo smatrali da život može biti bolji, da ima dosta nepravdi...Imali smo uzore u zapadnim zemljama. **Ali, kako se kasnije ispostavilo, mi smo i bili vrlo blizu nekih zemalja zapada, pogotovo kad je reč o socijalnom aspektu i svakodnevnoj bezbednosti građana.** Sećam se da su neke moje kolege umele noć da provedu u parku. Zapiju se u kafani i prespavaju u parku, a da im na pamet nije palo da se bilo šta neprijatno može desiti. (V.L.1954)*

Odrastanje u Jugoslaviji je podrazumevalo redovna letovanja, uglavnom na hrvatskom primorju, dok su putovanja u inostranstvo značila odlazak u zemlje u komšiluku (Mađarska, Slovačka, Rumunija, Italija) ali ne i obilasku nekih daljih turističkih destinacija

Tradicionalno smo svake godine išli na letovanje u Baške Vode. Tatina firma je imala tamo odmaralište (B.D.1970)

Iako nisu bili u partiji, išli smo i na more i na skijanje (M.F 1968)

*Odlazili smo redovno na letovanje, imali smo dosta rođaka u Slovačkoj- to su Slovaci koji su sticajem okolnosti opet otišli tamo posle Drugog svetskog rata. **Znači dosta smo proputovali Slovačku, redovno letovali na hrvatskoj rivijeri, crnogorskoj, znači sve u sklopu Jugoslavije.** (J.Č.G.1981)*

Što se standarda tiče, znam da je naš studentski kredit, bar nas studenata iz Vojvodine, bio u visini prosečne plate, i sa njim si mogao uštedeti i letovanje na moru. Svakoga leta smo sestra i ja odlazile na more... (V.L.1954)

Svedočenje B.D. koja je detinjstvo provela u Zenici pokazuje da je država brinula da deca koja odrastaju u zagađenim sredinama provode više vremena na planini ili moru.

Išla sam i sa školom na more tokom letnjeg i zimskog raspusta. Pošto smo živeli u najzagađenijoj sredini u bivšoj Jugoslaviji, onda smo imali duže zimske raspuste od svih ostalih osnovaca i srednjoškolaca u zemlji i bilo je poželjno da napustimo grad u periodu kad nas je smog bukvalno gutao. Imali smo tu pogodnost da nešto simbolično plaćamo i na rate. (B.D.1970)

Iako roditelji kao pripadnici srednjeg sloja nisu bili u mogućnosti da finansiraju turistička putovanja, zahvaljujući angažovanju u kulturno-umetničkim društvima i pozorišnim trupama, mladi su mogli da putuju po evropskim zemljama

U periodu detinjstva nikada nismo zajedno putovali u inostranstvo. Putovali smo odvojeno. Ja sam prvi put putovala sa pozorištem. Sećam se išla sam 1987. godine u Nemačku sa tadašnjom Dečijom scenom Narodnog pozorišta u Zenici, čiji sam bila član. Igrali smo predstave u tri nemačka grada. (B.D.1970).

S druge strane, mi, učenici kojima je glavni instrument bila harmonika svirali smo u orkestru KUD "Sonja Marinković". ..Mi smo putovali po celoj Evropi, išli smo na razna takmičenja, od Ženeve do Nemačke. Redovno smo odlazili u Pulu. Tamo je bilo veliko jugoslovensko takmičenje i taj orkestar je uvek osvajao prve nagrade. Pored toga, u Pulu su dolazili orkestri iz raznih gradova Jugoslavije, mladi ljudi sa kojima smo se družili, zabavljali, ludovali po pulskim diskotekama a bilo je i zaljubljanja... To je bilo veoma značajno za sticanje samopuzdanja, osamostaljivanja u tom pubertetskom i ranom mladalačkom uzrastu. I drugo, putujući po inostranstvu upoznivali smo te zemlje, druge kulture, mlade ljude u Francuskoj, Švajcarskoj i drugim evropskim zemljama. (J.Z.1952)

Bilo je i nekog amaterskog pozorišnog života, sa školom smo odlazili na ekskurzije, mislim da je to čak bilo izvodljivije nego sada, i sa te strane ne mogu se žaliti na periferijsku kulturnu atmosferu. (V.L.1954)

Sećanje B.D. o muzici koju je slušala krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih može da posvedoči da je, osim pop i rok muzike sa zapada, i alternativna muzika kao što je pank, bila dostupna mladima u Jugoslaviji.

*Sećam se prva ploča koju sam samostalno stavila na gramofon još kao devojčica od sedam godina bila je Greatest hits od Leonarda Koena (Leonard Cohen)...U to vreme je u Jugoslaviji bio veoma popularan taj „meksikana“ period, tokom kojeg su domaći pevači obučeni kao marijači pevali o Mama Huaniti, sombreroima i ostalim meksičkim motivima Tako da je u našoj kućnoj fonoteci bilo raznih nekih singlica sa izvođačima narodne i meksičke muzike u blizini gramofona, ali me to nekako nije privlačilo. **Dakle, kao dete bila sam izložena različitim muzičkim uticajima, ali može se reći da sam počela da gradim svoj muzički ukus, ipak, sa onim muzičarima koje je moj brat tada slušao i čije je ploče kupovao, on je na neki način direktno, ali i indirektno uticao na mene i na moj intelektualni razvoj.** Recimo Nil Jang (Neil Young), Džoni Mičel (Joni Mitchel), Cepelini, Dorsi (Led Zepellin, The Doors), Bob Dilan (Bob Dylan) itd...*

Krajem sedamdesetih pod uticajem britanskog i američkog pank-a i u Jugoslaviji se pojavio „novi val“ (*new wave*), koji se kritički odnosio i prema društvu i prema dotadašnjoj muzičkoj sceni.

*Početkom osamdesetih sam počela da se osamostaljujem i da polako skupljam svoju kolekciju ploča. Prvu ploču koju sam kupila bili su „Filigranski pločnici“ od Azre. Imala sam 12 godina. **Mnogo sam volela Štulića, iz njegovih pesama sam dosta toga i naučila, LP „Paket aranžman“ je bio takođe bila važna u tom trenutku.** Sa domaće scene najviše su me tih osamdesetih opčinjavali Rundek i Haustor, Milan Mladenović i EKV itd...Od stranih izvođača bilo je mnogo više autoriteta kojima sam se klanjala u mladosti, ali eto među prvima su bili Ramonsi (Ramoness), Kleš (The Clash), Dejvid Bouvi, Nik Kejv (Nick Cave), Tom Vejts (Tom Waits) (B.D.1970).*

Novosti i informacije o dešavanjima na muzičkoj sceni, domaćoj i stranoj mogle su se pronaći u specijalizovanim muzičkim časopisima

*Početkom osamdesetih sam čitala Džuboks, kupovao ga je moj brat. **Za moju generaciju bio značajan Ritam koji je izlazio krajem osamdesetih i početkom devedesetih.** Što se tiče knjiga, u osnovnoj sam uglavnom čitala školsku lektiru, a kao srednjoškolka sam volela da čitam Hesea (Herman Hesse), Henrija Milera (Henry Miller), Bukovskog (Bukowski)... Od domaćih pisaca sam volela da čitam u to vreme Mešu Selimovića i Andrića (B.D.1970)*

Čitali smo Zagora, Marka, Bleka Stenu... a kasnije i Alana Forda (B.D.S. 1973).

J.Z (1952) seća se da su u Beogradu organizovani koncerti svetski poznatih umetnika poput dirigenta Zubina Mehte, kao i da su mogli da priušte odlazak na sve događaje koje su želeli da isprate.

*Posebno je bilo sjajno vreme provedeno u Beogradu i taj period pamtim po jednom fenomenalnom koncertu, gostovanju Filharmonije iz Los Anđelesa, posebno zbog dirigenta Zubina Mehte. To je bilo za naježiti se!... Uglavnom, mi smo tada harali po raznim koncertima, Kolarac, Dom slindikata, Dom omladine za rok muziku... taj period je bio sjajan. **Imali smo vremena, imali smo para, išli na razna mesta i uživali.** (J.Z.1952)*

4.2.2. Detinjstvo i mladost devedesetih godina 20. veka

Prema MakAdamsu (McAdams) ljudi imaju tendenciju da prizovu u sećanje disproporcionalno veći broj autobiografskih sećanja na događaje iz perioda od 15. do 25. godine jer su preokupirani formiranjem identiteta (Fitzgerald 1988, prema McAdams 2001: 110). Nakon bezbrižnog detinjstva provedenog u socijalističkoj Jugoslaviji, novinarka rođene početkom sedamdesetih godina mladost provode u ratu ili bežanju od rata devedesetih godina.

*Tokom četvrtog srednje je krenuo sav taj cirkus u Jugoslaviji. Tad smo počeli da gledamo Dnevnik i komentarisali međusobno, u neverici. Sećam se i da smo mi spremali neki ekološki performans zbog zagađenja u Rijeci, naivno misleći da će to nekom tad biti važnije od te nacionalističke retorike...To je bila 1991. **Počeo je rat, do Zadra se nije moglo prići, sve je bilo blokirano.** Tad sam otišla u Novi Sad. (B.D.S. 1973)*

*To je bilo prvo gorko suočavanje sa apsurdnošću života u ratu. I danas čuvam sve te dokumente i propusnice sa kojima sam mogla da se krećem kroz te male nacionalne torove omeđene barikadama i naoružanim vojnicima i teritorijalcima... **Bilo je mučno, ti mlad, u naponu snage, sediš u nekom mraku, nemaš vode da se opereš, gladan si, žedan si, željan si svega.** Kada dođe struja posle tri četiri dana na par sati to je bio doživljaj, odmah otpanjiš muziku da se osetiš bar malo živim. Bilo je jezivo, osećala sam se kao u zatvoru. Mama i tata su insistirali da ponovo krenem pošto sam svakim danom*

sve više gubila volju i želju za životom. Postigli smo dogovor da probam ponovo da izađem, ali ovaj put na drugu stranu, ka Beogradu i da probam da nastavim studije...I tako sam krenula opet preko barikada, pod lažnim imenom i prezimenom, a pritom nisam baš najbolje znala ni gde ću, ni kuda ću stići (B.D.1970).

Tokom devedesetih godina iako se ratovi nisu vodili na teritoriji Srbije, već u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, život u zemlji obeležilo je siromaštvo, inflacija, prazni rafovi u radnjama, redovi za kupovinu osnovnih životnih namirnica. 30. maja 1992. Savet bezbednosti UN rezolucijom 757 uvodi potpuni embargo (trgovinski, naftni i avionski) SRJ (prema Gajicki 2006). Kada su počeli ratovi V.L. je proživljavala teške trenutke u Beogradu zbog nasilja prema onima koji su mislili drugačije od vladajuće politike. Seća se napada na intelektualce koji su se usuđivali da javno govore protiv rata.

*Tada su krenuli i ratovi i to je za mene bio jako težak period u Beogradu. Sećam se u jednom momentu bilo je opasno čitati Vreme u autobusu, ili na ulici. Ja sam do pokretanja Vremena čitala hrvatski nedeljnik Danas, bilo je to uoči raspada zemlje, i u jednom momentu je bilo neprijatno tržiti ga na trafici, a bogami dešavalo se i da vas prodavac odbije. **Postajalo je sve opasnije biti protiv te nacionalne politike, nacionalne ideje uopšte.** Ja sam tada krenula da obilazim razne tribine tražeći „malo vazduha“. Jedne nedelje, sećam se bilo je hladno, mračno, zimsko veče, uoči tribine profesora Miladina Životića sa Filozofskog, koji je okupljao te krugove opozicionih građana, upala je policija u Dom sindikata i prosto nas oterala, prilično grubo...Bila sam svedok onog meteža u Domu omladine kada je Mirko Kovač napadnut, zbog čega je na kraju i napustio Srbiju i Beograd. (V.L1954)*

To je bilo sa '92 na '93 godinu, bila je dosta teška situacija, sećaju se svi te velike inflacije, na fakultetu je bilo strašno pošto nije bilo grejanja, onda smo sedeli u jaknama na predavanjima, u jaknama smo izlazili na ispite...Tih godina se sećam kao jako ružnih, bilo je strašno voziti se autobusom, a nemaš novaca da platiš kartu, pa poneseš feninge da platiš kartu, pa nekad vozač uzme novac, a onda sledeći dan kad zna da će biti kontrola ne uzme novac, pa te onda kontrola uhvati i naplati neku kaznu koja je isto bila jako smešna. (L. O. 1973)

*Nisam imala ni 'leba da jedem, uvek to pričam,u jednom trenutku sam sedam dana jela samo palentu onako nasuvo...Beograd je tih godina bio mračna komora.Ja sam do fakulteta putovala skoro pet sati. Prevoz je bio horor, menjaš tri autobusa i čekaš satima po ciči zimi, a onda kada dočekaš taj autobus, crnjak- ne možeš da uđeš u njega. Sećam se da su ljudi visili iz autobusa. **Otprilike su me dočekale***

iste one slike koje sam gledala na početku rata u Bosni, dakle prazne rafe u prodavnicama, nestašica hleba, beda na sve strane (B.D.1970).

Sa druge strane, istih ratnih devedesetih godina, stotinak kilometara dalje od Beograda, u selu nedaleko od Novog Sada, u sećanju ostaje zabeleženo bezbrižno detinjstvo.

Vrlo lepa sećanja iako su me zakačile te krizne godine devedesetih. Tad sam bila stvarno mala i recimo da sam krenula tek u školu kad je bilo ono najgore ali ga se ja ne sećam kao nečeg strašnog zato što su se roditelji veoma trudili da imamo sve što nam je potrebno. I onda su mi tako neke scene ostale u glavi ali ih se više sećam sa nostalgijom i kao nešto lepo, kako mama pravi hleb i kako nam mama peče domaću čokoladu. I kasnije kad sam shvatila zašto je mama to radila zapravo više to nije bilo tako divno sećanje, ali je meni ostalo tako u glavi.(N.K.1985)

Mi smo bili, to moje društvanje i ja, strašno vesela družina. Stalno smo se radovali životu. Izlazili, proslavljali ma ne znam kao štrumpfovi... Potpuno nas ništa nije doticalo i nije bilo veze što nikad nismo imali para. I uvek su bili neki ratovi. '92-e bio je rat u Vukovaru. Tada smo bili osmi razred. U Bačkoj Palanci tresao se asfalt, tresli se prozori. Sve vreme slušali smo nastavu i nekako smo navikli na to. Čak smo bili evakuisani dva puta, pa smo bili premešteni brat i ja u Zrenjanin ili u Gajdobru; da nismo u Palanci, pošto je škola osnovna u Bačkoj Palanci bila pored Srpske pravoslavne crkve i onda su postojale neke indicije možda će i to biti gađano. (I.S.1977).

Svedočenja novinarki potvrđuju prethodne zaključke analiza ličnih priča žena u različitim profesijama (Subotički 2014, Savić 2015, Sedlarević 2016,) koje o detinjstvu govore kao o najlepšem periodu bitnom za formiranje njihovih stavova o društvu. Bez obzira da li je reč o godinama siromaštva, ratova, društvenih previranja i kriza, sećanje na detinjstvo je gotovo idilično jer ga karakteriše bezbrižnost koju nosi to životno doba. Političko-istorijski kontekst i stepen razvoja društva u kom novinarke odrastaju značajno doprinosi formiranju njihovog profesionalnog i rodnog identiteta, kao što je očit uticaj novinarske profesije na odabir događaja iz detinjstva i mladosti koji putem ličnih sećanja pomažu pisanju kolektivne istorije na teritoriji Vojvodine.

4.3. Porodični odnosi – paradigma položaja žena i muškaraca u društvu¹²

Važnu ulogu u formiranju identiteta ima odnos sa roditeljima. Empirijski podaci prikupljeni analizom ličnih priča, pokazuju da novinarke sećajući se perioda detinjstva i mladosti sa manje detalja opisuju roditeljsku porodicu dok više pažnje posvećuju društveno političkim događajima ili porodične doživljaje i odnose postavljaju u okvir tih događaja (na primer: podela zemlje bezemljašima, bonovi i tačkice, obnova i izgradnja zemlje, kolonizacija). Navedeno se može protumačiti kao podvojenost privatne i javne sfere gde se porodični život ocenjuje kao manje važan, što ilustruje citat: *Ne bih baš puno da pričam o porodici pošto ne mislim da je toliko bitno za ovu priču* (B.D.S. 1973)

Većina roditelja intervjuisanih novinarki pripada srednjem građanskom sloju i ima završenu srednju stručnu spremu ili su visoko obrazovani, a samo tri od šesnaest sagovornica odrastale su u zemljoradničkoj porodici. Ne može se postaviti paralela u zanimanjima kojima su se roditelji bavili ili se i dalje bave, sem što su za razliku od pojedinih očeva (otac B.D i M.S). koji su se u posleratnom periodu, nakon osnivanja sopstvene porodice dodatno obrazovali, majke (V.Š., J.Č.G) napuštale svoje profesije i posvećivale se porodici. Dve novinarke potiču iz porodica koje se mogu okarakterisati kao politička i intelektualna elita (otac V.Š. je bio visoki vojvođanski funkcioner, otac Ž.S. urednik i novinar, majka radijska spikerka).

Za razliku od podataka koje navode violinistkinje (Klem Aksentijević 2014) i kompozitorke (Konstadinović 2014) gde se očevi navode kao centralna figura, neko ko je provodio više vremena sa njima i uticao da se profesionalno bave muzikom, većina novinarki očeve pominje kroz njihovo odsustvo iz kuće i porodičnog života zbog obaveza na poslu. U tom smislu se može pronaći sličnost sa očevima profesorki u akademskoj dijaspori za koje se konstatuje da se „nisu mnogo mešali u odrastanje svojih ćerki” (Sedlarević 2016). Samo dve od šesnaest novinarki govore o vremenu i pažnji koju su im očevi posvećivali, a karakteristično za ove

¹² Podaci o zanimanju roditelja nalaze se u Tbl. 4: Novinarke: zanimanje roditelja u Prilozima 7.2.

dve priče je da su oba oca rano preminula, kada su ćerke bile u dvadesetim godinama. Jedan od pomenutih očeva bavio se novinarstvom i u tom slučaju se može govoriti o mogućem uticaju na odabir profesije kojom se ćerka bavi. Takođe, bez obzira što očeve ne pominju u fazi odrastanja, dve novnarke navode koliko im je bila važna njihova podrška kada su počele da se bave novinarstvom.

Umesto odsutnih očeva, centralno mesto u pričama novinarki preuzimaju drugi muškarci u porodici (dede, stričevi, braća), koji se u sećanjima vezuju za trenutke igre, zabave ali i važnih razgovora značajnih za njihovo sazrevanje. Novinarke pridaju značaj majkama i bakama u smislu njihovog stalnog prisustva u kući i osloncu koje ima pružaju ali ih i jasno pozicioniraju u podeli porodičnih uloga, govoreći da su, dok su očevi na poslu, one zadužene da brinu o deci, domaćinstvu, pripremaju obroke. Samo dve novinarke govore o tome koliko je na njihovo odrastanje i formiranje kao ličnost, kao i razvoj svesti o ravnopravnosti muškaraca i žena, imala baka.

Novinarke rođene za vreme i prvih godina nakon Drugog svetskog rata očeve, koje su tada retko viđale, pamte u vojničkim uniformama, bez obzira na zanimanje za koje su se školovali i kojim su se bavili pre i nakon rata.

*Otac u vojsci, u stvari tih meseci u zarobljeništvu u Rusiji jer se kao desetar iz mađarske vojske predao Rusima. Braći kao to... on je preveo svoju desetinu kod Rusa i tamo je bio u zarobljeništvu i kaže, to mu je najmirniji period života. Bio kuvar. Kada je došao iz rata onda se rodila treća sestra, nas tri smo sestre. **I onda je on otišao u Jugoslovensku narodnu armiju i tako kao kroz maglu se sećam da je tata došao.** (I.H.K.1944)*

Kada sam se rodila tata je bio u vojsci, drugi put, tada u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, tako da smo živeli kod deke i bake sa tatinom starijom sestrom i porodicom. Tata je inače bio agronom, a mama je u ono vreme bila domaćica sve do početka šezdesetih godina kada smo već živeli u Staroj Moravici, kada je bila primorana da počne da radi pošto sam ja krenula u srednju školu. Naša porodica se puno selila zbog tatinog posla. Tata je od početka bio aktivan kao mladić u SKOJ-u u Feketiću. (G.Š.T. 1948)

Dve novinarke M.S. (1965) i B.D. (1970) se sećaju da su se očevi dodatno školovali kada su već bili zaposleni, što je bilo podsticano od strane rukovodstva fabrike i preduzeća, dok su majke ostajale na osnovnoj ili srednjoj školi.

Moj tata je mašinar. Završio je prvo vojno-industrijsku školu u Beogradu, trideset šesto godište je... Dakle, školovao se posle Drugog svetskog rata i odmah posle srednje škole počeo je da radi u „25. maju“ u Rakovici. Posle nekoliko godina vratio se kući i počeo da radi u tada čuvenoj kikindskoj „Livnici“. Ubrzo se dodatno školovao, uz rad. Za to vreme i za fabriku u ekspanziji to je bilo bilo uobičajno, i podsticano je. (M.S.1965)

Moj otac je bio pravnik, mada je prvo završio zidarski zanat i zaposlio se u „Vatrostalnoj“ koja je bila jedna od jačih građevinskih firmi na prostoru bivše Jugoslavije. Onda mu se otvorila mogućnost da dalje napreduje, te je upisao Pravni fakultet Sarajevu. Tada su preduzeća ulagala u svoje radnike, za razliku od današnjih. To je bio početak šezdesetih godina, oženio je moju mamu, dobili su mog brata, tako da je mama sa tek rođenim detetom živela od njegove plate u Zenici, u stanu koji su, naravno, dobili od njegovog preduzeća, a on je studirao u Sarajevu. Uspeo je da završi i da pređe na bolje radno mesto. (B.D.1970)

Mama je išla u srednju ekonomsku školu, ali se zaposlila posle trećeg razreda. U „Trikotaži“ Kikinda gde je provela čitav radni vek, veći deo na odgovornim poslovima u proizvodnji. (M.S.1965)

Budući da je otac bio političar, predratni komunista i mađarski narodni heroj iz Drugog svetskog rata, detinjstvo V.Š. obeležilo je njegovo odsustvo iz porodičnog života

Bio mešani brak i to iz nekoliko generacija mešanih brakova tako da je nacionalnost bila nešto potpuno smešno [...] Mi smo znali da je tata Mađar, da se bavi Mađarima, da su, kako da kažem iz današnje perspektive kada razmišljam, te neke mađarske kulturne i školske institucije koje su nastale u Vojvodini na neki način nastale zahvaljujući mom ocu. (V.Š. 1948)

Visokoobrazovani radnici su odmah dobijali posao u zemlji koja je bila u fazi izgradnje pedesetih godina prošlog veka.

Moji roditelji su bili generacija koja je odmah posle rata završila fakultet. Oboje su studirali u Zagrebu i oboje su bili inženjeri agronomije...Bilo je vreme obnove i izgradnje zemlje ali malo fakultetski obrazovanih mladih ljudi pa su moji roditelji premeštani iz mesta u mesto, po poljoprivrednim dobrima, zadrugama i gde god je trebalo uspostaviti savremen način poljoprivredne proizvodnje a to je gotovo svuda bilo potrebno. Roditelji su puno radili. (J.Z.1952)

Majka koja je radila kao inženjerka agronomije je potvrda navoda Gordane Stojaković da je osnov ženske ravnopravnosti bio u ekonomskoj samostalnosti žena do koje se dolazilo

obrazovanjem i uključivanjem žena u sve segmente života i rada (prema Stojaković 2012: 68). Poput roditelja J.Z. (1952) i majka i otac Ž.S. (1953) su radili u istoj struci, ali u njenom slučaju u novinarskoj što je značilo rad u smenama ili bez tačno određenog radnog vremena.

*Tata je bio novinar, majka je bila spikerka na Radio Novom Sadu i ceo krug njihovih prijatelja, porodičnih, su bili ljudi iz branše... prosto nisam ni odrasla u porodici koja je imala striktno određen porodični ili dnevni raspored. **Budući da moji roditelji nisu imali tu vrstu najčešćeg ili tada podrazumevanog dnevnog rasporeda u smislu radnog vremena.** Moja majka je radila po smenama pa je nekad išla ujutro u pet da čita vesti, nekada je završavala u ponoć. (Ž.S.1953)*

Bez obzira što su i majka i otac radili u istoj profesiji sa nestandardnim randim vremenom, u sećanju se beleži da je otac često bio odsutan, pamte se službena putovanja, dok je prisustvo majke u porodičnom životu podrazumevajuće.

***Otac je s druge strane kao novinar dosta odsustvovao iz kuće, putovao, to su neka zaista potpuno druga i naravno daleka vremena i u našoj profesiji kada se putovalo...** U to vreme i saobraćaj i sve mogućnosti su bile druge. I inače se drugačije, staloženije i sporije živelo. Ali to se znalo kad novinar ide na teren, ide. Niko ni ne pita kad se vraćaš. ..Hoću da kažem da je to bila jedan vrsta pa ajde ne baš uobičajenog, porodičnog, tog formalnog nekog rasporeda sa stalno puno ljudi u kući, sa puno druženja i mi smo svi odlazili ali je nekako sve funkcionisalo. (Ž.S. 1953)*

Za razliku od J.Z. (1952) i Ž.S. (1953) čiji roditelji su zbog posla često bili odsutni duže od propisanog radnog vremena, majka i otac M.F. (1968) kao komercijalisti imali su klasično osmočasovno radno vreme.

*Moja mama je umrla '89. Bila je profesor nemačkog jezika. U školi je radila samo malo u Srbobranu dok se ja nisam rodila....I na kraju ono čega se ja najviše sećam to je bila „Vojvođanska banka“..Tata je radio u „Galenici“ kao komercijalista. **Tako da su oni bili uslovno rečeno odsutni od šest do dva odnosno od sedam do tri.** I nekako sam uvek žalila tu decu čiji roditelji nešto rade popodne...Dakle imali su taj klasičan posao i ja sam se često igrala službenika. (M.F.1968)*

Za razliku od porodica koje su živele u gradu gde su se radne obaveze roditelja završavale sa izlaskom iz firme, život na selu podrazumevao je dodatne poljoprivredne aktivnosti. J.G.Č (1981) kaže da obrađivanje zemlje za Slovake predstavlja znak egzistencijalne sigurnosti

Tata je bio zaposlen u mesnoj firmi AD „Staklenik“ to je ustvari staklena bašta koja je počela sa radom '72 godine, radio je na održavanju kotlarnice a bio je svojevremeno i šef...U principu većina porodica što se tiče Slovaka uglavnom ili dobiju nasleđem ili kupuju poljoprivredno obradivo zemljište kao neku sigurnost. I tata je pored zanimanja uspeo da se delimično bavi poljoprivredom koja u stvari donosi još uvek neku zaradu. (J.G.Č. 1981)

Mnogo je priča u kojima žena povodom sebe govori kroz drugog ili o drugom (o ocu, bratu, mužu, deveru, sinu, rođaku, komšiji, drugu). Često je žena koja se seća potpuno potisnuta, dok njena sećanja naseljavaju muškarci koji su usmeravali njen život. Čak i kada ti muškarci više nisu deo njenog okruženja, oni bivaju prisutni u svom odsustvu, njihova dominacija i dalje traje (Čanak 2008: 12-19). Tako su stričevi kao bitne muške figure ostavile su trag na odrastanje i sazrevanje M.S. (1965) i G.Š.T. (1948)

*Jasno je da u kući u kojoj dominiraju borci, revolucionari, uvek postoji debata o politici i društvu...Moje odrastanje bio je jedan savršeni miks porodičnog gnezda, velike zaštice, ali i izloženosti susretima sa različitim ljudima koji su u njega unosili različite ideje...**Jedan od stričeva koga sam mnogo volela, Đuro, bio je naprimer, nekoliko godina u vojnoj misiji u Burmi i u UN jedinicama.** Sa tih putovanja, iz dalekog sveta, stizali su egzotični pokloni za sve nas. I nekako... mi deca, osećali smo se „drugačije od drugih. (M.S.1965)*

***U Feketiću naročito sam volela da budem kod strica, kod bakinog (s očeve strane) brata, koji je bio učitelj u penziji...**Stric učitelj i strina vaspitačica možda su me zavoleli, jer im je sin bio daleko, ali možda i zbog toga što sam bila poslušna, i dala sam se lako vaspitavati, barem ja tako mislim...Puno mi je značilo to i tada, a tek kasnije sam shvatila koliko, kada sam samostalno organizovala svoj život, a godinama i život svoje porodice, sve se to nadovezalo. Kao u poslovi: Sve u svoje vreme... (G.Š.T.1948)*

Novinarke Ž.S.(1953) I J.G.Č (1981) u svojim sećanjima poseban značaj daju očevima, a zajedničko za ove dve priče je da su u periodu mladosti ostale bez njih

*Volela sam sankanje sa tatom, verovatno sam više okrenuta prema tati zato što je manje provodio vremena sa nama. Sećam se jedne zime... napravio je sneška za kog su mu bile potrebne merdevine od dva metra...**Jako sam volela vreme koje sam provodila s njim, kad mi je čitao bajke, priče...** Da naglasim u mojoj porodici još uvek se daje veliki značaj knjigama. Imamo ih preko 3000. Tu su i dečije na slovačkom, srpskom nešto engleskom i nemačkom jeziku...Pošto je bio samouk na više*

instrumenata u slobodno vreme tako smo pevali neke starogradske, srpske pesme, slovačke u društvu uže i šire familije. (J.Č.G.1981)

Odnos otac-kći kada Ž.S. (1953) počinje da se bavi novinarstvom kojim se i otac profesionalno bavio dobio je i dodatnu dimenziju pošto su postali kolege.

*Svako će dete o svom ocu uvek prizvati najlepša sećanja ili najlepše reči i to što je on za mene sjajan otac i sjajan novinar, on je ipak bio moj... Ja '78. i profesionalno počinjem da se bavim novinarstvom a on je '80. umro. Imao je 58 godina, dakle jednu manje nego što ja danas imam i sad o tom momentu želim da pričam samo kroz tu vrstu odnosa prema njegovoj prisutnosti u profesionalnom smislu...**Dakle od onog trenutka kada sam ja i profesionalno stupila u novinarstvo i počela da radim u Borbi i gotovo je naš međusobni odnos nekako dobio još nešto dodatno, nas dvoje smo postali kolege**...Nažalost taj period je potrajao samo dve godine...Znate ono, odjednom dobijete nešto što do juče niste imali, neki kvalitet i taman to dosegnete i taman krenete i onda...jel..vruga (Ž.S.1953).*

Za razliku od muških članova porodice (očeva, stričeva, deda) kojima su pripadali trenuci igre, zabave ali i važnih razgovora značajnih za sazrevanje, majke i bake su bile zadužene da brinu o deci, kući, priripremaju obroke i sve ono što su patrijarhalno zadate ženske obaveze. U sećanju J.Z. (1952) ostala je zabeležena slika dede koji ume da priča lepe priče dok baka za to vreme kuva ručak.

*Roditelji su puno radili a nas su čuvali baba Draga i deda Arsa. **Baba je kuvala, brinula o nama a deda je bio pravi Andersen, nepresušne mašte.** Kad nam je on pričao priče okupilo bi se pola ulice, slušali smo ga otvorenih usta jer on istu priču nikada nije na isti način ispričao, uvek je nešto novo dodao, izmenio, izmislio.. Tako i ja danas kuvam, nikada isto jelo ne bude isto. Nedeljom, kada su roditelji bili kod kuće, deda nam je najčešće pričao priče neposredno pre ručka.... Jedino je baba slušala s pola uha završavajući ručak... (J.Z. 1952)*

*Mama je u to vreme bila u pozadini pošto svojevremeno kad se rasformirao taj pokrajinski Zavod za statistiku više nije ni tražila zaposlenje pošto je u to vreme mislila da je bolje da nam se posveti kao i nekim svojim hobijima. **I onda se posvetila normalno porodici, održavanju tog domaćinstva i ima veliku još do danas ljubav prema vezu, znači ručni radovi, tipični, zna da kroji mislim čudo jedno – multipraktik je.**...Kad ovako razmišljam nekako ne mogu da spojim moje sadašnje radno vreme i njeno i šta je u stvari sve mogla pored toga što su još obrađivali nekih deset jutara te zemlje (J.Č.G.1981)*

Briga o domaćinstvu i porodici generacijski se prenosila sa majke na ćerku, a u slučaju očeve smrti, starije ćerke obavljale su i teže fizičke poslove

*Mama je imala drugačiju životnu priču. Bila je najstarije dete u porodici, imala je dva brata i sestru. Otac joj je poginuo za vreme rata i onda se nekako na nju svalio sav teret te porodice. Ostala je najduže uz majku, vodila je domaćinstvo. Uvek mi je, sećam se kada sam joj se žalila, kako imam uska, a ona lepa široka vremena, govorila „da si i ti sekla i nosala kroz šumu drva kao ja možda bi se i tebi lepo razvila ramena“. Imala je zlatne ruke, to su joj mnogi govorili, umela je savršeno da skroji i sašije bilo koji komad odeće i bez šnita. **Dakle, bila je krojačica do kraja života, odgajala mog brata i mene i zapravo ceo životni vek, nažalost, provela u kući.**(B.D.1970)*

Tata je skoro stalno bio na njivi sa zemljoradnicima, rano je odlazio od kuće, kasno bi stigao kući, a mama je bila zauzeta sa domaćinstvom, sa baštom. Istina mi smo joj pomagali kada bismo napisali domaći i naučili lekciju. (G.Š.T.1948)

A mati mi bila domaćica [...] iako je i ona bila i partizanka i borac ali posle rata kad se rodio moj brat četrdeset pete godine ona je ostavila sve i bila je potpuno posvećena porodici, kući i nama. (V.Š.1948)

Za razliku od vremena provedenog sa ocem koje, iako je bilo kraće u odnosu na to koliko su majke bile uz decu, u sećanjima poprima gotovo romansirani značaj, odnos sa majkom je bio na relaciji tzv. *ženskih* tema i razgovora. Majka se pamti po ljubavi koju je pružala, kao savetnica i životni oslonac.

*I sa mamom sam provodila lepe trenutke. Posebno su mi drage neke ženske sfere kao oblačenje, šminkanje, svaki trenutak je bio jedinstven. **Učila me poštenju i još uvek mi je veliki oslonac, podrška, savetnik i još uvek mi ispunjava želje.** (J.Č.G. 1981)*

*Mama me je prilično kasno rodila, u četrdesetim godinama. Tako da je moj i njen odnos, zbog tog generacijskog jaza bio prilično složen, naročito kad sam ja ušla u pubertet, a ona u klimaks. Bilo je dosta varničenja, ali svu ljubav ovog sveta sam imala od nje i mislim da me je mnogo čemu naučila. Bila je osobena i mudra. **Svi ti njeni saveti koje mi je davala, ali i vrline koje mi je indirektno usadivala kroz primere svog plemenitog i humanističkog ophođenja prema svetu bili su zaista dragoceni za moje odrastanje!** (B.D. 1970)*

Mada na osnovu sećanja većine novinarki obuhvaćenim istraživanjem može da se sklopi slika uokvirena tradicionalno postavljenim porodičnim ulogama, pojedine majke se nisu uklapale u stereotipnu sliku domaćice jer su se bavile poslovima koji su zahtevali višesatno odsustvo, a brigu o deci preuzimale su bake.

*Početak pedesetih, žene koje su bile zaposlene kao moja mama, nisu zbog porođaja dugo odsustvovala s posla. **Moja mati je bila oko dva meseca na bolovanju, morala je da radi tako da sam je odrasla na babinoj kamilici.** Mama je odlazila na teren, radila je na njivama i u štalama. (J.Z. 1952)*

Navedeno sećanje da u slučaju kada je majke i supruga zaposlena, njene kućne *obaveze* preuzima druga ženska osoba (baka, ćerka, tetka) potvrđuje navode da se u socijalističkoj Jugoslaviji, bez obzira na zvanično propagiranu političku podršku ekonomskoj nezavisnosti žena, malo radilo na promeni porodičnih uloga (Stojaković 2012, Vilenica 2013), odnosno muškarci nisu preuzimali ili su vrlo retko preuzimali tzv. *ženske* poslove.

Prema podacima koje navodi Gordana Stojaković, od 400.000 žena u Vojvodini 1948. godine oko 50.000 je bilo zaposleno u preduzećima od kojih je 6.348. bilo na funkcijama u sindikatu (prema Stojaković 2012: 44). Od 16 intervjuisanih novinarki, samo M.S. (1965) pominje majčinu aktivnost u sindikatu i društveno-političkom životu

*Osim toga je bila „ljuta sindikalka“. Ona je bila komunistkinja, za razliku od tate. **Uvek je bila društveno angažovana i to je za nju bilo jako važno.** Moj mlađi brat i ja smo veći deo detinjstva provodili sa tatom, i sa bakom i dedom, naravno. (M.S. 1965)*

Bez obzira što su bile polu školovane i što su životni vek provele kao domaćice, bake M.S. (1965) i J.Z.(1952) su u sećanju unuka, ostale kao žene snažnog karaktera koje su mudrim savetima doprinele osvešćivanju mlađih članova porodice o ravnopravnosti muškaraca i žena u društvu.

*S obzirom da je moja porodica iz Krajine, da je baka, očeva majka, Ličanka, mislim da je snaga i britak um tih žena, gorštakinja, činio da one drže stvari pod kontrolom... to su žene kao stene, nepobedive. ...Moja pokojna baka je imala običaj da kaže: „Šta bih ja sve znala da vam napišem, kad bih znala tu vašu gramatiku... **Dakle, nakon rata, i naše bake i majke htele su da mi postanemo „nešto u životu“, da ne budemo domaćice.** (M.S.1965)*

*S druge strane mislim da je unutar moje porodice najveći uticaj na mene, moju sestru i brata imala naša baba. **Imala je i neverovatno samopouzdanje po pitanju odnosa među polovima i na nas je to prenosila tako da nikada ni sestra ni ja nismo imale uobičajene patrijarhalne stavove pa smo normalnim smatrale da su žene i muškarci ravnopravni i tako smo se i ponašale, slobodno, otvoreno, iskreno.** Koliko god nas to posle koštalo... Sećam se jednog od njenih živopisnih saveta: „Znaš šta? Vas dve zakažete momcima sastanak tamo kod Miletića, obučete mini suknje, doterate se, stanete negde iza ćoška i čekate da dođu na sastanak a onda se ne pojavljujete već gledate kako vise ko lusteri dok vi ne dođete. (J.Z. 1952)*

Mada je novinarstvo početkom sedamdesetih godina prošlog veka bilo i dalje dominantno muška profesija, roditelji se nisu protivili odabiru tog zanimanja, u čemu se posebno ističe očeva podrška, što može da ukaže čije mišljenje je bilo važno, odnosno ko je imao moć odlučivanja u porodici.

***Nisu branili, štaviše tata je voleo da sam se odlučila za taj poziv, više me je hrabrio i podržavao od mame, možda je to i razumljivo.** Tata je sa velikim interesovanjem pratio čak i moje prve pokušaje što su bili objavljeni još u dečjem listu, a i kasnije kada sam već pisala o ozbiljnijim temama. Tata je '91. dan pre Nove godine preminuo, šest meseci posle brata, miris baruta već se uveliko osećao u vazduhu... Mislim da je tata bio ponosan, a i mama je sa strepnjama duboko u svojoj duši ipak priznala ispravnost moga nastojanja, i pomirila se kad je doživela rađanje svojih unuka, radovala se njihovom rasteњу jedanaest godina. (G.Š.T.1948)*

Pritisци na novinare i novinarke koji u vreme ratova devedesetih nisu pristajali na režimski podoban način izveštavanja bili su vrlo izraženi, mešutim M.F. (1965) kaže da je bez obzira na opasnost otac podržavao njen rad

***Mama je umrla ali tata je bio tu, on je samo rekao „Pazi se“ naravno ko i svaki roditelj ali nikad mi nije rekao da sad zbog ovih pritisaka moram da napustim posao ili ne znam da se bavim nečim drugim...**Nikad nije voleo Miloševića, bio je protiv toga, protiv rata i svega. Dakle nismo imali taj generacijski jaz u političkom smislu...tako da mi je to bilo super. Tako da sam imala podrška unutar te, tada male, porodice. (M.F.1968)*

Koliko je i dalje prisutno mišljenje da novinarski posao zbog neodređenog radnog vremena i stresa nije primeren ženama, svedoče i komentari oca T.S. (1983) koja je u novinarsku profesiju ušla u prvoj dekadi 21. veka kada su brojne žene koje rade u medijima.

Tata me je samo u nekoliko navrata opomenuo „Pazi, ovo je težak posao, pogotovo za jednu ženu, nikad nisi kući, non stop si u kontaktu sa ljudima“. Ja sam i dosta, imajući u vidu da sam žensko, osetljiva na kritike. „Moraš da ojačaš, moraš da ideš pravo, pa šta bude, bude, treba da si dosta radoznao, da te zanimaju razne teme, razne stvari, poneki put i da se svađaš sa ljudima ako treba“. Ja sam rekla „Probaću“. I eto, probala sam i vidim da se dosta dobro snalazim. (T.S. 1983)

Na osnovu empirijskih podataka o roditeljskoj porodici i međusobnim odnosima otac-dete-majka, zaključujem da je reč o tradicionalno postavljenim porodičnim ulogama gde se muškarci (očevi) vezuju za javnu sferu (posao) dok su žene predodređene privatnoj sferi (kuća), te da primeri novinarki potvrđuju i ilustruju navode koliko se u socijalističkoj Jugoslaviji, bez obzira na zvaničnu političku podršku ekonomskoj nezavisnosti žena, malo radilo na promeni porodičnih uloga (Stojaković 2012, Vilenica 2013), u pravcu formiranja drugačijeg identiteta ženske dece. Nijedna novinarka ne govori o direktnom uticaju bilo kog člana porodice na kasniji odabir profesije, ali naglašavaju važnost podsticajne atmosfere u porodici, koju su, sem u slučaju dve bake, stvarali muškarci (stričevi, dece, braća). Dakle ne postoji eksplicitan primer da su se roditelji posebno angažovali oko buduće profesije svoje dece, više je taj važan izbor u životu bio prepušten samim novinarkama ili društvenim okolnostima.

4.4. Obrazovanje i obrazovanje za novinarsku profesiju- formalno i neformalno¹³

Kada je reč o formalnom visokom obrazovanju 11 od 16 intervjuisanih novinarki je završilo fakultet, šest Filozofski fakultet u Novom Sadu ili Filološki fakultet u Beogradu (I.H.K, Z.R, V.Š, I.S. i V.L. završile su Književnost, M.F. Srpski jezik), B.D.S Pravni fakultet. Tri novinarke su završile novinarstvo, dok je jedna (J.Z.) nakon što je diplomirala na beogradskom Fakultetu muzičke umetnosti upisala i studije novinarstva na zagrebačkom Fakultetu političkih znanosti. Novinarstvo su završile i B.D. (Fakultet političkih nauka u Beogradu), N.K. (Filozofski fakultet u Novom Sadu) i T.S. (Fakultet žurnalistike u

¹³ Podaci o formalnom i neformalnom obrazovanju novinarki nalaze se u dve tabelle: Tbl.5: Ukupni podaci o formalnom obrazovanju novinarki u Vojvodini: (1944-1985) i Tbl.5a: Ukupni podaci o neformalnom obrazovanju novinarki u Vojvodini: (1944-1985) u Prilozima 7.2.

Temišvaru). Četiri novinarke su upisale fakultet, Ž.S. Nemački jezik, M.S. Filozofiju, G.Š.T. Mađarski jezik i L.O. Rusinski jezik ali ga nisu završile, dok je J.G.Č. upisala Višu medicinsku školu u Zemunu koju nije završila. Jedna novinarka B.D. je nakon osnovnih studija magistrirala lingvistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, dok je J.Z. upisala master program Rodnih studija na Univerzitetu u Novom Sadu.

Za razliku od profesorki u akademskoj dijaspori koje su sve završile gimnaziju (Sedlarević 2016) kod novinarki je nešto šarolikija lista srednjih škola koje su pohađale, mada je i u ovom slučaju većina, 11 novinarki, završilo gimnaziju, dok su ostale išle u srednju muzičku, ekonomsku, pedagošku i tehničku školu. Tri novinarke, rođene u periodu od 1965. do 1970. pohađale su deveti i deseti razred, a potom srednje usmereno obrazovanje (gimnazija i pedagoška škola). Poput univerzitetskih profesorki koje pohađanje devetog i desetog razreda kritikuju kao loše sistemsko rešenje u obrazovanju (Sedlarević 2016) i novinarke *obrazovanje u Šivarevom srednjoškolskom eksperimentu* doživljavaju kao beskorisno jer se obnavljalo gradivo iz osnovne škole (*ne sećam se da sam išta pametno naučila*).

Koliko je u socijalističkom društvu vrednovano obrazovanje govore i podaci da se i u porodicama koje su se bavile zemljoradnjom podrazumevalo da će se nakon srednje škole nastaviti studije. Tako su sve novinarke upisale fakultet a samo četiri nije diplomiralo. Devojke su podsticane da studiraju ali to su uglavnom bili humanistički ili lingvistički smerovi na Filozofskom i Filološkom fakultetu za koje se smatralo da su primerenije ženama, što potvrđuju i primeri novinarki koje su studirale književnost, filozofiju, srpski jezik, nemački, mađarski i rusinski jezik. Značajan preduslov za nastavak školovanja svakako predstavljaju stipendije koje su davane na različitim institucionalnim nivoima (zemljoradničke zadruge, pokrajinska vlada, medijske ustanove). Činjenica da od pet novinarki koje govore o stipendijama, tri pripadaju manjinskim nacionalnim zajednicama koje žive u Vojvodini (mađarska, rusinska, rumunska) ukazuje na posebnu brigu tih zajednica o visokom obrazovanju.

Empirijski podaci pokazuju da je kod većine novinarki visoko obrazovanje i fakultetska diploma važan preduslov za ulazak u profesiju. Navedeno potvrđuje iskustvo žena koje su počele da se bave novinarstvom sedamdesetih godina koje kažu da su ugovor o zaposlenju dobile nakon što su diplomirale, kao i motivacija i finansijska podrška medija u kojima su radile da završe fakultet (na primer *Televizija Novi Sad* i *Ruske slovo*). Iskustvo novinarki koje pripadaju starijim generacijama pokazuje da je značajno formalno visoko obrazovanje ali da završene studije žurnalistike nisu presudne za profesionalni rad. U tom slučaju naglašavaju mentorski rad iskusnijih kolega, kao i neformalno obrazovanje u vidu seminara i novinarskih

kurseva. Dve novinarke rođene osamdesetih godina koje su završile novinarstvo ističu značaj praktičnih predmeta koje su pohađale tokom studija, te da su zahvaljujući znanju dobijenom na fakultetu bile u prednosti u odnosu na kolege i kolegice iz redakcija koje nisu studirale novinarstvo. Bez obzira na formalno obrazovanje i one su morale dodatno da se edukuju kako bi mogle da primenjuju nove programe i način rada u informativnim redakcijama, budući da se od novinara očekuje da samostalno finalizuje medijski proizvod, za razliku od pre svega jednu deceniju kada je taj posao timski obavljalo više ljudi (snimatelj, montažer, novinar, lektor).

4.4.1. Osnovo i srednje obrazovanje novinarki

Ukoliko se ima u vidu kontekst patrijarhalnog, agrarnog društva kakava je Srbija bila s početka 20. veka kada je svega 17% devojčica išlo u osnovnu školu dok je oko sedam odsto žena bilo pismeno naspram dvostruko više (15%) pismenih muškaraca, kao i činjenicu da se rodna ravnoteža u obrazovanju u tadašnjoj Jugoslaviji i Srbiji uspostavlja tek posle Drugog svetskog rata (Popović 2014: 125-126), jasno je da se žene tek šezdesetih godina češće pojavljuju u novinarstvu koje je do tada važno za pretežno mušku profesiju. Za vreme drugog svetskog rata i u prvim posleratnim godinama tekstove u novinama potpisuju aktivistkinje AFŽ-a (Stojaković 2012).

Iako je u Jugoslaviji nakon Drugog svetskog rata vladala komunistička ideologija koja je propagirala jednakost svih slojeva društva I.H.K. (1944) sećajući se prvih školskih dana pedesetih godina prošlog veka govori o povlasticama koje su imala *gazdačka* deca, kao i da je to uticalo da i svoju decu kasnije vaspitava da se ne ističu kao najbolji da se ne bi izdvajali iz sredine kao *drugačiji*. Koliko je u to vreme bilo malo školovanih učitelja i učiteljica na selu govori podatak da je decu podučavala sveštenikova žena, popadija.

A učiteljica je verovatno imala prebukiran razred, različito, tada se još jako pazilo ko je ko u selu, to se zna gazdačka deca.. Tako da ona mene stavila negde u zadnju klupu.Nju je valjda već i mrzelo, imala je svoje šestoro, sedmoro dece, popadija bila. Kad je ona, mlada, mene otkrila, izvukla iz zadnje klupe i od onda sam ja opet bila nepoželjna dojučerašnjim favoritima. I to me je naučilo da ja mojoj

deci nikad nisam tražila da budu najbolji, jer si odmah drugačiji. Tu svoju drugačijost treba da neguješ, ali ne na način da povređuješ druge (I.H.K.1944)

*Ja se školovanja sećam kao najzahvalnijeg perioda u životu. **Ja sam u školu išla kao na izlete, zato što tad nije bilo radija, nije bilo televizije, nije bilo ni knjiga koliko hoćeš. U školi je svega toga bilo.** (I.H.K 1944)*

*Naše selo, recimo, ima školu koja je izgrađena čini mi se početkom XIX veka (mada se kao ustanova škola pominje još u XVIII veku), koju su pohađali i moj deda, i baka, i otac i mi. **Dok sam bila dete škola je imala svoju biblioteku, iz koje sam redovno uzimala knjige.** (V.L.1954).*

Deca čiji su roditelji bili angažovani u zemljoradničkim zadrugama pedesetih godina često su menjala osnovne škole jer se porodica selila u različita mesta u Vojvodini i Slavoniji, zavisno gde su, najčešće očevi, dobijali premeštaj.

*Zbog čestih selidbi, zato što nemamo kuću... **Tako da mi je početak đачkog doba bio težak, međutim tata nas je pripremao, sa sestrom zajedno da uvežbamo azbuku, skoro svako veče da pišemo slova ili brojeva...**Krenula sam u četvrti razred kada su seljačke radne zadruge prestale sa radom. Tek sam kasnije shvatila zbog čega smo trebali ponovo da se selimo. (G.ŠT.1944)*

***Nakon nekoliko godina provedenih u Slavoniji vraćamo se u Vojvodinu, doselili smo se u Bačku Topolu. Već sam krenula u obdanište i tamo smo živeli dok nisam završila prvi razred osnovne škole...** Kasnije, u Novom Sadu, dok sam bila u osnovnoj školi, imala sam slične obračune sa dečacima i to redovno kada su bili nasilni i maltretirali slabije. (J.Z.1952).*

G.Š.T. pamti da je u periodu kada su zbog očevo posla živeli na salašu do škole pešačila nekoliko kilometara. Takođe zbog problema udaljenosti i putovanja I.H. K.(1944) je nakon prvog razreda promenila srednju školu. Bez obzira na teškoće, hladnoću, blato, dugo pešačenje, uspomene na školske dane, koji kao sastavni deo detinjstva i mladosti, asociraju na sigurnost, bezbrižnost, toplinu, su deo lepih sećanja, što može da ukaže na činjenicu da se radi o idealizovanim i romansiranim sećanjima.

*Tu smo ostali do sedmog razreda a onda smo se preselili u Orom, centar salašarskog života... **Naša porodica je živela u Novom Selu, tako da smo zajedno sa sestrom i drugim đacima pešačili tri kilometra do škole u Oromu, i zimi i leti.** Za mene je to bilo posebno interesantno, barem kako sam ja to doživela. (G.Š.T 1948)*

Ali ja sledeće godine nisam nastavila gimnaziju. Inače sam bila isto odlična taj prvi razred, ali se otvorila srednja ekonomska škola u Kuli, što je bilo za deset kilometara bliže. Pa sam ja to mogla nekoliko meseci biciklom, da ne pravim troška roditeljima. Pa sam ja prešla ali opet od prvog razreda. Znači, unatraške sam išla...I bila sam čak putnik i to školovanje mi je bilo baš onako, baš se svega lepo sećam. (I.H.K.1944).

Prilikom odabira srednje škole, bilo je značajno očevo mišljenje, što može da ukaže da je važne odluke u porodici donosio otac, odnosno da je on imao moć odlučivanja.

Crtnje je bilo na prvom mestu, a i nastavnica likovnog Otilia Nađ (Ottília, Nagy) me je hrabrila da se opredelim u tom pravcu. Čak se i zainteresovala za srednju školu primenjene umetnosti u Novom Sadu, međutim tata nije hteo ni da čuje o tome, rekavši da od umetnosti ne može da se živi... Tata je prvo hteo medicinu, međutim ja sam imala otpor prema krvi... Tako sam ja dospela u Tehničko-hemijско-tehnološku školu, grana hemija u Subotici...(G.Š.T.1948)

Porodicama sa više dece bilo je teško da sve školuju, što ukazuje da ipak nisu svi slojevi jugoslovenskog društva bili u jednakom položaju

Na nas su gledali kao da smo iz drugog sveta, zato što je tata bio na rukovodećim mestima. Naročito u manjim sredinama, npr. u tom salašarskom svetu, ili dok je tata bio direktor, što je bio najviši položaj u njegovom životu, a posle je bio uglavnom agronom, međutim i mi smo jako skromno živeli naspram njegovog položaja. Čak, kako sam napomenula, bilo je pitanje kako će naša porodica snositi troškove školovanja troje dece. A kada sam počela sa studijama, molila sam za stipendiju, jer je tata rekao: „Snađi se“ (G.Š.T.1948)

Nakon studentskih demonstracija 1968. i nacionalističkih istupa u Srbiji i Hrvatskoj (Maspok, Hrvatsko proleće 1971), sa idejom decentralizacije i dovođenja u red poremećenog socijalnog mira i uklanjanja klasnih razlika, sprovodi se rekonstrukcija obrazovnog sistema poznata kao usmereno obrazovanje. Zakon o usmerenom obrazovanju donet je 1974. godine, početni koncept ostvarivan je od školske 1975/6. u Hrvatskoj i Vojvodini, a postojao je dogovor da se u ostale republike i pokrajine uvedu najkasnije do 1979/80. Idejni tvorac koncepcije, Stipe Šušvar, najobuhvatnije je izneo i obrazložio svoju zamisao u knjizi „Škola i tvornica: u susret reformi odgoja i obrazovanja“ (1977). Osnovna ideja reforme bila je da se obezbedi funkcionalniji odnos između tipa stečenog obrazovanja i zapošljavanja. Dotadašnja prva dva razreda srednje škole reformisana su u „zajedničku osnovu“, koja je učenicima

trebalo da obezbedi dovoljno početnih i opštih znanja da bi mogli da nastave dalje usavršavanje prema izboru zanimanja. Nakon druge godine, odnosno završene zajedničke osnove, učenici su se opredeljivali za obrazovni profil, odnosno struku (prema Baćeović 2006: 112-113). Novinarke M.S.(1965), M.F.(1968) i B.D.(1970) pripadaju generacijama koje su pohađale deveti i deseti razred, a potom srednje usmereno obrazovanje.

*Pripadam generaciji koja je pohađala tzv. „zajedničko srednje“. **Imala sam priliku da se, među poslednjima, obrazujem u Šuvarovom srednjoškolskom eksperimentu. Išla sam u deveti i deseti razred...to je bilo zajedničko srednje. Posle toga sam odabrala pedagoški smer, koji je u to vreme bio neka vrsta modifikovane gimnazije.** (M.S.1965)*

*E onda sam otišla deveti i deseti, ja sam ta Šuvarova generacija, to smo nešto po difoltu mi iz „Žarka Zrenjanina“ išli u medicinsku. **Obnavljali smo zapravo celu osnovnu školu i ni ne sećam da sam išta pametno naučila i onda smo morali da se opredelimo šta ćemo posle te dve godine usmerenog. I ja sam opet tako nekako po inerciji otišla u Jovinu gimnaziju, matematički smer jer je trinaestoro nas iz osnovne škole otišlo tamo.** (M.F.1968)*

***Pripadam generaciji koju je zakačila ona čuvena Šuvarova reforma o usmerenom obrazovanju. U zeničkoj Gimnaziji je bilo dosta smerova, od progamera i matematičara preko saobraćajaca, do prevodilačkog i kulturološko-prosvetnog smera koji sam ja pohađala.Srednje škole se, inače, sećam onako kao kroz maglu. Nisam je baš volela, a ni često posećivala (smeh). Planovi za bežanje sa časova su se stalno razrađivali.** (B.D.1970)*

Zajedničko za pet intervjuisanih novinarki je da već u školskim danima pokazuju sklonost ka pisanju i počinju da saraduju sa nekim nedeljnicima i omladinskim časopisima

***Profesori su nas i onda usmerili tako da sam ja uglavnom učestvovala na tim takmičenjima iz literature. Književnik, novinar i urednik 7Napa (tadašnjeg nedeljnika, danas Hét Nap) Zoltan Devavari (Zoltán, Dévavári) je to vodio u ono vreme jako uspešno tako da sam se polako orijentisala ka tome a crtanje je ostalo malo u senci** (G.Š.T.1948)*

***Naime, za naš školski list Naša reč napisala sam tekst gde sam detaljno obrazložila razloge protesta, opisala kako se nastavnica ponaša i sve to na duhovit način, pomalo ironično. Tema je bila: zašto mi imamo problem sa nastavnicom istorije?...Uglavnom, mi smo uspeali sa tim protestom, izurali smo naše zahteve i Miladinka je morala da promeni ponašanje.** (J.Z.1952).*

Pokazalo se da imam dara za kratku priču i poeziju i profesor Milan Uzelac je insistirao da se u tom pravcu razvijam. U tom periodu sam zapravo i počela da objavljujem. (M.S.1965)

U omladinskom časopisu sam počela da pišem u srednjoj školi, mislim negde u trećem razredu.

Pisala sam i za srednjoškolski časopis. (J.Č.G.1981)

Od osmog razreda sam počela da saradujem sa časopisom za mlade Tinerecea. (T.S.1983)

Radijska novinarka I.S. prvo iskustvo pred mikrofonom stekla je još u osnovnoj školi

*Milan Srdić, moj drug, počeo je honorarno da radi u Radio Bačkoj, neku tinejdžersku muzičku emisiju. A Radio Bačka je u Baču, dvadesetak kilometara od Bačke Palanke. **Mi smo tada bili osmi razred i vodio je i mene.** (I.S.1977)*

4.4.2. Formalno i neformalno obrazovanje za novinarku profesiju

U obrazovnom procesu devojaka bila je vrlo značajna, gotovo presudna, spremnost porodice da podstiče njihovo školovanje na fakultetima. Svedočenje M.S. (1965) ukazuje da je za školovanje devojaka u njenoj široj porodici bila značajna kolonizacija iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu.

I ta okolnost, da su iz krša i siromaštva doselili u Vojvodinu, za ženski deo porodice bio je veliki podsticaj i šansa. I sve smo se obrazovale, i starije sestre od stričeva koje su bile deset i petnaest godina starije od mene. Sve smo podsticane da se obrazujemo, da budemo odlične učenice. To je bilo veoma važno. (M.S. 1965)

Bez obzira što su se bavili zemljoradnom i što sami nisu izučili visoke škole, roditelji su školovanje i obrazovanje dece postavljali kao prioritet

*Bili smo dobri učenici i možda su zbog toga naši roditelji imali stav da se treba školovati... **Za učenje je u stvari uvek bilo vremena, i tokom školske godine obaveze na njivi i u bašti su bile na drugom***

mestu. Roditelji su nam kada je trebalo odlučiti o profesiji ostavljali potpunu slobodu u izboru zanimanja, bolje reći, nisu ni imali pravi savet za nas, i ja sam odabrala književnost. (V.L.1954)

Devojke su podsticane da studiraju ali to su uglavnom bili društveni ili lingvistički smerovi na Filozofskom i Filološkom fakultetu za koje se smatralo da su primerenije ženama, što potvrđuju i primeri novinarki koje su studirale književnost, filozofiju, srpski jezik, nemački, mađarski i rusinski jezik. Raspodela po fakultetima /profesijama imala je izrazito rodnu dimenziju, prirodne i tehničke studiralo je do 35% žena, društvene i humanističke discipline 60% (Popović 2014: 126).

Bilo je više devojaka- kružio je tada vic da cure dolaze na Filološki da bi se bolje udale, sa diplomom. (V.L.1954).

Iako se studije novinarstva u Jugoslaviji otvaraju krajem šezdesetih godina u Beogradu, Zagrebu, Sarajevu (Đurić 1997), prve novinarke obuhvaćene istraživanjem upisuju žurnalistiku tek krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina (J.Z. 1989. godine na zagrebačkom Fakultetu političkih znanosti i B.D. 1991. na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu a od 1993. u Beogradu).

Budući da je, kada je reč o obrazovnoj strukturi zaposlenih, u medijima najveći broj činili oni sa završenom srednjom školom (Popović 1985), a u skladu sa obrazovnom politikom socijalističkog društva gde se fakultet podrazumevao kao nastavak školovanja, i medijske kuće prepoznaju potrebu visokog obrazovanja zaposlenih te ih tih šezdesetih godina podstiču da završe fakultet o čemu govori i novinarka rusinskog nedeljnika *Ruske slovo* I.H.K.(1944) koja u novinarstvo ulazi tako što ta rusinska novinska izdavačka kuća preuzima dug stipendije zemljoradničke zadruge koja je obezbeđivala sredstva za srednju školu.

I onda su ljudi iz Ruskog Slova, koji su jako uticali i opredelili me da se bavim time s čime se celog života bavim i nije mi žao, govorili pa šta tu ti je Filozofski fakultet, tebe literatura interesuje nek se ekonomijom bavi onaj ko ima smisla za zarađivanje[...] I tako sam ja ostala u Ruskom Slovu i završila fakultet mogu da kažem baš u redovnom roku vanredno.(I.H.K. 1944)

Sedamdesetih godina ne presudan ali važan uslov za ulazak u novinarsku profesiju bio je završen fakultet o čemu govori i novinarka Z.R. koja u to vreme počinje da radi u omladinskoj redakciji *Radija Novi Sad*. U tadašnjoj redakciji svi su imali fakultetsku diplomu, međutim bili su malobrojni oni koji su završili novinarstvo.

Dakle, ja sam '72. u januaru diplomirala. Uslov je bio da niko ne može bez diplome da se zaposli i moj urednik je sačekao da diplomiram i donesem radnu knjižicu. I to je redakcija u kojoj smo svi bili diplomirani. Naravno, samo je jedan kolega završio Fakultet političkih nauka u Beogradu, kasnije još jedan, a svi ostali smo bili sa Književnosti, Sociologije i ostalih društvenih nauka. (Z.R. 1949).

Školovanje kolega i kolegica koji su radili na *Radiju Novi Sad* sedamdesetih godina stipendirala je ta medijska kuća, tako da je kada je počeo emitovanje televizijskog programa postojao visoko obrazovan kadar.

Još dok je Televizija bila u osnivanju, ranih sedamdesetih, mnoge moje radijske kolege bile su stipendisti te kuće. Ja nisam i među poslednjima iz te generacije sam prešla na TV. (Z.R. 1948).

Završivši Filološki fakultet V.L. počinje da radi kao korektorka, a potom kao lektorka u *Privrednom pregledu*, međutim shvata da je obrazovna više nego što je taj posao zahtevao i počinje da se bavi novinarstvom.

*Ubrzo sam, međutim, postala nezadovoljna tim poslom, uvidevši da je za njega dovoljno srednjoškolsko znanje, prosto osnovna pismenost, pa sam tako uskoro pokušavala i da pišem, saradivala sam sa nekim medijima, i nakon nekoliko godina 1981. i u *Privrednom pregledu* počela raditi kao novinar. (V.L.1954)*

*Tokom rada u *Privrednom pregledu* trudila sam se da se što više edukujem u sferi koju pratim, ali sam imala prostora i za ličnu edukaciju. Usput sam se zainteresovala za transakcionu analizu i završila osnovno obrazovanje za TA savetnika analitičara. (V.L.1954).*

Za razliku od prethodno navedenih novinarki Ž.S. i G.Š.T. su počele da rade pred kraj studija i nikad nisu ni diplomirale.

Moram priznati da sam imala ozbiljnu dilemu jer sam bila pri kraju studija, udata i imala sam već jednu ćerku... Time neću da kažem da je to nespojivo i da je nemoguće ali ispostavilo se da ja to nisam uradila, zbog čega mi je unatrag uvek bilo žao ali moram priznati i da su ipak to bila druga vremena (Ž.S.1953).

Ja sam od '72. bila zvanično u radnom odnosu a i redovan student... Apsolvirala sam posle osmog semestra, međutim nisam stigla do diplomskog. I dan danas razmišljala zašto da to ostane

nezavršeno, bez obzira što bi imalo samo moralnu vrednost, i samo za mene značilo puno.
(G.Š.T.1948)

Ž.S. svedoči da je u novinarskoj profesiji tada više vrednovana svakodnevna novinarska praksa nego visoko medijsko obrazovanje

I inače u našoj profesiji, u tim godinama, je preovlađivao stav da više vredi, sada je naravno vrlo uslovno sve ovo što govorim, četiri godine prakse, rada i iskustva u profesiji nego da učiš nešto na nekoj visokoj školi. I ja sam tada donela odluku da je to prilika koju ne bih želela da propustim i primljena sam kao pripravnik u Borbu, ali nažalost nikad nisam zbog toga diplomirala. (Ž.S.1953)

Podatak da su, u nedostatku visokoobrazovanih novinara, medijske kuće kao vid neformalnog obrazovanja organizovale novinarske škole (Popović 1985) ilustruje i priča G.Š.T o obuci mladih novinara u *Magyar Szó-u*.

Ja sam počela raditi u zlatno doba Magyar Szó-a kada je bio Geza Vukovič (Géza, Vukovics) glavni urednik, a Jožef Serenčeš (József, Szerencsés) zamenik glavnog urednika. Oni su organizovali novinarske škole za mlade novinare. (G.Š.T. 1948)

Ta praktična obuka u mnogome je olakšala naš rad, naročito što se tiče novinarskih žanrova, gradacije raznih tekstova od vesti, informacije, crtice, komentara, feljtona, kao i stila, jezika, čak i pravopisa. Bilo nam je čast da možemo biti polaznici novinarske škole, što je naša redakcija redovno organizovala tokom više godina. Time je na neki način bila premoštena praznina između potreba novina i „Mađarske katedre“, jer uprkos pokušaja, nije otvoren odsek za žurnalistiku. Ja sam novinarsku školu završila 1972. godine. Skripte Novinarske škole Novinarskog saveza Mađarske što smo dobijali ja sam dala povezati u tri toma. Ponekad prelistam i danas. (G.Š.T. 1948)

Novinarke ističu koliko je za profesionalni napredak važan mentorski rad iskusnih urednika sa mlađim kolegama.

Urednik je tada bio Slobodan Arežina, za mene jedan od najprofesionalnijih urednika. On je bio poput kapetana broda, koji vodi u određenom smeru, a vaše je da odradite taj mornarski posao koji treba. (V.L.1954)

Pa dovoljno je ako kažem da sam imala privilegiju da radim u listu kojem je Staša Marinković bio glavni urednik, onda je mislim sve jasno...Naravno, u početnim danima imala sam urednika koji je

bio zbilja sjajan urednik koji me je ganjao do bola, šarao tekstove pa sam ih prekucavala ponovo ali mislim da je i to bila srećna okolnost što sam mogla sve to da iskoristim. (Ž.S.1953)

U početku mi je novinarski posao izgledao prestrašno, a onda sam, zahvaljujući kolegama i samo kolegama, jer ja nikada novinarsku školu učila nisam, naučila kako se radi i kako se biva dobar novinar – znači ne samo nazvati nekog, postaviti nekoliko pitanja i napraviti vest, nego smisliti temu, naći problem, sagledati ga sa svih strana, u početku je bilo teško, ali s godinama čovek ili zavoli ili odustane, a ako zavoli, onda više nije teško. (L.O.1973)

Inače u ono vreme to je bila stalna praksa da sa početnicima na događaje idu stariji novinari. Upućivali su nas bez obzira što smo prethodno prošli te pripravničke kurseve, bili angažovani na raznim rubrikama i upoznali celu tehnologiju izlaženja lista. (G.Š.T.1948)

Ljerka Draženović je takođe u to vreme radila u Yutelu, i Zaharije Trnavčević. Ja sam mnogo vremena trošila gledajući kako oni montiraju svoje priloge. Znači, to mi je bilo učenje. Nisam imala mogućnost da idem na teren sa iskusnim kolegama, za to nije bilo ni vremena, ni mogućnosti. Učilo se kroz rad, u hodu. Za mene je posmatranje procesa montaže bilo ključno - šta od onog materijala koji se donese s terena na kraju dobiješ. Kako „pakuješ“ to što imaš da kažeš. (M.S.1965).

Tada je 202 još uvek imala reputaciju važne „škole novinarstva“ i bila je dosta slušana. (B.D.1970).

Krajem osamdesetih godina diploma nije bila odlučujući faktor za ulazak u novinarsku profesiju ali su ipak urednici nove, mlade novinare i novinarke tražili među studentima najčešće Filozofskog fakulteta, kao što je i slučaj M. S. koja je studirala Filozofiju u Beogradu (Milinkov 2015)

Na sreću sam, tragajući za prostorom za sebe u Beogradu, na četvrtoj godini dobila priliku da uđem u redakciju NIN-a. Pokojni Ljuba Stojić, koji je bio jedan od urednika, tih godina je formirao istraživački centar u okviru NIN-a i mi smo tamo radili različita mala istraživanja na aktuelne društvene teme. Istraživački tim se popunjavao tako što je Ljuba s vremena na vreme dolazio na Filozofski fakultet i tragao za mladim ljudima koji bi želeli da rade. (M.S. 1965)

M.F. je još kao srednjoškolka počela da radi na televiziji, koja je kasnije od '87 stipendirala studije Srpskog jezika na Filozofskom fakultetu, na kom je diplomirala u maju '93. Prema njenim rečima, urednici su podsticali da završi fakultet ali to nije bio preduslov za zaposlenje.

*I za taj moj diplomski, trudili su se profesori da ima neke veze sa televizijom, pa je bio „Konektor među najavama tv „Dnevnika“ ratnih devedesetih“...I mene niko od ljudi s televizije nije vukao za rukav da završim fakultet, da studiram. **Dali su mi tu neku stipendiju aj kao ti budi naš stipendista ali realno oni bi mene zaposlili, da je ostalo posle mira i svega, tu u televiziji...**I ja sam taj fakultet završila a potpuno je bilo nebitno šta završavam...Mama mi se već razbolela dok sam bila na fakultetu. Umrla je vrlo brzo i onda mi je to valda ostalo da ispunim njenu poslednju želju. (M.F.1968)*

Političke promene krajem osamdesetih, nacionalistička ideologija i ratovi na teritoriji bivše Jugoslavije početkom devedesetih, dovode do devastacije svih sfera društva što se oseti u i obrazovnom sistemu (Milinkov 2015). „Neformalno obrazovanje se posmatra kao logičan odgovor na izrazito nepovoljne društvene okolnosti u kojima tradicionalni sistem formalnog obrazovanja ne može da zadovolji novonastale obrazovne potrebe i pomogne prilagođavanju na promene” (Veselić, Popović 2008: 331). Značajne promene dešavaju se u medijskoj sferi jer tehnološki napredak i digitalizacija dovode do drugačijeg načina prezentovanja medijskog sadržaja, što pretežno teorijsko obrazovanje na studijama novinarstva nije moglo u potpunosti da isprati.

*Mislim da sam imala pet, šest predmeta koji su bili usko stručni, a ovo sve ostalo su bili politikološki predmeti. A i na tim stručnim predmetima malo šta se radilo praktično. **Opšte siromaštvo u zemlji ogledalo se i na fakultetu.** Nismo imali nikakvu opremu da bismo praktično radili vežbe iz stručnih predmeta. Nismo radili ni radijske, ni televizijske priloge, pisali smo samo tekstove. Snalazili smo se svako na svoj način kako ćemo doći do neke redakcije. Ja sam sa dvoje mojih kolega otišla na Radio202. (B.D.1970)*

Kao suprotnost nacionalističkoj i ratnoj propagandi medija koji su podržavali vladajući režim devedesetih godina osnivaju se privatni mediji čiji rad se finasira sredstvima dobijenim projektnim konkurisanjem kod stranih donatora koji su opredeljivali fondove za razvoj demokratije u Srbiji. U ovim medijima angažovani su uglavnom mladi ljudi bez obzira na njihov obrazovni status i profesionalno iskustvo. Nedostatak formalnog medijskog obrazovanja nadoknađuje se kursevima u novinarskim školama, na kojima su kao predavači angažovani novinarke i novinari sa višegodišnjim profesionalnim iskustvom.

*Pogotovo što smo mi među polaznicima imali najveći broj onih mladih ljudi koji su završili druge fakultete ne novinarstvo. **Dakle istoriju, književnost, koji su se već negde muvali po medijima i koji***

su imali potrebu da steknu nešto i od znanja i od tog zanata. I oni su zapravo najviše i dobili, oni su najviše i napredovali u tom periodu kada smo najviše radili. (M.S. 1965)

I onda sam videla neki oglas na Otvorenom univerzitetu novinarska škola koji je vodio Slobodan Budakov. On je nekad bio direktor RTV-a [...] Uglavnom završila sam tu novinarsku školu i onda me Budakov pitao da li bih radila negde. (B.D.S.1973)

*Međutim dok sam radila u tom butiku bilo mi je dosadno, pošto sam završila fakultet, i htela sam još negde da idem, još nešto da učim...**I upisala sam Novosadsku novinarsku školu, oni su to zvali Specijalističkim studijama iz novinarstva.** Ja to, ovako, realnije zovem kurs...Uporedo sa tim mojim studijama koje su obuhvatale i pisano i elektronsko novinarstvo i koje su trajale godinu dana, Novosadska novinarska škola je imala još jednu studijsku grupu koja se bavila samo televizijskim novinarstvom i to dve godine. (I.S.1977)*

U Novosadskoj novinarskoj školi¹⁴ (NNŠ postoji od 1996. a kao nevladina organizacija deluje od 1998. godine), budući da su projekte finansirali strani donatori (između ostalih Danmarks Medie-og Journalisthøjskole, Konrand Adenauer Stiftung, Fridrich Ebert Stiftung i dr.), obuke za novinare su bile besplatne. I.S. (1977) kaže da je snimanje televizijskih reportaža bila privilegija kakvu imaju samo pojedini novinari.

To su Danci finansirali. U Novosadskoj novinarskoj školi okupili su petoro nas. Ti drugi ljudi su već radili u medijima... Tako da smo mi imali to zadovoljstvo i tu privilegiju da radimo lepe i skupe stvari kao novinari koji su na zalasku karijere ili oni novinari koji se baš dobro ostvare u svom poslu, ili, pak, oni novinari koji imaju neka dobra leđa i u koje veruju neki ljudi koji su na pozicijama (I.S.1977)

Sem obuka za novinarski posao (osnovni program je trajao godinu a specijalističke televizijske studije dve godine) u Novosadskoj novinarskoj školi mogli su se pohađati i programi za medijske trenere. Ta vrsta neformalnog obrazovanja je, prema rečima M.S, omogućila sticanje znanja i veština bitne za novinarstvo ali i za oblast rodne ravnopravnosti.

Hvala Dubravki Valić što me je u jednom trenutku pozvala i omogućila mi da budem u grupi medijskih trenera Novosadske novinarske škole koja je pohađala trenerski program Danske škole novinarstva. Taj specijalistički program zaista je veoma doprineo mom novinarskom obrazovanju, a s druge

¹⁴ Opširnije o Novosadskoj novinarskoj školi u Tbl.6: Novosadska novinarska škola:istorijat,struktura, program u Prilozima 7.2.

strane, omogućio mi je znanje i veštine koje sam kasnije koristila i u oblasti rodne ravnopravnosti... Danska škola novinarstva je nekoliko godina, kroz program njihove Vlade, ne samo podržavala nas da se obrazujemo i radimo kao treneri, nego je podržavala dodatno obrazovanje novinara kroz osnovne i specijalističke studije. Imali smo, u tom periodu, projekte koji su bili namenjeni redakcijama. Tako smo obišli celu Vojvodinu. (M.S.1965)

Krajem 20. veka primetno je povećanje broj devojaka koje studiraju novinarstvo ali i dalje je prisutna rodna dimenzija raspodele po fakultetima/profesijama, pogotovo kada je reč o profesorskom kadru.

Čini mi se da su dominirali muškarci. Sećam se samo nekoliko profesorica Emine Kečo, Jelenke Vočkić, i još dve kojima se ne sećam imena. Jedna je predavala engleski, a druga fizičko vaspitanje. Čini mi se da smo i među asistentima imali više muškaraca. U to vreme su se novinarstvom više bavili muškarci. (B.D.1970)

Iako je prethodno diplomirala na beogradskom Fakultetu muzičke umetnosti J.Z. 1989. godine upisuje Fakultet političkih znanosti u Zagrebu, jer su se zbog posla njenog supruga tada nalazili u tom gradu

Svi smo mi dugo već radili u medijima godinama, pozavršavali neke druge fakultete i došli da „overimo“ i novinarstvo...Naučila sam mnogo novih stvari, dobar deo toga se odnosio na stavove o vrlo „vrućim temama“, aktuelnim političkim zbivanjima o čemu smo često raspravljali s profesorima. To je bio početak devedesetih, bura je bila na vidiku, profesori su otvarali teme u kontekstu etike, morala ali su ukazivali i na činjenice sa kojima se retko ko od kolega novinara sreo u praksi. (J.Z.1952).

Među studentima je bila ravnoteža, gotovo podjednak broj momaka i devojaka kao i u našoj „veteranskoj“ grupi. Među profesorima bar 80% od onih koji su našoj grupi predavali bili su muškarci ali su zato neke od profesorki bile posebno zanimljive ličnosti. Meni je posebno imponovalo što je većina njih bila leve orijentacije. (J.Z.1952).

Posle 2000. novinarstvo postaje jedan od studijskih programa gde su devojke u većini. Primera radi, prema evidenciji studentske službe od 25.09.2015. od 70 studenata upisanih na prvu godinu Žurnalistike na novosadskom Filozofskom fakultetu, 48 su devojke. Na drugu godinu (podaci od 12.11.2015) upisano je 74 studenata, od čega je 50 devojaka, a od 65 studenata upisanih na treću godinu studija je 53 devojaka.

*Sad ne znam kakvo je brojčano stanje bilo stvarno ali čini mi se da je bilo više devojaka. Pa u stvari u našoj ekipi sada ljudi sa kojima sam ostala dobra to je nas dvadesetak recimo grupa, ali tu smo onako fifti fifti. I svi su u novinarstvu i dalje što je bitna stvar. **Ali mislim stvarno, sad po sećanju onako iz amfiteatra da je bilo više žena, da.** (N.K.1985)*

***Pa bilo nas je podjednako, možda malo više devojaka pošto nas je bilo malo.** U početku nas je bilo nekih tridesetak jer je to bio privatni fakultet. Bilo nas je raznovrsnih, ja sam recimo '83. godište ali je bilo i '80. ne znam '74, '75 koji su recimo već istaknuti novinari ali su došli da bi imali diploma. (T.S.1983).*

Nakon što se povukla iz dnevnog novinarstva Z.R. (1948) je nekoliko godina predavala na Odseku za medijske studije na novosadskom Filozofskom fakultetu, koji je osnovan 2004. godine. Predavačko iskustvo pokazalo je jasnu polarizaciju između studenata koji bi želeli da se bave profesionalnim novinarstvom i onih koji žele da budu medijske zvezde

*Bila sam predavač tri godine i imala sjajne mlade saradnike. **Studentska populacija je bila polarizovana na one koji su tačno znali zašto su se opredelili za te studije i šta se od njih očekuje i na one koji su došli da bi bili „voditelji u rijalitetima“, „slikali se“, „postali poznati“.** Svoju nepismenost, ne samo pravopisnu, jedna studentkinja je obrazložila opaskom: „Pa, valjda svuda ima lektor“(Z.R.1949).*

***Sećam se kad smo analizirali rad medija da su devojke bile aktivnije, ali sam imala utisak da su momci više informisani, dok devojke hrabrije ulaze u teme.** Jedan mladić, prozvan zbog neaktivnosti na času, objasnio je da se „ne javlja zato što se stidi“. U raspravi o tome ispostavilo se da se stidi – svojih koleginica (Z.R.1948)*

Reforma visokoškolskog obrazovnog sistema pa i studija novinarstva počinje nakon društveno-političkih promena 2000. godine. Nov način studiranja, poznat kao *Bolonjski proces*, pokazuje tendenciju uravnotežavanja teorijskih i novinarsko-medijskih predmeta (Veljanovski 2013: 357).

Kao najznačajnije momente studija novinarstva N.K. (1985) i T.S. (1983) izdvajaju praktičan rad u različitim novinarskim oblastima.

*Zanimljivi ljudi su nam predavali. Najviše sam volela njihova predavanja iz života. Na primer kada nam Mita Boarov priča svoje događaje ili Jan Briza, njih dvojicu smo naročito voleli svi da slušamo. Em što su imali zanimljiv način priče em što su to priče same po sebi koje imaju neku težinu...Onda druga stvar, sećam se praktičnih stvari sa kojima smo se prvi put sretali a koje su nam bile isto jako zanimljive.***Od tog radijskog novinarstva preko televizijskog gde prvi put dobiješ kameru pa nešto montiraš, pa nešto radiš, pa ti neko vrati kaže nije dobro ono moraš potpuno da ga prepraviš.** (N.K.1985)

*Mi smo, što mi je veoma drago, više pažnje posvetili praktičnom delu. Imali smo izuzetne profesore i naglasila bih recimo profesora Dan Ciurel koji je predavao tehničko uređivanje. Mi smo radili danonoćno, taj **Quark**, toliko su nas cedili sa tim, intervju kako mora da se uradi, koje su karakteristike, najbitnije osobine, kako treba slika da se uređuje, znači naslov, nadnaslov, zaista, zaista su nas cedili.* (T.S.1983).

Koliko je profesionalno iskustvo koje prenose priznate novinarke i novinari sa višegodišnjim stažom važno za mlađe generacije može potvrditi i sećanje T.S. o predavanjima iskusnih rumunskih novinara jer se te lekcije nisu mogle naučiti iz knjiga

*Mogla bih da naglasim profesora Ion Davida koji je bio inače dugogodišnji urednik novina **Renașterea** iz Temišvara i jako dobar novinar, onda novinarka Mariana Černikova, koja je izuzetna i ima tu dosta zvučnih imena koji su zaista u Rumuniji veoma poznate ličnosti. Srećna sam što sam imala to iskustvo da ih upoznam i da upoznam drugu kulturu i da usavršim svoj rumunski jezik, jer ako ne poznaješ dovoljno dobro jezik nikad ne možeš biti dovoljno dobar novinar pogotovo ako je reč o pisanom novinarstvu gde se vidi i primeti svaka greška, jel tako?* (T.S.1983).

Za razliku od devedesetih kada fakultetska diploma nije bila presudna pri zapošljavanju novinarki i novinara, u prvoj dekadi 21. veka, visoko obrazovanje postaje formalan uslov za zasnivanje radnog odnosa, bar kad je reč o javnim medijskim servisima. Iskustvo N.K.(1985) koja nakon završenog fakultet počinje da radi na *Radio-televiziji Vojvodine* pokazuje da su zahvaljujući studijama novinarstva bili u prednosti kad je reč o profesionalnim standardima u odnosu na starije kolege u redakciji.

*Sećam se kada smo došli kako su nas „prihvatili“ i imali smo velikih problema da radimo na onaj način kako smo učili na fakultetu. [...] I to je sve trajalo neko vreme dok se nisu pojavili ljudi iz BBC-ija koji su došli da drže seminare, edukaciju novinarima RTV-a. **Ispostavilo se da smo na tim seminarima upravo mi znali već sve to što su oni pričali i da smo bili prilično aktivni. I da su se ljudi oduševili i rekli odakle ste vi došli?** (N.K.1985)*

Poput kolegice I.H.K.(1944) koja je u novinarstvo šezdesetih godina ušla tako što su školsku stipendiju obezbedile rusinske novine *Ruske slovo* četiri decenije kasnije i T.S. (1983) zahvaljujući novinama *Libertatea* koje izdaje nacionalni savet Rumuna prvo završava studije novinarstva a potom počinje da radi kao novinarka.

*Ranije nisam razmišljala o tome, nikakvu ideju nisam imala da mogu biti novinar. **I imajući u vidu da sam imala i stipendiju i siguran posao posle završetka fakulteta odlučila sam da prihvatim.** Dobila sam i dom u Temišvaru, nisam platila školovanje i naravno sve mi je to nekako bilo izazov, prihvatila sam i ne kajem se, naravno. (T.S. 1983)*

Koliko je celoživotno učenje i usavršavanje novih tehnologija neophodno za profesionalni rad u novinarstvu, pokazuje i činjenica da je u momentu kada dolazi do digitalizacije načina distribucije ali i proizvodnje medijskog sadržaja, novinarke koje su karijeru počele sedamdesetih i osamdesetih godina kada se u potpunosti radilo analogno, uz pomoć radijskih i televizijskih traka, morale su da savladaju nove tehnologije kako bi mogle kvalitetno da obavljaju novinarske zadatke.

*To se sve prelamalo, slog je, kad sam počela da radim, bio još olovni. Znači slova su se na tabli slagala, pa kad se prospe, a ovi već čekaju da se štampa, jao! Pa onda olovni, vruć takozvani slog, isto redovi, pa redovi, ako jedan izvadiš sve pomeriš. **Grešaka koliko voliš, je li, a to odmah deluje da si neozbiljan, da je aljkavo, kod čitalaca, i tako to.** Mi smo fotografije nosili u Forum da nam se kliše rade pa onda donosili. (I.H.K 1944)*

*Da, ja sam zakačila taj period kada se još kucalo na mašinama i analognu eru u proizvodnji televizijskih sadržaja. **Zapravo sam prve novinarske tekstove kucala na mašini, a prve priloge proizvodila na Beti i čak na Super VHS-u.** To je bilo pre elektronskih kamera i digitalne montaže na kompjuterima.. Takođe diktafoni su bili sa onim velikim kasetama, sećam se i onih glomaznih portabl kasetofona sa odvojenim mikrofonima..Rad na tim mašinama je dosta ograničavao u odnosu na danas, ali je istovremeno držao fokusiranim tvoje misli i ideje...Kad kucaš na mašini ti nisi imao mogućnost da tu rečenicu vrtiš kao što danas možeš da vrtiš na sto načina na kompjuteru, nego si morao već u*

glavi da je dobro smisliš, dakle da poslažeš sve misli i da ih tim redosledom zapravo kucaš. (B.D. 1970)

Recimo, tamo sam prvi put počela da radim na računaru. Počele su da se uvodi nova tehnika, ali sam zatekla trake i sve je bilo mnogo sporije nego danas. U radu si morao biti mnogo više posvećen. Ja se sećam u NIN-u na primer kako je bilo teško doći do telefona pojedinih ljudi koje želiš da kontaktiraš ili da do njih stigneš. I praktično su se ti novinarski „tefteri“ u kojima su bili telefoni važnih ljudi čuvali kao najveća dragocenost. (M.S. 1965)

Radila sam sa super montažerima, sa fenomenalnim snimateljima. Nije ih ništa ni mrzelo. Imala sam ja tu raznih gluposti, kad sad pomislim...Raznorazne ludorije sam smišljala. Oni su to nekako hteli i ja sam se stvarno igrala. I pravi mi je užitak bio a taj momenat dobijanja para nije mi bio od presudne važnosti, kažem moji mama i tata nisu imali uopšte puno ali su imali pristojno. (M.F.1968).

Bio je malo taj tehnološki problem kako sad to da radijski uradim kad ja sve vidim slikom, međutim bila je dobra ekipa i mogla sam da radim ono što vidim, da prenesem. Trebalo mi je malo da naučim. Duško Radulović je bio urednik tog malog biroa u Beogradu, samo što sam ja sve vreme samouko nekako učila. Znači slušala sam kako ti drugi rade. (M.F.1968).

Zaista nije bilo lako da odmah savladam novu tehniku rada, uz nove kompjuterske audio programe. Mada mi ni direktna uključenja nisu bila ništa lakša. Bilo je prilično traumatično. (V.L.1954).

Motivaciju za učenje i usavršavanje novinarke su pronalazile u profesiji koja ih je ispunjavala, koja je sve do devedesetih godina bila ugledna i dobro plaćena.

Dakle, sve do polovine devedesetih meni je novinarski posao donosio satisfakciju i svakodnevno učenje. Stalno sam se obogaćivala. Svaki dan sam bila bolja nego juče. I to je ono što me gonilo da se novinarstvom bavim. I s druge strane, kada sam ušla u novinarstvo, to je bila profesija koja je imala ugled i bila je pristojno plaćena. To nije bez značaja. Moji honorari u NIN-u, kao novinarke saradnice, su bili u rangu plate moje mame u tom trenutku. A ja sam još uvek bila studentkinja. I prelazak na višu stepenicu je podrazumevao ozbiljniji prihod. (M.S. 1965)

Dok je obavljala funkciju direktorke radijskog programa J.Z. je zagovarala stalno usavršavanje, što je podrazumevalo pohađanje seminara, kurseva, studijske posete.

Dakle, pošto sam nakon dvehiljadite bila direktorka programa 021, radila na rukovodećoj poziciji ali i svoje novinarske poslove, često sam išla na razne seminare i kurseve (doživotna edukacija!) u organizaciji raznih donatora i to na razne teme. Počev od ljudskih prava, i čitavog korupsa tema iz te oblasti, načina komunikacije do načina poslovanja radio komercijalne radio stanice... Kad god bih došla sa nekog seminara, prvo bih napisala detaljan izveštaj i predložila plan na koji način da sprovedemo određene promene. (J.Z. 1952).

Bez obzira što pripada generaciji koja se tokom studija školovala za rad u digitalnoj tehnologiji i kojoj su bliski elektkronski mediji, prelaskom u balkansku redakciju *Al Jazeera-e* u Sarajevu i N.K. je morala da savlada nove načine produkovanja medijskog sadržaja i montaže

*Tu su specifični programi za njuz, znači za redakcije informativnog programa ..Sve zavisi od tebe jer ti radiš bukvalno sve, od vesti koju napišeš do slike koju sam izmontiraš i postaviš preko potpisa, grafiku koju treba da praviš, mapu, sve praviš sam. Ja to ovde nisam radila na taj način i samim tim mi je bilo kao da na drugom nekom jeziku koji ne poznajem treba sad nešto da napišem, tako sam se osećala... **Al sam ja bila u fazonu hoću, daj mi, nema veze baci me odmah u vatru samo da sad moram nešto da se snađem. I stvarno uspela sam da napravim.** (N.K.1985)*

L.O. koja je iskusila rad i uštampi, radiju i televiziji, takođe smatra da je dodatna edukacija vrlo bitna za kvalitetan rad u novinarskoj profesiji

*Za novinare je jako važno da stalno uče i usavršavaju se, mora da se uči, nije dovoljno naučiti samo zanat, nije dovoljno samo pratiti kodeks i poštovati pravila novinarskog posla, važni su seminari i projekti na kojima se uče važne stvari, važno je učenje od starijih kolega, kako doći do informacije, obuka za montažu, obuka za snimanje, dikcija - sve je to važno i sve se to mora raditi, **nikada ne možete reći da ste sve naučili**, najstrašnije je završiti fakultet i reći ja sad sve znam. (L.O.1973)*

Profesionalno iskustvo svih 16 novinarki pokazuje da je za kvalitetan novinarski rad neophodno celoživotno učenje i usavršavanje, pogotovo kada se ima u vidu činjenica da su tehničke i tehnološke promene najizraženije upravo u medijskoj sferi.

Empirijski podaci pokazuju da su različiti seminari i kursevi koje su u vidu neformalnog obrazovanja novinarka pohađale, u zavisnosti od ličnog afiniteta, oblasti kojom se bave ali i specifičnosti medija u kom rade. Vidovi neformalnog obrazovanja se mogu klasifikovati na specijalističke novinarske kurseve (Novosadska novinarska škola, novinarska škola na

Novosadskom otvorenom univerzitetu, škola *Magyar szo-a*), obuke digitalne montaže i medijskog izveštavanja (na primer *BBC* seminari), različiti seminare na temu medijske etike i ljudskih prava u organizaciji civilnih udruženja. Svega tri novinarke navode da su pohađale seminare na temu rodne ravnopravnosti ili pominju učešće u aktivnostima Ženskih studija (polaznice ili saradnice). Zaključujem da formalno visoko obrazovanje predstavlja osnovno polazište za bavljenje novinarskom profesijom, da je za stepen razvoja profesionalnog identiteta vrlo važno konstantno neformalno obrazovanje, kao i da edukacija na temu rodne ravnopravnosti značajno utiče na nivo ostvarenosti rodne novinarske kulture.

4.5. Profesionalni rad novinarki

Kada je reč o početku bavljenja novinarstvom, jedna sagovornica I.H.K. (1944) novinarsku karijeru je započela šezdesetih godina prošlog veka, pet Ž.S. (1953) i Z.R. (1949), V.Š.(1948), J.Z. (1952) i G.Š.T. (1948) sedamdesetih, tri osamdesetih V.L. (1954), M.S. (1965) i M.F. (1968), dve devedesetih B.D.S. (1973) i B.D. (1970) i pet su pripadnice mlađe generacije koje su počele posle 2000. godine L.O.(1973), I.S. (1977), J.Č.G. (1981), T.S.(1983) i N.K. (1985). Samo jedna od 16 sagovornica potiče iz novinarske porodice, otac je bio novinar a majka spikerka na radiju.

Za razliku od kompozitorke, muzičarki i profesorki univerziteta (Kostadinović, 2014; Klem-Aksentijević 2016; Sedlarević 2016) čija je profesionalna karijera uslovljena i prati nivoe formalnog obrazovanja (niža, srednja muzička škola, umetnička akademija ili osnovne studije, magistratura, doktorat), kod novinarskog posla se ne može konstatovati ta vrsta uslovljenosti obrazovnog procesa i rada u struci. Bitno je napomenuti da su samo tri sagovornice završile studije novinarstva, odnosno školovale se za zanimanje kojim se bave, dok su ostale studirale ili diplomirale na nekim drugim društvenim smerovima, uglavnom na Filozofskom ili Filološkom fakultetu u Novom Sadu ili Beogradu (književnost, filozofija, nemački jezik, mađarski jezik, teorija muzike), s tim da većina nije predavala u školi, što im je osnovno zanimanje (sem dve žene koje su kratko predavale u školi), nego u novinarstvo ulaze sticajem različitih okolnosti (kao što je, na primer, uticaj vršnjaka, pa tako tri novinarke karijeru počinju u istoj radijskoj redakciji kao što su pre njih i pojedine kolege i kolegice sa studija). Druge opet u nedostatku posla za koji su se školovale, a iz potrebe sopstvenog društvenog

angažovanja prvo prolaze novinarske kurseve, a potom počinju i da rade u medijima. Bitno je napomenuti da većina njih svoje prve tekstove piše još tokom osnovnog i srednjeg obrazovanja u školskim i omladinskih časopisima, međutim ipak se ne odlučuju da studiraju novinarstvo. Jedan od mogućih razloga u Vojvodini sve do 2004. godine nisu postojale studije žurnalistike, a na raspolaganju su bili Beograd, Sarajevo i Zagreb.

Empirijski podaci pokazuju da žene počinju da se bave novinarstvom u svojim dvadesetim, dok je samo jedna počela vrlo mlada, u šesnaestoj godini. Novinarke koje su studirale žurnalistiku počinju da rade u medijima već na prvoj ili drugoj godini studija. Početak novinarskog rada pripadnica manjinskih nacionalnih zajednica u Vojvodini u vezi je sa medijima čiji su osnivači saveti nacionalnih zajednica (*Libertatea, Magyar Szo, Ruske slovo, Hlas ljudu*) ili medijima koji izveštavaju na više jezika nacionalnih zajednica (*Multiradio*).

Karakteristično za novinarke koje su se zaposlile za vreme socijalističke Jugoslavije je da nisu menjale medije i uglavnom su ostajale u redakcijama u kojima su počele karijeru, sem u slučaju. tri novinarke koje su počele na *Radiju Novi Sad* sedamdesetih godina i nakon kraćeg vremena prešle u druge medije (*Televizija Novi Sad, Magyar Szo, Privredni pregled*).

Samo jedna od 16 sagovornica potiče iz novinarske porodice, otac je bio novinar a majka spikerka na radiju.

*Čitavo porodično okruženje, ne samo iz detinjstva, ja sam se dosta rano udala sa 22 godine, moj muž je isto iz novinarske struke, dakle praktično svi ljudi oko mene bili su nekako vezani[...]*Tu je bila i moja sestra koja je na kraju ipak završila u profesiji koja ima veze sa novinarstvom. **Mene je prosto sama ta profesija povukla. I negde '77. ja više i ne znam tačno, nekako stigla je informacija da dopisništvo Večernjih novosti traži, ili me je neko pozvao, više se i ne sećam..** (Ž.S.1953)

*Onda je neko iz Novog Sada rekao - „da li bi ti prešla na Radio Novi Sad, treba im muzički saradnik... Tako je bilo, bez filozofiranja, testiranja, CV-ia itd. U ono vreme je bilo više slobodnih radnih mesta nego što je bilo kandidata[...]*I ja sam tako počela da radim na *Radiju Novi Sad*. To je bila '77 godina. (J.Z. 1952)

Mnogi iz moje generacije, sa studija, honorarno su radili u Radio Novom Sadu, pa sam im se pridružila, a i stanovala sam preko puta Radija. Počela sam u Gradskoj hronici. Prvi urednik mi je bio nenadmašan entuzijasta Pavle Janković Šole, prvi sektor – gradsko preduzeće Čistoća. Očekivala sam, u najmanju ruku da pišem književnu kritiku. Umesto toga sam biflala brošure o „strukтури otpada i sekundarnih sirovina“, a urednik me je oštro opomenuo da se kaže – đubre. (Z.R.1949).

Što se tiče okruženja postojao je dvostruki odnos. Jedan od njih je onaj moje rođake koja mi je rekla da „svima kaže da sam spiker, sramota je da kaže da sam novinar“. U širem okruženju se smatralo da je to ili moćnija profesija nego što jeste ili „posao u kojem radiš što ti drugi kažu“. Matoš ima termin „kruhoboračka žrtva žurnalističkog pečalbarenja. (Z.R.1949)

Učestvovala sam i na nadmetanju „Zlatni mikrofon“ Omladinskog programa na mađarskom jeziku Radio Novog Sada. Urednik Imre Pap (Imre, Papp) je pokrenuo to takmičenje za mlade sredinom šezdesetih godina. Ja sam se prijavila sa pisanom reportažom. Za radio pisana reportaža ne znači puno ali ipak i moj sastav je bio zapažen, a kada sam počela sa studijama bila sam pozvana u Mađarsku redakciju Radio Novog Sada i uglavnom sam sarađivala u omladinskom programu. U tadašnje vreme smo dobijali pristojan honorar za naš rad poređivši s tim šta danas dobijaju mladi volonteri, novinari. Čak je i nominalna vrednost početne, pripravničke plate bila veća u ono vreme naspram današnje. (G.Š.T.1948)

*Znači mama sedi i čita Dnevnik i kaže jao vidi ovde ima neka audicija za voditelje, novinare omladinske emisije „Vama“[...] Pa kaže što ne probaš onako[...] **I prime nas dvadeset i dvoje, troje i negde su ostali bili dosta stariji već sa završenim fakultetima.** I kao joj super primili me ali i dalje moja škola i sve ostalo. I tu je Crnjanin bio urednik i Plendža s akademije reditelj. I radilo se još na filmskim trakama. (M.F.1968)*

Iako su početkom sedamdesetih prve godine u novinarstvu provele na radiju tri novinarke Z.R. (1949), V.Š (1948) i G.Š.T. (1948) kasnije prelaze na televiziju i u štampane medije.

Shvativši odgovornost za, u eter izgovorene reči, u sebi sam rekla da je papir „marljiviji“ prema meni, ume da „isčeka“ dok pronađem pravu sinonimu, da sastavim rečenice[...] Tako sam se opredelila za pisanu reč, za papir, za novine. (G.Š.T.1948)

Profesionalno mi je odgovarao radio i danas mi je blizak taj medij, ali je televizija bila izazov kojem nisam odolela. TV redakcija je u svakom smislu bila mlada, tek osnovana, pre toga je kratko vreme na Novosadskoj televiziji postojala samo Redakcija na mađarskom jeziku a prilozima za emisije na srpskom jeziku su se pravili u Beogradu. I u Redakciji na mađarskom jeziku su bile sve mlade kolege i naša saradnja je bila više nego profesionalna. Nije se tada ni primećivala ni osećala bilo kakva etnička, rodna, ni politička različitost. (Z.R.1949)

U Zenici je 1991. godine pokrenuta prva privatna televizija u BiH Zetel. To je bio skraćeni naziv od Zenička televizija, a dobila ga je po ugledu na skraćenicu Yutel, tadašnju Jugoslovensku televiziju.

Novinarski kadar je biran na audiciji. Krenuli smo sa eksperimentalnim programom krajem godine, snimali smo neke najave, imali kratku obuku i taman kad smo ozbiljno krenuli da radimo počeo je rat. Onda smo, naravno, svi morali da izveštavamo o sumornoj svakodnevnici koja nam se sručila na glavu“ (B.D.1970).

Znači nisam bila novinarka koja je išla po terenu nego su me odmah ubacili u studio jer im je falilo, mislim to je lokalna televizija koja na taj način funkcioniše, manje više dovode ljude sa ulice koji mogu da rade sve. (N.K.1985)

Početak profesionalnog rada novinarki pripadnica manjinskih nacionalnih zajednica u Vojvodini koje su obuhvaćene istraživanjem u vezi je sa medijima čiji su osnivači saveti nacionalnih zajednica (*Libertatea, Magyar Szó, Ruske slovo, Hlas ljudu*) ili medijima koji izveštavaju na više jezika nacionalnih zajednica (*Mutiradio*).

Onda mi se 2004. godine javio prijatelj koji mi je rekao da, ako želim, mogu da dođem u Mutiradio, koji je bio drugi program Radija 021, treba im neko ko će prevoditi na rusinski jezik i neko ko će čitati vesti na rusinskom jeziku. Ja sam to prihvatila iako se time nikada nisam bavila, ali zvučalo mi je jako interesantno. Zaista nije bio težak posao, uzimali smo agencijske vesti, prevodili ih na rusinski i čitali ih u programu, i to ne samo na rusinskom. (L.O. 1973)

Te 2000. godine se organizuje audicija za spikera na Televiziji Petrovac i pošto se sticajem okolnosti nije baš prijavilo dosta ljudi il možda ljudi koji su imali neki potencijal tadašnja glavna i odgovorna urednica kaže kao meni nešto poznato tvoje prezime pa reko ja nešto ono piskaram već za omladinski časopis i za naš nedeljnik i kaže pa dobro i novinari nam fale. Kaže ti bi odgovarala onda za novinara, ajde da dođeš da probaš. Pa rekoh ajde. (J.Č: G. 1981)

U slučaju T.S. (1983) Nacionalni savet Rumuna je stipendirao studije novinarstva tako da je nakon završetka fakulteta čekao posao u nedeljniku *Libertatea*

Kao i svaki početnik kada dođe u neku novu redakciju, naravno bila sam i daktilograf, kucala sam šta god je trebalo, čitala sam strane, radila korekturu strana, prevodila [...]Pa sam se oprobala u uređivanju par brojeva Tinerece, radila sam tehničko uređivanje kada je ta moja koleginica odustala i prestala da radi, imenovana sam za koordinatora časopisa, tako da sam preuzela i tu odgovornost. (T.S.1983)

Zajedničko za sve novinarke obuhvaćene istraživanjem je da su nakon početničkih godina istrajavale da rade u medijima koji funkcionišu u skladu sa novinarskim i etičkim kodeksom i čiji se ugled na medijskoj sceni Srbije, odnosno Vojvodine, nije dovodio u pitanje. U socijalističkoj Jugoslaviji novinari i novinarke su smatrani državno-političkim radnicima, međutim, svedočenja novinarki pokazuju da se i pored ideoloških pristisaka moglo istrajati u borbi za profesionalno izveštavanje.

Jeste, bilo je ideoloških pritisaka koji su se na našoj novinarskoj koži direktno prvo osetili za vreme zabrane predstave Srpskog narodnog pozorišta Golubnjača. Po partijskim i redakcijskim sastancima su usledile tzv. diferencijacije, osuđivanje predstave (i autora) kao „protivdržavne“, ali moram da podsetim u vezi tog davnog slučaja da je naš Kolegijum „izborio“ od tadašnjeg glavnog urednika (i da mu je to bilo zamereno!) da komentarom, kao zajedničkim stavom, ne podrži zabranu predstave, jer „to ne donosi dobro ni pozorištu ni politici. (Z.R.1949)

Od '74. do '88. bez obzira na sve poteškoće i bez obzira, šta je ko, kome uradio bilo je načina da se čovek izbori za svoju istinu, naravno ako nije manipulisao sa neistinama. Ako je čovek bio dosledan, pametno koristio argumente, imao je šansu – mada to nije bilo jednostavno – da primora sistem da dosledno funkcioniše i da primenjuje pravila (G.Š.T. 1948)

Ipak, G.Š.T. (1948) je krajem sedamdesetih godina zbog članka koji je partijsko rukovodstvo ocenilo nepodobnim iz novinarske redakcije prebačena u informativnu službu Pokrajinskog komiteta Saveza Komunisti Vojvodine.

A ta kancelarija je bila u suterenu, videvši je, meni su suze krenule, prozor je gledao na dvorište, činilo mi se kao da sam u zatvoru. Verujte mi, nisu mi u redakciji zvanično rekli ni do danas, da sam zbog tog članka „izvađena“ iz novinarstva. ... Imenovana sam za stručno političkog saradnika za javno informisanje. To je bila poslednja ili početna – kako kome – lestvica. Za mene je bila i početna i zadnja, ostala sam u toj „fioci“ do jogurt revolucije. (G.Š.T. 1948)

Glavni urednici redakcija su dobijali „instrukcije“ ali to je bilo jedan vid cenzure. Izvode iz medija su dobijali imenovane ličnosti kao i mi u Informativnoj službi. (G.Š.T. 1948)

Početak osamdesetih godina društvene promene prouzrokovane jačanjem nacionalizama reflektovale su se i na medijskoj sceni, budući da je svaka republika SFRJ imala svoj dnevni list, dok je jedino *Borba* bila savezna.

To je bio jedini savezni list u toj republičko-pokrajinskoj rasparčanosti koja se razvojem situacije u zemlji sve više odnosila i na suprotstavljenost stavova, sve veću isključivost prema drugim stavovima[...]Mislim na štampane dnevne listove gde je situacija bila sledeća da je svaka republika imala svoje zvanične novine, ne znam Politika u Srbiji, Vjesnik u Hrvatskoj, Delo u Sloveniji i tako dalje. Pokrajine takođe, Dnevnik. [...]Borba je zapravo bio jedini list gde ste vi na jednom mestu imali tu svu različitost stavova. (Ž.S.1953)

Već polovinom osamdesetih godina u Jugoslaviji se osete političke promene, na šta ukazuje i Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU) iz 1986. godine.

Preko Informativne službe glavni urednici dobijaju na čitanje Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti.Što se mene tiče, mog pogleda na svet i naše okruženje, na neki način je bila, verujte sreća, to sam prvi put shvatila godinama kasnije, to što su na funkciji bili takvi ljudi koji su se velikim delom suprotstavili Miloševiću. (G.Š.T. 1948)

Profesionalizam novinarki najviše se očitava devedesetih godina 20. veka, kada su retki bili mediji koji su se pobunili protiv ratne propagande i uticaja vlasti, kao i u prvoj dekadi 21. veka kada medijskom scenom dominira politički i ekonomski uticaj, autocenzura, senzacionalizam i tabloidizacija (Medić, Milinkov, 2015). Raspadom bivše Jugoslavije devedesetih godina, novinarke napuštaju medije (*Televizija Novi Sad, Radio Novi Sad, Borba, NIN, Ruske slovo, Dnevnik, Privredni pregled*) koji potpadaju pod uticaj vladajućeg režima i tražeći prostor za profesionalan rad prelaze u redakcije tek osnovanih, privatnih medija (*Yutel, Naša borba, Danas, Radio Slobodna Evropa, nedeljnik Nezavisni Radio 021, nezavisna produkcija UrbaNS*).

Ž.S. je bila među novinarima i novinarkama (da pomenem samo neka imena: Gordana Suša, Nadežda Gaće, Slaviša Lekić, Gordana Logar, Miša Brkić, Duško Bogdanović, Zdravko Huber) koji su činili redakciju *Naše Borbe* koja se osniva nakon što krajem 1994. godine vladajući režim Slobodana Miloševića preuzima dnevni list *Borba* u kom su radili. „Vlada SRJ (Srbije i Crne Gore) 23. decembra 1994. uveče preuzela je kontrolu nad nezavisnim beogradskim dnevnikom *Borba* i smenila glavnog urednika. Ovaj potez beogradskih vlasti predstavlja još jednu represivnu meru protiv nekoliko preostalih nezavisnih medija” navodi se u deklaraciji Evropske unije povodom dešavanja u Borbi (Boarov, Lakićević 2013: 243-244).

*Kraj '94. Miloševićev režim bukvalno fizički upada, spopadava i zauzima Borbu. Velika većina ne pristaje na to, kada kažem velika većina to ne mogu da kažem do poslednjeg čoveka. **Osniva se Naša borba, pristrasna sam ali se usuđujem da se izgovaram, u istoriji štampe je to lako dokazivo, da će to biti najbolji list koji je izlazio u ovoj državi.** Pa hajde onda da fokusiram sećanje na '96-97. i ulične proteste kad je Naša borba bila oaza normalnosti koju su i ljudi tako doživljavali. (Ž.S.1953)*

U Našu Borbu prelazi i Z.R. koja na Televiziji Novi Sad ostaje do sredine devedesetih kada u toj medijskoj kući dolazi do devastacije novinarske profesije a oni koji su se pobunili slati su na prinudne odmore.

*Javni servis je postao Miloševićev servis, Novosadska televizija kao da je prednjačila u tome[...]**Jednog dana, bez bilo kakvog objašnjenja, nije emitovan Dnevnik iz novosadskog studija, a sutradan je počela da radi nova ekipa u kojoj nije bilo nikog od prethodnih urednika, od spikera su se regrutovali novinari[...]**Sećam se da sam pisala o Šekspirovom Kralju Liru izvedenom na Petrovaradinskoj tvrđavi. Urednik Dnevnika je odneo tekst glavnom uredniku, a ovaj direktoru na čitanje. Tekst mi se vratio sa porukom da „crno ne čitam“. Prvo „crno“ je bilo da ostareli kralj deli kraljevstvo i cepa mapu svoje zemlje. Bilo je još mnogo „crnog“. Odbila sam da pročitam tekst i montiram rubriku. Niko se nije uzbuđivao zbog toga. Počeli su prinudni odmori, za koje su kandidati saznavali tako što im je tog meseca uskraćena „markica“ za autobus. Mislim da me je od prinudnog odmora spasao status samohrane majke. Kada je u Novom Sadu najavljena tribina o Piscima u tranzicijisa učesnicima Duškom Kovačevićem, Filipom Davidom, Vujicom Rešin Tucićem, Vladom Kopiclom, Ljiljanom Kaspar i drugim časnim imenima koji nisu pristali da čute ili govore u prilog vlasti - nije mi odobren odlazak na taj događaj. Sutradan sam donela odluku o odlasku sa Televizije i prešla sam u Našu Borbu. (Z.R. 1949)*

Iako se u svakodnevnom radu, pošto je pratila oblast menadžmenta i marketinga, nije sretala sa dnevnim politikom, V.L. ipak napušta redakciju *Privrednog pregleda* a potom postaje dopisnica lista *Danas* iz Subotice, slično kao i B.D. koja daje otkaz na *Radiju Beograd 202* kada i ta stanica postaje režimska.

*Jedan kolega iz *Privrednog pregleda* mi se u to vreme požalio kako su ga na ulici zamalo pretukli jer je nešto javno rekao protiv Miloševića. **Najstrašnije priče su stizale do Beograda sa ratišta, i postojala je takva crna propaganda kojoj je čini mi se podleglo više od 90 odsto ljudi [...]**Ali, u Beogradu sam se svakako osećala sve lošije, i 97.godine odlučila sam da od redakcije tražim mesto dopisnika iz Subotice. (V.L. 1954)*

Važno mi je i imponuje mi što sam barem neko vreme boravila u redakciji medijske kuće koja i danas uspravno stoji kada su u pitanju profesionalni i etički uzusi i koja je građanski orijentisana. (B.D.1970).

Na rukuovodeća, razna šefovska mesta došli su najlošiji, ljudi koji su loše radili svoj posao ali su zato bili, kako je to veliki glumav Ljuba Tadić rekao - „Srbi po zanimanju. (J.Z. 1952).

Slali su me i kod glavne urednice radija na ribanje jer sam posle neke vesti pustila pesmu „Ala je lepo biti glup“, kao jasan i nedvosmislen komentar[...]Nije bilo osobe sa tog radija koja mi nije rekla „zašto to radiš? Vidiš li kakva vremena dolaze? Pa ostaćeš bez posla, bolje ćuti i sedi, čuvaj posao [...]Odgovorila sam da idem jer ne mogu da ćutim i drugo, ne mogu da radim u korist nečega u šta apsolutno ne verujem. (J.Z. 1952)

M.S. (1965) koja je počela da radi osamdesetih kao studentkinja seća se da se sve u NIN-u promenilo dolaskom Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji. Karijera u ovom nedeljniku završava se 1990. godine zato što se, kako kaže, borila za svoja prava.

E, onda je došao Milošević i čelo NIN-ajedošao „njegov čovek“, Teodor Anđelić...I onda se u redakciji, nekako, sve promenilo. Čitava garnitura novinara bila je „na ledu“. Ono što je bilo za to vreme karakteristično, oni nisu dobijali otkaze. Znači, Bogdan Tirnanić, Aleksandar Tijanić, oni nisu objavljuvani, ali su bili tu, u redakciji[...] Naravno, pisali su za druge. Objavljivali u medijima u Hrvatskoj, na primer. Viđali smo se svakodnevno, dobijali su i platu. Potpuno čudne okolnosti [...]Onda sam, u ljutnji, napravila plakat sa porukom „NIN je mrtav živeo NIN!“ i zalepila na zid u sred redakcije.To je bio moj kraj. Sutra je zabranjeno da uđem u prostorije redakcije i oko toga je nastala mala drama. (M.S. 1965)

Nakon što joj je zabranjen ulazak u redakciju NIN-a M.S. dobija poziv od novinara Gorana Milića da radi u Yutelu , gde početkom devedesetih sa Televizije Novi Sad prelazi i M.F.

*A posle nekoliko dana zazvonio je telefon u mom studentskom stanu. Čula sam glas s druge strane: „Dobar dan, ovde Goran Milić, urednik Jutela. Ja sam čuo za vas.Da li bi ste vi radili kod nas u Jutelu?“ Mislim, Goran Milić, televizija! **Da li bih ja radila u Yutelu? Prepala sam se, ali sam odgovorila da možda i bih.** „Dobro, dođite onda u Sarajevo.“ (M.S.1965)*

*Znači ja nisam otišla zbog rata i nije me niko oterao. **Ja sam otišla sama zato što mislim da je apsolutno bio izazov raditi za jednu redakciju u kojoj su apsolutno svi bili profesionalci sa svih***

prostora Jugoslavije. Svi dvadeset godina stariji od mene. Znači ne da sam grabila i učila, strašno. (M.F.1968)

Međutim, zbog rada u *Yutelu* M.F. se suočavala sa prozivkama i pretnjama u rodnom gradu, Novom Sadu ali je, kako kaže, bila odlučna da istraje u svom poslu.

Velike pritiske koje sam imala, natpise po novinama da sam izdajica, ustaša velika, znači bilo je u Dnevniku baš moje ime i prezime. Mog tatu su maltretirali na poslu, znači ovde prozivke idem ulicom „Ustaši, ustašija“. Onda je bilo „Kurvo ustaška“ veliki grafiti po garaži pored mog ulaza Tako jedna neprijatna situacija, ali ne samo što nisam imala tad decu pa se nisam zato plašila nego nekako sam verovala da radim ispravno i nije me baš nešto zastrašilo ali sam bila u tom periodu početkom devedesetih nekako jako usamljena. (M.F.1968)

M.F. kaže da je prozivke doživljavala i dok je radila za *Radio Slobodnu Evropu* koje su bile primetne za vreme NATO bombardovanja Srbije 1999. godine

Tu je bila velika dilema, na primer '99. Filip četiri godine sedi mi na krilu ja izveštavam svaku noć za Slobodnu Evropu. Onda su rekli ona izveštava hladnim glasom uopšte joj nije stalo, ne pogađa je što se bombarduje Srbija. Šta me ne pogađa? Sedi mi malo dete na krilu, često smo čuli kako plače. Ja sam samo radila svoj posao i pokušala ljude da informišem šta se ovde dešava bez nekog urlanja (M.F.1968)

Ali imala sam neprijatnosti s policijom, mada je tu više reč o nepristojnosti, zbog praćenja aktivnosti Otporaša. Ja sam dosledno pisala o njihovim aktivnostima, te sam prisustvovala i jednoj sceni kada su ih sve pohapsili na ulici. Dežurni policajac nije bio nimalo ljubazan ni prema meni. (V.L. 1954)

Pošto su napuštale medije koji su potpadali pod uticaj vladajućeg režima (SPS, JUL i SRS) a tražeći prostor za profesionalan rad novinarke prelaze u redakcije tek osnovanih medija (prethodno pomenuta *Naša borba*) ili 1997. godine pokreću nove medije kao što su to bili novosadski *Radio 021* i produkcija *UrbaNS*. Prema sećanju J.Z. i M.F. uslovi za osnivanje *Radija 021* stekli su se 1996. godine kada je opozicija pobedila na izborima u Novom Sadu.

Osnovna je ideja bila da se formiranjem radija stvore uslovi za funkcionisanje nezavisnog medija, koji bi zaista imao funkciju medija a to je kontrola rada svake vlasti, briga o javnom interesu. Projekat je pripreman pre dolaska demokrata i drugih opozicionih stranaka na vlast i postojala je

saglasnost o nezavisnosti radija. Međutim, kada su 96-te demokrate i ostale opozicione stranke postale - pozicione brzo su pokazale jasne tendencije da žele ipak kontrolu nad radijem. (J.Z.1952)

Međutim odmah su nekako krenuli problemi, kao ne može ta muzika Kebrina, tvrda je a i tvoje neki izjave su tvrđe. Al sad ne može baš ni tolko para. Ja sam zahtevala da svi ti ljudi budu plaćeni noseći se onim iz '84 da sam bila plaćena za sve što sam radila [...]Trinaest dana sam bila urednik, to stoji u CV-iju. I onda je četrdesetak nas otišlo s tog radija. (M.F. 1968)

Nezavisna produkcija *UrbaNS* osnovana je uz pomoć sredstava dobijenih konkurisanjem kod stranih donatora.

Naravno u ono vreme je bilo raznoraznih donacija[...]I tako je nastao Urbans gde smo zapravo Kebra i ja pola pola vlasnici. **Organizovali smo tribine, dovodili razne goste, sve što nije moglo na normalnim kanalima da se čuje mi smo to pravili u tom nekom prostoru Kulturnog centra. Znači to je '97. Okuplja se jedna ekipa ljudi koja je definitivno falila ovom gradu. (M.F.1968)**

Pred kraj devedesetih sam kao i svi već bila na ivici iscrpljenosti od pokušaja da se sruši Miloševića - tih lupanja u šerpe, promrzlih nogu u šetnjama gradom, dobijanja pendrecima po leđima i na kraju tog bombardovanja... Tako da sam u tom nekom procepu gde ću - šta ću, dobila predlog iz Novog Sada od prijatelja da dođem u *UrbaNS*. Priključila sam im se baš u trenutku kada su radili kampanju „Glasno“, pred septembarske izbore i tu su mi se otvorile neke mogućnosti koje sam priželjkivala mnogo godina ranije pre svega da se bavim dokumentarnim formama[...]Nije bilo nikakvih ograničenja ni bilo kakvih pristisaka sa strane. **Imali smo sreću da su i te donacije koje smo dobijali od međunarodnih organizacija podupirale vrednosti za koje smo se mi kao medijski profesionalci, ali i kao ljudi zalagali. (B.D.1970)**

Budući da uticaj na uređivačku politiku rusinskog nedeljnika *Ruske slovo* vrši jedna od vladajućih stranaka devedesetih godina Jugoslovenska levica (JUL) I.H.K. prelazi u vojvođanski dnevni list *Dnevnik*. Međutim, i tamo počinju pristisci vlasti, stoga deo zaposlenih stupa u štrajk

To je bilo strašno, Ruske Slovo je potpalo pod uticaj Jugoslovenske levice. To je raslojavanje po političkoj liniji. To je u Dnevniku ono diferenciranje. To je zaplašivanje ljudi. Ali i danas mi nije jasno kako se tako lako može sa ljudima manipulirati?[...]Recimo mi smo krenuli u štrajk. Šta god bilo u nekim stvarima ja se nisam slagala sa štrajkom, ali u osnovi je to da nam se dozvoli da uređujemo

po našem, a ne da nam pošalju iz Beograda urednika čoveka koji je autsajder u novinarstvu, ali je bio uz tadašnju vlast. (I.H.K. 1944)

*Ali su se među štrajkače infiltrirali oni neki heroji s vukovarskog ratišta, to je već počelo i uglavnom ljudi su, za pare koje nisu pare, jer četiri marke dobiješ na kraju, odustajali od štrajka. I na kraju je, sad ću da slažem, nas nekoliko ostalo[...] Meni kolega, žena mu bila zaposlena i imala je dobra primanja u bolnici, ćerke mu slikale ikone to se tad prodavalo za sto maraka, a moje su u pubertetu, treba za svaki izlazak pet maraka, ti imaš četiri koma sedamdeset platu, i onda je on reko „Znaš pa ja ću potpisati da nisam u štrajku od nečeg moram da živim“. Ja ga gledam. Ja ne moram?! Ali on ima problem sa sobom. **Ja nisam mogla zbog mene.** (I.H.K.1944)*

Tek nakon smene Slobodana Miloševića 5. oktobra 2000. godine, prema sećanju J.Z, kolege novinari i novinarka koji su pristajali da ćute i rade kao režimski, počinju da govore o tom periodu.

*Neku satisfakciju ako se to uopšte tako može nazvati sam imala nakon smene vlasti oktobra 2000-te i to kada a sam sretala te ljude, moje kolege koji su ostali da rade sve vreme, odnosno da čuvaju svoja radna mesta. **Svi su se, bez razlike prvo žalili na uslove u kojima rade, na sve torture i maltretiranja kroz koja su prošli od strane podobnog rukovodstva na čelu sa glavnom urednicom Dušankom Radmilović[...]**Dušanka, strah i trepet, velika poklonica Miloševića, nikada nije lustrirana. (J.Z. 1952)*

Iskustvo novinarki potvrđuje da ni nakon demokratskih promena i pada režima Slobodana Miloševića 2000. godine, nije uspostavljena potpuna sloboda medija, te pojedine zbog uticaja vlasti na uređivački koncept napuštaju redakcije u kojima su radile više od deset godina (*Dnevnik, Radio 021*) ili prelaze u medije koje im nude bolje uslove za profesionalni rad (*Al Jazeera, RTV*).

*Moj tadašnji glavni urednik Mihal Ramač me je ubeđivao da pređem u Dnevnik. **Najpre sam to odbijala, ali sam ipak na kraju otišla u martu 2001. i ostala do aprila 2013. godine, kada su se desile nove promene u Dnevniku, za koje nisam imala stomak.** Nisam dobila otkaz, rekla sam da idem zato što to više nisu novine već partijski bilten. (B.D.S 1973)*

Ja sam radila izveštaj sa mitinga naprednjaka od kojeg su oni očekivali da bude repriza „jogurt revolucije“. Napisala sam tekst, prenela ključne poruke, opisala atmosferu, ljude koji su došli autobusima, avion koji nam je stalno u brišućem letu preletao tik iznad glava. Na naslovnoj strani

*Dnevnika na moj tekst nalepljen je naslov 'Vojvodina rekla ne separatizmu', tako nešto. **Bila sam u šoku, pitala sam v. d. glavnog urednika o čemu se radi, kakve to veze ima s mojim tekstom i još koješta. Samo je ćutao, ćutali su i ostali koji su se tu zatekli. Tad sam izašla iz Dnevnika i rekla da se tu više ne vraćam** (B.D.S. 1973)*

Takođe zbog nepoštovanja osnovnog postulata novinarstva a to je nezavisnost od uticaja političkih i ekonomskih moćnika 2008.godine sa *Radija 021* odlazi i urednica J.Z. (1952). Prema njenim rečima, osnovni povod za ostavku je insisitiranje direktora da se sa radijskog sajta ukloni informacija koja nije odgovarala jednoj političkoj partiji, što je bio samo nastavak kooperativnosti sa političarima koja ranije nije bila svojstvena tom mediju, koji je bio simbol nezavisnog radija u Novom Sadu.

***Lokalni stranački „baja“ , dobar drug direktora samo naredi svojim partijskim poslušnicima u javnom preduzećima da radiju uplate novce na račun reklame ili nekog drugog posla[...] Od onoga kada je 021 bio nazavisan do transformacije koja kreće tako što marketing diktira novinarima šta da rade jer je sada trend „samoodrživost“ pa do padanja u zagrljaj i ruke političke stranke. Tu nema više priče o novinarstvu, o radiju.** (J.Z.1952)*

Navedeni primeri pokazuju veliku hrabrost novinarki budući da ni po cenu gubitka posla u kriznim vremenima nisu pristajale na kršenje etičkog i profesionalnog kodeksa pogotovo što se radi o majkama (Ž.S. 1948, I.H.K. 1944, B.D.S. 1973, M.F. 1968, J.Z.1952) ili o samohranim majkama (Z.R. 1949).

U literaturi se navodi da profesionalni identitet ne potiče iz određene medijske grupe već iz novinarske zajednice i njenog razumevanja profesionalnih uloga, funkcija i vrednosti (prema Torkkola, Ruoho 2011). Na osnovu navedenih primera koji ukazuju na istrajnost u poštovanju novinarskog kodeksa i zalaganju za javni interes, zaključujem da je kod novinarki vrlo izražen profesionalni identitet, te da većina njih ni u slučaju ugrožavanja osnovne životne egzistencije ne odustaje od bavljenja novinarstvom. Bez obzira na to što su se formalno obrazovale za druga zanimanja, sedam žena je radni staž provelo u novinarstvu i u penziju otišlo iz novinarskih redakcija, sedam i dalje radi, dok se dve više ne bave dnevnim novinarstvom, ali su i dalje u direktnoj vezi, bilo da povremeno pišu i drže radionice ili su angažovane na studijama novinarstva.

4.5.1. Medijska slika žene

Koliko je, bez obzira na veći broj žena u novinarstvu u medijima i dalje prisutna rodna neravnopravnost ogleda se i u problematičnom načinu predstavljanja žena u medijskom sadržaju (Milivojević 2004, GMMP 2005, 2010 i 2015).

Za razliku od prvih godina nakon Drugog svetskog kada je zvaničan političko-ideološki diskurs u Jugoslaviji o promeni položaja žene u društvu bio sastavni deo medijskog sadržaja (doprinos AFŽ-a), već polovinom pedesetih godina, kao posledica promene političkog stava da ravnopravnost nije više tema jer je dostignuta ali i uticaja zapadne potrošačke kulture, menja se i medijska slika. Umesto radnica, zadrugarka, udarnica, aktivistkinja, građanka kao poželjne uloge postavljaju se supruga, majka, domaćica, negovateljica i vaspitačica, a objektivizacija žene postaje dominantna diskursna strategija medija (prema Milinkov 2014: 187, 188).

Novinarke obuhvaćene istraživanjem saglasne su u stavu da je reprezentacija žene u medijima problematična, te da je deo opšte tabloidizacije društva kao i neprofesionalnosti pojedinih urednika

Slika žene je katastrofalna u medijima. Žena u medijima je ili seks objekat ili je žrtva nasilja ili neka paćenica na ivici egzistencije. Ti nemaš u medijima mnogo naučnica, spisateljica, mislećih žena. Nemaš ni priča koje problematizuju važne teme i tiču se žena izvan ovog dominantnog diskursa u kojem caruju tabloidne zvezde, pevaljke i starlete po rijalitetima na televizijama ili na naslovnim stranama tabloida koje same žele da se eksponiraju i guraju u taj medijski kontekst. Ali to je slika opšte spektakularizacije kulture i društva kojoj prisustvujemo. (B.D. 1970)

U reklamama su žene plave sa naglašenim atributima, mislim da se žena u medijima prikazuje loše – u reklamama i u tabloidima, ako je uradila neku estetsku operaciju ili ako se razvodi od svog muža. (L.O.1973).

Ali to je u toj opštoj estradizaciji i u tabloidizaciji kad se danima u nekoliko novina pojavljuje izvesna, ja ne znam šta je to, Stanija [...]Tu se vidi neko podsvesno stavljanje žena u nivo tih sponzoruša[...]Ali je to očigledno svesno urađeno na jednoj vrsti mizoginije ili nečeg tako. Ako čovek vidi ko su i na šta liče ti glavni urednici Kurira i Informera, dobro su žene još i prošle, kako su mogle. (V.Š.1948)

Novinarke se slažu da je jedan od značajnih segmenata poboljšanja položaja žene u društvu promena medijske slike, međutim primetno je da je rodna ravnopravnost važna ali ne i primarna u njihovom profesionalnom radu.

*Pre „Boja“ radila sam i dokumentarac „Meškarke“. Sećam se da me je jedan novinar u intervjuu pitao da li se ciljano bavim ženama u dokumentarcima. **Ne to je tako došlo slučajno.** (B.D.1970)*

B.D. dodaje da je dokumentarac „Meškarke“ o samoukim ženama koje sviraju harmonike preko sto godina stare, svojevrsna oda optimizmu:

*Žene koje preko dana obavljaju najteže poslove vodeći domaćinstva jedva čekaju da uveče dođe osam sati, da sednu i uzmu harmonike u ruke i da zapevaju. I one su zapravo srećne što mogu barem taj mali delić svog života da budu vesele..Mi smo svi depresivni, namračeni, slabo se smejemo,vlada sveopšta kuknjava, iako mnogo lepše i lagodnije živimo od njih. **I onda vam te žene koje rade najteže fizičke poslove, jedna od njih čak radi nadnicu, vrate veru u život, razoružaju vas svojom pričom.** (B.D.1970)*

Kada je reč o položaju žene u Srbiji i medijskoj reprezentaciji, novinarke koje su učestovovale u istraživanju smatraju da je žena višestruko opterećena u društvu i da se nalazi u neravnopravijem položaju u odnosu na muškarce, te da medijsku sliku žena karakteriše objektivizacija, tabloidizacija i senzacionalistički pristup. Sagovornice se generalno zalažu za bolji položaj žena, međutim, pojedine novinarke, taj proces ne doživljavaju na ličnom nivou u smislu zalaganja za promenu sopstvenog položaja i u profesionalnom i u porodičnom smislu, već kao deo reforme čitavog društva. Takođe promena medijske slike shvata se kao deo opšte, neophodne promene kvaliteta medijskog izveštavanja, a ne kao partikularan segment posvećen isključivo rodnoj senzibilizaciji medija.

4.5.2. Nagrade i priznanja¹⁵

Rašković (2013) istražuje proces dodele godišnjeg priznanja za razvoj rodne ravnopravnosti u Vojvodini i zaključuje da je učinjen značajan pomak u shvatanju rodne ravnopravnosti uspostavljanjem institucionalizovanog priznanja za ovu vrstu delatnost ali da i dalje laureatkinje nisu vidljive, jer se ovakav vid priznanja ne promoviše dovoljno u javnosti. Priznanje za doprinos u oblasti ravnopravnosti polova i emancipaciji žena ustanovila je Vlada AP Vojvodine i u periodu od 2003. do 2012. godine dodeljeno je 11 individualnih i 8 grupnih (prema Rašković 2013: 32, 33). Među pojedinkama koje su dobile priznanje za rodnu ravnopravnost ne nalazi se ni jedna novinarka, dok je među organizacijama i institucijama samo jedna novinarka (M.S.), koja priznanje nije dobila za svoj novinarski rad već kao koordinatorka kancelarije za rodnu ravnopravnost opštine Kikinda.

Podatak da novinarke ne dobijaju nagrade za ravnopravnost polova objašnjava činjenica da u redakcijama nema takve podele poslova, ne postoji poseban sektor niti posebna rubrika koja se bavi emancipacijom žena, već je ta tema prepuštena uredničkoj ili novinarskoj inicijativi. Podatak da ni jedna od nagrada novinarskih udruženja nije predviđena za doprinos rodnoj ravnopravnosti ukazuje na nedovoljno razvijenu društvenu svest o potrebi rodno osetljivog izveštavanja.

Priznanje i nagrađivanje jedan je od važnih postupaka kojima se pokazuje u kolikoj meri šira društvena zajednica brine o dostignućima koje pojedinke i pojedinci u društvu ostvaruju u nekoj oblasti tokom određenog vremenskog perioda. Žene su do kraja 20. i početka 21. veka bile skoro potpuno isključene ili su im nagrade vrlo retko dodeljivane. Navedeno potvrđuje podatak da je nagrada za najveće doprinose u novinarstvu, književnosti i komponovanju muzike, Pulicerova nagrada, dodeljena samo 27% žena i to u periodu od 1991. do danas

¹⁵ Podaci o nagradama nalaze se dve tabele: Tbl 6: Nagrade i priznanja za profesionalni rad novinarkama u Vojvodini: (1944-1985) i Tbl. 7a: Novinarke: osnovni podaci o nagradama i priznanjima za profesionalni rad u Prilozima 7.2.

(prema Rašković 2013: 2, 11). Nijedne žene nema među 60 dobitnika nagrada za oblast novinarstva koje su dodeljivane u Jugoslaviji u periodu od 1965. do 1990. godine (prema Bjelica 1992: 513-514). U navedenom periodu najuticajnije i najveće su bile nagrade za životno delo „Moša Pijade”, „Svetozar Marković” i nagrada „Dimitrije Davidović”.

Udruženje novinara Srbije (UNS) je od 1951. do 2008. godine dodelilo 611 nagrada a među laureatima koji su nagrađeni po dva ili više puta nema nijedne žene (Nedeljković 2009: 448). Imena novinarki (na primer Gordana Suša, Vojislava Vignjević, Radmila Dubljević, Dada Vujasinović, Svetlana Lukić, Spomenka Deretić i dr.) se mogu pronaći na spisku različitih nagrada koje su dodeljene tokom devedesetih godina i nakon 2000. međutim i dalje su su muškarci znatno brojniji (isto: 449-467).

Empirijski podaci pokazuju da je devet od 16 intervjuisanih novinarki iz Vojvodine dobilo neku vrstu priznanja ili nagrade za dostignuća u poslu kojim se bavi. Dve novinarke su dobile samo jednu nagradu dok je osam nagrađeno dva ili više puta. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je samo jedna novinarka J.Z.(1952) nagrađena sedamdesetih (dve nagrade na takmičenju *JRT* u Ohridu) i osamdesetih godina (Oktobarska nagrada Novog Sada) dok su sve ostale nagrade i priznanja dobile u periodu od 2005. do 2014. godine, što potvrđuje prethodno navedene podatke da je do devedesetih godina retko koja žena nagrađena za novinarski rad, te da su dobijene nagrade u korelaciji sa povećanjem broja žena u profesiji.

Podaci pokazuju da su novinarke iz Vojvodine dobile pet nagrada na nacionalnom nivou, međutim uglavnom su to priznanja koja dodeljuju državne ustanove (Kancelarija za evropske integracije) ili udruženja (Stalna konferencija gradova i opština). Nijedna od 16 novinarki nije dobila neku od najvećih i najpriznatijih novinarskih nagrada u Srbiji, kao što su na primer „Dušan Bogavac“ koju dodeljuje Nezavisno udruženje novinara Srbije za etiku i hrabrost i nagrada „Jug Grizelj“ za najveća dostignuća u istraživačkom novinarstvu. Među laureatima navedenih nagrada nalaze se i pojedine novinarke (Brankica Stanković, Bojana Lekić, Svetlana Lukić, Tamara Skrozza, Olja Bečković) međutim sve rade u redakcijama najuticajnijih nacionalnih medija. Danica Vučenić je jedina dobitnica nagrade „Jug Grizelj” koja je radila u jednom vojvođanskom mediju (RTV), međutim i ona je emisiju „Jedan na Jedan” vodila iz beogradskog studija. Stoga zaključujem da je novinarkama koje rade na teritoriji Vojvodine dvostruko teže da budu prepoznatljivije široj javnosti i nagrađene za svoj profesionalni rad. Prvu prepreku predstavlja činjenica da su žene i da se suočavaju sa horizontalnom i vertikalnom segregacijom u profesiji, a druga je da žive i rade na periferiji najvažnih društvenih dešavanja.

Sa druge strane, bitno je pomenuti da je najveći broj nagrada (10) koje su intervjuisane novinarke dobile na nivou pokrajine od kojih su četiri dodelila vojvođanska novinarska udruženja (NDNV i DNV), zatim pokrajinski mediji (*RTV* i *Dnevnik*), novinarska škola (NNS) i Savet slovačke nacionalne manjine. Navedene nagrade predstavljaju najveća priznanja za novinare na teritoriji Vojvodine. Nagrade na međunarodnom nivou su festivalskog karaktera (radijske i televizijske reportaže, dokumentarni filmovi), dok su dve nagrade dodeljene od strane međunarodnih institucija (OEBS, OSCE) za ukupan doprinos toleranciji i demokratiji.

Podaci pokazuju da se uglavnom radi o novčanim nagradama ali i da visina sredstava nije konstatna već varira u zavisnosti koliki iznos udruženja ili medijske organizacije mogu u datom momentu da obezbede. Godišnja nagrada koju dodeljuje Nezavisno društvo novinara Vojvodine iznosi oko 300 evra u dinarskoj protivrednosti. Nagrada za najboljeg mladog novinara/novinarku Novosadske novinarske škole je u visini od 100 do 500 evra, zavisno od podrške grada Novog Sada i stranih donatora. Sličan je iznos, od 200 do 500 evra, i drugih dobijenih nagrada dok su najveća novčana sredstva od oko 1.300 evra dodeljena za nagradu za najbolji scenario za dokumentarni film koju dodeljuje zagrebačka televizija *Klasik TV*. Pojedine nagrade za koje novinarke kažu da su počastvovane što su ih dobile nisu novčane već se radi o diplomi ili plaketi (na primer OEBS-ova nagrada „Ličnost godine“). Nijedna novinarka ne komentariše iznos novčane nagrade a sve se slažu da je to priznanje za prethodna postignuća ali i podsticaj da nastave dalje.

Najviše me obraduje kada me neke kolege pozovu i kažu da im se svidela neka reportaža koju su baš malopre slušali [...] A kada dobiješ nagradu od nekog ko te uopšte ne poznaje, onda to mnogo znači[...] Ja sam za poslednjih godinu i po dana dobila pet nagrada. U radijskom novinarstvu to je ipak šok. (I.S.1977)

Važan je to stimulans, daju ti vetar u leđa i pokazatelj su da je neko primetio to što si uradio. Na kraju krajeva važne su i kao reference u biografiji, jer, nažalost, otvaraju mogućnost za neki naredni posao, možda i da dobiješ neke novce. Bavim se dokumentarnim reportažama i filmovima, to je vrhunac televizijskog umeća a ovde je to svedeno na neki patos i otprilike oni u javnim servisima taj DOP vide kao penzionerski dom ili kazneno odeljenje. (B.D.1970)

Pa nekako, prosto da mi je smešno. Pa ja to radim najbolje što mogu u tom trenutku, a najgore što uvek posle vidim da sam mogla drugačije i da sam mogla bolje i jao što sam ovo ovako? Ako se to nekome još i sviđa onda mi je to podsticaj, e sad ću još i više. (I.H.K.1944).

Kada je 2010. godine ustanovljena godišnja nagrada Nezavisnog društva novinara Vojvodine (NDNV) prve dobitnice bile su žene, Ž.S. i B.D, a dve godine kasnije i novinarka N.K. Tri laureatkinje navode da im je vrlo važno to priznanje jer dolazi od kolega iz strukovnog udruženja.

Ono što je važno to je da je nagrada od kolega, nagrada za „doprinos demokratizaciji“, koja je zbilja potpuno iznenađenje, bila je to povodom jubileja Nezavisnog društva novinara Vojvodine i upravo zbog te geneze u kojim sam medijima radila to mi baš znači, bez obzira na neke druge gubitke na drugim planovima ili uskraćenostima, nije mi ničeg žao. (Ž.S.1953)

Ne znam da li me je više iznenadila ili imponovala nagrada mog novinarskog udruženja, s obzirom da su moje kolege iz NDNV upravo deo one manjine među novinarima koji su ostali dosledni profesiji. (B.D.S.1973)

Prema rezultatima istraživanja koje su u Americi 2012. godine sprovele profesorke novinarstva Jong Volc (Yon Voz) i Francis Li (Lee Francis) sve žene dobitnice morale su da imaju mnogo veći pristup različitim resursima u odnosu na muškarce, na primer, da odrastaju u dobrostojećoj porodici, da steknu određenu diplomu kao i da se zaposle u elitnim medijskim kućama kao što je na primer *New York Times*. Ovo istraživanje je ukazalo je na to da postoje različite „prepreke“ koje žene moraju proći u putu do nagrade i priznanja, a koje muškarci ne moraju da imaju (prema Rašković 2013: 11).

Empirijski podaci o novinarkama iz Vojvodine ne slažu se u potpunosti sa navedenim tvrdnjama. Laureatkinje potiču uglavnom iz srednjeg društvenog sloja a ne isključivo iz dobrostojećih porodica. Takođe se ne može konstatovati ni da su nagrade dobile samo one koje su visoko obrazovane jer ima i onih koje nisu završile fakultet. Kada je reč o medijima u kojima rade, tu se može izvesti uzročno-posledična veza jer većina nagrađenih je bila (u momentu dobijanja nagrade) ili je i dalje zaposlena u najvećim pokrajinskim medijima: javnom medijskom servisu (RTV) i najstarijem vojvođanskom dnevnom listu (*Dnevnik*), *Radiju Slobodna Evropa* i na Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta. Ono što je zajedničko za sve nagrađene novinarke je da su vrlo posvećene poslu, da je kod njih jasno izražen profesionalni identitet i da su ostvarene u svojoj karijeri što potvrđuje podatak da nijedna nije zažalila što je ušla u svet novinarstva.

Ne stidim se nijedne rečenice, stojim iza svake koju sam napisala – a šta ćeš više u našoj profesiji? U burnim vremenima, a i dalje su burna. (Ž.S.1953)

Dobitnica brojnih nagrada za profesionalni rad u Srbiji (OEBS-ova za ličnost godine, „Dušan Bogavac“, „Jug Grizelj“) novinarka Brankica Stanković od 2009. godine živi pod stalnim policijskim obezbeđenjem jer joj je ugrožena životna sigurnost¹⁶. Međutim, u ispovesti „Inajder, moja priča“ navodi da bi opet isto uradila bez obzira na veliku cenu koju je platila zbog toga što je svoj posao radila profesionalno i što nije pristajala na kompromis (Stanković 2013: 361). Sličnog su stava i intervjuisane novinarke iz Vojvodine, koje bez obzira što im je, usled političkih i finasnijskih pritisaka, često bila ugrožena profesionalna i životna egzistencija nisu odustajale od novinarstva, a nagrade i prizanja su bile podsticaj da istraju. Za razliku od nagrada u pojedinim društvenim oblastima kao što je na primer strukovna nagrada za lingvistku „Pavle Ivić“ koja je jedinstvena na nacionalnom nivou, podaci iz ovog istraživanja ukazuju da su nagrade u novinarstvu brojne, različitog nivoa, vrednosti i uticaja. Slično kao i u književnosti, gde je poslednjih nekoliko decenija, godišnje na svim nivoima dodeljivano oko 500 nagrada što doprinosi relativnoj vrednosti nagrađenih književnih dela (prema Rašković 2012) i u novinarstvu se može steći utisak da se povećanjem broja nagrada smanjuje značaj i vrednost postignuća u samoj profesiji, a samim tim narušava i ugled novinarstva. Međutim, kao što se i u književnosti izdvajaju nagrade i stvaraoci vredni poštovanja i za oblast novinarstva nekoliko priznanja predstavlja vrhunske profesionalne domete na nacionalnom nivou, koji su, kako istraživanje pokazuje, ipak teško dostupni novinarkama iz Vojvodine.

¹⁶ Autorka „Insajdera“ jedne od retkih emisija koja se bavi istraživačkim novinarstvom u Srbiji, nakon 18 godina rada oktobra 2015. napušta *Televiziju B92* sa obrazloženjem da želi da pokrene sopstvenu produkciju. Intervju Antonele Rihe sa Brankicom Stanković objavljen na portalu *Cenzolovka* URL: <https://www.cenzolovka.rs/misljenja/brankica-stankovic-o-ceni-traganja-za-istinom-celog-cu-zivota-na-ulici-gledati-da-li-je-neko-iza-mene/>. Posećeno 20.12.2015.

4.6. Rodna ravnopravnost u medijima i rodni identitet

Maga Magazinović, Milica Jakovljević (Mir-Jam) i Desa Glišić su jedine tri žene koje su uvrštene među sto najvećih srpskih novinara odabranih povodom obeležavanja 200-godišnjice srpskog novinarstva. Prema podacima Udruženja novinara Srbije, na dan 6. aprila 1941. od 264 članova 12 su bile žene (4,5%). U beogradskim redakcijama 1946. godine od 250 članova Udruženja novinara bilo je 49 žena (20%), dok je 1964. godine u Srbiji od 1717 novinara bilo 190 žena (11%) (prema Nedeljković 2009: 90-92).

Prethodne navode potvrđuju empirijski podaci ovog istraživanja koji pokazuju da su žene, koje u novinarske redakcije ulaze šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka, bile jedine ili u znatnoj manjini u odnosu na muške kolege. Muškarci su dominirali na uredničkim poslovima i u medijima na jezicima nacionalnih zajednica koje žive u Vojvodini (*Ruske slovo, Magyar Szó*). Mali je broj žena koje su radile kao dopisnice beogradskih redakcija, jer iskustvo pokazuje da je usled specifičnosti dopisničkog posla pošto sve aktuelne događaje pokriva svega nekoliko novinara teže uklopiti profesionalne i porodične obaveze i slobodno vreme.

Za razliku od televizije gde je osamdesetih godina primetno prisustvo većeg broja žena, u štampanim medijima i dalje dominiraju muškarci, kao na primer u redakciji *NIN-a* u kojoj nije bilo nijedne žene. Sa druge strane, prema navodima novinarki, u omladinskim redakcijama bio je podjednak broj momaka i devojaka, a starije kolege su se na jednak način odnosile prema njima kao prema „omladincima”. Novinarke smatraju da se u medijima povećava broj žena kada ta profesija postaje slabije plaćena i gubi društveni status, zbog čega se muškarci prebacuju na bolje plaćene poslove a upražnjena mesta popunjavaju žene, što je posebno izraženo devedesetih i nakon 2000.godine.

Novinarka I. H. K. bila je jedina žena u redakciji *Ruskog slova* 1964. godine kada je počela da se bavi novinarstvom (Milinkov 2015). Slična je situacija i u *Magyar Szó-u* početkom sedamdesetih, gde su dominirali muškarci i među novinarima i među urednicima

Pa tada sam bila jedina, valjda mi je zato i bilo lepo. Ja sam bila mlada oni svi već, mislila sam, čike matore. Ja sam se samo smejala a njima se valjda sviđalo što sam oduševljena njima. Svi to vole[...] I bila je jedna koleginica na rusinskom na radiju. (I.H.K. 1944)

Urednici su uglavnom bili muškarci. Tu i tamo jedna ili dve žene, ali muškarci su dominirali i među novinarima, kao i kod nas početnika, odnosno pripravnika, mada se tada već polako menjala situacija. Sećam se onda je još desk vrio od ljudi, a danas je skoro prazan. U ono vreme je bilo sasvim drugačije. (G.Š.T. 1948)

Krajem sedamdesetih kada Ž.S. počinje da radi u *Borbi* bila je potpuno drugačija situacija nego što je to danas kada je reč o broju žena koje rade u medijima, pogotovo onih koje su radile kao dopisnice.

Mislim da je bila potpuno obrnuta proporcija, danas mi se čini da žene preovlađuju u našoj profesiji a u to vreme to nije bilo tako, ponajmanje nije bilo u dopisničkoj branši, ja skoro da sam bila jedna od retkih posebno još i mlađa. Upravo je taj dopisnički način rada, jel, tempo, pretpostavljam razlog zašto je bilo manje žena ili gotovo da ih nije bilo među dopisnicima. I inače je u novinarstvu bilo puno manje žena. (Ž.S. 1953)

Bez obzira što su muškarci bili u većini Ž.S. kaže da se nikad nije osećala da je u neravnopravnom položaju u odnosu na njih.

Dakle, hoću da kažem da sam sa mojim kolegama koji su muškarci, koji su bili stariji od mene, većinom ili svi, potpuno ravnopravno u poslu i da nikad tu nije bilo problema. Sa druge strane, ja nemam nijedno sećanje da me nisu prihvatili ne samo profesionalno nego i drugarski, kolegijalno, ljudski, na kraju smo se i družili[...]Da li je to zato, kako bi se reklo, u to vreme biti dopisnik i to se doživljavalo kao muška profesija u kojoj sam ja zbilja bila dosta u rodnom smislu prilično usamljena ali ja sam gledala da na muški način odgovorim tome i tu onda zbilja nije bilo nikakvih problema i mislim da smo sjajno funkcionisali. (Ž.S. 1953)

Izjava „muški odgovarala” izazovima profesije može da ukaže upravo na neravnopravan položaj žena i na to da ni same nisu svesne koliko se stavljaju u podređen položaj jer se može zaključiti da smatraju da nisu dovoljno dobre novinarke ukoliko ne pokažu da mogu biti jednake muškarcima.

Početak sedamdesetih bilo je malo žena, međutim, postepeno broj raste i to u pojedinim oblastima novinarstva kao što je na primer kultura, međutim muškarci se i dalje nalaze na rukovodećim mestima

*Kad sam došla u Radio Novi Sad mislim da su svi urednici resora bili muškarci. **Žene su se „probijale“ kasnije u emisijama za kulturu i gradskim rubrikama, ali se dobro sećam da je isticano kako Radio Novi Sad ima „jako dobrog ženskog skupštinskog izveštaja“**[...] U redakcijama se „rodna razlika“ nije osećala. Nije bila eksplicitna ni u odnosima urednika i novinara na toj osnovi, ali je menadžment, rukovodstvo medijsko, uglavnom bilo muško. Kad danas razmišljam o tome, padne mi napamet da među vlasnicima medija ne znam mnogo ili tek koju ženu.*(Z.R. 1949)

Bez obzira na veći broj žena u novinarstvu, osamdesetih godina pojedini informativno-politički mediji, poput nedeljnika *NIN* i dalje teže otvaraju vrata novinarkama.

***E to je zanimljivo, nije bilo novinarki u redakciji. Bile smo samo mi koje smo bile deo Ljubinskog tima** [...] Mi nekako nismo ni imali prilike da se previše mešamo sa njima. Znalo se u kojoj kafani oni sede. Ko u tom miljeu može da bude. Dakle mi smo bili previše nevažni s tom razlikom što sam ja uvek imala malo tu drčnost i imala sam potrebu da se ponekad upuštam u diskusije.* (M.S 1965).

M.S. dodaje da su se poznati novinari *NIN*-a jednako odnosili prema mlađim kolegama i kolegamicama.

***Dakle, mi smo tretirani kao „omladinci i omladinke“.** Ponekad možemo da skoknemo po burek. Ne listamo dnevnu štampu dok oni to prvi ne učine [...] Mislim da je neko od njih upotrebljavao formulaciju „jutarnja defloracija štampe“...tako nekako (i po sebi mizogino)* (M.S.1965)

Početak devedesetih godina povećava se broj žena, pogotovo na televiziji.

*Televizija je već tada davala veći prostor ženama. Slika je učinila „svoje“. Uopšte, Yutel je imao ambiciju da okupi jugoslovensku televizijsku elitu, one najliberalnije, najmodernije, najatraktivnije novinare i novinarku. **Hrvatsku novinarku Silviju Luks sam tada doživljavala kao ženski novinarski ideal.** Bila je kompletna, imala je baš sve što televizija traži: erudiciju, obrazovanje, glas, stav i vrlo sofisticiran izgled.* (M.S.1965).

Za razliku od medija u Zenici u kojima je B.D. radila u kojima su dominirali muškarci na radiju *Beograd 202* bilo je više žena. Međutim i u tom mediju glavni i odgovorni urednik je bio muškarac.

Koliko se sećam na skoro svim odgovornim funkcijama, osim glavnog i odgovornog urednika, su bile žene. To je bio moj prvi susret sa jako velikim brojem žena u neposrednom okruženju, jer u ovim prethodnim redakcijama u kojima sam radila u Zenici bilo je muškaraca. (B.D.1970).

V.L. smatra da je u Srbiji povećan broj žena u novinarstvu kad je ta profesija počela manje da se plaća.

I ja sam dobila mogućnost da radim kao novinar onda kad je novinarstvo počinjalo da se obezvređuje. Moj je utisak da se žene nisu baš najbolje „snašle“ u tome, mislim to metaforično, jer ih je zaista mnogo koje su ispoljile veliku hrabrost držeći se profesionalnih standarda, i zbog toga rizikovale mnogo toga, odbijajući da prave kompromise. Vidim da je i na lokalnom nivou mnogo više žena novinara, ali je zato u većini medija urednik muškarac. Iako bi u situaciji kada je novinar često i fizički ugrožen logičnije bilo da na „teren“ istrčavaju muškarci. (V.L.1954)

Povećanjem broja žena u novinarstvu, dolazi do polne podele poslova i rubrika, te se izveštavanje o kulturi često smatra ženskom, dok sport važi za isključivo mušku oblast (Milinkov 2015). Empirijski podaci potvrđuju navode iz literature da se bez obzira na veći broj žena u novinarstvu, nastavlja sa podelom poslova i rubrika, te se ženama „dodeljuje” izveštavanje o kulturi, obrazovanju, zdravlju dok su muškarci informativno-politički i sportski novinari, što predstavlja horizontalnu segregaciju u profesiji (Hakim 2011).

Na primer, u kulturi su uvek kod nas radile žene. Ali to je nekako i očekivano. Žena će se pre latiti kulture u novinarstvu nego muškarac; mali je broj njih. Na primer bilo bi mi jako čudno da na čelu sportske redakcije bude žena. To bi već bilo, nekako, revolucionarno. Nismo nikad ni imali ženu novinarku u sportskoj redakciji. (I. S. 1977).

Navedeni primer pokazuje da novinarka ne dovodi u pitanje podelu na muško-ženske oblasti novinarstva, nego je smatra prirodnom, što ukazuje, da bez obzira na veći broj žena u medijima, suštinski novinarstvo ostaje oblast koja funkcioniše po principa koje su postavili muškarci, te se u tom kontekstu ne može ni govoriti o rodnoj novinarskoj kulturi. Sa druge strane, B.D. kaže da se novinari koji rade u kulturi, a to su žene, manje vrednovani i plaćeni od „informativaca“

I to je u startu dakle i u esnafu postavljeno tako da su uvek oni nekako važniji u toj zajednici. Samim tim to govori koliko je i kultura naravno skrajnuta, a i oni koji je prate. U kulturnim redakcijama čini mi se ima više žena. Super mi ova inicijativa sa fondacijom Tanje Petrović, što su počeli da dodeljuju nagrade i novinarima iz kulture. Mada su prva dva dobitnika muškarci. (B.D.1970)

Novinarke navode da se u pojedinim medijima, kao na primer u informativnom programu na srpskom jeziku *Radio televizije Vojvodine* žene nalaze u većini i na uredničkim pozicijama

Pa ja mislim da ima više žena[...]Ranije nije bila možda takva situacija, mislim to se smenjivalo. Ali sada su žene, na primer Sanda Savić koja je pri vrhu kao programska direktorka. Biljana Vorkapić koja je urednica informativnog programa na srpskom jeziku. Znači neke od, da kažem najodgovornijih funkcija, ipak danas nose žene. Druga stvar tamo unutar informativne redakcije različite emisije opet rade žene. Ima dosta urednica Dnevnika. Urednice jutarnjeg programa, koje su na primer napravile ogromnu razliku na RTV-u u odnosu kakav je bio nekad [...] Urednice Razglednica. Mislim da ima više žena i na novinarskim pozicijama i na uredničkim pozicijama, makar u redakciji informativnog programa na srpskom. (N.K1985)

Međutim, od nastanka *Televizije Novi Sad* 1972. (prvi generalni direktor bio je Ištvan Rajčan) na direktorskim mestima bili su muškarci. Od kako je *Radio televizija Vojvodine* transformisana u pokrajinski javni servis (na osnovu Zakona o radiodifuziji iz 2002. godine) samo u periodu od 2006-2008. žena je vodila tu medijsku kuću. Generalna direktorka tada je bila Dina Kurbatvinski-Vranešević čije imenovanje je bilo predmet osporavanja u javnosti ali ne zbog pripadnosti ženskom polu već zbog profesionalizma i integriteta narušenog devedesetih godina (Vreme 2007)¹⁷.

B.D.S. kaže da joj se čini da je i u *Dnevniku* bilo više žena ali i da nikad o tome nije razmišljala. Slična situacija je i u medijima koji izveštavaju na slovačkom jeziku

Urednica političke je bila žena. Bilo je u početku dvoje, troje novinara. Bili su tu Mirjana Živić, a kasnije i Denis Kolundžija, Aleksa Grubeša, Petar Klaić i drugi. Bilo je više novinara u drugim rubrikama: ekonomskoj, društvu, novosadskoj, sportskoj... Sad kad se prisećam, čini mi se da je

¹⁷ Tekst "Stara senka pod novim znakom" objavljen 15. marta 2007. godine u nedeljniku *Vreme* URL: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=491335>. Posećeno 5.03. 2016.

generalno bilo više žena nego muškaraca. Nisam o tome nikad razmišljala. Uostalom, uveliko se već u novinarskim krugovima pričalo tih godina da su žene preuzele ovu profesiju. (B.D.S. 1973)

*U Televiziji Petrovac bilo nas je sveukupno osmoro, od toga su bili suprotnog pola samo kameraman i šef montaže, isto tako u nedeljniku, sad se možda malo popravilo stanje pošto su neki ljudi otišli u penziju pa je dvoje njih više. Ali sad koliko je kod nas žena. „Rasćo kelko máme žien v redakcii?“ (pita kolegu u susednoj prostoriji a potom zajedno nabrajaju prim.aut) **Sekretarica, urednica, daktilografkinja, spikerka, organizatorka.....devet žena, da, sad su situaciju malo popravili svojim dolaskom kolege koji su došli iza mene. „Matrijarhat teški“** (dodaje kolega prim.aut.) (J.G.Č. 1981)*

Pa mislim da smo dosta uravnoteženi što se toga tiče, ima nas i žena i muških dovoljno. Eto ja recimo nikad nisam o tome razmišljala, iskreno. (T.S.1983)

Zajedničko za novinarke je da navode da su žene u većini u redakcijama ali i da o tome nisu nikad razmišljale odnosno da smatraju da ne postoji diskriminacija, što ukazuje da pitanje rodne ravnopravnosti ne posmatraju iskustveno u svom radnom okruženju već se više doživljava kao problem nekih drugih žena.

Ali ja to nešto ne razdvajam muško žensko tako da šta ja znam, svejedno mi je. Mislim nemam taj neki momenat da li je ženi teže, lakše? Mislim po prirodi stvari žena kad ima decu onda joj je teže bilo šta da radi. Pa sad i u novinarstvu još možda teže, u banci isto teško verovatno [...]Ne znam ja ne vidim tu neku veliku diskriminaciju što se tiče žena u novinarstvu, ako je reč o diskriminaciji. O mogućnosti da dođu do informacije i to opet zavisi od snalažljivosti osobe bez obzira da li je muško, žensko, tako da ne znam kako bih se izjasnila drugačije. (M.F. 1968)

Većina novinarki koje su učestvovala u istraživanju kaže da nema lično iskustvo neravnopravnog položaja u odnosu na muške kolege, što se poklapa sa nalazom da su novinarke zastupnice teze da ne postoji problem rodne ravnopravnosti u novinarstvu (prema Skozza 2008). Međutim novinarke smatraju da je ženama ipak teže da opstanu i postignu uspeh u novinarskoj karijeri.

Dešavalo se da se novinarkama prebacuje „prekomerno“ bolovanje ili da se posle porođajnog odsustva ne vrate na svoje, nego, „niže“ radno mesto, ne po plati, već po profesionalnom angažmanu. (Z.R. 1949).

Što se tiče posla tu jesam povremeno osećala razliku. Na novinarke se generalno gledalo kao na manje vrednu vrstu. Biti novinarka, značilo je biti alapača, biti gruba, nadrkana... (B.D 1970)

Ima više žena u redakciji, ja volim da kažem kad uđem u redakciju da ona stoji na ženama, ali one nisu na rukovodećim pozicijama, uglavnom rade novinarski i voditeljski posao. (L.O.1973).

Nikad nisam osetila problem to što sam ja sad kao žena. Nemam uopšte tih nekih iskustava u tom smislu. (B.D.S.1973).

Pa ja imam utisak da žene nisu u težem ili gore položaju od muškaraca kada je reč o radu u redakciji [...] Iz razloga što ih sada ima mnogo, što dominiraju možda u toj sferi i što mogu da rade sve isto kao što rade i muškarci. Mislim to zavisi mnogo i od njihovog stava i od njihovog pristupa novinarstvu. Od tema koje biraju da rade ali ne vidim da su u gore položaju, da se manje poštuju nego muškarci u medijima [...] Ja nisam imala iskustvo da me neko manje poštuje zbog toga što sam žensko, nikada. (N.K.1985) .

Novinarke kažu da nisu doživljavle nerovnopravan odnos kolega i kolegica zato što su žena, ali i da su bile u lošijem položaju zato što su majke.

Tokom bavljenja novinarskim poslom nisam se osećala manje vredna zbog toga što sam žena, ali sam često osetila nepravdu zbog toga što sam kao majka dvoje dece morala da menjam kolege koji nisu imali obaveze, nisu imali dece, a da me urednik nikada nije pitao da li mogu i da li ima ko da mi pripazi decu, već je to bilo naređenje: „Moraš, radiš dok se on/ona ne vrate na posao!” (L.O. 1973)

Ja mislim da se promene i prioriteta, prvo njihovi. Posao negde dolazi na drugo, treće, peto mesto. Sa drugačijim žarom pristupaju poslu. To se oseti na kvalitetu toga što rade i samim tim onda se možda urušava taj njihov ugled u redakciji koji su ranije stekle, ili ih prosto ljudi drugačije doživljavaju kao nekog ko baš i neće moći svoje zadatke da ispuni. Da posveti toliko vremena nečemu jer mora da razmišlja o detetu koje je kod kuće. To je tačno. Tu je mnogo teže ženama u redakciji (N.K. 1985).

Zbog nestandardnog radnog vremena i nedostatka prostora za privatni život, pojedine novinarke ističu da žene koje rade u novinarstvu teško pronalaze partnera:

S obzirom na to, da ako se potpuno predaš ovom poslu nije lako biti žena u novinarstvu, jer ti tu imaš vrlo malo vremena za privatni život. Uostalom, teško se i udaju žene u novinarstvu. Evo, ovi kod

mene u Radio Novom Sadu, obično se nađu tu na poslu muž i žena. Pa onda imaju iste i priče i taj posao nose kući. To je posao sa kojim živiš. (I.S. 1977)

Novinarke smatraju da je broj žena u novinarstvu u vezi sa činjenicom da je novinarstvo postalo loše plaćena i malo uvažavana profesija.

*Da, malo para, a inovinarstvo se svelo i na puki PR. logično je da je ženska osoba atraktivnija da bude PR [...] Ne znam pravi odgovor zbog čega je to tako...Imaš ti sad gomilu menadžerki i urednica po raznim medijskim kućama, mada ih, činjenica je, nema na mestima generalnih direktora. **Top menadžeri su muškarci jer su verovatno veštiji u baratanju s novcem i sprovođenju biznis plana. Kad pogledaš i najbogatiji biznismeni i medijski magnati u svetu su ipak muškarci. (B.D.1970)***

*Iz najlošije plaćenih profesija muškarci se uvek povuku. To se desilo, na žalost, i novinarstvu. Uloga koju je novinarstvo dobilo u Miloševićevom periodu je bila uloga propagandne mašinerije. Novinari su zapravo bili (ili postali) njegovi društveno-politički radnici. Svi koji su se tome odupirali, mislim na kolege i kolegice zatečene u državnim medijima, ili su proterani, istisnuti, izgurani ili su iz tog prostora sami izlazili i tražili alternative. A dnevne novine izlaze svaki dan. I Vesti moraju da idu u pola osam. Dakle, neko mora napuniti taj prostor sadržajem koji se diktira. Ko pristaje na te uslove? **Ti su uslovi jedna nova igra, a s druge strane, to su potplaćeni poslovi. Dakle, poslovi za žene. (M.S. 1965)***

*Olako bi se još i moglo reći da je dobro u onom smislu da veći broj žena ima šansu da se afirmišu, pravi uzroci međutim sigurno su dublji. **Moguće je i što je slabije plaćen posao, mada nisam sigurna. Mora biti još nešto pored toga, analize će nas vremenom približiti odgovoru. Za sada činjenica je da se menja sastav zaposlenih u novinarstvu u korist našeg pola. (G.Š.T. 1948).***

*Koliko god da je sama po sebi činjenica da je više žena u novinarstvu bila dobra stvar, ja bi rekla „Bravo!“, a bojim se da je ta činjenica strogo povezana sa srozavanjem te profesije u svakom smislu. U smislu uvaženosti u društvu, materijalnom smislu, nadasve u profesionalnom smislu. Ne do srozavanja, na žalost potpunog urušavanja medijske profesije i situacije. **Staro je pravilo da su žene više u onim profesijama koje su manje uvažene, poštovane, manje plaćane, a ima da se radi, bojim se da je to razlog velike prisutnosti žena u profesiji. A sa druge strane što je opet vezano za ono što je vidno srozavanje profesionalno generalno, što se naša profesija užasno estradizovala, što na medijskoj sceni preovlađuje nešto kao „držači mikrofona“.(Ž.S.1953)***

Navedeni stavovi mogu da ukažu da novinarke vide uzročno posledičnu vezu između urušavanja ugleda profesije, finansijskog pada i povećanja broja žena u medijima. Može se zaključiti da muškarci ženama prepuštaju profesije koje postaju slabije plaćene, međutim i da žene, uz izuzetak onih koji brane dostojanstvo profesije, samim tim što su brojnije, snose deo odgovornosti za profesionalnu degradaciju novinarstva. Takođe, primetan je stav da žene i dalje ne mogu da budu menadžerke u medijima jer su muškarci „veštiji u baratanju novcem”, a pojedine novinarke smatraju da je opravdana podela na muške i ženske oblasti novinarstva. Bez obzira na povećan broj žena u medijima, njih nema mnogo na pozicijama koje imaju društvenu i ekonomsku moć.

*Da, nema ih uopšte među vlasnicima medija ili je to zanemarljivo. Nema ih mnogo ni na pozicijama glavnih i odgovornih urednika. **Dakle, tamo gde je skoncentrisana moć, tamo gde je novac, žene se i dalje ne nalaze.** Što se tiče drugih pozicija u novinarstvu i drugim medijskim profesijama, žene jesu jeftina radna snaga. (M.S 1965).*

Novinarstvo danas spada u grupu profesija sa malim platama kao što su i prosveta i zdravstvo u kojima je takođe prisutan veliki broj žena, međutim u privatnim medijima je jače izražena eksploatacija jer usled borbe za opstanak na marketinškom tržištu vlasnicima je socio-ekonomska zaštita radnika i radnica retko kad prioritet u odnosu na zaradu.

Mislim da su žene u novinarstvu danas u najgoroj poziciji od svih tih profesija zato što mahom rade u privatnim medijima koji ljude zapošljavaju na određeno vreme ili po ugovoru ili bez ikakvog ugovora a isplaćuju ih - u naturi, proizvodima dobijenim u kompenzaciji za reklame. Ima puno eksploatacije. Na primer, te male lokalne televizije pozovu devojkicu sa ulice, ponude joj posao voditeljke. Stave je pred kameru i - snađi se. Posle tri meseca je otpuste, jer nije zadovoljila i dovedu drugu devojkicu sa ulice. To je i eksploatacija ali i degradacija profesije. (J.Z. 1952).

Devojke i žene su ugroženije jer čine većinu na listama nezaposlenih u Srbiji, te su zarad ostvarenja osnovne životne egzistencije prinuđene da pristanu na loše uslove rada, što dovodi i do pada kvaliteta novinarskog posla i degradacije profesije.

I onda naravno da možete da diktirate uslove kakve hoćete [...] To se vrlo često dešavalo unazad ne znam ni ja koliko godina privatne gazde kojima ti mediji mahom, ja mislim, služe za pranje para jer se bave nekim drugim poslovima. Onda oni plate njih u tome što su izdilovali sa nekom firmom pa im je ona dala deset kila kobasica ili tri para cipela. Onda oni to umesto

plate daju svojim radnicima i radnicama koje drže „na crno“, neprijavljene. Dakle taj materijalni element, ta nesigurnost sve je to dovelo do potpune degradacije profesije. (J.Z. 1952).

Patrijarhalno razumevanje predodređenosti žena da vaspitavaju i neguju (Popović 2014) čita se u stavu da se ne može povući paralela između feminizacije nastavničke i novinarske profesije, bez obzira što su obe postale malo vrednovane u društvu i loše plaćene

Mislim da su to dve „priče“. Pedagoški angažman žena prolazi iz njihove prirode (ona koja odgaja, vaspitava). Žene su novinarstvo stizale uporedo sa tzv. svojim pravima da budu ravnopravne. Ne znam da li su žene bolji pedagozi od muškaraca ili su senzitivnije[...] Ali u aktuelnom novinarstvu ima nekoliko zaista sjajnih novinarki koje se, u proseku, više od muških kolega bave „vrućim“ temama. Strana mi je pomisao o „srozavanju“ bilo koje profesije zbog „masovnosti. (Z.R 1949).

Na osnovu navedenog zaključujem da pojedine novinarke smatraju da je, brojniji ulazak žena u učiteljsku i nastavničku profesiju deo prirodnog razvojnog društvenog procesa jer se obrazovanje i vaspitanje na osnovnom nivou podrazumeva kao „ženska” oblast, dok je bavljenje novinarstvom, ulazak u sferu za koju se ne podrazumeva da je prirodno ženino okruženje, rezultat borbe za ravnopravnost. Iz ovog se može čitati patrijarhalni obrazac o predodređenosti muškaraca i žena za bavljenje određenim zanimanjem. Činjenica je da u obe profesije žene ulaze kao druge, i da je „osvajanje” i jedne i druge oblasti rezultat borbe za jednaka prava žena u društvu, kao i da ta borba i u slučaju prosvete i novinarstva nije u potpunosti završena.

Kao i u slučaju kompozitorki koje, bez obzira što se na čelnim pozicijama institucija, udruženja i drugih organizacija u većem broju nalaze muškarci, sebe predstavljaju kao „jednake” sa kompozitorima” (Kostadinović 2014) i pojedine novinarke navode da su jednake jer „muški” odgovaraju profesionalnim obavezama. Iako su muškarci u većini i dominiraju na uredničkim, direktorskim, vlasničkim pozicijama, odnosno pozicijama moći nijedna novinarka ne navodi da je lično osetila da je u neravnopravnom položaju zato što je žena. Novinarke se slažu da je ženama ipak teže da opstanu i postignu uspeh u novinarskoj karijeri, pogotovo ako su majke, te pojedine navode da nisu manje vrednovane i diskriminisane u redakciji kao žene, već kao majke.

Stoga zaključujem da se u slučaju većine novinarki rodni identitet shvata kao statički žensko-muški polaritet a ne kao „kategorija višestrukih identiteta uz stalnu konstrukciju i

pregovaranje” (Torkkola, Ruoho 2011). Može se govoriti da se kod pojedinih žena u novinarstvu, usled nesvesnog odvajanja određenih komponenti sopstvenog identiteta kao što su profesija, pol, majčinstvo, može govoriti o minimalizovanju rodnog identiteta jer se on izjednačava sa ženskim i tako postavlja kao potencijalna smetnja izazovima profesije.

4.7. Privatno je javno: brak, porodica, deca

Lična iskustva profesorki u akademskoj dijaspori (Sedlarević 2016) i izvođačkih umetnica (Klem-Aksentijević 2016) pokazuju da je moguće uskladiti karijeru sa porodičnim životom, čime se demantuje stereotipna pretpostavka da su žene koje su posvećene ostvarivanju karijere prinuđene da se odreknu bračne zajednice i dece.

Mada se u literaturi (Čejmbers 2007) prema podacima iz američkog društva navodi da žene novinarstvo napuštaju u ranim tridesetim godinama kada reše da zasnuju sopstvenu porodicu, empirijski podaci o novinarkama kod nas pokazuju da je moguće uskladiti porodičan život i profesionalne obaveze u ovoj dinamičnoj profesiji. Tako od 16 intervjuisanih novinarki, bračnu zajednicu ili partnerski odnos, o kom javno govore, nisu ostvarile samo tri novinarke¹⁸, jedna novinarka je kao mlada ostala udovica, a jedna je razvedena sa dva deteta. Od novinarki koje nisu u braku i nisu zasnovale sopstvenu porodicu dve pripadaju starijoj generaciji (V.Š.1948 i V.L.1954), dok je jedna karijeru počela 2000. godine (I.S.1977) i ima bračnih planova.

Godine u kojima novinarke postaju majke mogu se omeđiti ranim dvadesetim (dve novinarke postaju majke kao studentkinje) i drugom polovinom dvadesetih, što se sedamdesetih godina smatralo poznim godinama za rođenje prvog deteta. Samo jedna novinarka dete rađa u svojoj 35. godini. Zajedničko za većinu novinarki koje imaju decu je da zbog specifičnosti posla i dužeg i češćeg odsustva kao i noćnih dežurstava brigu o deci ali i kućne poslove (pripremanje obroka, spremanje) preuzimaju njihove majke, bake, tetke ili u nekim slučajevima i muževi.

¹⁸Novinarka N.K. se venčala 2015. godine, a intervju je snimljen septembra 2014.

Ubrzo nakon toga dobila sam i dete, išla na bolovanje, vratila se na posao i nastavila sa studijama i u međuvremenu se razvela i vratila se u svoju porodicu. **Baba, mama i sestra su mi pomagale** (J.Z. 1952).

I ja sam tu konkurisala a moram priznati da sam imala ozbiljnu dilemu jer otvoreno govoreći ja sam bila pri kraju studija, udata i imala sam već jednu ćerku. I negde, znate ono kada ste iskreni sami sa sobom mislila sam da je realna strepnja ako počnem da radim. (Ž.S.1953)

Imala sam 27 godina i bila među „starijim prvorotkama“. Porođajno odsustvo je tada bilo šest meseci, pa je sin od tog uzrasta krenuo u jaslice“ **Ja sam radila uglavnom večernje događaje, putovala, najčešće za potrebe Hronika Sterijinog pozorja . Mlada sam ostala udovica sa sinom, ali sam se snalazila. Bili su na usluzi moji roditelji, rođaci, prijatelji. Moj otac „širokih shvatanja“ jedino nije razumevao zašto ne mogu redovno da ručam sa njima u podne.** (Z.R. 1949).

Sinovi G.Š.T se rađaju 1977. i 1980. godine u vreme kada je zbog nepodobnosti bila prebačena iz *Magyar Szó-a* u pres biro Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Vojvodine. Bez obzira na razočarenje jer ne može da se bavi novinarstvom kaže da joj je kancelarijsko radno vreme odgovaralo dok su deca bila mala.

Znam da je to puno značilo, naročito mojim sinovima, a i meni. Nešto da bude i lepo kad je već Sudbina mimo moje volje uplesala u moj život[...] **Jako sam želela decu, jedva sam čekala da postanem majka, čak sam mislila da sve ono što nismo mi u svom detinjstvu mogli da dobijemo, što naši roditelji nisu bili u mogućnosti da nam obezbede, da im priuštimo [...]** *Silom prilika doživeli smo lom '96. godine sa starijim sinom ali o tome ne želim da pričam.* (G.Š.T. 1948)

Kad je reč o stresu, na listi zanimanja posao novinara je na vrhu smrtnosti (iza profesionalnih vojnika, vatrogasaca, pilota, direktora kompanija za odnose s javnošću, policajaca i hirurga) zbog dinamike, tempa, surovosti i rizika (prema Jevtović i dr 2014: 37). Novinarke koje su majke naglašavaju da su zahvaljujući pomoći majki i baka, i tek u dva slučaja supruga i dede, uspevale da izbegavaju dodatne frustracije.

Da ja nisam imala majku na koju sam se mogla zaista osloniti u smislu čuvanja dece u bilo koje doba dana ili noći ili preko vikenda kadgod treba nešto da radim, pretpostavljam da ipak ne bih mogla tako. *Ali zahvaljujući i tim uslovima i ja sam do kraja i mogla i jesam se oslanjala na nju i to mi je bila neverovatna pomoć. Čak mislim da nisam nikad bila nijedan dan na bolovanju zato što mi je dete bolesno.* (Ž.S.1953).

Bilo mi je teško da uskladim sve to i mislim da sam često zapostavljala decu zbog posla, njih je čuvao suprug kada sam ja radila, pomagao nam je i deda. Sve dečije bolesti sam odradila, stvarno ne znam kako bih sve to izvela da sam bila samohrana majka. (L.O. 1973)

Tata ga je i kupao, hranio i presvlačio i kasnije učio da ubacuje loptu u koš, vozi bicikl [...] Tata spremi i stan, ali ne voli baš da kuva, jer kao ja to bolje umem. (B.D.S 1973).

Ja sam zbog toga osećala grižu savesti, ali onda sam savest umirivala govoreći sebi da ovo što ja radim moram da radim, i da, ako to ne radim, moj sin Lazar neće imati gde da živi, ni razloga da u ovoj zemlji ostane. I da sam ja za njegov budući život vrednija ako radim svoj posao, nego ako sedim i držim zvečku ili mu pripremam papicu. Znala sam da je u dobrom okruženju, najboljem mogućem. Dakle, u okruženju mojih roditelja koji su mu bili posvećeni. Tako da ti moji izostanci, čini se, nisu bili za njega naročito bolni, bio je još mali. On je tada imao dve-tri godine. I mislim da sam, ipak, na kraju ispala dobra mama. (M.S. 1965).

Pojedine novinarke pominju da su imale/imaju „grižu savesti“ pošto nisu u potpunosti mogle da ispune društveno zadatu konstrukciju „dobre mame“. Navedeno je razumljivije ukoliko se uporedi sa rezultatima istraživanja stavova građana Srbije o rodnoj ravnopravnosti koji pokazuju da je u velikoj meri prisutno uverenje da porodica i kuća „trpe“ ukoliko je žena zaposlena. Polovina ispitanih (53%) smatra da će dete predškolskog uzrasta verovatno patiti ukoliko je majka zaposlena, da je za dobrobit dece optimalno da muškarac zarađuje, a žena se posveti porodici (50%), kao i da briga o deci pre majčina nego očeva dužnost (45%) (Čikoš 2014: 37).

Nedavno sam se sreća sa statistikom da, Ministarstvo za socijalnu politiku je pravilo anketu, osam od deset ispitanika podržava stav da posao žena trpi zbog porodičnih obaveza [...]Sada se slažem sa ovom statistikom. Pošto imam sad svekrvu, imam i mamu živu u istom mestu prebivališta, tako da se uzajamno dopunjujemo kada ja i suprug ne stižemo da ni trenutka nemaju osećaj da su zapostavljene. Kad mogu posvetim se kćerkama maksimalno. Znači to je taj neki ritual to što sam pominjala da sam jako volela tata kad čita te knjige. (J.Č.G. 1981)

Možda sam ponekad bila vrlo sebična jer je mene taj posao strašno ispunjavao. Ja sam na primer radila po deset, dvanaest sati ali to je bio moj izbor. Igrala sam se. Niko mi nije rekao ti moraš da sediš na poslu toliko i toliko [...]Sretna je okolnost da sam uvek imala podršku porodice (J.Z.1952)

Sa druge strane, prisutan je i patrijarhalni obrazac porodičnih uloga, jer u slučaju kada žena ne stiže zbog profesionalnih obaveza, njene „dužnosti“ uglavnom preuzimaju druge žene iz šire porodice (baka kuva ručak i sprema stan), a muškarci se vrlo retko pominju na tim poslovima i to uglavnom u segmentima zabave (deda priča bajke, muž čuva decu). Samo u jednom slučaju govori se o konkretnim kućnim poslovima koje suprug preuzima. Navedeno potvrđuje zaključke istoričarke Mari-Žanin Čavić koja kaže da bez obzira što se osećala promena u privatnoj sferi u Jugoslaviji u drugoj polovini 20. veka i dalje su porodični i kućni poslovi bili na teretu žena, a tek svaki sedmi muškarac učestvovao je u kućnim i domaćičkim poslovima. „Nisu samo muškarci teško prihvatili kolegice kao ravnopravne u svetu rada, već su i žene oklevale da se odreknu vekovima uobičajene prakse da je žena jedina odgovorna za porodicu“ (Čavić 2013: 270,271). Navedeno ilustruje i priča I.H.K. koja kaže da su, bez obzira na njen uspeh u profesionalnoj karijeri, druge žene često nametale rivalstvo u poslovima koji su smatrani tipično „ženskim“, što joj je oduzimalo znatno vremena.

Znači da li umem tako da skuvam? Da li umem tako da vezem? Da li umem da sašijem? Ja sam sve umela. Možda ne tako dobro, ali ni jedna od njih nije sve umela [...] Mislim se, ako može nepismena žena, pa nije istina da ne mogu i ja. Mada je to dosta trošenje snage ako to radiš zato što to kao treba da radiš. (I.H.K. 1944)

Ovaj navod poklapa se sa tvrdnjom da se u socijalističkoj Jugoslaviji „model represivne patrijarhalne porodice i nevidljivog rada u kući“ nikad nije dovodio u pitanje niti je bio u fokusu zvanične politike, bez obzira na načelnu podršku emancipacije žena (prema Vilenica 2013: 17)

Nije tu bilo neke mistifikacije, to se radilo „u hodu“, prema potrebi. Nisu te discipline bile „obraz i čast“ kao u vreme naših majki, vaših baka. (Z.R.1949)

Sami smo se organizovali oko vođenja domaćinstva, podelili poslove, ja kućnu pomoćnicu nikada nisam imala. Nisam ni osetila potrebu, tako sam učena u detinjstvu [...] Zimnica je stavljana, ja i dan danas kuvam pekmeze, stavljam voće u tegle, kuvam paradajz. Tako planiram da zlu ne trebalo možemo dodatno još jednu godinu izvući sa „zlatnim rezervama“ u špajzu. (G.Š.T 1948)

Za razliku od kolegice koje kažu da su, uz pomoć šire porodice, u mogućnosti da se u potpunosti posvete poslu koji vole, te da, svesne svog izbora, nemaju grižu savesti zbog toga

što malo provode vremena sa decom, L.O. kaže ponekad nailazi na nerazumevanje porodice za posao ali ni kolega za majčinske obaveze.

*To me je povređivalo, niko me nije vređao na nacionalnoj osnovi, ali me je vređalo to što urednik i kolege nisu poštovali to što sam mama. **Mislim da je i moja porodica pomalo besna na mene, jer nemam uobičajeno radno vreme, nemam vremena za njih.** Doduše, nekada bude slobodnih dana pa se družimo, ali nekada kada se zareda nekoliko dana snimanja, montaža, boravka na terenu - bude teško. (L.O.1973)*

Ono što je zajedničko profesorkama Univerziteta u Novom Sadu (Savić, 2015) i profesorkama u akademskoj dijaspori (Sedlarević 2016) jeste da su im bračni partneri velika podrška u izgradnji karijere. Većina novinarki isto tvrdi, dok jedna novinarka eksplicitno navodi da suprug nema razumevanje za njene obaveze na poslu, a jedna kaže da muž delimično razume njeno često odsustvo. Kada je reč o mlađim bračnim parovima, novinarke izbegavaju da pričaju o kućnim „obavezama”.

Pa iskreno rečeno, tako za među ženske razgovore, on je rekao „Ti karijeru preko mojih leđa nećeš praviti“. Pa ako je tako kod mene nema lupanja jaja za ručak, nego svaki dan kompletan ručak. Čak sam i šila i štrikala svojoj deci, imam dve devojčice, devojke, majke su već.. (I.H.K.1944)

Mislim da kao i svaki muž bude tu kao „Jao opet ćeš biti odsutna dva dana“, pošto su tu i seminari i razne konferencije kad je neophodno da zaista budem odsutna po par dana. Pa ne znam kada dođem kući pa imam da pišem pa „Opet, pa kada će prestati?“. Ali pošto je on profesor fizičkog vaspitanja i sporta i isto ima te treninge u školi, te ide sa učenicima na razne ekskurzije, našli smo neki dogovor da imamo razumevanja jedno za drugo i da se na neki način pomazemo, koliko možemo. (T.S.1983)

Veće razumevanje za specifičnosti novinarskog posla postoji kada se supružnici nalaze u istoj profesiji

*Mislim da je to pozitivna stvar, zato što ponekad je to bio tempo život ili ludilo. Sada mislim da sam imala muža koji je imao neko striktno radno vreme, bankarsko, pa sad nećemo ručati svaki dan tačno tad ili na koji način ili ćemo se snaći. **Da je automatski neko ko ne živi tu vrstu života to bi mu možda u najmanju ruku bilo malo strano ili čudno ali ovo je za njega bilo normalno. To uzajamno razumevanje za profesiju drugog, za obaveze drugog, zato što ti je to blisko i što poznaješ. (Ž.S.1953).***

*Većina novinarki u mojoj generaciji je imala decu, mnoga su odrastala među nama u redakciji. **Bilo je puno i novinarskih brakova, što je i teža i lakša bračna opcija.** Lakše u razumevanju i prepoznavanju problema, a teže u otklanjanju problema. (Z.R. 1949)*

Zajedničko za sve intervjuisane novinarke je da izbegavaju da govore o svom odnosu sa životnim partnerom, osećanjima, zajedničkim provedenim trenucima. Njih pominju u kontekstu roditeljstva, kućnih poslova, rešavanja stambenih ili egzistencijalnih problema, ali ne i kroz priču o emocijama. Slično je i kod profesorki akademskoj dijaspori koje o zasnovanoj porodici govore manje nego o roditeljskoj porodici iz koje su potekle. Na eksplicitno pitanje o braku takođe odgovaraju sporadično, što znači da prave autocenzuru ili striktnu podvojenost između privatnog i javnog (Sedlarević 2016). Zaključujem da je i kod novinarki bračni identitet u potpunosti shvaćen kao deo privatne sfere za koju se pretpostavlja da nije od javnog interesa u pripovedanju o sopstvenom životu. Tu vidimo element konstrukcije sopstvene životne priče za javni prostor kada je u pitanju malo nešto više od same profesije. Otuda podatke iz životnih priča uzimamo kao polazne kako bismo ubuduće mogli istraživati pomeranje granica govorenja o privatnom, što još uvek nije problematizovano u profesijama kao što su novinarke, kompozitorke, muzičark, profesork univerziteta.

Iako zbog zauzetosti novinarki, brigu o deci preuzimaju bake, to ne umanjuje potrebu majke da bude blizu malog deteta, što se zanemaruje kada se govori o majčinstvu jer se prevashodno razmišlja o potrebama deteta.

*Nekada je više bilo da on meni nedostaje. Taj fizički kontakt sa detetom, kad su oni mali, imaš potrebu da održavaš na dnevnoj osnovi. Često se dešavalo da ga ostavim da spava i kad dođem, uveče, on je već ponovo u krevetu. **Onda se ušuškam pored njega i zagrlim ga, i razmenjujemo energiju i ljubav.** Tako je bilo. (M.S. 1965).*

Iskustvo novinarki koje imaju decu može doprineti „interpretaciji promene uloga žena u istorijskoj i kulturnoj perspektivi“ koja se ogleda u razlici između materinstva i majčinstva (*materinstvo* se odnosi na zakonsku vezu majke i deteta, dok je *majčinstvo* skup praksi kojima se odgaja dete kao što je nega, hranjenje, vaspitanje, obrazovanje. Dok materinstvo podrazumeva ženu, majčinstvo ne mora da podrazumeva (prema Višnjić 2013: 97). Navedene priče novinarki polaze od materinstva kao biološke veze majke i deteta, međutim primetna je

sloboda izbora u ostvarivanju majčinstva jer se deo koji se odnosi na negu i hranjenje prepušta drugima, uglavnom ženama, dok one preuzimaju vaspitanje i obrazovanje (razgovaranje, čitanje, igra, zabava). Pojedine novinarke svesne nedostatka vremena, odlučuju se da kvalitetno provode trenutke sa decom pri čemu se izbegava međusobno isključivanje majčinskog i profesionalnog identiteta.

U takvoj situaciji, baka je bila zadužena za ishranu dece, mama, sestra, muž da ih pričuvaju ako zaglavim na poslu a kad dođem onda sa decom idem u šetnju, subotom u pozorište, žvrljamo okolo, igramo se, čitam im, zabavljamo se. To sam uspevala, da im čitam knjige, puno sam im čitala a i sami su brzo naučili da čitaju i puno razgovarala sa njima kad su već bili stariji. (J.Z. 1952).

Ako sa decom vremenski nisam možda preko dana toliko koliko bih možda bila da imam neko uslovno rečeno redovno radno vreme, onda sam gledala da ono vreme koje sam sa njima budem zbilja sa njima a ne samo pored njih. Ne znam, verovatno su i moja deca osetila posledice tog, i ko zna u nekim trenucima kako su doživljavale to što sam eto sad ja novinar ili što ne znam baš ima neki miting pa moram da odjurim ili šta već ali, sklopilo se. (Ž.S. 1953).

Usklađujući poslovne, porodične i obaveze u domaćinstvu novinarke svedoče da nemaju dovoljno slobodnog vremena koje bi mogle da posvete sebi, što je prepoznatljivo kod većine žena koje su zaposlene. O tome govori i podatak da su i u socijalističkoj Jugoslaviji zaposlene majke bile dvostruko opterećene predugim radnim danom, nedostatkom sna, stalnom iscrpljenošću i potpunim odsustvom slobodnog vremena (Čavić 2013: 270).

Jedino što u tim usklađivanjima nemaš vremena baš za sebe. Ja sam sto puta kretala na jogu, aerobik, kurs jezika, ali uvek nešto iskrasne [...] To druženje uglavnom se uklapalo u „radno vreme“. Ali, nisam zbog porodice zaboravljala prijatelje, već su se viđenja više preusmerila na kućna druženja. (B.D.S. 1970).

Volim da čitam knjige i volim da se sretnem sa drugaricama i drugovima, mada nemam baš mnogo vremena. Ali uglavnom slobodno vreme osim, kad posvetim porodici, normalno kćerkama i poseti mami, volim da pročitam dobru knjigu. (J.Č.G 1981)

Nepredviđeni novinarski zadaci koji se mogu pojaviti u bilo koje doba dana ili noći znatno utiču na planiranje i sopstvenog slobodnog vremena ali i porodičnih obaveza.

*Činjenica je da vi stalno imate tu nepoznatu jednačinu u svom životu kakav je nepredviđeni novinarski zadatak. **Isplanirate recimo svoje vreme, ali ako se dogodi nešto nepredviđeno, morate sve odložiti i otići na teren i kad vam se ne izlazi, kad želite da se odmorite, ili kada imate neke druge važne obaveze.***

Mnogi događaji ne pitaju za privatne prioritete. Ili se recimo spremate za spavanje, a iz redakcije zovu, treba nešto hitno uraditi. (V.L.1954)

Važan preduslov za zasnivanje sopstvene porodice je rešeno stambeno pitanje, međutim u period socijalizma novinarske plate su bile dovoljne da je mogla da se plaća i podstanarska kirija. G.Š.T. se udaje 1973. godine, kada je već godinu dana radila kao dopisnica *Magyar Szó-a* a potom iz dopisništva u Bačkoj Topoli prelazi u Novi Sad, gde sa suprugom, koji je bio tehničar na *Televiziji Novi Sad*, godinama živi kao podstanarka pošto je njihovo stambeno pitanje rešeno (kupovinom stana udruženim sredstvima PK SKV i *Televizije Novi Sad*), 1988. godine, kako kaže „maltene u zadnji momenat, pre „jogurt revolucije“.

Ako uporedim kiriju za podstanarstvo, pripravničku platu sa mogućnostima u današnjim vremenima, po meni, tada, od toga smo mogli živeti normalno, knjige kupovati, ići u pozorište i sve što je danas sve teže i teže, naročito mladima. Sa moje tačke gledišta – novinarke penzionera – položaj naših mladih kolega/inica je veoma neizvestan, a iz tog ugla mogu ih shvatiti da im se čini i budućnost besperspektivnom. (G.Š.T. 1948)

*Nisam od tih, ali mnoge moje kolege su dobijale stanove dok su radile na Radiju i Televiziji, koje su za budzašto posle otkupljivali. Bilo je povoljnih kredita, manje gužve po predškolskim ustanovama[...] **Sedamdesetih i osamdesetih su plate redovno stizale. Devedesetih smo umesto dela plate (od već pomenutih nekoliko maraka) dobijali kutije keksa, džemove[...]**Znam da danas u Dnevniku plate kasne mesecima. (Z.R.1949)*

Ukoliko zbog obaveza na poslu nije stizala da pripremi ručak, Ž. S. se seća da su sedamdesetih i osamdesetih godina mogli da priušte odlazak u restoran, što je danas mnogo teže.

***Nekada kada nisam stigla da skuvam ručak zato što sam morala da budem na nekom događaju, ako ne postoji drugo rešenje, pokupimo decu i moj muž i ja kažemo – idemo u restoran na ručak [...]** Danas ćemo to teže, ne znam kako drugi svet, ali mislim da prosečan ili onaj koji je u socijalnom smislu ispod proseka, gde ja sebe ubrajam, teže će se ili nikako sada odlučiti na to. (Ž.S. 1953)*

U odnosu na novinarke koje su porodicu zasnivale sedamdesetih godina kada je država pomagala u rešavanju stambenog pitanja, poslednjih nekoliko decenija egzistencijalne nesigurnosti znatno se teže dolazi do sopstvenog stana. Novinarke mlađe generacije navode da je plata novinara u Srbiji nedovoljna za osnovne životne troškove, što utiče da manje razmišljaju o rađanju dece i formiranju porodice, a više o dodatnim poslovima koji donose zaradu.

*Pa, ja radim moj posao samo zato što ga volim. Dobro, lako je meni da tako govorim, kada nemam ni muža ni decu. Kada pogledamo zemlje u okruženju, u Hrvatskoj novinar ima platu hiljadu petsto evra. U Sloveniji dve hiljade evra [...] **Ali ja u mom radiju imam platu četrdeset dve hiljade dinara i to mi je malo za život s obzirom na to da plaćam stan na kredit. To jeste moj stan, ali ga otplaćujem [...]** Plus gde su tu računati, koliko meni ostaje za život? [...] E, onda vidiš u kakvom položaju živi novinar danas“. (I.S 1977)*

***Pa meni bi lično nedostajalo možda trideset hiljada a i da budem plaćena za taj posao koji radim jer ga ne radim osam sati, nemam radno vreme. Često i slobodan dan iskoristim za neko snimanje. Meni lično nije dovoljna plata, sada po merama štednje Vlade minus 10 posto nekih 26 hiljada[...]** Put me na primer izade jedanaest hiljada, to je mesečna karta međugradskog prevoza autobusom. (J.Č.G 1981)*

Zaključujem da novinarke uglavnom malo pričaju o braku, deci i sopstvenoj porodici jer smatraju da je ta tema deo privatnog života, te samim tim nije od javnog interesa i u intervjuu taj segment svog života posmatraju uglavnom u odnosu na usklađivanje sa profesionalnim obavezama. Feministička svest da je privatno javno, o čemu uglavnom sve znaju, ne primenjuje se na lični život. Uglavnom ostaje na snazi patrijarhalni model shvatanja porodičnih odnosa kao isključivo privatne sfere u kojoj žene i muškarci imaju strogo zadate i nepromenljive uloge. To nadalje otežava drugačije razumevanje i efektnije ukrštanje rodnog identiteta sa profesionalnim identitetom što usporava i razvoj rodno određene novinarske kulture i u krajnjem ne doprinosi ravnopravnijem položaju žene u društvu.

Za razliku od sopstvene porodice o kojoj iznose samo osnovne podatke, sećanja na roditeljsku porodicu su bogatija, ilustrativnija, što se može obrazložiti time da se sa jedne strane konstruišu uspomene na detinjstvo i mladost, kojima se daje nostalgičan i emotivniji ton, ali i potreba da se pripovedanjem o roditeljima izrazi poštovanje i neka vrsta zahvalnosti.

4.8. Jezička upotreba novinarki u Vojvodini: maternji, profesionalni, rodno osetljiv jezik

Jezik nije samo sredstvo komunikacije već i pokazatelj odnosa moći i kontrole u jednom društvu a samim tim može biti i sredstvo diskriminacije. Sam jezik nije moguće jednoznačno definisati, te ne postoji ni jednoznačna definicija maternjeg jezika, stoga možemo govoriti o nekoliko kriterija na osnovu kojih maternji jezik može biti određen: prvi jezik koji se nauči, jezik kojim govori majka, jezik kojim se osoba najbolje i najčešće služi, jezik sa kojim se u procesu socijalizacije stiče sistem vrednosti neke grupe, jezik sa kojim se osoba identifikuje, jezik sa kojim drugi indentifikuju osobu itd (prema Skutnabb-Kangas 1981: 14, 15). Od ukupno 16 životnih priča vojvođanskih novinarki različitih generacija, pet je radilo ili i dalje radi u medijima na jezicima nacionalnih zajednica koji su im maternji (mađarskom, rumunskom, rusinskom i slovačkom jeziku, mea novinarki kojima je maternji jezik romski).

Rezultati analize pokazuju da su novinarke u Vojvodini u mogućnosti da izaberu jezik koji će koristiti u profesionalnom radu: maternji ili jezik većinskog naroda (srpski) u zavisnosti od medija u kojem rade. Intervjuisane novinarke imale su mogućnost da pišu na maternjem jeziku u medijima čiji su osnivači saveti nacionalnih zajednica¹⁹ ili u redakcijama koje su deo pokrajinskog javnog servisa (slovačka radijska redakcija i rusinska televizijska redakcija u okviru *Televizije Vojvodine (RTV)*).

Iako jezička politika u obrazovnoj i administrativnoj praksi najčešće primorava građane da se opredele za jedan od jezika kojim se služi kao maternjim, iskustvo novinarki pokazuje da jedna osoba može imati više od jednog maternjeg jezika, kao što su, na primer, deca iz višejezičnih brakova, što je karakteristično za multietničku pokrajinu kakva je Vojvodina.

Iz mešovitog sam braka, majka je Mađarica, tada smo živeli na Detelinari, gde sam krenula u dvojezičnu školu [...] Da, znam mađarski, dvojezična sam. Moj otac je Srbijanac iz Čačka, koji teško

¹⁹Nacionalni savet rumunske nacionalne manjine-*Libertatea*; Nacionalni savet rusinske nacionalne manjine-*Ruske slovo*; Nacionalni savet slovačke nacionalne manjine- *Hlas ľjudu* i Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine- *Magyar Szó*.

„lomi“ jezik i na srpskim akcentima, a kamoli na mađarskim umlautima, ali se jako trudio da nas razume, čak da progovori. Moja baka nije znala, ili je jedva znala srpski, dok nije stigao zet u kuću. Sećam se da je kupovala subotičke novine Het nap na mađarskom i da me je pitala šta znače reči na srpskom i ispisivala ih iznad mađarskog teksta. Meni je to bilo čudno, a njeno objašnjenje je bilo da ako „neko imaš u kući ko ne zna tvoj jezik moraš da naučiš njegov.“ (Z.R.1949)

Maternji jezik. Maternji jezik nije stalna kategorija neke osobe nego promenljiva ili dinamička. To znači da maternji jezik možemo usvojiti (u ranom detinjstvu), upotrebljavati i zaboraviti, odnosno služiti se drugim jezikom kao maternjim, pa ponovo naučiti maternji jezik. Navedeno ilustruje priča novinarkе T.S. koja je tokom školovanja prelazila sa rumunskog na srpski i obrnuto a u profesionalnom novinarskom radu koristi rumunski

Kažem bilo mi je malo komplikovano što sam na rumunskom pohađala prvih osam godina, pa sam u srednjoj ekonomskoj prešla na srpski, nastava je bila na srpskom u Zrenjaninu, posle u Rumuniji sam se opet vratila na rumunski jezik što nije bilo baš lako. (T.S. 1983)

Slična je i priča novinarkе L.O. koja se školovala na srpskom a u porodici su govorili rusinski jezik.

Školovala sam na srpskom jeziku, kod kuće smo pričali isključivo rusinski jezik, svako leto sam provodila u Ruskom Krsturu, kod babe, tu se pričalo samo rusinski, tako da govorim i jedan i drugi jezik dobro. (L.O. 1973)

Budući da je u novinarskoj profesiji jezik osnovna radna „alatka“ najprimenjivija je lingvistička definicija kompetencija maternjeg jezika po kojoj je to jezik kojim se osoba najbolje služi (prema Skutnabb-Kangas 1981: 15). Međutim usled promene profesionalne okoline i društvenih okolnosti može biti promenljiv i jezik kojim se osoba najbolje služi.

Ako si ti ostao unutar nacionalne zajednice onda se to računa da nisi mogo nigde drugde da odeš. I delom sam, nisam to svesno, ali možda sam zadovoljila, a i ružno bi bilo da kažem zapušila usta, kad sam prešla u Dnevnik i to u dnevno novinarstvo pa da vodim kulturnu rubriku što je pored unutrašnje politike najjača, ponekad i najjača...A kad sam na fakultetu pisala ili u školi srednjoj onda od mnogih Srba sam daleko bogatiji rečnik imala, a daleko se bolje izražavam, možda mi nekad promakne neki akcenat, ali tek kako njima ume da promakne“ (I.H.K.1944)

Iskustvo novinarki potvrđuje stav filozofa Ludviga Vitgenštajna „granice moga jezika su granice moga sveta“ koji upućuje da za subjekta koji saznaje, sem onoga što mu je činjenično dostupno, nema drugog sveta (prema Vranić 209: 153). Naime kvalitetan novinarski rad je teško ostvariv ukoliko se koristi isključivo maternji jezik pošto može da dovede do profesionalne autogetoizacije koja dalje može da doprinese getoizaciji određene grupe u društvu (prema Milinkov 2015)

U Radiju 021 smo se bavili temama koje su važne svim građanima, sada, u redakciji na rusinskom jeziku pratimo stvari koje su važne uglavnom samo za našu nacionalnu zajednicu, a ja ne mislim da je baš uvek važno ispratiti sve što se dešava, poput promocija iste knjige više puta u raznim mestima ili festivala koji su isti svake godine. Jako je teško naći stručne sagovornike za kompleksnije teme, nemamo stručnjake koji će nam govoriti na rusinskom jeziku – ekonomiste, psihologe, sociologe. (L.O.1973).

U socijalističkoj Jugoslaviji specifičnost multietničke Vojvodine bio je jezik manjih nacionalnih zajednica koji su, kao jezik sredine, putem svakodnevne komunikacije učili pripadnici drugih nacija. Poznavanje i upotreba jezika različitih etničkih zajednica koje su tradicionalno nastanjivale određene krajeve, smatralo se kulturološkim bogatstvom.

I naučila sam mađarski, dovoljno da se sporazumem i da razumem. Roditelji su i dalje radili a baba je i dalje vodila računa o nama [...] I imala je problem jer su u Bačkoj Topoli u većini bili Mađari pa su i prodavačice na pijaci uglavnom govorile samo mađarski i moja baba, polu Nemica polu Srkinja nije moga da se sporazume. Pošto sam ja u obdaništu od mojih vršnjaka i vršnjakinja dosta dobro naučila mađarski onda me baba uvek vodila na pijacu, da joj „tolmačim“ kako je ona to govorila, da prevodim njenu pijačnu komunikaciju, šta žene kažu, koliko šta košta. (J.Z.1952)

Bilo nam je obavezno da gledamo predstave i na srpskohrvatskom i na mađarskom jeziku. To smo kasnije obrađivali na časovima mađarskog i srpskohrvatskog jezika. (G.Đ.T.1948)

Voleli smo da povremeno govorimo makedonski sa cimerkom i njenim prijateljima Makedoncima, zatim ponešto smo naučili slovačkog, a o tome da smo znali na druženjima i uz gitaru zapevati na slovenačkom, ruskom, engleskom, pa čak i grčkom, ne treba ni govoriti. Smatrali smo to nekako zajedničkom baštinom. (V.L.1954)

Međutim, u pojedinim sredinama dolazilo je do raslojavanja pripadnika različitih nacionalnih zajednica, što je kulminiralo devedesetih godina.

Na moju žalost, kada smo došli u Novi Sad, mnogo ređe sam sretala Mađare/Mađarice, nisam više bila u sredini u kojoj bih mogla da usavršim mađarski. U Novom Sadu je tada mađarski bio getoiziran, odnosno, mađarsko stanovništvo je mahom živelo na Telepu ali i udeo mađarskog stanovništva je bio mnogo manji u Novom Sadu nego u Bačkoj Topoli. (J.Z.1952).

Profesionalno iskustvo novinarki, pripadnica različitih nacionalnih zajednica koje su se školovale, a potom i u novinarskoj karijeri periodično izveštavale na maternjem i na jeziku većinskog naroda (srpskom) pokazuje da maternji jezik ne mora biti stalna kategorija identiteta, nego dinamička te da je moguće imati više maternjih jezika a da novinarke u Vojvodini imaju slobodu izbora kojim jezikom će se služiti u svom profesionalnom radu. Navedena sloboda izbora najviše je uskraćena Romkinjama koje su usled višestruke diskriminacije (rodne, socijalne, etničke) retko prisutne u novinarskoj profesiji, a i u malobrojnim medijima koji izveštavaju na romskom jeziku u Vojvodini, uglavnom dominiraju muškarci.

Jezik profesije. Kada je reč o jeziku profesije mislimo pre svega na specifičnu upotrebu termina, reči ili fraza, ali i na sklop rečenica. Jezik profesije u novinarstvu je zavisno od medija i žanra, ličnog jezičkog osećaja i društvenog konteksta - karakteristična je upotreba svih jezičkih stilova (standardni, narodni, naučni, poetski, administrativni i politički). „U okviru opšteg novinarskog svaki novinar izgrađuje lični stil kojim izdvaja sebe kao stvaraoca, kao pisca, kao društveno biće, kao ocenjivača stvarnosti“ (Srđić 1979: 184). Prema Đuriću, u novinarstvu ipak, ma kako poželjna, ne odlučuje lepota jezika, već tačna upotreba: „štampan ili emitovan, jezik je pre svega sredstvo da se novost saopšti tačno, jasno, razmljivo. Tek onda možemo razmišljati o stilu“ (Đurić 2000: 126). Bez obzira što ovde problematizujem osnovno sredstvo novinarskog rada, ni jedna novinarka ne pominje eksplicitno pitanja jezika profesije, kao što to problematizuju profesorke univerziteta u dijaspori kojima jezik profesije najčešće nije i maternji jezik ili jezik sredine (na primer, u našu naučnicu u Holandiji je jezik profesije engleski, jer radi u takvom istraživačkom institutu, a jezik sredine je holandski, dok maternji srpski jezik koristi samo za pisanu i usmenu komunikaciju sa osobama u rodnom mestu u Srbiji).

Međutim specifičnost novinarskog jezika može se tumačiti u nekoliko navoda gde novinarke pojašnjavaju iskustvo prelaska iz jedne u drugu vrstu medija (radio, televizija, štampa), što je podrazumevalo i promenu načina izveštavanja.

Trebalo mi je vremena da se prešaltam na televiziju posle novina i radija, jer je televizija vizuelni medij, važno je šta kažete, još je važije šta pokažete, pa novinar mora odmah da razmišlja, kada radi neku priču, čime će to da ilustruje i to mi je bio najteži deo posla. (L.O. 1973)

Ja u to vreme gotovo ništa nisam znala o radu na televiziji. Ni o tehnologiji, važnosti slike, novinarskom izrazu u informativnom programu. (M.S.1965).

Inače, na štampano novinarstvo sam se teže navikla, iako sam imala utisak dok sam radila za televiziju da patim od „viška reči“. (Z.R. 1948)

Zaključujem da profesionalni jezik u novinarstvu ne predstavlja samo govor i pisani tekst već ga čine i ostali prateći elementi kao što su fotografije, audio-vizuelni sadržaji, zvuk i muzika koji su veoma važni za lakše razumevanje poslate poruke i bolju komunikaciju sa publikom. Navedeno je posebno izraženo poslednjih godina kada dolazi do konvergencije medija i pojave multimedijalnih sadržaja. Zato bi prolematiku profesionalnog jezika u novinarstvu trebalo posebno istražiti upravo u odnosu na pojavu i širenje multimedijalne prakse koja je u porastu kod nas.

Rodno osetljiv jezik. Kao što pravo na upotrebu maternjeg jezika pripadnika nacionalnih zajednica pokazuje stepen ostvarene ravnopravnosti manjinskih zajednica, upotreba rodno osetljivog jezika u javnom govoru je jedan od osnovnih pokazatelja nastojanja da se ostvari društvo ravnopravnih i jednakih građana i građanki. Budući da mediji imaju značajnu ulogu u oblikovanju društvene realnosti, vrlo je bitno da se rodno osetljiv jezik koristi u novinarskoj profesiji ali i da se, imajući u vidu edukativnu funkciju medija, promoviše njegov društveni značaj. Od šesnaest novinarki čije su životne priče zabeležene, šest gotovo sasvim dosledno koristi ROJ, ostale koriste ali ne sasvim dosledno, dok ga samo jedna ne koristi. Novinarke pripadnice starijih generacija koje su karijeru počele sedamdesetih godina uglavnom za sebe kažu da su novinari a ne novinarke, međutim generalno nemaju ništa protiv upotrebe rodno osetljivog jezika (Milinkov 2015).

Ja sam u profesiju ušla kao novinar i tako je završila. I ne zvuči mi to ni arhaično ni manje vrednovano. Ali, sada, kada govorim o svojim kolegicama iz prošlosti, govorim kao o novinarkama, kao što za žene koje se danas bave tom profesijom, kažem da su novinarke. (Z.R. 1949)

Postignut je veliki napredak, naravno, ne koriste ga svi mediji, ali makar smo stigli dotle da se u medijima trudimo ali opet mislim da nije kodirano u smislu kodeksa i obaveznog ponašanja i pisanja u redakcijama i bojim se da je to još uvek u velikoj meri prepušteno ličnom stavu ili osećaju ili svesti samog novinara ili novinarkе. (Ž.S. 1953).

Novinarka M.F. koja je karijeru počela osamdesetih godina navodi da joj je potpuno svejedno da li će se koristiti novinar ili novinarka

Ja se i dalje izjašnjavam kao novinar i napišem novinar iako sam novinarka [...] Valjda mi to ostalo iz tog perioda kad sam ja počela da radim, onda smo mi svi bili novinari. Dakle stvarno za sebe mogu da kažem novinarka ili neko je novinarka ali da mi sad i neko kaže novinar ja nemam taj problem da se kao pobunim, naljutim mada za neke druge ljude kad treba da stavim potpis ne stavim uvek u toj rodno ravnopravnoj, kako se već kaže, tako da malo sam zakržljala u tome, moram da priznam. (M.F. 1968)

B.D. koja u novinarstvo ulazi početkom devedesetih godina kaže da nema formiran stav o upotrebi rodno osetljivog jezika

*U redu je da se neguje, ali par puta smo u današnjem razgovoru došli do toga da je jako smešno reći trenerka ili trenerica za ženu koja trenira. **Ima tu nekih termina koji su, kako da kažem, neprevodivi u taj rodno senzibilni jezik i zato bi možda moglo smisliti neke nove termine.** Hoću da kažem da je meni to jednako odbojno kada silujemo jezik, kao i sa druge strane kada se nešto ne poštuje. (B.D.1970).*

Za razliku od starijih koleginica, novinarkе pripadnice mlađe generacije koriste rodno osetljiv jezik, ali ni one ne sasvim dosledno.

Ja sam ga, donekle, koristila i pre nego što smo doneli odluku o tome u Radio Novom Sadu, ali, ipak, postoje reči koje ne možemo upodobiti. Na primer, sudinica, sutkinja meni je to potpuno besmisleno da kažem. I reći ću sudija za ženu. Ili advokat. Ne znam kako da kažem- advokatica? Kada se kolebam, uvek konsultujem sa lektorkom. Poštujem rodnu ravnopravnost, kada je reč o jeziku, gde god je to moguće. (I.S.1977).

*Nedavno sam baš komentarisala sa kolegama u web redakciji da nikad do sad nisam primetila da se, na primer, u vestima agencije Tanjug za žene ministarke ta funkcija piše u muškom rodu. To stvarno nije bilo tako unazad nekoliko godina, čini mi se. **Meni je logično ako je u pitanju žena da pišeš u ženskom rodu.** Tako su nas učili i u školi, zar ne? (B.D.S 1973)*

***Ja koristim rodno osetljiv jezik, međutim, većinu ljudi nervira da kažu doktorka, psihološkinja i ginekološkinja.** (L.O.1973)*

N.K. koja je završila studije novinarstva smatra da je veoma važna upotreba rodno osetljivog jezika jer se na taj način naglašava da žene mogu biti sasvim jednake sa muškarcima, što ima edukativan značaj za društvo. Treba naglasiti da je tokom studija na Odseku za medijske studije slušala predavanja o rodno osetljivom jeziku i otuda naučeno može da primenjuje u praksi. To potvrđuje i zaključak da je za rodno osetljiv jezik potrebna podjednaka naobrazba, kao i za svaki deo gramatike srpskog (ili nekog drugog) jezika. Sem toga o ovoj upotrebi su novinarke sticale znanje i u alternativnom obrazovanju, na različitim seminarima.

*Mislim da je to jako važno jer ne mora žena da bude potpisana sa doktor nauka ako možeš da napišeš doktorka. Ne mora biti novinar ako može da bude novinarka. Prirodnije je, normalno je. **I pokazuješ ljudima da postoji znak jednakosti da mogu da rade iste stvari i muškarci i žene.** I mislim da se to sad dosta već negde i primilo po medijima, da to kolege koriste. Samim tim slušaocima, čitaocima, gledaocima to postaje prirodno, ušlo im je u uši i ti ni ne osećaš da se ta promena događa, a događa se što je dobro. (N.K. 1985)*

Upotreba ROJ u jezicima nacionalnih zajednica koje žive u Vojvodini zavisi od tipa jezika. Jezici koji poznaju kategoriju roda (slovački, rusinski, rumunski) su na jednoj strani, a oni u kojima kategorija roda odsustvuje (mađarski) na drugoj strani. Rusinski jezik je specifičan kada je reč o ženskom rodu:

***Baš sam razmišljala na tu temu i meni se čini da rusinski jezik više čuva tu rodnu senzitivnost.** Nikad ne bih rekla recimo da je Marija, ne znam, Malackov profesor tog jezika nego profesorka. Tako, recimo, rusinski žerna nikad nije dečiji lekar nego lekarka. (I.H.K. 1944)*

***U slovačkom jeziku tu smo jedinstveni i možemo se ponositi [...]** Znači tu nije problem sa nekim profesijama da bude ne znam žena direktor, Vesna direktor nečega, uvek će biti direktorica a samim*

tim što se tiče nas u prezimenu svake žene znači u oficijelnom predstavljanju bez obzira šta piše u rodnom listu imaće sufiks, završetak u prezimenu na „ova“ (J.Č.G.1980)

U mađarskom jeziku gramatika kao što znate ne označava konkretno rodove[...]Dokazuje i moje znanje gramatike, rodova srpskog jezika. Ranije ni u srpskohrvatskom jeziku nije u svakom slučaju bio naglašen rod, primera radi kod nekih imenica, kod naslovljavanja. Muški rod je dominirao, sada sa krivom crticom treba označiti rodne razlike u duhu rodne ravnopravnosti, kako je to i naučno dokazala profesorka Svenka Savić. Sa tog gledišta u mađarskom jeziku nije potrebno u svakom slučaju „prisilno“ upotrebiti rodne razlike, mislim na neka zanimanja/profesije, na primer; sekretar redakcije. Teško mi pada da izgovorimreč; sekretarica redakcije [...]Slušajući jezičare sigurno su na mestu nastojanja, jer upotrebom rodne ravnopravnosti menja se položaj žena u društvu. (G.Š.T. 1948)

Nedosledno korišćenje ROJ i u maternjem jeziku i u jeziku većinskog naroda može se opravdati nepostojanjem sistematskog obrazovanja za tu jezičku upotrebu u javnoj sferi. Presudnu ulogu za upotrebu rodno osetljivog srpskog jezika i kod novinarki pripadnica većinskog naroda i kod novinarki iz različitih nacionalnih zajednica, ima svest o bitnosti jezika za uspostavljanje rodne jednakosti, kao i neformalno obrazovanje u vidu različitih seminara, radionica i konferencija o ravnopravnom položaju žena u društvu.

Bila sam na seminaru isto mislim da je bila organizator Norveška kraljevina ali preko resornog ministarstva, tu su bile razne teme, žena kao objekt u reklamama, pojam žena u žutoj štampi i rodno senzitivnan jezik [...] I na kraju kad sam dobila ono reč rekoh da je rodno senzitivni jezik u slovačkom jeziku zastupljen sto posto. (J.Č.G.1980)

Donatori su se fokusirali na nezavisne medije pa su tako predstavnici svih članica ANEM-a u nekom periodu bili na raznim kursovima gde su novinari prošli obuku i dobili saznanja o razlozima upotrebe rodno senzitivnog jezika i primeni u medijima. (J.Z.1952)

Kao rezultat kampanje „Žene to mogu u medijima“ koja je u vidu seminara i radionica organizovana u pojedinim redakcijama u Srbiji, nastao je Kodeks rodno senzitivnog izveštavanja, međutim nije prihvaćen u svim medijima.

Gledano sa stanovišta prihvatanja „ponude“ koju je dala grupacija ženskih nevladinih organizacija kroz Kodeks rodno senzitivnog izveštavanja, mi i dalje nemamo veliki broj medija koji su spremni i otvoreni za promene. Kodeks je potpisalo i primenjuje dvadesetak medija u celoj Srbiji (uključujući nacionalni, pokrajinski i lokalni nivo). Ono što je dobro, to je da je B92 kao medij sa nacionalnim

pokrivanjem, prihvatio inicijativu i vrlo dosledno koristi rodno osetljivi jezik. Ne besprekorno, ali svakako dosledno. Sa druge strane ta praksa nije uvedena u javnom servisu, i to nije dobro. (M.S.1965)

U momentu kada u srpskom jeziku problematika rodno osetljivog jezika nije standardizovan, većina žena u novinarstvu nedosledno upotrebljava ROJ, što svedoči o njihovom individualnom nastojanju da doprinesu opštijem nastojanju da se pomoću jezika ostvaruje ravnopravnost polova i rodova u društvu, o čemu znanje dobijaju u raznim oblicima neformalnog obrazovanja već više od tri decenije. Upravo je ovo istraživanje pokazalo da bitnu ulogu za upotrebu rodno osetljivog jezika ima neformalno obrazovanje kao i svest novinarki o važnosti ovakvog načina komunikacije za vidljivost žena u profesiji, koja je sve jasnija i veća, ali i u društvu uopšte.

Želela sam u ovom radu da problematizujem odnos roda i jezika na način da ove dve komponente identiteta povežem sa trećom – profesijom, ali i sa drugim komponentama (kao što je obrazovanje – formalno i neformalno). Pokazujem da je ova problematika kompleksnija od zahteva ovog doktorskog rada, ali zbog njenog značaja ovde posebno naglašavam da o tome nema podataka u domaćoj literaturi, kako lingvističkoj tako i onoj u rodnim studijama. Tačnija bi ocena bila da se o jezičkoj problematici u odnosu na druge komponente identiteta osoba ili grupa uopšte malo i nedovoljno kod nas raspravlja, pa je onda očekivano i u interdisciplinarnim studijama roda istraživanja metodom interseksionalnosti nedostaju, za koje u ovom radu dajemo dosta primera. Budući da nema novinarstva bez jezika, smatram posebno važnim problematizovanje jezika profesije, maternjeg i jezika roda za budući okvir novinarskog posla ali i novinarske etike kod nas (ovde izostaje diskusija o jezičkoj diskriminaciji koja može biti istovremeno i u jeziku profesije i u maternjem i u rodno osetljivom polju upotrebe).

4.9. Diskusija: profesionalni/rodni identitet novinarki

U našoj zemlji postoje tri tipa novinara: *svaštar* (žargon za novinara koji prati sve teme i rubrike na koje ga urednik pošalje, pokriva veliki broj događaja na terenu), *specijalista* (uskostručan novinar, vezan za svoj sektor i više boravi u redakciji) i *slobodnjak/freelancer*

(nema matičnu redakciju već sam prati događaje nudeći priloge zainteresovanim medijima) (prema Jevtović i dr 2014: 43). Među intervjuisanim novinarkama nalaze se sva tri navedena tipa: one koje su radile ili rade u velikim redakcijama, dopisnice i slobodne novinarke. Pojedine su bile ili su i dalje na poziciji urednica, glavnih i odgovornih urednica, direktorki programa, dok je jedna vlasnica produkcijske a druga je bila direktorka novinske kuće.

Empirijski podaci pokazuju da je kod svih novinarki jasno izražen profesionalni identitet, one su ostvarene u svojoj karijeri o čemu svedoče i nagrade koje su dobile i ni jedna nije zažalila što je ušla u svet novinarstva (Milinkov 2015). Novinarke navode da, bez obzira koliko posao prate stresne i opasne situacije, novinarstvo i novinarski način života smatraju svojim životnim opredeljenjem.

Imala sam milion stresnih, užasnih situacija, navikla sam da tako funkcionišem. To mi još dođe kao podstrek, probudi inat. (B.D.S. 1973)

Bila sam uvek odgovorna i baš posvećena poslu. I uvek sam po tome računala, ja sam 24h novinar, prihvatila sam i da me u dva, tri, šest ujutro bude jer je to bio moj posao, moje opredeljenje. (B.D. 1970)

Jako je važno, bilo šta da radiš u životu, da daješ svoje emocije, jer ako ti to nesebično daješ i ako si otvoren i čistog srca, uvek ćeš dobiti povratnu, isto lepu i informaciju i emociju i dobrotu od tog čoveka, a možda ćete postati i prijatelji za ceo život. E, takvu sada emociju imam prema svim ljudima koje sam do sada snimala kada je reč o reportažama, s obzirom na to da mi u novinarskom poslu imamo i te kako nezgodnih situacija, pogotovo ako se bavimo dnevnim novinarstvom koje je vezano za informativni program. (I.S.1977)

Ako rezimiram, meni je novinarski posao od početka bio privlačan, zanimljiv, interesantan, dinamičan. Novinarstvo je mogućnost da otkrivete stalno nove prostore, teme, ljude, podneblja [...] Ili je dovoljno da samo dobijete neki impuls, negde čujete nešto i krenete u traganje za celinom. Ili slučajno naletite na svetove za koje niste znali da postoje uopšte. I to je lepota i suština novinarstva. (J.Z.1952).

Nikada nisam zažalila što sam počela da se bavim novinarstvom, divan je posao, jer imam osećaj da zaista pomažem ljudima. Najlepše je kada se jave ljudi i kažu da su posle našeg priloga o njima dobili pomoć. (L.O.1973).

B.D. smatra da svako svesno pravi izbore u životu, te da se ne može nametnuti tuđe mišljenje, pogotovo kada je reč o profesionalnom novinarstvu.

*Uvek vodim polemike na časovima „Izveštavanja u kriznim i ratnim situacijama“ kada mi kažu naše mlađe kolege kao „morali su da budu u službi propagande, da ne bi izgubili posao i ostvaili porodice bez hleba“. Ma nije niko morao. **Pa i drugi koji su rekli ne želim da budem u službi ratno huškačke propagande su imali porodice.** Kao što danas mogu da kažu neću da me kupiš nekim jeftinim ručkom ili cipelama. Novinari danas bedno žive, na ivici su egzistencije i onda su lako potkupljivi. Ja konkretno nikada nisam pristajala na to da me neko „kupi“ bilo čime. (B.D.1970)*

Najmlađa od intervjuisanih novinarki imala je priliku da izveštava sa događaja koji postaju deo svetske istorije, zajedno sa kolegama iz poznatih medijskih kuća:

*Od sastanka o egipatskoj krizi u Briselu do glasanja o poverenju vladi Enrike Alete u Rimu, odakle su nas poslali na Lampeduzu da izveštavamo o potonuću broda sa petsto emigranata iz Afrike. **To mi je stvarno bio doživljaj, sve ukupno i prilika da izveštavam rame uz rame sa novinarima sa BBC-ija, CNN-a i drugih svetskih kuća**[...] Druga stvar koja mislim da me je obeležila i da je ostavila veliki utisak na mene je Ukrajina [...] To je upravo kada su se događala ubistva demonstranata na trgu, kada su ih snajperima gađali i taj dan je poginulo oko sto ljudi [..] Tako da su to velike stvari i meni je jako drago što sam imala prilike da da ispratim neke velike svetske, rekla bih možda čak neke od njih istorijske događaje jer će ostati kao takvi upisani sigurno. (N.K. 1985)*

Novinarke koje su učestvovala u istraživanju zalažu se za rodnu ravnopravnost u društvu, što je sa opštim zalaganjem za poštovanje svih ljudskih prava u skladu sa etikom profesije. Međutim, izraženost ličnog rodnog identiteta zavisi od toga da li su i koliko uloge žene kao majke i supruge patrijarhalno postavljene u njihovoj porodici i na koji način ih novinarka prihvata. Na primer, novinarka I.H.K (1944), bez obzira što je u jednom periodu bila i na funkciji glavne i odgovorne urednice, pošto suprug nije tolerisao njene profesionalne obaveze (*Ti karijeru preko mojih leđa nećeš praviti*), ulagala je dodatnu energiju da se nakon završenih kućnih poslova i brige o deci bavi svojim poslom.

*Čak sam i šila i štrikala svojoj deci [...] To je stvarno bilo puno radno vreme, dok deca nisu stasala i više, a posle došli u pubertet, i to sam preživljavala, sve. **Ali čovek kad je mlad, i kad hoće, stvarno ima toliko energije da sam ja njih vukla i na probe pozorišta** [...] **Ali to je meni lepo sećanje.** Ja da*

se nisam tako bavila tim drugim, da sam samo svoj posao, svoju karijeru vodila, i tako možda bih stekla, titule, recimo. (I.H.K.1944)

Koliko je patrijarhalni okvir utemeljen pokazuje i potreba da se, bez obzira na karijeru i nedostatak vremena, drugim ženama iz okruženja dokaže da može da bude „dobra žena i domaćica“

Ja radim svoj posao i hoću da to pošteno odradim, ali mislim, sad ću reći neku jeretičku misao, da su žene same sebi najveći neprijatelji. One pristaju i češće su žene, jer muškarce je baš briga u suštini, pokušavale da mi nametnu a ja sam, moram biti iskrena nasedala, kompeticiju u oblastima koje su tipično ženske .(I.H.K. 1944)

Za razliku od prethodno navedenog primera, Ž.S. je, budući da je imala pomoć majke ali i razumevanje supruga koji je takođe bio novinar, uspevala u potpunosti da se posveti novinarstvu jer je delom bila oslobođena „ženskih” poslova, što može da ukaže na odklon od patrijarhalnih porodičnih normi. Međutim, shvatanje da posao mora da radi na isti način kao i muškarci, bez privilegija zbog toga što ima malu decu, ukazuje na bespogovorno prihvatanje tradicionalnih uloga u novinarstvu, zadatih po muškim merilima.

Dakle, to je uglavnom bio muški svet. E sad, moram priznati da ne samo što sam bila vrlo mlada u odnosu na kolege, nego i zato što sam žena prosto mi je bilo sasvim prirodno da ću raditi na isti način u istoj dinamici pod istim opterećenjem, kako bih rekla, da neću imati ni najmanju privilegiju ili popust zato što kod kuće imam dete ili zato što treba da skuvam ručak. Ja sam dosta, čini mi se, disciplinovani radnik i čini mi se da imam ozbiljan odnos kada je reč o poslu i da mi je uvek bio posao jako važan, ja sam ga naravno i volela ali obaveza kao nešto što je tu dato i da je to prva stvar. (Ž.S 1953).

Prema Margareti Melin, uz *stakleni plafon* (ograničeni dometi na lestvici karijere), strategija *dnevne rutine* je jedan od načina na koji se dominantna elita u novinarstvu (uglavnom muškarci) „brani od opasnosti ulaska nove grupe na njihov teren, usled kojih su žene često prinuđene na izbor karijera ili porodica (Melina 2008). Stav da ostvarenjem majčinstva i pratećih tradicionalno postavljenih ženskih uloga trpi profesionalna novinarska karijera jer zbog porodičnih obaveza žene ne mogu da ispune sve zadatke, ukazuje na koliziju, pa čak i na međusobno isključivanje rodnog i profesionalnog identiteta.

*I nije strašno bar sada, pošto nemam još dece, nemam porodicu. Ženama je teže onog trenutka kada dobiju decu, ja mislim da se promene i njihovi prioriteti. Posao negde dolazi na drugo, treće, peto mesto. Sa drugačijim žarom pristupaju poslu. **To se oseti na kvalitetu toga što rade i samim tim onda se možda urušava taj njihov ugled u redakciji koji su ranije stekle ili ih prosto ljudi drugačije doživljavaju kao nekog ko baš i neće moći svoje zadatke da ispuni.** (N.K. 1985)*

Navedeno mišljenje da novinarkama koje su se ostvarile i kao majke posao prestaje da bude prioritet, demantuju lična iskustva novinarki iz starijih i srednjih generacija (Ž.S, J.Z, M.S., M.F, L.O), koje su maksimalno posvećene profesiji, uspevši da je usklade sa majčinstvom. U slučaju J.Č.G, majke dve devojčice, pominje se „žrtvovanje“ porodice zarad profesije, jer smatra da su predanost i požrtvovanost vrlo važni za novinarstvo, pogotovo na početku karijere.

*I onda sam posle toga počela da razmišljam da stvarno možda provodim previše vremena na poslu. Koleginica koja me u stvari i preporučila kaže kako imam porodicu, slatku dečicu, rekoh da ali nemam završeni fakultet, nemam ni jednog dana staža sve je to nešto bilo honorarno preko omladinskih zadruga... **I ja kažem jednog dana ćeš verovatno i ti izabrati žrtvu znači to je ili profesija ili porodica, ja sam sad žrtvovala malo porodicu. Ali deca su u principu srećna.** (J.Č. G 1981)*

Bez obzira na materijalnu sigurnost i uspeh u novinarskoj karijeri koju potvrđuju nagrade i priznanja, samovrednovanje profesionalne ostvarenosti, na šta ukazuje svedočenje novinarkes I.S, je vrlo nisko izraženo jer se očekuje i zahteva muška potvrda životnog uspeha žene.

*Kada govorimo o stepenu emancipacije u našoj zemlji, ovo je super što ja imam. **Ali je zato s druge strane meni teško da nađem muškarca, jer se oni plaše emancipovanih žena.** Muškarci se povlače pred takvim ženama. Bila sam za emancipaciju žene, oduvek. Sad se pitam šta je dobro donela ta emancipacija? Žena mora da shvati, ok, imam to i to a sad moram u nekim segmentima života da spuštam rogove, ne mogu sad u svemu da budem prva i da imam mišljenje o svemu i da budem najbolja. Muškarcima treba ostaviti prostor za delovanje. Emancipovanoj ženi je potreban jak, stabilan muškarac koji nije iskomplekiran. (I.S. 1977).*

Patrijahalni kognitivni okvir predstavlja sistem društvenih struktura u kojim muškarci dominiraju, tlače i eksploatišu žene. Sociološkinja Silvia Walby smatra da je u savremenim industrijskim društvima patrijarhat moguće razumeti kao složenu kombinaciju šest

strukturalnih područja u kojima muškarci imaju prevlast nad ženama i izrabljuju ih: 1. *rad u kući* (muškarci prisvajaju vrednost neplaćenog rada žena u kući); 2. *plaćeni rad* (žene su segregirane u pojedina zanimanja i manje plaćene); 3. *seksualnost* (muška kontrola nad ženskim telima) 4. *kulturne institucije* (dominacija muškaraca u kulturnoj proizvodnji i u medijima); 5. *država*, (muškarci dominiraju institucijama i proizvode rodno pristrano zakonodavstvo); 6. *muško nasilje nad ženama* (prema Borić 2007: 51). Prisustvo patrijarhalno ograničenih rodnih uloga primetno je u shvatanju da žena kada postane majka nije u mogućnosti da se dovoljno kvalitetno posveti poslu. Sa druge strane, iskustvo novinarki pred koje se postavlja ili same postavljaju prioritet poslu u odnosu na porodicu, govori o žrtvovanju bitnog životnog segmenta i dominaciji profesionalnog identiteta. I na kraju lične priče novinarki koje su uspešno balansirale između porodice i posla jer su minimalizovale tradicionalno shvaćene ženske obaveze, pokazuju spajanje profesionalnog i rodnog identiteta. Za razliku od rodnog identiteta koji kod intervjuisanih novinarki varira od patrijarhalnog do feminističkog okvira, kod svih je jednako izražen profesionalni identitet, što potvrđuje koliko, kao i na koji način o toj temi govore u svojim životnim sećanjima.

4.10. Novinarke kao druge

Metod životne priče polazi od feminističkog pristupa budući da se fokusira na osećanja ljudi a ne samo na događaje koji se posmatraju kao bitan deo istorijskog sećanja društva. „Pamćenje je čin ljubavi. Osobe, vrijednosti, osećanja, strasti-jesu. Iako vezani za tačno određen vremenski trenutak, ne pripadaju samo tom trenutku, kao što i pjesma, napisana određenog dana i određene godine, ne pripada samo tom datumu i toj godini, nego pripada sadašnjosti života i nastavlja postojati i rasti” (Kopić 2015: 2).

Životne priče novinarki iz Vojvodine zasnivaju se na autobiografski podacima, koje, s obzirom na izgrađenu svest o javnom interesu, smeštaju u društveno-istorijski kontekst, dajući istorijskim događajima lični, emotivni pečat. U diskursnim strategijama novinarki može se čitati feministički postulat „lično je političko” mada ne treba zanemariti činjenicu da je njihova misao vođena prevashodno interesom društva u celini, jer, uz pojedine izuzetke, ne uviđaju nužnost posebnog naglašavanja interesa žena, niti sebe kao žene.

Sećanja novinarki koje su karijeru počele šezdesetih i sedamdesetih godina potvrđuju pretpostvku da žene u novinarsku profesiju ulaze kao *druge*. U prvim decenijama socijalističke Jugoslavije u novinarstvu su bili brojniji muškarci, što ilustruje rečenica: *Pa tada sam bila jedina, valjda mi je zato i bilo lepo* (I.H.K1944). Na koji način je društvo posmatralo žene u medijima pokazuje komentar novinarkine rođake: *Svima kaže da sam spiker, sramota je da kaže da sam novinar* (Z.R. 1949). Iako je većina (11) interjuisanih novinarki visoko obrazovana, reč je o smerovima na fakultetima koje su uglavnom upisivale devojke (književnost, srpski jezik), dok studije novinarstva prvi put pominje novinarka koja fakultet upisuje početkom devedesetih godina, što ukazuje da su žene bile *druge* i u pogledu formalnog obrazovanja za novinarsku profesiju.

Iako se u drugoj polovini 20. veka povećava broj žena u profesiji, one su bile i do danas ostaju *druge* kada je reč o upravljačkim strukturama u medijima.

Urednici su uglavnom bili muškarci. (G.Š.T. 1948)

Upravo je taj dopisnički način rada, pretpostavljam razlog zašto je bilo manje žena ili gotovo da ih nije bilo među dopisnicima. (Ž.S.1953)

Ali je menadžment, rukovodstvo medijsko, uglavnom bilo muško. (Z.R. 1949)

Ima više žena u redakciji [...] ali one nisu na rukovodećim pozicijama, uglavnom rade novinarski i voditeljski posao. (L.O.1973)

Ali opet urednička mesta naravno drže uglavnom muškarci, koliko ja znam. (V.Š.1948)

Nema ih uopšte među vlasnicima medija ili je to zanemarljivo. (M.S.1965)

Navedeno potvrđuje tezu o *staklenom plafonu* u profesiji jer žene uglavnom nisu u mogućnosti da dosegnu upravljačke strukture pošto te pozicije društvene i političke moći u medijima i dalje drže muškarci. Sem *vertikalne*, može se konstatovati i *horizontalna* segregacija muškaraca i žena zaposlenih u medijima. Iako se većina interjuisanih novinarki bavila (bavi) inoformativno-političkim novinarstvom, primetan je njihov stav o polnoj predodređenosti bavljena određenom vrstom novinarskog posla.

U kulturnim redakcijama čini mi se ima više žena. (B.D.1970)

Na primer, u kulturi su uvek kod nas radile žene [...] Nismo nikad ni imali ženu novinarku u sportskoj redakciji. (I.S.1977)

Iako bi u situaciji kada je novinar često i fizički ugrožen logičnije bilo da na „teren“ istrčavaju muškarci. (V.L.1954).

Novinarke se u sećanjima uglavnom osvrću na istaknute muškarce u profesiji ili u svom bližem okruženju koji su uticali, u većoj ili manjoj meri, da zavole novinarstvo i da profesionalizam postave kao imperativ u svom radu.

Kada sam počela sa pisanjem na mene je, pored mog strica, veliki utisak ostavio još jedan čovek, Jožef Žaki (József Zsáki) iz našeg mesta. On je stalno isticao i ponavljao što sam za ceo život zapamtila. Činila tako, kako je i predložio, da i srcem osećam: da „pod našim podnebljem samo dobar čovek može da bude dobar novinar. (G.Š.T.1948)

Pa dovoljno je ako kažem da sam imala privilegiju da radim u listu kojem je Staša Marinković bio glavni urednik, onda je mislim sve jasno. Dakle, to je ta vrsta privilegije raditi u tom listu. (Ž.S.1953)

Urednik je tada bio Slobodan Arežina, za mene jedan od najprofesionalnijih urednika. On je bio poput kapetana broda, koji vodi u određenom smeru, a vaše je da odradite taj mornarski posao koji treba. (V.L.1954).

Kolega i urednik Igor Božić koji nam je bio tu neko vreme odlazio je za Beograd [...] Čovek koji zna, taj posao drži u malom prstu i koji je bio u svakom trenutku tu da sa tobom prođe svaki detalj koji je nejasan, koji možda treba popraviti i koji treba na ovaj ili na onaj način oblikovati. I to se jako osetilo. (N.K. 1965)

Postojala je jasna podela na novinare-saradnike i velika imena NIN-a. De facto, neki od njih su i bili velika imena srpskog i jugoslovenskog novinarstva. I mi smo se s velikim poštovanjem, ja to moram reći, strahopoštovanjem, odnosili prema njima. (M.S.1965)

U to vreme su se novinarstvom više bavili muškarci. Jedan od mojih uzora je takođe bio muškarac - Dragan Babić, tadašnji novinar i urednik TV Beograd. Sjajan lik, erudita u svakom smislu. (B.D. 1970).

Među imenima koja se navode kao uzor u novinarstvu, nalaze se i pojedine novinarke, ali je njihov broj manji. Bitno je napomenuti da se, kada se govori o novinarkama, uz obrazovanje i stručnost, pominje i izgled, što nije slučaj kada se radi o novinarima.

Hrvatsku novinarku Silviju Luks sam tada doživljavala kao ženski novinarski ideal. Bila je kompletna, imala je baš sve što televizija traži: erudiciju, obrazovanje, glas, stav i vrlo sofisticiran izgled. (M.S. 1965)

Ilustrativan je i primer urednice iz sedamdesetih godina Stanislave Filotić koja se pominje kao boemka među tadašnjim novinarima, što je tipična predstava o muškarcima u novinarstvu koji vole društvo i kafane.

Recimo bila je tu Stanislava Filotić, čuvena Caca [...] Caca Filotić je bila jedna od najvećih boema, njeni štosevi se prepričavaju i dan danas po beogradskim kafanama, onim novinarskim. (V.Š.1948)

Iako se novinarke obuhvaćene istraživanjem ističu u svom profesionalnom radu, što potvrđuju nagrade i priznanja za novinarsku hrabrost i etiku, te samim tim njihove lične priče predstavljaju doprinos očuvanju, odnosno podizanju kvaliteta poslednjih godina prilično devastiranog novinarstva u Srbiji, primetno je da one sebe kao žene stavljaju u drugi plan, dok prioritet daju muškarcima i samoj profesiji. Konstatacija: *gledala sam da na muški način odgovorim tome i tu onda zbilja nije bilo nikakvih problema* (Ž.S. 1953) ukazuje na potrebu da se, bez obzira na postignuća, potisne žensko kako bi se naglasila sposobnost da se na muški način odgovori izazovima profesije. Ovde se može govoriti o tome da novinarke, minimalizujući svoj ženski identitet, smatraju da mogu biti i da jesu sasvim jednake muškarcima, ali sebe podređuju profesiji, koja je opet normirana po tradicionalnom principu, u smislu da dnevni red (teorija *agenda setting*) postavljaju muškarci. U tom slučaju rodni identitet postaje *drugo* u odnosu na profesionalni, što je i mogući razlog zašto, bez obzira na načelno zalaganje za ravnopravan položaj žena u društvu, novinarke ne doprinose mnogo (uz pretpostavku da se ne radi o nameri već o preuzetom modelu funkcionisanja) afirmaciji rodno osetljivog pristupa medijima, u smislu medijskog izveštavanja ali i rodno osetljivih politika u medijskim kućama. Ukoliko se pod novinarskom kulturom (*journalism culture*) podrazumeva ono što novinar/novinarica oseća, misli, deluje i jeste u istorijskom trenutku i predstavlja stvaranje značenja realnosti, neprestano pregovaranje, određenu moć, kao i zajednički pogled na svet za grupu novinara (Melin 2008) u slučaju većine novinarki može se konstatovati prisustvo rodno neosetljive novinarske kulture.

Sa druge strane, bez obzira na potiranje ženskog identiteta u drugi plan u odnosu na profesiju, na osnovu ličnih priča, može se zaključiti da je novinarkama vrlo bitno što su se ostvarile kao majke. Od 16 novinarki šest nemaju decu, od čega tri pripadaju mlađim generacijama, što otvara prostor za potencijalno majčinstvo. Novinarka koja je odlučila da ne želi da ima decu oseća se kao *drugo* u odnosu na žene koje su majke, jer društvo diskriminiše one koji se ne uklapaju u tradicionalno shvatanje porodičnog života.

Ako nisi u tom nekom šablonu koji ti je društvo nametnulo, a to je neka klasična porodica, odmah si problematičan, društvo te osuđuje i neprihvata. Mislim da je to skroz pogrešan ugao gledanja. Svako mora da ima slobodu izbora. Ako se zalažeš za neke građanske postulate, za slobodu govora, mišljenja, slobodu kretanja, onda ne vidim razlog da se boriš i za slobodu da budeš Ja kakav želiš da budeš, a ne kako ti neko drugi nameće. (B.D.1970)

Koliko je jak pritisak patrijarhalnih društvenih normi na one koji izaberu način života mimo tradicionalno uspostavljenih pravila (bračna zajednica muškarca i žene, deca), može se zaključiti na primeru dve novinarke penzionerke koje nemaju decu. U jednom slučaju, može se govoriti o diskursnoj strategiji prećutkivanja svega što je u vezi sa privatnim životom, dok je u drugoj reč o strahu od javnosti, jer je konstatacija izrečena tokom snimanja razgovora da ima „sreću ili nesreću što nema porodicu” zbog specifičnosti posla, prilikom autorizacije izbrisana.

Da je i u komunističkom sistemu bilo problematično biti političko-ideološki *drugačiji*, govori i sećanje V.Š. na progon anarholiberala u prvoj polovini sedamdesetih godina (1973/74) u Jugoslaviji, čije posledice su porodično osetili.

*E moj otac je bio anarholiberal. I onda smo mi prošli kroz, kako da kažem, „toplog zeca”. **Bojkot, proganjanja, to je baš bilo strašno, prisluškivanja i tako dalje.** Javne blamaže. I tako smo se mi našli u tom ružnom periodu, milim kao porodica. Meni su uzeli pasoš. Jasam bila državni neprijatelj [...] I poruka je bila da ja treba da ostavim novinarstvo I da idem u arhiv. (V.Š. 1948)*

Devedesetih godina novinarke koje su radile u skladu sa profesionalnim standardima u odnosu na kolege i kolegice koje su prihvatale režimsku propagandu, u većinskom društvu su posmatrane kao *drugačije* zbog čega su proživljavale vređanja i neprijatne situacije

Velike pritiske koje sam imala, natpise po novinama da sam izdajica, ustaša velika, znači bilo je u Dnevniku baš moje ime i prezime. Mog tatu su maltretirali na poslu, ja tad nisam imala još decu ali znači ovde prozivke idem ulicom „Ustaši, ustašija“. Onda je bilo „Kurvo ustaška“ veliki grafiti po garaži pored mog ulaza. (M.F.1968).

Novinarke pripadnice manjinskih nacionalnih zajednica su dvostruko *drugo* u odnosu na novinarke iz većinske zajednice i muške kolege u sopstvenoj zajednici. Rusinka I.H. K kaže

da je osećala nepoverenje kolega u njene sposobnosti i kvalitet rada kada je nakon višegodišnjeg rada u *Ruskom slovu* prešla u pokrajinski *Dnevnik*

Ako si ti ostao unutar nacionalne zajednice onda se to računa da nisi mogao nigde drugde da odeš. I delom sam zadovoljila, a i ružno bi bilo da kažem zapušila usta, kad sam prešla u Dnevnik i to u dnevno novinarstvo pa da vodim kulturnu rubriku što je pored unutrašnje političke ponekad i najjača. Tako da se nisam osećala inferiorno kad se posla tiče, ali sam malo imala tako osećaj, nije podsmeha, nego rekla bi nepoverenja – šta ona zna. Recimo konkurisala sam za jedno mesto, pa kaže zar Rusinka da nama Srbima? (I.H.K.1944)

Navedeno svedočenje može da ukaže na osećaj inferiornosti, kao i na nedostatak samopouzdanja zbog načina na koji društvo prihvata manjinske grupe. Slična je priča i J.Č.G. koja radi u slovačkoj radijskoj redakciji u okviru pokrajinskog javnog servisa koja kaže da se dešava da ih kolege iz srpske redakcije, posmatraju *drugačije*, ali i da se to ponekad oseti i u svakodnevnoj komunikaciji.

*Mislím dešava se to i u okviru kuće [...] jer se nekako gleda- vi Slovaci imate manje programa, imate više prava pa se borite stalno za nešto [...] Meni lično, kad mogu da biram, biraću latinicu neće biti ćirilica pošto nam je to maternje pismo. Normalno tamo gde moramo nikad nećemo reći „ne“ srpskom jeziku [...] Većina misli „Vi Slovaci imate matičnu zemlju“. Ne, nisam vezana za to i ovde ostajemo kako god bilo ili kako se zvali. **Ali se oseća, mislim da je to od devedesetih, pre toga nije bilo, oseća se i na ulici.** Desilo mi se u prodavnici da mi kaže mlada prodavačica „Vi čudno pričate“. Rekoh ne pričamo mi čudno, samo pričamo drugačije. (J.Č.G. 1981)*

Rusinka L.O. takođe kaže da se oseti drugačiji tretman manjinskih i većinskih redakcija na *Radio televiziji Vojvodine*.

*Kolege novinari sa prvog programa televizije, koje znam od ranije, iz drugih medija, normalno sarađuju sa nama iz manjinskih redakcija, ali ima i onih koji ne znaju gde se nalaze naše redakcije, ne znaju da su naše kancelarije samo jedan sprat iznad njih, prosto im to nije važno. **Osim toga, mnogo više moramo da se trudimo da dobijemo ekipe za snimanje događaja nego što je slučaj s novinarima s prvog programa koji uvek imaju ekipe na raspolaganju.** (L.O. 1973)*

G.Š.T. kaže da se u novinarstvu nikad nije osećala *drugačije* zbog pripadnosti mađarskoj nacionalnoj zajednici ali da je na probleme nailazila u nekim svakodnevnim situacijama, kada, na primer, nije u mogućnosti da pošalje telegram na mađarskom jeziku.

*Na radnom mestu- bilo kojem- uglavnom nisam imala poteškoća, barem što se moga posla tiče direktno nisam osetila da sam zbog nacionalne pripadnosti manje vrednovana. Nisam imala većih problema ni zbog toga što ne govorim perfektno srpski [...] A kada sistem ne funkcioniše – mada bi bilo poželjno u vekovnoj višenacionalnoj sredini- to izaziva otpor u čoveku. **Polazim od sebe, neprijatno se osećam ako dobijem stomačnu nervozu kada želim da pošaljem npr. taj telegram, jer mi savetuje službeno lice da to činim na srpskom, kako ne bi pogrešili [...]** A kako da napišem na srpskom kada šaljem mađarskoj porodici? (G.Š.T.1948)*

Ž.S. kaže da nikad nije osećala da je profesionalno i uopšte u društvu manje vrednovana ili diskriminisana zbog toga što pripada manjinskoj nacionalnoj zajednici ali se osećala da je *Drugačije* posmatraju kada u većinski srpskoj redakciji progovori na mađarskom jeziku.

*Ja se recimo sećam, radila sam u Borbi, beogradska redakcija [...] završi se sastanak i ja se javim telefonom kući da im kažem kada ću da krenem nazad ili tako nešto i normalno govorim na svom maternjem jeziku sa svojim mužem [...] i onog trenutka kad ja progovorim mađarski, samo za trenutak [...] kako bih rekla udari ih po ušima – nisu navikli. **U jednom trenutku vas pogledaju kao neku egzotiku li ne znam šta već. Moguće da je devedesetih, ne smem da tvrdim, bilo nemoguće da ja budem šef dopisništva na primer, prosto zato što je prezime takvo kakvo je.** (Ž.S. 1953).*

Novinarke iz manjinskih nacionalnih zajednica svedoče da su osetile da kolege sunarodnici doživljavaju kao izdaju to što one rade ili su prethodno radile u medijima koji izveštavaju na većinskom (srpskom) jeziku, što ukazuje na to da su, zato što se nisu ponašale u skladu sa normama sopstvene zajednice, posmatrane kao *drugačije*. Navedeno ilustruje primer novinarkе L.O. koja nakon rada u medijima na srpskom jeziku, ponovo počinje da radi u rusinskoj redakciji

*U početku uopšte nisu bili oduševljeni, nisu me poznavali, delovala sam im drugačije. **Posle nedelju dana otvoreno su me pitali da li sam ja špijun, da li me je rukovodstvo postavilo u redakciju da ih prisluškujem i da prenosim šta oni pričaju.** (L.O.1973)*

Pa jedno vreme sam imala osećaj da me moji Rusini smatraju kao da sam ih izneverila (I.H.K. 1944).

Iskustvo novinarkе T.S. koja je osnovnu školu i fakultet završila na rumunskom a srednju školu na srpskom, pokazuje da se *drugost* gotovo identično doživljava, bez obzira da li je reč o manjoj ili većoj društvenoj grupi.

Zanimljivo je da kažem kada sam bila u Zrenjaninu svi su me nazvali Teo Rumunka, ja kažem „Ljudi moji ja jesam Rumunka po nacionalnosti ali što bismo mi to potencirali, šta ima veze da li sam Rumunka, Srпкиnja, Mađarica, jel tako?“E potpuno obrnuta situacija je bila kada sam otišla u Rumuniju, tamo su me svi zvali Srпкиnja. Ja kažem njima moje ime, ja sam u suštini Rumunka, samo što živim u Srbiji. Ne znam, stalno su me mešali i onda na kraju krajeva, stalno se zapitaš šta si ti u stvari?(T.S. 1983)

Ž.S. kaže da je za vreme devedesetih godina u mađarskoj nacionalnoj zajednici bilo dobro prihvaćeno to što izveštava na srpskom jeziku jer se to shvatalo kao prostor da bitne teme dopru do šire publike. Međutim, smatra da je danas izraženiје zatvaranje u nacionalne okvire.

Možda je to čak danas aktuelnije pitanje, bojim se, nego što je bilo u to vreme, sada kada počinje na ozbiljan način da se promovise „novinarstvo u nacionalnom duhu“, gde vi automatski ispadate iz kombinacije. Mislim da je takav kontekst u stvari ozbiljniji teren za tu vrstu odnosa nego ono vreme. Ono je više bila, zahvaljujući medijima u kojima sam radila i retka mogućnost autentičnog dopiranja do medijske publike srpskog jezičkog područja. (Ž.S. 1953)

Činjenica da se tokom životnog i radnog veka mnogih generacija, usled društveno-istorijskih okolnosti, promenilo nekoliko država, nosi specifičnost identiteta nekadašnjih Jugoslovena. Pojedine novinarke koje su detinjstvo i mladost provele u SFR Jugoslaviji nakon raspada države osećaju da su ostale bez domovine, što ih čini *drugačijima* u odnosu na one koji su prihvatili određeni nacionalni identitet ili su rođeni nakon konstituisanja Republike Srbije kao samostalне države.

Kod nas u kući je bila jedna jugoslovenska atmosfera [...] I onda odjednom je nestala Jugoslavija i ja nisam srećna što živim u državi koja se zove Srbija pa sam sebe proglasila za apatrida, bez domovine, osim što se izjašnjavam nacionalno kao Vojvođanka na užas kada treba negde to da kažem. A to je jedini identitet koji imam, vojvođanski. (V.Š. 1948)

*Ja sam jako teško doživela raspad Jugoslavije...Nikada nisam razmišljala o tome šta je to patriotizam, ali je sada evidentno da sam i ja i mnogi moji prijatelji, bez obzira jesu li došli iz Bosne, Crne Gore, Slovenije, zaista voleli tu zemlju Jugoslaviju...To nije bio izraz nekog nacionalnog stava - radilo se o zajedničkom prostoru, zavičaju, zemlji u kojoj si odrastao. **Kada je pukla ona prva puška i ubila onog vojnika u Splitu, ja sam zapala u strašnu depresiju, budila sam se u plaču, za mene je bila zastrašujuća, neshvatljiva pomisao da u našoj zemlji ubijaju ljude.** (V.L.1954)*

*Bila sam protiv rata i jako mi je teško pao raspad Jugoslavije. Ja se i danas izjašnjavam kao Jugoslovenka [...] Ne zbog toga što žalim za davno prošlim vremenom nego što na taj način izražavam otpor protiv nacionalizma i što ne prihvatom da me neko uvuče u pripadnost nacionalnom identitetu.To je bila moja zemlja, u njoj sam odrasla i formirala se kao ličnost [...] **Rat me je dosta obeležio, bukvalno izbacio iz cipela, rasturio mi porodicu, rasuo prijatelje na sve strane, razmrskao identitet.** Ja se i dalje pitam ko sam ja i kome pripadam? (B.D. 1970)*

Lična iskustva novinarki potvrđuju feminističku teoriju *drugosti*, koja se u navedenim primerima pojavljuje na različitim nivoima: novinarke kao *druge* u odnosu na muške kolege i profesiju, novinarke iz manjinskih zajednica kao dvostruka *drugost*, novinarke koje nemaju decu kao *druge* u odnosu na one ostvarene u majčinskoj ulozi. Međutim, bez obzira na *drugost* u novinarstvu, intervjuisane novinarke su *prve* u aktivizmu i borbi za društveni interes. Novinarke su kroz svoj profesionalni rad ali i mimo novinarstva bile ili su i dalje društveno aktivne u borbi za poštovanje ljudskih prava, u okviru toga i ženskih prava a pojedine (M.S. J.Z.) su se u potpunosti ili u značajnoj meri fokusirale na rodnu ravnopravnost. Upravo o aktivizmu mimo profesionalnog novinarskog rada govori i Margaret Melin koja navodi da žene koje su uspele da uđu u društvenu oblast novinarstva, da bi dobile mogućnost i prostor da rade i bore se u svakodnevnom radu koriste niz taktika, među kojima je i sticanje „obrazovnog kapitala” u vidu novinarskih kurseva, ali i seminara, radionica i drugih aktivnosti koje nisu isključivo u vezi sa novinarstvom (prema Melin 2008: 218-222). Navedeno posebno dolazi do izražaja u kriznim periodima u koje svakako spadaju ratne devedesete i dominantna nacionalistička politika tih godina kada su neistomišljenici snosili posledice u vidu otkaza, progona, hapšenja, ubistva (ubistvo novinarka Dade Vujasinović i Slavka Ćuruvije još nisu dobila sudski epilog). Novinarke u Vojvodini su posebno bile glasne u različitim aktivnostima i akcijama pokrenutim u cilju odbrane profesije.

*Osnovano je – i ja sam među tih trinaestoro osnivača – Nezavisno društvo novinara Vojvodine [...] **Pokrenuli smo razne akcije, nedeljnik Nezavisni, otvorili Prozor** (nedavno preminuli kolega Jan*

Briza uložio je veliki trud da se Prozor ne zaboravi i posle 20 godina izdao, uz pomoć bivših učesnika, knjigu-dokument Prozor). Prozor je okupljao novinare, otpuštene ili smenjene, iz svih redakcija, bilo ih je mnogo iz Mađar soa, Ruskog slova, redakcije rumunskog časopisa. Snalazili smo se bez sredstava, uz pomoć i naklonost raznih antiratnih udruženja i pojedinaca. (Z.R.1948)

*O tome ima traga u našem dnevnom listu, možete pronaći i pratiti. **Svugde sam bila prisutna i kao ličnost i kao novinarka.** Prvom prilikom sam potpisala UJDI – Udruženje jugoslovenske demokratske inicijative, Evropskog pokreta Srbije, Vojvodine. Uključila sam se u rad Mirovnog pokreta Vojvodine, Žene u crnom, Ženskih studija „Mileva Marić-Einstein“, Ekumenske humanitarne organizacije, Helsinškog odbora za ljudska prava, Kuće tolerancije, Etničkog foruma, Vojvođanskog kluba. (G.Š.T 1948).*

U situacijama krize, tranzicije i socijalnih promena do izražaja dolazi neformalno obrazovanje kao jedan od načina savladavanja ili adaptiranja na društvenu realnost. Upravo surova društvena realnost Srbije s kraja 20. veka oblikovala je jednu od najugroženijih grupa, žene u organizatorke, nositeljke i korisnice, „novog obrazovanja” (Veselić, Popović 2008 : 342). Sa idejom istraživanja, proučavanja, unapređenja i poboljšanja društvenog položaja žena u Novom Sadu je 1997. osnovano udruženje građana „Ženske studije i istraživanja” a među polaznicama i saradnicama su bile i novinarke (G.Š.T, J.Z., M.S.). U osnivanju Ženskih studija u Subotici učestvuje i novinarka V.L. jer je to, kako obrazlaže bio način da izrazi svoj opozicioni novinarski stav:

***Uvek sam bila tako malo feministički nastrojena, jer je feminizam jedno vreme bio isto vrsta opozicionog stava.** Po meni, prava pozicija je uvek opoziciona. Mejnstrim je uvek sumnjiv [...] A teme o ženskom pitanju su mi bile zanimljive, volela sam da to istražujem, i pišem o tome. Posebno inspirativna bila je pokojna Jelica Čapaković, svojevremeno je u vojvođanskoj vladi vodila resor za rodnu ravnopravnost [...] Bila je vrlo agilna i sa njom sam volela raditi. (V.L.1954)*

Nakon talasa repatrijarhalizacije društva devedesetih godina i pada Miloševićevog režima, u prvoj dekadi 21. veka, M.S. izlazi iz dnevnog novinarstva i 2004. godine osniva žensku nevladinu organizaciju „Centar za podršku ženama“ sa idejom političke edukacije žena i podsticaja za ulazak u javnu sferu i u politiku.

Mi smo 2000. godine imali jednu četvrtinu opština u Srbiji koje nisu imale ni jednu ženu u skupštini, ni jednu odbornicu. Znači, situacija na lokalnom nivou je bila zaista dramatična. Devedesetih smo

postizali neslavne rekorde po broju žena u skupštini u procentu koji je bio manji od dva. Angažman žena koji je postojao u socijalizmu tokom devedesetih je izčezao. Taj proces retradicionalizacije je dao nevideno brz rezultat i dve hiljadite je bilo neophodno vratiti žene na javnu scenu i u politiku, i to je bilo prvo polje rada naše organizacije. (M.S.1965)

Samo četiri (M.S, J.Z, G.Š.T, V.L) od 16 novinarki govore o sopstvenim aktivnostima u ženskim organizacijama, dok ostale, kao što je već pomenuto, rodnu neravnopravnost smatraju važnim ali ne i ličnim problemom, stoga bolji položaj žena doživljavaju kao deo profesionalnog i aktivističkog zalaganja za opšte društvene promene. Posledica navedenog očitava se u tome da se, bez obzira na visok stepen profesionalnog novinarstva, ne doprinosi puno poboljšanju položaja žena zaposlenih u medijima, što se može okarakterisati kao niskim stepenom prihvatanja *rodno određene novinarske kulture*.

5.0. OPŠTI ZAKLJUČAK

Cilj rada je bio da pokaže na koji način formalno i neformalno obrazovanje utiče na formiranje rodnog identiteta koji je u suodnosu sa profesionalnim identitetom, kao i da predstavi proces feminizacije novinarske profesije u kontekstu društva, porodice, obrazovanja i medija, a na osnovu životnih priča novinarki u Vojvodini.

Osnovne četiri hipoteze su postavljene:

H-1: Formalno akademsko obrazovanje ima značajan uticaj na kvalitetan profesionalni rad novinarki ali nedovoljan za rodno osetljiv pristup.

H-2: Neformalno obrazovanje u smislu celoživotnog usavršavanja doprinosi profesionalnijem radu novinarki naročito u istraživačkom novinarstvu, kao i rodno osetljivom medijskom izveštavanju.

H-3: Veći broj žena na pozicijama moći u medijima ne dovodi nužno do rodno osetljivog pristupa, te na taj način ne doprinosi promeni sistema vrednosti koji bi vodio ka ravnopravijem položaju žena u društvu.

H-4: Kod žena u novinarskoj profesiji prisutno je potiskivanje rodnog identiteta u odnosu na profesionalni.

Analiza životnih priča novinarki potvrđuje prvu hipotezu da akademsko obrazovanje ima značajan uticaj na kvalitetan profesionalni rad, budući da je većina intervjuisanih novinarki visoko obrazovana. Empirijski podaci pokazuju da je kod većine novinarki fakultetska diploma važan preduslov za ulazak u profesiju ali i da završene studije žurnalistike nisu presudne za profesionalni rad, jer je od 16 novinarki samo tri završilo fakultet novinarstva. Međutim, iskustvo žena koje su diplomirale novinarstvo pokazuje njihovu početnu prednost u odnosu na kolege i kolegice iz redakcija koji nisu studirali novinarstvo i koji su teorijsko-praktično znanje nadoknađivali neformalnim obrazovanjem. Empirijski podaci potvrđuju pretpostavku da formalno akademsko znanje nije dovoljno za rodno osetljiv pristup u izveštavanju jer tema rodne ravnopravnosti nije sastavni deo nijednog kurikuluma studijskih programa koje su novinarke završile. Kako rezultati istraživanja pokazuju presudnu ulogu za upotrebu rodno osetljivog jezika ima svest novinarki o važnosti jezika za uspostavljanje rodne jednakosti, kao i neformalno obrazovanje u vidu seminara, radionica i konferencija o ravnopravnom položaju žena u društvu.

Profesionalna iskustva novinarki potvrđuju drugu hipotezu da neformalno obrazovanje u smislu celoživotnog učenja kao oblika usavršavanja doprinosi profesionalnijem radu novinarki, kao i rodno osetljivom medijskom izveštavanju. Značaj neformalnog obrazovanja posebno dobija na važnosti tokom poslednje dve decenije kada dolazi do tehničko-tehnološkog napretka društva, koji se najviše reflektuje upravo u sferi medija, kroz proces digitalizacije i stvaranja novih platformi distribucije medijskog sadržaja. Koliko se promene u medijskoj sferi dešavaju na gotovo dnevnom nivou pokazuje i iskustvo žena koje su diplomirale novinarstvo pre nekoliko godina a morale su dodatno da se edukuju kako bi mogle da primenjuju nove programe i način rada u informativnim redakcijama, budući da se od novinara očekuje da samostalno finalizuje medijski proizvod, za razliku od pre svega jednu deceniju kada je taj posao timski obavljalo više ljudi (snimatelj, montažer, novinar, lektor).

Analiza empirijskih podataka potvrđuje i treću postavljenu hipotezu da veći broj žena na pozicijama moći u medijima ne dovodi nužno do rodno osetljivog pristupa, te na taj način ne doprinosi promeni sistema vrednosti koji bi vodio ka ravnopravnijem položaju žena u društvu. Iskustvo novinarki pokazuje da se bez obzira na veći broj žena u novinarstvu, nastavlja sa polnom podelom poslova i rubrika, te se nastavlja horizontalna segregacija u profesiji što znači da žene izveštavaju o kulturi, obrazovanju, zdravlju dok su muškarci informativno-politički i sportski novinari. Novinarke kada govore o ličnim iskustvima retko konstatuju da se nalaze u neravnopravnom položaju jer smatraju da u novinarstvu mogu dostići sve što i muškarci, što upravo ukazuje na podređen položaj žena jer svoj rad smatraju

dovoljno kvalitetnim samo ukoliko dosegnu limit postavljen od strane muškaraca i po njihovim merama. Koliko se osnove novinarstva zasnovane na muškim principima, budući da su godinama muškarci bili jedini u profesiji, ne dovode u pitanje potvrđuje i to što novinarke kada govore o uzorima u novinarstvu uglavnom pominju muške kolege.

Na osnovu iskustva pojedinih novinarki može se govoriti o poistovećivanju rodnog identiteta sa tradicionalno shvaćenim ženskim ulogama (obaveze supruga, majka i domaćica), što usled preklapanja sa profesionalnim obavezama utiče ili na minimalizovanje ženskog identiteta ili pretvaranje u superheroine koje se trude da u jednakoj meri postignu i porodične obaveze ali i uspeh u karijeri. Stoga analiza rezultata istraživanja potvrđuje i četvrtu hipotezu da je kod žena u novinarskoj profesiji prisutno potiskivanje rodnog identiteta u odnosu na profesionalni. Analiza empirijskih podataka pokazuje da se kod pojedinih žena u novinarstvu, usled nesvesnog odvajanja određenih komponenti sopstvenog identiteta kao što su profesija, pol, majčinstvo, može govoriti o minimalizovanju rodnog identiteta jer se on izjednačava sa ženskim i tako postavlja kao potencijalna smetnja izazovima profesije.

Na uzorku životnih sećanja 16 novinarki pripadnica različitih nacionalnih zajednica kao i većinskog naroda rekonstruiše se lični, rodni, profesionalni, novinarski ali i kolektivni identitet građana i građanki koji žive na teritoriji Vojvodine. Rad rasvetljava rodnu dimenziju razvoja novinarske profesije u dužem vremenskom periodu, u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka u Vojvodini koja je kao autonomna pokrajina bila sastavni deo različitih država: SFR Jugoslavije, SR Jugoslavije, Državne zajednice Srbije i Crne Gore i Republike Srbije. Budući da su istraživanjem obuhvaćene različite generacije novinarki rođenih u periodu od 1944. do 1985. godine, njihova lična sećanja ilustruju istorijski period u trajanju od pola veka u različitim državama i različitim ideologijama.

Na osnovu rezultata istraživanja navodim sledeće zaključke.

1. Profesionalni identitet je specifičan, zajednički identitet novinarki iz Vojvodine, dok se na individualnom nivou može govoriti o višestrukim identitetima žena (ćerke, sestre, majke, supruge, partnerke, udovice, novinarke, građanke, Vojvođanke, pripadnice manjinske nacionalne zajednice i dr.) nastalih ukrštanjem različitih komponenti. Rezultati analize ukazuju na identičnost pojedinih faktora kao što su društveno-ideološki kontekst (socijalizam) i kulturno-geografski prostor (Vojvodina) u kom se rađaju, odrastaju, obrazuju, žive i rade žene obuhvaćene istraživanjem.

2. Političko-istorijski kontekst i stepen razvoja društva u kom novinarke odrastaju značajno doprinosi formiranju njihovog profesionalnog i rodnog identiteta, kao što je očit uticaj novinarske profesije na odabir događaja iz detinjstva i mladosti koji putem ličnih sećanja pomažu pisanju kolektivne istorije na teritoriji Vojvodine. Usmene životne priče, pogotovo sećanja na period detinjstva i mladosti zasnovana na crticama iz porodične svakodnevice (da pomenem samo neke: igranje u seoskoj prašini, bosanska kuća puna komšiluka, čitanje knjiga u toaletu, odeća skrojena od vojničkih uniformi, rad na njivi, bežanje iz škole radi učešća na studentskim protestima, bežanje od rata devedesetih godina), istorijsko-političkim događajima daju životniju, emotivniju i humaniju sliku.
3. Govoreći o porodici iz koje potiču i aktivnostima roditelja novinarke doprinose dekonstruisanju porodičnih odnosa i odnosa između muškaraca i žena. Sećanja novinarke potvrđuju rezultate prethodnih istraživanja (Duhaček, Zaharijević, Ivanović 2012, Stojaković 2012, Vilenica 2013) koji pokazuju da bez obzira na aktivnost žena u javnoj sferi u periodu socijalizma, u kriznim devedesetim, kao i tranzicionom periodu početkom 21. veka, žene teško izlaze iz okvira patrijarhalno konstruisane privatne sfere.
4. Formalno visoko obrazovanje predstavlja osnovno polazište za bavljenje novinarskom profesijom ali za stepen razvoja profesionalnog identiteta vrlo je važno i konstantno neformalno obrazovanje, a edukacija na temu rodne ravnopravnosti značajno utiče na nivo ostvarenosti rodne novinarske kulture.
5. Novinarke svojim životnim pričama potvrđuju kriterijume postavljene prilikom odabira istraživačkog korpusa (novinarke za koje u društvenoj zajednici postoji konsenzus medijskih profesionalki i profesionalaca, pripadnica i pripadnika intelektualne elite da su ostvarile značajan profesionalan doprinos i ugled novinarstvu) jer nedvosmisleno pokazuju doslednost u svom radu, poštovanju novinarskih i etičkih kodeksa a parcijalni interes pojedinaca podređuju javnom interesu.

6. Iako je devet od 16 intervjuisanih novinarki iz Vojvodine dobilo neku vrstu priznanja ili nagrade za dostignuća u poslu kojim se bavi, ni jedna dobila neku od najvećih i najpriznatijih novinarskih nagrada u Srbiji. Stoga zaključujem da je novinarkama koje rade na teritoriji Vojvodine dvostruko teže da budu prepoznatljivije široj javnosti i nagrađene za svoj profesionalni rad. Prvu prepreku predstavlja činjenica da su žene i da se suočavaju sa horizontalnom i vertikalnom segregacijom u profesiji, a druga je da žive i rade na periferiji najvažnijih društvenih dešavanja, te ostaju neprepoznatljive u široj društvenoj zajednici.
7. Podatak da ni jedna od nagrada novinarskih udruženja nije predviđena za doprinos rodnoj ravnopravnosti ukazuje na nedovoljno razvijenu društvenu svest o potrebi rodno osetljivog izveštavanja. Činjenica da novinarke ne dobijaju nagrade za ravnopravnost polova upućuje na zaključak da u redakcijama ne postoji poseban sektor niti posebna rubrika koja se bavi emancipacijom žena, već je ta tema prepuštena uredničkoj ili novinarskoj inicijativi.
8. Feministička svest da je privatno javno, o čemu znaju gotovo sve novinarke, ne primenjuje se na lični život. Novinarke uglavnom malo pričaju o braku, deci i sopstvenoj porodici jer smatraju da je ta tema deo privatnog života, te samim tim nije od javnog interesa i u intervjuu taj segment svog života posmatraju uglavnom u odnosu na usklađivanje sa profesionalnim obavezama. Stoga se može govoriti o prisustvu patrijarhalnog modela shvatanja porodičnih odnosa kao isključivo privatne sfere u kojoj žene i muškarci imaju strogo zadate i nepromenljive uloge. To dalje ograničava drugačije razumevanje i efektnije ukrštanje rodnog identiteta sa profesionalnim identitetom čime se ne podstiče ni razvoj rodno određene novinarske kulture, a u krajnjem ne doprinosi ni ravnopravnijem položaju žene u društvu.
9. Žene u novinarsku profesiju ulaze kao *druge*, što potvrđuju i sećanja novinarki koje su počele da rade šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka. Iskustvo većine novinarki, pokazuje da, bez obzira na broj žena u medijima, upravljačke strukture (uredničke, direktorske, vlasničke) i dalje pripadaju muškarcima što pokazuje njihovu profesionalnu i političku moć. Istraživanje takođe potvrđuje pretpostavku da su novinarke pripadnice manjinskih nacionalnih zajednica dvostruko *drugo* u odnosu na novinarke većinske zajednice i muške kolege u sopstvenoj zajednici.

10. Konstatovana *drugost* žena u medijima, sagledana iz istorijske ali i perspektive društveno-političke moći važna je za određivanje stepena rodno određene kulture u novinarstvu. Rezultati istraživanja potvrđuju pretpostavku da je kod novinarki izražen rodni identitet ali i da je on podređen profesionalnom, jer se u slučaju većine novinarki rodni identitet shvata kao statički žensko-muški polaritet a ne kao kategorija višestrukih identiteta.
11. Rezultati istraživanja pokazuju da su pojedine intervjuisane novinarke istrajne u zalaganju i borbi za slobodu, ali ne ličnu, slobodu sebe kao žene, jer je to nešto što doživljavaju kao manje vredno i nedovoljno društveno opravdano u odnosu na slobodu novinarske profesije. Zaključujem da novinarke sebe doživljavaju kao Objekat u odnosu na novinarstvo, a ne kao Subjekt novinarstva. Navedeno ukazuje na nerazumevanje novinarki ili pridavanje malog značaja činjenici da mediji imaju ogromnu ulogu u kreiranju rodno osetljivog društva.
12. Novinarke se u sećanjima uglavnom osvrću na događaje koji se svrstavaju u deo kolektivne, političke, takozvane muške istorije (da pomenem samo neke kao što su studentski protesti `68, Titova smrt, *jogurt revolucija*, ratovi devedesetih godina, NATO bombardovanje, 5. oktobar 2000), dok se, sem pojedinih novinarki, ne osvrću na događaje koji su deo ženske, feminističke, aktivističke priče (konferencija Drug/ca 1976. godine, aktivnost Žena u crnom, različite kampanje za rodnu ravnopravnost Ravnopravno, Žene to mogu u medijima).
13. Profesionalna i životna iskustva intervjuisanih novinarki pokazuju da se rodna ravnopravnost shvata kao važno društveno pitanje ali se, bez obzira na konstatovan neravnan položaj žena u medijima, ne doživljava kao lični problem. Novinarke položaj žena prihvataju kao deo profesionalnog i aktivističkog zalaganja za opšte društvene promene, što nadalje utiče da se, bez obzira na visok stepen profesionalnog novinarstva, ne doprinosi puno poboljšanju položaja novinarki u medijima, niti kvalitativnoj promeni medijske slike žene.

Na osnovu navedenih zaključaka a u cilju podsticanja uspostavljanja rodno osetljive novinarske kulture koja pretpostavlja podjednako vrednovanje muške i ženske perspektive, navodim sledeće preporuke.

1. Promovisanje rodno osetljivog pristupa u medijima na svim nivoima obrazovanja.
2. Uključivanje rodno osetljivog pristupa u kurikulume studijskih programa novinarstva.
3. Donošenja Kodeksa rodno osetljivog izveštavanja koji bi bio zajednički za sve medije u Srbiji.
4. Uvođenje teme rodne ravnopravnosti u društvu u nastavne planove i programe društveno-humanističkih studija.
5. Pospešivanje povezivanja, saradnje i razmene iskustava institucionalnog (formalnog) i alternativnog (neformalnog) oblika medijskog obrazovanja, kao i studija roda.
6. Edukovanje i podsticanje novinarskih udruženja da uspostave priznanje i nagrade za novinarke i novinare koji doprinose razvoju rodne ravnopravnosti.

U kontekstu društva u kom se od strane političko-ekonomskih autoriteta, znatnog broja urednika i novinara, kao i publike podržava i toleriše pojava senzacionalizma, tabloidizacije i autocenzure u medijima, smatram da je važno da se prvenstveno na akademskom ali i širem društvenom nivou, sagledaju iskustva novinarki koja ukazuju na zalaganje za očuvanje profesionalnih i etičkih standarda, hrabrost, doslednost i beskompromisnost u poslu, što predstavlja interdisciplinarni (sa stanovišta rodni i medijskih studija) doprinos nauci.

Mogućnost primene rezultata istraživanja su dvojaki: 1. empirijski podaci o identitetu novinarski iz Vojvodine poslužiće u teorijskoj raspravi o korelaciji rodnog i profesionalnog identiteta ali i komponentama višestrukog identiteta žena u Vojvodini; 2. poslužiće da se proširi postojeća *baza podataka* životnih priča žena pripadnica većinske ali i manjinskih nacionalnih zajednica i iskoristi za naredna istraživanja.

Kada je reč o mogućnosti primene dobijenih rezultata u istraživačkoj praksi, možemo ih porediti sa sličnim na prostoru bivše Jugoslavije i zaključiti o profesiji novinarki danas kao jednom od najvažnijih komponenti identiteta. Nadalje, podaci su od važnost za uporednu analizu profesije novinarki u drugim kulturnim sredinama da bi se dobili podaci o elementima kulture u interakciji sa profesionalnom orijentacijom novinarki danas. Podaci iz ovog

istraživanja mogu poslužiti u tom smeru kao pionirski istraživački rad u afirmisanju kvalitativnih podataka za buduću analizu u različitim delovima sveta.

6.0. LITERATURA

6.1. Citirana literatura

1. Adams, Judy. (2011). Women's Peace Oral History Project Guidelines and Resources. (Materijal sa kongresa Međunarodne lige žena za mir i slobodu /WILPF/ održanog od 1-5. juna 2011. na Univerzitetu Severna Karolina, SAD.) URL: <http://www.ja1325.org/PDFs/OralHistoryGuidelines.pdf> . Posećeno 10.07.2015.
2. Alpern Engel, Barbara i Anastasia Posadskaya-Vanderbeck (1998), *A Revolution of Their Own: Voices of Women in Soviet History*. Oxford: Westvoe Press.
3. Anderson, Kathryn *et al.* (1987). *Beginning Where We Are: Feminist Methodology in Oral History*. Oral History Review 15. Oxford Journals.
4. Anketa o radnoj snazi u republici Srbiji, 2014 (2015). Republički zavod za statistiku. URL: http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/01/71/71/SB-593-bilten_ARS_2014.pdf Posećeno 15.10.2015.
5. Arsenijević Jasmina, Andevski, Milica (2015). *Mreže medijske stvarnosti*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača "Mihajlo Pavlov". Novi Sad: Filozofski fakultet.
6. Avlijaš, Sonja (2009). *Studija o kvalitetu rodno osetljive statistike u oblasti rada, zapošljavanja i zarada*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstvo rada i socijalne politike Republike Srbije.
7. Baćević, Jana (2006). *Pogled unazad. Antropološka analiza uvođenja usmerenog obrazovanja u SFRJ*. Antropologija 1. URL: http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/bacevic_usmereno_obrazovanje_u_SFRJ.pdf . Posećeno 28.11.2015.
8. Batler, Džudit (2010). *Nevolja sa rodnom: feminizam i subverzija identiteta*. Loznica: Karpos.
9. Beč, Janja (2015), *Pucanje duše*. Novi Sad: Centar za interkulturalnu komunikaciju.
10. Bjelica, Mihailo i saradnici (1992). *Dva veka srpskog novinarstva*. Beograd: Institut za novinarstvo.
11. Blagojević, Marina (1991). *Žene van kruga: Profesija i porodica*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja.
12. Borić, Rada (2007). *Pojmovnik rodne terminologije*. Zagreb: Centar za ženske studije.

13. Božinović, Neda (1996). *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Feministička 94, Žene u Crnom.
14. Briza, Jan (2008). *Novosadski `Prozor`*. Novi Sad: Nezavisno društvo novinara Vojvodine i Futura publikacije.
15. Bruin, Marjan, Ross, Karen (2004). *Gender and Newsroom Cultures: Identities at Work*. Cresskill, NJ, Hampton Press.
16. Byerly, Carolyn, Ross, Karen (2006). *Women and Media*. Oxford: Bleckwell publishing.
17. Connell, Raewyn (2009). *Gender in World Perspective*. Cambridge: Polity Press.
18. Čavić, Mari-Žanin (2013). *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Clio.
19. Čejmbers, Debora (2007). Globalizacija medijskih programa. U *Istraživačko novinarstvo* (ur De Berg, Hjužo str.149-170). Beograd:Clio.
20. Čikoš, Laslo (2014). *Rodna ravnopravnost u Srbiji 2014*. Beograd: Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja.
21. De Berg, Hjužo (2007). *Istraživačko novinarstvo*. Beograd: Clio.
22. De Bovoar, Simon (1983). *Drugi pol II* (drugo izdanje). Beograd: Bigz..
23. Douglas, Suzan (1994). *Where the Girls Are: Growing up Female with the Mass Media*. New York: Times Books/Random House.
24. Duhaček, Daša (2011). *Rod i identitet*. U *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
25. Duhaček, Daša (2014). Politike obrazovanja: Kratak osvrt na slučaj Srbije iz rodne perspektive. U *Obrazovanje, rod, građanski status* (ur. Duhaček, daša, Lončarević Katarina i Popović Dragana). Beograd: Fakultet političkih nauka.
26. Duhaček, Daša (2014). *Studije roda: od Deklaracije o pravima žene i građanke do drugog pola*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
27. Dunaway, David K. Baum, Willa K. Ed. (1996). *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*. Second edition. Nashville. American Association for State and Local History.
28. Drašković Brankica (2011). Televizijska slika siromaštva i socijalne inkluzije u Srbiji. *Media discourse of Poverty and Social Exclusion* (ur. Valić-Nedeljković Dubravka). Novi Sad: Filozofski fakultet.
29. Dragin, Ankica. (2015). *Životna priča kao metod beleženja rodni aspekata istorije žena: Mađarica sa Telepa*. Zavod za ravnopravnost polova. Novi Sad. (u štampi)

30. Đorđić, Višnja (2013). *Žene u sportu: osvajanje slobode. Izveštavanje o sportu – uvođenje rodne dimenzije* (ur Marija Srdić, str 13-27). Kikinda: Centar za podršku ženama.
31. Đurić, Dušan (1997). *Novinarska enciklopedija*. Beograd: BMG.
32. Đurić, Dušan (2000). *Novinarska radionica*. Beograd: Zavod za udžbenike.
33. Einhorn, Barbara (1993). *Cinderella Goes to Market. Citizenship, gender and Women's Movements in East Central Europe*. London, New York:Verso.
34. Filipović, Jelena, Kuzmanović-Jovanović, Ana (2012). *Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije.
35. Fuko, Mišel (2006). *Volja za znanjem. Istorija seksualnosti I*. Loznica:Karpos.
36. Gajicki, Marija (2006). *VIVISECTfest* (drugo dopunjeno izdanje kataloga o ljudskim pravima). Novi Sad:Vojvođanka-Regionalna ženska inicijativa.
37. Gill, Rosalind (2007). *Gender and the Media*. Cambridge: Polity Press.
38. Golubović, Zagorka (2012). *Moji horizonti: Mislim, delam, postojim*. Beograd: Žene u crnom.
39. Habermas, Jirgen (2012). *Javno mnjenje*. Novi Sad: Meditteran Publishing.
40. Hakim, Catherine (2011). *Feminist Mythsand Magic Medicine*. London: Centre for Policy Studies. URL: <http://30percentclub.org/wp-content/uploads/2014/08/FeministMythsandMagicMedicine.pdf>. Posećeno 6.08.2015.
41. Harding, Sandra (2005). *Multikulturalnost i nauka*. Podgorica: CID
42. Hoopes, James.(1979). *Oral History: An Introduction for Students*. URL: http://books.google.com/books?id=AJ9mAAAAMAAJ&q=oral+history:an+introduction+for+students&dq=oral+history:an+introduction+for+students&hl=en&ei=3J27TZHWLZOksQOSh_nYBQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CDcQ6AEwAA. Posećeno 27.07.2015.
43. Hol, Stjuart. (2013). *Mediji i moć*. Loznica:Karpos.
44. Jarić, Vesna, Radović, Nadežda (2010). *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: V.Jarić, N.Radović.

45. Jevtović, Zoran, Petrović, Radivoje, Aracki, Zoran. (2014). *Žanrovi u savremenom novinarstvu*. Beograd: Jasen.
46. Klem Aksentijević, Ana (2014). *Rod i muzika: životne priče violinistkinja iz Novog Sada diplomiranih na Akademiji umetnosti: 1974-2014*. Novi Sad: ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu– master rad.
47. Klem, Aksentijević, Ana. (2016). *Rod i profesija u umetnosti: diplomirane izvođačice na gudačkim instrumentima na akademijama umetnosti u Novom Sadu, Banja Luci i Zagrebu (1990-2014)*. Novi Sad: ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu-doktorska teza.
48. Kostadinović, Nataša (2014), *Rodna analiza tekstova u pisanim medijima o kompozitorkama Srbije krajem 20. i početkom 21. veka*. Novi Sad: ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu– doktorska disertacija.
49. Kolšek, Konrad (2005). *Prvi pucnji u SFRJ*. Beograd: DanGraf/Danas.
50. Kopic, Mario(2015). Sjećanje je sloboda u *Pucanje duše* (ur. Janja Beč). Novi Sad: Centar za interkulturalnu komunikaciju.
51. Kornj, Danijel (1999). *Etika informisanja*. Beograd: Clio.
52. Kovačević, Ivan, Antonijević, Dragana, Trebješanin, Žarko (2013). Metodološki okvir proučavanja nostalgije i životnih priča. U *Etnoantropološki problemi n.s.god.8.sv.4*. (945-963). Beograd: Filozofski fakultet.
53. Krijnen, Tonny, Alvares, Claudia, van Bauwel Sofie. *Gendered transformations. Theory and Practices on Gender and Media*. Bristol/ Chicago: Intellect.
54. Kristeva, Julia *et al.* (1981). *Women's Time*. Signs. Chicago: The University of Chicago Press. Vol. 7, No. 1.
55. Laker, Volter (1999). *Istorija Evrope 1945-1992*. Beograd: Clio.
56. Lakićević, Mijat, Boarov, Dimitrije (2013). *Kako smo izgubili (Našu) Borbu*. Beograd, Novi Sad: Helsinški odbor za ljudska prava i Nezavisno društvo novinara Vojvodine.
57. Majls, Rozalind (2012). *Ko je spremio tajnu večeru? Ženska istorija sveta*. Beograd: Geopoetika.
58. Marjanović, Miloš, Markov, Slobodanka. (2008). *Osnovi nauke o društvu*. Novi Sad : Prirodno-matematički fakultet.
59. Markov, Slobodanka (2001). *Kandidatkinje DOS-a iz Vojvodine*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.

60. Marković, Ljubica (1934). *Počeci feminizma u Srbiji i Vojvodini*. Beograd: Narodna misao.
61. Matović, M. (2013). Rodna dimenzija novinarske profesije u Srbiji. *Genero*. (str. 97-118). Beograd: Ženske studije
62. Maynard, Mary (2003). Feminist Methodology, Gender Issues. In: M. Lewis-Beck, Bryman – T. Futing Liao (eds.). *Encyclopedia of Research Methods for the Social Sciences*. London : Sage.
63. McAdams Dan (2001). *The Psychology of Life Stories*, Review of General Psychology, Vol. T. No 2, 100-122.
64. Melin, Margareta (2008). *Gendered Journalis Cultures: Strategies and Tactics in the Fields of Journalism in Britain and Sweden*. Goteborg: JKG (University of Goteborg).
URL:
<http://dspace.mah.se/dspace/bitstream/handle/2043/12450/Inlaga%20final;jsessionid=57254CC0DBE7CB2055A6D87EC2099B92?sequence=2> . Posećeno 07.08.2015.
65. Milinkov, Smiljana (2010). Mladi novinari u Vojvodini. *Medijske studije Vol.1*. (str.198-206). Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
66. Milinkov, Smiljana (2010). Presentacija Zakona o zabrani diskriminacije Republike Srbije u dnevnim novinama Danas i Kurir. *Godišnjak XXXV-1*. (str.125-132). Novi Sad: Filozofski fakultet.
67. Milinkov, Smiljana (2011). Kako prići ženi u radijskom etru Srbije. Pokušaj formatiranja novosadskog Radija 021. *Verodostojnost medija-dometi medijske tranzicije* (str.195-203). Beograd: Fakultet političkih nauka.
68. Milinkov, Smiljana (2011). Medijska isključenost višestruko diskriminiranih siromašnih grupa u Srbiji. *Medijski diskurs o siromaštvu i socijalnoj isključenosti* (str.145-157). Novi Sad: Filozofski fakultet.
69. Milinkov, Smiljana (2012). Siromaštvo žena-medijska isključenost. *Godišnjak*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
70. Milinkov, Smiljana (2014). Medijska prezentacija žena pedesetih godina prošlog veka u Jugoslaviji: retradicionalizacijadruštva vs. emancipacije na primeru Autonomne pokrajine Vojvodine. U *Narodna umjetnost vol.51, no.2* (str. 173-190). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
71. Milinkov, Smiljana (2015). Društvene promene i obrazovanje-profesionalni i rodni identitet novinarki u Vojvodini. *Godišnjak XL-2* (121-137). Novi Sad: Filozofski fakultet.

72. Milinkov, Smiljana, Pralica Dejan (2012). Internet portali radio-stanica Vojvodine u svetlu globalizacije i digitalizacije medija. *Verodostojnost medija*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka
73. Milivojević, Snježana (2004). Žene i mediji: Strategija isključivanja. *Žene, mediji, rod, identitet*. Genero, 4-5. 11-24. Beograd: Ženske studije.
74. Milivojević, Snježana (2008). Kritička tradicija u istraživanju medija: kulturne studije. *Časopis za upravljanje komuniciranjem CM-8*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
75. Milivojević, Snježana. (2011). Profesija na raskršću – novinarstvo na pragu informacionog društva. Beograd: Fakultet političkih nauka. Preuzeto 20. novembra 2014. sa <http://www.fpn.bg.ac.rs/2011/07/14/profesija-na-raskrscu>
76. Milojević Ivana, Markov Slobodanka, ur. (2011). *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
77. Mršević, Zorica (1999). *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*. Beograd: IP “Žarko Albulj”.
78. Mršević, Zorica (2011). *Ka demokratskom društvu-rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka.
79. Nedeljković, Mile (2009). *Hronika Udruženja novinara Srbije 1941-2006*. Beograd: Udruženje novinara Srbije i Službeni glasnik
80. Nedović, Slobodanka (2005). *Savremeni feminizam, položaj i uloga žene u porodici i društvu*. Beograd: CUPS i CESID.
81. *Oral History: Methods for Documentation and Research*. (2005). Baltimore: Historical Society of Cecil County and Cecil County Public Schools.
82. Papić, Žarana (1989). *Sociologija i feminizam*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
83. Papić, Žarana (2012). Društveni položaj žene-specifičnosti i teškoće utemeljenja problema u Žarana Papić. *Tekstovi 1977-2002* (ur. Duhaček Daša, Ivanović Zorica i Zaharijević Adrijana). Beograd: Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka, Rekonstrukcija ženski fond i Žene u crnom.
84. Papić, Žarana, Sklevicky, Lydia ur. (2003). *Antropologija žene* (drugo izdanje). Beograd: Biblioteka XX vek.
85. Petranović, Branko (1981). *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Beograd: Nolit.
86. Petrušić, Nevena (2015). Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu. Beograd: Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. URL: http://www.ravnopravnost.gov.rs/images/files/Skraceni%20izvestaj_2014_formatiran.pdf. Posećeno 09.09.2015.

87. Popov, Dušan (1982). *Istorija Slobodne Vojvodine (1942-1952)*. Novi Sad: Dnevnik.
88. Popović Dragana (2004). Nauka, rod i moć: slučaj Srbija. *Genero* 4/5. 123-134.
89. Popović, Dragana (2014). Naučna pismenost kao pokazatelj rodne diskriminacije“. U *Obrazovanje, rod, građanski status* (str. 115-130). Beograd: Fakultet političkih nauka:
90. Preporuka za rodnu terminologiju (2009). Novi Sad: Pokrajinski ombudsman. URL http://www.ombudsmanapv.org/riv/attachments/article/218/006_preporuka_RP.pdf. Posećeno 16.11.2015.
91. Radojković, Miroljub (2011). Obrazovanje novinara ili medijska pismenost u *Verodostojnost medija-dometi medijske tranzicije* (ur. Rade Veljanovski) . Beograd: Fakultet političkih nauka, Čigoja štampa.
92. Rašković, Milica. (2013). *Analiza Godišnjeg priznanja za razvoj rodne ravnopravnosti u Vojvodini (2003-2012)*. Novi Sad: ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu-master rad.
93. Reinharz, Shulamit, Davidman, Lynn. (1992). *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.
94. Rus-Mol Štefan, Zagorac Keršer Ana Jugoslava (2005). *Novinarstvo*, Beograd: Clio.
95. Savić, Svenka (1993), *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
96. Savić, Svenka ur. (2001), *Vojvođanke (1917-1931): životne priče*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
97. Savić, Svenka. (2004), *Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotrebe jezika*. Novi Sad: Futura publikacije.
98. Savić, Svenka. (2006) Rodna perspektiva jezika: predlog za standardizaciju, Nada Drobnjak. ur. *On je rekla: upotreba rodno-senzitivnog jezika*. Podgorica: Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore.
99. Savić, Svenka ur. (2007), *Romkinje 2*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
100. Savić, Svenka, Veronika Mitro, Sara Savić, Marijana Čanak (2008), *Životne priče žena – ‘A što ću ti ja jadna pričat...’*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
101. Savić, Svenka *et al*, ur. (2009). *Rod i jezik*. Novi Sad. Futura Publikacije i Ženske studije i istraživanja.
102. Savić, Svenka (2015). *Profesorke Univerziteta u Novom Sadu: životne priče*. Novi Sad: Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije.

103. Sedlarević, Maja (2009). *Zastupljenost i uticaj žena u Skupštini AP Vojvodine u periodu 2000-2004. godine*. Novi Sad: ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu- magistarski rad.
104. Sedlarević, Maja. (2016) *Diskursi o rodu, identitetu i profesiji: životne priče žena iz Srbije u akademskoj dijaspori* Novi Sad: ACIMSI Centar za rodne studije, Univerzitet u Novom Sadu– doktorska disertacija.
105. Sedlarević, Maja, Eter, Tijana, Radojčić, Marijana, Živanović, Maja, Mihailović, Nenad, Babić, Bojan (2014). *Diskurs analiza elektronskih i štampanih medija-Odnos prema ženama i LGBT osobama u jeziku medija*. Novi Sad: Koalicija za ravnopravnost.
106. Skrozza, Tamara (2009). *Žena u redakciji: žena u medijima*. U *Priručnik za medije*.(ur Vasiljević, Lidija, Anđelković Violeta). Beograd: Ženski INDOK centar.
107. Skutnabb Kangas, Tove (1981) *Bilingualism or Not: The Education of Minorities*, Clevedon UK, Multilingual Matters
108. Srđić, Milutin (1979). *Leksikon novinarstva*. Beograd: Savremena administracija
109. Stanković, Brankica (2013). *Insajder, moja priča*. Beograd: Samizdat B92.
110. Stojaković, Gordana. (2012). *Rodna perspektiva u novinama Antifašističkog fronta žena (1945-1953)*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
111. Stojanović, Dubravka (2011). *Noga u vratima*. Beograd: Biblioteka XX vek.
112. Subotički, Dijana (2014). *Detinjstvo političarki na vojvođanskom prostoru*. U *Nova naučna edukativna misao* (str.190-203). Beograd: Nomotehnički Centar.
113. Subotički-Miletić, Dijana ur. (2015). *Upoznajte bolje RTV. Vodič kroz "Radio-televiziju Vojvodine"*. Novi Sad: Javna medijska ustanova "Radio-televizija Vojvodine".
114. Todorov, Danica ur. (2009). *Sloboda izražavanja i ljudska prava novinara u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski ombudsman.
115. Tomić, Svetlana. (2014). *Obrazovanje i osvajanje građanskog statusa žena: prve srpske učiteljice- književnice*. U *Obrazovanje, rod, građanski status* (str. 38-56). Beograd: Fakultet političkih nauka.
116. Torkkola, Sinikka, Ruoho, Iris (2011). *Looking for Gender Equality In Journalism. Gendered Transformations.Theory and Pracites on Gender and Media*. Bristol/ Chicago: Intellect.
117. Torlak, Nada (2011). *Medijska slika žene u Srbiji. Časopis za upravljanje komuniciranjem CM 19.*. Beograd: Fakultet političkih nauka.

118. Trgovčević, Ljubinka (2002). *Planirana elita*. Beograd: Službeni glasnik.
119. Trgovčević, Ljubinka. (2014). Počeci višeg obrazovanjadevojaka u svetu i kod nas. U *Obrazovanje, rod, građanski status* (str. 57-68). Beograd: Fakultet političkih nauka.
120. UNESCO. 2011. Women Make the News. Media & Information Literacy. UNESCO. <http://www.unesco.org/new/en/communication-and-information/crosscuttingpriorities/gender/women-make-the-news/why-this-initiative/>
121. Valić-Nedeljković Dubravka. (2002). Praktikum novinarstva. Beograd: Privredni pregled.
122. Valić-Nedeljković, Dubravka (2009). Stereotipi o profesiji novinar (35-40). u *Sloboda izražavanja i ljudska prava novinara u Vojvodini* (ur. Danica Todorov). Novi Sad: pokrajinski ombudsman.
123. Valić-Nedeljković Dubravka. (2011). Rod i mediji. *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran publishing. 447-459.
124. Valić-Nedeljković, Dubravka (2007). *O novinarstvu i novinarima*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
125. Van Zoonen, Liesbet (1991). Feminist perspectives on the media in *Mass media and society*, eds. J. Curran & M. Gurevitch, Edward Arnold. London.
126. Van Zoonen, Liesbet (1994). *Feminist Media Studies*. London: Sage.
127. Van Zoonen, Liesbet, Duits, Leren (2009). Against amnesia. Thirty years of girls studies, *Feminist Media Studies*, vol. 9, no. 1.
128. Van Zoonen, Liesbet (2011). Preface. Gendered transformations. Theory and Practices on Gender and Media. Bristol/ Chicago: Intellect.
129. Vasiljević Lidija, Anđelković Violeta. (2009) *Priručnik za medije*. Beograd: Ženski INDOK centar.
130. Veljanovski, Rade. (2013). Obrazovanje novinara između tehnološkog determinizma i sistema vrednosti. U Valić-Nedeljković, Pralica (ur) (2013). *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 3* (str.351-359). Novi Sad: Filozofski fakultet.
131. Veljanovski, Rade, Ugrinić, Aleksandra (2014). *Savremeni radio sa praktikumom radio novinarstva*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa
132. Veselić Bojan, Popović Katarina. (2008). Društvene promene i neformalno obrazovanje žena u Srbiji i hrvatskoj devedesetih godina XX veka. U *Andragoške studije* (str. 331-343). Beograd: Filozofski fakultet.

133. Vilenica, Ana ur. (2013). *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Beograd: Uzbuna, Novi Sad: Daniel Print.
134. Višić, Tanja (2013). Nacionalne populacione politike i konstrukcija materinstva u post-socijalističkoj Jugoslaviji u *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma* (ur. Ana Vilenica). Beograd: Uzbuna, Novi Sad: Daniel Print.
135. Višnjić, Jelena, Miroslavljević Mirjana (2008). Problem reprezentacije roda u medijima. *Neko je rekao feminizam*. Beograd: Heinrich Böll Stiftung.
136. Vranić, Bojan (2009). Uticaj filozofije jezika na savremenu političku filozofiju u Godišnjak. Beograd: Fakultet političkih nauka. URL: <http://www.fpn.bg.ac.rs/sites/default/files/wp-content/uploads/2010/05/9-Bojan-Vrani%C4%87-Uticaj-filozofije-jezika-na-savremenu-politi%C4%8Dku-filozofiju.pdf>. Posećeno 16.12.2015.
137. Vulf, Virdžinija. (1995). *Sopstvena soba*. Beograd: Plavi jahač.
138. Zaharijević Adrijana, Lončarević Katarina (2008) Kratki istorijski pregled važnijih datuma za femnizam u Srbiji i svetu. *Neko je rekao feminizam*. Beograd: Heinrich Böll Stiftung.
139. Zaharijević, Adriana (2010). *Postajanje ženom*. Beograd: Rekonstrukcija ženski fond.
140. Zaharijević, Andrijana, ur. (2007). *Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*. Beograd: Žene u crnom, Centar za ženske studije i Ženski fond „Rekonstrukcija”.
141. Zlatković, Jovanka (2001) *Uzvodno do 021*, Novi Sad.: Radio 021,
142. Žene i muškarci u Vojvodini (2007). Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova.

6.2. Korišćena literatura

1. Almuli, Jaša (2005). *Jevrejke govore*. Beograd: Signature.
2. Andevski Milica (2008). *Umetnost komuniciranja*. Novi Sad: Cekom books.
3. Andevski, Milica, Arsenijević, Jasmina (2010). *Menadžment obrazovanja za društvo koje uči*. Kikinda: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Novi Sad: Filozofski fakultet.
4. Andevski, Milica, Budić, Spomenka (2010). *Obrazovanje za pluralističko društvo*. Novi Sad : Filozofski fakultet
5. Andevski, Milica, Vučković Željko (2012). *Prolegomena za kritičku pedagogiju medija*. Vršac : Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača "Mihailo Palov" . Novi Sad : Filozofski fakultet.
6. Batler, Džudit (2001). *Tela koja nešto znače*. Beograd: Samizdat.
7. Baum, Willa K. (1995). *Transcribing and Editing Oral History for the Local Historical Society*. Second edition. Nashville: American Association for State and Local History.
8. Bracić, Milica, Milica Mima Ružičić-Novaković i Svenka Savić (2009), *Životne priče žena sa invaliditetom u Vojvodini*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
9. Dijanić, Dijana et al (2004), *Ženski biografski leksikon: Sjećanje žena na život u socijalizmu*. Zagreb: Centar za ženske studije.
10. Eko, Umbeto (2001). *Granice tumačenja*. Beograd: Paideia.
11. Fuko, Mišel (1998). *Arheologija znanja*. Beograd: Plato.
12. Gordić-Petković, Vladislava (2011). *Rod i književnost u Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Mediterran publishing.
13. Grosz Elizabeth, Probyn Elspeth (2002). *Sexy bodies* (The strange carnalities of feminism). London: Taylor & Francis e-Library.
14. Hawkesworth, Celia (2000), *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. Budapest: CEUPRESS.
15. Jankov, Edita (2006), *Jevrejke: Životne priče žena iz Vojvodine*. Novi Sad: Ženska sekcija Jevrejske opštine.
16. Jones, Amelia (2003). *The Feminism and Visual Culture Reader*. New York: Routledge.

17. Kesić, Vesna et al (2003), *Žene obnavljaju sjećanja*. Zagreb: Centar za žene žrtve rata: deset godina poslije.
18. Kestli, Elizabet (2002), *Žene sa Kosova: životne priče Albanci*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
19. Kestli, Elizabet (2005), *Jazovi i mostovi: Prijateljstva pre i posle rata na prostoru bivše Jugoslavije*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
20. Konstantinović, Radomir (2008). *Filozofija palanke*, Beograd: Otkrovenje.
21. Kovačević, Aleksandra et al (2004), *Sjećam se...: Međunarodni projekat „Sjećanje žena o socijalizmu, traganje za identitetom“*. Kotor:ANIMA.
22. Malinović, Jelena, Savić Svenka (2011). *Misterije rodne ravnopravnosti i još ponešto...*Banja Luka: Helsinški parlament građana.
23. Markov, Slobodanka (2005), *Žene u Srbiji – izazovi preduzetništva: Intervjui sa preduzeticama*. Novi Sad: Centar za preduzeće, preduzetništvo i menadžment.
24. Mitro, Veronika (2004), *Nevidljive: ljudska prava Romkinja u Vojvodini*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
25. Mitro, Veronika i Biljana Stanković (2007), *Lutkice za devojčice: životna priča Čarne Ćosić (1974-2006)*. Novi Sad: Graph Style.
26. Nikolić-Slavnić, Danka (2011). Medijska reprezentacija grupnih identiteta. *Časopis za upravljanje komuniciranjem CM-19*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
27. Okihiro, Gary Y. (1981). *Oral History and the Writing of Ethnic History: A Reconnaissance into Method and Theory*. Oral History Review 9.
28. Pajvančić Marijana, Petrušić Nevena, Jašarević Senad (2010). *Komentar zakona o ravnopravnosti polova*. Beograd: Centar modernih veština.
29. Petrić, Bojana (forthcoming). Scholarly criticism in a small academic community: A diachronic study of book reviews in the oldest Serbian journal. In F. Salager-Meyer & B.A. Lewin (Eds.), *The word and the sword: Criticism in the academy*. Bern: Peter Lang
30. Pušić, Ljubinko. (2008). *Jedna slika multikulturalnosti u Vojvodini: jezik kao pretpostavka za komunikaciju*. Sociologija, tom L, br. 2.
31. Radović, Nadežda et al (2001), *Dunavske Švabice II* . Edicija ženski identiteti Veternik: LDIJ.
32. Savić, Svenka (2000), *Vera Šosberger (1927-1972)*, Novi Sad : Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.

33. Savić, Svenka (2002), *Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini* u Bilten CMK. Novi Sad: Centar za multikulturalnost.
34. Savić, Svenka (2006), *Woman's Identities in Vojvodina: 1920-1930*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
35. Savić, Svenka et al (2001), *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
36. Savić, Svenka ur. (2007), *Hrvatice, Bunjevke, Šokice (1919-1955)*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
37. Savić, Svenka. Mitro, Veronika, ur. (2006). *Vajdasági magyar nők élettörténetei*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja. Novi Sad.
38. Scott, Joan Wallach (2003), *Rod i politika povijesti*. Zagreb: Ženska infoteka.
39. Slapšak, Svetlana (2001). *Ženske ikone XX veka*. Beograd: Biblioteka XX vek. Čigoja štampa.
40. Smit, Antoni D. (2010). *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek. Čigoja štampa.
41. Spariousu Laura i Svenka Savić ur. (2011), *Životne priče žena u Vojvodini - Rumunke (1921-1974)*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
42. Stojaković, Gordana (2001), *Znamenite žene Novog Sada I*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
43. Stojaković, Gordana (2002), *NEDA: jedna biografija*. Novi Sad: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja.
44. Tepavčević, Tatjana (2010), *Women's Memory Project: Methods and Politics of the Presentation of Memory*, Submitted to Central European University, History Department, In partial fulfillment of the requirements for the degree, of Master of Arts, Supervisor Professor Marsha Siefert, Second Reader: Professor Jasmina Lukic, Budapest, Hungary.
45. Todorova, Marija. (2006). *Imaginarni Balkan*. Drugo izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek. Čigoja štampa.
46. Tompson, Pol (2012). *Glas prošlosti - Usmena istorija*. Beograd: Klio.
47. Tot, Marija et al (2003), *Рускини: животни приповедки*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.
48. Van Zoonen, Liesbet, Duits, Leren (2011). Coming to terms with sexualization, [European Journal of Cultural Studies](#), vol.14, no. 5.
49. Veljanovski, Rade. (2005) *Javni RTV servis u službi građana*. Beograd: Clio.

7.0. PRILOZI

7.1. Prilog 1 – Termini korišćeni u radu

Aktivizam – podrazumeva svesno delovanje sa namerom da dođe do određenih društvenih promena. Aktivisti/aktivistkinje se udružuju oko ideja, planiraju društvenu akciju, deluju i proizvode promenu. Društveni pokreti poput onog studentskog iz 1968, feminističkog, antiratnog, antinuklearnog, ekološkog počivali su upravo na aktivistima/aktivistkinjama (prema Jarić, Radović 2010:21).

Autocenzura – samoograničavanje slobode izražavanja o osetljivim temama; smirivanje teksta u strahu od kritike ili kazne (prema Đurić 2000: 349).

Cenzura – kontrola sadržaja štampe i emisija, radija, televizije, agencija, dokumentarnog filma i drugih oblika javnog informisanja. Cenzuru vrše državni organi, a u nekim zemljama i crkva, političke organizacije, vojni organi itd. (Srđić 1979: 22).

Digitalna tehnologija – savremena tehnologij koja je u pripremi i distribuciji radio i televizijskih sadržaja zamenila analognu. Obezbeđuje kvalitetniju sliku i ton i omogućava različite nove servise (prema Veljanovski, Ugrinić 2014: 194).

Diskriminacija – dovođenje jedne društvene grupe ili pojedinaca/pojedinke u položaj manje vrednih osoba, onih kojima se ukidaju ili umanjuju prava ili kojima se osporavaju vrednosti. Rodna diskriminacija se pre svega odnosi na najveću marginalizovanu društvenu grupu – žene. Iako postoje organizovane društvene mere da se ova vrsta diskriminacije ukine, nema društvene zajednice koja bi mogla za sebe reći da je prevazišla stanje rodne diskriminacije (prema Jarić, Radović 2010: 37).

Drugost – suštinska ideja razvijena od strane Simon de Bovoar u njenom delu *Drugi pol* (1953) u kom ona objašnjava kako je u patrijarhalnoj kulturi žena predstavljena kao

negativitet, nesuštinsko odstupanje, nenormalnost u odnosu na muškarca. Žene su druge, jer su definisane od strane muškaraca kao inferiorne (prema Mršević 1999: 33).

Emancipacija – oslobađanje pojedinca/pojedinke od dominacije drugog. Proces emancipacije žena je krenuo sa zahtevima da žene budu jednake sa muškarcima, da ne budu tlačene i onemogućavane samo zato što su žene (prema Jarić, Radović 2010: 49)

Gender mainstreaming – strategija reorganizacije, poboljšanja, razvoja i evolucije procesa donošenja zakona i politika, tako da u njih na svim nivoima i u svim fazama bude uključena rodna perspektiva (prema Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 45).

Hard news – udarne vesti koje se pojavljuju na naslovnim stranicama novina ili u udarnim terminima na televiziji a koje su obično povezane sa biznisom, politikom, međunarodnim odnosima u velikoj meri marginalizuju žene (prema Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 51).

Majčinstvo- skup praksi kojima se odgaja dete kao što je nega, hranjenje, vaspitanje, obrazovanje; ne mora da podrazumeva ženu (prema Višnjić 2013: 97).

Materinstvo – zakonska veza majke i deteta; podrazumeva ženu (prema Višnjić 2013: 97).

Novinar/novinarka – osoba koja priznaje profesionalni identitet kao novinar/novinarka, profesionalni život je stekao/la kroz neki formalizovan proces učenja koji podrazumeva internalizovanje ideala, vrednosti, etike, kodeksa ponašanja i prakse kulture novinara kojoj on/ ona pripada (prema Melin 2008: 208-209).

Pol – biološka, unapred zadata razlika između žene i muškarca, odnosi se na činjenicu da je neko rođen/a kao muška, odnosno ženska osoba (prema Savić i dr 2009: 31).

Profesionalna etika – novinarska profesionalna etika polazi od visokih zahteva od svakog novinara da će u poslu poštovati pravila profesije i interese, čast, dostojanstvo svih o kojima je reč u informacijama i komentarima, uključujući i poštenu interpretaciju mišljenja koja su drugačija od novinarevih i ponašanja o kojima treba istinito, pošteno izvestiti (Đurić 1997: 548).

Profesionalni (novinarski) identitet – vrsta društvenog identiteta i osećaj jedinstva koje pojedinci imaju s ostalim članovima struke, kao i stepen do kojeg pojedinci sebe definišu članovima struke. Potiče iz novinarske zajednice i njenog razumevanja profesionalnih uloga, funkcija i vrednosti (prema De Bruin & Ross 2004: 2-6).

Rod – sociološka kategorija odnosi na činjenicu da, rođeni kao muškarci ili žene, u svojim kulturama i društvima odrastamo shodno obrascima društva koji su podložni promenama (prema Savić i dr, 2009: 31).

Rodna ravnopravnost – pojam koji označava slobodu svih ljudskih bića da razviju lične sposobnosti i prave izbore bez ograničenja nametnutih strogim rodnim ulogama; da se različito ponašanje, želje i potrebe žena i muškaraca u jednakoj meri uzimaju u obzir, vrednuju i podržavaju (prema Jarić, Radović 2010: 135,136).

Rodni identitet – deo ličnog identiteta koji se odnosi na socijalnu i ličnu percepciju pojedinca/pojedinke o pripadanju odnosno ne pripadanju vlastitom biološkom polu. Na individualnom planu rodni identitet je nezavisan od toga koji pol je na rođenju upisan pojedinki/pojedincu, iako se veći deo populacije identifikuje sa biološkim polom (prema Jarić, Radović 2010: 138).

Rodno određena novinarska kultura (eng. *gendered journalism cultures*) – ono što novinar/novinarica oseća, misli, deluje i jeste u istorijskom trenutku i predstavlja stvaranje i ponovno stvaranje značenja realnosti, neprestano pregovaranje, određenu moć, kao i zajednički pogled na svet za grupu novinara. Uverenje šta je novinarstvo, kako se pravi novinarstvo i kako biti novinar stvorila je dominantna grupa na terenu, odnosno elita koju čine uglavnom muški novinari, beli, srednje klase, protestanti, a kao način odbrane od opasnosti ulaska nove grupe na “teren” uspostavljeno je nekoliko strategija kao što su **dnevna rutina, esencijalizam** kao rodna logika novinarstva *soft* (ženske)-*hard* (muške) vesti, **obrazovne institucije, maltretiranje** različite vrste i **stakleni plafon** (prema Melin 2008: 208-209, 218-222).

Rodno osetljivo medijsko izveštavanje – znači učiniti vidljivim žensko iskustvo i doprinose društvu (prema Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 52).

Rodne uloge – skup očekivanja zajednice vezanih za ponašanje pojedinaca/pojedinki u odnosu na njihovu polnu pripadnost. Reč je o podrazumevajućim, neupitnim pravilima koja usvajamo kroz vaspitanje u porodici, na svim stepenima obrazovanja, kroz medije, kulturne sadržaje, unutar naučnih istraživanja. Prema tim pravilima pojedinke/pojedinci se upućuju na to koje profesije su “primerene” za muškarce, a koje za žene, koja ponašanja su dozvoljena i poželjna za muškarce, a koja za žene (prema Jarić, Radović 2010: 137).

Seksizam – diskriminacija ženskog pola. Seksistički su oni društveni odnosi u kojima muško osporava vrednost ženskog. Patrijarhat je poredak koji se zasniva na seksizmu i dominaciji muškaraca na ženama i otvoreno ili neupadljivo koristi sve institucionalne i ideološke mehanizme kojima raspolaže (pravo, politiku, ekonomiju, moral, nauku, kulturu, obrazovanje, mas-medije itd) da bi reprodukovao i održao patrijarhalne odnose u društvu (prema Mršević 1999: 33).

Senzacionalizam – pridavanje većeg značaja bezvrednim događajima ili pojavama, ugađanje niskom ukusu, malograđanskoj radoznalosti; vid bekstva od glavnih preokupacija ili problema (prema Đurić 2000: 351).

Soft news - vesti iz različitih društvenih sektora (zdravlje, obrazovanje, kao i tzv. “ženska pitanja”), često su ispričane sa vremenske distance i ne zauzimaju naslovne stranice, već su najčešće izolovane na posebnim stranicama novena ili u medijima namenjenim isključivo ženama (prema Filipović, Kuzmanović-Jovanović 2012: 51).

Stakleni plafon – slikovit izraz kojim se ilustruje da u društvima u kojima muškarci zauzimaju većinu pozicija moći žene nailaze na nevidljive prepreke. Prepreke su zapravo ženama itekako znane, podrazumevajuće, odavno demistifikovane. Na izvestan način i ovim terminom se pokriva nepravedna raspodela društvene moći u korist muškaraca (prema Jarić, Radović 2010: 154).

7.2. Prilog 2 – Tabele

Tbl.1: Dokumentacioni podaci o životnim pričama žena u novinarstvu u Vojvodini (1944-1985)

Br.	Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Snimanje	Transkripcija	Redakcija
1.	I.H.K.	1944.	Ruski Krstur	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
2.	V.Š.	1948.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
3.	G. Š.T.	1948.	Feketić	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
4.	Z. R.	1949.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
5.	J. Z	1952.	Stanišić	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
6.	Ž. S..	1953.	Temerin	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
7.	V.L.	1954.	Kusić	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
8.	M. S.	1965.	Kikinda	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
9.	M.F.	1968.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
10.	B. D.	1970.	Zenica	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
11.	B. D.S.	1973.	Nemačka	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
12.	L. O.	1973.	Kula	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
13.	I. S.	1977.	Bačka Palanka	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
14.	J. Č.G.	1981.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov
15.	T.S.	1983.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov	Smiljana Milinkov
16.	N.K.	1985.	Novi Sad	Smiljana Milinkov	Marija Vojvodić	Smiljana Milinkov

Tbl. 2. Komponente identiteta novinarki u Vojvodini (1944-1985)

No	Ime i prezime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Mesto stanovanja	Obrazovni nivo	Zanimanje	Broj dece	Bračni status	Početak bavljenja novinarstvom	Jezik (maternji srpski-s, mađarski-m, rumunski-rum, rusinski-rus) ROJ
1	I. H.K..	1944	Ruski Krstur	Novi Sad	Srednja ekonomska škola, Kula Filozofski fakultet, Novi Sad, (književnost)	Penzionerka (novinarka)	2	Brak	1964. Ruske slovo	Rusinski maternji Delimičnokoristi ROJ
2	V. Š.	1948	Novi Sad	Novi Sad	Gimnazija, Novi Sad Filozofskifakultet Novi Sad (Književnost)	Penzionerka (novinarka)	/	/	1971. Radio Novi Sad	Srpski Ne koristi ROJ
3	G. Š.T.	1948	Feketić	Novi Sad	Srednja tehnička-hemijski smer, Subotica Upisan Filozfskifakultet, Novi Sad (mađarski jezik i književnost)	Penzionerka (novinarka)	2	Brak	1968. formalno od 1972. Magyar Szo	Mađarski Delimično koristi ROJ
4	Z. R.	1949	Novi Sad	Novi Sad	Gimnazija, Novi Sad Filozofski fakultet, Novi Sad (književnost)	Penzionerka (novinarka)	1	Udovica	1971. Radio Novi Sad	Dvojezična-srpski i mađarski Delimično koristi ROJ
5	J. Z.	1952	Stanišić	Novi Sad	Srednja muzička škola, Novi Sad Fakultet muzičke umetnosti Beograd upisan Fakultet politickih znanosti, Zagreb (novinarstvo)	Penzionerka (novinarka)	3	Brak	1977. Radio Novi Sad	Srpski Koristi ROJ
6	Ž.S.	1953	Temerin	Novi Sad	Gimnazija, Novi Sad upisan Filozofski fakultet, Novi Sad (nemački jezik I književnost)	Penzionerka (novinarka)	2	Brak	1977. Večernje novosti	Mađarski Koristi ROJ, ne sasvim dosledno
7	V. L.	1954	Kusić	Subotica	Gimnazija, Bela crkva Filolološki fakultet, Beograd (srpski jezik i književnost)	Penzionerka (novinarka)	/	/	1981. Privredni pregled	Govori srpski Delimično koristi ROJ
8	M. S.	1965	Kikinda	Kikinda	Srednja pedagoška škola, Kikinda upisan Filozofski fakultet u Beogradu (filozofija)	Direktorka ngo "Centar za podršku ženama" Novinarka	1	Brak	1988. Nin	Srpski Koristi ROJ
9	M. F.	1968.	Novi Sad	Novi Sad	Gimnazija, Novi Sad Filozofski fakultet, Novi Sad (srpski jezik)	Novinarka	2	Razvedena	1984. Televizija Novi Sad	Govori srpski Ne koristi ROJ

10	B. D.	1970.	Zenica	Novi Sad	Gimnazija, Zenica Fakultet političkih nauka, Beograd (novinarstvo) Magistratura (Filozofski fakultet, Novi Sad (lingvistika)	Asistentkinja na Novinarstvu, Filozofski fakultet u Novom Sadu Novinarka	/	Brak	1991. Zetel (televizija u Zenici)	Srpski Koristi ROJ, ne sasvimdosledno
11	B. D. S	1973.	Nemačka	Novi Sad	Gimnazija, Rijeka Pravni fakultet, Novi Sad	Novinarka	1	Brak	1996/97. Nedeljnik	Srpski Koristi ROJ
12	L. O.	1973.	Kula	Novi Sad	Gimnazija Novi Sad Upisan Filozofski fakultet (rusinski jezik i književnost)	Novinarka	2	Brak	2004. Multiradio	Rusinski Koristi ROJ
13	I.S.	1977	Bačka Palanka	Novi Sad	Gimnazija Filozofski fakultet u Novom Sadu (književnost)	Novinarka	/	/	90-tih, Radio Bačka 2005. Radio Novi Sad	Srpski Koristi ROJ
14	J. Č. G.	1981.	Novi Sad	Gložan	Gimnazija, Bački Petrovac Upisana Viša medicinska škola u Zemunu	Novinarka	2	Brak	2001. Televizija Petrovac	Slovački Koristi ROJ
15	T. S.	1983.	Novi Sad	Banatsko Novo Selo	Ekonomska škola, Zrenjanin Fakultet žurnalistike, Temišvar	Novinarka	/	Brak	2010. Libertatea	Rumunski Koristi ROJ, ne sasvim dosledno
16	N. K.	1985.	Novi Sad	Sarajevo	Gimnazija, Novi Sad Filozofski fakultet u Novom Sadu (novinarstvo)	Novinarka	/	Brak	2004. Kanal 9	Srpski Koristi ROJ

Tbl.3. Komponenta identiteta: Detinjstvo novinarki

	Ime i prezime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Sećanja na detinjstvo
1.	I. H. K.	1944	Ruski Krstur	<i>Znači svi su znali da sam ja neko ko se zašuškava, kad je zauzeto: „Irina negde čita u veceu“, ja odem s papirićem, čitam. I to su ta sećanja iz detinjstva.</i>
2.	V. Š.	1948	Novi Sad	<i>Dakle, živeli smo jedan prilično običan porodični život. Tata je bio večno van kuće, retko smo ga viđali.</i>
3.	G. Š.T.	1948	Feketić	<i>Naša porodica se puno selila zbog tatinog posla... A meni se tada činilo, da ko ima kuću taj je jako bogat.</i>
4.	Z.R.	1949.	Novi Sad	<i>Dok je trajalo, verovala sam da je bilo srećno.</i>
5.	Ž. S.	1953.	Temerin	<i>Mislim da manje-više svi imamo tu sličnu emociju jer detinjstvo po prirodi stvari ti je nešto što te asocira na neku vrstu emocionalne stabilnosti i osećaja sigurnosti, lepog raspoloženja, vezanosti.</i>
6.	J. Z.	1952.	Stanišić	<i>U tom Domu kulture sam osetila kako sam zapravo "sretno balkansko dete", jer sam najveći deo života priživela u mnogo humanijem i sretnijem društvu od ovog u kojem danas živimo.</i>
7.	V. L.	1954.	Kusić (Bela Crkva)	<i>Kad god govorim o svom detinjstvu, taj položaj mog sela na samoj granici nekako je obeležio moj prvi doživljaj sveta...U tom smislu ja sam imala osećaj da je to što gledam iz svog dvorišta...neki drugi, potpuno odvojeni svet u koji nismo dugo mogli zakoračiti, i uvek mi je bio nekako intrigantan.</i>
8.	M. S.	1965.	Kikinda	<i>Moje slike iz detinjstva su gotovo idilične. Ja često sanjam svoje detinjstvo i danas imam te dobre slike i duboke, tople emocije.</i>
9.	M.F.	1968.	Novi Sad	<i>Mislim kao i svakog ko je krajem šezdesetih rođen ili je zahvatio još možda par godina ranije, to je neko lepo detinjstvo u bivšoj Jugoslaviji pod Titom.</i>
10.	B.D.	1970.	Zenica	<i>Lepa i živopisna! Za razliku od perioda mladosti koju su mi upropastili rat i izbegništvo detinjstvo mi je bilo sadržajno i veselo i rado mu se vraćam u mislima.</i>
11.	B.D.S.	1973.	Nemačka	<i>Prelepa. Bio je to potpuno drugačiji život, u odnosu na današnji. Bilo je puno druženja, igre, putovanja od Rijeke do Dalmacije.</i>
12.	L. O.	1973.	Kula	<i>Detinjstvo mi je bilo sjajno zato što sam ga uglavnom provela na ulici i uglavnom sa dečacima, tako da sam se naučila fer ponašanju jer su dečaci uvek bili fer, za razliku od devojčica koje su volele da ogovaraju</i>
13.	I.S.	1977.	Bačka Palanka	<i>Zaista sam odrasla u jednoj srećnoj porodici.</i>
14.	J. Č.	1981.	Novi Sad	<i>Sećam se da je negde dote '89 bilo jako lepo, znači slagali smo se, nismo bili problematična porodica</i>
15.	T. S.	1983.	Novi Sad	<i>Pa rado se sećam, bila su druga vremena, u to vreme nije bilo mobilnih telefona, nije bilo kompjutera, nismo koristili laptopove, više smo se družili, sve je bilo nekako življe, drugačije.</i>
16.	N.K.	1985.	Novi Sad	<i>Vrlo lepa sećanja iako su me zakačile te krizne godine devedesetih</i>

Tbl. 4: Novinarke: zanimanje roditelja

Br.	Ime i prezime	Godina i mesto rođenja	Zanimanje roditelja
1.	I.H.K.	1944. Ruski Krstur	...živela u porodici <i>zemljoradnika</i> bezemljaša.
2.	V.Š.	1948. Novi Sad	Moj otac je bio političar , još od onih starih. Bio je predratni komunista...A mati mi bila domaćica .
3.	G.Š.T.	1948. Feketić	Tata je inače bio agronom , a mama je u ono vreme bila domaćica sve do početka šezdesetih godina kada je bila primorana da počne da radi pošto sam ja krenula u srednju školu.
4.	Z. R.	1949. Novi Sad	Potičem iz srednjeg građanskog staleža.
5.	Ž.S.	1953. Temerin.	Tata je bio novinar , majka je bila spikerka na Radio Novom Sadu
6.	J.Z.	1952. Stanišić	Oboje su bili inženjeri agronomije
7.	V.L.	1954. Kusić	Moj život je značajno obeležio i taj seljački način života... Svuda u vojvođanskim selima je tako bilo, posao se morao odraditi, takva je priroda poslova u poljoprivredi .
8.	M.S.	1965. Kikinda	Moj tata je mašinac , radio je u kikindskoj „Livnici“. Mama je išla u srednju ekonomsku školu, ali se zaposlila posle trećeg razreda u „Trikotaži“ Kikinda.
9.	M.F.	1968. Novi Sad	Mama je bila profesor nemačkog jezika, radila je u „Vojvođanskoj banci“. Tata je radio u „Galenici“ kao komercijalista .
10.	B.D.	1970. Zenica	Moj otac je bio pravnik . Mama je bila krojačica do kraja života, odgajala brata i mene i zapravo ceo životni vek, nažalost, provela u kući.
11.	B.D. S.	1973. Nemačka	Živela sam s majkom, bakom i dedom, pošto mi je otac poginuo u saobraćajnoj nesreći kad sam bila mala beba..Ne bih baš puno da pričam o porodici pošto ne mislim da je toliko bitno za ovu priču.
12.	L.O.	1973. Kula	Mama mi je bila učiteljica , tata elektroinženjer . Mama je radila u školi, tata je radio u fabrici, nekada uspešnoj.
13.	I.S.	1977. Bačka Palanka	Majka je bila ekonomistkinja . U komercijali je radila ceo život, a tata je večiti radnik , koji ima zlatne ruke.
14.	J. Č.G.	1981. Novi Sad	Tata je bio inženjer mašinstva a mama je po zanimanju diplomirani ekonomista , svojevremeno je radila u pokrajinskom Zavodu za statistiku dok je to nekako funkcionisalo a tata je bio zaposlen u mesnoj firmi AD „Staklenik“
15.	T. S.	1983. Novi Sad	Mama Otilija je trgovac po zanimanju, radila je 25 godina u jednoj trafici u Torku, a tata Sima je tv mehaničar
16.	N. K.	1985. Novi Sad	Mama mi je zdravstveni radnik , radila je kao viša medicinska sestra a danas je glavna sestra te specijalističke službe u Domu zdravlja. Tata mi je zaposlen u „Bačka putu“.

Tbl.5: Ukupni podaci o formalnom obrazovanju novinarki u Vojvodini: (1944-1985)

No	Ime i prezime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Mesto stanovanja	Obrazovni nivo
1.	I. H. K.	1944.	Ruski Krstur	Novi Sad	Srednja ekonomska škola, Kula Filozofski fakultet, Novi Sad (književnost)
2.	V. Š.	1948.	Novi Sad	Novi Sad	Gimnazija, Novi Sad Filozofski fakultet, Novi Sad (književnost)
3.	G.Š.T.	1948.	Feketić	Novi Sad	Srednja tehnička-hemijski smer, Subotica Upisan Filozofski fakultet, Novi Sad (mađarski jezik i književnost)
4.	Z. R.	1949.	Novi Sad	Novi Sad	Gimnazija, Novi Sad Filozofski fakultet, Novi Sad (književnost)
5.	J. Z.	1952.	Stanišić	Novi Sad	Srednja muzička škola, Novi Sad Fakultet muzičke umetnosti, Beograd upisan Fakultet političkih znanosti, Zagreb (novinarstvo)
6.	Ž.S.	1953.	Temerin	Novi Sad	Gimnazija, Novi Sad upisan Filozofski fakultet, Novi Sad (nemački jezik i književnost)
7.	V. L.	1954.	Kusić	Subotica	Gimnazija, Bela crkva Filozofski fakultet, Beograd (srpski jezik i književnost)
8.	M. S.	1965.	Kikinda	Kikinda	Srednja pedagoška škola, Kikinda upisan Filozofski fakultet, Beograd (filozofija)
9.	M. F.	1968.	Novi Sad	Novi Sad	Gimnazija, Novi Sad Filozofski fakultet, Novi Sad (srpski jezik)
10.	B. D.	1970.	Zenica	Novi Sad	Gimnazija, Zenica Fakultet političkih nauka, Beograd (novinarstvo) Magistratura (Filozofski fakultet, Novi Sad (lingvistika)
11.	B. D. S	1973.	Nemačka	Novi Sad	Gimnazija, Rijeka Pravni fakultet, Novi Sad
12.	L. O.	1973.	Kula	Novi Sad	Gimnazija Novi Sad Upisan Filozofski fakultet, Novi Sad (rusinski jezik i književnost)
13.	I.S.	1977	Bačka Palanka	Novi Sad	Gimnazija, Bačka Palanka Filozofski fakultet, Novi Sad (književnost)
14.	J. Č. G.	1981.	Novi Sad	Gložan	Gimnazija, Bački Petrovac Upisana Viša medicinska škola u Zemunu
15.	T. S.	1983.	Novi Sad	Banatsko Novo Selo	Ekonomska škola, Zrenjanin Fakultet žurnalistike, Temišvar
16.	N. K.	1985.	Novi Sad	Sarajevo	Gimnazija, Novi Sad Filozofski fakultet u Novom Sadu (novinarstvo)

Tbl.5a: Ukupni podaci o neformalnom obrazovanju novinarki u Vojvodini: (1944-1985)

No	Ime i prezime	Godina i mesto rođenja	Mesto stanovanja	Neformalno obrazovanje
1.	I. H. K.	1944. Ruski Krstur	Novi Sad	<i>Čak sam i shvatila da možeš da naučiš neke stvari koje ne bi mogla da naučiš negde, na nekom salašu. I tako, svako ima neko znanje koje može da prenese, samo je stvar da li ćeš da ga iskoristiš.</i>
2.	V. Š.	1948 Novi Sad	Novi Sad	<i>I ja prvo što sam uradila kad sam stigla u Privredni pregled i kad su mi dali da pratim tržište i cene, ja sam prvo što sam uradila kupila ekonomsku enciklopediju koja je taman tada izašla, da znam šta je šta.</i>
3.	G.Š.T.	1948 Feketić	Novi Sad	<i>Ta praktična obuka u mnogome je olakšala naš rad, naročito što se tiče novinarskih žanrova, gradacije raznih tekstova od vesti, informacije, crtice, komentara, feljtona, kao i stila, jezika, čak i pravopisa. Bilo nam je čast da možemo biti polaznici novinarske škole, što je naša redakcija redovno organizovala tokom više godina.</i>
4.	Z. R.	1949. Novi Sad	Novi Sad	<i>Prvi sektor – gradsko preduzeće Čistoća. Očekivala sam, u najmanju ruku da pišem književnu kritiku. Umesto toga sam bijflala brošure o „strukturi otpada i sekundarnih sirovina“, a urednik me je oštro opomenuo da se kaže – đubre.</i>
5.	J. Z.	1952. Stanišić	Novi Sad	<i>Često sam išla na razne seminare i kurseve (doživotna edukacija!) u organizaciji raznih donatora i to na razne teme. Počev od ljudskih prava, i čitavog korupsa tema iz te oblasti, načina komunikacije do načina poslovanja radio komercijalne radio stanice...Donatori su se fokusirali na nezavisne medije pa su tako predstavnici svih članica ANEM-a u nekom periodu bili na raznim kursevima de su novinari prošli obuku i dobili saznanja o razlozima upotrebe rodno senzitivnog jezika i primeni u medijima.</i>
6.	Ž.S.	1953. Temerin	Novi Sad	<i>Naravno, u početnim danima imala sam urednika koji je bio zbilja sjajan urednik koji me je ganjao do bola, šarao tekstove pa sam ih prekucavala ponovo ali mislim da je i to bila srećna okolnost što sam mogla sve to da iskoristim</i>
7.	V. L.	1954. Kusić	Subotica	<i>Tokom rada u Privrednom pregledu trudila sam se da se što više edukujem u sferi koju pratim, ali sam imala prostora i za ličnu edukaciju. Usput sam se zainteresovala za transakcionu analizu i završila osnovno obrazovanje za TA savetnika analitičara</i>
8.	M. S.	1965. Kikinda	Kikinda	<i>Taj specijalistički program zaista je veoma doprineo mom novinarskom obrazovanju, a s druge strane, omogućio mi je znanje i veštine koje sam kasnije koristila i u oblasti rodne ravnopravnosti... Danska škola novinarstva je nekoliko godina, kroz program njihove Vlade, ne samo podržavala nas da se obrazujemo i radimo kao treneri, nego je podržavala dodatno obrazovanje novinara kroz osnovne i specijalističke studije (M.S.1965)</i>
9.	M. F.	1968. Novi Sad	Novi Sad	<i>I onda su oni meni pokazivali i neke mogućnosti u montaži, naravno one su sad mnogo veće s kompjuterima...Radila sam sa super montažerima, sa fenomenalnim snimateljima. Nije ih ništa ni mrzelo.</i>
10	B. D.	1970. Zenica	Novi Sad	<i>Tada je 202 još uvek imala reputaciju važne „škole novinarstva“ i bila je dosta slušana</i>
11	B. D. S	1973. Nemačka	Novi Sad	<i>I onda sam videla neki oglas na Otvorenom univerzitetu novinarska škola koji je vodio Slobodan Budakov. On je nekad bio direktor RTV-a.</i>
12	L. O.	1973.	Novi Sad	<i>Važni su seminari i projekti na kojima se uče važne stvari, važno</i>

		Kula		<i>je učenje od starijih kolega, kako doći do informacije, obuka za montažu, obuka za snimanje, dikcija - sve je to važno i sve se to mora raditi, nikada ne možete reći da ste sve naučili, najstrašnije je završiti fakultet i reći ja sad sve znam.</i>
13	I.S.	1977. Bačka Palanka	Novi Sad	<i>I upisala sam Novosadsku novinarsku školu, oni su to zvali Specijalističkim studijama iz novinarstva. Ja to, ovako, realnije zovem kurs...Uporedo sa tim mojim studijama koje su obuhvatale i pisano i elektronsko novinarstvo i koje su trajale godinu dana, Novosadska novinarska škola je imala još jednu studijsku grupu koja se bavila samo televizijskim novinarstvom i to dve godine .</i>
14	J. Č. G.	1981. Novi Sad	Gložan	<i>Bila sam na seminaru, tu su bile razne teme, žena kao objekt u reklamama, pojam žena u žutoj štampi i rodno senzitivnan jezik...</i>
15	T. S.	1983. Novi Sad	Banatsko Novo Selo	<i>Jedan pravi novinar koji želi da bude profesionalac u svom poslu treba da teži da se stalno usavršava, da stalno želi da sazna nešto novo, da učestvuje na raznim seminarima, na raznim treninzima. Ja sam recimo nedavno pohađala jedan kurs, na temu istraživačkog novinarstva što je za mene bilo vau, zato što smo na fakultetu malo obradili tu temu</i>
16	N. K.	1985. Novi Sad	Sarajevo	<i>Mislim imali smo prilike da odemo na različite seminare koje su organizovale nevladine organizacije i Nezavisno društvo novinara Vojvodine. Opet kažem i na poslu smo imali različite edukacije BBC-ija.</i>

Tbl.6: Novosadska novinarska škola: istorijat, struktura, program

	Udruženje građana “Novosadska novinarska škola” (NNS)
Godina osnivanja	1998.
Osnivači	Mirjana Pušin; dr Dubravka Valić-Nedeljković; prof. dr Dejan Janča; prof. dr Vladimir Strezoski; doc. dr Mirjana Kristović; mr Nemanja Pavlović; Miroslav Pušin; Milan Nedeljković; Miloš Trifunović; Edna Bodrič
Organizaciona struktura	Organi udruženja građana „Novosadska novinarska škola“ su: Skupština (predsednica Mirjana Pušin), Upravni odbor (predsednica Dubravka Valić- Nedeljković), Nadzorni odbor i Direktor (Milan Nedeljković)
Počasni članovi	Brigitta Bush; prof. dr Marijana Pajvančić; mr Gordana Čomić; prof. dr Svenka Savić; prof. dr Božo Milošević; Arpad Vicko; prof dr. Ljubinko Pušić; mr Violeta Zubanov; Branislava Opranović
Projektne aktivnosti organizacije	Podizanje profesionalnih kapaciteta u medijskom sektoru; monitoring i analizu medijskih sadržaja; edukovanje različitih ciljnih grupa o medijskoj pismenosti kao i javno zagovaranje koje doprinosi demokratizaciji i razvoju građanskog društva i promociji evropskih vrednosti.
Programi obuke za novinare	Osnove novinarstva TV Novinarstvo
Predavači	Svenka, Savić, Branimir Bata Grulović, Rastislav Durman, Jan Briza, Slaviša Grujić, Danica Acimović, Dragan Kremer, Snežana Živković, Tatjana Novčić Matijević, Sanja Bošković, Slavko Pevac, Lidija Vidmar, Radomir Dabetić, Violeta Zubanov, Radoslav Šeguljev, Teofil Pančić i drugi
Realizovani i aktuelni projekti	Novinarska radionica-Medijska pismenost; Stručno usavršavanje rusinskih novinara I urednika ; Naša stvarnost i nemačka/evropska iskustva; Izveštavanje o različitosti; Medijska svesnost; Dan u tvojim cipelama; Izveštavanje o životnoj sredini; obuka noivnara lista <i>Hlas ludu</i> ; akademija ženskog preduzetništva-pametna investicija u program doživotnog učenja; rukovanje, Mladi pormetej; Medijska opservatorija Jugoistočne Evrope – Jačanje kapaciteta i koalicija za praćenje medijskog integriteta i unapređenje reformi u medijima, kultura kroz oko medija; Mediji i manjine na zapadnom Balkanu; Koga su mediji izabrali a šta su partije nudile?; Ladies diary of change i drugi
Donatori	Danmarks Medie-og Journalisthojskole; Konrand Adenauer Stiftung; Fridrich Ebert Stiftung; USAID; Olof Palme International Center; Council of Europe; Central European Initiative; OSCE i drugi.
Dobitnici nagrade NNS za najboljeg mladog novinara	Nagrada se dodeljuje od 2001. godine za informativno, analitičko ili istraživačko novinarstvo. Laureati (po ABC redu) su: Aleksa Vukovac, Asja Francisti, Branka Dragović-Savić, Dejan Stojičić, Dimitrije Vidanović, Duška Bajić, Igor Mihaljević, Jelena Vukmanović, Jovana Zdjelarević, Maja Dragić, Milica Alavanja, Žarko Bogosavljević i drugi.
Nagrade i priznanja koje je dobila NNS	Počasna nagrada za socijalne integracije za projekat „Dan u tvojim cipelama“ (Erste Fondacija, 2013). Priznanje „Moje zeleno delo“ povodom obeležavanja dana planete Zemlje, za sajt „Zelene Vesti“(Pokrajinski sekretarijat za urbanizam, graditeljstvo i zaštitu životne sredine, 2011).

Tbl 7: Nagrade i priznanja za profesionalni rad novinarkama u Vojvodini: (1944-1985)

	Novinarka	Nagrade, priznanja
1	I.H.K. (1944)	-priznanje "Zlatno pero", Društva novinara Vojvodine (maj 2013.godine)
2	J.Z. (1952)	-nagrade na takmičenju Jugoslovenske radio-televizije (JRT) na Ohridu u kategoriji muzičkog i eksperimentalnog radio programa (1979. i 1981. godine) -"Oktobarska nagrada" Grada Novog Sada za afirmisanje stvaralaštva mladih (1983) -nagrada Fonda za podršku investicija u Vojvodini (VIP) za doprinos promociji rada fonda (2005) -prva nagrada na konkursu Ministarstva privrede, Ministarstva zapošljavanja, Međunarodne oragnizacije rada ILO i NUNS-a, za radio novinarstvo na temu: "Samozapošljavanje i mikrofinansiranje" (2006)
3	Ž. S. (1953)	- nagrada za celokupan novinarski doprinos demokratizaciji društva koju dodeljuje Nezavisno društvo novinara Vojvodine (januar 2010. godine) -nagrada „Ličnost godine“ koju dodeljuje misija OEBS-a za doprinos slobodi izražavanja, demokratskom dijalogu i unapređivanju prava manjina (decembar 2013)
4	M.S. (1965)	- kao koordinatorka Kancelarije za rodnu ravnopravnost SO Kikinda dobija nagradu za toleranciju OSCE (2003) -kao koordinatorka Kancelarije za rodnu ravnopravnost SO Kikinda dobija godišnju nagradu za ravnopravnost koju dodeljuje Vlada Vojvodine (2004)
5	M.F. (1968)	-nagrada regionalnog televizijskog festivala „Press vitez“ za emisiju „Radar“ (2011)
6	B.D. (1970)	-nagrada žirija i publike za najbolji film za dokumentarac „Boye: Prvi pravi ženski zvuk“ na Međunarodnom festivalu dokumentarnog filma „Dorf“ u Hrvatskoj. (2010) -specijalna nagrada žirija za najbolji film za dokumentarac „Boye: Prvi pravi ženski zvuk“ na Međunarodnom festivalu dokumentarnog filma „Underhill“ u Podgorici (2010) -nagrada žirija za dokumentarni film „Meškarke“ na Festivalu autorskog filma zemalja podunavskog regiona „Profest“ u Apatinu (2010) -nagrada za najbolji scenario za dokumentarni film „Nečujni hod stranca“ koju dodeljuje <i>Klasik TV iz Zagreba</i> (2012)
7	B. D.S. (1973)	- nagrada za najbolju mladu novinarku Novosadske novinarske škole - godišnja nagrada Nezavisnog društva novinara Vojvodine (januar 2010). -nagrada za angažovanost u praćenju tema od značaja za lokalnu samoupravu koju dodeljuje Stalna konferencija gradova i opština uz podršku Saveta Evrope. (septembar 2011) - <i>Dnevnikova</i> nagrada najuspešnijim novinarima (novembar 2011)
8	I.S. (1977)	-nagrada za najbolji radijski prilog o procesu evropskih integracija u Srbiji koju dodeljuju Kancelarija za evropske integracije Vlade Republike Srbije, Delegacija Evropske unije u Srbiji i Erste banka (2013) -nagrada za najbolju radijsku reportažu mladog novinara koju iz legata "Milena Blagojević" dodeljuje časopis <i>Link</i> (2013) -nagrada Međunarodnog festivala reportaže i medija "Interfer" u Apatinu, u kategoriji radijske reportaže (2013) -nagrada na konkursu Stalne konferencije gradova i opština koju finansira Kraljevina Švedska (2013) -nagrada „Ana Njemogova Kolarova“ koju dodeljuje Savet slovačke nacionalne manjine (2014)
9	N.K. (1985)	- godišnja nagrada Nezavisnog društva novinara Vojvodine (januar 2012) -godišnja nagrada Radio-televizije Vojvodine (novembar 2012)

Tbl. 7a: Novinarke: osnovni podaci o nagradama i priznanjima za profesionalni rad

Nivo nagrade	Naziv nagrade	Nagradu dodeljuje	Godina	Vrsta nagrade (novčana, plaketa, diploma)	Novinarke
Medjunarodni i regionalni	nagrada za toleranciju	OSCE	2003.	novčana nagrada (5.000 evra)	M.S. (1965)
	nagrada žirija i publike za najbolji film	Međunarodni festival dokumentarnog filma „Dorf“ u Hrvatskoj	2010.	diploma	B.D. (1970)
	nagrada žirija za dokumentarni film	Festival autorskog filma zemalja podunavskog regiona „Profest“ , Apatin	2010.	novčana nagrada (300evra)	B.D. (1970)
	specijalna nagrada žirija za najbolji film	Međunarodni festival dokumentarnog filma „Underhill“	2010.	diploma	B.D. (1970)
	produkcijjski gran pri Press vitez	Regionalni televizijski festival Press vitez	2011.	diploma i grafika Save Stojkova	M.F. (1968)
	nagrada za najbolji scenario	<i>Klasik TV</i> (Zagreb)	2012.	novčana nagrada (1.300 evra)	B.D. (1970)
	“Ličnost godine”	OEBS	2013.	plaketa	Ž.S.(1953)
	nagrada za radijske reportaže	Međunarodni festival reportaže i medija "Interfer", Apatin	2013.	plaketa	I.S. (1977)
Jugoslovenski	nagrade na takmičenju u Ohridu u kategoriji muzičkog i eksperimentalnog radio programa	Jugoslovenska radio-televizija (JRT)	1979. i 1981.	plaketa	J.Z. (1952)
Nacionalni	prva nagrada na konkursu za radio novinarstvo na temu: “Samozapošljavanje i mikrofinansiranje”	Ministarstvo privrede, Ministarstvo zapošljavanja, Međunarodne oragnizacije rada ILO i NUNS-a,	2006.	novčana nagrada (oko 70 evra)	J.Z. (1952)
	nagrada za angažovanost u praćenju tema od značaja za lokalnu samoupravu	Stalna konferencija gradova i opština	2011.	novčana nagrada	B.D.S. (1973)
	nagrada za najbolju radijsku reportažu mladog novinara	Legat “Milena Blagojević” i časopis <i>Link</i>	2013.	novčana nagrada (250evra)	I.S. (1977)
	nagrada na za angažovanost u praćenju tema od značaja za lokalnu samoupravu	Stalna konferencija gradova i opština	2013.	računar (lap-top)	I.S. (1977)
	nagrada za najbolji radijski prilog o procesu evropskih integracija u	Kancelarija za evropske integracije Vlade Republike	2013.	studijsko putovanje u	I.S.(1977)

	Srbiji	Srbije, Delegacija Evropske unije u Srbiji i Erste banka		Brisel	
Pokrajinski	nagrada za najbolju mladu novinarku	Novosadska novinarska škola (NNŠ)	2001.	novčana nagrada (500evra)	B.D.S. (1973)
	godišnja nagrada za rodnu ravnopravnost	Izvršno veće Vojvodine	2004.	novčana nagrada (1.000evra)	M.S. (1965)
	nagrada za doprinos promociji rada fonda	Fond za podršku investicija u Vojvodini (VIP)	2005.	plaketa	J.Z.(1952)
	nagrada za celokupan novinarski doprinos demokratizaciji društva	Nezavisno društvo novinara Vojvodine (NDNV)	2010.	novčana nagrada (oko 300 evra)	Ž.S.(1953)
	godišnja nagrada	Nezavisno društvo novinara Vojvodine (NDNV)	2010.	novčana nagrada (oko 300 evra)	B.D.S (1973)
	nagrada najuspešnijem novinaru	<i>Dnevnik</i>	2011.	novčana nagrada	B.D.S (1973)
	godišnja nagrada	Nezavisno društvo novinara Vojvodine (NDNV)	2012.	novčana nagrada (oko 300 evra)	N.K. (1985)
	godišnja nagrada	<i>Radio-televizija Vojvodine (RTV)</i>	2012.	novčana nagrada u visini prosečne plate zaposlenih na RTV (oko 600 evra)	N.K. (1985)
	nagrada za izuzetna novinarska dostignuća "Zlatno pero"	Društvo novinara Vojvodine (DNV)	2013.	zlatna plaketa(pero), diploma i monografija	I.H.K.(1944)
	nagrada „Ana Njemogova Kolarova“	Savet slovačke nacionalne manjine	2014.	novčana nagrada (250 evra)	I.S.(1977)
Lokalni	“Oktobarska nagrada” za afirmisanje stvaralaštva mladih	Grad Novi Sad	1983.	plaketa	J.Z. (1952)

7.3. Prilog 3- Biogrami 16 novinarki

I.H.K. (1944), Novi Sad
novinarka i književnica

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov.
Transkripcija: Marija Vojvodić
Snimano: oktobar 2014. u Novom Sadu.

1944. Rođena u Ruskom Krsturu (17. septembar).

Po rođenju sa majkom i sestrom živi kod bake i deke (roditelji njene majke) pošto je otac bio u zarobljeništvu u Rusiji nakon što se kao desetar iz mađarske vojske predao Rusima. Po povratku oca iz rata rađa se i treća sestra. Porodica se seli u Crvenku gde I.H.K. pohađa osnovnu školu, prvi razred na srpskom a ostale razrede na rusinskom.

Nakon osnovne škole upisuje gimnaziju u Vrbasu. Po završetku 1. razreda gimnazije, pošto je bliže kući prebacuje se u novo otvorenu srednju ekonomsku školu u Kuli, u koju ponovo kreće od 1. razreda. Poslednju godinu srednje škole stipendira zadruga. Nakon srednje škole upisuje vanredne studije na Ekonomskom fakultetu

1964. rusinska izdavačka ustanova *Ruske slovo* preuzima stpendiju i I.H.K. počinje da radi u toj nacionalnoj novinskoj redakciji.

1965. *Ruske slovo* zajedno sa ostalim medijima nacionalnih zajednica (*Magyar Szó, Hlas Ludu, Libertatea*) preseljava se u Novi Sad u zgradu *Dnevnika*. I.H.K. upisuje vanredno studije Jugoslovenske književnosti i srpskohrvatskog jezika na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

1971. Rađa prvu ćerku (u svojoj 27. godini) a nekoliko godina kasnije i drugu.

Postaje glavna i odgovorna urednica *Ruskog slova*

Devedesetih godina zbog političkih uticaja iz *Ruskog slova* prelazi u *Dnevnik*, gde radi i kao urednica rubrike Kultura.

Septembra 1999. odlazi u penziju. Nakon penzionisanja intenzivnije saraduje sa rusinskim nedeljnikom *Ruske slovo*.

23. maja 2013. godine dobija nagradu „Zlatno pero“ Društva novinara Vojvodine.

V.Š. (1948), Novi Sad
novinarka

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov
Transkripcija Marija Vojvodić
Snimano: septembar 2014. u kafeu u Novom Sadu

1948. rođena u Novom Sadu (22. januar). Imala je starijeg brata koji je preminuo. Otac je bio političar, mađarski narodni heroj iz Drugog svetskog rata, majka domaćica. Osnovnu školu pohađa u Novom Sadu, a potom završava gimnaziju „Svetozar Marković“.

1967. upisuje jugoslovensku književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

1971. diplomira jugoslovensku književnost.

1971. počinje da radi na *Radiju Novi Sad*.

1973/74. porodica zbog očeve političke aktivnosti prolazi kroz posledice progona anarholiberala. Otac je izbačen iz Komunističke partije Jugoslavije. V.Š. je oduzet pasoš. Odbija predlog da iz *Radija Novi Sad* prebaci na radno mesto u arhivu.

1976. dobija posao u *Privrednom pregledu* i preseljava se u Beograd. Nkasnije i porodica se seli u Beograd.

1991/92 piše kao dopisnica sarajevskog *Oslobođenja*,

1993. umire otac

polovinom devedesetih dve godine radi u *Trgovinskom glasniku* a potom se vraća u *Privredni pregled* i postaje zmaenica glavnog urednika.

1997. sa majkom se ponovo vraća u Novi Sad. Angažuje se u Nezavisnom društvu novinara Vojvodine

1999. piše za nedeljnik *Nezavisni*

2000. postaje generalna dirketorka vojvođanskog *Dnevnika*

2003. polovinu *Dnevnika* kupuje nemački WAC

2005. daje otkaz na mesto generalne direktorke *Dnevnika* i prelazi na savetničko mesto odakle odlazi u penziju.

G.Š.T. (1948), Novi Sad
novinarica

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov

Transkripcija: Marija Vojvodić

Snimano: novembar 2014. na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

1948. rođena (27. novembar) u Feketiću. Ima tri godine mlađu sestru i sedam godina mlađeg brata. Otac radi kao agronom a majka je domaćica. Zbog prirode očevog posla porodica se često seli (Feketić, Kulpin, Srbobran, Temerin, Orom, Stara Moravica.

1950-1959. pohađa prva četiri razreda u osnovnoj školi u Temerinu

1959-1961. peti i šesti razred završava u Feketiću

1961-1963. sedmi i osmi razred osnovne škole završava u Oromu

1963. porodica se selu u Staru Moravicu. Po prvi put žive u sopstvenoj kući.

1969. završava hemijski smer srednje Tehničko-hemijsko-tehnološke u Subotici. Za vreme srednje škole povremeno piše za školski list *Jó Pajtás (Jo pajtaš)*. Za vreme srednje škole počinje da se bavi padobranstvom u aeroklubu „Ivan Sarić“ u Subotici. Članica je Udruženja žena letača Srbije

1968/69. vesti, beleške iz kulturnog života Stare Moravice objavljuje *Magyar Szó* a kasnije i podlistak za Bačku Topolu *Topolya és Környéke (Topolja eš kornjeke)*. Saraduje sa omladinskim programom mađarske redakcije *Radio Novog Sada*

maja 1972. počinje da radi u *Magyar Szó-u*, prvobitno za dopisništvo u Bačkoj Topoli a 1975.

Prelazi u novosadsku redakciju.

1973. udaje se i sa suprugom živi u Novom Sadu. Suprug radi kao snimatelj na *Televiziji Novi Sad*

1974. apsolvira Mađarski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

1975-1989. zbog nepodobnog članka radi u Informativnoj službi Pokrajinskog komiteta Saveza komunista Vojvodine (PK SKV)

1977. rađa prvog sina

1980. rađa drugog sina

juna 1988. useljavaju se u sopstveni stan (kupovina stana udruženim sredstvima, konkurs raspisuje *Televizija Novi Sad*)

novembar 1988. umire majka

1989. vraća se u redakciju *Magyar Szó-a*

1991. umire brat u Tivtu u Crnoj Gori

1991. umire otac

Ratnih devedesetih godina uključuje se u aktivnosti mirovnih i organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava (Udruženje jugoslovenske demokratske inicijative, Evropski pokret Srbije, Vojvodine, Mirovni pokret Vojvodine, Žene u crnom, Ženske studije „Mileva Marić-Einstein“, Ekumenska humanitarna organizacija, Helsinški odbor za ljudska prava, Kuća tolerancije, Etnički forum, Vojvođanski klub)

1. januar 2010. odlazi u penziju iz *Magyar Szó-a*.

Z.R. (1949), Novi Sad
novinarica

Snimanje, transkripcija i redakcija: Smiljana Milinkov
Snimano: mart 2014. u stanu Z.R. u Novom Sadu

1949. rođena u Novom Sadu (22. januar). Jedinica.

Osnovnu školu, dvojezičnu, pohađa prvo na Detelinari a od petog razreda ide u školu „Petar Petrović Njegoš“ u Njegoševoj ulici. Završava društveno-jezički smer gimnazije „Jovan Jovanović Zmaj“.

1967. upisuje jugoslovensku književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.

1971. počinje honorarno da radi na *Radiju Novi Sad*

1972. diplomira jugoslovensku književnost

1972. zapošljava se u gradskoj hronici *Radija Novi Sad*

1976. rađa sina. Kao mlada majka postaje udovica.

1979. prelazi na *Televiziju Novi Sad*. Radi kao urednica u redakciji kulture i uređuje centralnu informativnu emisiju Dnevnik

1990. učestvuje u osnivanju Nezavisnog društva novinara Vojvodine koje 1991. organizuje akciju javnog čitanja vesti „Prozor“ jer su državni mediji bili pod kontrolom režima Slobodana Miloševića.

1996. odlazi sa *Televizije Novi Sad* zbog političkih pristisaka i kršenja novinarskog kodeksa i počinje da radi u *Našoj borbi*. Piše za *Nezavisni*, neko vreme radi kao dopisnica *Radija Slobodna Evropa* i *Glasa Amerike*

1999. urednica u gradskoj hronici dnevnog lista *Vojvodina*

1999. za vreme bombardovanja Srbije sa Milošem Jovanovićem Hamerom saraduje na projektu „Windows“. Nastaje tekst „Šta je novosadski“

2001. honorarno radi za *Građanski list*

jesen 2001. počinje da radi u službi marketinga javnog preduzeća „Poslovni prostor“ i sa tog radnog mesta odlazi u penziju.

2004-2007. angažovana kao saradnica na Odseku za medijske studije Filozofskog fakulteta na predmetu Novinarstvo u štampanim medijima.

J.Z. (1952), Novi Sad
novinarka

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov
Transkripcija: Marija Vojvodić.
Snimano: septembar 2014. u stanu J.Z. u Novom Sadu

1952. rođena u Stanišiću kod Sombora. Ima mlađu sestru i brata. Roditelji rade kao inženjeri agronomije što uzrokuje česte selidbe porodice (Stanišić, Krndija, Bačka Topola, Novi Sad). Prvi razred osnovne škole završava u Bačkoj Topoli. Tokom drugog razreda porodica se seli u Novi Sad gde J.Z. završava osnovnu školu „Jovan Popović“. Otac postaje pokrajinski funkcioner, radi u Izvršnom veću Vojvodine kao sekretar za poljoprivredu.

1966. u četrdesetj godini umire otac (J.Z. tada ima 14. godina)

Paralelno sa osnovnom pohađa i nižu muzičku školu.

Nakon osnovne upisuje srednju muzičku školu „Isidor Bajić“. Počinje da svira harmoniku u orkestru KUD „Sonja Marinković“

1971-1975. studira teoretski odsek Fakulteta muzičke umetnosti u Beogradu. Predavanja se organizuju u Novom Sadu

Paralelno predaje u nižoj muzičkoj školi u Kuli a potom u muzičkoj školi „Davorin Jenko“ u Beogradu (do 1976. godine).

1972. rađa prvog sina

Od 1976. zaposlena na *Radiju Novi Sad* kao saradnica, novinarka i urednica u muzičkom i informativnom programu.

1979. rađa drugog sina

1979. i 1981. nagrade na takmičenju Jugoslovenske radio-televizije (JRT) na Ohridu u kategoriji muzičkog i eksperimentalnog radio programa.

1983. Oktobarska nagrada grada Novog Sada za afirmisanje stvaralaštva mladih.

1887. seli se u Pulu pošto suprug odlazi na lekarsku specijalizaciju u tamošnjem vojnom garnizonu

1988. u Puli rađa trećeg sina a potom se porodica seli u Zagreb.

1989-1991. studira novinarstvo na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu

1991. počinje rat u Hrvatskoj i porodica se vraća u Novi Sad

1992-1995. radi u marketinškoj agenciji „Pušin“ na poslovima kreiranja korporativnog identiteta, TV i radio spotova, medija planova i poslovima organizacije.

1997-2008. zaposlena na *Radiju 021* kao novinarka, urednica i direktorka programa.

2001-2006. godine angažovana je kao predavačica u Novosadskoj novinarskoj školi na predmetu radio novinarstva. U istom periodu povremeno gostuje kao predavačica u NVO „Ženske studije i istraživanja“. Saradjuje sa organizacijom „Žene u crnom“.

2005. dobija nagradu pokrajinskog Fonda za privlačenje direktnih stranih investicija (VIP) za doprinos promociji rada fonda.

2006. dobija prvu nagradu na konkursu Ministarstva privrede, Ministarstva zapošljavanja, Međunarodne oragnizacije rada ILO i NUNS-a, za radio novinarstvo na temu: „Samozapošljavanje i mikrofinansiranje“

2008. daje otkaz na *Radiju 021* i postaje slobodna novinarka.

2008/09 pohađa master na Rodnim studijama na Univerzitetu u Novom Sadu

2009. formalno postaje penzionerka. Baka je troje unučića.

Ž. S. (1953), Novi Sad
novinarka i medijska analitičarka

Snimanje, transkripcija i redakcija: Smiljana Milinkov
Snimano: 15. mart 2012. u stanu Ž.S. u Novom Sadu

1953. rođena u Temerinu. Kao vrlo mala sa roditeljima seli se u Novi Sad gde i danas živi. Nakon osnovne škole upisuje Zmaj Jovinu gimnaziju a potom nemački jezik na Filozofskom fakultetu. Otac radi kao novinar a majka je spikerka na Radio Novom Sadu.

1975. udaje se.

1976. rađa se prva ćerka.

1977. počinje honorarno da radi u *Večernjim novostima*

1978. počinje profesionalna novinarska karijera u *Borbi*. Radi kao dopisnica. Muž je takođe novinar, radi na televiziji.

1980. otac umire u 58. godini.

1982. rađa se druga ćerka. Šest godina razlike između starije i mlađe ćerke. Majka čuva devojčice dok je na poslu.

1994. režim Slobodana Miloševića preuzima *Borbu*, sa većinom kolega priključuje se novo osnovanom nezavisnom listu *Naša borba*

1998. Miloševićev režim zabranjuje *Našu borbu*

1999. postaje slobodna novinarka i saradnica *Radija Slobodna Evropa*.

2010. dobija nagradu za celokupan novinarski doprinos demokratizaciji društva koju dodeljuje Nezavisno društvo novinara Vojvodine.

decembar 2013. dobija nagradu „Ličnost godine“ koju dodeljuje misija OEBS-a za doprinosu slobodi izražavanja, demokratskom dijalogu i unapređivanju prava manjina.

2011. i 2015. rađa se treće i četvrto unuče. Često boravi u Budimpešti gde čuva unučiće.

V.L. (1954), Subotica
novinarka

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov

Transkripcija: Marija Vojvodić.

Snimano: septembar 2014. u stanu V.L. u Subotici

1954. rođena u Kusiću kod Bele Crkve. Roditelji se bave zemljoradnjom. Ima mlađeg brata i stariju sestru.

1968. završava osnovnu školu u Kusiću.

1972. završava prirodno-matematički smer gimnazije u Beloj Crkvi.

1977. diplomira književnost na beogradskom Filološkom fakultetu u Beogradu. Tokom studija živi u studentskom gradu u Beogradu. Nakon završetka fakulteta na određeno vreme radi u osnovnoj školi u Subotici i u gimnaziji u Kovačici

1981. počinje da radi kao korektorka i lektorka u *Privrednom pregledu* u Beogradu a potom radi kao novinarka

1995. godine radi kao specijalna izveštačica *Privrednog pregleda* iz SAD.

1997. preseljava se iz Beograda u Suboticu i radi kao dopisnica *Privrednog pregleda* i beogradskog *Poslovnog radija*, kao i spoljna saradnica lista *Danas* i dnevnog lista *Vojvodina*.

Učestvuje u osnivanju Centra za ženske studije u Subotici.

2001. godine prelazi u redakciju lista *Hrvatska riječ* gde radi kao pomoćnica glavnog urednika. Prestaje da izlazi *Privredni pregled*.

Od 2003. do 2006. zaposlena u vojvođanskom dnevnom listu *Dnevnik*

2004. počinje da radi kao dopisnica *Radija Slobodna Evropa*

2014. (31. avgusta) odlazi u penziju kao novinarka *Danasa*. Nastavlja da radi kao dopisnica *Slobodne Evrope*.

M.S. (1965), Kikinda
novinarka i feministička aktivistkinja

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov
Transkripcija: Marija Vojvodić.
Snimano: septembar 2014. u Novom Sadu

1965. rođena u Kikindi (27. april). Ima mlađeg brata. Otac kao mašinar radi u kikindskoj „Livnici“ a majka u „Trikotaži“. Porodica živi u Nakovu, gde pohađa prvih šest razreda osnovne škole.

1979. porodica se seli u Kikindu, gde završava sedmi i osmi razred

1981/82 pohađa deveti i deseti razred usmerenog obrazovanja a potom srednju pedagošku školu u okrilju Pedagoške akademije „Zora Krdžalić Zaga“ u Kikindi.

1984. upisuje Filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu

1988/89. na četvrtoj godini studija počinje da saraduje sa nedeljnikom *NIN* u okviru istraživačkog tima mladih novinara koje je okupljao Ljuba Stojić

1990. zbog neslaganja sa uredništvom „izbačena“ je iz *NIN*-a

1990. urednik Goran Milić poziva da radi u beogradskoj redakciji televizije Yutel

1991. planira da se prebaci u makedonsku redakciju Yutela pošto počinje da živi sa momkom koji kao vojno lice dobija prvi posao u Skoplju

proleće 1992. zbog raspada Jugoslavije suprug kao vojno lice dobija premeštaj u Niš. Počinje da radi na privatnoj radio stanici *Belle ami*

1995. suprug dobija premeštaj i sele se u Novi Sad.

1997. rađa sina

krajem 1998. počinje da radi na novosadskom *Radio Sajmu*

1999. za vreme bombardovanja Srbije porodica se seli u Kikindu.

2000-2003. glavna i odgovorna urednica *Radio- televizije VK*

13. marta 2003, dan nakon ubistva premijera Srbije Zorana Đinđića postaje članica Demokratske stranke. Daje otkaz na funkciju glavne i odgovorne urednice i ne bavi se dnevnim novinarstvom. Saraduje sa Novosadskom novinarskom školom (NNS) gde prolazi trenerski program Danske škole novinarstva i drži treninge mlađim novinarima.

2004. osniva Centar za podršku ženama koji se bavi političkom edukacijom žena i podsticanjem žena za ulazak u javnu i političku sferu.

2003/04. kao koordinatorka Kancelarije za rodnu ravnopravnost SO Kikinda dobija godišnju nagradu za toleranciju koju dodeljuje OSCE i priznanje za ravnopravnost koju dodeljuje Vlada Vojvodine.

Saraduje sa *Radio-televizijom VK* i *Kikindskim*.

M.F. (1965), Novi Sad
novinarka

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov
Transkripcija: Marija Vojvodić.
Snimano: oktobar 2014. u Novom Sadu

1968. rođena u Novom Sadu (6. septembar). Jedinica. Otac kao komercijalista radi u „Galenici“, majka profesorka nemačkog jezika radi u školi u Srbobranu a nakon rođenja ćerke prebacuje se u komercijalu i radi u Vojvođanskoj banci. Nakon osnovne škole „Žarko Zrenjanin“ pohađa deveti i deseti razred usmerenog obrazovanja a potom i matematički smer u gimnaziji „Jovan Jovanović Zmaj“.

1984-1987. kao gimnazijalka radi u omladinskom i kulturno umetničkom programu na *Televiziji Novi Sad*. Novinarstvom počinje da se bavi u šesnaestoj godini.

1987. upisuje srpskohrvatski jezik na Filozofskom fakultetu

1987-1990. novinarka informativno- političkog programa *Televizije Novi Sad*

1989. umire majka

1990-92. dopisnica Yutela za Vojvodinu

1993. diplomirala na Odseku srpskohrvatski jezik i južnoslovenske književnosti na Filozofskom fakultetu Novosadskog univerziteta,

1993 -1996. novinarka francuske audiovizuelne agencije Point du Jour i produkcije *Internews* Los Angelos-Pariz -London-Beograd u Hagu

1994. postaje dopisnica *Radija Slobodna Evropa*

1995. rađa prvog sina

1997. dopisnica agencije *Beta* iz Novog Sada

1997. učestvuje u okupljanju informativne redakcije novoosnovanog *Radija 021* u Novom Sadu i 13 dana obavlja funkciju glavne i odgovorne urednice

1997/98. osniva televizijsku produkciju *UrbaNS*

1996-98. dopisnica *Radija B92*

1998. urednica *ANEM TV*

1999-2003. šefica dopisništva *TV Crna Gora* za Vojvodinu

2000-2004. urednica emisija „Vojvodina sat!“, „Tu sasvim blizu“ na *Radio- televiziji Vojvodine*

2005. rađa drugog sina

2007. stručna saradnica na Odseku za medijske studije na Filozofskom fakultetu. Urednica emisije „Radar“ na *Radio-televiziji Vojvodine*

2011. dobija nagradu regionalnog televizijskog festivala „Press vitez“ za emisiju „Radar“

B.D. (1970), Novi Sad
novinarka

Snimanje, transkripcija i redakcija: Smiljana Milinkov
Snimano: april 2014. u stanu B.D. u Novom Sadu

1970. rođena u Zenici (27. maj) u Bosni i Hercegovini. Ima osam godina starijeg brata (rođen 1962. godine). Tata radi kao pravnik a majka je krojačica i domaćica.

Osnovnu školu i gimnaziju (kulturološko-prosvetni smer) završava u Zenici.

1983-1989. angažovana u pozorištu u Zenici

1990. upisuje novinarstvo na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu.

1991. počinje honorarno da radi kao novinarka na *Televiziji Zetel* u Zenici

1992. pobjegavši od rata u Bosni i Hercegovini kratko boravi u izbegličkom kampu u Italiji a potom se vraća u Zenicu.

1992-1993. honorarno radi kao novinarka na *Radiju CD* u Zenici.

Septembar 1993. zbog rata beži u Beograd. Prebacuje se na studije novinarstva na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

1994-1997. honorarno radi u informativnom programu *Radija Beograd 202*

1997-1998. honorarno radi kao novinarka u rubrici kulture u dnevnom listu *Danas*

1998. diplomira novinarstvo na FPN-u odbranivši diplomski rad na temu „Uloga medija u izazivanju kriza“.

1999-2000. honorarno radi kao novinarka lista *Glas javnosti* (rubrika kulture)

2000. tri meseca boravi kod brata u Kanadi

2000. preseljava se iz Beograda u Novi Sad.

2000. počinje da radi u televizijskoj produkciji *UrbaNS*

2000-2008. honorarno radi u kulturi u *Građanskom listu*

2000-2004. radi kao dopisnica *Televizije B92*

2005. specijalističke studije lingvistike na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

2007. počinje da radi na Odseku za medijske studije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

2009. magistrira lingvističke nauke (tema magistarskog rada je „Diskurs televizijske centralne informativne emisije“)

2010. zasniva bračnu zajednicu

2010. dobija nagradu žirija i publike za najbolji film za dokumentarac „Boye: Prvi pravi ženski zvuk“ na Međunarodnom festivalu dokumentarnog filma „Dorf“ u Hrvatskoj.

2010. Specijalna nagrada žirija za najbolji film za dokumentarac „Boye: Prvi pravi ženski zvuk“ na Međunarodnom festivalu dokumentarnog filma „Underhill“ u Podgorici.

2010. nagrada žirija za dokumentarni film „Meškarke“ na Festivalu autorskog filma zemalja podunavskog regiona „Profest“ u Apatinu.

2012. nagrada za najbolji scenario za dokumentarni film „Nečujni hod stranca“ koju dodeljuje *Klasik TV* iz Zagreba.

B.D.S. (1973), Novi Sad
novinarka

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov
Transkripcija: Marija Vojvodić.
Snimano: oktobar 2014. u Novom Sadu

1973. rođena u Nemačkoj a potom se roditelji vraćaju u Hrvatsku.
Otac je poginuo u saobraćajnoj nesreći dok je bila beba. Živi sa majkom, babom i dedom prvo u Dalmaciji a potom u Rijeci. Jedinica.
1987. upisuje gimnaziju opšteg smera u Rijeci
1991. konkuriše na paralelne studije filozofije i istorije umetnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru.
septembar 1991. zbog rata sa majkom se seli u Novi Sad. Upisuje Pravni fakultet. Prodaju kuću u Hrvatskoj i kupuju stan u Novom Sadu.
1996/97 učestvuje na protestima protiv izborne krađe. Završava novinarsku školu na Novosadskom otvorenom univerzitetu. Počinje da piše za *Novosadski nedeljnik*.
1999. bombardovanje Srbije, u to vreme ne objavljuje se *Nedeljnik*. Počinje da radi u dnevnom listu *Vojvodina*.
februar 2001. nakon petooktobarskih promena gasi se *Vojvodina*
mart 2001. počinje da radi u Dnevniku. Nagrada za najbolju mladu novinarku Novosadske novinarske škole.
2006. rađa sina I godinu dana je na porodiljskom odsustvu.
januar 2010. godišnja nagrada Nezavisnog društva novinara Vojvodine.
septembar 2011. nagrada za angažovanost u praćenju tema od značaja za lokalnu samoupravu koju dodeljuje Stalna konferencija gradova i opština uz podršku Saveta Evrope.
novembar 2011. *Dnevnikova* nagrada najuspešnijim novinarima
april 2013. zbog neslaganja sa uređivačkim konceptom i kršenja novinarskog kodeksa daje otkaz u *Dnevniku*.
2013. počinje da radi u Web redakciji *Radio televizije Vojvodine*

L.O. (1973), Novi Sad
novinarka

Snimanje, transkripcija i redakcija: Smiljana Milinkov
Snimano: novembar 2014. u Novom Sadu

1973. rođena u Kuli (19. maj). Ima stariju sestru. Majka je učiteljica, otac elektroinženjer
1988. upisuje gimnaziju „Jovan Jovanović Zmaj“ u Novom Sadu. Preseljava se u Sremske karlovice gde živi do 1992.

1992. upisuje Rusinski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu.
napušta studije, počinje da radi u prodavnicama.

1989. udaje se

1999. rađa prvu ćerku

2003. rađa drugu ćerku

2004. počinje da radi u rusinskoj redakciji *Multiradija* (drugi program *Radija 021*). Pošto *Multiradio* prestaje da funkcioniše prelazi u novoformiranu redakciju omladinskog radija *BeatBox* (program se emituje na frekvenciji *Multiradija*). Počinje da uređuje i vodi emisiju „Porodični žurnal“ na *Radiju 021* a od 2009. radi kao voditeljka jutarnjeg programa.

2011. daje otkaz na *Radiju 021* i počinje da radi za vojvođanski redakciju dnevnog lista *Press*

2012. prestaje da izlazi *Press*

decembra 2012. počinje da radi u rusinskoj televizijskoj redakciji *Radio televizije Vojvodine*.

decembra 2013. potpisuje ugovor na neodređeno vreme na *Radio televiziji Vojvodina*.

I.S. (1977), Novi Sad
novinarica

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov
Transkripcija: Marija Vojvodić.
Snimano: maj 2014. u Novom Sadu

1977. rođena u Bačkoj Palanci. Porodica živi u Gajdobri a potom se, kada je I.S. imala šest godina seli u Bačku Palanku. Ima tri godine mlađeg brata.

Osnovnu školu i gimnaziju opšteg smeru završava u Bačkoj Palanci. U osmom razredu sa drugom iz razreda učestvuje u realizaciji omladinske muzičke emisije na *Radiju Bačka* u Baču 1996. upisuje književnost na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu

2000. prolazi na audiciji za prezentere na *Televiziji Novi Sad* i počinje volonterski da radi. Odustaje od posla kako bi završila fakultet.

2002. diplomira Srpsku književnost i jezik na Filozofskom fakultetu. Honorarno radi na lokalnim radio stanicama u Novom Sadu *Radio Dunav*, *NS radio*, *Radio Signal*. Počinje da radi kao prodavačica u butiku.

2003/2004. završava jednogodišnje specijalističke studije novinarstva u Novosadskoj novinarskoj školi a potom i kurs iz televizijske reportaže.

2005. četiri meseca radi kao spikerka na *Televiziji Panonija*

septembra 2005. počinje da radi na *Radiju Novi Sad* kao zamena novinarki koja je bila na porodiljskom. Prvobitno radi kao novinarka, potom uređuje informativnu emisiju „Hronika dana“. Uredništvo je iz informativne redakcije prebacuje u kulturno-zabavnu i postaje voditeljka zabavne emisije „Subotom sa vama“ i popodnevnog programa.

2010. postaje urednica redakcije kulture i počinje da se bavi radijskom reportažom

2013. nagrada za najbolji radijski prilog o procesu evropskih integracija u Srbiji koju dodeljuju Kancelarija za evropske integracije Vlade Republike Srbije, Delegacija Evropske unije u Srbiji i Erste banka.

2013. nagrada za najbolju radijsku reportažu mladog novinara koju iz legata "Milena Blagojević" dodeljuje časopis LINK.

2013. nagrada Međunarodnog festivala reportaže i medija "Interefer" u Apatinu, u kategoriji radijske reportaže za priču „Spasilac“.

2013. nagrada na konkursu Stalne konferencije gradova i opština koju finansira Kraljevina Švedska za reportažu „Psihološko savetovništvo za stare i njihove porodice“

2014. nagrada „Ana Njemogova Kolarova“ koju dodeljuje Savet slovačke nacionalne manjine za reportažu o Slovacima koji žive u Padini.

J.Č.G. (1981), Gložan
novinarka

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov

Transkripcija: Marija Vojvodić.

Snimano: novembar 2014. u slovačkoj redakciji *Radija Novi Sad*

1981. rođena u Novom Sadu (30. decembar). Sa roditeljima i osam godina starijim bratom živi u Gložanu, gde završava osnovnu školu, na maternjem slovačkom jeziku. Otac je inženjer mašinstva a majka ekonomistkinja.

1995. upisuje slovačku gimnaziju „Jan Kolar“ u Bačkom Petrovcu.

1997/98. u trećem razredu počinje da saraduje sa slovačkim omladinskim časopisom, gde dobija i prvu novinarku nagradu.

Zbog zdravstvenih problema maturira u avgustu 1999.

2000. počinje da radi kao psikerka na *Televiziji Petrovac*

2002. upisuje prekvalifikuje u Medicinskoj školi a potom i Višu medicinsku u Zemunu

2005. udaje se

2007. rađa prvu ćerku

2008. rađa drugu ćerku

2010. počinje da radi u slovačkoj redakciji *Radija Novi Sad*

decembra 2013. potpisuje ugovor na neodređeno vreme na *Radiju Novi Sad*

T.S. (1983), Banatsko Novo Selo
novinarka

Snimanje, transkripcija i redakcija: Smiljana Milinkov
Snimano: novembar 2014. u redakciji rumunskog nedeljnika *Libertatea* u Pančevu.

1983. rođena u Novom Sadu (19. oktobar). Sa roditeljima živi u Torku u okolini Zrenjanina gde pohađa i osnovnu školu na rumunskom jeziku. Odrasta u šestočlanoj porodici, majka radi kao trgovkinja a otac tv mehaničar.

2002. završava srednju ekonomsku školu u Zrenjaninu

2002. kao stipendistkinja Novinsko-izdavačke kuće *Libertatea* upisuje novinarstvo u Temišvaru.

2005. dobija diplomu za najbolju studentkinju privatnog fakulteta žurnalistike u Temišvaru

2006. završava žurnalistiku na Univerzitetu „Tibiscus“ u Temišvaru

septembra 2006. počinje da radi kao pripravnica u Novinsko-izdavačkoj ustanovi *Libertatea* u Pančevu. U novembru postaje urednica strane.

2007. postaje koordinatorka rumunskog časopisa za mlade *Tinerețea*

2011. postaje zamenica odgovornog urednika nedeljnika *Libertatea*

2012. postaje odgovorna urednica nedeljnika *Libertatea*

Udata je, nema dece.

N.K. (1985), Sarajevo
novinarica

Snimanje i redakcija: Smiljana Milinkov
Transkripcija: Marija Vojvodić.
Snimano: septembar 2014. u Novom Sadu

1985. rođena (28. septembar) u Novom Sadu. Sa tri godine mlađom sestrom i roditeljima živi u Kaću gde pohađa osnovnu školu. Majka radi kao glavna medicinska sestra na odeljenju otorinolaringologije u Domu zdravlja a otac radi u „Bačka putu“.

2000. polazi u prvi razred gimnazije „Svetozar Marković“ u Novom Sadu.

2004. upisuje novinarstvo na tada osnovanom Odseku za medijske studije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu.

2005. počinje da radi kao prezenterka na novosadskoj televiziji *Kanal 9*, potom na *Radiju Dunav*

2006. počinje da radi na *Radio-televiziji Vojvodine*

2009. diplomira novinarstvo na novosadskom Filozofskom fakultetu

2012. dobija godišnju nagradu Nezavisnog društva novinara Vojvodine

2012. Godišnja nagrada *Radio-televizije Vojvodine*.

2013. počinje da radi na televiziji *Al Jazeera Balkans* u Sarajevu.

Živi u Sarajevu.

7.4. Prilog 4 – Životne priče novinarki

I. H. K. (1944), Novi Sad

Molim vas predstavite se:

I. H. rođena, K. udata. Rođena sam u Ruskom Krsturu, znači matici jugoslovenskih, sada srpskih, odnosno vojvođanskih Rusina. To je najveće rusinsko mesto. Do ne tako davno bilo je skoro isključivo rusinsko, a sad se već vode razgovori hoće li biti odeljenja u školi na srpskom jeziku, zato što se Rusini jako iseljavaju. To je uglavnom ekonomska migracija. Ja mislim da to nema veze, da to nije stvar nacionalizma. Ostaju prazne kuće, i to bude jeftino, tako da se ljudi doseljavaju, plodna zemlja, uredno mesto, mirno, tako da.. Eto, ja skoro da ne prepoznajem nekadašnji moj Krstur koji je, kao i svim ljudima rodno mesto, mitsko mesto, je li, mog detinjstva.

Rođena sam 1944. godine. To znači kraj rata je bio, baš 17. septembar. U oktobru su već oslobođana mesta. Dabome moja mama je bila tada kod svoje mame jer ja sam bila drugo dete. Otac u vojsci, u stvari, i tih meseci u zarobljeništvu u Rusiji jer se kao desetar iz mađarske vojske predao Rusima. Braći, kao, to... To se valjda već videlo da je kraj, ili nije, ali uglavnom je on preveo svoju desetinu kod Rusa i tamo je bio u zarobljeništvu i, kaže, to mu je najmirniji period života. Bio kuvar. Kada je došao iz rata, onda se rodila treća sestra, nas tri smo sestre. I onda je on otišao u tu armiju, Jugoslovensku narodnu armiju i tako kao kroz maglu se sećam da je tata došao. Kad je došao to su već ljudi pisali agrar. Dabome nije bilo dovoljno mesta u ataru, nije bilo oranice dovoljno koliko je bilo bezzemljaša. I onda se neko setio da deo populacije iseli na neku pustaru Novo Orahovo, to je kod Gunaraša. I tata se prijavio tamo. Ne znam čija je bila politika jer je do našeg sela, do Krstura bio i Kruščić, tadašnji Veprovac i nekoliko mesta iz kojih su otišli Nemci. Znači, moglo se samo proširiti, bukvalno, atar koji su Rusini i obrađivali ali, eto, tu su došli kolonisti, a tamo, na tu pustaru, naši ljudi su otišli od svojih ljudi, i to je desetkovalo našu naciju. Zato što je to, ipak, bilo zasađeno drugde. Tamo je uslovljeno i da znaš mađarski, i to je jako, jako, umanjilo to rusinsko jezgro. Uglavnom, to je sasvim logično, ti prednjaci koji su vodili to iseljavanje su bili odmah smešteni negde po kućama, a ovi drugi po štalama, po nekim kolibama. To se tati, kao mladom junuši, nije dopalo, i on se vratio. Tako da sam ja u socijalističkoj državi, u kojoj je kao socijalizam, živela u porodici zemljoradnika bezzemljaša. To je, normalno, zahtevalo jako puno napora mojim roditeljima i onda smo se odselili u Crvenku. To nije tako daleko, vazdušnom linijom, petnaestak kilometara, tamo sam se susrela sa, kako da kažem, drugom kulturom, drugim jezikom. Tada sam počela i da idem u osnovnu školu. A u obdanište sam krenula još ranije kad je i moja sestra krenula. Valjda je mama imala nekih obaveza, zbog zdravstvenih problema sa mlađom sestrom, pa se sećam da me je starija vodila u obdanište, i eto, da, jedna od tih karakterističnih priča što se priča u kući o svakom detetu kad je bila malo! Najmlađa sestra uvek je znala gde je šta: „Sad ću ti ja naći“, uvek je znala gde je ko šta čušu, gde su čije cipele, gde je... A ja, znalo se da sam iza vrata, zašuškala se i igrala. A kad sam sa tom starijom

sestrom otišla u obdanište, onda sam joj pokvarila red, jer je jesen bila pa nas je učiteljica učila o rodi pesmicu. Ona je jednom izrecituje i kaže: „Hajd sad da mi neko kaže šta se u toj pesmi radi“. Ja sam ustala i izrecitovala. Ja i danas znam tih nekoliko stihova. „Rodo mila, rodo bela, kud si tako poletela? Idem, moje milo dete, tamo kud i laste lete“. I ona kaže: „Pa gde si ti to naučila?“ Ja počela da plačem. Ja sam uvek plakala kad sam bila zbunjena. Ja sam uvek osećala neku opasnost. A ja nikad čula. Valjda sam bila toliko znatizeljno dete da sam ja to u letu uhvatila. I učiteljica onda rekla: „Možeš da dolaziš svaki dan, ne samo kad treba da te čuva sestra“. E, međutim, sestra nije htela. Ona je odlazila na drugu stranu ulice, ja po jednoj, ona po drugoj, da ne budemo zajedno, zato što sam joj kvarila valjda ugled (smeh). E to je tako anegdota, znači svi su znali da sam ja neko ko se zašuškava, kad je zauzeto: „Irina negde čita u veceu“, ja odem s papirićem, čitam. I tako, to su ta sećanja iz detinjstva.

A školu jeste li pohađali na rusinskom?

Prvi razred sam počela u Crvenki na srpskom. I onda je, to hoću da kažem, kako ja to nisam bila svesna, ali znam da je moja mama jako teško preživela što je donela karakteristiku od učiteljice iz Crvenke, a onda je učiteljica u Krsturu rekla: „Pa nije ona takva kako tamo piše“, kao sve najbolje: „Imam ja daleko boljih đaka u razredu“. A učiteljica je verovatno imala prebukiran razred, različito, tada se još jako pazilo ko je ko u selu, to se zna gazdačka deca, ovo ono. Tako da je ona mene stavila negde u zadnju klupu. Ja učila dosad sve na srpskom i onda se njoj valjda činilo da ja zaostajem. I onda sam imala sreću, posle trećeg razreda, bila sam ja odlična, ali tako tamo negde nazad. Hoću da kažem kako je jako značajno u životu koga i kad sretnješ. U četvrtom razredu došla je neka učiteljica Ana. Bila mlada. Ova je otišla u penziju. Nju je valjda već i mrzelo, imala je svoje šestoro-sedmore dece, popadija bila. Kad je ona, mlada, mene otkrila, izvukla iz zadnje klupe i od onda sam ja opet bila nepoželjna dojučerašnjim favoritima. I to me je naučilo da ja mojoj deci nikad nisam tražila da budu najbolji, mislim nije sreća biti jer si odmah drugačiji. Tu svoju drugačijost treba da neguješ, ali ne na način da povređuješ druge. Znači, za sebe, a ne manifestaciono. Ja se školovanja sećam kao najzahvalnijeg perioda u životu. Ja sam u školu išla kao na izlete, zato što tad nije bilo radija, nije bilo televizije, nije bilo ni knjiga kol'ko hoćeš. U školi je svega toga bilo. Ali koliko smo mi sirotinjski išli u školu mogu misliti, svi smo imali prepravljane kapute od očevog šinjela.

Mama nešto farbala pa nam šila kaputiće, sreća što je od neke tetke dobila iz švapske kuće mašinu. Dala svoju nošnju, moji su još nosili široke suknje, dala jednu nošnju pa dobila mašinu „Karikahajos“, znam da je tako pisalo, valjda iz nemačke kuće ali mađarski je pisalo. I onda je nama od svojih širokih suknji prepravljala i mi smo se onda baš lepo nosile. Mama je, to kad je mlada kad voli to da radi, ima smisla i to je bilo na bonove na tačkice sve, a mi smo imali i lepe haljine, a nismo imali više tih bonova i tačkica. Tako da sam ja do osmog razreda išla na rusinskom i ne smatram uopšte da sam bila (uzdah), kako da kažem nešto zakinjuta što tada još nisam bila bilingvalna. Kad sam posle osmog razreda krenula u Vrbas u gimnaziju kao đak putnik, isto jedna od tih anegdota je bila da

sam svakome nešto kao hvaljen Isus, hrvatski kad se govori, a mi kažemo; „slava Isusu Hristu“, slavljem Isus da. Ja sam sišla s autobusa u Vrbasu, a ljudi se okretali za mnom. Koliko, koliko je to bila zatvorena sredina, a meni to posle nije bila otežavajuća okolnost da se adaptiram u gimnaziji, da budem ravnopravan učenik. Jedino mi je bio kulturološki šok. Deca kolonista su navikla sasvim drugačije da komuniciraju među sobom nego mi. Kod nas, ja sam i sada, dok je mama umirala iako sam već baba, mojoj majci govorila vi. I mojim roditeljima. Moj muž Crnogorac, došao i odmah govori „ti“. I to je, to je bilo interesantno, i do smrti je tako bilo. I ta deca u vrbaskoj gimnaziji su videla da se ja na svaku psovku trzam, ovako, i onda deca mogu da budu vrlo surova... To se skupili tako pet-šest njih, uglavnom dečaci, i psovali ko je kako ružnije umeo. Dok me nije uhvatio neki profesor, a isto je bio Crnogorac, Babić i kaže „Irinka, šta se ti bojiš? To što oni govore to tebe uopšte ne dotiče. Ti nema šta ni da se plašiš. Ništa oni tebi neće. Oni ako psuju, to sebi psuju...“ I tako me je ohrabrivao, ali ja sledeće godine nisam nastavila gimnaziju. Inače sam bila isto odlična taj prvi razred, ali se otvorila srednja ekonomska škola u Kuli, što je bilo za deset kilometara bliže. Pa sam ja to mogla nekoliko meseci biciklom, da ne pravim troška roditeljima. Pa sam ja prešla, ali opet od prvog razreda. Znači, unatraške sam išla, a to je taj, što bi rekli, retrogradni Merkur, ne razumem se ja u astrologiju, ali mislim da to tako kažu, da sam ja baš tako išla unazad. I, kažem, dogodine. Renovirala se vrbaska gimnazija. I ona je mesecima kasnila, a ova se otvorila reko, ajde da probam, je l' me primaju. Primaju, što ne bi je li od prvog razreda. I bila sam čak putnik i to školovanje mi je bilo baš onako, baš se svega lepo sećam. Dobro, znači, nije to ni svaki dan lep, ni vremenski kako će, i u tom nekom psihofizičkom, biti. Bilo je tih prehlada od putovanja i mi smo imali krimke. Je l' znate šta je to? To su platnene cipele, na šniranje, dole je bila samo guma, pa smo ustajali na autobus koji je kretao u pet i dvadeset. E onda sam ja imala tako preko mosta i dosta da gacam po blatu, kad je sneg po snegu. I uđeš u autobus, u centru sela autobus je čekao, i već mokra. I stigneš do Kule, to je već šest sati i samo je došla spremačica ubacila neki vlažan ugalj, više se dimi nego što gori. Tebi noge mokre, nije čudo što sad osećam reumu, mada mislim da u tim godinama bi reumu osećali i ovako i onako. A to kad govorim o grejanju, kad sam pričala kako nam je odeća bila preštrikani džemper, pa na njih nemaš dovoljno dugmadi, jer nije bilo da se kupi ili iseče odnekud. Važno je bilo imati bar jedno dugme, da ima da ti drži. I onda smo izmislili igru, ja sam svojoj deci pokušala da objasnim kako smo se grejali. Isteraju nas iz učionice jer je učionica zadimljena. Onda neko od nas stane tako u ugao, recimo, tu je stepenište, ulaz u školu, i tu iza stepeništa, tako fino čošak i u taj čošak stane i više – „Što više, što više!“. I onda se mi skupimo okolo, kao one pčele u klupko, i tako smo se grejali. E, u srednjoj školi ni ne znam kako smo se grejali, bili smo onako šmrkljavi. Na nesreću je bila moda kratko, ne tako baš minjak kao sad što se nosi, ali kolena uvek pamtim kad god sam gledala, plava su mi kolena bila. I lepo je...

I onda sam opet, normalno, upisala vanredne studije, ali na Ekonomskom fakultetu, zato što sam završila srednju ekonomsku. Da, u Vrbasu sam u gimnaziju išla, a tu sam u ekonomsku. I upisala sam, jer me je sekretar iz moje ekonomske škole, kada je čuo da nisam otišla dalje na studije, zvao:

„Hajde da dođeš da radiš u školi, pa tu ima centar za vanredno studiranje, šteta da ti ne završiš.“ Ali sam ja imala zadnju godinu škole stipendiju od Zadruga. I trebalo je da odradim tu godinu pa onda ću, kao, otići. Međutim *Ruske slovo*, naša nacionalna novinska izdavačka kuća, tada je već počela da štampa malo i literaturu, prvih nekoliko knjiga. I onda su tražili da se dug stipendije prenese na *Ruske Slovo*. Ja sam zaglavila u *Ruskom Slovu* i tako dvadeset dve godine. Ali *Ruske Slovo* je već sledeće godine po nekoj ideji, nekog iz Pokrajine, da se okupe sve nacionalne kuće u Novom Sadu, znači *Mađar so*, *Hlas Ludu*, *Libertatea*, *Ruske Slovo* i svi smo dobili po sprat u *Dnevniku*, to je zamišljeno da bude štamparsko-izdavačka novinska ustanova. I mi smo dobili na sedmom spratu. I pošto je to bilo već tu u Novom Sadu, onda su ljudi iz *Ruskog Slova*, koji su, mislim, jako uticali i opredelili me da se bavim time s čime se celog života bavim i nije mi žao, govorili pa šta tu ti je Filozofski fakultet, tebe literatura interesuje nek se ekonomijom bavi onaj ko ima smisla za zarađivanje. Teško nama ako budu ekonomisti ko ti. Mada je meni kao nauka, sedneš naučiš pa je išlo, ali nisam sebe videla da ću eto trgovati ili ne znam šta. I tako sam ja ostala u *Ruskom Slovu* i završila mogu da kažem baš u redovnom roku vanredno. Ja ne znam, jednom je padala kiša, pa sam ja otišla na predavanje, da li psihologije, ili pedagogije? To je jedini predmet koji sam slušala. A to mi je bila želja da studiram, ali džabe, morala sam da se izdržavam.

Rusinski jezik ste završili?

Ne, nije tada bio, nego Jugoslovensku književnost i srpskohrvatski jezik, tako se zvala katedra. A u *Ruskom slovu* su, kako da kažem, baš visoko vrednovane kulturne aktivnosti. Znači mi smo i pisali i glumili. Mi smo pravili usmene novine. Išli smo po nekim zabitima gde god ima Rusina. Povelili nekog pevača. Malo odglumili neki skeč i neko predavanje nekakvog agronoma. I to mi je bilo lepo. Stvarno, ja se kad sad razmišljam, studije to sam tako obavila i fraj. Ali na poslu mi je zaista bilo lepo. Mislim da mi je najlepše bilo to što, što sam sretala jako različite ljude, a svaki čovek nosi neko životno bogatstvo. Čak sam i shvatila da možeš da naučiš neke stvari koje ne bi mogla da naučiš negde, na nekom salašu. I tako, svako ima neko znanje koje može da prenese, samo je stvar da li ćeš da ga iskoristiš. Nikad mi nije bilo žao mog vremena. Nikad. Šta god, to mogu svi da kažu, šta god je bilo da se radi, tako na o ruk, na ovo, ja ovo. Čak i kad sam se udala i imala decu, to sam umela i decu na zadnje sedište i idem ja na teren, ili sednem nazad podojim i dalje produžim na sastanak.

Jeste li imali podršku supruga u tome?

Pa, iskreno rečeno, tako za međuzenske razgovore, on je reko: „Ti karijeru preko mojih leđa nećeš praviti“. Tako da sam se ja, ono kao što žene znaju, pa ako je tako, kod mene nema lupanja jaja za ručak, nego svaki dan kompletan ručak. Čak sam i šila i štrikala svojoj deci, imam dve devojčice, devojke, majke su već. To je stvarno bilo puno radno vreme, dok deca nisu stasala i više, a posle došli

u pubertet, i to sam preživljavala, sve. Ali, čovek kad je mlad, i kad hoće, stvarno ima toliko energije da sam ja njih vukla i na probe pozorišta. Bilo je slučajeva da neku dramu igramo, a ova mlada ispod sufita, sa kikama crvenim viče: „Mama!“ Ali to je meni lepo sećanje. Ja da se nisam tako bavila tim drugim, da sam samo svoj posao, svoju karijeru vodila, i tako, možda bih stekla, titule recimo. Ja imam objavljenih tih radova iz književnosti, te kritike i nisam morala da polažem treći stepen, nego tezu sam prijavila. Ali, kad sam razmislila da li meni treba doktorat za moj posao? A ja hoću moj posao da radim! Ne treba mi. Jer bih morala onda da se žrtvujem, da se odvojim od porodice, da se odvojim od mog života, mislim da zakinem dosadašnje da bi došla do doktorata. I tako da sam ja odustala. Baš sam sa jednim prijateljem neki dan razgovarala: „Kako nisi?“ Pa shvatila sam da to meni ne treba. Ja cenim, zaista cenim ako se ljudi posvete, ako nešto rade, onda treba da osvoje što veći stepen od toga. Ali, ja sam u mom svakodnevnom poslu stigla do glavnog odgovornog urednika, je l' tako? A u ono vreme, to je vreme i partijskih sastanaka i sindikata i mislim da je to bilo više gubljenje vremena nego na konkretnom poslu, jer meni konkretan posao nikad nije uzimao mnogo vremena. Nekako sam uvek, dok sam kretala da pišem ili da radim, ja sam već u glavi koncipirala i meni je to bilo lako. Opet jedna od anegdota. Jedan kolega iz radija, a radio je za Leksikon pisaca Vojvodine i odlazio u Maticu Srpsku. Tako i taj dan kad sam ja diplomirala, profesor Živančević kaže, ili to beše Novaković, ali uglavnom on mi je prvi javio da sam diplomirala. A mi smo tada morali četiri-pet ispita u jednom da položimo. I ja otišla i zadnji položila i trčala kući jer su mi već grudi bile pune mleka, morala sam da podojim dete. Znala sam da vrišti negde.

A tada ste već imali decu?

Decu da, to me i zadržalo. Ja bi inače stigla onako rekordno u septembru, ali planirano je 12. septembra da se porodim. To više ne može, treba svetsku književnost 20.000 stranica pročitati. To se spavalo na knjizi u visokoj trudnoći. Više ne možeš da sediš od vrućine i tako. I to me je zadržalo pa sam u januarskom roku diplomirala. Znači nisam godinu za godinom nego sam nominalno preskočila godinu, ali to je stvarno iz tehničkih razloga. I ja sam otišla kući da dojam dete i on meni javlja: „Znaš da si diplomirala?“ „Kako znaš?“ Kaže: „Došao profesor Novaković i pita znate li Irinu Hardi?“ Kaže: „Znam“. „E upravo je diplomirala. Šta vi možete da kažete za nju?“ „Znaš šta sam ja rekao: dok mi smislimo šta ćemo da pišemo, ti si već sela otkucala i rekla ja idem, gotovo.“ Uvek imam utisak da sam godine provela tako da mi je glava na jednom ćošku, a pete na drugom. Da sam uvek u nekoj dijagonali. Svejureća. Dobro da mi se ništa nije desilo. Stvarno kad sad razmišljam kako sam jurila i kroz semafore i kroz pešačke prelaze. Ja se sećam sebe – samo sam jurila. A gde sam stigla, bog bi znao. Pa valjda svako ima svoju sudbinu.

Koje godine počinjete da radite u *Ruskom slovu* i kakva je bila struktura što se tiče muškaraca, žena? Koliko je bilo angažovanih žena?

Počinjem '64. godine jer sam tamo nazadovala godinu u srednjoj školi i tu godinu što sam u Zadruzi radila. Znači '64. godine negde u maju. Nisam baš preteгла tu godinu jer me negde na pola godine *Ruske slovo* izvuklo. Pa tada sam bila jedina. Valjda mi je zato i bilo lepo. Ja sam bila mlada, oni svi već u godinama. Ja sam mislila, to su čike matori. Ja sam se samo smejala, a valjda im se sviđalo što sam oduševljena njima. Svi to vole, je li? Ali su bili i duhoviti. Obično su novinari, što kažu, univerzalne nezallice, mislim od svega nečeg i obično znaju to da ukomponuju u razgovore. I bila je jedna koleginica na rusinskom u radiju. Ona je radila samo emisije za decu, znači nije bila ni politički ni kulturološki, baš i tako... Tako da sam ja bila dugo neka miljenica rusinske žurnalistike, ako se to može tako zvati (smeh). Bilo nas je malo, mada se onda kad sam već bila glavni i odgovorni urednik broj novinskog odeljenja, pa računam tu i daktilografkinju i lektora i fotoreportera, i tako, popeo na četrdeset dvoje, tako da je to baš bio impozantan broj, ali kad razmišljam, novine su izlazile na 56 stranica. Tada se sve moralo odštampati. Jest da je puno toga bilo izveštaj sa Socijalističkog saveza, sa partijskih sastanaka. Ali i to je bio rad. To, to nije bio misaoni jer se i to prevodilo ili prekomponovalo, što mi kažemo, makazama više radilo i tu si morao angažovati mozak. Ne možeš lepiti za glavu rep, je l' tako? Mora da ima između. To nas je treniralo tako da smo brzo saznawali ko je koliko težak sa govornice, ali trebalo je to sve pregledati. To sve treba ispraviti. To se sve prelamalo, slog je, kad sam počela da radim, bio još olovni. Znači slova su se na tabli slagala, pa kad se prospe, a ovi već čekaju da se štampa, jao! Pa onda olovni, vruć takozvani slog, isto redovi, pa redovi, ako jedan izvadiš, sve pomeriš. Grešaka koliko voliš, je li, a to odmah deluje da si neozbiljan, da je aljkavo, kod čitalaca, i tako to. Mi smo fotografije nosili u Forum da nam se klišeade, pa onda donosili. To da čovek ne veruje, još tada u Krsturu sam počela u toj novinskoj kući.

Štampariju je osnovalo Rusinsko kulturno-prosvetno društvo koje je osnovano posle formiranja Kraljevine Jugoslavije. Za neke koji ne znaju našu istoriju, krajem 19. veka jedan etnolog iz zapadne Ukrajine je došao i rekao da se tu već jako slabo govori rusinski, mađarizacija je bila velika. Rekli su za desetak godina Rusini će ovde nestati. Evo, mi još uvek živimo, ali sad će izgledati kao propaganda, ali je to činjenica. Da nije bilo Kraljevine Jugoslavije, koja je postavila sasvim drugačiju osnovu koegzistencije naroda i narodnosti, i Kraljevina nije davala pare za Rusine za ovo što se sad izdvaja, je li. Ali je omogućila, uvažavala, naši ljudi su postali i predstavnici u organima vlasti i sve to. To je bila '64. kad sam počela da radim. Mi smo se nekako sa punom svešću i obzirnošću nadovezivali na te tekovine. To govorim kao revolucionarna. Ne znam kako drugačije reći, da je to toliko bilo važno da mi ne izneverimo te naše pretke. Kada sa tim osećanjem odem u *Ruske Slovo*, mogu da kažem da osećam čak neku gorčinu kad vidim da to mladi baš ne uvažavaju i da im to nije važno. Da nisu svesni koliko je tu uloženo znanja. Da nisu svesni da, eto sad govorim ko svaka baba, ja se sebe sećam na jednom ćošku glava na drugom pete, da nisu svesni da sam ja, da smo mnogi

tako, a to nisu radili, recimo, srpski novinari, jer oni urade svoj posao i odu, a mi smo znali da je na nama da pišemo književnost i da pišemo kritiku. I da glumimo i da pevamo u horu i mladi da treba da igraju. Ako hoćemo da imamo, a hoćemo! A nas ima malo. Onda ko god može da batrga nogama nek batrga. Ko god ume da piše neka piše zato što se ionako to svodi na minimalan broj. A nama taj minimum treba da bismo postigli svoj maksimum. E to je, nikad se nisam ni trudila da time opterećujem koleginice, kolege s kojima sam se sretala na zajedničkom poslu. Znala sam da Slovaci i Rumuni to jako dobro razumeju mada su oni u daleko boljoj poziciji. Oni se oslanjaju na jake institucije u matičnim zemljama. Mi toga nemamo. Mi toga nemamo i onda šta treba da se žalim.

To je kao kad bi se žena žalila koliko ima posla. Recimo, moj kolega novinar nije trčao kući da skuva ili po decu zato što to njegova žena radi. A mene je direktor pitao kako ću ja sad da obavljam taj odgovorni posao kad imam dvoje dece? Ja kažem: „Pa i vi imate, koliko znam.“ „Ali, moja žena ima.“ Ali, sam onda razmišljala ovako – ono što imam višak posla ja imam i višak satisfakcije. Možda je to blaga reč satisfakcija. Ne traži žena satisfakciju. Svaka žena koja je majka ne traži satisfakciju za svoje napore, ali hoću da kažem da neko ko sebe ne daje, ne može da dobije jer samo davanje je uzvraćanje. Ne može da prima. On ako i prima to što ja njemu skuvam što služim, to je pasivno primanje. To nije ono primanje kao kad uzmeš dete pa te ono poljubi, pa ti njega. Njemu to pripada, ali ja mislim da to ostane na površini i u stvari ko je ovde gubitnik? Je l' ja, koja radim danju i noću ili on koji to prima? Na površini je on svakako paša. Ali ne bih se menjala. Ne bi se menjala samo zato što eto providenje, Bog, ko je koliko nastrojen, dalo mi je jednu dimenziju više. On to može kao čovek da doživi. Ja tu dimenziju imam neminovno jer sam tu ali on ne može tu dimenziju koju ja imam. To je valjda i zato što mi radamo i mi taj život iznutra znamo. Oni ga znaju samo prihvaćajući ga. E sad ti to da pričaš muškarcu, oni bi rekli: „A filozofiraš, pusti ti to, volim ja da mi je šniela na stolu“ i to. Ali to je tako trivijalno zadovoljstvo, to mislim. Dobro može neko još i da kaže da je to sindrom zelenog grožđa, ne možeš da dosegneš, ne možeš da sebi priuštiš tako pašalski, pašinski ne znam se pravilno izraziti, ali ne možeš sebi da dozvoliš, ali ne, ne bi se menjala.

U periodu kada se rađaju vaša deca, vaše ćerke da li je bilo pokriveno zdravstveno, socijalno osiguranje u kući u kojoj ste radili?

Pa ja sam imala, mi smo imali, ali to je isto možda kao kad razgovaram s mojim ćerkama one kažu, ali vi ste to mogli vi niste tako vi ovo, ne kao sada. Ali, pazite, evo sad, onako, to je više metaforički. Ja se sećam kad smo kupili televizor u boji, to su kolege, to su komšije dolazile da vide. To smo se radovali. Hoću da kažem da je meni dva i po meseca bolovanja kad sam rodila stariju ćerku to mi je dato. Moja mama kad je rodila, uvila dete, ustala i išla da kopa. Ja sam uvek morala da gledam koliko sam ja u boljoj poziciji. A današnjim majkama što kažu od sinoć je u drugom stanju već ide po bolovanje. A čim rodi, ona je porodilja. Meni nije došla ni svekrva, ni majka. Muž otišao da radi, plače dete, ja gladna plačem, imam epizotomiju ne mogu da ustanem. Babica ne dolazi. Kao, trebalo je da

dođu, ali je bio vikend i, kad je ona došla, mi smo se već ljuljali. I tako da, kad god se priča šta smo imali, mi smo imali puno nominalnog, ali u odnosu na današnje što je nominalno, to je bog i šeširdžija. Ali ja mogu da kažem da sam ja to smatrala kao cena toga što imam. Ja sam mogla da ne rodim. Moja svekrva je rodila jedanaestoro, ja je pitam kako to? Kaže pa koje se začne to se rodi. Danas se ne mora. Ja sam mogla da ne rodim, ali ja sam već imala 27 godina kad sam prvo dete rodila pa sam znala šta me čeka. Znala sam da ja nemam ni svekrvu, ni majku, da me odmene i da me podrži i da je sve moje. I, evo, izdržala sam. Znači, može. Ako su naše žene izdržale povijajući decu u kukuruzovini tamo negde, odlazeći pod kola ona konjska da ih podoje, pa izdržala sam i ja.

Dva i po meseca i posle sam imala ženu jer nisu primali u jaslice tada. Pa dosta je bilo tu cimanja. A jao, dete se odmah razboli, ja mislim da je to psihosomatski i da deca odbijaju ostavljanje, ali ne znam... postoje sad grane nauke pa se to izučava. Znači, kad sam analizirala, sve ostavlja posledice na nas. Sve je život. A ako nas ne ugrožava životno, to je to. Ugrožava nas možda psihički, razvojno, ni ne znam kako, ali tako su ugrožavani i naši roditelji, i mi. I niko ne može da bude u svili i kadifi. Kad sam ja u Istanbulu videla, što kažu, je l' da, carice u onoj kolevci u onom brokatu i sve. Pa nemojte mi reći da je to bio komfor neki. 'Oću da kažem, ti uvek možeš da zamariš, uvek da tražiš razloge, ali niko nije bio Oliver Twist, bar da ja znam. Ne znam kakva su bila sirotišta ovde. I znam da u moje vreme, kad sam ja rasla, da je bilo ratne siročadi. Ali ja mislim da sam ja u dosta humanom društvu rasla. Ako se ta humanost meri po namerama, po shvatanju, pokušaju da se odgovori na te potrebe, a ono nema granice zahtevima... Da je bilo belog hleba, pa bi bilo belog. Da dobiješ beo hleb, pa bi bilo i pekmeza na taj hleb. Pa onda posle bi bilo i mleko uz taj hleb, mislim. To je tako. Čovek uvek može bolje, uvek može više, a nazre li mogućnost, on će krenuti za tim. Baš smo slavili pedeset godina mature pa gledali kako kod današnje dece nema krivih nogu. Nema rahitične dece. Za nas je bilo normalno, da mi smo to zvali kao da jaše bure i to... Bilo je normalno da devojke imaju te kokošije grudi, normalne te skolioze, kifoze, lordoze. Sad to ima sve zbog kompjutera tada je bilo zbog neuhranjenosti.

Kad gledamo fotografije te crno-bele naših baka, pa to su mlade starice. Udavale se sa šesnaest godina, a sa trideset godina je već imala čopor dece. A to nije mršavo vitko, nego je to istrošeno. Istrošena. Ona nije imala, kako da kažem, nekih trauma u tom smislu kao mi odmah ne znam nesrećni ovo, ono, zato što je nju život vukao kao kroz tamnu cev. To moraš, ustaješ, dojiš, hraniš... Ti nemaš vremena da misliš da li ti to prija ili ne prija, ili da li ti je muž dobar ili nije dobar? To je tako, i ti guraš dalje. Mislim da sam i ja imala svoj, dabome na nekom višem nivou, period te tamne cevi kroz koju se prolazi, ali sam ja uvek sela pa razmišljala, šta ja treba da sad radim? U toplom sam, ne moram da založim da bih skuvala mleko, da bih napojila dete, a kamoli da založim da iskuvam pelene, da ovo, da ono. Ja još nisam imala te „pamperse“ za moju decu, ja sam još prala, ali prala u mašini. Jeste da mi se svaki put mašina od tih pelena pokvarila, ali dobro, došao je majstor, popravio... A to je nešto što natrpaš u mašinu, prvo ispereš od žutoga i ovo... Onda okreneš ovako. Nema da skupljaš čime ćeš da ložiš. Pa onda gde ćeš da ložiš? Pa lonce. Ja sam kao devojka u

maminoj kući znala šta je ložiti, skuvati. Ali ja već kao domaćica sam samo tako okrenula. I ovako i voda curi. Nema vađenja iz bunara. I kako ja mogu biti nezahvalna tom životu koji mi je dodeljen? Ej, da me je Bog spustio negde tamo u zemunicu. Čitala sam kratku neku ispovest neke manekenke Etiopljanke, ne mogu da se setim sad kako se zove, Pustinjski cvet, mislim da je to filmovano. Odakle je tek ona došla, ej kad su je obrezali sa ne znam, pa jao bože. Pa stvarno sam, evo, providenju, nebu, zahvalna što sam ovde. Ne treba meni više nego što mi je život dao, stvarno.

A kako je vaša šira porodica i okruženje, prijatelji i društvo oko vas gledalo na to što ste novinarka, književnica, što možda nije bilo toliko uobičajeno zanimanje za ženu?

Pa mislim da je to onako kako se ti postaviš. Ja nikad nisam mislila da ja nešto izuzetno radim. Ja radim svoj posao i hoću da to pošteno odradim, ali, mislim, sad ću reći neku jeretičku misao, da su žene same sebi najveći neprijatelji. Da. One pristanu i češće su žene, jer muškarce je baš briga u krajnjoj suštini, pokušavale da mi nametnu, a ja sam, moram biti iskrena, nasedala na to, kompeticiju u oblastima koje su tipično ženske. Znači da li umem tako da skuvam? Da li umem tako da vezem? Da li umem da sašijem? Ja sam sve umela. Možda ne tako dobro, ali nijedna od njih nije sve umela. A ja sam sve to pokušala. Mislim se, ako može nepismena žena, pa nije istina da ne mogu i ja. Mada je to dosta trošenje snage ako to radiš zato što to kao treba da radiš. Ali, ja sam to smatrala da mogu. Daj da vidim. Pa dok sedim, što ne bih, ako me to uveseljava? Ne znam, svašta sam ja probala. I makrame i tapiserije i, idi mi dođi mi, ne znam šta će mi to, ali baš da vidim da eto mogu. Ali, ja mislim da to žene, ružno da kažem one druge, nameću iz ljubomore, prosto je provokacija tim ženama. Da ona je da to i to, a zanemaruje kuću, decu... Jedna moja prijateljica ima petoro dece pa kaže: „Znaš šta, ja moram da se doteram da me ne žale, da ne kažu: vidi kako je apa-drapa, sva ta deca vise po njoj, nema vremena“. Što moj zet kaže: „Nemaš gde da pljuneš u kući tako sve blistavo, jedino na nju!“ Mislim, ako si svestan toga, onda stani na granici, da ne podlegneš, da se ne pretvoriš u nekoga ko je po kriterijumima. I nije to na nekom nivou izraženom jasnom, ali, iskreno rečeno, onako kad sa strane vidiš, da tako ima neki proplamsaj, pa nisam ni ja gora majka. Pa nisam ni ja gore ovo-ono. Ja sam recimo mojoj deci zabranila da me zivkaju od kuće. Sve sam uradila što treba. Ručak im je na ringli, sve spremno na stolici ujutru. Onda se desilo nekad da pozovu. Ja kažem: „Jesmo se dogovorili?“ I onda kolega, koji na njegovu nesreću, nije imao dece, kaže: „Nisi ti neka majka, ti to tako...“ Jer za naše balkanske pojmove majka će da nazove pa kako si kakio, kako si ovo, jesi li ručkao? Neće dete da umre od gladi, ima hranu. U moje vreme opet nije bilo tako običaj da se deci da džeparac pa kupe smoki i to. Nešto se imalo za jesti, to je bilo u kući i gotovo. Ja sam čak izbegavala da držim i slatkiše. A mogu da kažem da sam imala sreću da nisam imala bake da kvare moje ćerke. To je nešto dobro, pomoć je u kući i sve, ali bake jako kvare, ja isto i moje unuke kvarim, ali ne tako baš ni namerno ni naveliko. A volim da ih obradujem, onda je to nešto što nije u redu, ali nije sve što nije u redu da nije

dobro. Ima i nekih drugih benefita iz toga da mu daš čokoladu. Ta veza koja se kroz davanje ostvari, nadoknađuje to što je on pokvario ručak, recimo. Nije svaki ručak tako pokvaren.

Decenijama smo prolazili kroz prilično turobna vremena u našem društvu. Da li ste se nekada osećali da vas društvo manje vrednuje ili da se drugačije odnosi prema vama zato što ste pripadnica nacionalne manjine?

Pa ja nisam htela sebi da priznam, a moram da kažem da jesam. Recimo, eto, tako neko kaže: „E pa ti radiš za kupusni list“. Kao, to je... Pa to je tipa kad Crnogorac kaže: „Ali, ja sam u Beogradu“. Onda je on uspeo. Ali, ako si ti ostao unutar nacionalne zajednice onda se to računa da nisi mogao nigde drugde da odeš. I delom sam, nisam to svesno, ali možda sam zadovoljila, a i ružno bi bilo da kažem zapušila usta, kad sam prešla u *Dnevnik* i to u dnevno novinarstvo pa da vodim kulturnu rubriku što je pored unutrašnje političke najjača, ponekad i najjača. Tako da se nisam osećala inferiorno kad se posla tiče, ali sam malo imala tako osećaj, nije podsmeha, nego rekla bih nepoverenja – šta ona zna? Recimo, konkurisala sam za jedno mesto, pa kaže zar Rusinka da nam nama Srbima da ovo? A kad sam na fakultetu pisala ili u školi srednjoj, onda od mnogih Srba sam daleko bogatiji rečnik imala, a daleko se bolje izražavam, možda mi nekad promakne neki akcenat, ali tek kako njima ume da promakne. Kad sam se merila, daj da vidimo šta ti možeš, šta ja? Profesorka kad uzme seminarski rad, ona ne ocenjuje to da njoj progleda malo kroz prste jer je ona Rusinka. Ne to je tako. Tako da čovek mora pristati na to takmičenje. Ali, ja mislim da u svakom poslu ima pomalo takmičenja. Ti moraš da znaš gde si je li i da odrediš, što bi Andrić rekao, znakove pored puta da znaš kuda ideš. Nekad je to meni dobro došlo. Nije uvek negativan taj osećaj. Možda je ružno da kažem da mi uslovno rečeno manji, malobrojniji nekad smo se učili od Mađara koji su onako debelo imali zaledinu mađarsku. Oni imaju ponekad osećaj superiornosti, a mi imamo inferiornosti. Ruku na srce, ponekad jesu superiorni prema onima koji nisu morali da se bore. Znae kad se vi morate boriti, onda ste vi jači. I vas borba jača. E pa na mucu se poznaju junaci. To je ta ista priča kao što sam rekla o materinstvu ili o ženskosti. Znae svugde gde odete biće malo oni, malo ovi, malo mi i oni, te dođoši pa meštani, pa starosedeooci pa ne treba uzimati za zlo, ali treba shvatiti da je u ljudskoj prirodi to odmeravanje. Ja verujem da je to u Americi ne samo crnci i Indijanci, ali i ko dolazi iz Evrope, ko dolazi sa zapada ko sa Istoka. Ne može da nema.

Kada ste počeli da radite u *Dnevniku* da li paralelno pišete i za *Ruske Slovo*?

Pa jedno vreme sam imala osećaj da me moji Rusini smatraju kao da sam ih izneverila. Imala sam osećaj, ali dobro, to je onda došlo vreme tih previranja. To je bilo strašno. To je bilo strašno, *Ruske Slovo* je potpalo pod uticaj Jugoslovenske levice. To je raslojavanje po političkoj liniji. To je u *Dnevniku* ono diferenciranje. To je zaplašivanje ljudi. Ali i danas mi nije jasno kako se tako

lako može sa ljudima manipulirati? Stvarno mi nije jasno. Recimo mi smo krenuli u štrajk. Šta god bilo u nekim stvarima, ja se nisam slagala sa štrajkom, ali u osnovi je to da nam se dozvoli da uređujemo po našem, a ne da nam pošalju iz Beograda urednika čoveka koji je autsajder u novinarstvu, ali je bio uz tadašnju vlast. I ja sam se sa tim slagala. Ali su se među štrajkače infiltrirali oni neki heroji s vukovarskog ratišta, to je već počelo, i uglavnom ljudi su, za pare koje nisu pare, jer četiri marke dobiješ na kraju, odustajali od štrajka. I na kraju je, sad ću da slažem, nas nekoliko ostalo. Pa nije valjda da smo mi baš najnužniji. Ali niko nije živeo od te plate. To si mogla kupiti nekoliko kila hleba. Meni kolega, žena mu bila zaposlena i imala je dobra primanja u bolnici, ćerke mu slikale ikone to se tad prodavalo za sto maraka, a moje su u pubertetu, treba za svaki izlazak pet maraka, ti imaš četiri koma sedamdeset platu, i onda je on rekao: „Znaš pa ja ću potpisati da nisam u štrajku, od nečeg moram da živim“. Ja ga gledam. Ja ne moram?! Ali, on ima problem sa sobom. Ja nisam mogla zbog mene. Ne, ja ni ne znam da li je neko gledao da li sam ja potpisala ili nije, ali ja nisam mogla posle, mi smo to trideset-četdeset dana štrajkovali i sad najednom puš pike ne važi. Pa ne mogu, pa gde god da me odvede, ne znam gde će me odvesti, ali sad već pljuni i tu si gde si gutaj šta god, šta će se desiti. E tad sam videla koliko mi nismo isti. A pričali smo međusobno, imali kao ista shvatanja, iste kriterije, ista mišljenja o mnogim stvarima. I najednom ništa. Ali najsmešnije su bile te rečenice „pa moram šta da radim“, pa izgovori, pa tako neke floskule i tako... To je jedna strana gde se nisam ja razočarala u ljude jer, srećom, ja sam vrlo onako, bar mislim da sam, socijalni tip i da volim tako da se družim, ali stvarno nemam veliki krug prijatelja sa kojima bih baš mogla da jedem, spavam, živim njihove živote, brige i to. Volim svoju privatnost i cenim tuđu privatnost. Tako da to je bilo više kao školski primer.

Da nisam to videla, ja ne bih verovala da se revolucija tako događa. Da se društvene promene tako događaju. Valjda sam bila vredan đak pa sam čitala iz tih čitanki i mislila tako kako tamo piše narod se podigao, pobunio, zbacio kralja, ne znam narod, kmetovi i to a, u stvari, to se tako dešava. Ima neki viši instinkt ili uvek mi na pameti neka vrsta životinjica kao miševi svake neke godine trče na neku liticu i bacaju se jer ih se mnogo namnožilo, negde sam na *National Geographic* nešto gledala. I mislim da u ljudima, ne bi bilo primenjeno, postoji tako nešto što ja ne znam odakle je to došlo? Ali tako došlo i ljudi kreću. Ljudi kreću u nešto, a da ga pitaš šta tačno i da stavi na papir, ne bi znao reći, ali u stanju je da gine ili da ubije nekog. To me je porazilo. Ja sam idealista, i volim što sam, mada mi se ponekad ljudi rugaju, e baš tako nasesti. Volim što sam tako, pa mi je lepši život. Ne volim ljude koji stalno gledaju, traže šta ima iza prljavo, čošak nije čist... To ne volim. To ne volim, u životu ima puno toga što ti se dešava ružno, e pa ne moraš ga još i skupljati u svoju svest. E to mi je bilo, tako sam nešto kao ućutala. Onda je bila diferencijacija. Onda ljudi nestanu, dža ili bu, pa šta ako jesam? Ja sam uvek govorila, ej meni su rekli pošto mislim da sam imala tu privilegiju pošto sam žensko, pa narodnost, pa nisu me izbacili iz partije, samo kazna pred isključenje. Pa kažem da ja to nosim kao bedž, to je meni nešto kao dokaz da sam ostala pri svome. Kaže što se nisi diferencirala, ne bi te kaznili? Što? Meni treba da me kazne. Da, ja sam svesna da ja to nisam ni iz kakve računice – što sam

radila, bila angažovana i to. Ja sam verovala da to tako treba. Treba da me se kazni ako nisam. Ko zna što mi je to trebalo da se kazni, trebalo da se smeni pa neka dođu bolji, neka dođu, došli pa videli smo kako, nije važno. Čovečanstvo se menja, svet se menja. Uvek neko dođe sa idealima, misli drugačije i eto posle se otkrije kako je to drugačije. Da li je? Ima nešto što hoćeš, a ima nešto što možeš, pa onda ponderišeš to, pa šta ispadne. Zависи od tvoje snage, a i od snage okolo, a i od materijala koji su u datom trenutku.

Do kada ostajete u *Dnevniku*?

Do penzije. Trebalo je u maju da odem u penziju, imala sam trideset pet godina staža, međutim, u martu je počelo bombardovanje. Onda sam rekla, neću da idem zato što meni to sad ne utiče na penziju, a bilo je žena mladih sa decom i mi smo, muškarci i mi stariji, dobili zadatke. Znači, novine je trebalo popuniti i ja sam tu. Mene deca ne čekaju gladna, žedna i sve to. Tu su se koristili i šabloni ratni i to znaš šta može šta ne možeš, koliko god se ja ne slagala sa politikom ovo je sad takvo stanje gde smo svi front. Mene već danas može pogoditi neka bomba ja sam tu kraj mosta tu je padalo i sve, tako da sam ja ostala sve do kraja bombardovanja i onda su počeli godišnji odmor. Hajde da ne odem, kao sad su godišnji odmori, pa sam čak u septembru otišla. Tako da ja imam neki mesec više nego pun radni staž.

Ali ste i posle odlaska u penziju nastavili da saradujete sa *Ruskim Slovom*?

Da. Da, sa *Ruskim Slovom* sam onda intenzivnije počela. Ja i sad saradujem i ljudi imaju običaj da kažu da se češće javljam sad nego neki ko za platu rade. To je bilo vreme a i sad je kad se i ne plaća, nema novaca. Treba nešto reći. Ljude zahvatila apatija. Na početku sam rekla: nedostaje taj nekadašnji elan. A nacionalna kultura, malobrojnost ne može profesionalno, mora sve tako na oruk, na dobru volju na sve, tako da koliko se to može. Nekako me i raduje u zadnje vreme ima lepih knjiga, ima i nekih akcija u kulturi, eto to dokazuje da se stalno nešto dešava. A ja sam uvek bila tako kad treba, evo ja sam tu, treba raditi. Hajde, može. Možeš li? Sad sam juče bila i kažem, jao pa ja imam, obećala sam ciklus pesama za časopis. Pa onda uređujem neku knjigu sa festivala pa je svake godine bio raspisan konkurs za nove komade pa sad tih deset prvih da izađe kao knjiga. E sad to treba urediti, pa neku uvodnu reč napraviti. Pa povodom 70 godina života, dabome već imam, sakupila sam ne mogu ni da shvatim koliko radova i sad to ide kao knjiga. Valjda će biti do sajma, trebalo je biti u septembru, ali eto tako se dešava, sad i izbori za nacionalni savet i tako. Ne marim ja, ako treba nešto da se desi, desiće se. To je treći posao. Šta sam još računala bože? Da, neki pesnik dečiji iz Podgorice poslao mejl: „Hitno mi pošalji neke dve ljubavne dečije pesmice i bukvalni prevod.“ A šta možeš, hajde i to ću. Tako da se nakupi i sad već su me angažovali, pošto ti je sedamdeset godina u okviru meseca knjige planirali su u Društvu za negovanje rusinskog jezika i književnosti da obidu te škole

gde se uči fakultativno rusinski. „Hoćeš doći?“ Pa kako da ne, još me noge služe. Kad mi moja deca kažu: „E, pa mogli bi već da te ostave da te ne vucaraju!“ Ja kažem: „Znaš šta, ostavite vi mene. Ja sam vas postavila na noge, aj sad, malo pežorativno rečeno, dođu po mene, odvezu me, stave me u prvi red, još mi deca daju cveće u ruke, pa kako da ne odem. Sutra me već neće zvati jer sve ima svoj kraj. Dok mogu, ja radim ako to treba.

A koliko vam znače nagrade koje ste dobili?

Pa nekako, prosto da mi je smešno. Pa ja to radim najbolje što mogu u tom trenutku, a najgore što uvek posle vidim da sam mogla drugačije i da sam mogla bolje i jao što sam ovo ovako? Ako se to nekome još i sviđa, onda mi je to podsticaj, e sad ću još i više. Recimo desilo se da sam napisala petnaest priča na osnovu legendi. I ja to dala na rusinskom, međutim, dok ono sve ide u planu i tako nema se para, pa kad stigne. Tako dve godine i onda me zovu iz Gradske biblioteke imaju ediciju prevodi i pitaju imam li neku prozu? Rekoh, evo ako hoćete ja prevela i onda su neki naši Rusini uzeli tu knjigu, jao je l' može to na radio? Može. A kako? Sad ćemo smisliti, rekoh, kako. Pa ja sam glumica. Ajde da odglumim. I dok sam to čitala, ja napisala još deset i onda, dok je objavljena ta knjiga koja je data pre dve-tri godine, ja napisala još pet. I knjiga izašla sa trideset. Njih 25 je snimano na radiju i evo to ide i dan-danas. Evo juče sam čula jedna kaže da nosi taj dividi gde ide i onda, pošto mi stariji čisto govorimo rusinski, onda mi učiteljica kaže: znaš ja pustim tako na času da vide kako, sad se nešto umekšavaju akcenti, pomeraju, šta da ti pričam, svašta se dešava kao i svugde. Posebno kad je onako ugroženo, ja ne mislim ugroženo spolja, ali ugroženo opštom atmosferom. I onda nazove me iz Krakova je l' može da pustimo to? Da dam ja kratko tumačenje pošto je tamošnji jezik, ipak, pod uticajem poljskog pa se razišao, naš je pod uticajem srpskog i tu gde smo se razišli da dam kratak siže onda oni lakše prate. I posle se javi, zainteresovani su i u Bratislavi. Pa samo nosite, kažem, nemam ja ništa od toga. Kažem da sam ja to napisala negde drugde, to sad bi kao nešto i zaradila. Meni je najlepša zarada da je traže, eto. Sad ovi na televiziji kažu, jao kad bi mogli snimiti to, akonto ovog, Milan Gutović je rekao da mu je, ne znam, koliko po epizodi serije „Bela lađa“ 2.000 evra malo, šta li, a da nama daju 20.000 evra, svih trideset priča bismo ekranizovali, napravili bismo seriju na televiziji na osnovu mojih priča. Pa šta ima lepše?

Pa ja imam penziju, nije to nacionalna, nije velika, ali hvala Bogu, ne trošim na lekove još, što neki vitamin i nešto ponekad uzmem... Ja sam srećna i to što su moja deca na svojim nogama dobro, hoću da kažem nije im ugrožena egzistencija. A oni bi uvek mogli više i to što sam pričala o ljudskoj prirodi je da želi da ima. Kao, pa nemam, a mnogi nemaju ni to. Tako da ja na miru mogu da radim koliko mi se radi i šta mi se radi i sve to ostavim ako ima potrebe da budem sa unukom ili ako oni dolaze kod mene. Imam vremena koje nisam sanjala da ću imati.

Šta mislite o upotrebi rodno senzitivnog jezika i koliko se on koristi u rusinskom jeziku?

Baš sam razmišljala na tu temu i meni se čini da rusinski jezik više čuva tu rodnu senzitivnost. Nikad ne bih rekla recimo da je Marija, ne znam, Malackov profesor tog jezika nego profesorka. Tako, recimo, rusinski žena nikad nije dečiji lekar nego lekarka. I ranije se čak bežalo od „učiteljica“, jer je to učiteljeva žena bila tako obeležena, kao i popadija što je popova, a sad vidim da se koristi. U staroj Jugoslaviji, između dva rata uvek se koristilo sa prefiksom panji, znači, gospođa učiteljica. Onda je to učiteljeva žena. Ali, ako je samo učiteljica, tako se vidi ta finesa u jeziku. I mislim da to, što bi rekli, da bi se očuvao jezik nacionalne manjine, on mora da bude malo konzervativan, da u stvari to čuva i tu rodnu osetljivost. Znači, nije tako podložan na to unificiranje, na tu neko dajdžest verziju, da se kao preko igrice sporazumemo sa dve-tri reči. Skraćenice ne, kad god ih osetim, onda sam jako tužna. Kad osetim da se među omladinom tako govori, a oni to ne mogu da primene na rusinski, jer rusinski jezik ne trpi to tako, e onda oni ubacuju tuđice. To bude srpski ili čak engleski preko tog internet jezika i tako me to ražalosti. Sad te priče što sam ja i odglumila, nije to obično čitanje jer sam baš onako se potrudila, nisam neki pevač, ali sam čak i pevala gde treba i smejala se i plakala, da bi priča bila autentična. I svi se sećaju kakav je to izvorni jezik. A nisam koristila arhaičan i on nije po rečima toliko star nego po konstrukciji. I onda sam shvatila da se, u stvari, konstrukcija jako uprošćava. Posebno, recimo, kad ima u našem jeziku neki prelazni glagol. Tipično je ovo: mi kažemo sanja, sanjam, sanjalo mi se sa nekim. Sad skoro listom svi govore sanjam njega. To nekad nije tako govoreno. Sve su reči ovde, ali konstrukcija u rečenici nije više rusinska. A tek kad uzmu ono direktno, Srbi kažu – gledam u tebe. A kad bi rusinski bukvalno rekli, gledam u tebe *намрим до тебе*, to je kao otvorim ti usta ili u stomak pa u tebe gledam. Mi kažemo na tebe gledam jer ti ne možeš u tebe da gledaš. Spolja gledaš, je li? Ti jezici čuvaju te finese kao rodno osećanje, to osećanje, kako bih rekla, tačnije, tačnije govorenje.

Ja sam pronašla i neke iznenađujuće stvari. Nikad nisam mislila da smo mi Rusini tako nešto kao mnogo čisti, toliko reči za pranje, umivanje, zapiranje i ne znam šta sve još, koje drugi i nemaju. Recimo mi ne kažemo prati suđe nego kažeš *помиваю*. Ne moraš da kažeš suđe, to automatski znači prati suđe, jedna reč. Moje ćerke jako dobro govore rusinski, ali govore kućevni jezik. Mi sad ne možemo da razgovaramo o svemu, uvek im fali ona reč koju nisu primili preko mene, preko koga bi drugog, tako da nemaju tu punoću kad nešto drugo govore, ali kad mi kaže, „perem kosu“ ja je ispravim: „Pa ne pereš kosu!“. Mi se *змиваю*. Tu onda ne kažeš kosu prati, nego *змиваю шю*. *Змиваю*, znači spirati. Ali, kao povratni glagol ako kažete *шю*, onda je to samo kosa. E to se i rapidno gubi iz jezika i jezici se približavaju jedan drugom. Znači sve se čini da se tako može kao na internetu kad piše translejšen (*translation*), onda samo bukvalno prevede reč na reč. To nije taj jezik. Čitala sam jedan intervju profesora Genca za *Danas*. Kad on kaže, a to svi znamo koji znamo druge jezike, recimo, ja ne znam da li se strani jezik može tako znati kao što ja sad znam jezik sredine je li? Kad čovek zna nečiji drugi jezik, on sa tim jezikom unosi i druge poglede na život. I tradiciju, istoriju i to što taj jezik nosi u sebi, to se ne može opisati. To se oseća il ne oseća. To što sam ja rekla, ne možeš ti

prati kosu. To pere svako. Al Rusini se *змиваю*. Ili kad peru suđe onda *помываю* bez dodatka „suđe“. I ta krpa sa kojom se pere suđe je *номумок*, to za ništa drugo se ne koristi samo za suđe. To nije nešto čime se samo otire pa možeš otrti i klupu i sto i sve. Ne, to je samo za suđe. I sad kako nestaje rusinski jezik, na svetu neće biti te finoće. To je negde drugde, taj profesor Genc kaže ne znam koji imaju za kamilu sedamnaest izraza je li? Sedamnaest izraza i oni odmah znaju da je to ne znam rida, da je to brkata. Pretpostavljam da se odmah zna kakva je. Zato što su Arapi usmereni na kamile. Eskimi imaju mnogo naziva za sneg. A mi znamo celac, te ne znam kakav, mekani, moramo opisno da se izrazimo, kad nama je sneg samo neka pojava i to sezonska, nije stalna.

To bi bilo to, je l' želite možda još nešto da kažete?

Pa, ne. Mislim da sam te naše godine koje su pojeli skakavci, što bi rekao Pekić, opisala. Najdrastičnije mi je bilo shvatanje i viđenje, otkrovenje da ljudi nisu ono što ja mislim. Da baš nisu kao ja. Ja ne kažem ni bolji ni gori, nego nisu kao ja, da. I to je tužno, ali vrlo poučno. Što bi reko Mak Dizdar „nije život što i reku proći“. Ne možeš ti plivati, a da ne budeš kvasan. Verovatno sam na neki način i sama sebe iznenadila ponekad, da. Čovek postane mudriji, ali kad onaj Šolević beše dolazio sa stanice, a mi sa prozora *Dnevnika* gledamo kolone Kosovara. Šta ti ljudi od nas hoće? Šta im smetamo mi takvi kakvi smo? Što se ne potruje da budu i oni kakvi smo mi, nego oni nas hoće na njihovo. To me je bolelo. Pa onda kad je bila Osma sednica, kad je ono slovenačka delegacija otišla, mi smo tada gledali. To je bio naš život: da gledaš i sednice političkih tela jer nam je to određivalo život. Na koji način, nije direktno, ali svestan si bio da nešto nestaje. Ja sam tako bila svesna da se dešavaju istorijske stvari i da tu više niko ništa ne može. Nije to osećaj nemoći, nego što niko te ne pita ništa, to je to... I to je deo mog života.

V. Š. (1948), Novi Sad

Molim vas da se predstavite:

Ja se zovem V. Š., novinar sam iz Novog Sada i Beograda. Rodena sam 1948. godine u Novom Sadu. Imala sam oca, mater, brata sad ih više nemam. Nisu više na ovom svetu, nažalost.

Recite nešto o svojoj porodici.

Moj otac je bio političar, još od onih starih. Bio je predratni komunista. I bio je jedini Mađar narodni heroj iz Drugog svetskog rata. I verovatno je to obeležilo, ne samo mladost, nego čitav moj život. Ja sam ga poštovala i volela, naravno, kao i svako oca. A mati mi bila domaćica, što bi se reklo, iako je i ona bila i partizanka i borac ali, posle rata kad se rodio moj brat 1945. godine, ona je ostavila sve i bila je potpuno posvećena porodici, kući i nama. Nije se politički, naravno, angažovala nigde. Bila je primljena u partizanima u Partiju pa se posle rata, kad su se svi upisivali, ona ispisala iz Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Tako, bila je neobična Zemunka. Jedino je bila aktivna za vreme Otpora bila je otporna baba (smeh) ovde u Novom Sadu. Dakle, živeli smo jedan onako prilično običan porodični život. Tata je bio večno negde van kuće, retko smo ga vidali. To je, nažalost, jedan od razloga što ja nisam naučila mađarski nikada. I to me negde uvek, uvek boli i krivo mi je što me nije naučio taj svoj jezik. Tako da sam rešila dok ne umrem možda još naučim i mađarski.

A majka nije govorila mađarski?

Majka je bila Hrvatica iz Zemuna i o tome nije govorila, jer jednostavno o nacijama niko nije govorio. Takvo je bilo i okruženje. Živeli smo uvek ovde u centru Novog Sada koji je uglavnom bio srpski. Malo je bilo Mađara tu, i u školi je bilo možda jedan-dvoje Mađara. I tako da jednostavno nismo naučili ni brat ni ja. Posle je brat moj učio i, dok nije umro, relativno je dobro govorio i razumeo je, a ja sam baš ono ostala duduk. Znam tako pokoju reč i frazu. Uvek me je sramota strašno. Kada su me pitali, sad skoro, sad je aktuelno ovo mađarsko državljanstvo, kažu uzmi, ti imaš pravo. Tebi je tata bio viđeni Mađar ovde u u Vojvodini i rođen za vreme Austrougarske. Dakle, imam sve to. Ja sam rekla mene sramota, kako tamo da odem pa da kažem ja ne znam mađarski. Sve je u redu jedino to (smeh). Ali, možda jednog dana ako me posluži zdravlje i pamet možda i naučim mađarski, nemam pojma. Sad je to i aktuelno. Zbog tih pasoša. Meni je manje-više sad svejedno za državljanstvo. Imam ovo koje imam. Nisam baš srećna. Osećam se, u stvari, kao apatrid.

Kod nas u kući je bila jugoslovenska atmosfera. Bio mešani brak i to iz nekoliko generacija mešanih brakova tako da je nacionalnost bila nešto potpuno smešno. Mi smo znali da je tata Mađar, da se bavi Mađarima, da su, kako da kažem, iz današnje perspektive kad razmišljam, te neke mađarske

kulturne i školske institucije koje su nastale u Vojvodini, na neki način, nastale zahvaljujući mom ocu. On je imao taj oreol narodnog heroja jer se protivio i Mađarima za vreme rata. Ovde je to bilo u Vojvodini, naravno, dosta neprijatno ko je bio Mađar, pa je bilo verovatno i nekih strašnih dilema. Kad je došla '41. godine mađarska, takozvana država Hortijeva, Mađari su bili dosta pasivizirani i onda su posle rata imali tog Šotija koji se bavio Mađarima. Ali, kažem u kući je bila jedna jugoslovenska atmosfera i mi ostali smo se izjašnjavali kao Jugosloveni. I onda odjednom nestala Jugoslavija i ja nisam srećna što živim u državi koja se zove Srbija, pa sam sebe proglasila za apatrida, bez domovine, osim što se izjašnjavam nacionalno kao Vojvođanka na užas kad treba negde to da kažem. A stalno te neko nešto pita šta si po narodnosti ne znam zašto, ali eto i to pitaju. Mislim državni organi, birokrate i ostalo. I onda, kad kažem Vojvođanka, stanu im oči. A to je jedini identitet koji imam, to je vojvođanski. Dakle, hoću da kažem iz takve neke sam porodice.

Ovde sam se školovala išla u osnovnu školu. Završila „Svetozar Marković“ gimnaziju. Upisala se na književnost. To mi je bilo, onako, opsesija još iz ranih godina. Ja sam znala da ću ja završiti književnost, da ću studirati. Naravno, bila sam relativno dobar đak. Ne neki ni blistav, onako, običan đak. Ali me je, u stvari, samo književnost i istorija, to su neke dve stvari koje su me interesovale. I onda sam upisala Jugoslovensku književnost i jezike ovde na Filozofskom. I to sam završila za četiri, četiri i po godine valjda toliko su trajale studije. Bilo mi je divno. Imala sam strašno lepo gimnazijsko vreme i studentsko vreme. Puno dobrih prijatelja i sa nekim koji su još ovde i koji su živi održavam veze i družimo se. Mnogi iz te moje generacije, sa te katedre su isto otišli da budu novinari. Zaga Radović, pa onda Jelena pokojna Cvetković pa Petrović Cvetković, pa ne znam isto, nažalost, mrtva Anđelka Bjelajac. Ima dosta mrtvih, nažalost. Pa u *Dnevniku* isto Pera Petrović, bivši glavni urednik. To je sve moja generacija sa studija. I dok sam studirala volela sam te studije i nisam uopšte razmišljala šta ću raditi. To su studije za profesora. Za pedagoški rad. Sećam se pisala sam neki seminarski rad o Branku Radičeviću kod profesora pokojnog Božidara Kovačeka. Kad sam odnela taj rad i on me pozvao na neke konsultacije i da ga oceni, valjda, kaže on meni šta ćete vi, kaže, biti sad ste na kraju? Jeste razmišljali čime ćete se baviti? Ja kažem nisam. Razmišljala sam al' nemam pojma čime bih se mogla baviti. Pa, kaže, imate jako kratku i jasnu rečenicu. Baš, kaže, kakva treba za novinarstvo. I eto zahvaljujući profesoru Kovačeku ja sam onda počela da razmišljam o novinarstvu.

I tada je bila, to su '70, '71. godina, bile su dve mogućnosti da se čovek zaposli ovde, u *Dnevniku* i u *Radiju Novi Sad*. Bila je neka smena generacija i dosta mladog sveta sa školom sa diplomama je počelo da se javlja u te medije. Imala sam sreće da mi je prvi glavni urednik bio Duško Vasić. Sada je, mislim, još uvek živ. On je bio sjajan glavni urednik. Godinama je bio glavni urednik srpske redakcije u radiju. I ja sam se s njim upoznala on je mene zvao, ajde dođi. Dođi sutra u osam sati kaže u redakciju i da počneš da radiš. Kako sad, šta? I sad je tamo na tom istom mestu redakcija u radiju. Bila je Novosadska hronika, tu se počinjalo. I prva urednica pored njega urednica Novosadske hronike je bila čuvena Seja Hariš. Ona je bila onako jedna mitska ličnost *Radio Novog Sada*. Radila je praktično valjda od '48, '49. u radiju. I stalno do penzije je bila tamo. I onda je Seja mene upoznala i,

kaže, aha ti ćeš, kaže, pratiti politiku. Verovatno zato što sam iz političarske porodice (smeh). I dade ona meni neke papire i kaže je l' znaš gde je soc. savez opštinski? Znam. Slučajno sam znala. U Vase Stajića 6. čuvena zgrada. Tu su bili omladina, partija, soc. savez, sve razne tada važnije institucije. Ona me pošalje na neki sastanak. Ja sam, naravno, tamo blejala, nemam pojma o čemu se radilo i uopšte šta je soc. savez. To mi nikad nije bilo baš jasno. Vratim se u redakciju onako malo sva zrikava. Kaže ona meni šta je bilo? Ja kažem šta je bilo. E sad, kaže, znaš šta ti je novinarstvo? Moraš kaže odgovoriti na onih pet pitanja. Nacrta ona to meni. I sad kaže razmisli o tome šta si čula šta si zapamtila i napravi vest. I ja tako napravim prvu vest. Naravno, Sveja to iskasapi. Ja sam to sve pisala bez veze i pogrešno ali mi je to ušlo u glavu (smeh). Zauvek. Tada i zauvek. To je, eto, bilo '71. godine. I onda se posle dva-tri dana pojavi Duško Bogdanović i tako Duca i ja krenemo u novinarstvo. On je završio fakultet, bio je dobro potkovan novinarstvom, a ja sam malo blejala još. I onda smo počeli ono klasično pijace i sve ostalo i meni je to prijalo. Ja, za razliku od mnogih drugih, nisam nikad imala taj kompleks što se mora ići na pijacu. Pa na kraju krajeva tu je početak i kraj svega. I sad idem na pijacu, iako ne pišem.

I onda se odjednom u radiju dogodio preokret, koji mi je jasan danas, onda mi je bilo onako prolazilo mimo mene, da su rešili da podmlade i osveže redakciju. I u roku od mesec dana je primljeno deset ili dvanaest ljudi koji su ili bili pred kraj fakulteta ili su završavali uglavnom književnost. Promeni se urednik hronike i dođe za mene ovako isto jedna legendarna ličnost, nije ni on više živ, nažalost, Šole Janković, Pavle Janković Šole. Posle se bavio književnošću dečijom i uopšte bio jedan zanimljiv čovek. Prosto onako renesansni tip. Al' je bio fantastičan urednik. To je '71. na '72, tada je krenuo potpuno drugačiji novosadski program i prvi put živo izveštavanje iz grada. Mi smo imali jednu jutarnju, jednu večernju emisiju i pokrivali smo sve. Imali smo i javljanja iz policije, iz porodilišta svakog jutra koliko se beba rodilo. I tu su se javljali ti ljudi koje smo mi edukovali kako da se javljaju. Sve ovo što i danas na neki način u medijima postoji i što je odlika jednog živog programa, gradskog pre svega. I onda smo pokrivali sve. Javljali se sa premijera. Koleginica Jelena Boškov se bukvalno javljala, ovi već izlaze na pozornicu ona juri za njima sa mikrofonom da dobije izjavu pred premijeru sa glumcima, oni budu besni al' ajde to je tako je l'?

Dakle, to je bilo onako jedno lepo i fantastično iskustvo i meni je radio ostao ljubav zauvek. Ja ga i danas slušam onako manijački, sad pogotovo imam vremena ali celog života mi je bio radio i baš ga slušam informativno jer mislim muzika je drugi, drugi par rukava, drugo nešto.

A u kakvom statusu ste bili na radiju, honorarac?

Mene su primili pošto sam već bila diplomirala. I mene i Duška Bogdanovića su primili u prvoj turi, ovi su bili honorarci a polako kako je ko praktično završavao fakultet tako su ga primali. I to je bila osnova kasnije *Televizije Novi Sad*. U to vreme je već počelo okupljanje te ekipe za televiziju. I većina njih je prešla. Ja mislim da je na radiju ostala samo Jasna Rajić i niko više valjda od

te ekipe. Većina je otišla na televiziju. Ja sam sticajem okolnosti morala drugačije da se borim za sebe. I to je tako bilo zanimljivo i trajalo. I onda je negde '73, '74. godine bio je jedan opet ružan period u vojvođanskoj istoriji. Došlo je do tog velikog cepanja i progona anarholiberala. Ma šta to značilo (smeh). E moj otac je bio anarholiberal. I onda smo mi prošli kroz onako jedan, kako da kažem, kroz „toplog zeca“. Bojkot, proganjanja, to je baš bilo strašno, prisluškivanja i tako dalje. Javne blamaže. Hvala bogu u to vreme nije postojala sadašnja žuta štampa. Šta bi tu sve moglo pisati pitaj boga. I tako smo se mi našli u tom ružnom periodu, mislim kao porodica.

Meni su uzeli pasoš. Ja sam bila državni neprijatelj. Pokušala sam da produžim pasoš kad mu je isteklo vreme i onda su mi ga uzeli. Dobila sam rešenje da mi se po čuvenom članu, neki član devedeset tri mislim da je bio zakon, da mi se oduzima pasoš „zbog razloga bezbednosti zemlje“. Kao da sam iz Alkaide otprilike tako. I to je bio, naravno, strašan udarac za mene i bilo mi je jasno da je to poruka, onako baš žestoka. I poruka je bila da ja treba da ostavim novinarstvo i da idem u arhiv, na primer. Da će meni drugovi naći dobro mesto u arhivu. Ja sam to odbila. I onda sam otišla u Beograd. Bio je sticaj okolnosti da se pojavio konkurs u novinama, četiri novinara su se tražila u redakciji jedinog privrednog dnevnika u Jugoslaviji *Privredni pregled*. To je bila jedna časna i dobra redakcija. Tu sam konkurisala i primili su me. A bilo je zanimljivo, to sad skoro pre neko veče sam se setila, pošto smo bili praćeni i prisluškivani i proganjeni, ja sam prijavu na konkurs, za svaki slučaj da me ne bi uvatili pa pocepali prosto prijavu, a UDBA je tad radila svašta, kao i sada, uostalom, tajna služba, i ja sam onda otišla u Beograd i poslala iz Beograda. I tako sam ih, verovatno, zeznula, pretpostavljam (smeh). Tako sam primljena u Beogradu. Ja sam '76. godine, u zimu usred neke strašne mećave jedva sam stigla do Beograda, bila primljena u *Privredni pregled*. I od onda se moj život, naravno, potpuno promenio. Srećom, mama mi je bila Zemunka pa sam imala tetku u Beogradu, moju pokojnu, moju imenjakinju. I ona je odmah rekla kakvi da biraš stan, da juriš stan i to sve ima jedna soba u mojoj kući za tebe. I ja sam bila kod njih. Posle su tatin jedan prijatelj i žena, kad su odlazili na letovanja, a imali su vikendicu na moru, meni ostavljali božanstven petosoban stan u centru Beograda da im ja čuvam i da budem u stanu. I tako sam, dok nismo rešili stambeno pitanje posle četiri-pet godina su se svi preselili mama i tata, brat je ostao, mislim da je to pogrešio al' sad eto, šta je tu je.

Stigla sam u Beograd i u potpuno druge teme. Ja o privredi, ali bukvalno ništa nisam znala. Ono onako što, ali kako funkcioniše privreda, učili smo mi neku političku ekonomiju u gimnaziji, neku sociologiju na fakultetu al' to je sve bilo bez veze. I ja prvo što sam uradila kad sam stigla u *Privredni pregled* i kad su mi dali da pratim, svako je dobijao neku svoju oblast, ja sam dobila da pratim tržište i cene, onako trgovinu i cene ja sam prvo što sam uradila kupila ekonomsku enciklopediju koja je taman tada izašla, da znam šta je šta. Da prvo znam šta su termini, marže šta to znači šta je statistika, šta se s čim poredi i tako dalje. I ja sam baš onako se puno edukovala, mada su mi odmah kolege i urednici rekli da neće biti problema: „Ti pišeš lako i pišeš pametno što bi se reklo. Ukapiraćeš sve“. Niko se nije rodio naučen i svi su tu došli isto sa nekih škola i sa pravnih ne znam ni ja kakvih i sa naravno političkih nauka sa novinarstva. Prema tome, svi moraju na početku da uče. I to

se pokazalo kao tačno. A s druge strane imala sam sreću, došli smo u redakciju koja je imala jako zanimljivu predistoriju. *Privredni pregled* je naime izlazio između dva rata i to je bio onako jedan liberalni list koji je izlazio dnevno. Bio je često čak zabranjivan za vreme diktature Aleksandra Karađorđevića. A u njemu su između ostalih saradnici bili Koča Popović, na primer, i takvi ljudi. I posle naravno '41. godine je list prestao da izlazi, nisu za vreme okupacije izlazili. Posle rata je bila privreda kakva je bila planska, ruska i sve ostalo kako je to išlo. I '52-'53. godine počelo je nešto u ovoj državi da se menja i da se menja odnos prema ekonomiji, prema privredi. I uporedo sa tim je po rešenju Josipa Broza Tita osnovan *Privredni pregled*, reinkarniran, da tako kažem. A tu su opet posao dobili novinari koji su se vraćali sa Golog otoka. Inicijali su uvedeni šezdesetih godina. A oni su bili svi vrsni novinari. I uspostavljena je neka solidarnost među novinarima, među kolegama i *Privredni pregled* je bio rasadnik svih mogućih novinara. Ja bi sad mogla da nabrojim ko je sve od velikih novinara, sad su već neki od njih i u penziji, neki nisu više ovde, nažalost, koji su tu potekli i počeli da pišu. I tu su naučili zanat. To se znalo da je u *Tanjugu* pola novinara, naročito u velikoj, jakoj ekonomskoj rubrici njihovoj Ekos, bilo iz *Privrednog pregleda*. Bilo ih je na televiziji. Ma ne znam gde ih nije bilo, u *Politici* manje, ali recimo u *Novosti* su išli, u *Borbu*. Ja sam se uvek zavitalavala a i dan-danas se šalimo kad vidim ponekog od bivših kolega iz *Pregleda* da tu nešto postoji, iznad zgrade *Privrednog pregleda*. Verovatno se sudaraju neki talasi, ko zna kakvi, jer nepogrešivo ko jedan put tuda prođe vrati se i zaposli se u *Privrednom pregledu*. Jer su svi prošli kroz *Privredni pregled* i to je tako ostala naša redakcijska šala. Kolege koje su otišle, godinama su dolazile ovako kad imaju vremena u podne, je l' kažu nigde nije bilo takvog zezanja i takvog zavitalavanja redakcijskog kao što je bilo u *Pregledu*, bez pakosti i to je u meni ostao jedan srećan period. Ja sam volela jako. A, drugo, mi smo ipak pisali o privredi i ko je šta mislio o politici mogli smo sve lepo da napišemo. Samo je bilo „obučeno“. I tako da smo lepo, lepo radili. To nije bila velika redakcija i meni je to odgovaralo.

A što se tiče sastava redakcije koliko je bilo novinarki?

Bilo je novinarki, u toj redakciji, recimo, tri velike novinarke pripadnice istorije rekla bih jugoslovenskog novinarstva. Zanimljive, veliki boemi i dobri novinari, dobre urednice. Uredničkim poslovima su se više bavile sedamdesetih, recimo bila je tu Stanislava Filotić, čuvena Caca. Ta je, em bila partizanka i sve ostalo prošla, prošla i to. Caca Filotić je bila jedna od najvećih boema. Njeni štosevi se prepričavaju i dan-danas po novinarskim kafanama. A znalo se da novinari idu u nekoliko beogradskih kafana, ostalo nema veze, ne postoje. Ona je došla u *Pregled* kasnije. Imala je uopšte buran život ko i svi boemi. Dvadeset i nešto godina je radila u *Pregledu*. Bila je jedan od urednika knjiga, pokrenula časopise, knjige. Bila je jako dobar profesionalac. Pa onda bila je Čamila Kulinović, pokojna isto, koja je radila *Jugoslovensku ekonomsku reviju*. To je bilo izdanje koje je išlo jednom mesečno na engleskom jeziku. Bar na engleskom, a bilo je i specijalizovanih izdanja čak i na kineskom, recimo šezdesetih i sedamdesetih godina. To je bila ekonomska revija, nije bila ona

propagandna, nego se prodavala. Kupovali su poslovni partneri u Americi, velike američke banke su sve bile pretplaćene na reviju i plaćale uredno pretplatu, pedeset dolara, sto dolara koliko je bilo. Imali su i lep tiraž a tu reviju je radilo pet ljudi koji su znali poneki jezik, novinari izašli iz partizana, završili gimnazije i onda počeli, bacio ih prosto život pedesetih godina, došli u taj *Privredni pregled*, po ko zna kakvim putevima su se tu našli. Oni su to radili. Znam da je bilo najsmušnije kad su pričali kako su skraćivali tekstove na kineskom (smeh), a prelom kineskih tekstova se radio samo u Bukureštu. U celoj Evropi postojala je jedna jedina mašina za slog na kineskom u Rumuniji, za vreme Čaušeskua. I onda, kad se radi kineska revija, to moraš jedno šest meseci ranije da rezervišiš. Sve je dobro, radilo se, strana se slaže tamo i odjednom treba skratiti petnaest redova kineskog teksta. I onda uzmu srpski pa engleski pa kaže isečemo ono, posle dođemo u Beograd pa misli, bogte, a da l' oni čitaju odozgo dole ili (smeh) takvih apsurdna je bilo. Bilo je to i herojsko vreme one velike zemlje, taj *Privredni pregled* je zaista sticajem okolnosti morao da prati sve naše reforme i sve to što se desilo. I *Privredni pregled* je propao devedesetih godina kad je propala Jugoslavija jer više nije bilo tržišta, nije više bilo kupaca.

Ovde u Srbiji je bilo što je bilo. Srpska ekonomija posle sedamdesetih godina kad su propali anarholiberali i kad su se vratili staljinisti, praktično je to i privreda osetila. Ne znam koliko je poznata činjenica da je '72. na '73. obavljena najveća čistka u istoriji Srbije. Veća nego kad je Milošević posle Osme sednice zajahao. Da su počišćeni, na primer svi direktori svih velikih firmi, bukvalno svi. Da su dovedeni ljudi – poslušnici. Da je, poređenja radi, u to vreme u „Zastavu“ došao jedan Borislav Jović koji nije imao pojma s ekonomijom ni sa privredom. Jest da je bio doktor ekonomije, ali zaista je bio duduk. Ovde u Srbiji prvi čovek partije, dakle koji je rukovodio svim, bio je doktor Tihomir Vlaškalić, čovek koji je izmislio dogovornu ekonomiju, mislim. Koji je ukinuo tržište. I danas smo još uvek konzumenti tog zaista fantastičnog raskola koji se desio '72. godine u Srbiji i koji je produkovao staljinizam, koji je produkovao Miloševića, a on sam je produkovao šta je produkovao i posledice toga mi osećamo do, nažalost, današnjih dana.

U redakciju *Privrednog pregleda* bilo je starijih i mlađih, nije bilo sukoba generacija. Nisu oni nas nešto sputavali. Kako bih rekla, napredovalo se po nekoj uobičajenoj proceduri: mlađi saradnik, stariji saradnik, urednik u rubrici, komentator, urednik rubrike i glavni urednik. Tako je to, otprilike, izgledalo. Mi smo bili relativno disciplinovani. Znaš ono kad moraš da budeš jednom mesečno dežuran na prelomu. Pa i to je nešto i naučiš. Šta je štamparija. Kako to sve izgleda. I pomažeš šefu deska. Mi smo se smenjivali i usput nešto i učili. Zavitlavalali smo se i sa starijim kolegama. Oni su bili onako dobroćudni ljudi. I nisu nas, kad smo mi izmišljali nove rubrike i zaista nešto novo savremenije, sve je bilo bez nekog velikog razaranja u redakciji. Pa valjda su i glavni urednici bili ljudi koji su bili nekako demokratski. Imali smo demokratski sistem u toj redakciji, mogao si da kažeš šta 'oćeš a da se nikom ne zameriš i da ti se to ne uzme za zlo.

Da li ste tada imali vremena za nešto što je privatni život ili je to bilo spojeno?

Bilo je spojeno. Uglavnom je bilo spojeno zato što smo bili generacijski bliski i družili smo se. Neko se oženio, udavao, raženio, raženjavao, razudavao, radala su se i neka deca, a mi smo svi u tome učestvovali. Sa nekoliko njih smo išli zajedno na letovanja, zimovanja, putovali, išli na službene puteve. To nam je bilo najvažnije da se pusti da idu dvoje na put jer se onda lepo družiš i radiš. Bilo je i para naravno. I redakcijskih i nisu bile loše zarade. Nisu bile neke bog zna kakve. A svi smo mi negde i tezgari usput. Kako postaneš neko bolje ime, tako ti se već, ipak je to bio Beograd, to je bio tada i sada centar i tu se sve odlučivalo. Kad je došla ta zloslutna Osmo sednica pa *jogurt revolucija* ovde i rušenje svih institucija, onda smo se i mi novinari diferencirali. Dotle je bio, nekako, jedan period mogla bih reći idiličnih odnosa međusobnih. I onda su se zaista neki ljudi jednog jutra probudili kao Srbi. I više su sve zaboravili. To je bio i početak kraja *Privrednog pregleda* kao jedne jugoslovenske redakcije i početak kraja mnogih drugarstava, nažalost. Onda smo se tako rasporedili i formirali.

Bila je soba u kojoj su Miloševića držali na zidu, veliki poster. Pozdravljali su mene sa uzdignuta tri prsta. Ja im pokažem srednji prst. Uđe, recimo, tadašnji, da ne imenujem, zamenik glavnog urednika, dobar bio čovek dobro smo se družili, uđe u sobu velika onako prostorija tu nas je jedno bilo dvadesetak u rubrici. Po rubrikama smo imali sobe. Uđe on i kaže: „Pomaže bog, braćo Srbi“. A meni se prevrne ovako stomak i ja kažem: „Faljen Isus“. I sad on stane. Kažem kod mene se tako govori: „Faljen Isus“, a on veli: „A jeb'o mene bog kad sam ja taka budala“. (smeh). Shvatio je, nije posle pravio slične incidente jer je u sobi bila i jedna Albanka, recimo. I ovi svi drugi su bili manje-više nekako ateisti, ali ponekima je neka vrana popila pamet. To su stvarno godine koje su pojeli skakavci i nije se više moglo ni pisati. Glavni urednik je uvek sebe stavljao u neki kontekst, sebe i svoju sudbinu, u odnosu na režim. Mi smo kao redakcija prvo pisali sve najbolje i podržavali reforme Ante Markovića. E onda se i glavni urednik jednog jutra probudio sa tim da je Srbin, pre svega. I onda je vrag odneo šalu. Ja sam, recimo, u to vreme pratila rad Savezne vlade i Antu Markovića, pa mi pola tekstova nije izašlo. Ja sam rekla da neću ništa da menjam a ti objavi šta ti hoćeš pod svojim imenom. Pod mojim imenom ja to prosto neću. Neću da objavim. I onda znalo se da sam ja u tom smislu bila tu najbezobraznija i najlajavija, ali stvarno mi je bilo svega dosta, mislim pa sad, ako treba da se gubi pos'o, nek se gubi pos'o, nešto ću raditi. Nešto će se već desiti, što bi se reklo. A pritom to su već bile devedesete, '91, '92. i sticajem okolnosti družila sam se sa šefom beogradskog dopisništva *Oslobođenja* iz Sarajeva, koji je naš Vojvođanin inače, Bane Boškov. Njega su iz dopisništva *Oslobođenja* ovi razni Toholji ili kako se zovu ti likovi, pištoljem izbacili i preuzeli prostorije i sve što su našli u prostorijama. Preuzeli su *Oslobođenje* i od toga napravili stan. Ja ne znam ko se tu uvalio. To je u Beogradu pored *Radio Beograda* u centru grada bio jedan lep veliki stan koji je korišćen za *Oslobođenje* i za *Radio Sarajevo*. Šefa dopisništva su izbacili pištoljem. Tako se radilo. To je to vreme strašno. Ja to vreme ne mogu da zaboravim i neću, pošto mi je strašno krivo što se strašno mnogo

zaboravlja i potiskuje i, kao, nema veze, bilo pa prošlo. Prošlo je, ali osećam obavezu da stalno podsećam na to vreme jer je zaista bilo strašno. I znam novinare koji su bežali iz Sarajeva iz tog *Oslobođenja*. Pa su neki odmah postali i veliki patrioti poput Smajlovičke. A drugi su nosili taj svoj teret, otišli u svet, bog te pita gde su sad. A u stanu šefa dopisništva malom stanu na Novom Beogradu, tu se spavalo i po podu. I pisalo za *Oslobođenje* fantastično. U *Pregledu*, nisam imala šta da pišem, spakujem pa dođem na Novi Beograd i onda njihovom stan postane desk. Onda su se slali tekstovi u Sarajevo koje je već bilo pod bombama, pod okupacijom. Tekstovi su se faksom slali u Moskvu jer je tamo bio dopisnik *Oslobođenja* a taj dopisnik *Oslobođenja* je to nekim satelitima, pitaj boga kako, slao u Sarajevo. Uglavnom su ti tekstovi iz Beograda, šta se događa u Beogradu, svako jutro bili u *Oslobođenju* a novinari su u Sarajevu, ja ne znam kol'ko je to poznato, dolazili su da rade u *Oslobođenje* novinari, pa pošto je sve i zgrada bombardovana do pola srušena, oni su u nekom podrumu, onda dođu na smenu, recimo, deset dana stanuju u *Oslobođenju*. Tu pišu završavaju novine i ujutru u cik zore da ih ne vide ovi skotovi sa brda projure kolima kroz Sarajevo i samo bacaju novine na kiosk. E u takvim uslovima su radili recimo novinari *Oslobođenja*. A mi smo im tako pomagali u Beogradu. Kad se setim kroz šta su prošli ti novinari, pa novinari *Vjesnika* dopisništvo. Njima su Mirko Jović i ovi iz Nove Pazove došli s transparentima da ih proglase izdajnicima. Jedna izdajnica je otišla posle nekoliko godina i dobila posao u *NIN-u*. I otišla u penziju onda iz *NIN-a*. Strašno je to bilo vreme i sumrak novinarske etike. Da ne pričam o Kosovarima o Albancima, kako su ih gledali. I to je valjda ja mislim najstraniji period novinarstva uopšte u Srbiji i u Beogradu. I u Novom Sadu, naravno, *Dnevnik* se nije mogao čitati, radio se nije mogao slušati. Ja sam slušala *Radio Novi Sad* godinama u Beogradu. Imali su dobre emisije dok nije postalo strašno kako je postalo.

Imala sam pauzu rada u *Privrednom pregledu* jedno dve godine. I to mi je pomoglo da preživim one najteže godine hiperinflacije i toga svega. Zvali su me ljudi koji su me poznavali kao novinara u Trgovačku komoru Jugoslavije, koja je tek nastala. Pokrenut je tada jedan nedeljnik koji je počeo još da izlazi 1903. godine i zvao se *Trgovinski glasnik*. To je, u stvari, bila prva prva ekonomska novina na srpskom jeziku. U Beogradu je izlazio i isto mu je bila osnivač tadašnja Trgovačka komora i Beogradska trgovačka omladina. Kod nas se obnavlja Trgovačka komora poslednjih meseci vlade Ante Markovića. Marković je to podržavao. I meni kao tezgju ponude da budem glavni urednik, što ja prihvatim kad se ovde počelo u *Pregledu* raspadati sve. Tako sam uspela da preživim, zaista egzistencijalno da preživim. I onda sam radila te novine jedno dve godine, ali srce je htelo opet da se vrati u *Privredni pregled* pa sam se i vratila, i bila sam u *Privrednom pregledu* do kraja 2000. godine kad sam prešla u *Dnevnik* da budem generalni direktor. Generalni direktor *Dnevnika*. I to sam bila do 2005. godine i onda sam dala ostavku i još onako izigravanja nekog savetnika, kao je li, sad savetnici o kojima se sve najgore piše i to jeste tačno, dok nisam stekla neki uslov za penziju i otišla u penziju.

U Novi Sad sam se vratila '97. godine. Tako smo se dogovorile, moja majka i ja kad smo ostale same. Tad sam bila zamenik glavnog urednika u *Privrednom pregledu* i nisam imala onako obaveze da se bavim dnevnim stvarima nego više ovim stajaćim stvarima, posebnim izdanjima nekim

novim idejama, obučavanjem pripravnika i tako svašta. Tako da sam ja odlazila tri puta nedeljno autobusom u Beograd i vraćala se. I lepo mi je bilo. Radila, posao donesem kući pa onda uradim što treba, a ovde sam se angažovala u Nezavisnom društvu novinara. Odmah sam počela i da pišem jer tu je bilo moje društvo. Tu je bila Zaga, Hilda, ne znam koga sve nije bilo, Mita Boarov, Pera Petrović, staro društvo. Bilo je ovih mladih ljudi, Dinko Gruhonjić je bio saradnik, Dušan Petrović, Vlastimira, Relja i drugi mladi. Tu smo preživeli bombardovanje u *Nezavisnom*. Bio je to jedan zanimljiv period. Onda smo Zaga i ja radile pijace, ponovo smo se vratile na stari sektor (smeh). Ja sam pokrivala Kvantašku pijacu, a Zaga Riblju dok je trajalo to bombardovanje. Mara Gaicki je tu bila, naravno, pa onda iz *Danasa* Goca Nonin. To je bilo društvo. A mi smo onda morali da izdajemo neki *Nezavisni* u kome smo tako pisali makar šta zbog cenzure. A svakog dana pravili smo jedan mali dnevni bilten koji se delio tu po centru grada o tom šta se desilo, gde je pala bomba, gde nije pala i tako sa nekim cakama, s tim pijačnim cenama i to sve. Jako smo se zabavljali. I bili smo koproducenti onih razglednica čuvenih, pozdrav iz Novog Sada gde Dunav teče iznad mostova. To nam je bila neka i društvena akcija i tako smo to preživeli.

Posle bombardovanja postavilo se pitanje da treba ponovo da izlazi *Nezavisni*, prošlo je to ratno stanje. I onda su mene u novinarskom udruženju izabrali da budem glavni urednik *Nezavisnog*? Nema para, sve je bilo štap i kanap i onako čista gerila, urbana gerila što mi je jako odgovaralo i mom temperamentu i želji da se brate već jednom svi ti skinu s vrata. Da kol'ko god možemo odmogemo. Kol'ko smo, mogli mi smo odmogli tom režimu. I to je bilo isto jedno godinu dana, onako, zanimljiv period. Tu smo se isto strašno zavitalavali i bili baš čista gerila. *Otpor* je bio kod nas. *Otporaši* su nam bili novinari. Šeguljev, Jelena Kleut, Vlada Ješić. Vladu smo krili jedno vreme kad ga je jurila policija pa se, kao bio je u ilegali, kod nas se krio. Ceo Novi Sad znao je da je Vlada tu, pošto Vlada kaže: „Ja se ovde krijem“. Stoji na prozoru i govori na mobilni. Tako, to je bilo onako vreme, vreme dobro, bilo je kreativno. Sećam se da smo jednu naslovnu stranu, na pijaci je bio grafit, kad su počeli izbori, ovi koje je Milošević izgubio fala bogu. Bio je grafit „Što jes, jes, najebo je SPS“. Mi smo to stavili na naslovnu stranu.

Posle demokratskih promena sam prešla u *Dnevnik* i Pera Petrović predsednik tadašnji udruženja je prešao u *Dnevnik* za glavnog urednika. Ja sam bila direktor i to je bio zanimljiv period. Mi smo ušli u jednu potpuno razvaljenu kuću, koja je bila totalno devastirana, prezadužena. U blokadi deset godina žiro račun. Meni je kao generalnom direktoru trebalo godinu dana samo da ispitam dugove. Kome *Dnevnik* duguje? To je ispadalo kao kostur iz ormana. A Pera se bavio novinama i tim. Zajedno smo mi to radili i napravio je dobar *Dnevnik* za razliku od ovog sadašnjeg koji više nije za čitanje. Da nije čitulja ja mislim da ga niko ne bi čitao. I deo tih mladih ljudi koji je bio s nama u *Nezavisnom* je prešao u Novosadsku hroniku i napravili su dobru Novosadsku hroniku. To je Branka Opranović dobro radila. Čitao se *Dnevnik* tada i bio je vrlo citiran. Mislim da smo bili citirani bar dva-tri puta nedeljno. I dobar smo imali i tiraž i u tim oskudnim sredstvima tehnike. Bilo je tri kompjutera kad smo ušli u redakciju, maltene. I to neka stara. Pa onda smo molili javna preduzeća, pa grad nam je

pomogo, Pokrajina, razume se, kao osnivač da se konsoliduje novina i ona je kompjuterizovana u vrlo kratkom roku. Ostalo je tu još tih starih kadrova, a sad su se, nažalost, vratili. I nismo mogli, prosto nismo, možda je to greška. U svakoj revoluciji ima grešaka, pa je greška generalno to što mnogi novinari nisu baš razjurenjeni a zaslužili su. Oni su se tako pritajili, bili su beskrajno mirni do ljigavosti onako, do gađenja. I oni su ostali. Sad su oni ponovo glavni u *Dnevniku* i *Dnevnik* liči na onaj *Dnevnik*, ne liči više ni na šta. Mi smo *Dnevnik* oporavljali u vreme puno nade i obećavajuće da će biti tržišne ekonomije i da će biti neki polet, da će se nešto desiti. I nama se desilo to da se WAC velika firma, koja je zaista jedna multinacionalna kompanija fantastična koja je imala prihode godišnje od tri, četiri milijarde evra, zainteresovala za naše tržište i za naše medije. I oni su prvo ušli u *Politiku*. Posle toga smo dugo, dugo... nisu bili oduševljeni da uđu u *Dnevnik*. Njih su više interesovale centralne novine, mada je njihov koncept da prave male novine gradske, regionalne. Tu su oni prvi. Imaju ogromne tiraže i potpuno razrađeni sistem rada koji je fantastičan. Oni su to tako doterali. Išli smo mi u ono, što bi se reklo, na studijske boravke da to sve vidimo kako funkcioniše. Išli smo, recimo, u bivšu Istočnu Nemačku. Tu WAC ima dva-tri mala lista gradska za veće gradove poput Erfurta, Gere, Vajmara. To je ta regija. Tu su tiraži četiristo-petsto hiljada recimo primeraka. Svakog jutra, po njihovom načinu rada, pretplatnik dobije novine na kućni prag, uruče mu se novine u šest ujutru. Tu se strašno mnogo radi a takav je bio njihov koncept za *Dnevnik*. Zašto do toga nije došlo ja to ne znam. To je van mojih znanja. Ovaj, bili su zaista zainteresovani za *Dnevnik*, kao i za *Politiku*, a žao mi je što oni to na kraju sve prodali i pobjegli. Verovatno im više nije ni odgovaralo. Promenilo se mnogo štošta, u ovoj državi od Đinđićevog ubistva i zaista je taj atentat bio početak naše tragedije broj dva.

A kako vidite novinarstvo danas? Prošli ste različite faze.

Pa mislim da je novinarstvo kod nas potpuno deprofesionalizovano i vratilo se na ono što je bilo, čak mislim da je i gluplje nego za vreme Miloševića. Strašno je površno. I strašno je tako *informersko*, *kurirsko*, ne znam kako se zovu te novine. Kupujem *Blic* da imam nešto kod kuće, pre imam potrebu da držim novine u ruci, a ono što čitam, čitam na internetu. Ali, čovek otvori internet, recimo *Politika*, pazi stvarno se na *Politici* do '88. godine učio i jezik i razmišljanje i analiza i sve, pa to od onda nema. Ovo što sad radi ova sadašnja glavna urednica pa to je ništa, to je tako, tu su glavni novinari opet ti neki komentatori, ta neka osoba Kaić, Ištvan Kaić, ne znam šta je to. Jutros sam počela da čitam jedan njegov tekst i bacila kompjuter (smeh). Hajde, nemoj! Hoću da kažem nema analitičkih tekstova. Ja sam od tih, sad sam i u godinama, ali mislim vesti se pročitaju kako se pročitaju pa šta imaš, eto. Ali, mi fali neka analitika. Nedostaje mi zaista ljudi sa stavom, pa neka to bude makar i taj Đorđe Vukadinović, nek ide dođavola, mislim njegove stavove ne volim, ne slažem se ni u čemu. Gotovo ni u čemu sa njim, ali ne, čak nema ni te analitike, ni da imaš nekog s kim se slažeš. Iako recimo iz ekonomije postoje pametni i dobri novinari ali nema, jednostavno čovek sad samo može izvorno da pročita ne znam profesorku Danu Popović pa da, ali ona se ne uklapa, kako da kažem.

Njene ideje su samo njene ideje. Ili ne znam doktor Miodrag Zec profesor ili neko, dobro on je još i atraktivan. Tako da analitiku čitam na *Peščaniku*. I na našoj *Autonomiji*, sajtu. Na sajtu *Slobodna Evrope*, na sajtu *Al Jazeera*, eto to mi je to. A ove sprdnje to da čitam to pogledam *Kurir* sa najvećim zadovoljstvom i smehom, kakve gluposti tu pišu, ali to je zaista dno, dno dna. Televiziju ne gledam, informativne emisije, nemam stomak. Ne mogu da gledam ni te kad dođu petoro ljudi sednu, pa se svađaju. Vojvođanska televizija je dobra. Daleko bolja i gledam ja „Radar“ Marine Fratucan i, naravno, Državni posao (smeh) i one fine male emisije i vesti one u pet i u deset su daleko bolje od beogradskih. Daleko bolje. I sada najviše slušam *Radio Beograd* i to prvi program. Zanimljivo, oni su potpuno jedan otvoreni, i ovi cenzori nadam se valjda ne slušaju i ne obraćaju pažnju. Oni misle da to niko ne sluša, pretpostavljam. Ili misle: „Hajde, šta radio? Nema veze“. Ko čuo čuo, ko nije nema veze. Na radiju ima jako dobrih emisija. Baš na *Radio Beogradu*. *Radio Novi Sad* nije na toj profesionalnoj visini a *B92* ne slušam već godinama. Poslednje dve godine jednostavno nema se tamo više šta čuti, ni videti na televiziji.

Mislim da je novinarstvo zaista ušlo u žalosne vode. To me više rastužuje. Jako mnogo mladog sveta ima neku želju da radi u tom novinarstvu, ali sve se svelo uzmi izjavu i prenesi izjavu. I to je to. I šta sad tu, mislim šta smo mi pametnije s tim što bi reko lala šta sam ja sotim deblji? Ništa. Nemamo baš ne i praktično istinu opet čitamo između redova, naslućujemo. Zanimljivo je da se više istine čuje na satiričnim emisijama ili pročita kod Draže Petrovića u *Danasu* ili u onom *Njuz netu* gde su sve izmišljene vesti a, u stvari, više pročitaš o stanju države, stanju vlasti, stanju politike bez politike. I stvarno smo ovo, kako kažu, ovi analitičari u nekom predpolitičkom svetu. Skupštinski izveštaji ne postoje praktično, ako ne gledaš ludačke prenose, ko je lud da gleda prenos skupštine, ne možeš da znaš šta se desilo. Šta taj zakon novi donosi? Po čemu je on zanimljiv? Pa mi smo nekad, kad su se još u onoj velikoj Jugoslaviji donosili ti socijalistički zakoni pa u skupštini saveznoj se događalo čudo. Bilo je najzanimljivije da pratiš poslanička pitanja, da pratiš kako se koja republika izjašnjava, pošto je bio taj delegatski princip. Ali se znalo, pogotovo na ekonomiji, ko šta zastupa, šta je ta dogovorna ekonomija. Mi smo otvoreno pisali i analizirali pošast zvanu dogovorna ekonomija, zakon o udruženom radu. I to su bile prosto, maltene, tabu teme je l' zakon o udruženom radu, a mi ozbiljno pisali o glupostima koje su se desile. Pa ourizacija i to poslovanje bez tržišta i šta ja znam. Mi smo pisali otvoreno. Država je u tom smislu bila mekša, mediji su bili otvoreniji. Pa sednice republičke vlade Srbije, kad je predsedavao pokojni Ivan Stambolić i pre njega i posle njega još dok nije Milošević sve to zatvorio, to su bile otvorene sednice. Novinari su sedeli na vladi. I paralelno slušali sve. Dobro znao se princip po kojem se izveštava iz vlade. Ne samo ovde nego u celom svetu. Zna se, vlada je kolektivno telo ne piše se o diskusijama al' slušaš diskusiju i znaš šta ko zastupa. Pa možeš iz toga da praviš temu, da praviš razgovor. Sad poslednjih godinu dve dana je samo Vučić, šta je rekao Vučić i šta će on uraditi, ne znam od svih ovih apsurdnih, nošenja onog deteta i idenja na mećavu, kao da je holivudska zvezda. I mislim zaista je odvratno. Da ne govorim o poplavama. E sad jedne poplave si pratio druge sad, ovi su se ljudi poplavili i to sve gura pod tepih, kao možda jesu

možda nisu. Hoću da kažem odvratnost medijske scene u Srbiji je katastrofalna zahvaljujući lošim glavnim urednicima, lošem verovatno materijalnom stanju svakog medija pojedinačno i toj narcisoidnosti političara. Ne samo iz ove sadašnje garniture nego i iz prethodne. Sećam se isto tako ludačkih praćenja Borisa Tadića kad je išao čak i usisavao sobu nekom u, negde, Kraljevu, il' ne znam gde. Predsednik države se dohvatio usisivača i na užas domaćice, usisava prašinu. Pa, bože, mislim stvarno je to kraj sveta. Kraj, kraj informisanja.

Kad će se novinarstvo popraviti u Srbiji, ja ne znam. Mislim žalosno je da su i mnogi najbolji otišli da rade za *Slobodnu Evropu*, za *Al Jazeera*, *BBC* i za ovo, za ono. I divno je što su se tamo oni pozicionirali. Njima je dobro, kako da kažem. I sreća što su otišli. Ali to prosto, danas već pogotovo nema više informativnih emisija. Nema nekih atraktivnih razgovora, tema. Osim to malo što se na *RTV*-u radi. Dok i to ne ugase. Naći će se već način da se i to utrne.

Da li ste nekad u svojoj karijeri osećali da ste manje vrednovani od kolega urednika zato što ste žena? I kako vidite položaj žene danas u društvu?

Ako sam imala neki problem, to je bio ideološki. I to je bilo oko nekog teksta, teme, ali i to čak ne mnogo, ali, kažem, nije bilo problema oko toga što je neko žensko ili muško. To je bilo još komunističko vreme kad sam ja radila. Zaista se nije postavljalo to pitanje. Da li su žene u nekim drugim redakcijama imale neki problem, ne mogu da kažem. Da li su bile ponižavane ili imale neki problem? Samo se sećam da je jedna stara koleginica davno rekla: „U novinarstvo je počelo da se manje zarađuje, vidiš da su redakcije pune žena“. I tu ima neke logike. Stvarno kako je novinarstvo počelo više da se bori za bolje zarade i bilo je više izloženo utiscima, pritiscima ili tržištu onda su muškarci polako pobešli. Mislim i dan-danas da ima jako mnogo redakcija u kojima ima više žena nego ovih muškaraca. Mislim, nisam sigurna. Ali ima verovatno nešto i od te ideje prosto da su pobešli na lukrativnije poslove nego što je novinarstvo. Ali, opet, urednička mesta, naravno, drže uglavnom muškarci, koliko ja znam. Dobro ajd sad Ljilja Smajlović, ja mislim da je ona jedina glavna urednica. I ne znam ovde na *TV Novi Sad* ima ova Sanda Savić, ne znam tačnu funkciju. A u drugim redakcijama su, uglavnom, muškarci glavni urednici. Dakle ima tog nekog patrijarhalnog naboja, a sad da li su negde žene direktno proganjane? Verovatno jesu, kao seksualno ugrožene ili ovako-onako, toga sigurno ima. I tog nipodaštavanja da si ovo ili ono da sad ne imenujem. Ali to je u toj opštoj estradizaciji i u tabloidizaciji kad se danima u nekoliko novina pojavljuje izvesna, ja ne znam šta je to Stanija, al ima nešto Stanija. Ja uporno pokušavam već mesecima, da ne kažem godinu dana, da shvatim šta ta osoba predstavlja. Danima Stanija ovo radila, Stanija radila ono. Ja ne znam šta je Stanija, ali je to zaista ljaga. Tu se vidi neko podsvesno stavljanje žena u nivo tih sponzoruša. Stanija, ima nešto još neko, ne znam kako se zove, briga me. Nego ja to pogledam naslove, nemam živaca da to čitam. Ili ne znam Marijana Mateus ili već neko tako iz tog kruga (smeh) isto smešnih žena za koje je nivo što su došle u novine, pretpostavljam. Ali je to svesno, očigledno, svesno urađeno na jednoj

vrsti mizoginije ili nečeg tako. Ako čovek vidi ko su i na šta liče ti glavni urednici *Kurira* i *Informera*, dobro su žene još i prošle, kako su mogle.

G. Š. T. (1948), Novi Sad

Molim vas da se predstavite:

Zovem se G. Š. T., novinarka, sad već četiri godine u penziji, ali i dalje pišem. U penziju sam otišla 1. januara 2010. godine, sve uslove sam ispunila, tako da nisam imala kud. Rođena sam 27. novembra 1948. u Feketiću, to je otprilike na sredini Bačke, jedno relativno malo mesto sa istorijom što sam tek kasnije shvatila, a koliko je to, ipak, bitno u čovekovom životu i u detinjstvu, uopšte.

Kažite nešto o porodici, roditeljima.

Kada sam se rodila, tata je bio u vojsci, drugi put, tada u Jugoslovenskoj narodnoj armiji, tako da smo živeli kod deke i bake sa tatinom starijom sestrom i porodicom. Tata je, inače, bio agronom, a mama je u ono vreme bila domaćica sve do početka šezdesetih godina kada smo već živeli u Staroj Moravici, kada je bila primorana da počne da radi pošto sam ja krenula u srednju školu. Naša porodica se puno selila zahvaljujući ili je bolje reći zbog tatinog posla. Tata je od početka bio aktivan kao mladić u SKOJ-u u Feketiću, ali to je posebna priča, seže i u istoriju mog zavičaja, što sam, nažalost, počela da učim tek sa odraslom glavom... Pročitala sam skoro sve što je objavljeno o mom rodnom selu, Naročito što je napisao moj dragi učitelj Ferenc Šarkozi (Ferenc, Sárközi), iz čijeg bi opusa izdvojila dva njegova rada: „Az idő sodrásában” („U brzaku vremena” s. p. Logos, 2000) i „A múltból merítettem” („Crpio iz prošlosti” s. p. Forum, 2009). Beleške iz istorije Feketića u tri toma. Posebno mi je taj period privukao pažnju, kada je tata bio aktivan pored istaknutog socijaldemokrate od rane mladosti, kasnije komuniste Istvána Feketea (István, Fekete). Trudila sam se da pročitam sve. Sa današnjim saznanjima bi se reklo, socijal-demokratsko delovanje je bilo prisutno, u pozitivnom smislu skoro u čitavom selu.

Kada je tata odslužio vojsku, iz Feketića smo se odselili u Kulpin na ekonomiju. To je bilo, mislim, imanje Dunderskog i, koliko sam ja shvatila, nismo puno tu ostali, a posle sledi Srbobran, tačnije van gradića je bilo svinjogojstvo I i II, gde su počeli sa uzgojem svinja i tata je tu bio raspoređen. Sestra se rodila 1951. godine. Kada je došlo vreme, tata je mamu iz tog mesta zaprežnim taljigama nosio u porodilište u Feketić, tako se i ona rodila u Feketiću. I pošto sam ja trebala da krenem u zabavište preselili smo se u gradić Srbobran, tu sam išla u zabavište. Posle toga tata je bio premešten u Temerin, bio je direktor zemljoradničke zadruge SRZ (Seljačka radna zadruga) „Novi život“. Tu sam ja krenula u prvi razred osnovne škole. Sećam se bilo mi je jako teško da se prilagodim. Sada već sa odraslom glavom shvatam zbog čega, ali onda sam to nekako doživela tako strašno... Zbog čestih selidbi, zato što nemamo kuću...

A meni se tada činilo, da ko ima kuću taj je jako bogat. Čak i kad ima onu najmanju, ali ta kućica vezuje za zemlju, za određenu sredinu, tako da mi je početak đačkog doba bio težak. Međutim,

tata nas je pripremao, mada morala sam sama, odnosno sestra i ja same da uvežbamo azbuku, skoro svako veče da pišemo slova ili brojeve. Tako da mi svet slova i brojeva nije bio stran kada sam krenula u školu, ipak, prvi razred je bio malo teži, sa učiteljicom, a od drugog razreda smo imali jednog predivnog učitelja Janoša Nemeša (János, Nemes), koji je nedavno preminuo. Dok je bio živ, pratio je moj rad, bili smo u kontaktu, dobijala sam od njega povremeno i ohrabrenja. Sećam se koliko sam stvarno zavolela taj razred, bio je brojan, sada kada gledam stare slike našeg razreda, mislim se: koliko nas je samo puno bilo. Krenula sam u četvrti razred kada su seljačke radne zadruge prestale sa radom. Tek sam kasnije shvatila zbog čega smo morali ponovo da se selimo. Tata nije prihvatio da bude u onoj zajedničkoj velikoj zemljoradničkoj zadruzi koja je bila formirana na nivou gradića i vratili smo se u Feketić. Tu smo ostali do sedmog razreda a onda smo se preselili u Orom.

To je za mene ponovo bila jedna sasvim druga sredina, Orom je bio u ono vreme centar salašarskog sveta na severu Bačke, sa malim mestima udaljenim nekoliko kilometara. Naša porodica je živela u Novom Selu, tako da sam zajedno sa sestrom i drugim đacima pešačila tri kilometra do škole u Oromu, i zimi i leti. Za mene je to bilo posebno interesantno, barem kako sam ja to doživela. Želela bih napomenuti da smo i u Feketiću isto imali jednu jaku školu kao što je bila ona u Temerinu, a ja sam, uz ono što sam naučila u Temerinu i u Feketiću, sa lakoćom sam završila sedmi i osmi razred skroz sa peticama, ali to mi se osvetilo posle u srednjoj školi. Kad sam dospela u Suboticu, tek onda sam shvatila koliko... Suočila sam se sa time: šta znači, ipak, škola i uopšte sve, od sredine do porodice u kojoj živimo.

Međutim, taj salašarski život posebno, na svojstven način učio je decu, pripremao za život, što je puno značilo, jer su mladi po završetku osnovne škole mahom ostajali na imanjima oko salaša. S godinama sve se skroz promenilo, ali u ono vreme u tom salašarskom svetu je bilo jednako važno naučiti voleti i pravilno obrađivati zemlju, pa i đaćku baštu pored škole, kao i knjige, izvore znanja, i uopšte snalaziti se u životu. Kako nas je učio naš omiljeni nastavnik, kasnije i direktor škole Jožef Bosnai (József, Bosznai): „Znanje je imanje u svakom smislu. I onda kada je zemlja njegov izvor i onda kada je nauka, a posebno tek tada kada jedni druge dopunjuju“. Ja sam bila otvorena prema svemu kao i danas, ali u ono vreme najviše me je privlačilo crtanje i književnost. Crtanje je bilo na prvom mestu, a i nastavnica likovnog Otilia Nađ (Ottília, Nagy) me je hrabrila da se opredelim u tom pravcu. Čak sam se i zainteresovala za srednju školu primenjene umetnosti u Novom Sadu, međutim tata nije hteo ni da čuje o tome, rekavši da od umetnosti ne može da se živi. Dugo sam razmišljala: kojim putem dalje? Arhitektura mi se činila najprivlačnijom, mislila sam, bliska je crtanju. Taj nastavnik, Bosnai, već onda je izgledao starijim no što je bio, doživeo je duboku starost, meni kaže da ne dolazi u obzir da idem na gradilište u velikim čizmama, nego da idem na hemiju. Tata je prvo hteo medicinu, međutim ja sam imala otpor prema krvi, mada sam saosećala već onda i sa decom i sa ljudima, ali smatrala sam da to nije dovoljno za tu profesiju. Desilo se još nešto: na trenutak sam izgubila svest kada smo primili obaveznu vakcinu na kraju VIII razreda, posle toga tata više nije forsirao medicinsku školu. Tako sam ja dospela u Tehničko-hemijsko-tehnološku školu, grana hemija.

Želela bi da napomenem još nešto iz tog perioda, što će tek godinama kasnije doći do izražaja na mom životnom putu, što će me odvesti u novinarstvo. Dečji list *Jó Pajtás (Jo pajtaš)* stigao je i u našu školu. Objavljivao je male vesti iz školskog života koje su pisali uglavnom učenici škole. Uz bodrenje školskih drugarica i ja sam napisala poneku i poslala sam redakciji. Kada je to bilo objavljeno, to je bio praznik u našoj školi, zajedno smo čitali u školskom dvorištu.

U Subotici sam se suočila sa sasvim drugačijim načinom života. Bio je to gradski, građanski život, sličan ovome kao i danas, ali u ono vreme možda još izrazitiji. Za mene je sve to bilo novo, ali sam se dosta brzo uklopila u novu sredinu. Na jedan lep način smo, na primer, učeni da zavolimo pozorište. U srednjoj školi smo dobijali karte za predstave, uglavnom za generalne probe Narodnog pozorišta. Bilo je obavezno da gledamo predstave i na srpskohrvatskom i na mađarskom jeziku. To smo kasnije obrađivali na časovima mađarskog i srpskohrvatskog jezika. I to je bilo veoma interesantno jer do tada nisam išla u pozorište, zato što u Oromu tako nešto nije postojalo, bio je samo bioskop. Kao drugi primer bi istakla razna takmičenja, na kojima je i naša škola učestvovala. Malo nas je bilo koji smo više voleli književnost, pošto je to, ipak, bila tehnička srednja škola. Profesori su nas i onda usmerili tako da sam ja uglavnom učestvovala na tim takmičenjima iz literature. Književnik, novinar i urednik *7Napa (tadašnjeg nedeljnika, danas Hét Nap)* Zoltan Devavari (Zoltán, Dévavári) jako uspešno je to vodio u ono vreme tako da sam se polako orijentisala ka tome a crtanje je ostalo malo u senci.

Da li je to bila mešovita srpsko-mađarska srednja škola?

Jeste mešovita, ali posebno je bila nastava na srpskohrvatskom i na mađarskom jeziku. Bilo je nešto kao proba da bude eksperimentalno mešovito odeljenje, međutim to nije baš uspelo. Tako da smo predmete uglavnom učili na mađarskom jeziku, osim nekih, kao što je, na primer, bila fizička hemija koju smo imali na srpskohrvatskom jeziku. Ali to nije predstavljalo neku prepreku. Iako je u Oromu nastava bila samo na mađarskom jeziku, mi koji smo nastavili školovanje u Subotici nismo osećali zbog toga veliki problem, verovatno zahvaljujući i odnosu profesora. Kasnije sam dosta razmišljala o našem tadašnjem životu od ranog detinjstva, prvo u Kulpinu pa u Srbobranu, Temerinu, Feketiću... Kako smo nešto i na ulici naučili. Sećam se u Temerinu naročito je bila interesantna igra dece iz naše ulice, i to je za posebnu priču. Kakvo nam je bilo detinjstvo, kako smo se igrali na prašnjavoj ulici, crtali u prašini, bos... I sve ostale jednostavne igre, što je za današnju decu apsolutno nezamislivo.

A tako se i jezik učio?

Tako se i jezik učio. Propustila sam da kažem da mi se brat rodio '55. godine u Temerinu, on je, nažalost, pod neobjašnjenim okolnostima 1991. godine umro u Crnoj Gori u Tivtu, ali ne bih želela

o tome, tata je još bio živ, pomirio se sa sudbinom i stavio je tačku na ceo tragičan slučaj, mislim, to je posebno tužna priča u našem porodičnom životu, rat je tek počeo...

Želela bi još nešto da istaknem iz mog detinjstva, što mi je takođe puno značilo. A to su školski raspusti koje sam uglavnom sa sestrom provela kod bake, deke, tetke i strica u Feketiću. Tokom raspusta imali smo jedan sasvim drugačiji dnevni ritam, što je i razumljivo. Međutim, za mene je puno značilo da su ukućani uglavnom doma, dok je naša porodica skoro uvek samo uveče bila zajedno. Tata je skoro stalno bio na njivi sa zemljoradnicima, rano je odlazio od kuće, kasno bi stigao kući, a mama je bila zauzeta domaćinstvom, baštom. Istina, mi smo joj pomagali kada bismo napisali domaći i naučili lekciju. U Feketiću sam naročito volela da budem kod strica, kod bakinog (s očeve strane) brata, koji je bio učitelj u penziji, njegov jedini sin živi u Kanadi od Drugog svetskog rata. Mi se dopisujemo, on iduće godine puni devedesetu godinu. Stric i strina možda su me zavoleli, jer im je sin bio daleko, ali možda i zbog toga što sam bila poslušna, i dala sam se lako vaspitavati, barem ja tako mislim... Kada već više nismo živeli u Feketiću, posle sam skoro svaki raspust provodila, zajedno sa sestrom kod bake i deke, a i posle njihove smrti (baka je preminula 1957. u 69. godini, a deda 1966. i doživeo je 84. godinu) često smo boravili u Feketiću, naročito ja. A i dok smo živeli u mom rodnom selu, vikendima sam bila često kod strica učitelja i strine vaspitačice. Puno mi je značilo to i tada, a tek kasnije sam shvatila koliko, kada sam samostalno organizovala svoj život, a godinama i život svoje porodice, sve se to nadovezalo. Kao u poslovi: Sve u svoje vreme...

Duboke utiske ostavila je na mene veza sa rodbinskim i prijateljskim porodicama. Interesantno je i poučno iz današnjeg aspekta, kako su porodice komunicirale između sebe, kako smo se posećivali, kakvi su bili nedeljni ručkovi u užoj porodici, kakvi u široj za vreme praznika, ili značajnog porodičnog događaja. Sećam se, mi smo bili maltene jedini u našoj velikoj porodici koji nismo slavili Božić u onom tradicionalnom smislu, bar dok nije rođen prvi mamin i tatin unuk. Kitili smo i mi jelku, u zavisnosti od toga kada je Deda Mraz dolazio u zabavište, kasnije u školu, ako je došao pre Božića, tada je bila okićena jelka za Božić i kod nas, kući. Mada nismo slavili Božić, ipak smo išli da čestitamo našim rođacima, prijateljima najveći praznik hrišćanske porodice, a za Novu godinu su oni dolazili kod nas da čestitaju. U ono vreme su se tradicionalno slavili imendani u Feketiću, a i šire u toj reformatskoj sredini. U našoj porodici je tatin rođendan bio taj dan kada bi se kod nas okupili rođaci i prijatelji, a kada smo živeli van Feketića, dolazila je uglavnom uža rodbina u posetu, odnosno ko je imao mogućnosti. Ako sad razmišljam koliko utisaka, tragova ostavlja na malo dete takav običaj, samo mogu žaliti da već ni moji sinovi nisu isto to doživeli, izuzev prilikom retkih tradicionalnih svadbi. S promenama u društvu i načinu života, što je u velikoj meri diktirao i ubrzani ritam svakodnevice, menjali su se i odnosi i navike u široj porodici, pa i u našoj. Nesumnjivo da pored svoje dobre strane ima i velike negativne posledice što se tiče tradicionalnog života porodice. Mislim kada žena s mužem i decom zajedno živi. Sve češće smo svedoci da mladi relativno kasno stupaju u brak, a još kasnije osnuju porodicu. Nisu retki ni razvodi posle rođenje deteta. U „modi“ je singl život mladih... Ovom pojavom sve češće se bave i sociolozi i drugi stručnjaci.

U Subotici sam bila četiri godine. A pre toga, do velike prekretnice naše porodice dolazi u godini kada završavam osmi razred. Tada, na tatinu želju, naša porodica se seli u Staru Moravicu, gde je živeo deo šire porodice. Odlučio je uglavnom zbog toga što je brat trebao da pođe u školu, i nije želeo da tako mlad pešači kilometrima. Što se naše šire porodice tiče, i s tatine i sa mamine strane, imamo veliku rodbinu u Mađarskoj, jer kako se granica menjala posle I i II svetskog rata jednostavno su poslom ostali tamo. U prvim godinama posle rata s velikim poteškoćama su uspeli da održavaju kontakte i tek posle revolucije '56 smo učestalije održavali naše veze, uglavnom pismima.

Znači, bili smo već u Staroj Moravici kada sam pošla u srednju školu u Subotici. Sestra i brat su u ovom lepom mestu, nedaleko od Bačke Topole završili osnovnu školu. I najzad tu je tata uspeo da obezbedi sopstveni stan za našu porodicu. U početku bio je to zadružni stan, jedan od četiri stana u jednoj zgradi na uglu dve ulice, što se na kraju osamdesetih godina prodalo i tako smo došli najzad do sopstvenog doma sa dve sobe. Često se prisetim, koliko sam želela da i naša porodica ima svoj stalni krov nad glavom, da zna šta znači kuća... A sada naša šira porodica ima dve (zajedno sa roditeljskom kućom supruga) solidne porodične kuće u selu koje ništa ne vrede, maltene budzašto se mogu prodati, ali moja sestra (živela je od '69. u Nemačkoj, preminula je proleto 2015. godine) želela je da je ne prodajemo, ta kuća za nju je značila mamu i tatu i nek tako ostane. Početkom devedesetih godina još je imala neku vrednost, ali danas... no u budućnosti o sudbini našeg porodičnog utočišta odlučiće bliznakinje moje voljene sestre.

A dok ste išli u školu u Subotici gde ste stanovali, u domu ili privatno?

Počela sam u privatnom smeštaju, koji mi je preporučila moja školska drugarica iz Oroma, koju sam jako zavolela, a i sada se povremeno dopisujemo, ona živi sa porodicom u Budimpešti. Od četiri sestre, ona je bila najmlađa i upisala se u učiteljsku školu, međutim njeni su se roditelji već u prvim mesecima predomislili, smatrali su da sa deset hektara zemlje, tadašnjeg maksimuma, koliko im je nakon konfiskacije ostalo (do II svetskog rata bila je to imućna porodica) ne mogu školovati ni najmlađu ćerku. Na nas su gledali kao da smo iz drugog sveta, zato što je tata bio na rukovodećim mestima. Naročito u manjim sredinama, npr. u tom salašarskom svetu, ili dok je tata bio direktor, što je bio najviši položaj u njegovom životu, a posle je bio uglavnom agronom, međutim i mi smo jako skromno živeli naspram njegovog položaja. Čak, kako sam napomenula, bilo je pitanje kako će naša porodica snositi troškove školovanja troje dece. A kada sam počela sa studijama, molila sam za stipendiju, jer je tata rekao: „Snađi se“.

Vratiću se Vašem pitanju: stanovala sam privatno u prvom razredu srednje škole, zajedno sa mojom drugaricom Evom, kod porodice kojoj su nosili sir i sve što su inače prodavali njeni roditelji na Mlečnoj pijaci u Subotici. To je jedna i sada velika pijaca u Subotici, u blizini Sinagoge. Nedaleko je živela i ta porodica u jednoj zgradi na spratu, gde smo mi bili podstanari. Donji deo kuće je bio konfiskovana nakon II svetskog rata. U toj porodici sam prvi put čula priču o tome da je neko stradao,

da je bio streljan '44. godine. Činilo mi se neverovatnim sve što sam čula o tragediji koju je ta porodica preživela. U sebi sam se pitala: Kako se to moglo desiti nakon rata? U svojim mislima nisam mogla ni povezati odlomke tog strašnog događaja, i apsolutno nisam mogla shvatiti šta je to bilo, ili kako je uopšte došlo do toga jer o tim stvarima se nije pričalo...

Sledeće godine, u drugom razredu, moji roditelji nisu mogli platiti povećanu kiriju. Prethodne školske godine nas tri devojke smo bile u jednoj sobi a pošto moja drugarica nije nastavila školovanje, ostale smo samo dve. Eva je volela decu, želela je da bude učiteljica, zato je krenula u Učiteljsku školu. Zavolela je tu školu, međutim kada su njeni roditelji morali da oju kupe muzički instrument – ako se dobro sećam – bar solidniju harmoniku, njen otac je rekao da to ne može kupiti, ima četiri ćerke, ona se mora vratiti na selo, i treba da se uda... Tako je i bilo. Tada sam prešla u dom za srednjoškolce, nadomak naše „Tehničke škole“, gde sam ostala do kraja školovanja u Subotici.

U to vreme, naročito 1968. i '69. godine sve više sam se bavila književnošću i pisanjem vesti, beleški, naročito iz kulturnog života našeg sela, Stare Moravice, što je redovno objavljivao dnevnik *Magyar Szó* a kasnije i njen podlistak *Topolya és Környéke* (*Topolja eš kornjeke*), koji je bio pokrenut te godine. Kako je i u naslovu naznačeno, pokrivaio je život Opštine Bačke Topole. Iste godine sam upisala i fakultet, pošto nisam završila odgovarajuću srednju školu, tj. gimnaziju primljena sam nakon položenog prijemnog ispita.

Sredinom šezdesetih godina obnovljen je rad Kulturno-umetničkog društva „Ady Endre“ gde sam bila naratorica voditeljka i kada sam imala vremena čak sam išla i na probe, tako da sam povremeno, uskakala i u folklorne igre. Sestra je igrala u folkloru, ja sam bila kao ispomoć, po potrebi. Sve sam isto tako naučila igrati kao stalni/e članovi/ce. Na repertoaru društva bile su sve igre naroda tadašnje Jugoslavije. KUD je saradivala sa kulturno-umetničkim društvima iz Mađarske. Oni su baš izričito tražili da nastupaju sa različitim narodnim igrama, jer mađarske narodne igre i sami imaju. Tako da je KUD „Ady Endre“ iz St. Moravice uvek nastupao i sa narodnim igrama Jugoslavije pored svog mađarskog folkloru.

Često sam pisala o radu tog kulturno-umetničkog društva. Direktor osnovne škole našeg mesta Lajoš Ador (Lajos, Ádor) bio je i urednik u početku jedne strane u našem mađarskom dnevniku za Staru Moravicu, a kasnije prvi urednik spomenutog podlistka za Opštinu Bačka Topola.

Profesor mađarskog jezika iz srednje škole Laslo Erdei (László, Erdei) me je pripremio za prijemni ispit. Gramatiku sam volela, s lakoćom sam naučila sve što se trebalo učiti, a književnost i pismeni sastav su za mene bili nešto posebno. Učestvovala sam i na nadmetanju „Zlatni mikrofon“ Omladinskog programa na mađarskom jeziku *Radio Novog Sada*. Urednik Imre Pap (Imre, Papp) pokrenuo je to takmičenje za mlade sredinom šezdesetih godina. Ja sam se prijavila sa pisanom reportažom. Za radio pisana reportaža ne znači mnogo, ali ipak i moj sastav je bio zapažen, a kada sam počela sa studijama bila sam pozvana u Mađarsku redakciju Radio Novog Sada i uglavnom sam saradivala u omladinskom programu. U tadašnje vreme smo dobijali pristojan honorar za naš rad

poredivši s tim šta danas dobijaju mladi volonteri, novinari. Čak je i nominalna vrednost početne, pripravničke plate bila veća u ono vreme naspram današnje.

Kada sam počela sa pisanjem na mene je, pored mog strica, veliki utisak ostavio još jedan čovek, Jožef Žaki (József, Zsáki, St. Moravica, 12. 1. 1911 – Novi Sad, 18. 5. 1973) iz našeg mesta. On i njegova žena Aranka puno su mi pričali o tim vremenima tridesetih godina, o tim seljačko-kopačkim štrajkovima na Severu Bačke, čega je bilo naročito u našem selu, u Staroj Moravici. On je bio jedan od onih koji su organizovali najamne radnike, a kasnije je postao poznat i po Vojvodini. Bio je dobar čovek. On je stalno isticao i ponavljao ono što sam za ceo život zapamtila. Činila sam tako kako je on sugerisao, da treba i srcem to osećam: da „pod našim podnebljem samo dobar čovek može da bude dobar novinar.“ To je za mene bio putokaz, a s vremenom postao i credo.

Želela bi da ispričam još jedan delić u vezi sa radiom, u stvari, šta me je opredelilo za pisanu reč. Lajoš Vebel (Lajos, Vébel) koji je bio glavni urednik Mađarske redakcije *Radio Novog Sada* i urednik Imre Pap (Imre, Papp) zajedno su ušli u studio i vodili jednu uglednu emisiju uživo, da pokažu nama početnicima. Slušali smo ih pažljivo. Shvativši odgovornost za, u eter izgovorene reči, u sebi sam rekla da je papir „marljiviji“ prema meni, ume da „iščeka“ dok pronađem pravi sinonim, da sastavim rečenice... Tako sam se opredelila za pisanu reč, za papir, za novine. Ono što je čika Žaki rekao o novinarima to je citirao i Lajoš Vebel u uvodniku pisanom na 35. godišnjicu *Magyar Szó-a*. Jedno vreme on je bio i glavni urednik (1957–1963) i verovatno je bio jedan od najboljih glavnih urednika našeg lista. Ja sam počela raditi u zlatno doba *Magyar Szó-a* kada je bio Geza Vuković (Géza, Vukovics) glavni urednik, a Jožef Serenčes (József, Szerencsés) zamenik glavnog urednika. Oni su organizovali novinarske škole za mlade novinare. Znači sa volonterskim radom u našem dnevniku sam počela 1969, a '72. sam zvanično primljena u prvim danima maja.

Vraćam se na moto čika Žakija koji je i Lajoš Vebel citirao u završnoj rečenici spomenutog uvodnika (23. 12. 1979) pisanom za 35. godišnjicu – a ove godine slavimo 70 –, to je, znači, bilo pre 35 godina. Godinama kasnije Mikloš Hornjik (Miklós, Hornyik, Novi Sad, 1944 – Budimpešta, 2012) u eseju pod naslovom „Álarc nélkül“ („Bez maske“ s.p.), objavljenom 1988. godine u knjizi pod naslovom *Titokfejtők* (Odgonetači tajni s.p.) odveo je svoje čitaoce do izvora tog motoa. Mikloš je bio izuzetno obrazovan čovek, poticao je iz velike, tradicionalne građanske porodice. On je rekao da niko kraće i sažetije nije do Jožefa Žakija formulisao novinarsku etiku, tj. da najbolji može biti samo onaj koji je dobar čovek. Iako je to, u stvari, parafraza jer potiče od jednog nemačkog lekara hirurga Hermana Notnagela (Hermann Nothnagel) koji je bio profesor medicinskog fakulteta u Beču krajem 19. veka. On je napisao jednu knjigu, priručnik za studente sa preporukom: „Da dobar lekar može biti samo dobar čovek“. Taj moto sam citirala i ja nekoliko puta u svojim člancima, kao i da to važi za svaku profesiju, za svakog čoveka od čistačice ulice do... Mogli bismo beskrajno nabrajati, al' ako bi se i mi tako odnosili prema radu, prema profesiji ili bar kad bi se trudili, mislim da bi objektivnije izgledala medijska slika našeg podneblja.

Znači vi ste fakultet upisali u Novom Sadu?

Da. Mađarski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu. Apsolvirala sam posle osmog semestra, međutim nisam stigla do diplomskog. Nekoliko puta sam pokušala. Tada je diplomski bio sastavljen iz četiri dela, a studije su bile stepenovane. Ja sam završila taj prvi stepen od dve godine, međutim nisam tražila sertifikat o tome, mada sam to po tadašnjem programu mogla uraditi, ali sam propustila, misleći da ionako nastavljam studije... Godinama kasnije pokazalo se da sam pogrešila jer kada sam želela da izvadim sertifikat o prvom stepenu više nije važio stari program, ali osmi semestar mi je overen. I dan-danas razmišljala zašto da to ostane nezavršeno, bez obzira na to što bi imalo samo moralnu vrednost, i samo za mene značilo puno. Do sada nisam uspela da bar po Bolonjskom sistemu uradim nešto. Poslednji put, dok je prof. dr Irena Lanc (Irén, Lánecz) bila šef katedre, razgovarala sam o mojim mogućnostima, tada je ona rekla da to nije tako jednostavno. Od onda nisam ni pokrenula, sa novim šefom Odseka prof. dr Eržebetom Čanji (Erzsébet, Csányi) nisam ni razgovarala. Razmišljam da neke svoje misli podelim sa njom, sa nadležnima, bar da sagledamo: imam li mogućnost po ovom Bolonjskom sistemu, barem za taj prvi stepen. Kad je već osmi semestar overen, valjda mogu nešto uraditi, bar da stavim tačku na ono što je započeto, što je otvoreno, što nije završeno...

A kakva su sećanja na te studentske dane, vi ste paralelno i radili?

Jeste, od početka, ja sam od '72. bila zvanično u radnom odnosu a i redovan student. U početku sam putovala za Bačku Topolu (tamo je bio dopisništvo) dok nisam prešla u matičnu redakciju u Novi Sad 1975. godine. Posle udaje 1973. sam molila za premeštaj u Novi Sad i to je i odobreno dve godine kasnije. Ako uporedim kiriju za podstanarstvo, pripravničku platu sa mogućnostima u današnjim vremenima, mi smo tada od tog novca mogli živeti normalno, knjige kupovati, ići u pozorište i sve što je danas sve teže i teže, naročito mladima. Sa moje tačke gledišta – novinarka penzionera – položaj naših mladih kolega/inica veoma je neizvestan, a iz tog ugla mogu ih shvatiti da im se čini i budućnost besperspektivnom.

Sećam se prvih dana, nedelja provedenih na fakultetu, u sasvim novoj sredini, nije bilo baš jednostavno, iz više razloga. Neizvesnost, kako ću uspeti ostati na fakultetu, ako ne dobijem stipendiju, najviše me je mučila u prvim danima. Bilo je lakše kada sam saznala da ću morati „samo“ malo dopuniti stipendiju da bih povezala kraj meseca sa početkom. Da sam se donekle uspela prilagoditi, možda to potiče iz moje prirode, iz moje unutrašnjosti, što je ostalo i dan-danas duboko u meni. Koreni svega se nalaze u vaspitanju i u tome što smo puno mesta promenili, da je moja porodica živela u raznim sredinama, sa različitim tradicijama, i da sam bila otvorena prema svemu. To mi je pomoglo, verujte, da savladam prve lomove, da shvatim, da čovek ne može baš sve postići.

Već u prvim mesecima sam imala priliku da osetim dublji smisao ravnopravnosti. U svakodnevicu dotle nije ni došlo do izražaja, bar ja to nisam osetila, a nismo ni koristili u porodici, ni u

bližem okruženju u komunikaciji, u onom smislu kako i koliko u kasnijim godinama. Jednostavno smo živeli i nije bilo potrebe posebno naglasiti, bar ja sam sa tom svešću rasla. Ubrzo sam se morala suočiti sa složenijim odnosima, da nije sve tako prirodno i jednostavno, da se za neke stvari treba boriti. Ni na fakultetu nije bilo drugačije, među studentima, to sam primetila odmah na početku studija. Filozofski fakultet tada je još bio u Njegoševoj ulici. Na početku studijske godine formiralo se Studentsko veće na nivou fakulteta, sa naše Katedre Nandor Kartag (Nándor, Kartag, poznati novinar) bio je predložen, ali nije bio izabran. Nisam ga dotle poznavala, samo sam ime znala i jednostavno smo zvanično pitali: „Zbog čega?“. Znači ovom prilikom sam ja prvi put primetila da nešto nije, po prirodi stvari, u redu. Jedan student je danima kasnije došao da razgovara sa mnom i da kaže da osećaju da sam došla jako sa Severa... Doživela sam nešto, što do tada nisam nikada ranije tako konkretno, za mene je to bilo neobično.

Godinama kasnije zbog slične, ali znatno složenije situacije došlo je do preloma u mom životu što sam jako teško doživela. Radila sam već u matičnoj redakciji našeg dnevnika u Novom Sadu. Školska godina na mađarskom nastavnom jeziku 1975. počela je dosta burno. Tokom celog letnjeg raspusta bilo je otvoreno pitanje: da li će biti organizovana nastava i na mađarskom jeziku na Limanu I u tek otvorenoj novoj školi? Roditelji se nisu mirili sa negativnim odgovorom i sazvali su roditeljski sastanak u Osnovnoj školi „Jovan Popović“. To je bila nova, moderna škola u Novom Sadu. Početkom septembra ove (2014) godine, kada sam se pripremala za jedan drugi razgovor u našoj redakciji, ja sam pogledala sva naša izdanja iz tog perioda. Bila sam jako zainteresovana i radoznala da vidim i pročitam taj, za mene sudbonosni članak. Redakcija je mene poslala na taj roditeljski sastanak, u pratnji iskusnijeg, starijeg kolege novinara i urednika. Inače u ono vreme to je bila stalna praksa da sa početnicima na događaje idu stariji novinari. Upućivali su nas bez obzira što smo prethodno prošli te pripravničke kurseve, bili angažovani na raznim rubrikama i upoznali celu tehnologiju izlaženja lista. Danas je sasvim drugačije sve, život, način života i rada u redakciji u svetu kompjutera, pametnih telefona i interneta, dosta se promenilo.

Na tom roditeljskom sastanku ja sam napravila jednu profesionalnu grešku. Nakon što roditelji nisu dobili adekvatan odgovor na njihova pitanja: zašto se ne otvara mađarsko odeljenje u toj školi – i ja sam uzela reč. Samo sam iznela one činjenice i podatke koje sam u mesnoj zajednici dobila. U toj školskoj godini preko dvadeset prvaka sa tog područja grada moglo je da krene u tu školu. Kažem, članak postoji, na tri stupca je objavljeno 4. septembra, sa dosta podataka iako su urednici prilično skratili, „šminkali“. Odmah posle roditeljskog sastanka učtivo mi je rekao moj pratilac urednik da to više ne činim, da je moje da slušam, da objektivno napišem činjenice i ništa drugo. Nakon nekoliko dana zove me glavni urednik i saopšti mi da se Informativna služba Pokrajinskog komiteta SKV raspitivala o mene i da je izneo sve „naj, naj“, reči o meni, a ja sam bila zatečena. Apsolutno nisam imala nikakvog afiniteta prema tome, volela sam ono što sam radila. Novinarstvo je za mene bio izazov, ne ispuštajući iz vida: „da samo dobar čovek može da bude novinar/ka na našem podneblju“. Pozvana sam na razgovore, na njima sam govorila iskreno, iznevši sve prepreke... Na pitanje: kako

govorim srpskohrvatski, odgovorila sam: sa greškama. Imam li porodicu? Udata sam, ali još dece nemam. Na sva pitanja sam najotvorenije, najiskrenije odgovorila, misleći da me neće primiti. U sledećim mesecima, i u oktobru, i u novembru glavni urednik i sekretar partijske organizacije u redakciji su me stalno podsećali da treba da uzmem radnu knjižicu i da se javim na novo radno mesto. U međuvremenu Kalman Petkovič (Kálmán, Petkovics) bio je izabran za direktora, kasnije i za glavnog urednika *Magyar Szó-a* (1975–1976). Jednog dana početkom decembra kaže mi: „Gizika, od sutra ne želim da vas vidim u redakciji, uzmite knjižicu, tamo, na novom radnom mestu vas čeka kancelarija“. A ta kancelarija bila je u suterenu, videvši je, meni su suze krenule, prozor je gledao na dvorište, činilo mi se kao da sam u zatvoru. Verujte mi, nisu mi u redakciji zvanično rekli ni do danas, da sam zbog tog članka „sklonjena“ iz novinarstva. Kada sam im godinama kasnije saopštila da su mi poznate glavne okolnosti, začuđeno su mi jednostavno rekli da pamtim dosta, i da je to bilo za mene najbolje rešenje u tom trenutku. Ja sam prvi put o „celom slučaju“ čula u Gradskoj kući Novog Sada početkom 1976. godine. U informativnoj službi jednom u šalji neko me je pitao: „Šta je sa onim tekstom?“ A ja pitam: sa kojim tekstom? Pa sa onim zbog kojeg ste sklonjeni iz novinarstva. Tek onda, mesecima kasnije, shvatila sam da sam kažnjena, tako da su me „stavili u fioku, za moje dobro“...

Imenovana sam za stručno političkog saradnika za javno informisanje. To je bila poslednja ili početna – kako kome – lestvica. Za mene je bila i početna i zadnja, ostala sam u toj „fioci“ do jogurt revolucije. I mogu biti još zahvalna, jer sam kao stručno politički saradnik na javnom informisanju, ostala, uistinu, u tehničko-operativnom smislu, u vezi sa novinarima... Kako je vreme odmicalo počela sam se miriti sa novom situacijom, puno mi je pomoglo to da sam donekle saznala istinu o mom premeštaju. Zapamtila sam ime tog čoveka jer je učinio jako veliko dobro delo time što mi je barem rekao. Nije bio Mađar, mada mislim da to nije ni bitno, bio je dobar čovek i iskren i novinar *Tanjuga* Vava, Jovan Vavić, nedavno je preminuo. Bio je predivan čovek, pun razumevanja prema drugima i osećaja za humor. Jednom prilikom u neobaveznom razgovoru o novinarstvu i položaju redakcija u Informativnoj službi, ciljajući na moju situaciju je rekao: „Šta očekivati kada nam kradete novinare?!“, u šaljivom tonu, onako kako je samo on umeo, ali za mene to uopšte nije bilo za šalu.

Nastojala sam da nove, uglavnom tehničko-operativne zadatke radim korektno, koliko-toliko da pomognem i olakšam rad novinara. Koliko sam uspela u tome, nije moje da ocenim. U sebi sam stalno ponavljala, ako pomoći ne mogu, odmoći neću, a zauzvrat su mi pretpostavljeni čak prebacili da sam jako liberalna prema novinarima. Naročito je Karolj Erdelji (Károly, Erdélyi) prednjačio u tome. Jedno vreme (1976–1985) bio je glavni urednik *Magyar Szó-a*, a posle toga je bio šef Informativne službe PK SKV, on je bio najstroži prema meni. Čak je pitao za novinare koji dolaze na sastanke i da li ja znam njihovu biografiju, ili kako ih puštam da uđu na sastanak, ako nisam sigurna da su članovi SK... Umela sam da odgovorim da ih je poslala njihova redakcija, a ja nemam pravo preinačavati radni raspored redakcije, kao i to: da je redakcija „punoletna“, ima svoju hijerarhiju; glavnog urednika, urednika rubrika koji odgovaraju i za novinare koji su dobili zadatak da izveštavaju.

Nešto bih htela još napomenuti, prešla sam u novu sredinu u vremenu posle ustavnih amandmana. Iz izvoda članaka, kao i iz onih koji su na neki način bili problematični ili tako procenjeni pregled je sačinila Služba za informisanje Pokrajinskog izvršnog veća. Cenzure nije bilo, barem se to nije tako zvalo. Glavni urednici redakcija su dobijali „instrukcije“ i to je bilo jedan vid cenzure. Izvode iz medija dobijale su imenovane ličnosti kao i mi u Informativnoj službi. Izvode iz tekstova manjinskih medija je prevodila Prevodilačka služba Skupština Vojvodine, mislim da je to i danas tako. U ono vreme izbor su sačinili u Sekretarijatu za informisanje PIV-a i na jezicima nacionalnih zajednica, a prevod je pravila Služba Skupštine. Na zasedanjima raznih tela Pokrajinskog komiteta, na primer, na zasedanju Komisije za informisanje ili Predsedništva nekoliko puta je pokušano da se na osnovu tih izvoda, citata iz članaka, analizira kompletan tekst. Kalman Petković (Kálmán, Petkovics) uz njegov karakterističan izraz lica, blagim tonom je počeo iznositi argumente protiv takvog načina ocenjivanja objavljenog teksta i njegovog autora. Bio je odlučan u tome da, ako je neizbežno, onda se može samo kompletan tekst politički analizirati, naročito tekstovi na jezicima manjinskih nacionalnih zajednica. Tražio je da tekstovi budu u celosti prevedeni, jer većina onih koji su izneli svoja mišljenja povodom istih, nisu govorili dotični jezik. Bio je human i jako dobar čovek, vrstan novinar, književnik, koji je i sam dosta preživeo. Znači, bio je iskusan čovek. U jednom, za mene sudbonosnom periodu – barem se meni tako činilo – kada je čuo o čemu se radi, mnogo mi je pomagao da me ne liše i tog položaja, da ostanem na toj „zadnjoj lestvici, u toj zadnjoj fioci“, jer bih u suprotnom bila „sahranjena totalno“ i nikada više ne bih mogla da se vratim u novinarstvo. Iznela bih jedan primer onoga o čemu sam malopre govorila. Kad god je to bilo aktuelno, savetovao mi je da se na temelju odlomka ne može analizirati članak, kazao bi: „Gizika, dobro to zapamtite ako se nađete u takvoj situaciji, nikada nemojte na osnovu izvučenog odlomka ocenjivati da li da date na političko analiziranje tekst i pisca tog teksta“. Hvala Bogu, nisam bila u takvoj situaciji, jer nisam ni stigla do takvog položaja, ali sam to za ceo život zapamtila.

Polako i stižemo do te prelomne godine kod nas u Jugoslaviji. Sve je počelo (ili se nastavilo? Upućeniji i do sada su govorili i pisali o tome.) Godine 1986. preko Informativne službe glavni urednici dobijaju na čitanje Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti. Što se mene tiče, mog pogleda na svet i našeg okruženja, na neki način je bila, verujte sreća, to sam prvi put shvatila godinama kasnije, to što su na funkciji bili takvi ljudi koji su se dobrim delom suprotstavili Miloševiću. Prvenstveno mislim na nedavno preminulog Đorđa Stojšića, na njegovu knjigu s naslovom: „Osma sednica“ i podnaslovom: „Kako je Slobodan Milošević pobedio a Srbija istorijski izgubila“ (Dan Graf, 2014), na Boška Krunića, na njegovu knjigu: „Decenija zamora i raskola“ (Prometej, 2001) i na Žiku Berisavljevića koji je kao prorok i vizionar ocrtao moguće promene u zemlji u knjizi: „Demokratizacija društva i Savez komunista“, kasnije to i konkretizovao u svom radu „Kraj ustavne autonomije Vojvodine – početak kraja avnojevske Jugoslavije (objavljen u knjizi, n.: „Jogurt revolucija 1988“, pn.: „Vojvodina od Ustava do Statuta“, u izdanju Vojvođanskog kluba & Agencije „MiR“, 2009), kao i na Janka Drču. Bili su kasnije među osnivačima Foruma V21, počasni

članovi, prijatelji Vojvodanskog kluba, Vojvodanskog pokreta. Spomenula bi još u međuvremenu preminulog Gojka Kopanju i vrsnog pravnika Milana Babića, oni su me hrabro podržali, dali verodostojne podatke u jednom, za mene veoma bitnom trenutku. Ovom prilikom želela bih im se javno zahvaliti na njihovom trudu. Ne bi želela više govoriti o toj situaciji.

Kao konkluziju, ipak, toliko bih iznela: da je doslednom, istrajnom i poštenom borbom, uz dokaze o tome, na osnovu postojećih normativa čovek mogao da ostvari svoja prava, naročito posle Ustava iz 1974. godine. Ja na mom položaju, naspram njih bila, simbolično rečeno, tako daleko kao Zemlja od neba. Ali posle *jogurt revolucije* na tim „autonomaškim“ – kako su ih najčešće zvali – skupovima odjednom sam osetila da ta nevidljiva barijera postepeno iščezava, da se razumemo između sebe i da je najbitnije kakvi smo ljudi.

Bilo je to prelomno za mene, u pozitivnom smislu, a zahvaljujući tome što su se ti ljudi koji su bili na položaju do '89. do Vanredne izborne konferencije SKV, korektno odnosili prema meni. Rečeno mi je: „Gizela birajte u koje novine ćete?“. Ja sam mislila na nedeljnik *7 Nap* (1993. *menja prvi put ime: Új Hét Nap, pa 1994: Szabad Hét Nap, od 2000. Hét Nap*). Mnogo je godina, ipak, prošlo od kada nisam bila u novinarstvu, pa mi je bilo logičnije da pokušam u novinama koje nedeljno izlaze... Bila sam u dilemi: kako ću se uklopiti ponovo u novinarski rad? Strepela sam pomalo od svakodnevnog pisanja, rada u redakciji, a i od samocenzure. Tek godinama kasnije sam se oslobodila od tog strašnog osećaja što dušu drži u klopci, kada sam shvatila da ne pišem za nekoliko ljudi. S druge strane, sve to treba analizirati kroz prizmu tog vremena, jer u relativno kratkom periodu je došlo do velikih promena, meni se činilo kao da su se i ljudi toliko promenili. Postalo je sve neizvesno, poljuljano je poverenje u društveni sistem, pa i među ljudima. To sam osetila kada sam se, ipak, vratila u moju staru redakciju, u naš dnevnik *Magyar Szó*. Nakon prethodnih preliminarnih dogovora sa direktorom i glavnim urednikom *7 Nap*-a u proleće 1989. da ću posle godišnjih odmora početi raditi u nedeljniku, oni nisu realizovani zbog toga što takvo rešenje nije podržala većina novinara u redakciji. Takva odluka me je bolno dirnula, bila sam razočarana, a pored toga bila sam u dubokoj žalosti, mama mi je preminula u novembru 1988... Da, mučilo nas je poljuljano poverenje... Kome, u šta verovati? Ipak, i u tom nemilosrdnom periodu, kao što sam rekla, bilo je ljudi koji su bili otvoreni i obratili pažnju i na brigu običnih ljudi. Nakon neuspešnog prelaska u nedeljne novine delimično sam bila zbunjena, mada s druge strane hrabrila me je činjenica da sam 1975. sporazumno, sa takvim rešenjem, otišla iz redakcije, da sa prestankom rada na prethodnom radnom mestu mogu da se vratim. Više me je brinula moralna strana situacije u kojoj sam se našla, da sam se obratila odmah mojoj staroj redakciji, izbegla bih neprijatnosti... Zapravo o mom položaju već su svi tako govorili kao da je rešen, a onda kao grom iz vedrog neba, stiže vest da ipak nije... U takvoj priči poverenje, izigrana data reč dobije sasvim druge razmere. Ne bi detaljnije, najvažnije je da sam se vratila u novinarstvo, sve ostalo drugo ostavljam na stranu. Zahvalna sam što mi je, ipak, pružena šansa u mojoj matičnoj redakciji *Magyar Szó*-a, gde sam ubrzo shvatila da nisam imala razloga da strepim od dnevnih obaveza pisanja... Na prvom sastanku sa tadašnjim glavnim urednikom Zoltanom Čorbom (Zoltán, Csorba) o svemu smo

otvoreno i korektno razgovarali. Naravno, i o mom stambenom pitanju koje je napokon, nakon 13 godina, maltene u zadnji momenat, pre „jogurt revolucije“ rešeno. Ključeve smo dobili 21. juna 1988. godine...

Pokušano je dva puta da se zajedno sa Stručnom službom PK SKV i *Televizijom Novi Sad*, gde je moj suprug radio, reguliše stambeno pitanje naše porodice. Prvi put '85. ispunili smo sve uslove, međutim, da sad ne ulazim u detalje, stigli smo i do Suda udruženog rada... Odustali smo u zadnjem momentu, poslušavši savet mojih pretpostavljenih... Ni drugi put nije išlo glatko, često sam pomislila da gubim snagu, da je uzalud sve... I ovom prilikom je *Televizija Novi Sad* raspisala konkurs za kupovinu stanova udruženim sredstvima. Sve se dešava krajem '87. početkom '88, krizne godine. Da ne ulazim u detalje, napominjem da sam čak bila primorana da se obratim Predsedništvu jer je Televizija svoj deo na vreme uplatila. Hrabrio me je predsednik Radničkog saveta, rekavši da ne odstupam od odluke Saveta o zajedničkoj kupovini stana za našu porodicu... „Zapravo to nije stan, ali je takav papir, takva garancija koja daje sigurnost da sa time možete ostvariti svoja prava...“ Na kraju krajeva i tako je bilo. Ispričaću Vam važnije momente, ali molim Vas, da to ne navedete u Vašem radu, i da ne bude objavljeno. Pored imenovanih funkcionera podržali su me i pomogli moje kolegice iz službe, a u ključnom momentu sekretarica predsednika i tehnički sekretar sekretara(...) Više zbog primera sam iznela našu borbu za trajno rešenje našeg stambenog pitanja, jer to, na neki način, odslikava stanje, daje presek društvenih odnosa: kako su mogli ostvarivati svoja najprirodnija ljudska prava radnici-saradnici u vrhovnim organima države pokrajine. Bilo bi interesantno uporedite te odnose u društvu i sistemu sa današnjem funkcionisanjem. Od '74. do '88. bez obzira na sve poteškoće i bez obzira, šta je ko, kome uradio bilo je načina da se čovek izbori za svoju istinu, naravno ako nije manipulisao neistinama. Ako je čovek bio dosledan, pametno koristio argumente, imao je šansu – mada to nije bilo jednostavno – da primora sistem da dosledno funkcioniše i da primenjuje pravila. Primera radi, ono što je predsednik Radničkog saveta jako lepo rekao: da odluka saveta nije stan, ali je papir za koji mogu u svakom trenutku da se uhvatim, da ga upotrebim ako bude potrebno. Da sam prihvatim ta nelegalna, usmeno iznesena rešenja da se uselim u „treći“ stan, kako sam kasnije saznala, naša porodica nikada ne bi bila sigurna u tome stanu. Kad bi dublje i dalekosežnije analizirali – što sve više i više čine istoričari i stručnjaci, otvarajući razne dosijee – koreni takvih pokušaja bi nas odveli do burnih vremena kada je sve bilo moguće... Stigli bi do stanja u društvu posle rata, posle privrednih reformi '65, posle studentskih protesta, sve do posle amandmana, ustava kad je sve krenulo na bolje, sve do krvavih lomova nakon „jogurt revolucije“. Šta se sve i zbog čega se sve desilo? Na stručnjacima, na istoričarima je da istražuju, analiziraju bele stranice istorije našeg podneblja. Verovatno će stići i do '44. '45. i napokon verodostojno i istinski ćemo saznati šta i kako se zapravo desilo. Ali, to je za istoriju, za istoričare.

Kada se rađaju deca?

Rađaju se dok sam bila u „progonstvu“ (smeh), ‘77. godine prvi sin a ‘80. drugi sin. Rečima ne mogu ni opisati šta sam osećala, koliko sam se radovala kada sam postala majka. Bila sam najsrećnija žena na zemaljskoj kugli... Koliko samo ima žena na ovom svetu koje se slično osećaju u tim trenucima, i koliko ima samo najlepših beba na ovom svetu, pomislila sam...

Tada ste u tim njihovim prvim godinama, ipak, radili posao sa određenim radnim vremenom za razliku od novinarskog?

O, da. Od-do. Znam da je to puno značilo, naročito mojim sinovima, a i meni. Nešto da bude i lepo kad je već sudbina mimo moje volje uplesala u moj život. Jako sam čekala majčinstvo, volim i uvek sam želela veliku porodicu. Kad se setim svog/našeg detinjstva, želela sam da porodični život današnjih mladih pokolenja bude drugačiji. Bez obzira na to što smo skromnije živeli, odnos u velikoj a i u užoj porodici bio je malo drugačiji, prisniji, barem meni se tako čini. Prirodno je da se vremena menjaju, ali, ipak, i u tom užurbanom ritmu života trebalo bi više pažnje da posvećujemo jedni drugima u široj porodici. Dok smo živeli na selu, bilo je više prilika da se mi; sestre i braća od tetki i stričeva više puta i „radno“ sretnemo. Jedva smo čekali berbu grožđa u dedinom vinogradu, čak i radovi preko raspusta su nas zbližavala. Prirodno je bilo i to da moramo raditi, naročito kad sam išla u srednju školu. Sezona je počinjala branjem višanja, sledila su kopanje kukuruza, dva puta, pa berba kukuruza... Ali to je bilo u ono vreme karakteristično za porodice na selu. U našoj porodici bilo je prirodno da nešto moramo dodatno raditi pored učenja da se na neki način priviknemo na rad, da čovek ima i drugačije obaveze. Imala sam to u vidu kada sam osnovala porodicu. Ponavljam: jako sam želela decu, jedva sam čekala da postanem majka, čak sam mislila da sve ono što nismo mi u svom detinjstvu mogli da dobijemo, što naši roditelji nisu bili u mogućnosti da nam obezbede, da im priuštimo. Naročito u dodatnom obrazovanju i vaspitanju, na primer, u prilici da idu u muzičku školu. Jezike su od malih nogu počeli da uče, želeli smo da ih znaju na nivou maternjeg jezika. Bez obzira na sve, mislim da naš trud nije bio uzaludan... Silom prilika doživeli smo lom ‘96. godine sa starijim sinom, ali o tome ne želim da pričam. Tu sam prvi put i u praktičnom životu shvatila šta znači nenasilna komunikacija, nenasilno rešavanje konflikta prvenstveno u porodici. Šire gledano sve je počelo posle ‘88. godine. Svakodnevnica kao da se dešava mimo naše volje. Teme su bile nametnute, životna situacija je nametnula teme, barem u mom slučaju.

Meni je uvek bila bliža reportaža o svakodnevici, o životu običnih ljudi, o socijalnim temama, a i zabeležila sam niz životnih priča. Naročito kada sam se vratila u novinarstvo. Dešavanja oko nas su uticala i na moje interesovanje i želju da učinim nešto i lično i profesionalno da svi mi koji živimo pod ovim našim raznolikim podnebljem zajedno gradimo našu veliku kuću tolerancije. Uključila sam se u antiratne, mirovne akcije, u civilne organizacije za ljudska i humanitarna prava. O tome ima traga u

našem dnevnom listu, možete pronaći i pratiti. Svugde sam bila prisutna i kao ličnost i kao novinarka. Prvom prilikom sam potpisala UJDI – Udruženje jugoslovenske demokratske inicijative, Evropskog pokreta Srbije, Vojvodine. Uključila sam se u rad Mirovnog pokreta Vojvodine, Žene u crnom, Ženskih studija „Mileva Marić-Einstein“, Ekumenske humanitarne organizacije, Helsinškog odbora za ljudska prava, Kuće tolerancije, Etničkog foruma, Vojvodanskog kluba... Spomenuli ste Marinu Fratucan, ona je u *urbanSu* organizovala te velike ulične akcije i tu smo bili zajedno, verujte, meni je bilo drago jer sam osetila duh različitosti našeg podneblja, da pod tim podnebljem različitih nacija, kultura, vera možemo jedino u miru živeti i prosperirati na osnovu znanja i rada. Na tim akcijama često su bile razne ograde, simboli drva života na koje je trebalo da obesimo naše poruke na papirićima različitih boja, napisati koju reč. Ja sam napisala uvek istu, samo jednu reč: mir na mađarskom jeziku – „*Béke*“. Zašto? Mir je osnovni uslov našeg života.

Drugo, pomalo me obeshrabruje i ne da mi mira: koliko i kako je prisutan život nacionalnih zajednica u većinskom javnom mnjenju, u medijima, kakva je poruka istih? Treba samo pažljivo pratiti, najčešće prevladavaju ekscesi, tu i tamo prikazi iz kulturnog života, često samo površno, bez pretenzija na suštinske prikaze, komentare.

Višejezičnost je bila prednost Vojvodine do, a donekle i nakon Drugog svetskog rata. Ta lepa tradicija postepeno se gubi bez obzira na to što postoje pokušaji sa učenjem jezika sredine, da se neposredno i uzajamno razume i govori na jezicima sa onim narodima koji ovde žive. Za mene je prednost, na primer, da niko ne mora da mi prevodi ili kaže šta i kako pišu srpske novine. Ako želim da saznam više o novinama različitog žanra, ili da pratim jednu temu mesec dana, tri meseca ili u dužem periodu, mogu to bez poteškoća neposredno uraditi, bez posrednika ili prevoda sa srpskog jezika. Teže je i nepouzdanije to činiti na osnovu prevedenih delova, izvoda, jednog teksta. Kada o tome govorim, setim se Kalmana Petkovića (Kálmán, Petkovics), njegovih mudrih instrukcija: da nije moguće doći do objektivnog zaključka na osnovu istrgnutih delova iz jednog teksta. A da bi se suživot među narodima poboljšao, mislim, puno bi značilo da ljudi koji ovde žive govore više jezika sredine. Šteta je da se jedan dobar institucionalni pokušaj za učenje jezika sredine po izboru u školama prekinuo posle '88. U svakodnevici često se susrećemo sa različitim problemima, ponekad sa teškim situacijama, osećamo i predrasude prema jednoj nacionalnoj zajednici, koji proizilaze iz nedovoljnog uzajamnog znanja o istoriji, o kulturi, tradiciji dotičnih naroda.

Da li ste vi lično osetili da vas je neko u profesionalnom ili u društvenom smislu manje vrednovao zato što ste pripadnica jedne nacionalne zajednice?

Jednostavno nije moguće sa da ili ne odgovoriti na to pitanje. Sve zavisi od toga sa koje tačke gledišta posmatram svoj životni put. I onda kada sam se teško mirila i prihvatila novu situaciju, novo okruženje na sasvim drugačijem radnom mestu to ni profesionalno – povremeno sam i tada pisala – ni materijalno, ni društveno, ni moralno nisam osetila da sam manje vrednovana zbog toga što sam

pripadnica mađarske nacionalne zajednice. Zaistinski za neka suštinska pitanja – Bogu hvala! – samo nekoliko puta sam se morala boriti. Ako zanemarim da je ta borba u izvesnim slučajevima dugo trajala dok nije moj problem adekvatno rešen, onda mogu samo potvrditi mogu što sam malo pre iznela.

Živimo u složenim, ako ne i složenijim vremenima i danas, celo društvo a i građani u njemu prolaze kroz jako težak period. Posmatrajući kroz materijalno stanje, sada je sasvim drugačija situacija naspram one od pre četvrt veka, naravno i u tim velikim, delimično dotiranim javnim informativnim kućama. S druge strane i u ovim nesigurnim vremenima lično polazim od toga da ako već živimo u slobodnom građanskom društvu, kako stoji u normativima, onda da pokušamo i da živimo tako kako priliči slobodnim ravnopravnim građanima koji žele da ostvaruju svoja zagarantovana osnovna ljudska i građanska prava. Suštinski gledano, u praksi ipak nije tako jednostavno. U svakodnevicu, čak i u nekim državnim institucijama danas se češće susrećemo sa netolerantnim odnosom prema pripadnicima manjinskih nacionalnih zajednica. Čini mi se da je takav odnos više prisutan nego ranije. Ispričaću jedan nedavni slučaj na pošti, i sami možete zaključiti kako je teško, tačnije komplikovano danas poslati telegram na jezicima nacionalnih zajednica. Trebalo je da pošaljem telegram saučešća u ime naše porodice za Suboticu, to ne možete uraditi putem telefona na drugim jezicima. Na neki način to je još i razumljivo. Bila je subota pre podne kada sam saznala za tužnu vest. Žurila sam se na poštu kako bih uspela poslati naše saučešće. Bila sam iznenađena na Spensu kada sam saznala da će naš telegram koji je primljen u 11 sati stići tek u ponedeljak... Novi Sad je prestonica Vojvodine a Subotica veći grad, inače ta porodica živi nadomak glavne pošte u Subotici... Moguće je da je moje insistiranje na objašnjenju malo iritiralo službenicu koja je sedela iza šaltera, bila je starija žena. Još mi je i dan-danas teško poverovati – naročito u epilog celog slučaja – da se to događa u prestonici Vojvodine, a telegram je trebalo da ide isto za jedan veći grad. U tom trenutku nisam slutila da najveće iznenađenje tek sledi, da u stvari telegram pišem sebi... Lepo sam napisala tekst štampanim slovima na mađarskom jeziku, službenica me je još pitala da li će da bude problem što bez tih oznaka može uneti u kompjuter slova, odgovorila sam joj da neće, jer će oni koji će dobiti telegram znati da pročitaju tekst. Službenica se osmehnula, ja sam to shvatila kao ljudski gest, tek u ponedeljak sam počela razmišljati o svemu kada sam „vratila film“, kada sam u poštanskom sandučetu pronašla telegram... U prvim trenucima nisam ni shvatila o čemu se radi. Čim sam otvorila koverat telegrama, videla sam da je to taj, koji sam ja poslala. Pomislila sam i na to da je možda adresa pošiljaoca zamenjena adresom primaoca, ali kada sam bolje pogledala, videla sam da je sve bilo ispravno... Kako je to dospelo do nas, ni dan-danas ne znam. Nakon telefonskog razgovora sa ožalošćenom porodicom, stavila sam kompletan telegram u drugi koverat i poslala redovnom poštom... Na osnovu tog primera nije dolično bilo šta zaključiti, ali to se desilo, ipak, u Novom Sadu gde su i jezici nacionalnih manjina u službenoj upotrebi. Pitam se: gde smo stigli nakon toliko godina? U svakodnevicu, ako želite da upotrebite svoj „manjinski“ jezik ili ti ne možete ili možete sa poteškoćama, onda je najjednostavnije da ga i ne koristite... Mislim da je to problem, ali kako ga rešiti?

Na radnom mestu – bilo kojem – uglavnom nisam imala poteškoća, barem što se moga posla tiče direktno nisam osetila da sam zbog nacionalne pripadnosti manje vrednovana. Nisam imala većih problema ni zbog toga što ne govorim perfektno srpski. Setim se mame, ona je umela reći: „Dobar Srbin će me razumeti ako pogrešim“... Imala je pravo. A kada sistem ne funkcioniše – mada bi bilo poželjno u vekovnoj višenacionalnoj sredini – to izaziva otpor u čoveku. Polazim od sebe, neprijatno se osećam ako dobijem stomačnu nervozu kada želim da pošaljem, na primer, taj telegram, jer mi službeno lice savetuje da to činim na srpskom, kako ne bi pogrešili... A kako da napišem na srpskom kada šaljem mađarskoj porodici? Slično navedenoj situaciji, samo možda još očiglednije uočavam razlike kada, na primer, jedan Englez želi da pošalje telegram na engleskom biće poslato bez problema. Što je, naravno, u redu ako želimo da što više turista posećuje našu zemlju. Samo u meni ostaje otvoreno pitanje; zašto to nije moguće učiniti na tim jezicima koji su u upotrebi u našoj vekovnoj višenacionalnoj sredini, oni žive tu zajedno s nama?

Navela bih još jedan primer, koji verno odslikava stanje u društvu u jednom periodu. Tokom 1996. godine civilne organizacije organizovale su jedan veliki skup u Adi o izbeglicama, o suživotu i o svim problemima vezanim za ove teme. Između ostalog isticano je da u Adi deca nedovoljno znaju srpski. Izneti su razni aspekti, primedbe; zbog čega nisu deca zainteresovana za učenje srpskog jezika(?), kao i predlozi. Istina je da je to takav problem da čovek treba da se zapita; zašto je to tako? Čuo se i predlog da treba da se promeni sastav stanovništva da bi se „poboljšala“ situacija, jer je poznato da u Adi pretežno žive Mađari. Pitajući se o tome, skromno sam primetila, treba da razmislimo zašto naša deca sa takvom lakoćom nauče engleski i bez engleskog okruženja. Odgovor je jednostavan; motivisana su. Tako je bilo i kod naše dece, verovatno zbog toga što su imali interes za učenjem engleskog jezika, i zbog kompjutera, s druge strane brzo su shvatili da sa time mogu prosperirati. Jezik je iz svakog aspekta složeno pitanje u višenacionalnoj regiji. Društvo treba prvenstveno da zainteresuje decu, mlade za učenje jezika države, na taj način da to shvataju spontano kao potrebu, kao što je to slučaj sa stranim jezicima, na primer, engleskim. Primera radi, ako se mladi iz manjinskih zajednica susreću sa nizom poteškoća prilikom zapošljavanja, naročito u državnim službama, institucijama ili ako društvo ne garantuje ravnopravne mogućnosti i ne obezbedi posao, onda je to za razmišljanje. Posledice se ubrzo javljaju; umesto da se otvori, jedna nacionalna zajednica je prinuđena da se što više zatvori. To je, onda, stvarno za razmišljanje, naročito zbog budućnosti ovog još uvek tradicionalno višenacionalnog podneblja, mada se promene sve više i više osećaju.

Mislim da su novinarke manjinskih zajednica u drugačijem položaju nego novinarke većinskih zajednica. Kako je tokom sedam decenija, s vremenom u Vojvodini skoro iščezao drevni običaj da ljudi govore više jezika sredine – čast izuzecima, porodicama – višejezična komunikacija dobija drugačije oblike, koji umnogome zavisi od većinske zajednice. Mogu samo ponoviti da je to stvarno za razmišljanje, naročito zbog budućnosti ove regije i naroda nacija koji u njoj žive. Kako će se razvijati odnosi između većinskog i manjinskog naroda pretežno zavisi od većinskog naroda. Ako višenacionalno društvo, kakvo je i naše, ne želi da se nacionalne zajednice zatvaraju u sebe, onda će

omogućiti takve uslove, koji će obezbediti prosperitet tim nacionalnim zajednicama. Zatvaranje jedne nacionalne zajednice je posledica nečeg. Unutar manjinske zajednice ili u medijima na jezicima manjinskih zajednica zatvaranje se ne oseća, jer sasvim prirodno komunikacija teče na maternjem jeziku. Kada smo izlazili na teren, u većini slučajeva, bez problema smo se sporazumevali sa ljudima bilo iz većinske ili manjinske zajednice. Na višem društvenom nivou često je sasvim drugačije, tiče se normativnog odnosa između većinske i manjinske zajednice.

A kada ste počeli da pišete za *Magyar Szó* '72. i dobili taj stalan posao, kakva je bila situacija u kolektivu po pitanju broja žena i muškaraca, posebno kada je reč o uredničkom poslu?

Urednici su uglavnom bili muškarci. Tu i tamo jedna ili dve žene, ali muškarci su dominirali i među novinarima, kao i kod nas početnika, odnosno pripravnika, mada se tada već polako menjala situacija. Sećam se onda je još desk vrvio od ljudi, a danas je skoro prazan. U ono vreme je bilo sasvim drugačije.

A kasnije u drugoj fazi novinarskog rada?

Polako sve se promenilo. Često sam razmišljala šta može biti uzrok, ali samo slutim odgovore. Vi koji ste u ovim godinama aktivniji i pratite situaciju, verovatno imate pregledniju sliku zbog čega se menja rodni sastav medija? Olako bi se još i moglo reći da je dobro u onom smislu da veći broj žena ima šansu da se afirmiše, pravi uzroci međutim sigurno su dublji. Moguće je i što je slabije plaćen posao, mada nisam sigurna. Mora biti još nešto pored toga, analize će nas vremenom približiti odgovoru. Za sada činjenica je da se menja sastav zaposlenih u novinarstvu u korist našeg pola.

A pomenuli ste da ste prolazili kroz neke kurseve, da su iskusnije kolege pomagale, ko je organizovao te kurseve?

Redakcija *Magyar Szó-a* dugi niz godina smatralo se, simbolično, kolevkom mađarskih medija. Mnogi mladi novinari su ovde izučili „zanat“ započeli karijeru i posle nastavili u nedeljnim novinama, na radiju ili na televiziji. Ta praktična obuka u mnogome je olakšala naš rad, naročito što se tiče novinarskih žanrova, gradacije raznih tekstova od vesti, informacije, crtice, komentara, feljtona, kao i stila, jezika, čak i pravopisa. Bilo nam je čast da možemo biti polaznici novinarske škole, što je naša redakcija redovno organizovala tokom više godina. Time je na neki način bila premoštena praznina između potreba novina i „Mađarske katedre“, jer uprkos pokušaja, nije otvoren odsek za žurnalistiku. Ja sam novinarsku školu završila 1972. godine. Skripte Novinarske škole Novinarskog saveza Mađarske što smo dobijali ja sam dala povezati u tri toma. Ponekad prelistam i danas. Setih se citata našeg pesnika Đule Revickya (Gyula, Reviczky), u slobodnom prevodu glasi: „Čovek dok živi

osta đak/Lekciju svoju sve do groba uči/Neprestano teže od starog. („Diák marad az ember, amíg él./Leckéjét a sírig tanulja./Nehezebbet folyvást a réginél.“).

Naše objavljene a i neobjavljene tekstove redovno smo analizirali sa vrsnim lingvistom Žigmondom Kekom (Zsigmond, Keck), prvim glavnim urednikom našeg dnevnika i sa urednicima Jožefom Serenčešom (József, Szerencsés), Zoltanom Kalapišem (Zoltán, Kalapis), Gezom Vukovičem (Géza, Vukovics), Đerđom Savičem (György, Szavics), Gaborom Papom (Gábor, Papp), kasnije i sa Gizelom Sabo (Gizella, Szabó). Žigmond Kek se kasnije sve više posvećivao analizi mađarskog jezika, naročito novinarskog jezika, kao i tekstova, što je i objavljeno u više tomova pod njegovim pseudonimom Janoš Koša (János, Kossa). Kasnijim generacijama mladih novinara bile su organizovane pripravničke obuke. Urednici Geza Vukovič i Zoltan Kalapiš su zajedno napisali knjigu za početnike s naslovom *Újságírók kézikönyve (Priručnik za novinare, sp., Forum, 1989)*. Kako vidim, mladi novinari danas imaju drugačiji odnos prema zanatu, profesiji, malo je njih koji znaju za taj priručnik, a i okolnosti su se znatno promenili u novom veku, na pragu informacionog društva sa pojavom interneta... Vreme uvek učini svoje. Verovatno će se godinama kasnije sa iskustvom i njihov pogled na svet promeniti. Mi smo bili prinuđeni da budemo svestraniji od prvog koraka, mada ponekad i mimo toga smo osetili; da smo „bačeni u duboku vodu da bi naučili plivati“. Pre ili uoči nekog ozbiljnijeg događaja, teme, intervjuja, trebali smo se pripremati u dogovoru sa urednikom. A i pored toga sam se našla povremeno u nepredviđenoj situaciji, kao što sam spomenula, na primer, na tom roditeljskom sastanku... (smeh).

A kada se ponovo vraćate u *Magyar Szó* to je početak devedesetih i vrlo krizne godine u našem društvu?

Da. Kao što sam rekla, vratila sam se '89. godine. Posle mamine iznenadne smrti to proleće nikada neću zaboraviti. Nismo se ni mogli iskreno radovati novom stanu. Shvatiti lomove u društvu, povezati – u ono vreme prosto nije se ni moglo – uzroke i uzročnosti. Lančane demonstracije širom zemlje dovele su do ratnih sukoba, raspada zemlje... To smo izuzetno teško preživeli i u porodici i u širem okruženju. Tragovi su prisutni u mojim napisima, člancima.

A s druge strane vi imate malu decu?

Dodatno i to. Stariji sin je išao u peti razred, mlađi krenuo u prvi razred osnovne škole. Mama umire te burne jeseni u novembru. Roditelji supruga, Karolja, već nisu bili živi. Taj period je bio izuzetno težak. Sinovi, dok nisu krenuli u školu, išli su u obdanište, a kasnije posle nastave u dnevni boravak. Tokom zime često su tata i mama boravila kod nas, dobro je došla njihova pomoć, mada su deca i onda išla u obdanište, tata ih je vodio. Nismo hteli da remetimo ničiji sistematski uhodani dnevni red, što su nam i sinovi naučili u svakodnevnom životu sa njihovim „obavezicama“. Njihovo

prisustvo je puno značilo, naročito meni. Mama mi je pripomagala u domaćinstvu, uglavnom u kuvanju, peglanju. Bilo nam je tesno u nekomfornom malom stanu od 44 kvadrata, gde smo 12 godina živeli. Jedna naša poslovice doslovce prevedena glasi; „Mnogo dobrih ljudi može stati u mali prostor“. Kada smo ovaj stan napokon uspeli da obezbedimo, mislila sam da će sad sve biti znatno drugačije, uslovi će nam biti sasvim drugačiji, celu zimu mogu kod nas prezimiti, loženje, grejanje više neće biti problem... Nekoliko meseci kasnije tuga je ophrvla našu porodicu, U '88. godini, posle „jogurt revolucije“, mama umire u novembru... Tata je bio često kod nas, pokušali smo zajedno prebroditi sve poteškoće što je nemilosrdno vreme donelo...

Sami smo se organizovali oko vođenja domaćinstva, podelili poslove, ja kućnu pomoćnicu nikada nisam imala. Nisam ni osetila potrebu, tako sam učena u detinjstvu. To učenje je bilo prilično tradicionalno, kako sam već i spomenula. Možete i sami proceniti iz toga kako je živela naša, odnosno prosečna porodica na selu. Zimnica je stavljana, ja i dan-danas kuvam pekmeze, stavljam voće u tegle, kuvam paradajz. Tako planiram da zlu ne trebalo možemo dodatno još jednu godinu izvući sa „zlatnim rezervama“ u špajzu. Znači tako smo organizovali svakodnevni život naše porodice da i deca urade delić posla, na primer, spremanja, pomaganje u kuhinji, ne u onolikoj meri koliko smo mi to radili, ali da se privikavaju na one obaveze što treba čovek prvenstveno zbog sebe da uradi.

Takav odnos prema svakodnevici nametnuo je složeniji ritam u mom radu od planiranja pa do predaje rukopisa. Nije bilo jednostavno uklopiti sve, ali trudila sam se da što više sistematizujem svoju „ličnu radnu metodiku“. Kad god je bilo moguće već na samom događaju, naročito na sastancima, počela sam da pišem članak, zato sam imala kod sebe dve beležnice, u prvu sam pravila beleške, a druga je bila namenjena tekstu za objavljivanje. Navike su se mnogo promenile u poslednjim godinama. Danas novinari, na sastancima, informativnim i drugim događajima, pretežno uzimaju izjave učesnika. Mi smo morali, to nam je bio redakcijski zadatak da ostanemo do kraja, kako bi imali kompletnu informaciju i o onome što je na kraju odlučeno. Za mene je bilo najteže napraviti uvod, odnosno da izvučem srž. Potrebu za tim su naglašavali i urednici. Učili su nas da najbitnijim rečima započinjemo tekst i na osnovu toga ga dalje gradimo. Često sam uspevala skoro završiti članak na licu mesta, stigavši u redakciju po potrebi sam korigovala i diktirala. U ono vreme čak je i daktilo-biro postojao. Danas ni toga nema, novinari sami unose tekstove u kompjuter, tehnika je učinila svoje.

Tekstove, npr. komentara, uvodnika, reportaža, itd. što je zahtevalo više vremena uglavnom sam uveče pisala kada bi deca legla, a tokom dana u mislima, u glavi sam počela sastavljati dok sam završavala ručak ili radila nešto u stanu... Danas mi je to teže izvodljivo, ipak godine su učinile svoje. Sad kad pišem, godi mi da to činim u manje „dinamičnom“ okruženju.

A koliko ste imali vremena za sebe, svoje neko slobodno vreme?

Malo, relativno malo. Ono što mi je jako žao, a verovatno i deca osećaju; zajedno porodično nikad nismo išli na letovanje. Išli smo u posete rodbini. Pređa mnom je bio uzor stric, njegovo učenje

da čovek prvenstveno treba da obezbedi životne uslove sebi i svojoj porodici. Istinski sam želela tako činiti; obezbediti takve uslove kakve nisam imala kod kuće. U tome je prošao skoro čitav moj radni vek... Na letovanju smo bili jednom, '76. godine sa našim kumovima iz Sarajeva. To je posebna priča, i dan-danas sam vezana za Sarajevo. Te godine zajedno sa njima, sa njihovim sinom i ćerkicom, u jednom porodičnom šatoru smo letovali u Baškoj vodi. Naši sinovi su išli sa obdaništem ili sa školom. Karči, stariji sin je sa suprugovom sestrom od strica bio prvi put na moru. Ona je učiteljica sada već u penziji u Staroj Moravici, uvek je vodila svoje đake i porodicu, tako da je naš sin bio u rodbinskom okruženju. Opština Bačka Topola imala je letovalište u Orebiću na poluostrvu Pelješac, na divnom mestu. Mlađi sin slušajući bratovljeve doživljaje, čeznuo je za morem. Čim se ukazala prilika u njegovom obdaništu, odmah se prijavio. Sutradan kada ga je otac vodio u obdanište, vaspitačica ga je pitala da li Gabi stvarno ide na more? „Ako se on prijavio, onda to ozbiljno misli“, potvrdio je sa osmehom moj suprug. Naučili smo, ako Gabi nešto istrajno ponavlja, to će i učiniti. Sve je već bilo organizovano da obdaništu sa Trga Kamenskog pripada nulta grupa na Ostrvu života gde je Predškolska ustanova „Radosno detinjstvo“ imalo odmaralište. To bi bilo Gabijevo prvo letovanje. Iznenada je otkazana nulta grupa, jer nisu završili obnovu objekta. I plač, on je bio nepokolebljiv, i dalje je želeo da ide na more. Jednog dana njegova vaspitačica telefonira da se sa Limana javila jedna vaspitačica da ima jedno mesto i ako želi neko od dece, treba odmah da se potvrdi, rekavši da je mislila na nas. Imali smo svega četiri dana da odlučimo. Ja sam se dvoumila zbog nepoznatih okolnosti, dok njegov otac nije želeo da mu pokvari raspoloženje pa je rekao; „Nema druge, pustimo ga.“. Naš mlađi sin je maltene samo nedelju dana proveo sa tom sh grupom. Pre polaska na more zove me vaspitačica, mislim da se zvala Slavica Selaković, da će imati roditeljski sastanak i da povedem malog sa sobom na roditeljski sastanak. On je već nekoliko dana išao sa tom grupom i bio je presretan. I sad mi je pred očima taj prizor u predivnoj novoj sredini na Limanu kako sedim sa njim među roditeljima. U jednom trenutku neki od roditelja su zapalili cigaretu, onda se još smelo pušiti i u takvim institucijama. Vaspitačica da spasi situaciju, kako pepeljare nije bilo, kaže Gabiju da će na hodniku naći na stočiću tacnice od crne kafe i da donese nekoliko, da će to poslužiti kao pepeljara. Nisam mogla pretpostaviti koliko i šta je razumeo od tog. U ono vreme živeli smo u starom delu grada u blizini obdaništa na Trgu Kamenskog, gde je bilo odvojeno odeljenje na srpskohrvatskom i mađarskom jeziku sa malim lepim dvorištem. Tada sam shvatila da je to velika prednost jer su se deca zajedno igrala bez obzira nato što su bila odvojena po nastavnim grupama. Setila sam se mog detinjstva, našeg igranja na ulici, igranja na dvorištima, kako smo i svi mi neprimetno, koliko toliko, uzajamno naučili jezik komšijske dece. Kažem u sebi: „Sine, ako ćeš ovaj problem rešiti, ja ću te slobodno pustiti sa vaspitačicom na more. A vaspitačica je vodila svoje dvoje dece koji su učili fakultativno mađarski jezik kao jezik sredine, pa mi je rekla: „Nekako ćemo se sporazumeti“. Uzdisala sam kada sam ugledala Gabija kako donosi te tacnice od crne kafe i time je rešio problem i otišao na more. Ne znam da li možemo danas naići na takve primere koji bi toliko puno značili u čovekovom

životu. Mislim da smo, na neki način, uspeli, mada su deca sigurno nešto i trpela zbog naših svakodnevnih obaveza.

A da li je vaš muž podržavao vaš posao?

Da, da. Štaviše on je stručno lice, bavio se tehnikom i prilično je realista, ponekad je isuviše kritičan što malo i boli, ali kad to prođe, onda shvatim da je sve to bilo u dobroj nameri. Podržavao me na svoj način, naglašavajući niz mogućih alternativa i da računam i sa posledicama. Inače, dobro je procenio u našem odnosu da sam ja ta koju treba više gurati u život da reši probleme, tako je to i dan-danas, mada mi ponekad teško pada, ima trenutaka kada se osećam da sam jako sama. U takvim situacijama najradije bi čitala ili pisala. S malom ironijom; to je i najjeftinije. Pre devedesetih godina često smo išli u pozorište, nije bilo veliko materijalno opterećenje. Zbog objektivnih, kasnije i porodičnih okolnosti polako smo se odvikli od tog lepog običaja, a nemamo ni želju, naročito suprug... Zahvalna sam mu što me podržava i u tome da sam i nakon penzije ostala aktivna u onim civilnim organizacijama u kojima sam bila i pre.

Puno sam zahvalna i profesorki dr Svenki Savić da sam sa prvom generacijom započela Ženske studije, a završni rad, na njen predlog, sastavila sam iz mojih članaka, pisanim o antiratnim, mirovnim, ljudskim, pravnim, humanitarnim, socijalnim temama. Baš iz te oblasti gde sam i danas aktivna, istina ne u tolikoj meri kao pre. Prvenstveno mislim na Žene u crnom ili na neke, meni bliske događaje u Novom Sadu, u Vojvodini, u Beogradu, gde me još zovu. Redovno me pozivaju i na Ekumenski forum hrišćanskih žena Evrope. U Novom Sadu je prilično aktivan taj Forum. Ove godine sam prisustvovala jednom evropskom ekumenskom skupu u Majncu, nedavno smo bili na Ohridu na jednom međunarodnom seminaru. Radovala sam se što me nisu zaboravili, a i zbog toga što nikada pre nisam bila na Ohridu. S druge strane, takve retke prilike me malo istrgnu iz svakodnevnih kućnih obaveza... Dođe mi kao melem na dušu što mogu malo da i ja pobegnem, da posvetim malo vremena sebi... (uzdah)

Kako vidite položaj žene u društvu danas a kakav je bio tih godina kada ste vi počinjali novinarsku karijeru i kada ste zasnovali i porodicu? Da li postoje razlike?

Organizovanost, po mom mišljenju, bila je drugačija, da li je to bilo po zadatku, da li je tako funkcionisao sistem i društvo – vreme sve više potvrđuje. Ako krenemo od posle rata sa AFŽ-om, Crvenim krstom, delimično Socijalističkim savezom, tu su uglavnom žene bile aktivne. Sličan je položaj seoskih žena, barem što se tiče društvenog života žena na selu. Dan žena je proslavljan na razne načine od zabavišta, škole, ustanove, fabrike, itd. Polazim od primera našeg mesta Stare Moravice gde su svake godine uglavnom žene u Crvenom krstu održavale i organizovale priredbu u

pozorištu, bal u velikoj gostioni. Mislim da iz današnjeg aspekta nije ni toliko bitno da li su to činile po zadatku u jednopartijskom sistemu, već da je funkcionisalo.

Demokratskim promenama u društvu posle izvesne praznine polako se rađaju novi oblici organizovanosti žena. Osnivaju se civilne organizacije, ženska preduzetništva, formira se Zavod za ravnopravnost polova, čak i pri Izvršnom veću i Skupštini Vojvodine postoje razni projekti, programi za ženski angažman, institucionalno se podržava poslovno povezivanje žena koje žive u ruralnim područjima kao i osnivanje seoskih ženskih udruženja. Mišljenja sam da više samoinicijativnosti u društvu i u politici treba da pokažu obrazovane žene, znam da se time menjaju ili treba da se promene i odnosi u porodici.

Da li mislite da su time što su osvojile određena mesta a s druge strane su ostali i tradicionalni odnosi pa je na njima i porodica i kuća, žene dobile još jednu obavezu.

Društveni angažman je svakako dodatna obaveza, zato što su tradicionalne obaveze u porodici uglavnom ostale. Jedan je od razloga što mlade žene tako teško osnivaju porodicu ili što tako brzo dolazi do razvoda, do raspada mlade porodice, što radije same nastavljaju život, čak i vaspitanje deteta. Takav način života podržati ne mogu, ako polazimo od toga da je porodica najmanja ćelija društva. Promene u društvu su neizbežne, ali globalno gledano neoliberalni sistem nameće svoj način života kod mladih, i čini svoje, pretežno u negativnom smislu.

Vrativši se Vašem pitanju vidimo i pozitivne tendencije da žene budu više zastupljene u parlamentu gde se odlučuje o najbitnijim pitanjima. Ima partija koje poštuju zahteve žena da na izbornim listama barem trećina predloženih kandidata budu žene. Već je i to nešto više od onog što je bilo, bez obzira na to što nakon izbora promene u rodnom sastavu poslanika nisu uočljive. Znači mogućnost je data samo zavisi kako da oživi. Smatram da su za to dobrim delom odgovorne i partije.

Jedan od pokazatelja rodne ravnopravnosti jeste rodno osetljiv jezik. Koliko se u mađarskom jeziku koristi i na koji način?

U mađarskom jeziku gramatika kao što znate ne označava konkretno rodove. Pri učenju jezika to može predstavljati problem kod onih jezika koji nemaju rodove, npr. finskog, estonskog, turskog, kineskog, japanskog, itd. Znači i za one koje govore rodno osetljivim jezikom i žele da nauče jezik koji gramatički ne beleži rodove, a i recipročno. To dokazuje i moje znanje gramatike, rodova srpskog jezika. Ranije ni u sh jeziku nije u svakom slučaju bio naglašen rod, primera radi kod nekih imenica, kod naslovljavanja. Muški rod je dominirao, sada krivom crtom treba označiti rodne razlike u duhu rodne ravnopravnosti, kako je to i naučno dokazala profesorka Svenka Savić. Sa tog gledišta u mađarskom jeziku nije potrebno u svakom slučaju „prisilno“ upotrebiti rodne razlike, mislim na neka zanimanja/profesije, na primer: sekretar redakcije. Teško mi pada da izgovorim reč; sekretarica

redakcije. Sve naše sekretarice redakcije smatrala sam koleginicama, nisam bila usamljena u tome, bile su duša redakcije. Svesna sam i toga da u rodno osetljivim jezicima upotreba rodne ravnopravnosti u govoru i u pisanje ima sasvim druge dimenzije. Profesorka Savić mnogo je uložila da to oživi naročito u stručnom i naučnom životu jer prvo u svesti ljudi treba da se promeni ta navika. Slušajući jezičare sigurno su na mestu nastojanja, jer upotrebom rodne ravnopravnosti menja se položaj žena u društvu.

A da li, ipak, i u mađarskom jeziku postoji način da se ukaže da je to žena?

Da, postoji način, u stvari pitanje je poređenja u samom tekstu, govoru, uočava se iz gramatičkih dopuna, spominje se ime. Uglavnom vidi se iz teksta da se radi o ženama. Iznenadili ste me ovim pitanjem, razmišljam, vizuelno zamišljam jedan tekst... Rodno-gramatičko odsustvo iz jednog jezika nije odraz rodne neutralnosti u jeziku, u širem smislu, u društvu. U poslednjim desetlećima mnogi lingvisti naučnici se bave ovim pitanjima. Na aktuelnost ukazuju i studije koje su objavljene u izdanju serije *Gender Across Languages; The Linguistic Representation of Women and Men* (Hellinger & Bussman, 2001–2003) u više tomova. Prva studija je objavljena o turskom jeziku (Braun, 2001), druga o finskom (Engelberg, 2002), treća o kineskom (Zhang, 2002), četvrta o japanskom (Shibamoto-Smith, 2003). Skoro nakon jedne decenije, 2014. godine je objavljen i naučni rad o mađarskom jeziku, iz pera profesorke komparativne književnosti i lingvistike Lujze O. Vašvari (Louise O. Vasvári.), na Univerzitetu Stony Brook u Njujorku.

A kako vidite novinarstvo danas?

Agresivnije je novinarstvo danas nego u naše doba i mislim da je malo „nemilosrdnije“, sa time se nikako ne mogu pomiriti. Bez obzira na to što se toliko promenilo sve oko nas u društvu, pa i sa pojavom kompjutera, interneta, uopšte tehnikom, ipak, ljudskost bi morala da ostane, naravno sa htenjima za objektivnim informisanjem. Ponovo se setim našeg čika Žakija da „dobar novinar može biti samo dobar čovek“. Sa ovim agresivna senzacionalna nastojanja u novinarstvu nikako ne mogu ići zajedno. To je dobrim delom posledica globalizacije, preuzetih negativnih primera/strujanja sa Zapada. Setim se, koliko smo lepo mislili o tom zapadnom svetu pre pada Berlinskog zida... U našim krajevima drugačije se živelo, jednopartijski sistem izgradio je sopstveni totalitarizam sa svim posledicama, ali da ne ulazim u tu temu. Sa čežnjom smo gledali „preko zida“ i kada se srušio, odjednom smo počeli shvatati da nije ni tako „ružičasto“ kako nam se činilo. Pokušala sam o tome govoriti i u Majncu. Tema je bila; Naša budućnost kakvu želimo – Život naspram uništenja! (Die Zukunft die wir meinen – Leben statt Zerstörung!). Više nas se složilo da treba da nastojimo da zajedno izgradimo takvu kulturu življenja u celoj Evropi koja će još više približiti ljude koji u njoj žive. Mišljenja sam bila da u početku nisu ni shvatili svi – čast izuzecima koji su slično kao ja, došli iz

neke srednjoevropske zemlje – šta želim time reći da uglavnom sve zavisi od odnosa prvenstveno ekonomsko razvijenih zapadnih država prema nama, manje razvijenim ili nerazvijenim zemljama sa socijalnim problemima. Grčka je bila u prvom planu i na osnovu toga je i tema razrađena. Osećala sam potrebu da kažem da dok je taj odnos podređen potrebama zapadnih zemalja, ne možemo govoriti o ravnopravnom položaju ostalih zemalja ni pri „kvazi okruglom stolu“. Uporedni a ne podređeni pogled bi trebalo da dolazi do izražaja u svakom, naročito u socijalnom pogledu. Posebne programe zajedno bi trebalo izraditi u svetu rada jer svi mladi nezaposleni stručnjaci, radnici iz ovih krajeva ne mogu otići na Zapad u nadi za većim i boljim parčedom hleba. Na neki način trebalo bi obezbediti mogućnosti da u zavičaju obezbede sebi i porodici život dostojan čoveka. Sve to zajedno, kao i socijalni program, tada bi, barem mislim, na drugačiji način funkcionisalo. To bi se odnosilo na sve zemlje, bilo da su u ili van Unije, bez obzira na to što nisu na tom ekonomskom nivou. Neki su me malo čudno slušali, ali neki su ipak primetili iz tog „razvijenog sveta“ da je interesantno to viđenje situacije. Treba samo da uporedimo kako i koliko je plaćen najjednostavniji rad, na primer, u Nemačkoj ili u Švedskoj i kod nas, tada se da uočiti razlika i zašto su neizbežne promene u pogledima.

A da li ste nekad zažalili što ste počeli da se bavite novinarstvom?

Ne, nisam. Kada sam napokon mogla da biram, za likovno opredeljenje bilo je prekasno. Nakon završetka osnovne škole kad već nisam mogla birati ono što mi je bilo drago i na prvom mestu, sve više i više sam se približila književnosti, tako da je bilo prirodno da sam upisala mađarski jezik i književnost. Nisam zažalila jer sam zavolela odgovorno novinarstvo koje smatram profesijom, volim slušati ljude, njihove životne priče. Svaka reč u medijima ima svoj život što znači da povlači sa sobom odgovornost. Suočila sam se sa time višestruko kako sam se vratila u novinarstvo posle „*jogurt revolucije*“, prilikom izbijanja ratnih sukoba, bombardovanja, mada na ovo gledam kao na posledicu nakon uzroka. Prvenstveno treba se suočiti sa time šta je dovelo do bombardovanja? Iz tog aspekta čitav problem se javlja u drugačijoj vizuri. Naspram svega, nama je ovo podneblje bilo i za vreme bombardovanja zavičaj... Šta je to meni značilo '99, vidi se iz sledećeg primera. U maju pred kraj bombardovanja bila sam sa jednom novosadskom ekumenskom grupom u partner gradu Novog Sada, u Dortmundu. Iz grupe samo ja nisam imala nemačku godišnju vizu, po to sam morala ići u Budimpeštu, veoma teško sam je dobila, da ne ulazim u detalje. Radije bi opisala šta sam osećala pri povratku. Do Budimpešte smo putovali avionom, odatle kombijem za Novi Sad. Kada smo u kasnu noć prešli našu granicu, uzdisala sam; napokon stigli smo kući... U neizvesnost, oko nas je skoro mrtva tišina, jedini smo na graničnom prelazu. Iz daleka vidimo kako ciljaju avione, te svetleće tačkice čine maltene jednu liniju na zvezdanom nebu... Pomislih na porodicu koja mi je kod kuće. Dok smo bili u Dortmundu, slušali i gledali smo vesti, posmatrala sam ljude kako, za razliku od nas, na drugi način preživljavaju istu tu situaciju. Mislila sam tada u sebi kako bih volela biti kod kuće, zajedno sa svojim najmilijima bez obzira na to što je bombardovanje. A kada smo prešli granicu, moja prva misao

je bila; da sam stigla kući gde bombarduju naš zavičaj. Često smo ponavljali tamo na naprednom Zapadu da svet još nije stvorio „mirovnu bombu“ jer bomba nije rešenje bez obzira što su znani uzroci, da nasilje samo rađa nasilje i onda tu nema kraja. Moje utiske sam i napisala u svojevrsnom putopisu koji je objavljena u 17 nastavaka. U uvodu sam opisala moja osećanja pri povratku u zavičaj, kako sam stigla kući, gde je neizvesnost, gde je pitanje šta i kako sutra?

Pošto ste oboje bili zaposleni u medijima, da li vaše neko bliže okruženje čine ljudi iz profesije ili je to neki drugi krug ljudi?

Zavisi na koji period mislim, pre '96. godine u našem bližem okruženju – pored šire obitelji – bile su uglavnom kolege sa televizije, radija, iz novina i sa fakulteta. Zbog porodične situacije posle te godine postepeno se menja naš društveni život. Ja sam se više družila sa mojim prijateljima nego suprug. Na neki način je i razumljivo jer pored redakcije uključila sam se u rad civilnih organizacija tako da sam došla u kontakt i sa drugim ljudima. Moja najbolja drugarica, kolegunica, započela je rad u našem dnevniku, kasnije, bila je asistentkinja na Mađarskoj katedri, na moju veliku tugu prerano je preminula. Svi mi koji smo se družili do „demokratskih“ promena bili smo uglavnom iz kruga sa fakulteta, a bili zaposleni na različitim mestima, uglavnom u medijima. Zajedno smo odlazili u pozorište, na izložbe i druge kulturne manifestacije. Naravno, u ono vreme i porodično. Kako se sa tranzicionim promenama menja, na lošije, naša materijalna situacija, tako se sužavaju i naše mogućnosti. Sve ima svoju cenu, pa i promene. Neki početak demokratskih promena računaju od 21. februara 1997. godine, kada je gradonačelnik Beograda Zoran Đinđić skinuo petokraku sa Skupštine grada Beograda, dok drugi od 5. oktobra 2000. godine... Sve je relativno.

Kako se promenila situacija u našem porodičnom život, to se odrazilo i na naše bliže okruženje. Pri tom se moj suprug zatvorio u sebe, teško ga je pogodilo sve to... Ne bih detaljnije o tome. Toliko ipak, odgovorno odrastanje (ne u smislu punoletstva) i osamostaljivanje u ovim nesigurnim vremenima ume da potraje. Polazeći od svoje situacije, trudim se da shvatim probleme mladih. Dok sam radila, tako sam se ophodila i prema mladim kolegama. Smatrala sam da ih treba pustiti da sami iskuse čaroliju pisanja, ali kada žele saslušati savete starijih kolega, da im budemo „prijaci“. I da osećaju da smo tu, a i da se raduju nečem što su sami stvorili. Taj odnos nije jednostavan u procesu profesionalnog sazrevanja čoveka. U svemu, pa i ovome; „Čovek je mera svih stvari“ – po Protagori.

U mom bližem okruženju su još prijatelji iz vazduhoplovstva, članice Udruženja žena letača Srbije, to sam htela još malopre da kažem. Interesantna je priča kako sam slučajno dospela do vazduhoplovstva, kako sam zavolela letenje, zahvaljujući svojoj otvorenosti, znatiželji. U Subotici u našoj školi su cirkularnim pismima nas čak informisali o svim događajima, što bi dežurni redari pročitali u svakom razredu. Jednog dana je pročitano obaveštenje Aerokluba „Ivan Sarić“. Mislila sam da je predavanje o vazduhoplovstvu i da će mi dobro doći za sastav koji je trebalo da priprelim za

čajanku i druženje đaka u internatu, s temom; „Na koje planete ćemo putovati?“ U aeroklubu sam shvatila da je reč o predavanju za nove članove padobranstva. Meni je to bio izazov, završila sam teorijsku i praktičnu obuku i postala padobranka. Napustila sam padobranstvo kad sam došla u Novi Sad... Ali ljubav prema letenju je ostala. Dosta sam i pisala o tom sportu i ostala aktivna u Udruženje žena letača Srbije.

A kako su vaši roditelji reagovali?

Jao, ne sećam se rado toga. Nisam bila još punoletna kada sam započela obuku padobranstva, pa je tata trebalo da potpiše pristanak... Za svaki vikend sam išla kući, tako je bilo i tom prilikom, unapred sam strepela od nedeljnog ručka. Taj događaj je imao poseban „ritual“, maltene bio je obavezan sve dok nismo izleteli iz porodičnog gnezda. Tata bi tom prilikom „izrecitovao“ šta smo dobro ili loše uradili tokom nedelje... Zaricala sam se da u mom porodičnom životu tako nešto ne može da se dešava pri obroku, i da neću zagorčavati apetit svojoj deci.

Tata je te nedelje bio neobično ćutljiv, dugo gledao na štampani papir, pa tiho rekao: „Nama će biti teže ako ti se nešto desi i ti dospeš u rolštul nego da umreš“, ali je potpisao. (osmeh).

A kako su roditelji reagovali kad ste odlučili da se bavite novinarstvom?

Nisu branili, štaviše tata je voleo da sam se odlučila za taj poziv, više me je hrabrio i podržavao od mame, možda je to i razumljivo. Tata je sa velikim interesovanjem pratio čak i moje prve pokušaje što su bili objavljeni još u dečjem listu, a i kasnije kada sam već pisala o ozbiljnijim temama. Tata je '91. dan pre nove godine preminuo, šest meseci posle brata, miris baruta već se uveliko osećao u vazduhu... Mislim da je tata bio ponosan, a i mama je sa strepnjama duboko u svojoj duši, ipak, priznala ispravnost moga nastojanja, i pomirila se kad je doživela rađanje svojih unuka, radovala se njihovom odrastanju jedanaest godina. Bilo šta da uradi ili ostvari čovek u svom životu, skoro ništa lepše nema od tog kad može da se divi rascvetavanju sopstvenog porodičnog stabla.

Z. R. (1949), Novi Sad

Možete se predstaviti:

Ja sam Z. R., rođena 22. januara 1949. godine u Novom Sadu. Potičem iz srednjeg građanskog staleža. U Novom Sadu sam završila Zmajevu gimnaziju i Odsek jugoslovenske književnosti na Filozofskom fakultetu.

Da li imate brata, sestru?

Ne, ja sam jedinica.

Kakva su vaša sećanja na detinjstvo?

Dok je trajalo, verovala sam da je bilo srećno. Da li je to neka mistifikacija, jer nisam znala šta znači kada nisi srećan, ali zaista mi se čini da je to najbolji period mog života. Ne u smislu nekakve apstraktne sreće, već bezbrižnosti, sigurnosti ili je to iluzija o svakom detinjstvu.

U koju osnovnu školu ste išli?

Iz mešovitog sam braka, majka je Mađarica, tada smo živeli na Detelinari, gde sam krenula u dvojezičnu školu. Od petog razreda sam išla u Osnovnu školu „Petar Petrović Njegoš“, koje više nema, bila je tamo gde je danas Gimnazija „Svetozar Marković“ u Njegoševoj ulici. U Zmajevoj gimnaziji sam bila društveno-jezički smer. I u gimnaziju i na fakultet sam se upisala bez prijemnog ispita.

Da li je majka radila kada ste bili mali?

Jeste.

Ko vas je čuvao?

U ranijoj fazi na Detelinari, rasla sam u mađarskom okruženju, čuvala me je baka, a posle sam uglavnom bila samostalna.

Rekli ste da je majka Mađarica, da li znate mađarski?

Da, znam mađarski, dvojezična sam. Moj otac je Srbijanac iz Čačka, koji teško „lomi“ jezik i na srpskim akcentima, a kamoli na mađarskim umlautima, ali se jako trudio da nas razume, čak da progovori. Moja baka nije znala, ili je jedva znala srpski, dok nije stigao zet u kuću. Sećam se da je kupovala subotičke novine *Het nap* na mađarskom i da me je pitala šta znače reči na srpskom i ispisivala ih iznad mađarskog teksta. Meni je to bilo čudno, a njeno objašnjenje je bilo da ako „neko imaš u kući ko ne zna tvoj jezik, moraš da naučiš njegov“.

Kakva su sećanja na srednju školu, gimnaziju, na te školske dane?

Išla sam u žensko odeljenje gimnazije i čini mi se, bez obzira na to što su tada već počele razne posttinejdžerske tenzije ženskog tipa, da smo bile koherentna zajednica. Evo, za koju godinu će i 50. godina mature i mnoge od nas smo još u kontaktu. Profesori su uglavnom već tada bili generacija pred penzijom, ali nekog većeg sukoba generacija, sem uobičajenih nesporazuma i dažkih nestašluka, nije bilo, bar ne da se pamte do danas. Odnos „ex katedra“ kao da je bio manje „protokolaran“. I jedinice su bile, čini mi se, zaslužene, nikako odmazda za nešto van gradiva.

Kako ste se odlučili da studirate književnost?

Sad mi se čini da je to u neku ruku bila linija manjeg otpora, rasla sam među knjigama. Moj otac je bio „knjigoljubac“, u našoj kući je bilo mnogo knjiga koje sam ja kao dete po bojama slagala na police. Sećam se, Mopasan je bio roza, Zola, recimo, tamnoplav... Kasnije sam pamtila naslove, još kasnije, počela sam da ih čitam. Zatim, taj fakultet je bio u Novom Sadu, u mojoj generaciji je bilo retko, ali i hrabro istovremeno, studirati „na strani“.

Da li su očekivanja od studija bila ispunjena, kako pamтите te studijske dane, profesore?

Počelo je sa priličnim razočarenjem. Sećam se da me nije razočarala Srednjovekovna književnost, koja je bila interesantna zbog dotle nepoznatog štiva i prijemčive interpretacije profesorke Jelke Ređep, ali je Teorija književnosti bila krajnje formalizovana sa skolastičkim teorijama devetnaestog veka. Mislila sam da ćemo saznavati strategije i alhemije čitanja i pisanja, upoznavati nama dotle nedostupnu literaturu, na primer, a bila je to banalizovana analiza književnog teksta, od toga da „pogodiš“ da li je ispitno pitanje poezija ili proza, što su studenti najčešće procenjivali po tehničkoj strukturi, a ne poetici i duhu teksta.

Htela sam i da napustim studije, ali nisam imala alternativu. Bila sam dobar student, ali je to bilo nekako štreberski, što ja u suštini, valjda i jesam, tako ispunjavam, čini mi se, sve obaveze... „Sistem se otvorio“ na Svetskoj književnosti kod profesora Sretena Marića. I profesorica Milka Ivić, lingvistkinja, imala je taj drukčiji, aktivirajući pristup. Sećam se kako je profesor Marić „pristupio“ jednom kolegi, inače slabijem studentu, koji se odvažio da u prvom roku, skoro jedini iz generacije, izađe na ispit kod njega. Odvažan kolega dobije šansu da bira oblast, ali on, zbunjen, ćuti. Profesor mu ponudi ruske realiste, a kad kolega i to odćuti dobije *Anu Karenjinu*. Dugo ćutanje, a zatim potpitanje: „Da li bi u tvom selu oprostili grešnici kao što je Ana Karenjina?“ Kolega, iz prve: „U mojem ne bi, ne znam u vašem“. Pročitao si, ohrabri ga Marić i upiše šesticu... Na završnim godinama smo na drukčiji, tada nov način, tumačili srpske realiste kod profesora Dragiše Živkovića čiji su *Evropski okviri srpske književnosti* upravo bili objavljeni. Diplomski se tada polagao iz četiri različite oblasti, četiri ispita, kod četvorice profesora, mislim, da je čak bilo i u istom danu. Sećam se da se Savremena književnost završavala Andrićem. Ali me sve to nije odvojilo od literature, naprotiv.

Koje godine ste upisali fakultet?

1967.

A završili ste u roku?

Sedamdeset druge, a 71. u decembru sam se zaposlila u *Radio Novom Sadu*, posle kraćeg honorarisanja, kad sam diplomirala, dobila sam radnu knjižicu.

Da li je na vašim studijama bilo više koleginica ili kolega?

Više koleginica, ali ne u onoj meri kao kada je moj sin '95 upisao, čini mi se tada Srpsku ili Komparativnu književnost. Tada je sigurno sedamdeset odsto bilo devojaka. U vreme mog studiranja nije se ta „ženska karakteristika“ doživljavala pežorativno, dok se kasnije, sa sve većom afirmacijom egzaktnih fakultetskih disciplina i to događalo.

Što se tiče druženja mimo predavanja, ispita, da li ste imali dobro društvo tokom studiranja?

Bilo je, negde oko četrdeset odsto studenata van Novog Sada, iz Bosne, Hrvatske, uže Srbije, dok su iz Vojvodine, recimo mnogi iz Zrenjanina, studirali književnost u Beogradu. Neka od tih prijateljstava i danas traju. Prepoznali smo u kolegama sa strane nešto što mi nismo posedovali ili usled „domicijalne razmaženosti“ toga nismo bili svesni. Neku vitalnost, istrajnost, možda zbog toga što su oni, ipak, teže prolazili kroz svoje studentske dane, bili su uglavnom „domci“. Nisam u to vreme osetila rodne, ali sam osetila socijalne razlike.

Imali ste podršku roditelja tokom studija?

Da, apsolutnu.

Kako kreće profesionalna karijera, kako se odlučujete za novinarstvo?

Odlučuje slučaj, kao i u većini životnih opredeljenja. Ja nisam od onih koji su stalno nešto piskarali, ništa nisam napisala sem obaveznih školskih i studentskih radova do novinarstva. I... „slučaj komedijant“ rekao bi Crnjanski. Mnogi iz moje generacije, sa studija, honorarno su radili u *Radio Novom Sadu*, pa sam im se pridružila, a i stanovala sam preko puta Radija. Počela sam u Gradskoj hronici. Prvi urednik mi je bio nenadmašan entuzijasta Pavle Janković Šole, prvi sektor – gradsko preduzeće Čistoća. Očekivala sam, u najmanju ruku da pišem književnu kritiku. Umesto toga sam biflala brošure o „strukтури otpada i sekundarnih sirovina“, a urednik me je oštro opomenuo da se kaže – đubre. Moj angažman na „đubretu“ je i ovekovečen. Prijatelj redakcije Karolj Seleš, poznati karikaturista i otac Monike Seleš, napravio bi za redakcijski zid karikaturu svakog novopridošlog novinara u *Novosadskoj hronici*. Na toj karikaturi ja virim iz kante za đubre. Ubrzo sam, valjda po afinitetu, počela da pratim kulturu, uglavnom pozorišni život. Postala sam urednik rubrike, ne kao

presedan, već kao tadašnja praksa da je većina urednika bila tih, dvadeset i nekih godina. Sećam se da smo jedne godine, bilo je to već na Televiziji, osvojili na nekom od jugoslovenskih televizijskih takmičenja prvu nagradu za TV Dnevnik i u novinama osvanuli kao najmlađa utrednička TV redakcija u (tadašnjoj) zemlji.

Vi ste 1971. godine počeli da radite?

U decembru '71 sam počela da radim na radiju, a '79. sam prešla na televiziju.

Na početku, kakav je vaš status bio?

Honorarni do diplomiranja, pa saradnički, pa urednički. U mojoj generaciji su tada svi imali diplome, ali samo su dvojica kolega završili Fakultet političkih nauka u Beogradu, a ostali su bili pravnici, profesori književnosti ili jezika.

Kakva je bila polna struktura, da li je bilo više novinarki, novinara?

Kad sam došla u *Radio Novi Sad* mislim da su svi urednici resora bili muškarci. Žene su se „probijale“ kasnije u emisijama za kulturu i gradskim rubrikama, ali se dobro sećam da je isticano kako *Radio Novi Sad* ima „jako dobrog ženskog skupštinskog izveštača“.

Vi ste iz književnosti došli u novinarstvo, kakva je bila podrška starijih kolega novinara u smislu dodatne edukacije i ulaska u novinarski posao?

Nas je bilo u redakciji Gradske hronike 12–14 novinara, pretežno novinarki, bili smo univerzalne neznalice za razliku od današnjeg trenda „univerzalnih sveznalica“. Međutim, ja nisam osetila, mislim da niko od kolega i koleginica iz tog vremena neće suprotno reći, neku veći surevnjivost od starijih kolega ili koleginica, sem ponekih primedbi tipa „Šta ako imaš fakultet!“ i „Šta hoćeš, juče si došao!“. Na televiziji je došlo do sukoba ne toliko generacija, koliko unutar generacije.

Otkud prelazak sa radija na televiziju?

Još dok je Televizija bila u osnivanju, ranih sedamdesetih, mnoge moje radijske kolege bile su stipendisti te kuće. Ja nisam i među poslednjima iz te generacije sam prešla na TV. Profesionalno mi je odgovarao radio i danas mi je blizak taj medij, ali je televizija bila izazov kojem nisam odolela. TV redakcija je u svakom smislu bila mlada, tek osnovana, pre toga je kratko vreme na *Novosadskoj televiziji* postojala samo Redakcija na mađarskom jeziku a prilozima za emisije na srpskom jeziku su se pravili u Beogradu. I u Redakciji na mađarskom jeziku su bile sve mlade kolege i naša saradnja je bila više nego profesionalna. Nije se tada ni primećivala ni osećala bilo kakva etnička, rodna, ni politička različitost.

Kako ste se snašli na televiziji, ta razlika u formatu u odnosu na radio?

Ja sam već radijske „offove“ dopunjavala sa mnogo glasova, zvukova, efekata. U emisiji posvećenoj poeziji „Utorkom u 16“ birala sam što atraktivnije „tonske podloge“. To me je, valjda, odvuklo ka trećoj dimenziji, slici. I to se dosta dobro primilo na televiziji, i kao mediju i u redakciji, uz najčešće primedbe što se ja sama „ne slikam“, tj. „ne pokazujem“ dovoljno kad nekog intervjuišem. Činilo mi se da je reakcija i mimika mog sagovornika na moje pitanje važnija od mog lika... Inače, na štampano novinarstvo sam se teže navikla, iako sam imala utisak dok sam radila za televiziju da patim od „viška reči“.

Kako je izgledao vaš radni dan?

Uglavnom je radni dan zavisio od radnih obaveza. Ja sam u Informativnom programu pratila kulturu, najčešće popodnevene i večernje događaje, ali sam bila obavezna i na jutarnjim sastancima. Svi smo bili i dežurni urednici popodnevnih i večernjih *Dnevnika*, ja sam bila urednik i *Hronika Sterijinog pozorja*. Moja dnevnička „šihla“ je bila subotom, po pretpostavci da je kulturnih događaja vikendom više nego političkih, što je i bilo tačno do tzv. „događanja naroda“ i mitingovanja, koji su se najčešće dešavali baš vikendom. Sećam se da nas je, među šestoro urednika *Dnevnika*, bilo tri kolegice i trojica kolega. Dakle ravnopravno, a tadašnje zajedničke, u celom bivšem YU prostoru nedeljne dnevnik, radili smo u parovima.

Gde vam je bilo lepše, u kulturi ili u informativnom programu, gde ste se prijatnije osećali?

To je dvostruki odnos, ja sam se sigurnije osećala u kulturi, ali u kulturi „dnevnog tipa“, a ne sporovoznih emisija. Imala sam ponude da pređem u sporovozne emisije iz kulture, ali je moj profesionalni nerv već bio razrađen za dnevne reakcije, a i mom temperamentu je odgovarala efikasnost i brzina „informativne“.

Da li je u to vreme bilo ideoloških pritisaka na novinare?

Jeste, bilo je ideoloških pritisaka koji su se na našoj novinarskoj koži direktno prvo osetili za vreme zabrane predstave Srpskog narodnog pozorišta *Golubnjača*. Po partijskim i redakcijskim sastancima su usledile tzv. diferencijacije, osuđivanje predstave (i autora) kao „protivdržavne“, ali moram da podsetim u vezi tog davnog slučaja da je naš Kolegijum „izborio“ od tadašnjeg glavnog urednika (i da mu je to bilo zamereno!) da komentaron, kao zajedničkim stavom, ne podrži zabranu predstave, jer „to ne donosi dobro ni pozorištu ni politici“. S druge strane, dok je Branko Ćopić bio u nekoj vrsti „ilegale“ posle objavljivanja *Jeretičke priče* na koju su se partijski i ostali nadležni više nego mrštili, bez problema mi je bio sagovornik u emisiji na temu satire. Neposredno posle toga je počela „vulgarizacija demokratije“, „presvlačenje košulja“ među novinarima, denuncijacije, prozivanja „izdajnika“...

Rekli ste da se u samoj redakciji nije osetila polna razlika među novinarima, a kakav je bio odnos urednika prema novinarkama?

U redakcijama se „rodna razlika“ nije osećala. Nije bila eksplicitna ni u odnosima urednika i novinara na toj osnovi, ali je menadžment, rukovodstvo medijsko, uglavnom bilo muško. Kad danas razmišljam o tome, padne mi napamet da među vlasnicima medija ne znam mnogo ili tek koju ženu. Dešavalo se da se novinarkama prebacuje „prekomerno“ bolovanje ili da se posle porođajnog odsustva ne vrate na svoje, nego, „niže“ radno mesto, ne po plati, već po profesionalnom angažmanu.

Do kada ostajete na televiziji?

Do sredine devedesetih. Javni servis je postao Miloševićev servis, *Novosadska televizija* kao da je prednjačila u tome. Nisam više bila ni urednik Kulturne rubrike i nisam uređivala *Dnevnik*. Jednog dana, bez bilo kakvog objašnjenja, nije emitovan *Dnevnik* iz novosadskog studija, a sutradan je počela da radi nova ekipa u kojoj nije bilo nikog od prethodnih urednika. Od spikera su se regrutovali novinari. *Hronike Sterijinog pozorja* su prešle u drugu redakciju. Tekstovi su nam pomno čitani. Sećam se da sam pisala o Šekspirovom *Kralju Liru* izvedenom na Petrovaradinskoj tvrđavi. Urednik *Dnevnika* je odneo tekst glavnom uredniku, a ovaj direktoru na čitanje. Tekst mi se vratio sa porukom da „crno ne čitam“. Prvo „crno“ je bilo da ostareli kralj deli kraljevstvo i cepa mapu svoje zemlje. Bilo je još mnogo „crnog“. Odbila sam da pročitam tekst i montiram rubriku. Niko se nije uzbuđivao zbog toga. Počeli su prinudni odmori, za koje su kandidati saznawali tako što im je tog meseca uskraćena „markica“ za autobus. Mislim da me je od prinudnog odmora spasao status samohrane majke. Kada je u Novom Sadu najavljena tribina o *Piscima u tranziciji*, (sećam se da je bila u organizaciji „opozicionog“ – režimskoj grupi iz Društva književnika Vojvodine opozicionog – udruženja pisaca K21) sa učesnicima Duškom Kovačevićem, Filipom Davidom, Vujicom Rešin Tucićem, Vladom Kopiclom, Ljiljanom Kaspar i drugim časnim imenima koji nisu pristali da ćute ili govore u prilog vlasti – nije mi odobren odlazak na taj događaj. Sutradan sam donela odluku o odlasku sa Televizije i prešla sam u *Našu Borbu*.

Koje je to godine bilo?

Jesen 1996. godine. *Naša Borba* je već, kao opoziciono glasilo, počela da kuburi sa vlastima i parama, moj prvi radni dan tamo je bio kada se u znak protesta pojavila prazna, tj. bela naslovna strana. Ostalo je istorija u kojoj tadašnji ministar informisanja, danas visokopozicioniran u aktuelnoj vlasti, „zatvara“ *Našu Borbu*. Bila sam bez posla jedno vreme. U međuvremenu smo – mislim na novinare iz vojvođanskih medija svih etničkih pripadnosti koji nisu pristali na novinarstvo *Odjeka i reagovanja* (kako se zvala devedesetih rubrika podrške vođi u *Politici*) – osnovali *Nezavisno društvo novinara Vojvodine* koji je izdavalo nedeljnik *Nezavisni vojvođanski list* za koji sam radila. Bio je to svojevrsni „pokret otpora“. Sećam se da smo za vreme NATO bombardovanja svakodnevno štampali i

delili biltene sa savetima i podrškom za dane bezumlja. Otvorili smo *Prozor* u Zmaj Jovinoj 4, svakovečernje javno „emitovanje“ opozicionog *Dnevnika*. Bila sam jedno vreme dopisnik *Glasa Amerike* i *Slobodne Evrope*. Kasnije sam u dnevnom listu *Vojvodina* bila urednik u gradskoj hronici. *Vojvodina* je bio privatni list koji je okupljao novinare koji su ostali bez posla, uglavnom u novosadskom *Dnevniku*. Tu sam dočekala i doživela 5. oktobar 2000. Dogovorili smo se da za sledeći, prvi broj „u slobodi“, svako iz redakcije napiše svoj petooktobarski doživljaj. I sada mi je žao što tada nisam bila euforičnija, zadovoljnija, bar tada. Dogodio se uskoro kao u Eliotovom stihu *Najgori se nadimaju od žestine, najbolji ni u šta ne veruju*. Na vlasti je bio DOS, tadašnja udružena opozicija. Među obećanjima i obavezama bilo je i da će se glavni urednici medija birati isključivo konkursom. Bila sam prisutna kada je kolega, jedan od nas, sa ceduljom na kojoj je pisalo da ga imenuje DOS, postao glavni urednik dnevnog lista... Kasnije sam honorarno radila za *Građanski list*. Zamenjivala sam koleginicu na porođajnom odsustvu kao urednik kulturne rubrike.

Koje godine dolazite u *Građanski list*?

To je 2001. *Vojvodina* se ugasila 2001. u februaru, a ja sam posle nekoliko meseci do jeseni te godine bila u *Građanskom*. Onda sam prešla u Marketing jednog javnog preduzeća i to je bila najteža faza mog radnog života. Najlagodnija, najbolje plaćena, ali prosto nisam znala šta ću tamo, trudila sam se da primenim neka svoja i osvojim neka nova znanja. Prvi put je zapelo kada sam daktilografkinji rekla da se reč *dr* ne piše sa tačkom. „Mi to tako pišemo“, bio je odgovor. Tu sam dočekala penziju. U međuvremenu sam bila predavač na *Katedri za medijske studije* Filozofskog fakulteta, predavala sam Štampano novinarstvo, držala vežbe, radionice (koje su mi najviše prijale), bila na ispitima. Tu sam upoznala generaciju budućih novinara, tako drukčiju od naše, ne bih mogla reći u čiju korist.

Verujem da je, kada je reč o radiju i televiziji, što se tiče zdravstvenog i socijalnog osiguranja išlo redovno, kako je bilo u ostalim medijima u kojima ste radili?

Bilo je do devedesetih sve redovno, onda su isplate kasnile i iznosile nekoliko maraka. U *Našu Borbu* sam stigla, već sam napomenula, kada je ta novina, inače nagrađena evropskom nagradom *Zlatno pero*, bila „u krizi“. Ispostavilo se da mi penzioni doprinos nije ni uplaćivan. U svim ostalim medijima kasnije sam radila honorarno, a tada nije postojala zakonska obaveza da se i iz tog osnova uplaćuju penzioni doprinosi.

Da li je to ono kada u novinarstvo jednom udete teško se iz njega izlazi?

Da, to se govorilo po tragu one Krležine „Ko omiriše kutiju olovnih slova...“. Ima i ona opaska da je važno znati kad treba „stati“. Čini mi se, možda mi se iz ove udaljenosti od profesije samo čini, da je vest bila više „sveta“ a komentar više „slobodan“. Čini mi se, takođe, da je u profesiji bilo više strasti, a biće da ja strast današnjih novinara ne prepoznajem. Što se tiče rodnog odnosa, ženska populacija je masovnija u medijima, iako na radnom mestu „prezentera vesti“ ima sve više

pripadnika muškog pola. Kad su nam se „dogodile“ devedesete, novinarke su ostajale u redakciju, a kolege su odlazile na terene, najčešće kao ratni izveštači. Ali, najopakije (nemam precizniju reč) ratne izveštaje slale su kolegice koje su insistirale na toj „žanrovskoj“ ravnopravnosti. I najotrovnije (opet nedostaje reč) komentare iz studija, potpisivale su žene. Ne znam kako to da objasnim. Ambicijom?

Koliko je neko vaše okruženje poštovalo vašu profesiju?

Što se tiče okruženja postojao je dvostruki odnos. Jedan od njih je onaj moje rođake koja mi je rekla da „svima kaže da sam spiker, sramota je da kaže da sam novinar“. U širem okruženju se smatralo da je to ili moćnija profesija nego što jeste ili „posao u kojem radiš što ti drugi kažu“. Matoš ima termin „kruhoboračka žrtva žurnalističkog pečalbarenja“.

Postoje neka poređenja kada žene masovno postaju učiteljice da se i sama profesija sve više srozava u smislu primanja i statusa u društvu. Da li može da se napravi paralela sa novinarstvom?

Mislim da su to dve „priče“. Pedagoški angažman žena prolazi iz njihove prirode (ona koja odgaja, vaspitava). Žene su novinarstvo stizale uporedo sa tzv. svojim pravima da budu ravnopravne. Ne znam da li su žene bolji pedagozi od muškaraca ili su senzitivnije... Ali u aktuelnom novinarstvu ima nekoliko zaista sjajnih novinarki koje se, u proseku, više od muških kolega bave „vrućim“ temama. Strana mi je pomisao o „srozavanju“ bilo koje profesije zbog „masovnosti“.

I na studijama novinarstva su uglavnom devojke i vi ste jedno vreme predavali na fakultetu?

Sećam se, kad smo analizirali rad medija, da su devojke bile aktivnije, ali sam imala utisak da su momci više informisani, dok devojke hrabrije ulaze u teme. Jedan mladić, prozvan zbog neaktivnosti na času, objasnio je da se „ne javlja zato što se stidi“. U raspravi o tome ispostavilo se da se stidi – svojih kolegica.

Koliko dugo ste radili na fakultetu i kakva su sećanja na taj rad?

Bila sam predavač tri godine i imala sjajne mlade saradnike. Studentska populacija je bila polarizovana na one koji su tačno znali zašto su se opredelili za te studije i šta se od njih očekuje i na one koji su došli da bi bili „voditelji u rijalitijima“, „slikali se“, „postali poznati“. Svoju nepismenost, ne samo pravopisnu, jedna studentkinja je obrazložila opaskom: „Pa, valjda svuda ima lektor“. Sećam se jedne tadašnje rasprave o „slučaju Laušević“, kada sam rekla, ne amnestirajući zločin – da je *pucalo vreme* što nije naišlo na razumevanje. Zapanjilo me je što je najviše njih bilo za „oko za oko, zub za zub“ (smatrala sam da je to medijski uticaj), a istovremeno su se ti isti studenti za svoja stanja ili neuspehe – pozivali na vreme. U izvesnoj meri me je iznenadilo i saznanje koliko prosvetno osoblje na fakultetima ne prati, u meri u kojoj sam od akademskih građana to očekivala, ni medije ni informacije, ali ni kulturne događaje.

S obzirom na to da je novinarstvo profesija koja zahteva slobodu, pa i slobodu vremena u smislu da ste vi tu kada treba pa i u večernjim satima, kako je to spojivo sa privatnim životom?

Neću da kažem onu floskulu o „dobraj organizaciji“, ali se to, nekako, „namesti“. Ja sam radila uglavnom večernje događaje, putovala, najčešće za potrebe *Hronika Sterijinog pozorja*. Mlada sam ostala udovica sa sinom, ali sam se snalazila. Bili su na usluzi moji roditelji, rođaci, prijatelji. Moj otac „širokih shvatanja“ jedino nije razumevao zašto ne mogu redovno da ručam sa njima u podne...

Koje godine ste rodili sina?

1976.

Vi ste tada imali...?

Imala sam 27 godina i bila među „starijim prvorotkama“. Porođajno odsustvo je tada bilo šest meseci, pa je sin od tog uzrasta krenuo u jaslice.

Odrastanje vašeg deteta kao i svako dete pratile su verovatno dečije bolesti, rekli ste da su prijatelji pomagali..

Da, snalazili smo se nekako. Ko je tu i za šta uskraćen, ne bih mogla da kažem, niti to osećam. Veću ambiciju od ovog što mi se dešavalo u profesiji nisam imala. Većina novinarki u mojoj generaciji je imala decu, mnoga su odrastala među nama u redakciji. Bilo je puno i novinarskih brakova, što je i teža i lakša bračna opcija. Lakše u razumevanju i prepoznavanju problema, a teže u otklanjanju problema.

Kako je bilo regulisano bolovanje?

Nisam mnogo koristila bolovanja, ali je u državnom mediju to bilo zagarantovano pravo. Kasnije, u privatnim medijima, zamenjivali smo jedni druge da se ne bi „otvarala“ bolovanja, jer nijedan vlasnik nije bio oduševljen bolovanjima „svog osoblja“.

Šta mislite da li je ranije u vreme vaše mladosti bilo lakše zasnovati porodicu i postati majka nego što je to danas, u smislu pomoći države i uspostavljenog sistema?

Ja mislim da je bilo sigurnije. Nisam od tih, ali mnoge moje kolege su dobijale stanove dok su radile na *Radiju* i *Televiziji*, koje su za budzašto posle otkupljivali. Bilo je povoljnih kredita, manje gužve po predškolskim ustanovama... Ali, tu je i jedna ključna zamka. Sve ti je lagodnije dok si mlad. S druge strane, sedamdesetih i osamdesetih su plate redovno stizale. Devedesetih smo umesto dela plate (od već pomenutih nekoliko maraka) dobijali kutije keksa, džemove... Znam da danas u

Dnevniku plate kasne mesecima. Bank tržišnog principa i komercijale još nije kružio nad nama, a sada poznajem mnogo mladih novinara, sa magistraturom ili masterom, bez posla.

Da li ste imali to neko slobodno vreme, vreme samo za vas? Kako ste ga provodili? Koliko ste putovali? Šta vas je ispunjavalo mimo profesije?

U studentskom i tom ranom profesionalnom dobu, dosta se putovalo. Sećam se da su, za zaista prihvatljive pare, za pola plate novinarske, novinari išli u Ameriku, Japan. Moje apsolventsko putovanje je bilo po celoj Evropi, a moj sin je, da li na matursko ili apsolventsko putovanje, posetio Ćele kulu... U mom slučaju su se putovanja završila devedesetih. Šta me ispunjavalo mimo profesije? Sve ono što daje smisao svakom „golom ručku“.

A što se tiče onog što se ne vidi ali oduzima dobar deo vremena, taj neki svakodnevni rad kod kuće, kuvanje, spremanje, kako ste to uspevali da postignete?

Nije tu bilo neke mistifikacije, to se radilo „u hoduu“, prema potrebi. Nisu te discipline bile „obraz i čast“ kao u vreme naših majki, vaših baka.

Tokom vaše profesionalne karijere dosta toga se izdešavalo na ideološko-političkom planu u našem društvu. Koji događaji su ostavili najveći utisak na vas? Možda Prozor?

Počelo je kada je „đavo se za naš sto“, kako je tu pojavu jedan analitičar imenovao. Osma sednica, Gazimestan, događanja naroda, mitinzi, strančarenja u najvulgarnijem smislu. Ako je linija razdora išla i preko stola i postelje, delila je i redakciju i profesiju. Mnogi su se stavili, oni koji su oduvek tamo i bili, na stranu politike, a ne profesije. Ali su mnogi i otpor pružali. Dešavalo se da dojučerašnji kolega, prijatelj čak, postane vatreni zagovornik Miloševićeve politike, nacionalizma i sl. Meni najbliže kolege stale su u odbranu profesije. „Branitelji sistema“ su uglavnom angažovani sa strane. Neistomišljenici vlasti su smenjeni, dobili otkaze, mnogi otišli iz novinarstva. Osnovano je – i ja sam među tih trinaestoro osnivača – *Nezavisno društvo novinara Vojvodine*. Od grada smo, naklonošću nekih u gradskoj vladi, dobili prostorije u Zmaj Jovinoj 4. Pokrenuli smo razne akcije, nedeljnik *Nezavisni*, otvorili *Prozor* (nedavno preminuli kolega Jan Briza uložio je veliki trud da se *Prozor* ne zaboravi i posle 20 godina izdao, uz pomoć bivših učesnika, knjigu-dokument *Prozor*). *Prozor* je okupljao novinare, otpuštene ili smenjene, iz svih redakcija, bilo ih je mnogo iz *Mađar soa*, *Ruskog slova*, redakcije rumunskog časopisa. Snalazili smo se bez sredstava, uz pomoć i naklonost raznih antiratnih udruženja i pojedinaca. Ispod *Prozora*, iz večeri u veče u terminu *Dnevnika* javnog servisa, dva meseca, sve dok nismo postali svesni da to postaje opasno za ljude koji se okupljaju, dolazilo je na hiljade građanki i građana da bi čuli tadašnju intelektualnu i kulturnu elitu Grada, Pokrajine, Zemlje. Bio je to kao Munkov *Krik*. Nem, ali se čuje.

Pomenuli ste sada građane i građanke, šta mislite o rodno senzitivnom jeziku i upotrebi u medijima?

Sve dok to nije „silovanje jezika“, podržavam, ali kad postaje „novogovor“, grozim se. Videla sam vizitkartu na kojoj je kao zanimanje navedeno „psihološkinja“, ali i onu na kojoj uz žensko ime piše „ginekolog“. Ne tako davno me je jedna „žurnaliskinja“ iz Slovenije pitala zašto je u Sloveniji svi zovu novinar, a u Srbiji novinarka. Pitale smo se da li je slovenačko društvo manje senzitivno na tu temu. I ako postoje pravila, da li jedna osoba, aktuelna političarka, može da zahteva da je zovu guvernerom a ne guvernerkom i da je mediji poslušaju?

A da li ste koristili rodno osetljiv jezik u poslu i koliko je tome uopšte poklanjano pažnje u periodu socijalizma?

Ja sam u profesiju ušla kao novinar i tako je završila. I ne zvuči mi to ni arhaično ni manje vrednovano. Ali, sada, kada govorim o svojim kolegicama iz prošlosti, govorim kao o novinarkama, kao što za žene koje se danas bave tom profesijom, kažem da su novinarke. Čini mi se da je jezik tu pratio evoluciju svesti i društvenih obzira. Ima, međutim, situacija kad se to nije dogodilo. Imali smo praksu da žene služe vojni rok. Kako bi glasilo ženski rod od vojnik?

Da li se za taj period može reći da je status žene u društvu bio ravnopravniji te i nije bilo potrebe da se ističe?

Ne mislim da to ide tom logikom. Čini mi se da je to počelo kao lingvistički „nalog“, mimo činjenice koliko smo zaista ravnopravne. To je postavljeno kao „okvir“. Verujem da se ravnopravnost ne daje i ne dobija. Ona se, kao svaka sloboda, osvaja.

Ono što se na internetu može pronaći a vezuje se uz vaše ime jeste svakako pesma o Novom Sadu..

To nije pesma, već novinarski tekst o Novom Sadu, koji se oteo autoru (autorki!). Moj nedavno preminuo prijatelj Hamer, Novosađanin do srži, Miloš Jovanović i ja smo za vreme bombardovanja radili projekat Windows 1999. Ako se dobro sećam, *NIN* je to objavio. Bila je to gorko-ironična persiflaža u slici i reči o našim prozorima koji su u te dane, mesece, bili blokirani vrećama peska i samolepljivim trakama. *Šta je novosadski* je predviđeno da bude uvodnik za knjigu o Novom Sadu koju je Hamer zamislio i koja nikad nije objavljena, pa je iz fioke stiglo do javnosti i primilo se. Jednom su me iz nekih novina zvali da prokomentarišem taj svoj tekst, a ja sam ponudila njegovu reviziju. Nije prihvaćeno.

To nekako ide uz ono građani nekad i sad, tako i Novosađani nekad i sad.

Jeste, mada, bilo je dosta reakcija na taj tekst. Bilo je primedaba zašto sam napisala da je novosadski „više ulagati u ćerke nego sinove“. E, to je prilog rodnoj ravnopravnosti.

J. Z. (1952), Novi Sad

Molim te za početak se predstavi.

J. Z., novinarka, a u času kada snimamo ja sam već pet godina u penziji. Odnosno nešto manje ali pet godina od kako sam napustila svoj poslednji posao i nisam ni u jednoj redakciji.

Kada si rođena?

Rođena sam 1952. godine ovde u Vojvodini, u Stanišiću, malom mestu u somborskoj opštini u kojem sam bila tada kada sam se rodila i sledeći put pre jedno pet godina. Naime, moji roditelji su se vrlo brzo odande preselili tako da se ne sećam ničega iz tog ranog detinjstva. Zato sam pre pet godina i otišla u Stanišić i bila sam oduševljena kako je to jedno divno slatko malo selo blizu granice sa Mađarskom. Ta glavna ulica ima puno zelenila a osim cveća duž cele ulice su stabla oraha i to u dva reda! To me je odmah podsetilo na put prema Krimu gde sam dve godine pre povratka u moje rodno mesto išla u Odesu da vidim rodno mesto mog dede po majci. I na autoputu prema Krimu je sličan ambijent, sa obe strane su stabla oraha. Kakva „tajna veza“ sa dedom kojeg nisam upoznala jer je stradao krajem II svetskog rata. Vraćam se u Stanišić. Danas to mesto deluje pomalo zapušteno kao uostalom i velika većina sela u Vojvodini, puno napuštenih, srušenih ili ruševnih kuća. Nakon drugog rata tu su mahom živeli ljudi koji su došli iz krševitih krajeva Hrvatske i Bosne u posleratnoj kolonizaciji Vojvodine. Naseljeni su u to moje rodno mesto u kojem su od ranije živeli Nemci, Mađari i ljudi raznih drugih nacionalnosti. Još i danas tamo su ostale njihove crkve. Na glavnom „šoru“ je stara švapska kuća, izlazi na dve ulice, rekli su mi meštani da je tu bila seoska Zemljoradnička zadruga. U vreme kada sam se ja rodila moj otac je bio upravnik te „zem-zadruga“, ona i danas funkcioniše ali u potpuno izmenjenim okolnostima, zaposleni ne primaju plate, štrajkuju..

Prilikom posete Stanišiću, pre pet godina, mene je posebno fascinirala zgrada Doma kulture, izgrađena u vreme socijalizma, sa velikom bioskopskom salom. To je jedna moderna građevina, u centru sela! Taj Dom kulture u Stanišiću i dan-danas funkcioniše. Tamo radi jedna moja prijateljica koju sam slučajno upoznala i zbog koje sam i došla u svoje rodno mesto, gotovo posle šest decenija. Ona se zove Dragana Đapić, direktorka je Doma kulture i zahvaljujući prvenstveno njenim idejama, radu i hrabrosti u Domu kulture se i danas organizuju sjajni programi, provokativne tribine, inventivne radionice za školarce a na programu im može pozavideti i današnji novosadski Kulturni centar.

Prisetivši se da su takvi i slični Domovi kulture građeni u vreme socijalizma i u najmanjim mestima, shvatila sam da je to tek jedan delić dobrobiti ondašnjeg sistema, izraz brige za opštu dobrobit a ne isključivo za parcijalne i lične interese što nam je nametnuo sadašnji sistem. Već samo smeštanje Doma kulture u centar mesta na simboličnoj ravni ukazuje na razumevanje značaja kulture u jednom društvu. Kao što danas zatvoreni muzeji, bioskopi, urušene zgrade nekadašnjih Domova kulture vrlo slikovito govore o duhovnoj bedi i pustoši sadašnjeg sistema. Dakle, u tom Domu kulture

sam osetila kako sam zapravo „sretno balkansko dete“, jer sam najveći deo života priživela u mnogo humanijem i sretnijem društvu od ovog u kojem danas živimo. Međutim bitno je to što je tada u vreme, u socijalističkoj Jugoslaviji, svako selo čak i tako jedno malo selo imalo Dom kulture i u takvim uslovima je daleko veći nivo svesti mogao da se razvija kod ljudi nego što je to danas. U većini drugih mesta ti Domovi kulture su ili zapušteni ili su razrušeni ili su prodati kafedžijama, velikim lopovima ili malim biznismenima. Ovaj u Stanišiću je jedan od retkih koji je zadržao svoju bitnu funkciju, pogotovo je od velikog značaja što egzistira u maloj sredini tako da pruža mogućnost deci mnogo više od puke igre u bačkoj prašini. S druge strane i odraslo stanovništvo ne mora da „trči“ u Sombor da bi otišlo npr. u bioskop ili na izložbu jer Dragana sve to organizuje u Stanišiću. Različite izložbe, dolaze ljudi na tribine iz Beograda, Sombora, Novog Sada tako da stanovnici Stanišića u tom svom malom mestu imaju priliku da promišljaju jer mogu i sami da stvaraju, da vide i čuju i nešto više i bolje od onoga što im se servira preko TV ekrana.

Kakva su sećanja na tvoje detinjstvo? Posle Stanišića kuda se selite?

Posle Stanišića ne znam tačno sva mesta u kojima smo živeli, stalno smo se selili, pogotovu u tom mom ranom detinjstvu. Moji roditelji su bili generacija koja je odmah posle rata završila fakultet. Oboje su studirali u Zagrebu i oboje su bili inženjeri agronomije. Tada je postojao državni petogodišnji plan na osnovu kojeg su ljudi dobijali posao i tačno znali gde će i koliko raditi. Bilo je vreme obnove i izgradnje zemlje, ali malo fakultetski obrazovanih mladih ljudi pa su moji roditelji premeštani iz mesta u mesto, po poljoprivrednim dobrima, zadrugama i gde god je trebalo uspostaviti savremen način poljoprivredne proizvodnje a to je gotovo svuda bilo potrebno. Sledeće mesto kojeg se sećam da smo u njemu živeli bilo je jedno poljoprivredno dobro u slavonskom selu Krndija, blizu Đakova. Tata je tamo bio premešten i tamo je opet bio upravnik jer u to vreme je bilo malo visokoobrazovanih u toj struci. Već je bila rođena i moja sestra Mirjana. Krndija je bila vrlo malo selo, podno Papuka. Danas je to mesto napušteno, ljudi su pomrli ili napustili selo koje je u novim okolnostima jurnjave za profitom propalo kao što propadaju i druga mala mesta na prostoru bivše Jugoslavije. Iz tog mesta su moja najranija sećanja. Tu su isto živeli Nemci, Hrvati, Srbi, mislim da je bilo i Mađara, u svakom slučaju ni tada, a ni kasnije, nikada nisam shvatila zašto se neki ljudi toliko fasciniraju i zanose nacionalnim identitetom. Moja prva asocijacija na Krndiju je sećanje na predivnu, meku, baršunastu, debelu, toplu letnju prašinu, onu koja vas miluje dok vam prolazi kroz sve prste na bosim nogama... Posle sam i u drugim malim mestima bez asfaltiranih ulica u Vojvodini ili Slavoniji vidala tu meku prašinu, bila je ista kao i ona, nekada davno u Slavoniji. Mi smo živeli u jednoj staroj nemačkoj kući.

Moj otac nije imao auto ali je, kao upravnik poljoprivrednog dobra, imao vozača koji je vozio konjsku zapregu. Zimi su to bile sanke, a leti su bile čeze ili neka druga vrsta konjske zaprege. Uglavnom, tim kolima je kočijaš vozio mog oca na njive koje su bile daleko, odnosno vozio ga je gde god je trebalo.

Moja majka je u to vreme bila trudna sa trećim detetom, sa mojim najmlađim bratom Borom. Kada je došlo vreme za porođaj, tatin vozač, kočijaš Poldika – tako se zvao – odveo je na kolima moju majku u bolnicu u Đakovu. Tamo je bilo najbliže porodilište. Iako su mi sećanja maglovita, znam da je kuća u kojoj smo živeli bila velika i lepa. U pozadini je bila bašta. Pa je onda bio onaj veliki deo sa kukuruzom a među njim su bile lubenice. Nama i deci iz komšiluka to je bilo najlepše mesto. Skrovito a – slatko! Stogovi sena su bili ogromni, ličili su na lavirint. U kući koja se dvorištem graničila sa našom bila je jedna devojčica sa kojom sam se igrala. Ne bih znala da je Nemica da nije redovno od rođaka iz Nemačke dobijala igračke o kakvima smo mi samo mogli da sanjamo. Bile su to nakindurene lutke, neki šareni svetlucavi papiri sa crtežima životinja. Za ostalu decu je to sve bilo neverovatno i ona je zato bila najpopularnija, bila je – glavna!

Bar za to naše malo društvo u tom kraju. I mi smo se svi s njom družili, želeli smo da se igramo tim njenim igračkama jer mi takve nismo imali. Ali to je uglavnom bilo tokom zime i hladnijih dana. Leto smo provodili napolju, gacajući po prašini, igrajući se vije, žmurke, istražujući prostrana dvorišta puna cveća, povrća, voća...

Tada još nisam išla u školu i tada, kao i mnogo godina kasnije za nas, decu, glavnu ulogu u porodici je imala naša baba, očeva majka. Roditelji su puno radili a nas su čuvali baba Draga i deda Arsa. Baba je kuvala, brinula o nama a deda je bio pravi Andersen, nepresušne mašte. Kad nam je on pričao priče, okupilo bi se pola ulice, slušali smo ga otvorenih usta jer on istu priču nikada nije na isti način ispričao, uvek je nešto novo dodao, izmenio, izmislio. Tako i ja danas kuvam, nikada isto jelo ne bude isto. Nedeljom, kada su roditelji bili kod kuće, deda nam je najčešće pričao priče neposredno pre ručka. Onda bi nam se prvo pridružio tata pa mama, svi bi se nagurali u kuhinju i bez reči smo slušali dedine maštarije... Jedino je baba slušala s pola uha završavajući ručak, znajući da će, kao i svake nedelje, morati više puta sve nas zajedno da podseća da je ručak gotov, da operemo ruke i sednemo za sto. Redovno ni mi deca a ni naši roditelji nismo na to reagovali. zaokupljeni dedinim pričama. onda je baba menjala taktiku i usmerila se na dedu, najčešće sledećim rečima: „Crni Arso, opet izmišljaš! Ajde dosta više, treba da se ruča, završavaj te tvoje izmišljotine“ i deda bi vrlo brzo završio priču, smislio neki sretan kraj i mi smo zadovoljno sedali za sto i navalili na jelo.

Početak pedesetih, žene koje su bile zaposlene kao moja mama, nisu zbog porođaja dugo odsustvovala s posla. Moja mati je bila oko dva meseca na bolovanju, morala je da radi tako da sam je odrasla na babinoj kamilici. Mama je odlazila na teren, radila je na njivama i u štalama. Na tim poljoprivrednim dobrima i zemljoradničkim zadrugama bilo je i puno stoke, krava, konja, svinja... i moji roditelji su vodili računa o tim životinjama. Jedno od mojih najranijih dramatičnih sećanja iz ranog detinjstva odnosi se na slučaj krave koja je počela da se teli, ali se nešto iskomplikovalo i mama je ostala pored nje nekoliko sati pomažući joj da se oteli. Krava je strašno jaukala, patila je i moji roditelji su joj jedva pomogli da se oteli. Danas nisam sigurna da li sam i ja bila u toj štali i sve to videla ili je sećanje proizvod moje detinje mašte, upečatljive slike koje sam upamtela slušajući roditelje kada su taj događaj prepričavali. Za njih je to bila trauma, prvi put su to doživeli, bili su

početnici tek pristigli sa fakulteta a uspeali su da spasu i kravu i tele. U svakom slučaju taj je događaj među onima kojih se najjasnije sećam iz tog ranog detinjstva, sećam ga se kao da sam i sama bila u toj štali i gledala kako su moji roditelji rukama izvlačili to tele... a možda sam i bila tamo?

Nakon nekoliko godina provedenih u Slavoniji vraćamo se u Vojvodinu, doselili smo se u Bačku Topolu. Već sam krenula u obdanište i tamo smo živeli dok nisam završila prvi razred osnovne škole. Tamo sam se prvi put zaljubila u nekog dečaka iz obdaništa, zvao se Bojan. I prvi put se potukla sa dečakom, zvao se Đurica. I naučila sam mađarski, dovoljno da se sporazumem i da razumem. Roditelji su i dalje radili, radili a baba je i dalje vodila računa o nama. Kuvala je i redovno išla na pijacu u nabavku. I imala je problem jer su u Bačkoj Topoli u većini bili Mađari pa su i prodavačice na pijaci uglavnom govorile samo mađarski i moja baba, polu-Nemica polu-Srpkinja nije mogla da se sporazume. Pošto sam ja u obdaništu od mojih vršnjaka i vršnjakinja dosta dobro naučila mađarski, onda me je baba uvek vodila na pijacu, da joj „tolmačim“ kako je ona to govorila, da prevodim njenu pijačnu komunikaciju, šta žene kažu, koliko šta košta...

S druge strane u tom obdaništu su počele, slikovito rečeno, moje prve „borbe za slobodu“. Tačnije, borbe protiv onih koji ugnjetavaju slabije od sebe. Sećam se, bio je to jedan, za nas strašan događaj o kome smo danima pričali a glavni akter bio je dečak sa kojim sam se potukla, Đurica Parabucki. On je duže vreme maltretirao neku devojčicu i bio je nasilan, agresivan. I mene je to u jednom momentu razljutilo. Vraćali smo se iz obdaništa u grupi, Đurica je maltretirao drugaricu, kiša je padala i on je imao kabanicu a ja sam poludela što on nju opet maltretira, navalila sam na njega, pocepala mu kabanicu i rekla sam „Nemoj više nikad ovo da radiš!“. Bio je iznenađen, nije se snašao, ali se smirio, nije više maltretirao drugaricu. Kasnije, u Novom Sadu, dok sam bila u osnovnoj školi, imala sam slične obračune sa dečacima i to redovno kada su bili nasilni i maltretirali slabije. I uvek sam imala istu taktiku, brz, neočekivani napad a obračun potraje dok se oni ne snađu ili dok ne odustanu.

Posle sam reagovala na drugačije načine. Dakle, u detinjstvu je bila fizička varijanta i to znaju moji dobri drugari, na primer Stuba. Sada već pokojni Zoran Jovanović, kasnije čuveni prvi novosadskih vlasnika videoteke. Bili smo u istom razredu, osnovna škola „Jovan Popović“, stara zgrada na Limanu I i stanovali u istoj zgradi. Stuba se frajerisao, bio je bahat i agresivan. I meni je to dosadilo. Onda sam ga jednom pozvala da dođe u podrum naše zgrade da se mi obračunamo. Rekla sam mu da hoću s njim da se potučem zato što maltretira sve u našem razredu. Pristao je. U podrum su došli drugarice i drugovi iz našeg razreda, Stuba je došao pun sebe i onda sam ga prebila. Nakon toga se smirio, unormalio i kasnije smo se lepo družili.

Posle je na sličan način prošao još jedan drugar Vukan Svirčević. U to vreme, početkom šezdesetih, na Limanu I je postojala samo jedna višespratnica, prva kula (danas na uglu ulica Ilije Đuričića i Veljka Petrovića). Ta desetospratnica koju verovatno i danas zovu „prva kula“ označila je početak izgradnje svih Limana. Druga kula se tek gradila a ubrzo je započeta i treća pa su nam ta gradilišta bila jedno od omiljenih mesta za igru. Sav ostali prostor koji smo pogledom mogli da

obuhvatimo, ispred škole pa do Dunava, uz Đačko igralište bio je – pesak, raj za decu! Kopali smo zemunice, tajna skrovišta, odlazili preko pešćanih bregova do Dunava. Preko leta na kupanje na Bećarac, gotovo nikad na Štrand. Na tom nepreglednom pešćanom carstvu bio je postavljen sistem ogromnih cevi koje su iz Dunava dovodile vodu i tako nasipale pesak na kojem će kasnije biti izgrađen čitav Liman I. Zbog nasipanja, kraće vreme, ispred škole je bila i jedna velika bara pa kad se zimi zaledi imali smo klizalište. Dakle, bila je zima, početak šezdesetih i deca su se klizala ili sankala ispred naše škole. Većina se spuštala niz breg na naslonima koje smo poskidali sa školskih stolica jer su samo retki imali sanke. Naš školski drug Vukan bio je među njima i počeo je neko mlađe dete da maltretira. Mene nije dirao, ali je bilo nepodnošljivo njegovo ponašanje, niko se više nije dobro osećao i morala sam da ga izudaram nakon čega je on uzeo svoje sanke, uputio se kući a usput je vikao i pretio mi: „Nosiceš ti svoje zube u kašici“. Ali dobro, nije me kasnije dirao i uglavnom su se svi ti dečaci kasnije smirili, nisu mi zamerali, bili smo dobri drugari. Mislim da je bitno pružiti otpor.

To je bilo neko moje iskustvo iz te rane mladosti, iz tog ranog detinjstva. Dakle mogu da se sad vratim na Bačku Topolu, to je bila ova priča o suprotstavljanju nasilnicima u nekom ranom detinjstvu, ali tamo mi je bilo super što sam naučila mađarski što sam mogla da se družim i da ih razumem, da ne moram da se osećam isključeno, izopšteno. Kasnije sam vrlo često slušala priču, zapravo vrlo raširenu predrasudu o ponašanju Mađara/Mađarica a koja se svodi na sledeći iskaz: „ako nisi Mađar i nađeš se u društvu sa dva Mađara, oni će odmah početi da govore mađarski i time će te isključiti iz razgovora, ignorisaće te“. Na primer, nas dve smo Mađarice, naša drugarica ne zna mađarski i sada počnemo da razgovaramo mađarski samo da bi našu drugaricu mogli slobodno da ogovaramo?! Taj stav, ta predrasuda koju sam milion puta čula u Vojvodini u to vreme mi je bila smešna. Rezonovala sam: ako ti smeta što ne razumeš dva Mađara/Mađarice kada govore svoj maternji jezik, onda nauči mađarski! Svako teži da govori svoj maternji jezik, to je lakše i bolje se osećaš u svom jeziku. Zar ljudi kojima je maternji jezik srpski a žive u Mađarskoj, Rumuniji... van svoje matične države, ne govore srpski kad god mogu? I zar to rade zato da bi ogovarali ili isključili neku treću osobu koja ne zna njihov jezik ili zato što im je tako lakše? Dakle, prvo nauči jezik svojih prijatelja kao što oni znaju tvoj maternji jezik, odnosno oslobodi se gluposti kako svi u tvom društvu, gde god se nađeš moraju da govore samo tvoj maternji jezik.

Na moju žalost, kada smo došli u Novi Sad, mnogo ređe sam sretala Mađare/Mađarice, nisam više bila u sredini u kojoj bih mogla da usavršim mađarski. U Novom Sadu je tada mađarski bio getoiziran, odnosno, mađarsko stanovništvo je mahom živelo na Telepu ali i udeo mađarskog stanovništva je bio mnogo manji u Novom Sadu nego u Bačkoj Topoli. Dakle, u Novi Sad smo došli kada sam već krenula u drugi razred osnovne škole. Imala sam divnu učiteljicu, Mirjanu Vuković. Najviše sam volela i cenila kod nje što je imala jednak odnos prema svim učenicima. Nije bilo favorizovanja dece čiji su roditelji bili na položajima ili tada uglednih zanimanja poput doktora, profesora i slično. Inače, bila je jedna druga učiteljica u toj školi kod koje je bilo više i manje privilegovanih. Na nesreću moja mlađa sestra je išla kod nje i znam kako je to izgledalo. Moja

učiteljica je bila dobra osoba u svakom smislu, voleli smo je bez zadržke. I kasnije, od petog razreda imala sam takođe jako dobru razrednu, Miru Čanadanović. Ona nam je engleski predavala. Bila je sjajan profesor i dobar razredni starešina. Zapravo u školi „Jovan Popović“ bili smo zadovoljni većinom učitelja i nastavnika. Nisu nas sputavali, mogli smo slobodno da razgovaramo, da kažemo šta mislimo.

Zato smo mnogo lakše rešavali probleme sa nastavnicima koji nisu bili u toj većinskoj grupi dobrih nastavnika i učitelja. Sećam se sukoba koji smo u VII razredu imali sa Miladinkom, nastavnicom geografije i istorije. Ona je imala arogantan stav, pomalo nadmen, sa visine je pristupala učenicima. Nije bila tolerantna kao većina drugih nastavnika, često nije bila ni pravedna i to je nama jako smetalo. Većina u razredu je smatrala da ona na nepravedan način ocenjuje učenike, da ne daje ocene prema znanju nego prema nekim drugim kriterijumima, ukratko da je nepoštena. Na primer, zakaže kontrolni a ne održi ga pa ga održi kad ga nije zakazala. I zbog svega toga mi smo o tome međusobno razgovarali i na kraju se dogovorili da organizujemo protest.

Inače, prvi protest koji sam ja inicirala bio je u Bačkoj Topoli, u prvom razredu osnovne. Predložila sam ostalim učenicima/učenicama da ne dođemo na čas u znak protesta protiv nečega što je učiteljica uradila, ne sećam se više šta je bio razlog. Uglavnom, mi smo se dogovorili i umesto na čas, svi smo otišli u dvorište. To je izazvalo burnu reakciju u školi, kod nastavnika i direktora. Kako to da deca napuste čas, to se do tada nije događalo. I to u prvom razredu osnovne škole. Reagovali su, došao je direktor i razgovarao sa nama o problemu. Mi smo objasnili zašto smo protestovali, direktor je smirio situaciju a učiteljica se nakon toga drugačije ponašala, promenila se. Meni je to bio znak da se vredi boriti, da se na taj način može promeniti ono što ne valja, odnosno, da ne treba ćutati kada imamo posla sa autoritarcima. Za mene su nasilnici i profesori koji na taj način postupaju.

Isto to smo uradili i protiv nastavnice geografije i istorije, u „Jovan Popović“ školi a ja sam isto tako bila inicijator tog protesta. Koji smo i „medijski“ pokrili. Naime, za naš školski list *Naša reč* napisala sam tekst gde sam detaljno obrazložila razloge protesta, opisala kako se nastavnica ponaša i sve to na duhovit način, pomalo ironično. Tema je bila: zašto mi imamo problem sa nastavnicom istorije? Međutim, glavna akcija protesta bio je dogovor svih u razredu da ne dolazimo na Miladinkine časove. Najbitnije u svemu je što smo bili jedinstveni, niko se nije pojavio na njenim časovima, nije bilo „štrajkbrehera“. Uglavnom, mi smo uspeali sa tim protestom, izgurali smo naše zahteve i Miladinka je morala da promeni ponašanje. Naravno da nije bila sretna zbog toga i da je povremeno to izbijalo na časovima ali smo uglavnom uspeali, došli smo do nekog rešenja. I to su bila ta dva protesta iz osnovne škole.

Inače, u to vreme sam išla na novinarsku sekciju koja je bila jedna od sekcija organizovanih u Pionirskom domu, tada uobičajenih ustanova za vannastavne aktivnosti. Ovaj se nalazio u ulici Vase Stajića br. 5, prelepa zgrada sa ogromnim dvorištem gde su dolazila deca iz raznih osnovnih škola, to nam je bilo super mesto! Kasnije je u toj zgradi otvorena pedijatrijska ambulanta tako da sam ponovo odlazila u tu zgradu, vodila svoje sinove dok su bili bebe na kontrolu ili kod lekara.

Pred kraj osnovne škole, 1966. umire nam otac. Inače, kada smo došli u Novi Sad, on je dobio posao u Izvršnom veću, bio je nešto što je danas pokrajinski sekretar za poljoprivredu, znači kao ministar za poljoprivredu Vojvodine. Imao je četrdeset godina kad je umro od posledica operacije. Za nas troje dece je to bila velika i teška trauma, posledice je svako od nas na različite načine preživljavao i osećao godinama nakon toga. Majka je radila a naš glavni oslonac i podrška je u mnogo većoj meri postala baba Draga.

U koju si srednju školu išla?

Po završetku osnovne do zadnjeg časa sam bila neodlučna. Većina drugara iz osnovne upisivala se u gimnaziju. Bila sam „vukovac“, mogla sam u bilo koju srednju, želela sam da nastavim sa svojim društvom iz osnovne. S druge strane, te godine sam bila završila i nižu muzičku školu, počela sam da sviram u orkestru harmonika Kulturno umetničkog društva „Sonja Marinković“ koji je tada bio najuspešniji orkestar te vrste u Jugoslaviji, sa značajnim međunarodnim priznanjima. Moja profesorka harmonike Milana Simin bila je i dirigentica tog orkestra. Možda najviše pod njenim uticajem sam promenila pravac i umesto u gimnaziju otišla sam u muzičku školu „Isidor Bajić“, upisala sam se na teoretski odsek, glavni instrument bio mi je harmonika, sporedni klavir. Moji roditelji su za to saznali kad sam se vratila sa upisa. Ali su poštovali, bio je to moj izbor. Period srednje škole je bio posebno zanimljiv. Pubertet, zaljubljuvanja, putovanja, poznanstva, neverovatna nova iskustva.

U školi nas je bilo samo desetak u razredu i to su bili učenici koji su išli na različite instrumente ali smo svi zajedno bili na stručnim, muzičkim predmetima kao i na opšteobrazovnim. Imali smo sve društvene predmete. Od jezika smo učili italijanski i nismo imali matematiku i to mi je bilo super pošto mi je matematika inače bila nezanimljiv predmet osim što iz praktičnih razloga moram da znam kako se izračunava procenat, kad odem na pijacu, da me ne prevare! Inače, tada nisam bila tip koji je nešto posebno padao u nesvest za ovim prirodnim naukama, izuzev nekih kao što su biologija što me i danas posebno privlači. I uglavnom mi je bilo odlično što imam predmete iz društvenih nauka, istoriju, psihologiju, jezike, geografiju i, naravno, neke nove teoretske muzičke predmete. S druge strane, mi, učenici kojima je glavni instrument bila harmonika svirali smo u orkestru KUD „Sonja Marinković“. Ja sam počela da sviram sa polaskom u srednju školu i to mi je puno značilo, ogromno i značajno iskustvo zato što je taj orkestar bio jedan od najboljih evropskih orkestara. Mi smo putovali po celoj Evropi, išli smo na razna takmičenja, od Ženeve do Nemačke. Redovno smo odlazili u Pulu. Tamo je bilo veliko jugoslovensko takmičenje i taj orkestar je uvek osvajao prve nagrade. Pored toga, u Pulu su dolazili orkestri iz raznih gradova Jugoslavije, mladi ljudi sa kojima smo se družili, zabavljali, ludovali po pulskim diskotekama a bilo je i zaljubljuvanja... To je bilo veoma značajno za sticanje samopouzdanja, osamostaljuvanja u tom pubertetskom i ranom mladalačkom uzrastu. I drugo, putujući po inostranstvu upoznavali smo te zemlje, druge kulture,

mlade ljude u Francuskoj, Švajcarskoj i drugim evropskim zemljama. Kad smo odlazili na te turneje to je obično bilo po desetak dana i pošto su to najčešće bile smotre ili takmičenja orkestara iz raznih zemalja mi smo se upoznavali i družili sa mladima iz raznih zemalja. Nismo imali predrasuda prema strancima kao neke sadašnje generacije mladih koje do punoletstva ne izađu iz zemlje i kad na primer prvi put odu u Mađarsku, dožive kulturološki šok. Stalna komunikacija sa ljudima iz raznih krajeva i kultura doprinela je da budemo otvoreni za kosmopolitski stav. S druge strane, to je bila druga polovina šezdesetih godine, vreme kada je, po mom sudu, u čitavom svetu bio vrhunac osvojenih sloboda, najviši stepen i ličnih i opštih ljudskih sloboda. Počev od zapadnih zemalja, od Amerike pa dalje gde su i nastali pokreti protiv ratova koji su prerasli u pokrete za slobodan način življenja i u čemu je značajnu ulogu imala rok muzika. Sve te promene su i se i kod nas osećale, imali smo utisak da dišemo punim plućima i to se najviše videlo u kulturi. Konkretno, u Novom Sadu je „buknula“ Tribina mladih, dolazile su avangardne predstave, performansi od kojih nam je dah zastajao, izložbe, koncerti... ludilo. Knjige su o tome napisane.

Većina mladih je tada mogla relativno lako, jednostavno i besplatno da se bavi svojim hobiem, bilo da je u pitanju sport, umetnost ili neke druge aktivnosti. Postojanje kulturno umetničkih društava, ustanova kulture poput Tribine mladih, sportskih organizacija ili npr. pionirskih domova, sekcija u školama i na fakultetima koje su bile finansirane budžeta, omogućilo je najvećem broju mladih ljudi da se bave onim što vole a da to njihove roditelje na košta ništa ili nešto minimalno. Verovatno zatao tada nije bilo puno onih koji su na ulici ispoljavali svoje frustracije, nezadovoljstvo... imali su gde da se iskažu, da utroše energiju na kreativnim stvarima. Za mene je to bio najlepší period. Situacija kada smo videli da se u svetu dešavaju stvari koje postavljaju pitanje većeg stepena slobode u svim sferama, poeziji, na filmu, filozofiji, društvenim pokretima u muzici, pre svega rok muzici gde su dominirali bendovi koji su postavljali suštinska pitanja čitavog društva. I ne samo u zemljama zapada i ne samo po pitanju ličnih sloboda Sve to je i nas doticalo, imali smo dobar dotok tih informacija. Tada nam je bio vrlo bitan hipi pokret, studentski pokret levičara u Francuskoj u kome je učestvovao Žan Pol Sartr, drugi studentski nemiri. Ta zbivanja, buđenje studentskog pokreta nisu nas zaobišla Zbivanja 1968 g. u Jugoslaviji, prvenstveno studentski protesti u Beogradu imalo je direktnog odraza i na moj lični život.

Imala sam 17 godina i tada sam se zabavljala sa Milanom, studentom filozofije iz Beograda i jednim od vođa tog studentskog pokreta. On je sa drugovima dolazio u Novi Sad i u centru grada delio *Student*, časopis studenata Beogradskog univerziteta koji je bio i zabranjivan i kako je situacija sa studentskim protestom kulminirala sve je više raslo interesovanje za studentsku štampu. Milan i ja smo se tako i upoznali, na ulici, dok je delio novine a ja se vraćala iz škole. Tada nismo imali vremena za kafiće, bilo je mnogo važnijih stvari a i nekako smo se mnogo lakše upoznavali. Prolazila sam i pitala ga: „Hoćeš da ti pomognem?“ on je odgovorio: „Hoću“ i tako smo se upoznali i tako je i počelo naše „zabavljanje“ kako smo tada nazivali kada je neko u vezi. Zato sam počela često da bežim iz škole, pobegnem i odem u Beograd, odem sa Milanom na studentske skupove na Filozofskom

fakultetu. Bilo je strašno uzbuđljivo i zanimljivo i tada sam se neposredno sreća sa svim tim pitanjima i dilemama levice, mada mi je bilo najbitnije da budem uz momka (smeh). Međutim, sve je to ostavilo neki trag.

To je bilo vreme kada je Mira Trailović pripremala mjuzikl „Kosa“ u Ateljeu 212, mislim da je to bila prva predstava u svetu nakon pojave istoimenog filma koji je jedan od kulturnih artefakata hipi pokreta. Išla sam sa Milanom i njegovom ekipom sa faksa na te probe i to je bilo fascinantno, mislim da sam u to vreme stalno imala širom otvorene oči! Ta predstava otvara puno pitanja, prvo protest protiv rata, zatim pitanje ličnog aktivizma, tu vi vidite da postoji kod mladih, pitanje solidarnosti i naravno slobode življenja. Pitanje svesti o tome šta se u društvu dešava. Nema nezainteresovanih, svi učestvuju u tome. Tu nema tutumraka, tu nema podanika, nema ljudi koji kažu to me ne zanima kao što je danas kod većine – „mene ne zanima politika“. Sigurno je da idealizujem, ali govorim o tome kako sam tada sve to videla međutim, iz današnje perspektive, fakat je da je tada bilo mnogo manje „idiota“ u smislu kako su to u antičko doba definisali, odnosno da su „idioti“ oni koje politika ne zanima. Kako god, to je bilo sjajno, uzbuđljivo vreme i neponovljivo iskustvo. Nije mi bilo žao kad god sam pobešla sa časa da bih otišla u Beograd.

Istovremeno, tada sam često išla i bila vrlo aktivna na Tribini mladih. Preko dana u Beogradu, uveče na Tribini mladih. To mesto je bilo od kulturnih mesta ne samo u Novom Sadu već i u bivšoj Jugi. Tu su se dešavale sjajne stvari. Dolazile su razne predstave iz svih republika i to one prevashodno avangardne. Vrlo provokativne izložbe. To je mesto gde je Slavko Bogdanović recitovao onu svoju čuvenu pesmu pa je završio u zatvoru. Braća Mandić takođe, stariji Mandić je isto zaglavio nekoliko meseci u zatvoru. I tada nekako refleks te cele priče iz Beograda oko postavke „Kose“ preneo se i ovde i mi smo na Tribini mladih počeli da radimo našu „Kosu“. Skupila se neka ekipa. Jedni su znali muziku, drugi su znali nešto drugo da rade, mladi ljudi uglavnom, bilo je studenata sa raznih fakulteta, umetnika. Dakle, mi mladi smo imali mesto gde smo mogli da realizujemo svoje ideje, svi resursi Tribine mladih su bili besplatni, aktivno smo učestvovali u realizaciji programa i nismo bili puki konzumenti, posmatrači kao što je to danas. I kada je bilo cenzure, može se reći da se ozbiljnije sprovodila. Danas partija postavi direktora Kulturnog centra (bivša Tribina mladih) koji je analfabet za kulturu i umetnost i kao takav on umisli da mu je posao da bude vrhovni tumač i sudija umetničkim delima i umetnicima, da odlučuje šta neko umetničko delo predstavlja. Bez razumevanja za umetnost i slobodu, on proglašava da je na primer neka slika „vređanje boga“ i onda zatvori izložbu na koju bi vrlo malo ljudi došlo jer su se okolnosti promenile, živimo u sistemu koji je sve vrednosti urušio pa je i umetnost izuzetno retko čin pobune, protesta već je pretvorena u element konzumerizma, slatka do bljutavosti. I kada se u toj masi ničega pojavi bilo šta što partijski poslušnik u liku direktora smatra da bi moglo da uzburka društvenu žabokrečinu, na scenu stupa cenzura. Onda deluju cenzori, diletanti, politički poslušnici i otkazuju izložbu jer oni brinu da jedna slika ne uznemiri javnost koja u velikoj većini eventualno jednom godišnje, na Dan muzeja, prošeta kroz galerije i koja nikada nogom nije

kročila u Kulturni centar. Brinu da jedna slika „ne uvredi boga“, „deda mraza“ ili neko slično biće iz bajki.

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih mladi su bili aktivni, mogli smo da radimo pozorišnu predstavu na Tribini i to smo i počeli. Radili smo do momenta dok se nije desio jedan tragičan događaj. Mića Dražetin jedan od najperspektivnijih mladih pesnika u Novom Sadu kako je to književni kritičari govorili a možda i u Jugoslaviji, izvršio je samoubistvo. On je bio u toj našoj ekipi, predivan dečko, senzibilan, osetljiv. Prekrasne pesme je pisao, objavljivali su ih u studentskim i omladinskim časopisima. I to je nas sve strašno potreslo i onda je rad na toj našoj novosadskoj verziji „Kose“ prekinut.

Dakle sve te okolnosti koje su postojale u to vreme su sasvim sigurno mogle da utiču na moje formiranje kao ličnosti mada sam kasnije shvatila da nisam od toga imala neke koristi, štaviše, mnogo više mi je bila smetnja što se više društvo menjalo i tonulo u jednoumlje, nacionalizam, debilizam... ali to što dobijete u detinstvu i mladosti ostaju neke bazične odlike vaše ličnosti i kasnije se teško menjaju.

S druge strane, mislim da je unutar moje porodice najveći uticaj na mene, moju sestru i brata imala naša baba. Moja baba je bila najliberalnije stvorenje koje sam ja upoznala iako je ona rođena krajem devetnaestog veka. Imala je četiri razreda osnovne škole ali je vrlo bila sigurna šta je šta i imala je instinkt i stav o tome da je ona slobodno biće i da njoj niko ne može da joj ograničava slobodu da misli kako misli. Jedan od saveta koje sam od nje dobila u ranoj mladosti bio je sledeći: „Molim te nemoj da veruješ nikome, ni popovima ni komunistima. Lažu i jedni i drugi“. To je moja baba govorila često mada ja tada nisam kapirala šta je njena poenta. Međutim, kasnije kada je pričala o događajima iz svog života, posebno o svojim iskustvima iz Drugog svetskog rata, počela sam da shvatam na šta se odnosio njen savet o „neverovanju.“ Govorila je o dvoličnosti. O toj dvoličnosti ljudi mi je često govorio i profesor Ilija Vrsajkov koji mi je predavao u muzičkoj školi i koji je bio jedan fenomenalan lik s kojim sam se ja posle i družila kada sam već bila završila školovanje. Dakle, moja baba je imala jasan stav o tom licemerju koje je postojalo među verskim, partijskim i drugim interesnim grupama koji od vas zahtevaju da bespogovorno „verujete“ i da ne dovodite u sumnju njihove postulate, da budete poslušnici. Imala je i neverovatno samopouzdanje po pitanju odnosa među polovima i na nas je to prenosila tako da nikada ni sestra ni ja nismo imale uobičajene patrijarhalne stavove pa smo normalnim smatrale da su žene i muškarci ravnopravni i tako smo se i ponašale, slobodno, otvoreno, iskreno. Koliko god nas to posle koštalo. Ona je sestri i meni često govorila: „Uvek moraš da vodiš računa da bude onako kako ti želiš i da to nekako sprovedeš“ (smeh) tako da se sećam jednog od njenih živopisnih saveta: „Znaš šta? Vas dve zakažete momcima sastanak tamo kod Miletića, obučete mini suknje, doterate se, stanete negde iza ćoška i čekate da dođu na sastanak a onda se ne pojavljujete već gledate kako vise ko lusteri dok vi ne dođete“ (smeh). Znači kod nje nije na primer bila mini suknja koja je bila svetski modni hit nakon što se Twigy u njoj pojavila. Meni se čini da je baba bila možda ključna ličnost u našoj porodici koja je i meni i sestri, kao

ženskoj deci ali i mom bratu bila podrška i u velikoj meri oblikovala naše stavove, poglede na svet. Kao ličnosti koje moraju da budu slobodne i ako treba moraju za to da se bore. Znači vrlo jasna je bila i kod toga, pravde, nepravde, potlačenih, siromašnih. Onih koji su ugroženi. Uvek smo vrlo jasno dobijali te poruke od nje. Moji roditelji su puno radili iako znam da su imali slične stavove kao i baba jedino nisu imali toliko vremena da sa nama provode pa je baba ostala glavni lik.

Istovremeno, čini mi se da su u našoj porodici žene imale dominantniju ulogu. Na primer, moja prababa Marija, babina mati uvek je u njenim sećanjima bila prisutna za razliku od njenog oca kojeg gotovo nije pominjala. Znali smo mu samo ime i ništa više, verovatno jer ni babi nije bio bitan ali je zato majka za nju bila jedini autoritet.

Zahvaljujući mojoj porodici, najbližim precima koji su poticali iz ruskog, austrougarskog i turskog carstva mi smo nekako bili „operisani“ od jurnjave za nacionalnim identitetom. Ni danas a ni ranije nikada se nacionalno nisam izjašnjavala jer mi je to u mladosti bilo glupo u kontekstu vrednosti koje sam prihvatila u porodici a i vremena u kojem sam odrastala. Kasnije, kad je „nacija“ ušla u modu i postala osnovni gradivni materijal za mržnju među ljudima u bivšoj državi i dalje sam to smatrala glupim elementom na kojem možeš graditi bilo kakav identitet. Prvo jer je nacija kao kategorija uvedena tek pre tri stotine godina, dakle, šta su ljudi bili pre nego su postali veliki „Hrvati, Srbi, Francuzi, Nemci“ itd? To je politički konstrukt, element koji kvalitativno nikoga ne određuje. Pošto je nacija konstrukt može biti jednog dana i ukinuta a umesto toga, delićemo se na siromašne i bogate, na „velike bogataše“ i „velike siromahe.“ Kao što sve već i ide u tom pravcu, na globalnom nivou. Drugo, da nisam odrasla u porodici koju je sve drugo više zanimalo od nacionalnog i verskog identiteta, možda bih bila frustrirana, rastrzana sluđena zbog više „velikih Srba, Hrvata, Nemaca, Rusa“, ne bih znala za koju od tih strana da se opredelim jer je moja familija poreklom iz nekoliko carstava, nekoliko nacija i mati moje babe, moja prabaka bila je Nemica, rođena u nekom od mađarskih gradova Austrougarske. I tamo je čitava njena porodica bila i ona se tu udala za momka koji je, sudeći po imenu bio Srbin, ali šta još pored toga? Šta još sve može biti osoba rođena na Balkanu ako zapnemo samo da se opredeljujemo po naciji? Smešno i glupo.

Šta se dešava posle srednje muzičke škole?

Već tokom srednje škole ja sam zarađivala džeparac, držala sam privatne časove harmonike deci iz komšiluka. Posle srednje škole upisala sam se na Muzičku akademiju. U to vreme u Novom Sadu nije postojala Muzička akademija, tek je počelo da se govori o ideji osnivanja koju je imao kompozitor i profesor Rudolf Bruči. U to vreme je Bruči bio direktor muzičke škole „Isidor Bajić“ i tada, kada sam bila u srednjoj školi, on je krenuo sa tom idejom, o osnivanju muzičke Akademije u Novom Sadu. Dakle, svi mi iz srednje muzičke škole koji smo nastavili dalje školovanje, upisali smo se na beogradsku Muzičku akademiju. S obzirom na to da je tada bilo dosta studenata iz Novog Sada onda je beogradska Muzička akademija otvorila ovde poseban odsek i profesori su dolazili ovamo iz

Beograda i držali nam nastavu. Ja sam bila na teoretskom odseku i imali smo sreću da nam predaju sjajni likovi, kao na primer Berislav Popović, Rajko Maksimović i drugi tako da je ta akademija davala jako dobru osnovu svima i studentima koji su se želeli da budu instrumentalisti, izvođači i onima koji su se opredeli za teoriju, za profil nastavnika i profesora u osnovnim, srednjim i muzičkim školama, muzikologa i slično. S obzirom na to da sam ja završila harmoniku, mogla sam odmah, nakon srednje škole da radim u nižoj muzičkoj školi, da predajem harmoniku jer za taj instrument tada nije bilo akademskog obrazovanja pa sam nastavila školovanje na teoretskom odseku Muzičke akademije a istovremeno se i zaposlila. Jednostavno, čula sam od kolega da u Kuli traže nastavnika harmonike, otišla tamo, primili me i počela sam da radim.

Nastava instrumenata u muzičkim školama odvija se tokom četiri dana, dva puta su prepodne, dva puta popodne. I to su bili idealni uslovima da istovremeno mogu i da studiram jer nam je nastava na Akademiji bila organizovana tokom vikenda.

Ubrzo nakon toga dobila sam i dete, išla na bolovanje, vratila se na posao i nastavila sa studijama i u međuvremenu se razvela i vratila se u svoju porodicu. Baba, mama i sestra su mi pomagale. Na posao u Kulu sam putovala autobusom i to je trajalo oko dve godine. Onda sam jednog dana sreća Sašu Kovačevića (danas je kompozitor, predavač na Muzičkoj akademiji), drugara uz škole a svirali smo zajedno i u orkestru. Onako uzgred, upitao je: „Ej , hoćeš li da idemo u Beograd, da radimo zajedno u muzičkoj školi ‘Davorin Jenko’? Zove nas Zoran, on tamo sada radi a fale im nastavnici“. Zoran je naš zajednički drug iz orkestra i ja sam pristala. Bolji uslovi, veća plata a i Beograd je muzički centar, tamo dolaze veliki svetski orkestri, svašta se dešava i volim Beograd. Inače meni je tada Beograd bio vrlo drag. Deo ranog detinjstva sam provela u Beogradu, baba me stalno vodila kod svoje braće blizanaca koji su živeli u Beogradu. I tako smo nas Saša i ja počeli da radimo u Beogradu, u odeljenju škole na Voždovcu, preko puta „Zvezdinog“ fudbalskog stadiona. Tu se radilo četiri dana, znači elegantan posao! Crnogorski san (smeh). Plata je bila odlična, odlični uslovi, veliki kolektiv i tada sam prvi put naišla na neku priču u vezi sa partijom. Naime, jedna moja koleginica, Beograđanka, upitala me je jednom prilikom mada više ne znam kojim povodom: „Zašto se ne upišeš u partiju, bolje ćeš proći u životu?“. Rekoh što bi se upisivala u partiju? Super mi je i bez partije i šta imam sad ja od partije da dobijem? To je bio jedan od prvih indirektnih poziva da se upišem u partiju. Ne, zapravo prvi je bio još u srednjoj školi. Bila je ta ‘68 godina, problematična, studentski protesti, došli su neki funkcioneri komunističke partije u školu i pitali nas učenike, a bili smo u III razredu, da li vi želite da se upišete u SK? Pošto nisam bila punoletna, odgovorila sam da prvo moram mamu da pitam. I moja mati je rekla NE, kao jedina odgovorna za mene a istovremeno i član partije, ali od onih koji nisu kapirali da im partija nešto može doneti nego su stvarno verovali u sve te ideale. „Nemoj se upisivati u partiju. Kad budeš punoletna, kad budeš razmislila sama, odluči“ rekla je tako da sam i ja rekla NE, istovremeno imajući na umu i babino upozorenje: „Ne veruj popovima i komunistima“. Dakle i posle tog drugog poziva kada sam koleginici u školi rekla da mi je i bez partije super, zapravo su me uvek odbijale organizacije sa strogom hijerarhijom u kojima je si zato da sprovodiš politiku tih

organizacija čak i ako se sa tim ne slažeš. Sistem stada, kako to u crkvi otvoreno kažu – „naše ovčice“ – a to ne podnosim.

Ilustracije radi navešću primer o tome kako se tada moglo živeti od nastavničke plate. U to vreme je u Beogradu postojala jedna jedina radnja gde su bile gramofonske ploče iz uvoza. To su bile češke, „Suprafonove“ LP ploče sa klasičnom muzikom koje sam redovno, čim dobijem platu, kupovala. Svaki put kupim pet-šest LP ploča onda odem u Robnu kuću Beograd, kupim mom detetu razne igračke, šta sve ne, pa je moj najstariji sin imao puno igračaka. Hoću reći, mogla sam sasvim pristojno da živim od nastavničke plate. U muzičkim školama u Kuli i Beogradu radila sam od ‘71 do ‘76. godine. Posebno je bilo sjajno vreme provedeno u Beogradu i taj period pamtim po jednom fenomenalnom koncertu, gostovanju Filharmonije iz Los Anđelesa, posebno zbog dirigenta Zubina Mehte. To je bilo za naježiti se! Uši vam porastu, srce vam lupa, znoj nadire, ludo! Svirali su u Domu sindikata, išle smo moja drugarica koja je predavala klavir Cica Knežević i ja. Pošto je Cica inače bila izrazito temperamentna sve vreme sam je držala i obuzdavala da ne odjuri na pozornicu i da ne povali Zubina Mehtu! On je onda bio u punoj snazi, svetska zvezda, odgovarao nam je po senzibilitetu i temperamentu i još je bio i zgodan! Sva čula u eksploziji! To je bilo potpuno ludilo. Sledeće slično muzičko ludilo sam doživela na koncertu „Rolling Stonsa“, pre desetak godina na Ušću.

Uglavnom, mi smo tada harali po raznim koncertima, Kolarac, Dom sindikata, Dom omladine za rok muziku... taj period je bio sjajan. Imali smo vremena, imali smo para, išli razna mesta i uživali. I radili fini posao, ono što smo voleli. Onda je neko iz Novog Sada, ne sećam ko rekao – „da li bi ti prešla na *Radio Novi Sad*, treba im muzički saradnik. Prvo sam pitala kakav je posao? Odgovorili su: „Dođi da vidiš“, pa sam otišla. Ne znam tačno s kim sam prvo razgovarala. Ta osobama mi je rekla: „Ajde konkuriši“ pa sam podnela papire i – počela da radim. Tako je bilo, bez filozofiranja, testiranja, CV-ja itd. U ono vreme je bilo više slobodnih radnih mesta nego što je bilo kandidata. Zato su tražili ljude za mnogo poslove, zvali vas dodete, da se zaposlite i radite. I ja sam tako počela da radim na *Radioju Novi Sad*. To je bila ‘77 godina.

Dakle ja sam počela kao muzički saradnik, to je dok ne upoznate posao. Radila sam u muzičkoj redakciji. Ako je trebalo napisati neku kritiku za informativni program, onda je kolega sa informativnog zamoli da to uradimo, na primer „sutra dolazi Pogorelić, da li bi mogla da nam napišeš kritički osvrt?“ OK, može. U to vreme sam saradivala i sa raznim pisanim medijima, objavljivala muzičke kritike, a u tom radijskom izrazu sam otkrila vrlo dobar način za izražavanje putem zvuka. Zapravo sam puno naučila od ton majstora sa kojima sam radila i saradivala. I vrlo brzo sam napredovala. U to vreme je Oskar Pandi bio prvo moj šef a posle i direktor radio programa. Sjajan lik, pri tom je bio i muzičar, bez sujete je dozvoljavao da ljudi ispolje svoje sklonosti, kvalitete, znanje. To znači da nije bilo administrativnog napredovanja, provedeš, npr., tri godine u jednom zvanju nego se napredovalo prema sposobnostima i rezultatima. Onoliko koliko ste vi mogli da date toliko je on vama širio taj prostor slobode. Ako ste vi brzo savladali elementarnu tehniku, način na koji se rade

jednostavne muzičke emisije, onda OK, bićete urednik, radićete složenije poslove, imati veći stepen slobode. Radite autorske emisije, sve od vas zavisi koliko imate ideja i znanja.

Ja sam vrlo brzo počela da radim eksperimentalne muzičke emisije, da se igram sa zvukom. Govorim o početku osamdesetih. U to vreme sam rodila Vuka, mog drugog sina, iz veze sa Bajom, kolegom sa radija. Tada smo svake godine odlazili na Ohrid, na takmičenje Jugoslovenske radio i televizije (JRT). Privatne stanice nisu postojale, bilo je samo državna, JRT mreža koju su činili republički radio i TV centri, Ljubljana, Zagreb, Sarajevo... i tako u svim republikama. Većina tih centara imala je i lokalne programe. Najbolje od jednogodišnje produkcije bilo je predstavljano u Ohridu, na takmičenju koje se odvijalo u više kategorija: info-program, muzički, drama, marketing, kontakt program, eksperimentalni itd. Pre takmičenja u Ohridu u svim republičkim centrima bio je izbor za emisije koje će taj centar predstavljati na takmičenju. Ja sam redovno konkurisala sa muzičkim emisijama i tri-četiri godine za redom sam išla u Ohrid i tamo podobijala nagrade. Tih godina je neka JRT komisija odlučila da jedna moja emisija, „Metuzalemi“, predstavlja JRT mrežu, jugoslovensku produkciju u eksperimentalnoj kategoriji muzičkih emisija na smotri u nekom italijanskom gradu. Išla je samo emisija i predstavnici JRT-a, ja sam bila bolesna. Dakle, nije bilo takmičenje već smotra dostignuća u okviru Evrovizije. Uživala sam da radim te eksperimente, da ispitujem mogućnosti izražavanja zvukom, muzikom, šumom, rečima, kombinacijama različitih elemenata a u cilju da slušaocu pošaljete poruku na jasan i upečatljiv način.

Sećam se da sam još pre polaska u školu s nestrpljenjem čekala da na radiju počne radio drama. Sela bih u neki ćošak, pažljivo slušala a u glavi su mi nastajale slike, čitavi filmovi, scenografija i geografija. Nije mi bilo bitno da li razumem smisao neke antičke drame, bile su mi bitne te slike koje su u mojoj glavi nastajale samo na osnovu zvukova koji su dolazili iz radio aparata.

Radijski posao i to u oblasti kulture, odnosno muzike bio je mnogo zanimljiviji, inspirativniji i kreativniji nego posao novinara u informativnom programu u koji su bile uprte oči cenzora. Tu se znalo gde su granice, šta sme a šta ne da ode u etar.

Sećam se jedne velike rasprave koja je pokrenuta početkom osamdesetih, na jednom od JRT takmičenja u Ohridu. Dilema je bila da li novinari treba da budu društveno politički radnici ili bi trebalo da se bave svojim poslom? (Tada je novinar zakonski bio definisan kao „društveno politički radnik“.) Povod za raspravu bila je takmičarska emisija beogradskog novinara Radeta Radovanovića u kategoriji „kontakt program“, koja je izazvala žustre rasprave i veliku polemiku. Rade Radovanović je na programu *Radio Beograda* radio redovnu nedeljnu kontakt emisiju koja je imala za cilj da razotkrije društvene anomalije. I to nije bio problem za protivnike te njegove emisije već sredstva koja je Radovanović koristio. Konkretno, u Ohridu je bila emitovana njegova emisija na temu „podstanari“, tačnije kako vlasnici stanova krše propise o zabrani novčanog prometa u stranim valutama. Tada je važio propis da se ne mogu robe i usluge naplaćivati u stranoj valuti već isključivo u dinarima. U konkretnom slučaju, propis se masovno kršio, svi su to znali, niko od nadležnih nije reagovao i Rade Radovanović je želeo na to da ukaže. Uradio je to tako što je pozivao telefonske brojeve ljudi koji su

oglasili da izdaju stan i sve to direktno emitovao u program. U razgovoru sa tim osobama Radovanović se predstavljao isključivo kao potencijalna mušterija, zainteresovana da unajmi stan. Dakle, nije rekao da je novinar i da se razgovor emituje. Želeo je da dobije autentične i istinite odgovore i da na taj način ukaže na hipokriziju i druge loše društvene pojave. Emisija Radovanovića, odnosno njegovi razgovori sa ljudima koji izdaju stanove i koji su otvoreno govorili, ne znajući da ih snimaju, pod kojima uslovima to rade a što se, uzgred, često veoma razlikovalo od onoga što je pisalo u oglasima, izazvali su vrlo burne reakcije drugih novinara. U emisiji vi čujete Radovanovića kako pita koliki je mesečni zakup a žena sa druge strane telefonske žice odgovara „100 maraka“. Radovanović na to pita: „Zašto u markama naplaćujete kada je to zabranjeno“ i dobija odgovor: „Ma nema veze zakon, to niko ne poštuje“.

Dakle, debata se pokrenula oko pitanja da li novinar sme da radi na taj način, da li sme lažno da se predstavlja bez obzira na ispravnost cilja koji je postavio, u ovom slučaju razobličavanja društvene hipokrizije. Deo novinara je smatrao da je Radovanović prevario svoje sagovornike jer im nije govorio da ih sluša cela Srbija ili ko već, pa su sagovornici govorili istinu koju bi sigurno prikrili da ih je Radovanović upozorio na to da su u emisiji i da je on novinar a ne neki podstanar koji traži stan, kako se on njima predstavljao. Rade Radovanović je svoj postupak branio rekavši da „on nema problem moralne prirode jer ako neko može na taj način da laže i da vara onda i mi, kao novinari čiji je posao da štite javni interes na sve načine moramo to razotkrivati.“ Oko te dileme su se vodile velike rasprave i zanimljivo je da je „austroougarski deo“ Jugoslavije, odnosno da su novinari iz Hrvatske, Slovenije i mi iz Vojvodine, podržali postupak Radovanovića dok je „turski deo“ Jugoslavije žestoko napadao „lažno“ predstavljanje Radovanovića, kao neetički postupak. Čini mi se da taj primer na zanimljiv način pokazuje o čemu i kako se raspravljalo o tada bitnim pitanjima medija, kakvi su stavovi preovladavali u novinarstvu i koliko je ta oblast bila zapravo slika ukupne društvene situacije na početku osamdesetih. Naravno, nisu svi radili kao Rade Radovanović ili nekolicina drugih novinara, onih koji su imali potrebu da pomeraju granice ali ih je bilo sve više i ta zaraza osvajanja slobode se širila (smeh).

Tome su naravno doprinela i druga zbivanja, u društvu a prvenstveno u kulturi. To je vreme pojave novog vala na muzičkoj sceni i velikog talasa novih ideja koje su u dobroj meri stizale kroz muziku. Vraćam se svom poslu na radiju. Nagrade koje je neko dobijao uticale su na to da dobijete više slobode u kreiranju i realizaciji novih ideja, nekako su šefovi lakše odobravali nove ideje onima koji su se vraćali sa nagradama. Činilo mi se da nije bilo većih potreba da se agresivnije zalažem za veći stepen slobode, odnosno, meni je tada prostor slobode za eksperimentisanje bio dovoljan. Nisu me sputavali. Sama sam kreirala svoje emisije. Glavni urednik bi me pozvao i rekao: „Evo ti četiri sata nedeljno, radi šta hoćeš.“ Kad sam takvu ponudu dobila, sa ekipom saradnika smo osmislili muzičku emisiju koja se zvala „Zvukoplet“. Ideja je bila da emisija ne bude žanrovski omeđena, da izađemo iz tog geta podele muzike po žanrovima, tipa zabavna, narodna, klasična i slično. Bilo je bitno da ukinemo granice između muzičkih žanrova i da nam jedini kriterij bude kvalitet. Pored toga, nervirao

me je i način kako je muzičko odeljenje bilo organizovano, isto po muzičkim žanrovima pa smo imali redakciju „ozbiljne muzike“ – (kao da postoji i neozbiljna), „narodne“ i „zabavne“ muzike. Odnosno, šta znači uopšte „ozbiljna muzika“, etiketa kojom se samo odbijaju slušaoci? Ili se tim nazivom sugerije da moramo biti mrtvi ozbiljni dok slušamo tu vrstu muzike? Kao da uz sadašnju „ozbiljnu“ muziku ljudi pre dve-tri stotine godina nisu plesali i veselili se? Naša je ideja bila da je muzika dobra ili loša i to ne treba kriti iza nekih nametnutih klasifikacija. Npr. neka dela Čajkovskog su 100 puta lošija od jedne jedine pesme „Rolling Stonsa“ i zašto da to skrivamo? Dakle, u toj emisiji smo ukinuli žanrove i furali smo dobru muziku, slagali je po senzibilitetu. Rezultati su bili neočekivani, sve je više ljudi slušalo emisiju, sve češće su nam slušaoci bili širom Vojvodine i sve više iz Beograda. „Zvukoplet“ je bila među najslušanijim emisijama na *Radiju Novi Sad* a takvih nije bilo mnogo. Inače, tada je *Radio Novi Sad* bio mnogo, mnogo slušaniji nego kasnije, od devedesetih pa nadalje. Veoma mnogo se, npr., slušao u Temišvaru. Bitno je bilo da smo imali odličnu podršku rukovodstva. Došla bih kod nekog šefa i brzo smo rešavali problem. U stilu: „Super, šta ti treba? Je l' ti treba tonski studio sa najboljim ton majstorima?“ – Ja odgovorim: „Treba mi. Hoću da snimam mlade rok grupe ili uopšte neafirmisane bendove. Šta sviraju, koju vrstu muzike – nije bitno. Važno da te mlade ljude ohrabrimo, da ih izvučemo iz podruma i šupa u kojima vežbaju, da čuju sami sebe kako zvuče“. Šef sve odobri i mi krenemo sa akcijom „Zvukoplet vas gura“. Ubrzo je postala prava pomama za snimanjem demo snimaka u akciji naše emisije. Imali smo neki sistem za prijavljivanje bendova pa smo zatim dogovarali termine za snimanje, snimali i onda te snimke emitovali u emisiji. Bilo je neverovatnih susreta i doživljaja! Prvo su se javljali novosadski bendovi pa su počeli da nam se javljaju iz Beograda. Javio nam se i Đule iz sadašnjeg *Van Goga* imao neki bend koji je počinjao, mi snimili, emitovali i posle mnogo godina kad god sretnem Đuleta on se toga seti, kaže da je bilo super i za njih vrlo važno to što smo radili. Bilo je tu puno pank bendova, najviše iz Novog Sada. Bila je jedna grupa, zvala se *Zbornaja komanda* (smeh). Snimali su pesmu koju i danas pamtim, ne znam zašto, možda zbog teksta koji se svodio na rečenicu: „Magla, magla, magla i mrak, magla i mrak svuda oko nas“. Mogu to i da otpevam, čisti minimalizam. To je bilo '82, 83. godina. Da li su slutili šta dolazi ili su već tada živeli to što su pevali? To su bili klinci, mladi od osamnaest, devetnaest, dvadeset godina. Svirali su po nekim rupama, prašili po garažama, kako je ko umeo da se snađe. A mi smo im samo otvorili prozore, da ih ljudi čuju. I nikome ne uzimaš pare, demo snimke su dobili besplatno, to je normalno jer je i to posao medija. Tada zaista nije sve bilo pretvoreno u lovu, kupujem-prodajem, puno stvari od opšteg društvenog interesa bilo je besplatno. To ne znači da to nije imalo cenu i da nije koštalo. Naravno da jeste ali se to finansiralo iz budžeta. Sve ono što može da doprinese društvu, bez toga da sve mora da se proda, unovči, zaradi. Konkurs za demo snimke smo otvorili, rekli smo: „Javite se, imamo nedeljno pet sati studija. Pripremite svoj materijal ako ga već imate a ako nikad ništa niste snimali, ući ćete u najbolji studio sa najboljim ton majstorima. Onako kako svirate to ćemo da snimimo“. Imali smo odličnu saradnju sa našom produkcijom, ubedila sam ljude da se i oni uključe jer je bila bitna procena producenata u vezi sa kvalitetom bendova. Jedan od prvih ansambala koji se javio

je bend „Ođila“. Izvodili su muziku ruskih Cigana, potpuno nepoznati, svirali po beogradskim klubovima. Njih četvoro, dve devojke i dvojica momaka, svi muzički obrazovani. I došli su na snimanje. Kad smo ih čuli – svi smo zinuli. Naši producenti su bili u šoku, odmah su uzeli njihove kontakte i ubrzo dogovorili s njima „pravo“ snimanje kompletnog albuma. Dalje je sve istorija uspeha te grupe jer nakon što je grupa „Ođila“ materijal za prvi album snimila u našem studiju i objavila LP vrtoglavo im je porasla popularnost. Znači to je bio jedan od najupečatljivijih efekata naše akcije „Zvukoplet vas gura“. Bendovi su nastavili da dolaze. Međutim, za mene je najznačajniji rezultat akcije bio taj što je većina tih mladih ljudi u raznim bendovima imala mogućnost da čuje svoje snimke, da čuju sebe kako zvuče jer oni pre toga nisu nikada čuli sebe. Oni sebe čuju dok sviraju u podrumu a to je jedna potpuno druga percepcija. A kada su čuli svoje snimke to su bile neverovatne reakcije. Meni je sada žao što se tada nisam setila da zabeležim njihove komentare. „Vidi kako ovde odvratno pevaš. Jaooo, ovde si falširao! Ovde si promašio ceo bubanj, ispao si iz ritma, katastrofa!“ Bili su takvi i slični komentari. Zato što su prvi put bili u prilici da čuju sebe i to je bilo odlično, super edukacija jer taj snimak koji su dobili od nas i mogli naknadno da ga preslušavaju bio im je veliki putokaz za dalje, šta i kako dalje raditi, šta popraviti... Ta akcija je trajala gotovo godinu dana i na kraju smo uradili jedan veliki koncert na Spensu. Do te mere je postojalo razumevanje i saradnja da smo bez većih problema dogovorili održavanje koncerta na Spensu. Ozvučenje je bilo obezbeđeno, dogovorili smo ko će sve nastupati, uradili promociju koncerta koji je bio besplatan. Za bendove koji nikada nisu svirali izvan tih svojih podruma, nastup na bini, pred publikom, sa super ozvučenjem bilo je neponovljivo iskustvo, fenomenalan podsticaj za dalji rad. Prvo to snimanje i pritom taj javni nastup gde je došlo puno ljudi jer je program bio interesantan za veliki broj ljudi. Svaki od učesnika je imao školske drugare, prijatelje i poznanike, rodbinu, mnoge koji su želeli da ih čuju. To je bilo stvarno veliki, super događaj. Putem te akcije pojavilo se, isplivalo, nekoliko bendova koji su kasnije postali relevantni na muzičkoj sceni. Odlična akcija! Emisija „Zvukoplet je dobila nagradu grada Novog Sada za doprinos omladinskom stvaralaštvu. To je prva nagrada koju je *Radio Novi Sad* ikada dobio od grada. Od lokalne zajednice. Od osnivanja, 1949. godine. Žao mi je što je ta plaketa, diploma, šta god ostala naravno *Radiju Novi Sad*. Nakon toga su došla neka druga vremena.

I da ne zaboravim, početkom tih osamdesetih bila sam i članica Radničkog saveta pa sam i na tom mestu mogla da se borim za bolje. Jedna koleginica koja je takođe tada bila u Radničkom savetu zvala me je La pasionarija. Inače, niste morali biti u partiji da bi bili izabrani u Radnički savet. Tada je bilo nešto više žena nego muškaraca u Radničkom savetu ako govorimo o razlikama po pitanju rodne ravnopravnosti onda i sada. Bio je i mnogo veći procenat žena u parlamentima, na saveznom, republičkom i lokalnom nivou. Po nekim podacima koje sam tada čitala, kod nas je bilo preko trideset posto žena u organima vlasti a to je otprilike procenat koji nam sada zahteva u vidu preporuke Evropska unija. I ne samo to, mnogo toga što nam sada servira Evropa nekada smo imali u praksi. Na primer, nešto što se danas naziva „pozitivna diskriminacija“ nekada se zvalo – ključ. (smeh) Na primer u Radničkom savetu, po ključu je trebalo da bude trideset posto žena, od toga treba da bude određen

postotak mladih žena, među njima mlade žene nacionalnih manjina, odnosno Slovakinja, Mađarica, Rumunka, Rusinka... Danas takav model, odnosno „ključ“ Evropa naziva pozitivnom diskriminacijom. Tada su zaista takvi „ključevi“ funkcionisali a meni lično je takav „ključ“ bio bitniji za ciljeve redakcije a ne obezbeđivanja ravnopravnosti za manjinske grupe iako ne sporim važnost i tog pitanja. Ne tvrdim da smo tada uspeli da rešimo probleme prava manjinskih i marginalizovanih grupa i da smo bili nacionalno tolerantni. Kažem da ja nisam imala problem sa nacijama, nisu me zanimalo kao takve ali su me tangirali problemi ljudi ako su ih imali zato što nisu pripadali određenoj naciji. I nisam ja bila izuzetak među zaposlenima na radiju. Bilo nas još koji smo bili do te mere oslobođeni te trakavice o nacijama da smo se na račun toga zafrkavali. Bez problema. Imala sam kolegu i drugara, poznati novosadski DJ, radijski voditelj Karolj Kovač. Mađar. S njim sam se redovno zafrkavala, pogotovu u prisustvu osoba koje su drugačije gledale na pitanje nacije, nacionalnog i sl. Karolj i ja na primer uđemo u lift u zgradi *Radija Novi Sad* a u liftu još osoba i ja se obratim Karčiki: „Gde si, Mađar? Vidi kako si gadan ko Mađar, vidi kako ti je masna kosa ko Mađaru“ a onda bi Kares razvalio sa stereotipima o Srbima. I tako smo se mi zafrkavali, lečili obolele od nacije i na taj način smo to pitanje minimalizovali dovodeći ga do banalnosti. Nažalost, nisu to svi mogli da prihvate. Da je to devedesetih bio većinski stav građana Jugoslavije ne bilo ni rata, ni nesreće ni tolikog zla koje je pogodilo ljude u bivšoj državi.

Na kraju, navešću primer koji će ukazati na jasne razlike između današnjih i ondašnjih medija. Ne samo na razliku u stepenu slobode koji smo tada imali nego i mogućnosti koje smo imali. Jedna ilustracija: 1986. sam tražila da idem u Beč. Procedura je bila takva da napišete zahtev da hoćete da idete u Beč ili se dogovorite sa urednikom da idete u Beč jer se tamo održava Betovenovo takmičenje klavira na kojem nastupa Jasminka Stančul tada mlada i vrlo perspektivna pijanistkinja koja sam upoznala tako što je poslala dopisnicu iz Kikinde sa porukom za emisiju koju sam tada vodila na radiju. Bila je to emisija „Dnevnik muzičke omladine“, namenjena mladim izvođačima i ljubiteljima umetničke muzike. Radila sam tu emisiju na nekonvencionalna način, da ne pravim famu od muzičara poput Mocarta, Šopena i drugih kompozitora već sam na drugačiji način da način interpretirala činjenice u vezi sa njima i njihovim delima. Mnogo manje ozbiljno nego što su to tada radili u sličnim emisijama. Za mlade je to bilo vrlo novo i atraktivno, mnogi su mogli da slušaju emisiju a da ne promene stanicu posle pet minuta. Inače, ta emisija je isto dobijala nagrade u Ohridu. Imala sam jednu rubriku te emisije, zvala se „Metuzalemi“. Naziv se odnosio na kompozitore koji su živeli pre sto i više godina pa sam radila dramaturgiju tako da su se pojavljivali, npr., Šopen, Mocart i drugi kompozitori, međusobno razgovarali na način kao npr. likovi iz Alan Forda, stripa koji je tada bio najpopularniji. Na taj način sam slušaocima približila mnoge pojmove iz umetničke muzike, jednostavno, zabavno i svima razumljivo. Sve ovo govorim da bih objasnila kako je Jasminka bila jedna od redovnih slušateljki i redovno se javljala iz Kikinde gde je živela. Tako sam je upoznala. Posle je ona došla na Akademiju, upisala je studije klavira kao jedan od najvećih talenata koji su tu studirali. Nastavila sam da je pratim, objavljivali smo intervjue sa njom, vesti o njenim uspesima...

Sjajna, neverovatno temperamentna, posle je otišla kod Marte Argerič na usavršavanje. Prvo je bila kod Arbo Valdme. U vreme takmičenja u Beču, '86 g. bila je još studentkinja na Akademiji i ja zatražim da idem u Beč jer se Jasminka prijavila na takmičenje. Naravno, dobijem dozvolu za službeni put, deset dana sam bila u Beču, izveštavala za radio o takmičenju, posebno o Jasminkinim nastupima. Po povratku sam napravila seriju emisija i to ne samo muzičkih već i dokumentarnih o drugim zanimljivostima u Beču. Išla sam tamo i na neke izložbe, sećam se bila je prekrasna izložbe istorijskih artefakata koji se odnose na levičarski pokret u Austriji. Bili su izloženi svi plakati koji su bili u vezi sa raznim demonstracijama i drugim aktivnostima levice, razni predmeti i sve to zanimljivo oblikovano, prezentovano. Prvi put sam videla jednu takvu izložbu. Hoću reći, tada su novinari imali mnogo više mogućnosti. Više su putovali i radeći sticali nova znanja, iskustva, kontakte. Da vidite i druge stvari koje ne spadaju isključivo u oblast kojom se vi bavite.

Sličan primer je bio i sa kampom Muzičke omladine u Grožnjanu, u Istri. Bio je sredina osamdesetih kada je Međunarodna organizacija muzičke omladine (Jeunesses Musicales International) u Grožnjanu pokrenula revitalizaciju tog prekrasnog mesta u središnjem delu Istre. Jednog od lepih malih istorijskih gradova u Istri koji je bio napušten. I osnovali su tamo letnji muzički kamp. Na konto posla, redovno sam išla u taj letnji kamp. To su bili prekrasni doživljaji. Dakle, nekih desetak dana u Grožnjanu sa zadatkom da uradim više reportaža i da redovno izveštavam. Bez problema sam tražila i dobila snimatelja i mi smo kolima išli na taj zadatak. Seli smo u auto, ubacili tehniku i krenuli u Grožnjan. Usput smo otišli do Splita gde je u toku bio splitski festival zabavne glazbe. Odatle smo izvestili za program i nastavili dalje za Grožnjan. Tamo smo proveli prekrasnih deset dana jer je sve to u Grožnjanu bilo čarobno, od ideje, preko mesta gde se sve zbivalo do realizacije. Program se bazirao na radu u radionicama i svake godine za druge instrumente i sastave. Radionice su vodili poznati svetski muzičari i mnogi mladi iz celog sveta su želeli da dođu na te radionice. U svakom momentu, od jutra do mraka muzika se čula iz tih starih, revitalizovanih kamenih kuća. Svake večeri su bili koncerti, na otvorenom, na platoima ili u crkvi. Pre dolaska muzičke omladine Grožnjan su prvo „otkrili“ slikari. Bila je jedna grupa umetnika iz Subotice koju su se tamo nastanili i uz muzičare tokom tog letnjeg kampa Grožnjan je bio prekrasan mali umetnički svemir. Hoću da kažem da smo mogli da putujemo, bilo je sredstava.

To već dovoljno govori koliko se u ono vreme za takve stvari odvajalo. Kao i ova priča o „Zvukopletu“, o podršci mladima. Činjenica da su mediji imali mnogo veću i značajniju ulogu u društvenoj zajednici. Danas novinari trče sa jednog događaja na drugi, površno su upućeni u događaje jer nemaju mogućnosti da posvete dovoljno vremena bilo kom događaju ili temi... i zato su informacije poluinformacije, nepouzdanе, često konstruisane i spinovane, bitno da su senzacionalističke, da se zaradi po svaku cenu, preko leševa ako treba. Sada se ustalio jedan odvratani običaj a to je da novinari, gonjeni korbačima vlasnika medija nemaju vremena da bilo koji ozbiljniji događaj isprate već pre početaka javne rasprave, debate ili sličnih događaja samo uključe kamere, podmetnu mikrofone i traže od učesnika – izjave u stilu: „Pričajte nam nešto više o tome. „Novinar dođe pre početka događaja,

traži izjavu nekog od aktere, često od prvog na koga naleti a vi onda u medijima dobijete samo jedan delić celokupne slike, najčešće banalnu propagandu zvanične politike. Novinaru danas možeš da ispričaš 1.000 gluposti u jednoj izjavi i on neće reagovati jer nema pojma o čemu se uopšte radi, nije imao vremena da prouči problem, morao je da obiđe još tri-četiri događaja, da na ta tri-četiri mesta traži izjave od prvih koje nahvata i podmetne im mikrofon. Ko još ima mogućnosti da dnevno „pokrije“ tri-četiri događaja? I da još ima neki stav o pojavama i događajima koje prati! Makar šta. Takvi novinari nisu mogućí, ne postoje. Ovo je vreme držača mikrofona. Meni se to bilo smučilo pre desetak godina. Ali dobro, to je potonja priča tamo negde kad sam napustila ceo taj posao.

Na *Radiju Novi Sad* sam bila do početka devedesetih. Odnosno, nešto sam ranije otišla, kada je moj muž Nenad '87. g dobio specijalizaciju i kao lekar bio poslat u Pulu na posao, u vojni garnizon pošto je kao civil radio po ugovoru za vojsku. Tada sam ja bila trudna sa trećim detetom i dala sam otkaz a kolege su mu govorile da sam glupa zato što dajem otkaz. „Možeš da budeš lepo na bolovanju, baš te briga“ – govorili su. Međutim, mi smo želeli da odemo u Pulu, da živimo na moru i nikada nismo zbog toga zažalili, bio je to još jedan predivan period u životu. Kako da ne dam otkaz? Taj radio više nije ličio na sebe, iz onih osamdesetih. Otišli smo u Pulu i tamo se rodio Jovan, moj treći sin i šteta je što se ne seća, ali je imao predivno rano detinjstvo. Sa tri meseca je počeo da odlazi redovno na plažu, naravno uz našu malu pomoć i brčkao se u moru!

U Puli smo bili oko dve godine a zatim smo preselili u Zagreb gde je moj muž u jednoj velikoj bolnici nastavio specijalizaciju. Onda su počeli problemi u državi, raspad Jugoslavije. Dakle za vreme „jogurt revolucije“ nisam bila u Novom Sadu, sa distance sam pratila šta se dešava. Tada nisam radila, dete je bilo malo, a i teško je bilo naći posao. Odlučila sam da se upišem na Fakultet političkih znanosti, na odsek novinarstva i taj novi studentski period mi je veoma prijao. S jedne strane, već sam dugo bila u novinarskoj profesiji u koju sam došla iz jedne druge oblasti i sada mi je godilo da „prođem“ kroz novinarstvo na katedri koja je u tada još uvek celovitoj Jugi bila poznata po izuzetnom nastavnom kadru, uglavnom levičarski orijentisanom. Bilo je zadovoljstvo slušati profesore Županova, Jovana Mirića, Bilandžića, Šibera, Caratana... ličnosti koje su u velikoj meri javno delovale zalažući se za razumna i mirna rešenja jugoslovenske krize, mahom sa pozicija levice. Pored toga, fakultet je za mene bio snažan oslonac da se zadrži normalnost u nadolazećem ludilu.

Tada si već imala decu, koliko ti je posao ostavljao prostora za brigu o deci i uopšte te neke kućne poslove?

Upravo onoliko koliko sam ja to želela. Možda sam ponekad bila vrlo sebična jer je mene taj posao strašno ispunjavao. Ja sam, na primer, radila po deset-dvanaest sati, ali to je bio moj izbor. Igrala sam se. Niko mi nije rekao ti moraš da sediš na poslu toliko i toliko. To je bilo ono što sam volela i želela da radim. Sretna je okolnost da sam uvek imala podršku porodice. Moja baka je do '83. bila živa i ona je mogla uvek da mi pomogne. Sestra takođe. Muževi koji su bili, prošli (smeh) i ostali.

Nisam s tim imala problem. U takvoj situaciji, baka je bila zadužena za ishranu dece mama, sestra, muž da ih pričuavaju ako zaglavim na poslu, a kad dođem, onda sa decom idem u šetnju, subotom u pozorište, žvrljamo okolo, igramo se, čitam im, zabavljamo se. To sam uspevala, da im čitam knjige, puno sam im čitala a i sami su brzo naučili da čitaju i puno razgovarala sa njima kad su već bili stariji. Na taj način sam pravila neku vrstu balansa između onoga što je bio taj moj posao koji sam jako volela i dece, porodice koju isto beskrajno volim. Znala sam da ne smem biti frustrirana, da ne smem doći u situaciju da osećam krivicu zbog zapostavljanja bilo porodice bilo posla. Zato sam uvek maksimalno, u potpunosti bila ili u poslu ili sa porodicom. To je jedan od mojih važnih principa: uvek do daske, šta god radila.

A kakvo je bilo iskustvo studiranja na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu?

To je bilo sjajno iskustvo. Prvo što profesori nisu imali nikakav problem s tim što ste vi sada u nekim godinama, da ne kažem „matori“ jer su tu mahom mladi, koji su upisali svoje prve studije. To je bio program za grupu starijih novinara iz više gradova, bilo nas je iz Novog Sada, dosta Zagrepčana i iz drugih hrvatskih gradova. Svi smo mi dugo već radili u medijima godinama, pozavršavali neke druge fakultete i došli da „overimo“ i novinarstvo. Rekla sam da su profesori generalno bili sjajni a to je najbitnije. Naučila sam mnogo novih stvari, dobar deo toga se odnosio na stavove o vrlo „vrućim temama“, aktuelnim političkim zbivanjima o čemu smo često raspravljali s profesorima. To je bio početak devedesetih, bura je bila na vidiku, profesori su otvarali teme u kontekstu etike, morala ali su ukazivali i na činjenice sa kojima se retko ko od kolega novinara sreo u praksi. Na primer, situacija u međunarodnoj ekonomskoj politici i kako se reflektuje na situaciju u našoj zemlji, ima li uticaja i kakvog. Ili sociologija u medijima. Meni je predavao profesor Županov jedan od tada najcenjenijih profesora u Jugoslaviji. Međutim, na mene je najsnažniji utisak ostavio profesor i komunikolog Ivan Šiber. Predavao nam je sociologiju ali tako što je svaku temu povezivao sa aktuelnim događajima. I uvek navodio zanimljive primere. Dakle, mi smo razmatrali događaje koji su bili u toku, na primer „jogurt revolucija“, Memorandum SANU i slično i to kroz sociološke aspekte uzročno-posledične veze i uvek smo otvoreno diskutovali o svim tim stvarima. Na taj način smo od Šibera naučili i važnost izgradnje sopstvenog stava o bitnim društvenim pitanjima, bez uplitanja ličnih osećanja već na osnovu analize zbivanja, poznavanja činjenica, svega onog što bi i novinari trebalo da primenjuju.

Neki od profesora su bili manje naklonjeni analizi stvarnosti, na primer, na predmetu spoljne politike, prenosili su nam bitne elemente čitavog tog sistema. Kako god, ni kod jednog profesora nije prolazilo „bubanje“ podataka ili činjenica, već su, na primer na ispitima, iz razgovora sa nama o nekom aktuelnom događaju koji, naizgled, nije imao nikakve direktne veze sa ispitnim temama, želeli da čuju kako razmišljamo, da vide našu logiku, ali obuhvaćenu sociološkim, filozofskim ili drugim postulatima i kontekstima, zavisno od predmeta koji smo polagali. Sećam se jedne epizode sa predavanja profesora Dušana Bilandžića koji je, nažalost umro ove godine. On je predavao istoriju i

politički sistem Jugoslavije, bio je kao uragan, strastven, jednostavan. Uživanje je bilo slušati ga i gledati. Jednom je prilikom ispričao priču o životinjama u zoovrtu kao metaforu onoga što će se desiti ljudima u bivšim socijalističkim državama. Bilo je to vreme Ante Markovića, početak devedesetih i Bilandžić nas podseća na pad berlinskog zida i pita: „Da li smo mi to spremni za ovo šta će se dogoditi? Pogledajte ove socijalističke zemlje koje se sada oslobađaju. Ljudi u tim zemljama su živeli kao u jednom kavezu, kao u zoološkom vrtu. Vi kad držite u kavezu lava dvadeset godina, ili već ne znam koliki život imaju lavovi, on izgubi reflekse. Onda vi odlučite da mu takvom, bez refleksa otvorite vrata i pustite ga u džunglu. Džungla to je kapitalizam, borba na život i smrt, ko je jači pojede slabijeg. I upravo to i nas čeka, to ćemo doživeti. Znači nama će otvoriti ta vrata, gurnuće nas u džunglu a to je već počelo u Poljskoj, Češkoj i tako dalje. Pao je Berlinski zid. Mi ćemo isto to doživeti. Pustiće nas a mi smo ostali bez refleksa koje imaju životinje u džungli, koje imaju ljudi u kapitalizmu. Mi ćemo morati da se na to naviknemo ili će nas pojesti“.

Bilandžić je našao odličnu metaforu da slikovito upozori na budućnost. I odličan primer za novinare, jednostavan način na koji ljudima možete objasniti komplikovane procese, njihove uzroke i posledice. Onda je počeo taj strašni pokolj koji je progutao bivšu državu a zatim sve njene delove, bivše republike a novonastale banana republike na tacni isporučio lavovima, tigrovima i hijenama kapitalizma. To je bila godina kad se Slovenija osamostalila i onda ubrzo i Hrvatska. A u proleće, neposredno pre toga sam završila sa ispitima i dobila ponudu od šefa katedre Maria Plenkovića da ostanem na tom fakultetu, kao asistentkinja na predmetu „radio“, nedostajali su im ljudi sa praktičnim iskustvom na radiju. Inače sam tokom studija na medijskim predmetima radila seminarske upravo iz oblasti radijskog novinarstva i novatorstva. Nadajući se da ću baš to raditi.

A kada je reč o strukturi među kolegama studentima da li je bilo više momaka ili devojaka? I što se tiče profesorskog kadra?

Među studentima je bila ravnoteža, gotovo podjednak broj momaka i devojaka kao i u našoj „veteranskoj“ grupi. Među profesorima bar 80 od onih koji su našoj grupi predavali bili su muškarci, ali su zato neke od profesorki bile posebno zanimljive ličnosti. Meni je posebno imponovalo što je većina njih bila leve orijentacije. Kasnije, videli smo da su se neki od naših profesora, poput Zdravka Tomca angažovali na desnici ali to su bili izuzeci.

Da li se posle Zagreba vraćate u Novi Sad ili odlazite u neko drugo mesto?

Vraćamo se u Novi Sad. Pošto je moj muž radio u vojnoj bolnici a ta bolnica je već u junu 1991. bila pod opsadom hrvatskih „zengi“ u slugeranskim, režimskim medijima je počela neviđena hajka na ljude koji nisu Hrvati. Tako se većina ljudi iz te ekipe koja je bila na specijalizaciji u Zagrebu a nije bila iz Hrvatske vratila u svoje matične kuće ili u gradove iz kojih su došli na specijalizaciju.

Moj suprug se vratio na VMA u Beogradu jer mu je to bila matična kuća iz koje je otišao na specijalizaciju. Tamo je trebalo da nastavi specijalizaciju ali je rat sve prekinuo. Ja sam sa najmlađim sinom otišla iz Zagreba u Novi Sad ranije, na dan kada je Slovenija proglasila osamostaljenje dok je moj muž bio na Plitvicama, u okviru „tampon zone“. Naime, kada je počeo rat sredinom '91 g. onda je JNA prvo slala specijalizante u „tampon zonu“, prva od njih je bila na Plitvicama. Sin i ja smo i dalje bili u Zagrebu i na sreću smo imali super komšije, odnosno susjede, mlađi bračni par sa dvojicom malih dečaka, igrali su se stalno sa mojim sinom. Super smo se s njima družili, dvoje normalnih ljudi, Tanja i Nevenko. Njega su posle mobilisali u Zenge, moj muž je bio na Plitvicama tako da je to bilo jezivo vreme, neizvesnost. Kada sam sinom odlazila iz Zagreba, zamolili smo Nevenka i Tanju da nam čuvaju stan, zalivaju sveće. Dok se moj muž ne vrati. Oni su vodili računa o tome jer tad su počele već i krađe i svašta. Nenad se vratio zadnji dan dok je još bio otvoren put između Hrvatske i Srbije, nekadašnji autoput Bratstva i jedinstva. Pre toga je Nevenko obezbedio neki kamion, zajedno su spakovali naše stvari i Nenad je krenu u Novi Sad, Vozač kamiona je bio neki Bosanac, prevezio je ljude, jedna tamo, druge ovamo, ljudi su se selili iz Srbije u Hrvatsku i obrnuto. Da ne bi imao problema sa raznim milicijama, vojskama, paravojskama i drugim budalama Bosanac na šoferšajbni držao veći karton. S jedne strane je zalepio, Tuđmanovu a s druge Miloševićevu sliku, dva brata po gluposti i dok je vozio kroz Hrvatsku bila je istaknuta Tuđmanova slika a kroz Srbiju Miloševićeva a usput je sa odgovarajućim brojem prstiju (dva ili tri) pozdravljao velike Srbe i Hrvate koji su krenuli na veliko klanje. Preselili smo se bez ikakvih problema zahvaljujući našim susjedima s kojima tokom rata nismo imali kontakt, tek po završetku smo se ponovo videli... Čujemo se, dopisujemo i posećujemo, nedavno su nam bili u gostima, radujemo se svakom susretu s tim našim prijateljima iz najgorih vremena.

I to je bila ta epizoda i onda dolazi mrak. Po povratku u Novi Sad otišla sam na *Radio Novi Sad*, misleći da ću moći da nastavim da radim. Prvo sam bila šokirana kada sam videla personalne promene koje su se u međuvremenu dogodile. Na rukovodeća, razna šefovska mesta došli su najlošiji, ljudi koji su loše radili svoj posao, ali su zato bili, kako je to veliki glumac Ljuba Tadić rekao – „Srbi po zanimanju“. Iako donedavno verni i poslušni članovi partije, očito su u međuvremenu postali „verski osvešćeni“ pa je većina njih oko vrata okačila krstače. Neki su se i zapustili, pustili su brade. Atmosfera je bila užasna, činilo mi se kao da sam se vratila sedam vekova unazad, u srednji vek. Međutim, prihvatila sam ponudu da radim na *Stotki*, novoformiranom programu, ali sam brzo, nakon dva-tri meseca odustala jer sam videla da je jedina funkcija tog programa bila ljude stondira, da ih zamajava sa besmislenim temama, bez ikakve veze sa stvarnim životom. Ordinarna proizvodnja magle. Od starta sam imala probleme sa dušebrižnicima, radila sam kao voditeljka. Bila je uvedene zabrana da se govori o bilo čemu što se dešava, moraš da pričaš ono što nema veze sa životom. Onda su voditelji izmišljali razne glupe teme za kontakt program sa slušaocima, na primer da li su bolje helanke ili su bolje najlonke ili ne znam kakve čarape. Potpuno nadrealno, mi pitamo ljude o čarapama a ljudi u Bosni i Hrvatskoj ginu, dezertteri u Srbiji, najgori ološ zavladao. Ali o tome se nije smelo

govoriti. Bila sam frustrirana, nesretna i nezadovoljna, pronalazila sam ventil tako što sam s vremena na vreme pravila ispade koristeći određene pesme kao svojevrzne komentare na aktuelna zbivanja. Slali su me i kod glavne urednice radija na ribanje jer sam posle neke vesti pustila pesmu „Ala je lepo biti glup“, kao jasan i nedvosmislen komentar. Bilo kakva aluzija, ironija, muzička numera kao komentar na zbivanja bila je zabranjena. Dakle, čujete i vidite ispred zgrade radija ljude u protestu ili kako stoje u redovima, ali o tome ne čujete ni jednu vest na radiju kao da to može prikriti zbivanja u stvarnosti. To sam izdržala tri meseca i onda sam rekla – zbogom, u ovome ne želim i ne mogu da učestvujem. Reakcija mojih kolega je bila izrazito oportunistička, činilo mi se da su kolektivno bili obolevili od slepila. Kao da nisu hteli da vide u čemu su pristali da učestvuju. Nije bilo osobe sa tog radija koja mi nije rekla „zašto to radiš? Vidiš li kakva vremena dolaze? Pa ostaćeš bez posla, bolje ćuti i sedi, čuvaj posao“. Čuj, „čuvaj posao!“ I pljuni sebi u lice. Odgovorila sam da idem jer ne mogu da ćutim i, drugo, ne mogu da radim u korist nečega u šta apsolutno ne verujem. Tačka i doviđenja. I otišla sam. Završila s njima.

Neku satisfakciju ako se to uopšte tako može nazvati sam imala mnogo godina kasnije, nakon smene vlasti oktobra 2000. i to kada a sam sretala te ljude, moje kolege koji su ostali da rade sve vreme, odnosno da čuvaju svoja radna mesta. Svi su se, bez razlike prvo žalili na uslove u kojima rade, na sve torture i maltretiranja kroz koja su prošli od strane podobnog rukovodstva na čelu sa glavnom urednicom Dušankom Radmilović. Na pomen njenog imena bivše kolege i koleginice su prvo pitale da li znam šta je ona njima sve radila? Dušanka, strah i trepet, velika poklonica Miloševića, nikada nije lustrirana. Nisam želela da slušam šta im je radila. Kažem im da me to ne interesuje i da o tome neću da slušam. Odrasli smo ljudi, svako je imao izbor, ili čuvaš posao ali uslov je da prodaš i ono što nikad nije na prodaju ili to uopšte ne radiš. I nemoj posle da se žališ. To šta vam je D. R. radila vi ste sami birali.

Kao i ja što sam izabrala. Nakon definitivnog razlaza, jedno sam vreme bila bez posla. Onda sam počela da radim u marketinškoj agenciji koju je vodila koleginica sa radija, Mira Pušin. Ona je takođe napustila *Radio Novi Sad*, a radila je u marketingu, kreirala i reklame i otvorila svoju agenciju koja je prilično dobro radila ako znamo kakva su okolnosti bile: embargo, inflacija, piramidalne banke, uništavanje i pljačka privrede... Taj posao je bio zanimljiv, za mene nov i prilika da se nešto nauči. Bilo je zanimljivih i kreativnih poslova. U to vreme moj suprug je dao otkaz u vojsci, nije želeo više da učestvuje u tom ludilu i jedno vreme je bio bez posla. Na sreću, u toj najvećoj inflatornoj krizi, kada su plate realno bile bile pet maraka, ja sam imala vrlo visoku platu a pri tom sam mnogo i naučila. U agenciji smo radili i zajedničke poslove sa dobrim ekipama i ljudima kao što je na primer Vlada Čeh. Osim reklama radili smo kompletne marketinške kampanje, promene identiteta firmi i slično. Tako da sam puno stvari iz domena marketinga savladala i naučila i to je za mene bilo dobro i dragoceno iskustvo. Posle toga sam počela da radim u školi, osnovnoj, jer smo se u međuvremenu preselili u Temerin zajedno sa mojom majkom. To su bila ta teža vremena, veliki štrajkovi u školama i moje veliko razočarenje većinom ljudi u prosveti. Nešto kasnije sam prešla u drugu osnovnu školu, u

Novom Sadu. U međuvremenu je bilo nekoliko kraćih perioda kada sam bila bez posla, sećam se da sam u Temerinu dobila od jedne prijateljice parče njene bašte pa sam uzgajala povrće, da bar to ne moramo da kupujemo. I to je bilo odlično iskustvo, naučiš svašta, valjda mi zato sada ko luda raste svaka biljka koju zasadim (smeh).

Ubrzo zatim, negde 1996. godine pojavila se opcija sa poslom na *Radiju 021* koji tada bio u fazi formiranja.

Kakvo je sećanje na početak *Radija 021*?

Vrlo dinamično je to sve bilo i vrlo dramatično. Znači dinamično i dramatično. Ja nisam bila u startu u toj ekipi koja je radila pripremu a to je dosta dugo trajalo. Glavna osoba je bio Boba Stojšić, potonji direktor a kasnije i većinski vlasnik. Taj projekat prvog nezavisno radija u Novom Sadu je zapravo krenuo od momenta kada je opozicija prvi put pobedila u Novom Sadu, 1996. i posle onih velikih protesta, silnih šetnji. Kada su najzad došli na vlast. Osnovna je ideja bila da se formiranjem radija stvore uslovi za funkcionisanje nezavisnog medija, odnosno, medija koji bi zaista imao funkciju medija a to je kontrola rada svake vlasti, briga o javnom interesu. Projekat je priprema pre dolaska demokrata i drugih opozicionih stranaka na vlast i postojala je saglasnost o nezavisnosti radija. Međutim, kada su '96. demokrate i ostale opozicione stranke postale – pozicione brzo su pokazale jasne tendencije da žele ipak kontrolu nad radijem. Sve, sve ali Slobini fazoni su izgleda bili zakon za sve stranke. Uglavnom, sam početak je bio dramatičan. Vodila se borba oko toga koji stepen slobode će moći taj radio da ima. Pa se onda to manifestovalo kroz nekakve sukobi sa određenim novinarskim ekipama za koje mislim da su dobrim delom bili izmanipulisani. Jednu ekipu je vodila Marina Fratucan kao glavna urednica informativnog programa a tu je bila i velika ekipa mladih novinara koji su išli i na obuku i na neku edukaciju. Otvaranje radija je vrlo seriozno pripremano, ali se već u startu puno nepotrebnog uplelo. Od tih političkih do raznih drugih interesa i uticaja. Bila sam van tih inicijalnih zbivanja. Uključila sam se u ekipu na poziv Bobe Stojšića, znali smo se godinama, živeli u istoj ulici, znala sam ga sa nekih svirki u gradu, on je svirao bunbnjeve u nekim bendovima. U vreme formiranja *R021* slučajno smo se sreli, njemu je valjda sinulo i pozvao me da dođem da radim. I tako sam došla. Kebra je bio muzički urednik pa je i tu nastao sukob između rukovodstva i Marine Fratucan koja je branila Kebrin koncept dok je rukovodstvo radija tražilo da Kebra promeni muzičku matricu. Bila sam van tih talasanja i preuzela sam pripremu jutarnjeg programa. Marina je radila centralnu emisiju. Bilo je oko četrdesetak mladih novinara, još su učili pa je bilo nesnalaženja ali na sreću, program još nije bio krenuo u etar. U ta stalna trvenja između raznih struja i interesa vremenom su se uključili i mediji. Nije bilo korektnog već navijačkog izveštavanja. I to u medijima koji su sloveli za nezavisne a objavljivale su stavove samo jedne strane u tim raznim sukobima. Na kraju te uvodne balade ona moćnija struja je pobedila i Marina je sa svojom ekipom novinara napustila posao.

Ostala je ekipa od desetak ljudi. Mladi novinari u koje je tokom priprema za pokretanje radija uloženo i vremena i sredstva za njihovu obuku su otišli sledeći svoju urednicu Marinu Fratucan. Za mene je to bio loš znak, odnosno problematična reakcija tih mladih ljudi ali ne i njihov problem. Zato što formiranje jednog slobodnog i nezavisnog medija podrazumeva ekipu, ljude koji su nezavisni a ne oslonjeni na vođu. Bilo kog. Očekuje se da ljudi u takvom mediju imaju svoj stav, da odlučuju nezavisno od toga šta njihov šef/šefica misli i radi. Šta ja želim, hoću li ostati ili idem? Međutim toga nije bilo. Ljudi su se opredeljivala za osobe, neko za ovu, neko za onu, ali je malo ko rekao šta misli pa je i mali broj ljudi ostao. Bili su to mladi ljudi, većina se prvi put našla na radiju, nisu išli na prethodne obuke, ali se ta ekipa lagano okupljala. Još neko vreme je bilo sporadičnih „miniranja“ i to od novinara iz drugih medija koji su „navijali“ za Marinu Fratucan. A u tom navijanju bilo je i blamiranja pa su tako neki ugledni novinari novosadski pisali kako *Radio 021* nema informativni program od kad je Marina otišla a svako ko je uključio radio mogao je da čuje da se informativni program emituje, odnosno da „ugledni novinari“ ne slušaju radio i da obmanjuju javnost. Shvatite da su upleteni i politički interesi, manipulacija novinarima koji su dozvolili da budu manipulisani. U svakom slučaju nakon burnog početka situacija se stabilizovala.

Počeli su novi mladi ljudi da dolaze. Dejan Pralica je došao, mislim da je bio u završnom razredu gimnazije, zatim Snežana Stojšić... to su danas osobe koje rade na Filozofskom fakultetu, na odsecima za novinarstvo i sociologiju. Ubrzo dolazi i Žarko Bogosavljević pa Nikola Tomić, jedna vrlo zanimljiva ličnost, posle se izgubio, nestao negde na relaciji Kosovo–Beograd i za kojeg ne znam šta radi i gde je. I polako je počela ta ekipa da se formira. Bilo je dosta promena u međuvremenu i polako se gradilo i koncept radija, izraz, muzički profil. U startu se pokazalo da postoji određena vrsta sukoba između vlasti i rukovodstva radija. Čini se da su demokrate očekivala veću „naklonost“ direktora Bobe Stojšića koji je sa njima saradivao od početka devedesetih. Međutim, tada nisu dobili njegovu naklonost i zbog toga cenim njegov tadašnji stav. I način na koji je balansirao između tadašnjih vlasti, odnosno Demokratske stranke, LSV i ostalih i onoga što je bio naš cilj a to je da *021* bude zaista slobodan radio. Tada je u to vreme bilo jako bitno i vrlo moguće dobiti grantove stranih donatora i mi smo u stvari konkurisali kod mnogih tih donatora i vremenom smo stekli neke svoje stalne finansijere. Za mene je to bila odlična varijanta s obzirom na to da sam većinu projekata pisala, odnosno na taj način naučila na koji način se pišu projekti, šta su zahtevi donatora iz Norveške, USAID-a, Fonda za otvoreno društvo i svih drugih kod kojih smo konkurisali i dobijali te projekte. Ovde treba reći bitnu stvar, dakle, donatori nikada nisu postavljali uslove i određivala šta i kako da radimo. Mi jesmo često sa njima razgovarali o problemima koji postoje u društvu. Ono što su nam najčešće govorili to je bilo da bi pažnju trebalo usmeriti ka ljudskim pravima. Znači davali su nam vrlo široke smernice pa onda mi kažemo hajde da vidimo kako možemo da senzibilizujemo javnost po pitanju, na primer, ravnopravnosti polova, poštovanja prava manjina i slično. Zatim napišemo projekte na te teme i sa tim ciljevima, pošaljemo im i oni nam odobre jer se to uklopilo i u njihov plan, često usklađen sa politikama država u kojima rade. I među donatorima je malo ko nezavisan. Dosta dugo

sam radila na *R021* i često sam pisala projekte tako da sam vremenom primetila da većina donatora prati određene trendove. Kolokvijalno rečeno, oni uđu u fazon i naredni period u modi su im Cigani. Da ne kažem Romi ako ćemo politički korektno, o čemu, inače, nemam pozitivan stav. Znači sad su u modi Cigani i sada je treba da se pišu projekti koji će fokusirati probleme Roma tako da ćete garant za takav projekt dobiti pare. To je bio jedini način za koji bi se malo nategnuto moglo reći da je vrsta „diktata“. U odnosu na pritiske domaćih političkih aktera i stalne nasrtaje koje je *021* imao sve vreme dok sam tamo radila – pomenuti „pritisak“ donatora je – smešan. Poenta tog pritiska je vi, kao medij, formirate javno mnjenje time što u fokus stavljate određene teme i naravno da time menjate svest onih koji vas slušaju.

A *R021* je bio veoma slušan u vreme vladavine S. Miloševića. No, nikada donatori nisu eksplicite sugerisali šta ne možete ili šta morate da radite. Ono što se desilo nakon demokratizacije Srbije, nakon 2000. godine, kada su donatori mahom otišli, bio je njihov savet da se moramo komercijalizovati kako bi bili samoodrživi. Kada se komercijalizujete, onda jurite za profitom (da bi, je l' da, bili – samoodrživi). Jurnjava za zaradom ne trpi „senzibilisanje“ javnosti za probleme Cigana, manjinskih grupa, žena... zarada se ostvaruje na „lakim notama“ u svakom pogledu, uključujući i uštede na ljudima po principu: mnogo muzike, mnogo ničega, red trača, red gluposti. Dakle, pošto sam nakon 2000. bila direktorka programa *021*, radila na rukovodećoj poziciji ali i svoje novinarske poslove, često sam išla na razne seminare i kurseve (doživotna edukacija!) u organizaciji raznih donatora i to na razne teme. Počev od ljudskih prava, i čitavog korpusa tema iz te oblasti, načina komunikacije do načina poslovanja radio komercijalne radio-stanice.

U tom drugom periodu, nakon 2000. mahom su bili seminari namenjeni zapravo vlasnicima medija, odnosno onima koji rukovode i kreiraju program. Na tim seminarima na primer u Pragu, u *Slobodnoj Evropi (RFE)* ili u drugim stranim medijskim kućama učili smo na koji način treba da transformišem svoj medij u komercijali. Tranzicija je bila glavna tema. Kako da formatiramo svoje stanice, kako da organizujemo marketing, tehniku. Šta moramo da uradimo kada želimo da prikupimo jednu određenu ciljnu grupu. Na koji način ćemo muziku plasirati. Na koji način ćemo informacije plasirati. Kojim temama ćemo se baviti. Bitna komponenta je bila automatizacija programa. Sve što može – treba automatizovati.

To je u suštini bio ogroman zaokret, preusmeravanje jednog relativno slobodnog medija društveno vrlo aktivnog, jasno ideološki pozicioniranog i vrednosno određenog Preusmeravanje ka kapitalističkom načinu funkcionisanja. Ključna reč je bila: samoodrživost, odnosno vi sada zaradujete na tržištu. U praksi je to značilo da su novinari sada radili po nalogu marketinga jer je marketing najvažniji, on donosi novac. Što znači da novinarima direktor marketinga daje naloge: „Idu u tu i tu firmu i napravi prilog, ali da ne izgleda kao reklama već upakuj to u neku zanimljivu priču, ili napravi izveštaj sa Sajma, razgovaraj sa ljudima iz te firme o njihovim novim kantama i sve to da stane u 2,5 minuta“. I toga je bilo sve više i više i više. Sve ostalo po čemu je *021* postao prepoznatljiv i slušan odlazilo je u drugi plan, nestajalo. Jedna po jedna emisija je ukidana, ljudi su počeli da napuštaju

radio, sve je manje bilo posla za novinare, tehničare a sve više za – automate, odnosno softverske programe kojima su ljudi sve manje potrebni.

Pre nego smo stigli do automata i ničega, u početku tih novih obuka u vezi sa tranzicijom, imala sam problem sa direktorom. On jeste zagovarao promene, samoodrživost i bla, bla ostalo ali je vrlo teško prihvatao ili čak i odbijao da prihvati uvođenje novih načina funkcionisanja. Kad god bih došla sa nekog seminara, prvo bih napisala detaljan izveštaj i predložila plan na koji način da sprovedemo određene promene. Direktor je u početku prihvatao te izveštaje, davao saglasnost za planove a onda je sve to počelo da ga smara. Jednom sam se vratila opet sa nekog seminara, napisala izveštaj, plan i otišla sa njim da se konsultujem kada da počnemo uvođenje novih elemenata da bi me on prekinuo i nervozno rekao: „Kad god se vratiš sa nekog seminara, ti bi nešto da radiš, da menjaš!“ Tada sam shvatila da je on samo formalno podržavao promene, ali da mu do toga nije stalo, samo sam se ja lomatala okolo i trošila energiju na gluposti dok je on uspostavljao drugi sistem za „samoodrživost“ radija. Počele su da dominiraju njegove privatne i druge veze prvenstveno sa ljudima iz Demokratske stranke koji su bili na pozicijama u gradu. Govorim o sredini dvehiljadite iako je sa demokratama godinama sarađivao. Jedini period kada je sa njima imao sukobe bilo je u vreme pred bombardovanje, 1999. Sećam se da smo tada kojekakve gafove izvodili da bi lokalne vlasti primorali da odustanu od stavljanja radija pod svoju kontrolu. Bilo je tada otvorenih pretnji, sukoba sa njima, zatvorili su nam prostorije na Radničkom za vreme bombardovanja tako što su preko noći promenili bravu pa smo ih tužili i išli na sud. Dakle, imali smo mi često sukobe sa njima i u tom periodu je taj naš direktor bio uvek na nekoj našoj strani, uvek smo uspeli da ih pobedimo da tako kažem. Međutim, u ovom drugom periodu je on obnovio te svoje veze i verovatno je shvatio da je mnogo lakše biti u dobrim vezama sa vlastima pa nekako dolaziti do para preko reklama za javna preduzeća koja stranke kontrolišu, odnosno čije blagajne kontrolišu. Lokalni stranački „baja“ , dobar drug direktora samo naredi svojim partijskim poslušnicima u javnom preduzećima da radiju uplate novce na račun reklame ili nekog drugog posla. To je došlo, odnosno spalo na taj nivo. Vrhunac tog srozavanja i ono što je jasno ukazalo da na tom radiju više nema šta da se traži bio je događaj iz 2007. godine. Antifašistički protest kada su desničari bili podigli glavu pa je Liga socijaldemokrata organizovala protest na Keju. Tada je već glavni urednik bio Slobodan Krajnović a frka je nastala zato što je na našem sajtu bila postavljena vest o antifašističkom protestu. Nije bilo navedeno da je na protestu učestvovala Demokratska stranka jer i nije učestvovala. Dakle Demokratska stranka nije učestvovala na tom protestu, možda su neki njeni članovi bili, ali ona zvanično nije bila prisutna. U neko doba popodne direktor pozove glavnog urednika Slobodana Krajnovića i zatraži od njega da skine tu informaciju jer je direktora zvao istaknuti član DS-a i njegov drug Bora Novaković, nekada i gradonačelnik i tražio da se informacija skine. Došlo je do natezanja, Krajnović to prvo nije hteo da uradi, informacija je bila korektna a direktor je i dalje insistirao, valjda je obećao Novakoviću a on je lik koji drži obećanja. Mislim da je to natezanje trajalo do ponoći, cimanje telefonima, skini–neću, skini... Mislim da je ta informacija na kraju skinuta. Bio je to znak da 021 više ne funkcioniše, da je

izgubio identitet, jasno je da će ubuduće sve više toga biti. Kad jednom uđeš u kolo sa političkim strankama, osuđen si da igraš kako oni sviraju. Tranzicija završena.

I život jednog medija. Od onoga kada je *021* bio nazavisan do transformacije koja kreće tako što marketing diktira novinarima šta da rade jer je sada trend „samoodrživost“ pa do padanja u zagrljaj i ruke političke stranke. Tu nema više priče o novinarstvu, o radiju.

Tada sam ušla u sukob sa direktorom, jedan period sam bila pod mobingom, dobila sudski spor i na kraju sam otišla iz tog radija.

Da se ipak vratimo na malo lepši period, *Radio 021* je bio jedan od prvih medija u Srbiji koji je počeo da koristi rodno osetljiv jezik. Možeš da kažeš nešto o tome?

To je bio jedan od tih kako sam već pomenula – trendova koji su došli sa donatorima i ta oblast je uvek ulazila u fokus javnosti preko medija. Prvo preko nezavisnih. Donatori su se fokusirali na nezavisne medije pa su tako predstavnici svih članica ANEM-a u nekom periodu bili na raznim kursovima de su novinari prošli obuku i dobili saznanja o razlozima upotrebe rodno senzitivnog jezika i primeni u medijima. Veoma mali broj medija, među njima i *R021* uveo je u program rodno senzitivni jezik. I to je izazvalo veliku pažnju javnosti. Kad smo mi počeli da koristimo rodno osetljiv jezik, da imenujemo imenice, npr. zanimanja prema rodu, kod žena u ženskom nastale su burne reakcije publike. Pošto smo uvek imali otvorene telefone, kontakte i uključivali ljude dobili smo neočekivane reakcije i komentare. Evo jednog: „Pa kako vi možete da kažete doktorka ili doktorica? Pa to ne može da bude, doktorica to je žena od doktora. A kad leči ljud ona je – doktor“. Videli smo da ljudi to teško prihvataju i bez obzira što je slaganje u rodu i broju gramatičko pravilo, većini ljudi je rodno osetljiv jezik – smetao. Nije ih bilo briga ni to ne poštuju gramatiku maternjeg jezika, žustro i uzbuđeno su reagovali. Mi smo bili dosledni i već posle nekoliko godina slušaoci/slušateljke su navikli i prihvatili rodno osetljiv jezik. Međutim, ne postoji institucionalan plan za uvođenje rodno osetljivog jezika u javni diskurs a mislim da još uvek nije postignut ni konsenzus među lingvistima oko jednoobraznih naziva zanimanja u ženskom rodu.

Koliko se to sve teško prima i koliko su i u ženskoj svesti duboki patrijarhalni koreni govori i slučaj bivše gradonačelnice. Naime, kada je Maja Gojković postala gradonačelnica, ona je kao takva, odnosno njena pres služba slala medijima razna saopštenja i uvek je u njima pisalo „gradonačelnik Maja Gojković“. Pošto je pitanje rodno senzibilnog jezika po meni prvo pitanje poznavanja gramatike srpskog jezika a zatim i pitanje rodne senzibilisanosti, to znači da vi ne znate gramatiku ako napišete „gradonačelnik Novog Sada je rekla“ a tako je pisalo u tim saopštenjima. To što vi, kao žena na položaju želite da budete muško pa sebe nazivate „gradonačelnik“ to je već slučaj za posmatranje, psihološki problem. Međutim, ako poštujuete i poznajte svoj jezik, onda ne možete da pišete „gradonačelnik je rekla.“ Ispravno bi bilo „gradonačelnik je rekao“ ili „gradonačelnica je rekla“. Na *R021* mi smo ispravljali te gramatičke greške gradonačelnice pres službe ali onda je od nje stiglo

novo saopštenje. Gradonačelnica je u tom dopisu od medija tražila da uz njeno ime ne koriste imenicu „gradonačelnica“ već – „gradonačelnik“. Pošto-poto je želela da bude muškarac, nikako žena. Što su ti kompleksi! To što je jezički i gramatički neispravno prišivati imenicu muškog roda uz žensko ime – to njega, gradonačelnika Maju Gojkvić nije zanimalo. S druge strane, imamo i jednu otežavajuću okolnost kod prihvatanja rodno osetljivog jezika a to je preovlađujući stav feministkinja koje često agresivno nameću upotrebu rodno osetljivog jezika koristeći, u nedostatku usaglašenih formi, iskonstruisane i jeziku neprimerene oblike a to u javnosti stvara odijum prema rodno osetljivom jeziku, Time što uporno bodete oči sa tim često rogovatnim nazivima za pojedina ženska zanimanja vi ne postizete cilj. Može li bar da se postigne dogovor oko toga da prvo poštujemo gramatiku pa ćemo automatski rešiti veći deo problema oko uvođenja rodno osetljivog jezika?

A posle odlaska sa *Radija 021* ne prestaješ da se baviš novinarstvom? Ti i danas povremeno radiš.

Da, ne samo novinarstvom. I u vreme dok sam radila na radiju, mene su uvek zanimale društvene akcije i umetnost pa sam često učestvovala u akcijama Art klinike, kad god sam imala vremena. Bila sam i dirigentica hora i orkestra za vanredne situacije. To već dovoljno govori šta smo radili. Na primer, jedan oktobarski salon u Novom Sadu koji je bio vrlo problematičan sa stanovišta nekih umetničkih kriterijuma mi smo minirali tako što smo okupili orkestar i hor, odnosno članove Art klinike koji su pevali, vikali i zviždali u pištaljke. Tim horom i orkestrom sam dirigovala i jednostavno smo zaglušili tu celu lažnu priču koja je tada bila plasirana. Imali smo još tih nekoliko nastupa u Beogradu, u nekim galerijama i to je za mene jako bitan segment, taj angažman. I prosto imam potrebu da radim i neke druge stvari. Imala sam jednu izložbu u Art klinici, to su slike, ako ih ako možemo nazvati. Radila sam ih u slobodnom Ubuntu programu, u Gimpu, programu za crtanje. To se uklapa u moj stav, slobodan program, svima dostupan, nastao u zajednici programera iz celog sveta i služi na dobrobit svima. Ja radim u tom programu koji je slobodan i dostupan, koji se ne plaća. I ako treba neki program da bude, da može da se iskoristi a da ga ne platite, ja sam za to. Znači ja sam za pirateriju u punom smislu reči zbog toga što mi je muka od dominacije i agresivnog i banalizovanog nametanja kapitalističkog vrednosnog sistema koji se svodi na „sve ima cenu“, „sve se plaća“, „nema ništa džabe“, kupi–prodaj–prevari–otmi–laži–kradi. Izgleda da je sve manje i odnosa među ljudima koji počinju da se valorizuju isključivo kroz novac. Nije baš da sve mora na taj način da se meri. Dakle, u Gimpu sam radila serije slika i to je bila prva izložba takve vrste u Srbiji, zahvaljujući prvenstveno Nikoli Džafu koji me je ohrabrio i predložio da napravimo izložbu. Inače, ja sam se igrala s tim programom, savršena alatka jer mogu da slikam, crtam iako nemam pojma sa slikarskim tehnikama ali ono što ja osećam, to mogu sve da uradim u tom računarskom programu i iz tih razloga volim tu novu tehnologiju, daje vam mogućnost, daje vam alate da prevaziđete hendikep jer niste naučili zanat, a ipak možete da se iskažete.

Pored toga, nastavila sam da pišem, sa drugaricama radimo razne projekte, istraživanja a to podrazumeva i pisanje.

Ako rezimiram, meni je novinarski posao od početka bio privlačan, zanimljiv, interesantan, dinamičan. Mnogo ljudi upoznate. Mnogo novih stvari naučite zato što dolazite u kontakt po prirodi posla sa različitim ljudima, različitim idejama i to je u stvari najlepší deo novinarskog posla. Ne verujem da danas novinari imaju mogućnost da saznaju toliko, da toliko uče, da se toliko posvete nekoj oblasti kao što se to moglo pre *cca* 30 godina nego su sada prinuđeni da budu svaštari a time i površni, previše zaposleni ali sa slabim rezultatima. Novinarstvo je mogućnost da otkrivete stalno nove prostore, teme, ljude, podneblja... Ili je dovoljno da u samo dobijete neki impuls, negde čujete nešto i krenete u traganje za celinom. Ili slučajno naletite na svetove za koje niste znali da postoje uopšte. I to je lepota i suštini novinarstva.

A kako vidiš položaj žena u novinarstvu, danas i kroz sve ove godine koje si prošla?

Položaj žena se generalno promenio bez obzira koja profesija je u pitanju pogotovu od nekadašnjeg vremena, kada su žene bile zaista ravnopravne u tom smislu da su bile u tim predstavničkim telima zastupljene i mogle su da odlučuju i imale su istu platu za isti rad. I nisu bile maltretirane na poslu. Mogle su da odu na bolovanje da ih niko ne pita za to i da im niko ne potura pre nego što stupe na posao nepotpisane ugovore o radu da bi mogao da ih otpusti kad mu padne na pamet, dovoljno da ugovor samo izvuče iz fioke. Dakle to je neuporedivo u odnosu na to nekadašnje vreme.

Drugo, novinarstvo je osim onoga što sam govorila da ste bili u mogućnosti da puno putujete i da ste imali dovoljno sredstava da se usavršavate, da ste imali sve mogućnosti, ono je bilo i dobro plaćen posao. Sve to danas ne postoji što znači da od onog vremena kada je možda bilo čak više muškaraca u novinarstvu do danas kada imate sve više žena u toj profesiji a pri tom je činjenica da su žene lošije plaćene pa su one mahom u profesijama lošije plaćenim. Nažalost, danas novinarstvo spada u tu grupaciju gde su i prosvetni radnici, radnici u zdravstvu, sve ono što je lošije plaćeno. Mislím da su žene u novinarstvu danas u najgoroj poziciji od svih tih profesija zato što mahom rade u privatnim medijima koji ljude zapošljavaju na određeno vreme ili po ugovoru ili bez ikakvog ugovora a isplaćuju ih – u naturi, proizvodima dobijenim u kompenzaciji za reklame. Ima mnogo eksploatacije. Na primer, te male lokalne televizije pozovu devojkú sa ulice, ponude joj posao voditeljke. Stave je pred kameru i – snadi se. Posle tri meseca je otpuste, jer nije zadovoljila i dovedu drugu devojkú sa ulice. To je i eksploatacija, ali i degradacija profesije. Danas je voditelj svako ko je stao pred mikrofon i izbeležio se ili pogledao u kameru. Onda ga tri meseca drže na takvom poslu. Onda mu plate eventualno nešto malo ili mu ništa ne plate pa uzmu drugog. Znači ljudi su sada potpuno eksploatisana radna snaga, velika je konkurencija a visoka nezaposlenost. Možete da angažujete koga god hoćete, pogotovo se to odnosi na devojkú ili na žene koje su ugroženije i kojih više ima među nezaposlenima. I onda naravno da možete da diktirate uslove kakve hoćete. Ili ih isplatite u naturi. To

se vrlo često dešavalo unazad ne znam ni ja koliko godina privatni medij, privatne gazde kojima ti mediji mahom, ja mislim, služe za pranje para jer se bave nekim drugim poslovima. Onda oni plate njih u tome što su izdilovali sa nekom firmom pa im je ona dala deset kila kobasica ili tri para cipela. Onda oni to umesto plate daju svojim radnicima i radnicama koje drže „na crno“, neprijavljene.

Dakle, taj materijalni element, ta nesigurnost sve je to dovelo do potpune degradacije profesije. Danas je do te mere degradirano da ne možete da čujete ni tačan naglasak. Na većini TV i radio stanica sa nacionalnom pokrivenošću rade voditelji koji bukvalno unštavaju jezik. Pažnja o jeziku bi trebalo da bude briga javnog servisa, jedna od elemenata kojima se mediji moraju baviti i tome voditi računa. Moja generacija se seća Drage Jonaš, legendarne spikerke *Radio Beograda*, bila je carica kako je govorila. Ljudi su kod nje išli u školu, da nauče govorni jezik, pravilno akcentovanje. Danas vi čujete u beogradskim medijima permanentno pogrešno naglašavanje složenih reči, umesto na prvom, nagašavaju na drugom slogu: **novembar**, **Novosadani**, totalno naopako a sve to doprinosi urušavanju obrazovnog nivoa građana i građanki dok ih komercijalizacija vodi u banalnost, u debilano. Mediji stvaraju publiku koja je na nivou srednjeg veka, Neinformisana, neobaveštena, nezainteresovana, depolitizovana. Depresivna. I još loše govori svoj jezik. Jedan bitan element koji novinarstvo nosi sa sobom, kao vid profesionalne deformacije je nedostatak empatije koji se često ispoljava u dramatičnim događajima o kojima novinari izveštavaju. Da li je to dobro ili loše, nisam sigurna, znam da je često spasonosan ventil u tim stresnim situacijama.

Meni se to prvi put dogodilo kada je Tito umro i mi koji smo radili u muzičkim redakcijama na radiju, pogotovo u redakcijama klasične muzike, imali smo najviše posla. U ono vreme se znala tačna procedura kad neko od državnih zvaničnika umre koji stepen „žalosti“ se primenjuje. Imali smo pripremljeno više različitih muzičkih lista za te situacije: najviši stepen žalosti, srednja žalost, osnovna... i kad neko umre, onda mi moramo da šaljemo na emitovanje liste sa silnom klasičnom muzikom. Bavimo se svojim poslom, time smo zaokupljeni, nemamo vremena da saosećamo. Tada nam je glavni ventil bio za takve situacije u tome da pronalazimo „adekvatne“ muzičke numere, odnosno da samo pominjemo nazive kompozicija ili pesama koje bi se mogle naći na listama. I dok spremamo liste, mi komentarišemo i u tome nalazimo oduška. Na primer, visoki državni zvaničnik je poginuo u avionskoj nesreći a moj kolega komentariše u kontekstu te naše igre „oduška“ i kaže: „Šta misliš da sada pustim – Bumbarov let?“ Kad je Tito bio u bolnici, neke je hvatao poriv da puste pesmu „Bolan mi leži Mile Pop Jordanov“. Mislim da je u emisionoj režiji tada stajalo upozorenje velikim slovima: „Zabranjeno emitovati ‘Bolan mi leži...’“ ako se slučajno nekom uredniku „omakne“ da tu pesmu stavi na plej listu. Te dosetke su nas oslobađale tenzije pod kojom smo bili u takvim situacijama. Noviji primer je situacija koju smo imali na *Radiju 021* kada je Đinđić ubijen. Bio je problem doći do informacije da li je podlegao ranama ili nije. Ta informacija se krila. Onda smo mi brzo proverili da li neko u našoj ekipi poznaje bilo koga u Beogradu ko radi u zdravstvenoj ustanovi ne bi li nekako došli do informacije o stanju premijera. Jurili na sve moguće načine da dođemo do izvora od koga ćemo dobiti informaciju da li je živ ili mrtav. Jer prva je bila da je pogoden, prebačen i

tako dalje, ali nije bilo reči o tome. On je tada već bio mrtav jer se posle naknadno to saznalo ali je za medije poenta u tome da vi, kao medij dođete prvi do te informacije. I ta utrka u medijima ko će prvi doći do nečega da objavi, do nekog trača ili senzacije je isto tako importovan proizvod iz kapitalizma, bezdušna jurnjava za profitom. Medij koji je najslušaniji, najgledaniji ima najveći profit jer na konto rejtinga ima najveće cene oglasnog prostora, najviše reklama. O kvalitetu i sadržajima programa se ne raspravlja. Ako tračevi i gluposti dižu rejting mediji će za tim juriti, gazeći i preko leševa. Ordinarna kapitalistička priča. No, mi smo vrlo brzo uspeli da dođemo do informacije da je Đinđić mrtav i da je preminuo. I mi smo to objavili. I kada je taj naš novinar odnosno urednik izašao iz studija nakon što je tu vest pročitao u redakciji su gotovo nastale ovacije „Jeee, prvi smo“. Bila je to eksplozija zadovoljstva zbog toga što smo prvi objavili jednu značajnu vest. S druge strane to je bila totalno apsurdna situacija. Mi likujemo jer smo prvi objavili informaciju a u suštini, dogodila se tragedija tako da naša reakcija ispada ludačka, neprimerena. Dakle, profesionalna deformacija je potpuno potisnula ljudskost, empatiju. To je taj kurcšlus, defekt koji zadobiju novinari. Bukvalno profesionalni defekt. Ne kažu bez razloga da su novinari krvožedni. Vi prestanete u takvim situacijama da budete humani, da budete čovek i postajete – defektni.

Ž. S. (1953), Novi Sad

Kakvo je bilo vaše detinjstvo?

Rođena sam 1953. u Temerinu, ali sam, ne znam da li je to bitno, onako dušom potpuno Novosađanka jer sam zapravo bila jako mala kada su se roditelji preselili za Novi Sad. Dakle, možda je taj Temerin samo podatak u smislu mesta rođenja i lepih sećanja jer mi je baka živela tamo i mnoga leta sam naravno provodila kod nje i kao i svima to ostaju zbilja drage uspomene. Ali sam, zapravo, Novosađanka i odrasla sam u ovom kraju u kojem danas živim ponovo, jer sam se iz roditeljske kuće udajom odselila i stanovala u nekim drugim delovima grada. Verovatno su svi dosta blisko povezani sa sredinom gde su odrasli. Bio je to, naravno, drugačiji grad (smeh) u punom smislu reči nego danas i od mene nije bilo sretnije osobe nego kada sam '95. godine ulicu i po od mesta gde sam odrasla došla ponovo tu da stanujem. Nekako se tu osećaš svoj i onako čini ti se da je to deo tebe. Dakle, u ovom kraju sam odrasla a samo sećanje na detinjstvo... Mislim da manje-više svi imamo tu sličnu emociju jer detinjstvo po prirodi stvari, je l', ti je nešto što te asocira na neku vrstu emocionalne stabilnosti i osećaja sigurnosti, lepog raspoloženja, vezanosti. Budući da ćemo pričati i o novinarstvu koje je još prilično snažno u mojim sećanjima to je da su moji roditelji inače bili čvrsto vezani za novinarsku i medijsku profesiju. Tata mi je bio novinar, majka mi je bila spikerka na *Radio Novom Sadu* i ceo krug njihovih prijatelja, porodičnih, zapravo su sve to bili ljudi iz branše. I ono što mi je onako asocijacija (uzdah) na detinjstvo i ranu mladost to je da je to uvek bila jedna puna kuća, da je bilo puno ljudi, da se dolazilo, da se puno odlazilo, da su puno sedeli, pričali, družili se. Dakle, ta neka vrlo intenzivna komunikacija i druženje i beskrajni razgovori prosto to je bio način života te kuće, pa mi je u tako lepom sećanju ostalo. I mislim da mi je bila jako dragocena ta neka vrsta otvorenosti te kuće, ne samo da bi dolazili tvoji prijatelji i sedeli kod tebe nego da se sedi i da se razgovara, bez obzira na generacijske razlike. To je baš bilo intenzivno u našoj kući. Tako da docnije u nekoj ranoj mladosti naša kuća je, takođe, uvek bila prepuna naših prijatelja, moje sestre Ane koja je dve godine starija od mene i mojih. Manje-više smo imali društvo koje se velikim delom i poklapalo. Dakle, tu su sedeli naši prijatelji. Naši roditelji su, naravno ne sve vreme, ali vrlo često isto sedeli sa nama. Razgovarali smo mnogo i eto prosto sad sam se toga setila. To mi je ostalo u jako lepom sećanju i mislim da je, toga tada, naravno, nisam bila svesna i zapravo sam se setila kada sam docnije imala decu pa čovek razmišlja na koji način u adolescentskim godinama pravu komunikaciju da zadrži ili koju vrstu komunikacije da ostvari sa svojom decom i tada sam to razumevala iz neke svoje roditeljske pozicije. Dobro ne samo zbog, u osnovi, otvorenosti prema drugima nego da je, čini mi se, strašno pametna stvar da roditelj prosto zna kakve se misli motaju po glavi njegovom detetu. Ko su oni sa kojima se družiti, o čemu razgovaraju, koje dileme ih more? Mislim da je to bilo prilično roditeljski mudro. Mada je sve to zapravo bio spontani način života u našoj kući. Eto to su mi dve osnovne emocije i sad unazad, je l', razmišljajući budući da je to bila profesija mojih roditelja to znači da prosto nisam ni

odrasla u porodici koja je imala striktno određen porodični ili dnevni raspored. Budući da moji roditelji nisu imali tu vrstu najčešćeg ili tada podrazumevanog dnevnog rasporeda u smislu radnog vremena.

Moja majka je radila po smenama pa je nekad išla ujutro u pet da čita vesti, nekada je završavala u ponoć. Otac je, s druge strane, kao novinar dosta odsustvovao iz kuće, putovao, to su neka zaista potpuno druga i naravno daleka vremena i u našoj profesiji kada se putovalo. Baš sam ovih dana pričala mlađim kolegama da je to bilo „ide se na teren“. U to vreme i saobraćaj i sve mogućnosti su bile druge. I inače se drugačije, staloženije i sporije živelo. Ali to se znalo kad novinar ide na teren, ide. Niko ni ne pita kad se vraćaš. Vrti se kad se vrati (smeh). Hoću da kažem da je to bila jedan vrsta, pa ajde ne baš uobičajenog, porodičnog, tog formalnog nekog rasporeda sa stalno puno ljudi u kući, sa puno druženja i mi smo svi odlazili ali je nekako sve funkcionisalo. Eto, to sam zapravo ponela još iz detinjstva i docnije kada sam se i ja opredelila za ovu profesiju i muž je takođe bio novinar, zapravo se taj način života i nastavio. Možda satnice nisu bile baš te, ali da u svom tom, uslovno rečeno, novinarskom haosu ili profesionalnom haosu u smislu organizacije života, zapravo funkcionise i moguće je organizovati da funkcionise pravi porodični život.

Kakva su sećanja na školske dane?

Osnovna škola mi je bila pola ulice dalje. To je bila svojevremeno, tako se zvala škola „Žarko Zrenjanin“, onda je potom kada je generacijski ostareo kraj, prestala da bude škola pa je dobrih nekoliko godina bila zgrada neke pokrajinske administracije a docnije je to postala gimnazija „Isidora Sekulić“. Dakle, to je moja osnovna škola. Potom Gimnazija „Jovan Jovanović Zmaj“... Pa ne znam, zanimljivo mi je bilo. Zanimljivo i već tu u gimnazijskim danima sam, inače sam bila, ajde da kažem, odličan učenik, ali naravno afiniteti su me više vukli ka društvenim naukama i jezicima. I ono što mi je bilo zanimljivo, čini mi se da mi je to docnije i koristilo što sam još u gimnaziji postala neka vrsta prevodioca jednoj holandskoj firmi. Ona se bavila proizvodnjom opreme za klaničnu industriju koja je dosta poslovala širom tadašnje bivše velike lepe države i tako da sam i pored gimnazijskog učenja, zapravo, već zarađivala svoj džeparac. Nemački jezik je u pitanju i to mi je naravno u smislu učenja i savladavanja takođe bilo korisno. I dosta sam čak i proputovala tim povodom širom zemlje i baš je prijatno da se setim da su čak i u školi, imajući u vidu da sam bila zaista učenik koji je do kraja sve svoje obaveze ispunjavao, bili vrlo elastični i puni razumevanja da ja eto to radim. Čak je, čini mi se, i profesorki nemačkog jezika to negde godilo. Sve mi je to zanimljivo zato što sam tim povodom po prirodi stvari komunicirala sa dosta ljudi, sretala dosta ljudi, videla mnoge situacije. Čovek stekne neko iskustvo i na osnovu sopstvenog iskustva dođe do nekih spoznaja o ljudskim psihologijama, načinu komunikacije. To sam radila jedno vreme, nekoliko godina i posle mature upisala sam potom Nemački jezik i književnost i studirala sam. I tokom studija sam se isto bavila prevodenjem i čini mi se da mi je to docnije u novinarskom poslu koristilo. Kako bih rekla, sretno se sa raznim ljudima,

komuniciraš i iz nekih, ne znam oskudnih rečenica možeš da prozreš. I eto čisto i u tom, čini mi se, komunikacijskom, psihološkom smislu mi je to bilo korisno.

Možete li da se osvrnete i na mladalačko doba, na buntovničke šezdesete i sedamdesete godine?

U tom smislu mi je upravo bila važna ona kućna atmosfera koju sam pominjala i te mnoge sedeljke, priče i rasprave i uzajamna međugeneracijska radoznalost. Imala sam dosta prijatelja koji su bili i nešto stariji od mene, tako da su u vreme buntovničkih godina, ne znam '68. oni su bili studenti i, naravno, da je to bila žestoka tema. Da, i zaista kada se prisetim, upravo je to, sedimo u mojoj sobi i moj tata sedi sa nama i sad njega zanima šta, zapravo, hoće taj mladi svet, šta mu se ne dopada, pričamo. Moji prijatelji koji su već studenti pričaju šta se dešava na fakultetima, pa te rasprave. Eto u tom smislu mislim da je to bilo jako zanimljivo i dobro da razgovaramo.

Kada ste doneli odluku da želite da postanete novinarka?

Pa zapravo sasvim slučajno budući da je to bilo čitavo porodično okruženje, ne samo iz detinjstva, ja sam se dosta rano udala sa 22 godine, moj muž je isto iz novinarske struke. Dakle, praktično svi ljudi oko mene bili su nekako vezani. Da ne kažem da sam i fizički odrasla u kući koja je, a to su male razdaljine, bila na sredini između još uvek danas postojeće štamparije, nekada se tako zvala *Forumova kuća*, kada prolaziš čuješ štampaju novine i nekadašnjeg *Dnevnika*. Dakle zgrada tog *Dnevnika* je bila na uglu ulice gde sam ja stanovala. Tu je bila i moja sestra koja je na kraju, ipak, završila u profesiji koja ima veze sa novinarstvom. Mene je prosto sama ta profesija povukla.

I negde '77. ja više i ne znam tačno, nekako je stigla informacija da dopisništvo *Večernjih novosti* traži, ili me je neko pozvao, više se i ne sećam. Uglavnom, ja sam tu došla i počela honorarno da saradujem. E sad *Večernje novosti* su u to doba bile najtiražniji list, čini mi se, u zemlji sa svojim osebnim stilom, „brzo, kratko, jasno“, to je bio slogan i ne samo slogan već način rada u *Večernjim novostima*. I ja sam tu počela kao svaki početnik, a mislim da mi je bilo zgodno da počnem upravo u takvim novinama. Dakle „brzo, krako, jasno“, mnogo informacija, sažetih tekstova i krenula sam kao što svi krećemo, od nule. I tu sam provela jedno godinu dana ili godinu i po čak i prosto me je šćepalo!... U to vreme dopisništvo *Večernjih novosti* bilo je u prostoru koji je imao dve sobe a jedan mali hodnik je povezivao te dve sobe sa još jednom u kojoj je bilo dopisništvo tadašnje *Borbe* kažu „savezne *Borbe*“ (smeh)... I onda je ispalo da *Borba* raspisuje konkurs za pripravnika i to se postavilo kao šansa. I ja sam tu konkurisala, a moram priznati da sam imala ozbiljnu dilemu jer, otvoreno govoreći, ja sam bila pri kraju studija, udata i imala sam već jednu ćerku. I negde, znate ono kada ste iskreni sami sa sobom, mislila sam da je realna strepnja ako počnem da radim. Je l', mislim, ipak je honorarni status drugi odnos, ne obavezuje do te mere, kada možete, možete, kada ne možete, onda vas nema, niti toliko računaju na vas, niti to toliko traže, ali sam negde bila svesna da, ako se zaposlim, pa još pripravnika, da tu nema da se sad gleda šta i koliko meni odgovara. Dakle, negde u

dnu duše, imajući u vidu i ovo sve drugo (uzdah)... moram priznati da sam imala ozbiljnu dilemu pribojavajući se da neću skupiti dovoljno vremena i snage da diplomiram. Time neću da kažem da je to nespojivo i da je nemoguće, ali ispostavilo se da ja to nisam uradila, zbog čega mi je unatrag uvek bilo žao, ali moram priznati i da su ipak to bila druga vremena. I kada sam se lomila da li da konkurišem, pa odmah redovan posao u profesiji koja me privlači, koju volim, koju sam već malo okusila i u kojoj bih volela da radim. I onda sam se lomila između toga, a šta sad ako propustim ovu mogućnost, ko zna da li ću i kada imati druge u tom smislu i onda je prevagnula ova odluka. I inače u našoj profesiji, u tim godinama, više je preovlađivao stav otprilike da ti više vredi, sada je naravno vrlo uslovno sve ovo što govorim, četiri godine prakse, rada i iskustva u profesiji nego da učiš nešto na nekoj visokoj školi. I ja sam tada donela odluku da je to prilika koju ne bih želela da propustim i primljena sam kao pripravnik u *Borbu*, ali, nažalost, nikad nisam zbog toga diplomirala. To je teoretski bilo moguće, ali bi bilo vrlo teško a ja očigledno nisam previše motivacije pronalazila u tom trenutku da, ipak, skrpim neku dodatnu energiju i snagu pa da formalizujem završetak tih studija. Docnije mi je naravno bilo žao, ali vreme je prolazilo.

A ja sam, inače, ceo vek, moram reći, pa maltene sve do danas, zapravo uvek bila u dosta, kako bih rekla, ne baš komotnim novinarskim poslovima, time hoću da kažem da sam uvek bila u dnevnom novinarstvu i uvek sam bila, zapravo, dopisnik. A dopisnik to znači da vas je malo, da moraš ponekad da pokriješ tri-četiri događaja dnevno, da je uvek nešto u trku, da moraš da pratiš sve te oblasti. Dakle, meni se uvek činilo da one kolege koje su, posebno u ta neka stara vremena kada su to sve bile brojne, ogromne, predimenzionirane redakcije, kada nije kriterijum bio toliko da li je previše ljudi ili ne, da je uvek, kada si novinar u samoj redakciji i kada radiš na jednoj rubrici i posvećen si samo tome, da je to, ipak, komotniji tempo života a ja to nikad nisam imala. Ja sam uvek bila dopisnik.

Da li je to bila vaša želja?

Pa, nekako, ne znam, mene je *Borba* zgrabila iz više razloga i to, nekako, posle po inerciji se i nastavilo i po opredeljenju. Nisam mnogo menjala medije. Ja sam bila u *Borbi* i, onako, unatrag kada gledam, ja sam jako zadovoljna tim izborom. Bez obzira na neki drugi smisao ili ono što je nosio određeni trenutak ili određeni posao osećam se, mada sam sa druge strane platila vrlo ozbiljnu cenu toga, da sam u našem poslu, mogu da kažem, od prvog dana pa do kraja bila privilegovana i zbilja radila u medijima gde je bilo baš dobro raditi, iz raznih razloga o kojim možemo pričati. I tako ja negde '78. profesionalno počinjem da se bavim novinarstvom.

Koliko je žena bilo tada u novinarstvu, koliko je bilo novinarki?

Potpuno je druga situacija bila, posebno u ovom dopisničkom novinarstvu, apsolutno. Mislim da je bila potpuno obrnuta proporcija, danas mi se čini da žene preovlađuju u našoj profesiji, a u to

vreme to nije bilo tako, ponajmanje nije bilo u dopisničkoj branši, ja skoro da sam bila jedna od retkih posebno još i mlađa. Upravo je taj dopisnički način rada, je l', tempo, pretpostavljam razlog zašto je bilo manje žena ili gotovo da ih nije bilo među dopisnicima. I inače je u novinarstvu bilo puno manje žena. To je novija tendencija koja verovatno ima razna moguća objašnjenja, pa jedno od njih je i sigurno, kako god to zvuči, čini mi se i estradizacija naše profesije u velikoj meri.

Da li se može reći da je tada novinarstvo bilo pristojno plaćen posao?

Kada sam malopre rekla da sam bila jako privilegovana u smislu medija i poslova na kojim sam provela trideset i pet godina, sa druge strane ja u tom finansijskom smislu, nažalost, uopšte (smeh) ne mogu da se pohvalim i moram reći da sam uvek radila u medijima gde se ispostavilo da mi, iz ovih ili onih razloga, plata baš nije bila bog zna kako velika. Ja sam, zapravo, jako dugo ostala i provela u samoj *Borbi*, kasnije u *Našoj borbi* i ta dva lista ili bih ja to povezala u jedan list jer to jeste zapravo samo jedna vrsta njegovog razvoja. Ono što ja imam i dan-danas sa ovoliko godina koliko imam nečeg što je upisano u radnu knjižicu kao redovan radni staž je samo iz tih novina. Budući da sam nakon *Borbe* iz poznatih razloga kada je režim nasilno hteo da preuzme *Borbu*, na šta, naravno, ogroman broj ljudi koji su činili tu redakciju nije pristao, pa je potom, je l', formirana *Naša borba* i ogromna većina kolega zajedno sa mnom, dakle, svi smo prešli u *Našu borbu* i praktično je moje stalno zaposlenje trajalo do ukidanja, odnosno zabrane *Naše borbe* a to je... oktobar '98. Od tog trenutka nikad više nisam bila u redovnom radnom odnosu i od tada sam ono što se... tako lepo zove slobodan novinar. Jesam imala profesionalnu slobodu i to je sjajna stvar koja je za mene, naravno, bila važna, ali u bilo kojem drugom, socijalnom statusu, materijalnom smislu sam platila cenu (uzdah). Naravno, sve je to, ne znam koliko je to bitno, povezano i sa apsurdima različite vrste, ali ajde možda je to zabavno. Dakle oktobar '98. ja ostajem bez svojih novina koje su zabranjene, prestale da izlaze...(uzdah), prvo velika iščekivanja šta će sad biti, drugo na opštem planu imajući u vidu da je to kraj '98. i poznata atmosfera i događaji u društvu i ono što predstoji, dakle jako velika praznina, nigde ništa.

Sve u svemu godine prolaze i među bivšim kolegama svako se nekako pojedinačno snalazio, zapošljavao ali ja nisam nikad dobila otkaz, niti rešenje da sam tehnološki višak ili bilo šta slično i to je sad taj apsurd u formalnom smislu tako da sam ja još novih dvanaest godina, zapravo, bila osoba bez statusa. Radila sam, naravno, kao slobodan novinar, ali se u statusnom smislu nije znalo šta sam, budući da nisam nikom dala otkaz niti je meni iko dao otkaz. Onda sam uvek u najvećoj dilemi bila, kada su me pitali kada sam morala da se izjašnjavam formalno, da li sam zaposlena ili ne ja zapravo ni dan-danas ne znam. Tačka na tu priču je stavljena pre godinu i po dana kada je tragom onog čuvenog spiska kojeg je još, ako se dobro sećam, guverner Jelašić pokrenuo da višegodišnji gubitaši ili te firme, bilo ih je valjda 12.000-13.000, da će o njima biti automatski na sudovima pokrenut stečajni postupak, pa se to tako dvanaest godina docnije dogodilo i preduzeću koje je bilo izdavač *Naše borbe*. Pa sam ja

tako, dvanaest godina docnije, konačno došla do papira i sad gledaj apsurd, silno sam bila srećna da sam konačno uspela da dobijem papir da sam dobila otkaz. I, naravno, to mi je bilo značajno da posle dvanaest godina dobijem taj jedan početni papir da konačno mogu da ostvarim zdravstveno osiguranje, na primer. E sad, priča je još tužnija i dalje se razvlači, godinu i po dana još uvek ja ne mogu da završim taj postupak jer svi se hvataju za glavu kako to, ja ne radim u *Našoj borbi*, ona ne izlazi dvanaest godina a ja otkaz dobijam dvanaest godina docnije i sad država ne zna kako da, ne mislim u smislu staža to je jasno, doprinosi nisu plaćeni, nego u smislu nečeg što se zove obična, takozvana odjava iz Fonda za socijalno i zdravstveno osiguranje. Tako da sve u svemu to još uvek traje al' sam evo makar dotle stigla da sam formalno (smeh) nezaposlena.

Da li su postojale razlike između novinara i novinarki i kakav je bio odnos urednika i novinara prema novinarkama?

Pa (uzdah)... kako bih rekla... početna činjenica je ona koju smo pominjali, da je to, zapravo, bila mnogo ređa pojava nego što je to danas, koja već na sebe skreće pažnju. Dodatno i u toj meri najviše da među dopisničkim svetom skoro da i nije bilo žena. E sad, ja upadam u tu branšu, ja sam saradivala sa kolegama stalno. Jedno je kad radiš u velikoj redakciji pa tu ima raznih ljudi pa komuniciraš sa raznim a tu je verovatno i ta rodna struktura, ipak, drugačija. Ali, ti kao dopisnik prvo ne sediš u nekoj velikoj redakciji, eventualno imaš jednog ili dvoje kolega sa kojima radiš, docnije je to u *Našoj borbi* bilo nešto malo više ili si sam, nemaš neku redakcijsku logistiku toliku za sobom. Nekako po prirodi stvari dopisnici međusobno više saraduju, pa se, ne znam, ako je reč o tome da treba otputovati negde onda se ide jednim kolima ili šta već. Dakle, to je uglavnom bio muški svet. E sad, moram priznati da ne samo što sam bila vrlo mlada u odnosu na kolege, nego i zato što sam žena prosto mi je bilo sasvim prirodno da ću raditi na isti način u istoj dinamici pod istim opterećenjem, kako bih rekla, da neću imati ni najmanju privilegiju ili popust zato što kod kuće imam dete ili zato što treba da skuvam ručak ili šta već. Ne znam ja sam dosta, čini mi se, disciplinovani radnik i čini mi se kada je reč o poslu da imam ozbiljan odnos i da mi je uvek bio posao jako važan, ja sam ga, naravno, i volela, ali obaveza kao nešto što je tu dato i da je to prva stvar. E sad, naravno, da bi mogao čovek to da ostvari, naravno da ne može sve sam. Prosto mora imati uslove da bi mogao tako da se odnosi. Šta hoću da kažem, da ja nisam imala majku na koju sam se mogla zaista osloniti u smislu čuvanja dece u bilo koje doba dana ili noći ili preko vikenda kadgod treba nešto da radim, pretpostavljam da, ipak, ne bih mogla tako. Ali zahvaljujući i tim uslovima i ja sam do kraja i mogla i jesam se oslanjala na nju i to mi je bila neverovatna pomoć. Čak mislim da nisam nikad bila nijedan dan na bolovanju zato što mi je dete bolesno. Dakle, hoću da kažem da sam sa mojim kolegama koji su muškarci, koji su bili stariji od mene, većinom ili svi, potpuno ravnopravno u poslu i da nikad tu nije bilo problema. Sa druge strane, ja nemam nijedno sećanje da me nisu prihvatili ne samo profesionalno nego i drugarski, kolegijalno, ljudski, na kraju smo se i družili. Kada je ograničen broj ljudi, onda uvek moraš imati tu

bližu drugarsku, ljudsku komunikaciju. Tako da je to prosto funkcionisalo. Mada jesam užasno puno radila, to je bukvalno vreme kada sam počela da radim u novinarstvu, setite se, to je '78. pa sad ti dolaziš kao pripravnik, pa je to zlatno doba soc-saveza. To se jako insistiralo u to vreme, ne samo partija već i soc-savez. Pa soc-savez koji, uslovno rečeno, okuplja široke narodne mase, različite društvene slojeve, pa se išlo na to da soc-savez ima bezbroj svojih takozvanih sekcija, pa se stalno sastančilo. Kad se prisetim tih početnih godina, mislim da je ceo moj ritam, gotovo svakodnevni, bio da odeš ujutro u redakciju pa se tu pije kafa, čitaju novine, lista i dogovara, a onda, naravno, budu sastanci. Tad se obično sa sastanaka izveštavalo, pa onda pišeš izveštaj, pa diktiraš, šalješ, pa onda, eventualno, imaš pauzu od ne znam sat vremena i onda to se znalo da gotovo nema dana kada po podne neka sekcija soca ne zaseda. Pa ti (uzdah) sastanci užasno traju do večnosti. Hoću da kažem da je to bukvalno bio vrlo često celodnevni angažman, ali ja sam, nekako, mislila da to mogu da organizujem i da nisam ni želela da imam popust zato što me čeka malo dete kod kuće.

Kada su rođene vaše ćerke?

Starija je rođena '76., dakle bila je sasvim mala, a mlađa je 1982. Šest godina je razlika. To mi je jedini izostanak iz profesije tih godinu dana koliko je onda bilo tog porodijskog za drugo dete. Prvo sam još kao student odradila. Zašto sam rekla ono za privilegiju, čak i tada a danas pogotovo, obično se reklo crvena *Borba* kao nešto zastrašujuće a bilo je puno prednosti. Ja, naravno, nisam od prvog trenutka bila svesna toga, da se razumemo, nego sam to uvidela tokom godina. Dakle, kad povežemo okolnosti u društvu, zemlji, status tih novina, način rada, razvoj tih novina, ispostavilo se da je to bilo strašno zanimljivo. Jesam ja pratila i kulturu, jedino sport nisam nikad pratila, a sve drugo moraš da se osećaš kao kod kuće, ne znam i u poljoprivredi i u kulturi, ali jeste mahom to već onda poteglo ka političkom novinarstvu i političkom izveštavanju. Sad vi dolazite iz nekih *Večernjih novosti* koje imaju tiraž i uvek se sa tim hvalilo kako su sad najtiražniji i u tom smislu je bilo zanimljivo raditi prethodno, poneti iskustvo iz takvog lista, i sad ja dolazim u *Borbu* koja, prvo, ima taj odijum kao nešto strašno što čitaju samo po zadatku, otprilike. Sa druge strane i materijalno taj list je, kako bih rekla, bio prilično oskudan, ali jeste to bila jedna institucija. Ono što je bilo, zapravo, fantastično vredno u to doba, kako su prolazile godine, setite se društvenih okolnosti u zemlji, polako dolaze osamdesete, *Borba* je bila jedini savezni list na medijskom tržištu. Mislim na štampane dnevne listove gde je situacija bila sledeća da je svaka republika imala svoje zvanične novine, ne znam *Politika* u Srbiji, *Vjesnik* u Hrvatskoj, *Delo* u Sloveniji i tako dalje. Pokrajine takođe, *Dnevnik*. Praktično je svakoj sredini bio prioritetan sopstveni list i promocija sopstvene politike. I sad u toj situaciji vi imate jednu *Borbu*, pokušavam da predstavim zašto je to bilo strašno zanimljivo i super iskustvo raditi upravo u tim novinama, bez obzira na taj odijum ozbiljnosti tih novina i uštogljenosti. To je bio jedini savezni list u toj republičko-pokrajinskoj rasparčanosti koja se razvojem situacije u zemlji sve više odnosila i na suprotstavljenost stavova, isključivost sve veću prema drugim stavovima. Istovremeno

imate *Borbu* koja je jedini savezni list, koja ima republičke i pokrajinske redakcije, tako su se zvale bez obzira što nas je bilo najpre dvoje, potom troje. To je bila redakcija pokrajinska, dakle već samo govori činjenica koja je imala svoj i pokrajinski savet lista, kao što su imale druge republičke i tako dalje. *Borba* je zapravo bio jedini list gde ste vi na jednom mestu imali tu svu različitost stavova. Dakle, vi ste istovremeno imali i stav Hrvatske, Srbije i Bosne i Hercegovine ili ne znam, i Vojvodine i tako dalje. Tako da je, u tom smislu, ono što se danas često govori o medijskom pluralizmu to tada nije uobičajen, ali u praksi je živelo i to je bilo fantastično iskustvo. Kako je i klima, naravno, jer je to uvek bio odraz neke šire društvene klime, u društvu bila sve isključivija do te mere su, naravno, i mediji bili sve isključiviji prema bilo kakvom drugačijem stavu osim onog što je naš ovde. *Borba* je ostala jedina koja je to imala na gomili. To je jedno, sa druge strane, mislim da je dovoljan podatak da sam ja, ipak, imala privilegiju da radim u toj jednoj *Borbi* koja je i u tom suštinskom smislu zaista, posebno tamo osamdesetih godina, zaista krenula da se menja. Bez obzira i na njen tada još uvek zvanični status, to su bile jedne novine koje se menjaju, koje počinju na drugačiji način da rade. Tu svoju otvorenost je iskazivala ne samo prema drugim sredinama nego i prema drugim društvenim grupama oko sebe. Pa dovoljno je ako kažem da sam imala privilegiju da radim u listu kojem je Staša Marinković bio glavni urednik, onda je, mislim, sve jasno. Dakle, eto to je ta vrsta privilegije raditi u tom listu. Naravno, u početnim danima imala sam urednika koji je bio zbilja sjajan urednik koji me je ganjao do bola, šarao tekstove pa sam ih prekucavala ponovo, ali mislim da je i to bila srećna okolnost što sam mogla sve to da iskoristim.

Iz ovoga proizilazi da je to bi odnos početnik–profesionalac novinara i urednika a ne žena–muškarac?

Apsolutno, ja lično neću da kažem da toga u društvu nije bilo ili da nije bilo možda u susednoj redakciji, ali ja sad govorim o mojim ličnim iskustvima. Da li je to zato, kako bi se reklo, u to vreme biti dopisnik i to se doživljavalo kao muška profesija u kojoj sam ja zbilja bila dosta u rodnom smislu prilično usamljena, ali ja sam gledala da na muški način odgovorim tome i tu onda zbilja nije bilo nikakvih problema i mislim da smo sjajno funkcionisali.

Kažite, kako ste uspevali da uskladite novinarsku profesiju, takvu kakva jeste, pogotovo u vašem slučaju dopisnička, sa tradicionalnim „ulogama“ žene, kao što su biti majka, supruga, domaćica?

Verovatno nisam nikad do kraja i verovatno to znači da je mislim to i nemoguće. Na kraju krajeva, nikom to nije moguće da sad ne pravim famu samo od naše profesije. To je uvek život koji je svaki dan pun kompromisa, uradiću ovo, ali neću ovo, mislim to je uvek tu. Rezultat toga je da uvek gledate da pokušate da prepoznate prioritete i da onda uskladite te prioritete sa vremenom i energijom

na raspolaganju. I onda naravno kada uveče legnete u krevet i svodite, bar ja to ceo život tako radim, pretpostavljam i drugi ljudi, pa onda u glavi prebiraš onaj svoj listing a šta si sve planirao sebi u zadatak za danas, pa si uvek jako razočaran a usput u glavi sklapaš listing za sutra sebi opet i ništa ti niko ne može. Opet izlistaš sebi toliko što je unapred jasno da nećeš moći sve i onda si opet sutra uveče malo razočaran što ovo ili ono nisi postigao. Ne zato što si nerealan nego bi voleo više, da li u ovom ili onom smislu ili nešto dodatno i to, naravno, znači neki osećaj unutrašnje frustracije koju ja i dan danas imam. Ali, ne znam nekako zbog čega ja nikako ne gubim (smeh) nadu da sutra nećemo, ko zna... Ali, ali taj večiti nedostatak vremena za još petsto stvari koje bi te zanimale ili koje misliš da bi trebalo ili koje misliš da bi zasluživale tvoje vreme i pažnju ili koje bi ti prosto godile, ali ja sam to gledala da uvek pokušam da odredim suštinu i da postavim prioritete. Ili ako sa decom vremenski nisam možda preko dana toliko koliko bih možda bila da imam neko uslovno rečeno redovno radno vreme, onda sam gledala da ono vreme koje sam sa njima budem zbilja sa njima, a ne samo pored njih, eto. Naravno, sigurno su i moja deca osetila posledice tog i ko zna u nekim trenucima kako su doživljavale to što sam (smeh), što sam eto sad ja novinar ili što ne znam baš ima neki miting pa moram da odjurim ili šta već ali...sklopilo se.

Da li mislite da su ćerke bile ponosne što ste novinarka i da li ste vi bili ponosni na vašeg oca, novinara?

Ponos, kako bih rekla... jeste to neko davno vreme, posebno kada sam bila dete i mlada profesija novinar to je onako baš značilo, dakle to je zvučalo. Klinci su obično voleli da budu ponosni. Verovatno je toga bilo, ali budući da je ta profesija uvek bila u nekoj mojoj najužoj okolini ja, dakle, nisam imala tu vrstu ponosa u smislu sad se divim ne znam kojoj profesiji koja ti zvuči onako da je strašno privlačna. Zato što kada ti je nešto blizu onda i nemaš taj neki dečiji osećaj ponosa ili zadovoljstva ili ne znam čega. To što je bilo super raspoloženje u kući, naravno da nije (smeh) to je nerearno, ali je onako bilo dinamično, veselo, tu su razni ljudi, pa su razne priče, pa se uvek nešto događa, to se meni, onako, sviđalo. Kada je reč o ponosu, svako će dete o svom ocu uvek prizvati najlepša sećanja ili najlepše reči i to što je on za mene sjajan otac i sjajan novinar, on je, ipak, bio moj. Možda nije u redu da ja o njemu govorim, ali mislim budući da je moj otac i da moram biti pristrasna (smeh) i čini mi se da, ipak, mogu da se usudim, imajući u vidu da ipak takve ocene nisu poticale i ne potiču samo od mene, da je on bio vrlo uvažavan u toj profesiji, cenjen kao dobar novinar. I taj, uslovno rečeno, dečiji ili ponos mladog čoveka na roditelja koji je u toj profesiji u kojoj si i ti posle, naravno da sam bila svesna toga i da me je to okruživalo, ali možda bih mogla da opišem to na taj način što sam ja, nažalost, ostala jako rano bez njega. Malopre smo pričali o godinama, ja '78. i profesionalno počinjem da bavim novinarstvom a on je '80. umro. Imao je 58 godina, dakle jednu manje nego što ja danas imam i sad o tom momentu želim da pričam samo kroz tu vrstu odnosa prema njegovoj prisutnosti u profesionalnom smislu. I ono što je zanimljivo da odnos, bez obzira na taj širi i,

rekla bih, drugarski odnos ili vrstu komunikacije koju sam pominjala još u mladosti i to neko preskakanje nekih generacijskih odvojenosti u čestim razgovorima, ipak je to prevashodno odnos oca i kćeri, ta vrsta odnosa. I ono što sam najdirektnije osetila je taj naš, nadasve emocionalni odnos. Dakle ta vrsta odnosa otac-kći od onog trenutka kada sam ja i profesionalno stupila u novinarstvo i počela da radim u *Borbi* i on je to jako pratio i gotovo je od tog trenutka, ja sam to apsolutno osetila, naš međusobni odnos, nekako, dobio još nešto dodatno, nešto novo. Naravno da je ostao i onaj osnovni, ali znate kako i ja imam danas odraslu decu i mi pričamo i, naravno, da je u našem odnosu jasna stvar i uvažavanje da su one odrasle i samostalne osobe, ali je, ipak, dominantna stvar da sam ja majka a one su, je l', moja deca. Od trenutka kada sam počela da radim, nas dvoje smo postali kolege. Mada je on gledao da, čini mi se, baš ne utiče kao što je normalno da treba pustiti decu da se sama opredele koja ih profesija privlači, ali ja sam po toj činjenici videla da njemu negde intimno strašno znači da sam se ja opredelila za tu profesiju. I ja sam od tog dana počela kao nikada do tada da razgovaram sa njim o nekim stvarima koje nisu bile do te mere prisutne ili su, ipak, bile omeđene onim odnosom, je l', otac-kćer. Tu smo postali kolege. Ponekad imam utisak da smo pričali ili raspravljali na način kao kad sa starijim kolegom pričaš. Nažalost (tiše) taj period je potrajao samo dve godine... Dakle, vraćam se na pitanje o ponosu, ja u stvari tu vrstu ponosa osećam do dana današnjeg, kroz užasno snažan osećaj uskraćenosti i gubitka jer mi se čini taman (pljesak) smo počeli. Stalno mi se to, pa čak i dan-danas a da ne govorim tada kada sam bila mlad novinar, šta bih ga sada pitala i kako bih sad... Eto, dakle taj ponos meni se to nekako formalizuje u tom snažnom osećaju uskraćenosti i gubitka, da sam to izgubila. Znaite ono, odjednom dobijete nešto što do juče niste imali, neki kvalitet i taman to dosegnete i taman krenete i onda... je l'... vraga (tiše).

A vaše ćerke prema vašoj profesiji?

Evo ovako, prvo novinarstvo, drugo političko novinarstvo, njihov otac, dakle moj suprug, takođe novinar, takođe političko novinarstvo, čitavo okruženje, prijatelji, okolina naša takođe novinari, da ne govorim da su to bile jako intenzivne godine, intenzivna vremena (smeh) u raznom smislu. Dakle, sad ja pokušavam da se stavim u njihovu poziciju dece, tu se stalno nešto dešava. Prvo jedan užasno velik medijski razvoj, tu mislim na to da je na kraju krajeva i moj otac bio glavni urednik jedne redakcije na televiziji koja je bila u osnivanju ili se tek osnovala, da je moj muž tu radio, da je odjednom krenuo razvoj te kuće, gradnja, počinješ ni od čega, od nule. Sa druge strane sve je to politika, drugo društvene okolnosti tih godina, osamdesete stvari se menjaju, osećaš da su velike promene, mislim to prosto možeš da uhvatiš u vazduhu. Prijatelji su svi ili su tim stvarima ili zauzeti ili okupirani, dakle diskusije se vode o tome. Tako da, gledajući ili pokušavajući da to gledam iz te neke pozicije moje dece one su sigurno... užas... koliko su se naslušale što o medijima, što o politici, što o novinarstvu i pretpostavljam da je to za decu opterećujuće. U smislu onom, ja to osećam i dan-danas, imaju otklon prema novinarstvu, pa čak su obe dugo, dugo imale i potpuni otklon i distancu od

politike, kao to je nešto bljak, fuj, dosadno stalno, daj nemojte više o tome, otrpili ste to. Kod jedne ćerke se to vremenom promenilo, ali samo u smislu zainteresovanosti za događaje oko tebe a kod mlađe i dalje to stoji. Pretpostavljam da je to posledica toga, tako da sigurno nisu u tome uživale. Sve nešto mislim da je to bila neka Švedska pa da smo mi isto bili novinari pa bi to verovatno bilo i u samoj kući manje priča o novinarstvu ili o politici nego što je to bilo u našim uslovima i u tim godinama i enormnoj količini događanja istorije, to je nepodnošljivo, posebno za decu (smeh).

A kada su supružnici u istoj profesiji, da li to utiče na kvalitet zajedničkog života?

Mislim da je to pozitivna stvar, apsolutno mislim zato što, budimo iskreni, ponekad je to bio tempo život ili ludilo. Sada mislim da sam imala muža koji je imao neko striktno radno vreme, bankarsko, pa sad ne znam, nećemo ručati svaki dan tačno tad ili na koji način ili ćemo se snaći. Da je automatski neko ko ne živi tu vrstu života to bi mu možda, u najmanju ruku bilo malo strano ili čudno, ali ovo je za njega bilo normalno. To uzajamno razumevanje za profesiju drugog, za obaveze drugog, zato što ti je to blisko i što poznaješ. Zato mislim da je to dobro funkcionisalo.

Kakve su vaše emocije kada se pomenu *jogurt revolucija*, devedesete, 5. oktobar?

Emocije... upravo to kada kažem enormna količina proizvodnje istorije. Pa meni je ta *jogurt revolucija* onako, zbilja sada ne gledam da se naknadno pravim pametna, a mislim da sam to, na kraju krajeva svojim pisanjem i pokazala. Doduše, mislim da novinari moraju biti te vrste ljudi da umeju da osluškuju, da osete u vazduhu šta se tu zbiva, makar u atmosferi. Apsolutno je bilo jasno da se stvari menjaju u društvenoj klimi i da predstoje ozbiljne promene, da ne kažem lomovi... Ta *jogurt revolucija* je, bukvalno, datum, kada se prisećam, ono lično pa sve i da nisam bila novinar, zbilja imam sećanje da je moja osnovna emocija bila sledeća: da mi je tog jutra, ako se dobro sećam, deveti juli '88. taj prvi dolazak ljudi sa Kosova vozom, ne znam Šolević i ostali, mi smo tada živeli pored železničke stanice i već ta neka buka, žamor i kasnije kada su oni krenuli Bulevarom prema centru, ja sam tog trenutka, to je bila subota jutro, pila kafu na terasi i osnovne emocije koje sam osetila to je neka vrsta osećaja „aha ovo što je do sada bilo, bilo je, a sada ko zna šta dolazi“ i mislim da su događaji to apsolutno pokazali. Sećate se posle različitih medijskih interpretacija tog događaja, teško je sada govoriti o emocijama drugih, a ja kada govorim, govorim o mojoj ličnoj emociji, ili osećaju stvari. Dosta se tada manipulisalo u natpisima, ne znam „mnogi su ljudi na prozorima gledali kolonu koja prolazi“ i mi moramo sa onog početnog nivoa altruizma da, ako neki drugi čovek tvrdi da je u teškom položaju, da imaš neku vrstu emocionalne reakcije, ja bih se, a to zasnivam na toj mojoj emociji, usudila da sigurno među tim suzama, koje su jednostrano medijski bile prikazivane kao odraz političkog, bilo puno suza u tom smislu, ko zna šta nas čeka? Dugo živite u nečem, dobro jeste to bio sistem takav kakav je, ali je nešto što je bila konstanta, govorim o običnim ljudima, to je taj osećaj

sigurnosti, postojanosti, sada se dešava nešto strano. Vetrovi su nekoliko godina počeli da duvaju i bilo ko je hteo da zbroji dva i dva i imalo ga zanimalo da razmišlja o klimi u društvu, mogao je da shvati da dolaze velike promene. Dakle to je bio taj trenutak *jogurt revolucije* kojeg smo mi i, naravno, novinarski, evo još jedan dokaz kad govorimo često uštogljenoj *Borb*, propratili, jer nam je bilo jasno da se istorija na ozbiljan način događa, mislim o oktobru. Nije bilo uobičajeno da noću u 12 sati predaješ izveštaj je l'? Pa sam stajala tamo na stepenicama pod rafalom jogurta. To je taj trenutak.

Onda sledeća emocija u devedesetim godinama, uz koju, prosto da bih povezala hronološki, kraj '94. Miloševićev režim bukvalno fizički upada, spopadava i zauzima *Borbu*. Velika većina ne pristaje na to. Kada kažem velika većina, to ne mogu da kažem do poslednjeg čoveka. Osniva se *Naša borba*, pristrasna sam, ali se usuđujem da se izgovaram, u istoriji štampe je to lako dokazivo, da će to biti najbolji list koji je izlazio u ovoj državi. Pa hajde onda da fokusiram sećanje na '96-97. i ulične proteste kad je *Naša borba* bila oaza normalnosti koju su i ljudi tako doživljavali. Tada nas je bilo više, mnoge kolege su nam se pridružile da rade u *Našoj borbi* i redakcija nam je bila na Spensu i to je vreme opšte gužve, opet, otprilike, slično sećanje koje sam imala u detinjstvu. Ta naša redakcija, naša soba bila je prepuna ljudi, to je bio način života, ljudi su svraćali. U to vreme, a i ranije, od kada su počeli ratovi i strahote i užasi, prosto je ljudima bilo bitno da se sretnu sve pokušavajući da u tom vremenu ludila sačuvaju svoju normalnost, da opipaju, da osećaju da ima još ljudi, a sa druge strane, bilo im je značajno da postoji *Naša borba*, zato što je radila kako je radila. To je vreme jedne opšte gužve, tamo je u toku dana ne znam koliko se ljudi obrnulo što kolega što običnih ljudi sa ulice. To je bilo i naporno jer posao moraš da radiš i u toj gužvi. Lepih sećanja, to su neke tetke, ulaze sa tepsijom kolača, „deco, vi iz *Naše borbe* hvala vam“, hoću da kažem stalno neka gužva. Pa onda vanredna izdanja, protesti. Ja sam u to vreme bila šef dopisništva ovde, u to vreme se *Naša borba* štampala ovde u Forumu. Pa onda te silne jurnjave, da se organizuju štampanja vanrednih brojeva, štamparija pod prismotrom i negodovanjem režima. Ja sam se u to vreme preselila i bila sam bez telefona. Možeš li da zamisliš čarobnu situaciju, mislim bez mobilnog, tada je valjda samo Karić imao mobilni i tada si ti novinar šef dopisništva ludilo oko tebe se događa i ti nemaš telefon. Bilo je toliko prilika, sediš u redakciji, naravno, događaji se tako vrte i u zlo doba moraš doći kući a nemaš telefon. Bilo je prilika da treba da se pojavi vanredno izdanje *Naše borbe*, glavni urednik, tada je to bio Miša Brkić, zove telefonom nekog da taj sedne na bicikl ili šta već pa dođe da mi zazvoni i poruči da se javim da se hitno dogovorimo, pa da ja idem da se dogovaram u štampariju. Eto čarolije.

Dvehiljaditu i 5. oktobar sam već u profesionalnom smislu doživela na drugi način jer tada već dve godine nije bilo *Naše borbe* i ja sam nedugo zatim posle toga nastavila da se bavim tim našim poslom ali u slobodnom statusu – počela sam da radim za *Radio Slobodna Evropa*. Kada kažem privilegije, pričala sam ti o toj uslovno rečeno, strogoj *Borbi*, pa onda *Naša Borba* a onda u to vreme kada ne znam da li je bilo porodice koja je ostala normalna u to vreme a da nije slušala program *Radio Slobodne Evrope* ili ponoćnu emisiju ili šta već. Bez obzira što sam u nekom statusnom, socijalnom, materijalnom smislu klasičan tranzicioni gubitnik do bola, sa druge strane sam užasno privilegovana i

to je ono zbog čega nemam ogorčenja posle svega, nije mi drago, ali tako je ispalo. Opet mislim ovo mi je važnije, kako bih rekla, nema gorčine u meni u smislu eto „sada imam rupu u stažu“, sada već 14 godina imam, pa šta. Nisam ni ja baš potpuno bez krivice u tome. Bilo mi je važno da baš radim u tim i tim medijima, ipak retka ti se sreća tako sklopi da u jeku svih tih burnih događaja budeš zapravo na najboljem mestu, profesionalno. To je moj doživljaj, a čini mi se da ima razloga da smem da tvrdim da je i objektivno tako.

Koje su razlike ili sličnosti raditi u novinarstvu u bivšoj velikoj Jugoslaviji, tokom ratnih devedesetih i evo sada u ovim tranzicionim godinama, u smislu novinarskih sloboda, autocenzure, cenzure?

Sada kada smo naređali gde sam radila, a u međuvremenu sam radila u x projekata i medija koji su mi takođe dozvoljavali tu vrstu potpune slobode, zato i kažem da sam privilegovana. *Borba* je bila posebna u početku, ali, opet, sreća je da imaš vrsnog profesionalca za urednika, mislim u onim okvirima. Hajde da kažem samo detalj: kada sam konkurisala za radno mesto, ne znam koliko ih je još konkurisalo, ali pre nego što sam primljena, pre nego što je potpisano rešenje, morao je soc-savez da se izjasni da li je to u redu da ja radim u *Borbi*. Sama ta činjenica je, naravno, jasna. Sa druge strane, upravo kroz *Borbu*, zato što je bila *Borba* o kojoj smo pričali i u tom periodu se strašno menjaju okolnosti. Ti si imao na kraju, glavnog urednika koji je napravio od *Borbe* svetsku novinu, a bila je formalno još uvek stara *Borba*. U tom radu su se osvajale slobode. Ja se sećam, onako detalj, čini mi se da sam, barem mislim da je tako, prvi novinar koji je prisustvovao jednom sastanku sveštenika. Zato što je soc-savez imao razne sekcije, pa kada je tadašnji režim pod svim stegama koje je posedovao, procenio da, eto, ta sekcija, ne sećam se kako se zvala, valjda za verska pitanja, organizuje jedan skup sa sveštenicima. Sećam se da je ta sednica u zgradi socijalističkog saveza, tamo gde je *Radio 021* najpre bio, u toj zgradi je u prizemlju bila jedna velika sala i teče neki sastanak i ja sam, kao novinar *Borbe*, došla da izveštavam sa toga sastanka. Jeste to bilo pod kapom soc-saveza, ali je prvi put za državne novine neko došao da napiše o čemu ti ljudi pričaju i šta kažu. Hoću reći da sam doživela da su me na početku skupa lično pozdravili što sam došla i kako im je drago da prisustvuje novinarka, mislim da je do te mere bila senzacija. Kroz ovaj detalj samo pokušavam da ti opišem koliko se, ipak, tu menjalo, imao si ljude koji su imali sluha za profesiju, promene, koji su znali šta hoće, a da ne govorimo o Staši Marinkoviću sve u vremenu dokad nisi mogao da napišeš da je na Predsedništvu taj i taj rekao to i to, nego si morao da napišeš da je Predsedništvo zaključilo, dakle svi oni kolektivno rade. Nema šta kaže, ne znam, Boško Krunić, jedino ako nije intervju. Hoću da kažem, neću da idealizujem, ali su u onim uslovima to bile novine koje su zbilja... slobode su se osvajale, a o *Našoj borbi* da i ne govorim, to je tek bilo jasno. Sa druge strane, uoči pada Miloševića tokom 5. oktobra i svega onog što se dešavalo, profesionalno je bilo potpuno privilegovano raditi na taj način u *Slobodnoj Evropi*.

Da li ste u profesiji, ne u odnosu sa kolegama, već u odnosu sa sagovornicima, u odnosu sa kolegama iz drugih redakcija imali neprijatnosti zato što ste žena sa jedne strane, a sa druge strane zato što ste Mađarica?

Neprijatnosti? Ne mogu da kažem, neprijatnosti znače neki neprijatni događaji, njih nije bilo. Da je sve to igralo neku ulogu, ali uzgrednu, vrlo je verovatno. Ja se recimo sećam, radila sam u *Borbi*, beogradska redakcija i vreme radničkog saveta, uđem u onaj ogromni desk, potpuno sam bila prihvaćena, ali, recimo, jedno sećanje – završi se sastanak i ja se javim telefonom kući da im kažem kada ću da krenem nazad ili tako nešto i normalno govorim na svom maternjem jeziku sa svojim mužem, ali mislim da to nema veze sa profesijom nego da je opšte prisutno, odjednom u tom ogromnom desku, ne znam da li si ikada bila, čudo jedan sprat cela sala, odjednom primetite, a to je, onako, možda samo deo sekunde, da te vaše kolege, na kraju krajeva drugari, malo pre ste još išli da zajedno popijete kafu, družili se i pričali, i sada nešto tu neki ljudi sede, zagledani nad svojim tekstovima, i onog trenutka kad ja progovorim mađarski, samo za trenutak, onako, dignu glavu, onako kako bih rekla udari ih po ušima – nisu navikli. U jednom trenutku vas pogledaju kao neku egzotiku li ne znam šta već. Ili, ne znam, nisam dobila, u to doba kada se papirna koverta odštampa pa se u tome dobijala plata u novcu, pa onda piše ime i tu razni neki papiri, obračuni šta ja znam, mislim da moje ime nijednom nije bilo pravilno napisano. Ne, ne verujem da je to imalo veze sa profesijom. Samo možda mali simptomi toga koliko su nam uši o oči navikle na drugost.

A devedesetih?

Moguće da je devedesetih, ne smem da tvrdim, bilo nemoguće da ja budem šef dopisništva, na primer, prosto zato što je prezime takvo kakvo je. Ne mogu reći ni da mi je to neko nabijao na nos, ali imam osećaj da je ta činjenica tako gledana – eto to je situacija. A to što sam žena, s kolegama ne, kažem to zbilja, možda je u to vreme teže bilo biti urednik, ne znam. Kod sagovornika je to bilo čudnije kad dođe novinarka a posebno ako je politika, a sa druge strane to ima i prednosti, imaš sagovornika koji misli tako što misli, sa nekim svojim malim predrasudama u glavi, pa onda dođeš ti, pa si mlada i plava, i tako krene da se odnosi u nekim stereotipima, onda čak možeš u profesiji da profitiraš ako ti je to za tekst, za podatak, za izjavu, čak možeš da se igraš sa tim, pa da zloupotrebiš njegovo smeštanje u taj stereotip, pa se napraviš blesav, izvinite ja sam mlada i plava pa ne razumem, hoćete li biti dobri da mi objasnite? Pa se on izlane. Pa onda ti kao novinar možeš dodatno da izvučeš neku informaciju. A ta vrsta ljudi koji imaju te vrste predrasuda će vrlo lako ući u šemu da ti zbilja ne razumeš kad naivno gledaš. Ne mogu sada da kažem da sam imala ozbiljnijih neprijatnosti u tome.

Da li ste imali osećaj, s obzirom da smo poslednjih godina svi nekako zatvoreni u „svoje“, da su kolege iz mađarskih redakcija drugačije gledali na vas koji ste radili u većoj meri u redakcijama na srpskom jeziku?

U to vreme ne, skoro da bih se usudila da kažem, zavisi od političkih klima. Ja sam, inače, a to je jedna od stereotipnih stvari u našoj profesiji, valjda što mi je prezime takvo, pa sam nekako bila predodređena kada su neke manjinske teme u pitanju, da onda, eto super, to ću ja. Ima to i svojih argumenata, da ti kao pripadnik bilo koje manjinske grupe sa više afiniteta bolje klinguješ stvari, a ne samo zbog toga, normalno je bilo da u medijima u kojima sam radila, koji su bili, ipak, nešto posebno u pozitivnom smislu da su se otvarali ka manjinskim i marginalizovanim grupama i da sam tu ja bila nekako dosta aktivna. Kada je konkretno o mađarskoj zajednici ili politici mađarske zajednice reč, u to vreme, devedesetih godina posebno početkom višestranačja, počinje da se politički organizuje život i manjinskih zajednica, posebno mađarske. U ovim državnim medijima nisu mogli da dopru ili ako su i ušli u medije, to je bilo u negativnom kontekstu. Zapravo je *Borba* i docnije *Naša borba* takođe bila jedina ili jedna od retkih mogućnosti da oni dopru do medijske publike na srpskom jeziku i da autentično nešto kažu a da to ne bude diskvalifikacija odmah u startu, kao što je u većini medija bilo. Može biti zbog toga, te otvorenosti prema njima, bar ja nisam imala utisak da se nešto drugačije gleda prema meni. Pa bila je, recimo, represija prema redakciji *Mađar Soa* od strane režima, dosta sam izveštavala i o tome, a što je opet, u drugim medijima teško prodiralo do srpskog jezičkog područja u smislu da nije ignorancija, diskvalifikacija ili negativan kontekst. Tako da valjda zbog toga, iskreno rečeno, nisam ja to osećala tako... Možda ima neko mišljenje o tome što se ja novinarstvom bavim na srpskom jeziku, u to vreme ne znate šta se nalazi u glavama ljudi, ali iskreno da vam kažem – baš me briga. Možda je to čak danas aktuelnije pitanje, bojim se, nego što je bilo u to vreme, sada kada počinje na ozbiljan način da se promovise „novinarstvo u nacionalnom duhu“, gde vi automatski ispadate iz kombinacije. Mislim da je takav kontekst u stvari ozbiljniji teren za tu vrstu odnosa nego ono vreme. Ono je više bila, zahvaljujući medijima u kojima sam radila i retka mogućnost autentičnog dopiranja do medijske publike srpskog jezičkog područja.

Šta mislite, kakav je položaj žene u 21. veku? Možemo tu da se osvrnemo na medije i na to da se često govori da je došlo feminizacije medijske profesije u smislu da zaista ima mnogo žena, ali šta to znači u nekom profesionalnom smislu, šta mislite uopšte o položaju žene?

Da krenemo od profesije, gledaću da ne budem bezobrazna. Koliko god da je sama po sebi činjenica da je više žena u novinarstvu bila dobra stvar, ja bih rekla: „Bravo!“, a bojim se da je ta činjenica strogo povezana sa srozavanjem te profesije u svakom smislu. U smislu uvažnosti u društvu, materijalnom smislu, nadasve u profesionalnom smislu. Ne do srozavanja, nažalost, potpunog urušavanja medijske profesije i situacije. Staro je pravilo da su žene više u onim profesijama koje su

manje uvažene, poštovane, manje plaćane, a ima da se radi, bojim se da je to razlog velike prisutnosti žena u profesiji. A sa druge strane, što je, opet, vezano za ono što je vidno srozavanje profesionalno generalno, što se naša profesija užasno estradizovala, što na medijskoj sceni preovlađuje nešto kao „držači mikrofona“ ne znam šta već. Često pričam sa kolegama, pa se raspitujem, na ovom ili onom fakultetu gde se spremaju mladi za profesiju žurnalistike, raspitujem se, jer me zanima, koliko među njima zbilja ima onih koji imaju ambicije da budu novinari u onome što zbilja podrazumevamo pod tim pojmom, tom profesijom, a koliko ono PR, voditeljka, mislim to su sada estradne zvezde – ja to ne priznajem za profesiju i bojim se da je to preovlađujuće. Ako imaš nastup, pojavu, širok lep osmeh i ja se, nažalost, bojim da je brojna prisutnost žena i preovlađujuće u novinarstvu da je to veliki rezultat te tendencije da je novinarstvo degradirano, da su mediji većinom takvi kakvi su danas, nažalost, što je doživljaj te profesije u društvu takav i da zapravo da je ambicija samo pojavljivanje pred kamerama i da je to rezultat toga.

A biti žena? Biti žena danas u odnosu na sedamdesete i osamdesete godine? Da li tu postoji razlika. Feminizam je dosta uznapredovao u nekim stvarima. Koliko se to odnosi na kvalitet života žene, ne samo novinarke?

Mislim da smo napredovali u nekom nivou spoznaje potrebe da se bude politički korektan (smeh). To bi najrađe tako formulisala, sad govorim generalno, široko u društvu da to puno više živi i u najširoj svesti da nije u redu diskriminisati drugi rod, da je on ravnopravan u tom smislu. Koliko je suštinski, ne znam, budući da je naše društvo u velikoj meri, bez obzira na retoriku i politička opredeljenja, u dubini duše još uvek jako patrijarhalno i konzervativno društvo. Sada je to već jedna vrsta konflikta, a sa druge strane, naravno, da ti moraš imati neke uslove, neku vrstu socijalnog blagostanja ili uslova da bi mogao zbilja da na društvenom nivou pomogneš da se ta ravnopravnost na svakom segmentu društvenog života dosegne. To je, generalno, vezano i sa standardom i ekonomskom moći jednog društva, a ne samo sa htenjem i voljom gde stojimo užasno loše upravo sada, tako da sa te strane, pa i nadalje je teško. Evo da ti kažem: nekada kada nisam stigla da skuvam ručak zato što sam morala da budem na nekom događaju, ako ne postoji drugo rešenje, pokupimo decu i moj muž i ja kažemo – idemo u restoran na ručak. Sada je ovo prozaično, ali ima puno veze, tada nije bila neuobičajena stvar reći – idemo na ručak, ili subotom i nedeljom, ajde da se družimo, budemo slobodni i da se odmaramo, pa idemo u neku baštu na ručak ako je leto. Danas ćemo to teže, ne znam kako drugi svet, ali mislim da prosečan ili onaj koji je u socijalnom smislu ispod proseka, gde ja sebe ubrajam, teže će se ili nikako sada odlučiti na to.

Rodno senzitivni jezik, šta mislite o upotrebi i da li se u našim medijima dovoljno koristi?

Postignut je veliki napredak, naravno, ne koriste ga svi mediji, ali makar smo stigli dotle da se u medijima trudimo, ali opet mislim da nije kodirano u smislu kodeksa i obaveznog ponašanja i pisanja u redakcijama i bojim se da je to još uvek u velikoj meri prepušteno ličnom stavu ili osećaju ili svesti samog novinara ili novinarka.

Vi ste i baka. Šta znači biti baka, a sa druge strane medijska ekspertkinja, politička analitičarka, ugledna novinarka, mađarska intelektualka?

Ja nisam klasična baka u pravom smislu reči, zato što moji unučići žive u drugoj državi. Razdaljina ne znači manju bliskost ili manji osećaj da živiš i u toj ulozi. Nekako mi je sve to prirodno, pa čovek ima toliko različitih svojih identiteta, pa da mi se to sve uklapa super. Pri tom dolaze neke stvari koje kako si stariji budeš realniji, pa misliš da je realnije protokom vremena da se posvetiš ovim ili onim stvarima. Opet se vraćam na priču da čovek postavlja sebi neke prioritete makar i u smislu interesovanja ili poslova, pa sam tako i ja to ono sirovo dnevno novinarstvo u smislu da ganjaš da ti daju izjave ili da pratiš neke događaje poslednjih nekoliko godina gledala da polako pretvorim u nešto što je manje to a više nešto što je neka vrsta pokušaja analize medijske scene, monitoringa. Kako uklapam? Pa nadopunjuje se, nekad je panika, ali sve mi to čini zadovoljstvo, pa gledam da uklopim. Ako idem da čuvam unučice, onda se preko dana sa njima vitlam, a onda naravno sedim noću za kompjuterom i ne spavam – pa ko mi je kriv? Nisu ni unučići krivi što ja još uvek pokušavam nešto u profesiji, a nije ni profesija kriva što ja volim da se vijam sa njima preko dana.

Šta znači biti građanka u tom punom smislu građanka danas a šta je to značilo pre tih devedesetih, da li postoji razlika?

Tada si mogao da bilo šta pokušaš ili se angažuješ u tom smislu reči kao građanka ili građanin u mesnoj zajednici ili u partiji i kraj priče, ili, ne znam, u kulturno umetničkom društvu, mada je to druga sfera. Kraj priče. Tačno se sećam, Dejan Janča mi je u jednom intervjuu objašnjavao šta su to nevladine organizacije, mi pojma nismo imali da to postoji. Sećam se da je pričao iz iskustva raznih, jer je proputovao sveta, profesor međunarodnog prava, pa je pričao šta oni sve rade, kako oni mogu da utiču na životnu okolinu, na vlast... Samo sam onako slušala, iha, hoću reći, kada se setim toga. Sa druge strane, danas je angažman te vrste – široko ti polje, pa izvoli. Tada se nije baš i očekivalo da se ti nešto angažuješ mimo partije i sve to kako partija – na liniji, a mislim da danas ima mogućnosti za to i da je nadasve potrebno i da je najgore ako prepustimo partijama sve. Samo treba hteti biti građanin, građanka.

Koliko vam znače nagrade koje ste dobili?

Nisam nešto, ali imam jednu strašno dragu nagradu, to je ta, baš je dosta komplikovan naziv, ali ono što je važno to je da je nagrada od kolega, to je ta nagrada za „doprinosa demokratizaciji“ tako se nešto zove, koja je zbilja potpuno iznenađenje, bila je to povodom jubileja Nezavisnog društva novinara Vojvodine i upravo zbog te geneze gde sam sve bila, u kojim medijima radila mi to baš znači. Meni strašno znači, bez obzira na neke druge gubitke na drugim planovima ili uskraćenostima, nije mi ničeg žao. Ne stidim se ni jedne rečenice. Kada sam pričala da nema u meni gorčine ni malo ili nezadovoljstva to je upravo zbog toga, zato što je, ne znam barem meni je to najvažnije, tako je ispalo, takva su vremena, šta ćemo, ali nije mi žao ničega. Nije mi žao jednog teksta, jedne rečenice, stojim iza svake koju sam napisala – a šta ćeš više u našoj profesiji? U burnim vremenima, a i dalje su burna.

V. L. (1954), Subotica

Molim vas za početak da se predstavite.

Ja sam V. L. Bila sam donedavno novinar lista *Danas*, a sad sam u penziji, ali još uvek radim kao dopisnik *Radija Slobodna Evropa*. Rođena sam u Beloj Crkvi, u stvari u Kusiću, to je jedno selo kod Bele Crkve na samoj rumunskoj granici, u seljačkoj porodici. Kad god govorim o svom detinjstvu, taj položaj mog sela na samoj granici nekako je obeležio moj prvi doživljaj sveta – odmah iza granice počinju ogranci Karpata, što znači jedan planinski predeo i neka druga zemlja, dok je sve do granice sa naše strane ravnica. U tom smislu ja sam imala osećaj da je to što gledam iz svog dvorišta – naša kuća je upravo u tom delu sela okrenutom granici – neki drugi, potpuno odvojeni svet u koji nismo dugo mogli zakoračiti, i uvek mi je bio, nekako, intrigantan.

Moj život je značajno obeležio i taj seljački način života, odnosno nužnost da od malih nogu učestvujem u radu. Ne želim da kažem da sam zato što sam i kao dete morala raditi imala „težak život“, jer su prosto sva deca u porodicama na selu tada imala takve obaveze. Mi smo najviše radili u polju i u bašti, i ja sam sve to doživljavala kao najnormalniju stvar, a sada verujem da mi je to pomoglo da izgradim odnos prema radu i obavezama. Svuda u vojvođanskim selima je tako bilo, posao se morao odraditi, takva je priroda poslova u poljoprivredi. U mojoj porodici je to značilo da se, recimo, u pet sati kreće na kopanje, ni minut kasnije, prava nemačka disciplina.

Selo je, međutim, sa druge strane, tada bilo neka socijalna periferija (mada ne znam koliko je to tačno iz današnje perspektive, jer je danas dobar deo stanovništva u gradu na periferiji što se tiče nekog egzistencijalnog standarda). Objektivno, i tada se lošije živelo nego u gradu, u socijalnom smislu a i u nekom kulturnom smislu, mada je danas situacija, čini mi se, gotovo neuporediva. Ipak, ne mogu reći da sam ja to doživljavala kao neki veliki problem, ali sam čeznula za tim da imam uslove koje su imali moji školski drugovi u gradu. Ja sam, recimo, volela da čitam, a za to nisam imala mnogo slobodnog vremena. Sećam se da mi je pravo zadovoljstvo bilo da, kada dođemo sa njive na ručak, držim knjigu iznad tanjira. U tom smislu je bilo lepše živeti u gradu, jer je to uvek podrazumevalo da roditelji imaju redovna primanja, a deca manje nekakvih obaveza. Ipak, tadašnje vojvođansko selo je imalo neke kulturne sadržaje – imali smo, recimo, bioskop, te smo mi (imam još brata i sestru), kao deca svakog vikenda dobijali džeparac i odlazili redovno da gledamo filmove.

Jesu li oni mlađi, stariji?

Brat je mlađi, sestra je starija... Naše selo, recimo, ima školu koja je izgrađena čini mi se početkom XIX veka (mada se kao ustanova škola pominje još u XVIII veku), koju su pohađali i moj deda, i baka, i otac i mi. Dok sam bila dete, škola je imala svoju biblioteku (verujem i sada), iz koje sam redovno uzimala knjige. Bilo je i nekog amaterskog pozorišnog života, sa školom smo odlazili na

ekskurzije, mislim da je to čak bilo izvodljivije nego sada, i sa te strane ne mogu se žaliti na periferijsku kulturnu atmosferu. No, ipak, ja svoj život u perspektivi nisam videla tamo. Bili smo dobri učenici i možda zbog toga naši roditelji su imali stav da se treba školovati. Tako da sam ja jako rano bila usmerena na srednjoškolsko obrazovanje i na fakultet, i oko toga se nije postavljalo pitanje. Za učenje je, u stvari, uvek bilo vremena, i tokom školske godine obaveze na njivi i u bašti su bile na drugom mestu. Roditelji su nam kada je trebalo odlučiti o profesiji, ostavljali potpunu slobodu u izboru zanimanja, bolje reći, nisu ni imali pravi savet za nas, i ja sam odabrala književnost. To mi je bilo, nekako, blisko, sebe sam mogla zamisliti kao profesora ili nastavnika u školi. Život je kasnije sve tako izrežirao da je svo moje iskustvo i rad u prosveti sveo na rad na određeno vreme.

U koju ste srednju školu išli?

Završila sam gimnaziju u Beloj Crkvi, ali začudo prirodno-matematički smer. Tada se verovalo da je taj smer ozbiljniji i da omogućava više znanja, pa sam to odabrala, delom sledeći svoju stariju sestru, iako sam zaista loše stajala s matematikom... Nažalost, mogu reći da se tog perioda, ali i dobrog dela iskustava iz osnovne škole, slabo sećam. Nekako mi se čini da sam kroz taj period svog života prošla i ne primetivši ga, više okupirana onim što će biti. Prosto sam prošla kroz gimnaziju, a da nisam bila svesna nekih stvari. Sećam se samo nekih segmenata... tako da i nemam nekih priča iz srednje škole.

Studirala sam u Beogradu na Filološkom fakultetu, i u tom gradu sam i dobila prvi stalni posao, u listu *Privredni pregled*. Ja ni tada nisam razmišljala o novinarskom poslu, već sam se zaposlila kao korektor i kasnije lektor. Ubrzo sam, međutim, postala nezadovoljna tim poslom, uvidevši da je za njega dovoljno srednjoškolsko znanje, prosto osnovna pismenost, pa sam tako uskoro pokušavala i da pišem, saradivala sam sa nekim medijima, i nakon nekoliko godina i u *Privrednom pregledu* počela raditi kao novinar.

Kada počinjete da radite u *Privrednom pregledu*?

Tamo sam se zaposlila 1981. Fakultet sam završila tri godine pre toga, ali sam tokom tih godina radila povremeno i na određeno vreme u nekim subotičkim školama, i u gimnaziji u Kovačici.

A da li je studijama, na Filološkom fakultetu bilo više devojaka?

Da. Bilo je više devojaka – kružio je tada vic da cure dolaze na Filološki da bi se bolje udale, sa diplomom. Na našoj grupi nas je bilo oko šezdesetak studenata, neki od njih se sada profesionalno bave književnošću. Ja sam lično u gimnaziji pokušavala da pišem poeziju, imala sam tu neku potrebu da se literarno iskažem, ali na fakultetu me uopšte više nije zanimala literatura. U stvari, nikada nisam

imala ambicija da se oprobam kao pisac, već je to bila više neka unutrašnja potreba. Ali je bilo kolega koji su zaista bili „u toj materiji“ potpuno, u to vreme su studirali danas neki poznati književnici, pesnici i književni kritičari.

Sa studija imam relativno lepe uspomene. Nisam imala nekih većih problema, stanovala sam u Studentskom gradu i praktično, studiranje mi je obeležila upravo ta činjenica. Tamo sam bila u društvu sa kolegama sa fakulteta, i naravno ljudima koji su tu sticajem okolnosti ušli kao prijatelji u moj život, i deo njih je ostao i danas. Studirala sam zajedno sa sestrom, i to je bio period u kojem smo imale divno društvo i svoj svet, što nam je puno značilo u tom periodu sazrevanja. Mislim da sam se kao osoba dobrim delom formirala pod uticajem tih prijateljstava sa studija, i pronalazila svoj identitet kroz ta druženja. Beograd je tada bio centar mnogo veće, i kulturno i nacionalno mnogo šarolikije države, naša prijateljstva su zaista bila međunacionalna. Moja prva cimerka je bila Hrvatica, bilo je u tim krugovima Crnogoraca, Slovaka, Makedonaca, Bosanaca, Mađara, i začudo, nalazili smo mnogo toga zajedničkog. Niko i nije postavljao pitanje nekakvih razlika, različitost je za nas postojala samo kao lična karakteristika pojedinca. Voleli smo da povremeno govorimo makedonski sa cimerkom i njenim prijateljima Makedoncima, zatim ponešto smo naučili slovačkog, a o tome da smo znali na druženjima i uz gitaru zapevati na slovenačkom, ruskom, engleskom, pa čak i na grčkom, ne treba ni govoriti. Smatrali smo to nekako zajedničkom baštinom – „Marija me ta kitrina“, „Nights In White Satin“, „Solčence zahaja“, ili pak „Rjabinuška“, bile su melodije koje su pripadale svima nama... Sa mnogima osobama iz tog kruga sam i danas u kontaktu, održavamo prijateljske veze i dalje. One su proistekle iz jedne bliskosti koju je omogućila specifična situacija, zajednički problemi, zajedničke dileme i patnje, ali i trenuci radosti i smeha. Sada mi se čini da se tu i završio taj period mog (našeg) bezbrižnog života. Mada sam u to vreme verovala da će, kada dam poslednji ispit odnosno diplomiram, tek tada moj život postati bezbrižan. Ispostavilo se da je drugačije, i da je takav bezbrižan život, u stvari život koji je nudio jednu sigurnost, bio završen ne samo za mene, nego za čitavo društvo. Iako sam u to vreme, kao i mnogi moji prijatelji, bila veliki kritičar socijalizma, tzv. Titovog režima, jer smo smatrali da život može biti bolji, da ima dosta nepravdi... Imali smo uzore u zapadnim zemljama. Ali, kako se kasnije ispostavilo, mi smo i bili vrlo blizu nekih zemalja zapada, pogotovo kad je reč o socijalnom aspektu i svakodnevnoj bezbednosti građana. Sećam se da su neke moje kolege umele noć da provedu u parku. Zapiju se u kafani i prespavaju u parku, a da im na pamet nije palo da se bilo šta neprijatno može desiti. Što se standarda tiče, znam da je naš studentski kredit, bar nas studenata iz Vojvodine, bio u visini prosečne plate, i sa njim si mogao uštedeti i letovanje na moru. Svakoga leta smo sestra i ja odlazile na more...

I onda se osamdeset sedme pojavljuje Milošević. Ja sam tada već bila novinar u *Privrednom pregledu*, i mislim da sam već u početku shvatila da je on opasnost. Tada su krenuli i ratovi i to je za mene bio jako težak period u Beogradu. Sećam se u jednom momentu bilo je opasno čitati *Vreme* u autobusu, ili na ulici. Ja sam do pokretanja *Vremena* čitala hrvatski nedeljnik *Danas*, bilo je to uoči raspada zemlje, i u jednom momentu je bilo neprijatno tražiti ga na trafici, a bogami dešavalo se i da

vas prodavac odbije. Postajalo je sve opasnije biti protiv te nacionalne politike, nacionalne ideje uopšte. Ja sam tada krenula da obilazim razne tribine tražeći „malo vazduha“. Jedne nedelje, sećam se bilo je hladno, mračno, zimsko veče, uoči tribine profesora Miladina Životića sa Filozofskog, koji je okupljao te krugove opozicionih građana, upala je policija u Dom sindikata i prosto nas oterala, prilično grubo. Bilo nas je jedva desetak, smešno je ako su nas doživeli kao opasnost. Sećam se i jednog drugog skupa Građanskog saveza, koji je u to vreme vodila Vesna Pešić, i na koji je došla i grupa izbeglih iz Krajine i Like. Oni su glasno dobacivali, pretili, bučno i prilično opasno negodovali. Bila sam svedok onog meteža u Domu omladine kada je Mirko Kovač napadnut, zbog čega je na kraju i napustio Srbiju i Beograd.... Jedan kolega iz *Privrednog pregleda* mi se u to vreme požalio kako su ga na ulici zamalo pretukli jer je nešto javno rekao protiv Miloševića. Najstrašnije priče su stizale do Beograda sa ratišta, i postojala je takva crna propaganda kojoj je čini mi se podleglo više od 90 odsto ljudi... Mentalni i fizički mrak, vreme hiperinflacije, raznih restrikcija i nestašica. Za mene je to bio strašan period, uopšte, ali i lično, ne samo zbog okruženja, koje je otvoreno podržavalo rat i Miloševića.

Ja sam jako teško doživela raspad Jugoslavije. To je bila moja zemlja, i zaista sam je volela, iako nikad nisam to eksplicitno ispoljavala. Nikada nisam razmišljala o tome šta je to patriotizam, ali je sada evidentno da sam i ja i mnogi moji prijatelji, bez obzira jesu li došli iz Bosne, Crne Gore, Slovenije, zaista voleli tu zemlju Jugoslaviju. To je bio odnos privrženosti sopstvenoj državi i ponos zbog mnogih dobrih stvari u njoj. To nije bio izraz nekog nacionalnog stava – radilo se o zajedničkom prostoru, zavičajju, zemlji u kojoj si odrastao. Kada je pukla ona prva puška i ubila onog vojnika u Splitu, ja sam zapala u strašnu depresiju, budila sam se u plaču, za mene je bila zastrašujuća, neshvatljiva pomisao da u našoj zemlji ubijaju ljude. Mislila sam da mora postojati neko na ovom svetu ko će to zaustaviti – naivno verujući da na planeti postoji poredak u kojem su zlo i dobro jasne činjenice. Nisam mogla podneti tu misao da u našoj zemlji, gde je bilo bezbedno spavati i na ulici, neko nekome može oduzeti život.

Taj osećaj da je Jugoslavija jedna bezbedna zemlja, u kojoj su te u školi učili da nikad više neće biti ubijanja, praktično je nestajala pred našim očima, a mi smo bili nemoćni. Iako sam već bila odrasla osoba, zaista sam to jako teško podnela. Toliko je sve to za mene bilo neverovatno, kao noćna mora iz koje ću se jednom, ipak, probuditi, te da je trebalo da neko samo izgovori čarobne reči „Stanite, pobogu, ljudi“ i da će sve to stati. Nažalost, to se nije desilo...

Kako ste mogli da pišete i da radite u takvom okruženju?

Ja sam u *Privrednom pregledu* pratila menadžment, marketing i PR. To su bile tada nove discipline vezane za privredu, i u okviru toga bavila sam se više nekim teoretskim pitanjima tih oblasti, tako da se nisam sudarala sa tim čisto političkim problemima. Ali, u Beogradu sam se svakako osećala sve lošije, i 97. godine odlučila sam da od redakcije tražim mesto dopisnika iz Subotice.

Beograd je postao preagresivan za mene. Toj mojoj odluci je svakako doprineo i taj nacionalizam koji je za mene uvek bio neprihvatljiv. Subotica je bila sredina u kojoj sam se mnogo bolje osećala.

U Subotici sam, u stvari, i počela raditi nakon diplomiranja, prvo radno mesto mi je bilo ovde u jednoj osnovnoj školi, tako da sam se '97. samo vratila u sredinu koju poznajem. U stvari, vezu sa Suboticom sam uspostavila još tokom studiranja, kada sam upoznala osobe iz Subotice koje su mi i danas vrlo bliski prijatelji. Kratko vreme sam još radila za *Privredni pregled*, a onda sam prešla u tek osnovani tjednik *Hrvatska riječ*. *Privredni pregled* je, inače, prestao da postoji jer se pojavio strani investitor, i napravio neku sasvim novu redakciju, ali meni niko nije to javio (smeh), pa sam ja slala tekstove još neko vreme u nepostojeću redakciju.

Tokom rada u *Privrednom pregledu* trudila sam se da se što više edukujem u sferi koju pratim, ali sam imala prostora i za ličnu edukaciju. Usput sam se zainteresovala za transakcionu analizu i završila osnovno obrazovanje za TA savetnika analitičara.

Kakav je bio vaš status, bili ste za stalno zaposleni?

Da, imala sam stalno zaposlenje. Tamo sam konkurisala za radno mesto korektora i, takoreći, slučajno sam se zaposlila. Pre toga sam tri godine čekala posao, radeći na određeno vreme, na zameni. I onda sam doznala za taj konkurs, tražili su šest korektora. Ovde će me sigurno primiti, pomislila sam, jer su uslovi bili srednja, viša i visoka sprema. Konkurs je podrazumevao i test, to jest test osnovne pismenosti. Odmah sam se zapitala: „Zar mi je za ovo trebao fakultet“, ali bilo mi ja važno da dobijem posao. Međutim, mene na kraju, ipak, ne prime, ali me dugo nisu obavestili o rezultatima. Kada mi se u Subotici završio angažman na određeno vreme, zatražila sam da mi jave šta je bilo sa konkursom, i tada saznam da ljudi već rade. I već sam se skoro pomirila sa tim – u međuvremenu sam našla novi posao od nekoliko meseci – kad mi je predsednica komisije u *Privrednom pregledu*, koja je očito ozbiljno shvatila svoju funkciju, saznajući da se ja interesujem za konkurs, poslala poruku da se obratim firmi i zatražim da se moj test ponovo pregleda, ili da ih u protivnom tužim Sudu udruženog rada. Sud udruženog rada je tada bio najveća pretnja direktorima. I oni mene nakon toga zaista prime! Sa ove distance to deluje kao neverovatna stvar, da je postojala institucija kojoj si se ti mogao obratiti i koja je mogla zaštititi tvoja prava. I ljudi u komisijama koji su imali neki moralni kod...

Kasnije kada počinjete da radite i kao dopisnica, više se ne bavite samo privrednim temama nego se bavite i ostalim temama?

Privrednim temama sam se bavila i kao dopisnik *Privrednog pregleda*, a kao saradnik *Danasa*, sa kojim sam saradivala od dana njegovog osnivanja honorarno, uglavnom sam se i bavila politikom. Bile su to još uvek devedesete, i biti opozicioni novinar opozicionih novina nije bilo baš probitačno.

Jeste li imali nekad problema?

Ne, ipak nisam. Ali imala sam neprijatnosti s policijom, mada je tu više reč o nepristojnosti, zbog praćenja aktivnosti otporaša. Ja sam dosledno pisala o njihovim aktivnostima, te sam prisustvovala i jednoj sceni kada su ih sve pohapsili na ulici. Dežurni policajac nije bio nimalo ljubazan ni prema meni. Inače, sve vreme nisam imala nekih većih problema, osim nekih posrednih pretnji zbog prozivanja tajkuna. U stvari, više neprijatnosti sam doživela od postpetooktobarskih političkih struktura nego od Miloševićevih... Neposredno pred penzionisanje imala sam neprijatnu i bizarnu epizodu sa direktoricom Pogrebnog u Subotici, članicom DSHV-a, koju je veoma pogodilo pisanje o nelikvidnom poslovanju ovog JKP, i njihovim skupih pogrebnim uslugama, te je redakciji uputila pismo u kojem preti tužbom, nazivajući me „tendenciozan“ i plaćeničkim novinarom, već kako to ide kada treba optužiti novinare, te da iz ličnog animoziteta pišem tekstove protiv nje, čime, kako je zaključila, vređam i sve zaposlene ali i pokojnike! Meni je u svemu tome bio mnogo apsurdniji stav redakcije *Danasa*, koja je tražila da napišem izvinjenje, kako bi se izbeglo objavljivanje njenog demantija. Problem je što je *Danas* više puta pokazao da ume da okrene leđa svojim novinarima i ostavi ih na cedilu čim situacija postane komplikovana.

A kažite posle *Privrednog pregleda* u kom ste bili statusu?

Ja sam posle *Privrednog pregleda* našla zaposlenje u *Hrvatskoj riječi*. U stvari, oni su mi ponudili posao, tek se formirala redakcija tog lista. Nakon toga prešla sam u novosadski *Dnevnik*, a zatim za nešto manje od dve godine prelazim kao stalno zaposleni u *Danas*. Iako je profesionalno to bio moj neki maksimum, finansijski i egzistencijalno tokom rada u *Danasu* spala sam bukvalno na minimum. Na kraju, ostao mi je vrlo loš osećaj prevarenosti u tim novinama. I kao honorarac često sam radila bez honorara, a ubrzo po zaposlenju, odnosno nakon nekoliko meseci relativno pristojne plate, počeli su da mi uplaćuju samo nešto više od minimalca. Ispostavilo se da je odnos prema zaposlenima u *Danasu* prilično beskrupulozan. Zaposlenima, to jest onima koji nisu bliski rukovodstvu, i pored toga što EU šalje značajnu pomoć, daju se minimalne plate, odmor je nezakonito skraćen na 18 dana, iako se radi o vrlo stresnom poslu, ne isplaćuje se regres, ne plaća se obavezni rad nedeljom i praznicima, a plata zavisi od volje i procene direktora. Na svaku moju primedbu o plati, postavljan mi je zahtev da radim i komercijalne stvari, to jest prodaju oglasa i komercijalnih priloga, što je za mene bilo neprihvatljivo, odnosno sukob interesa. Uz to, ja sam kao dopisnik sve troškove rada snosila sama, od plaćanje telefonskih računa, do benzina, održavanja računara, interneta... Direktor Dušan Mitrović očito sa tim nije imao nikakvih moralnih dilema. Najveći šok je bio kada sam otkrila da mi je sve vreme za penziono osiguranja uplaćivan minimalac. Zaista je strašno kada svoj radni vek završite takvim razočarenjem. I to je za mene jedino što je ostalo od saradnje sa tim novinama.

Kada ste prestali da pišete za *Danas*?

Dok nisam otišla u penziju 31. avgusta 2014. Do poslednjeg dana, to jest.

Žene i novinarstvo?

Lično mislim da je kod nas otvoren veći prostor za žene novinare kad je počela ta profesija da se manje plaća. I ja sam dobila mogućnost da radim kao novinar onda kad je novinarstvo počinjalo da se obezvređuje. Moj je utisak da se žene nisu baš najbolje „snašle“ u tome, mislim to metaforično, jer ih je zaista mnogo koje su ispoljile veliku hrabrost držeći se profesionalnih standarda, i zbog toga rizikovale mnogo toga, odbijajući da prave kompromise. Vidim da je i na lokalnom nivou mnogo više žena novinara, ali je zato u većini medija urednik muškarac. Iako bi u situaciji kada je novinar često i fizički ugrožen logičnije bilo da na „teren“ istrčavaju muškarci.

Koliko ova profesija ostavlja prostor za privatni život?

Činjenica je da vi stalno imate tu nepoznatu jednačinu u svom životu kakav je nepredviđeni novinarski zadatak. Isplanirate recimo svoje vreme, ali ako se dogodi nešto nepredviđeno, morate sve odložiti i otići na teren i kad vam se ne izlazi, kad želite da se odmorite, ili kada imate neke druge važne obaveze. Mnogi događaji ne pitaju za privatne prioritete. Ili se recimo spremate za spavanje, a iz redakcije zovu, treba nešto hitno uraditi. To za dopisnika iz jednog ipak, kako bih rekla, perifernog centra kao što je Subotica nije tako često, ali ipak znate da je vaše slobodno vreme stavljeno u tu funkciju i ako zatreba vi ste „na gotovs“. Jako su mi teško padale takve situacije, jer je to vanredno najčešće podrazumevalo neke tragične događaje. A traumatične su i sve posete važnih ličnosti, državnika posebno. Tu je policija, tu su akreditacije, izveštavanje iz vrlo, vrlo neuslovnih situacija. Za radio to znači da morate pronaći mesto odakle ćete poslati tonski izveštaj. Danas u kompjuterskoj eri to je malo jednostavnije, ipak. Kao posebno traumatično profesionalno iskustvo doživljavam onu tragediju u Horgošu kada je pobijena cela jedna porodica. Počelo je sa jednom nepotpunom i neproverenom informacijom, koju sam dobila iz „poverljivog izvora“ da je u Horgošu i pronađeno četvoro mrtvih. Desilo se to u kasnim večernjim satima, tokom neke svečanosti u Gradskoj kući. Tada je krenulo ludilo. Već do ponoći sam morala imati prvi izveštaj, a sledeći dani su bili ubistveni. Policija, odlazak na lice mesta, istražitelji, pozivanje policije u Segedinu... Morali smo slati izveštaje po nekoliko puta dnevno, danju, noću ujutru, uveče. Za mene je, inače, uvek bilo mučno komuniciranje sa institucijama, jer uglavnom nailazite na osorne službenike. A novinar koji mora komunicirati sa policijom svakako mora imati neki svoj privatni kanal, izvor, što ja nikad nisam uspevala da ostvarim. Niti sa drugim institucijama vlasti. Mada u stvari jedino prave i brze informacije

možeš imati ako imaš insajderske veze. Eto, tu sebe nisam doživljavala kao nekog ko je uspeo da postane pravi novinar.

Ali ste ipak bili dosledno profesionalni i možda malo težim putem dolazili do informacija?

Težim putem, svakako, ali to je izgleda samo meni bio problem (smeh). Informaciju sam svakako morala imati. I uvek sam imala taj osećaj odgovornosti prema svojim obavezama. Do te mere da mi je jedan urednik (ne bih da ga denunciram) rekao, uz podsmeh, da ja isuviše ozbiljno shvatam svoj posao(!) Ali, iskreno, ne mislim da je novinarstvo posao u kojem bilo ko može uživati. Za mene svakako nije...

Kada počinjete da radite za *Slobodnu Evropu* i kako vam je izgledao taj prelaz sa štampe na radio? Koliko vam je to možda predstavljao neki problem? Ili možda i nije?

Počela sam pre desetak godina. Uvek sam, naime, morala raditi i nešto honorarno, pa sam tako stigla i do radija. Urednik je tada bio Slobodan Arežina, za mene jedan od najprofesionalnijih urednika. On je bio poput kapetana broda, koji vodi u određenom smeru, a vaše je da odradite taj mornarski posao koji treba. To mi je prilično pomoglo da se snađem u drugačijem mediju, iako mi zaista nije bilo lako da odmah savladam novu tehniku rada, uz nove kompjuterske audio programe. Mada mi ni direktna uključenja nisu bila ništa lakša. Bilo je prilično traumatično.

Vi i danas saradujete sa *Slobodnom Evropom*?

Da, i dalja sam u *Slobodnoj Evropi*, jer želim i dalje da radim. Smatram da čovek stvarno treba imati posao dokle god može raditi. I pogotovo što mi način na koji radi *Slobodna Evropa* odgovara. Mislim i da je radio sam po sebi objektivniji medij. Vi stavite mikrofon, izvolt' e, to ste rekli. Dok kod pisanog medija onaj ko je negde loše citiran ili ko je citiran mimo svoje volje i slike o sebi uvek može da prigovori, da vas prozove i tako.

A kakvo je vaše mišljenje o rodno senzitivnom jeziku? Da li ga koristite?

Pa, ja sam bila čak jedna od osnivačica Centra za ženske studije ovde u Subotici. Uvek sam bila tako malo feministički nastrojena, jer je feminizam jedno vreme bio isto vrsta opozicionog stava. Po meni, prava pozicija je uvek opoziciona. Mejnstrim je uvek sumnjiv. (Izgleda da sam ja „kontraprotivna“ po svojoj prirodi uopšte, ne znam zbog čega.) A teme o ženskom pitanju su mi bile zanimljive, volela sam da to istražujem, i pišem o tome. Posebno inspirativna bila je pokojna Jelica Čapaković, svojevremeno je u vojvođanskoj vladi vodila resor za rodnu ravnopravnost. ... Bila je vrlo

agilna i sa njom sam volela raditi. U *Hrvatskoj riječi* sam imala dosta prostora za te teme... A i sada isto mislim – da su žene ne neravnopravne sa muškarcima nego da one moraju dobiti više prava od muškaraca. Prosto zato što je što je njihov psihološki, fizički, socijalni status u društvu drugačiji. I što je ovo i dalje jedna surovo patrijarhalna sredina od koje ženu neće zaštititi ista prava sa muškarcima. Ne, naprotiv, to će joj natovariti više obaveza. Znači da ona mora imati više, više zaštite. Ali to da se njoj govori da je predsednica umesto predsednik, da je sociološkinja umesto sociolog, jeste zamena teza. Stvarno mislim da to nema nikakvog značaja. ... Mada mislim da je jezik ogledalo istorije muško-ženskih odnosa. Recimo, reči imperator, suveren, filozof, prosvetitelj, osvajač, pisac, mudrac... da li postoji pandan u ženskom obliku?

Mudrakinja

(smeh) ... oni postoje samo u muškom rodu, što govori da su te važne društvene pozicije, funkcije bile rezervisane po difoltu samo za muškarce. Dok na primer samo u ženskom rodu postoje reči dadilja, pralja, prostitutka, veštica (veštac ima za nijansu drugačije značenje), i to takođe govori o statusu žene. Vremenom se otvorio prostor i za „bipolarne“ izraze, ali stvarati na silu nešto nema nikakvog smisla. Sećam se da se dugo izbegavalo ministrima ženskog pola govoriti ministarka, jer su aluzije bile na Nušićevu ministarku, koja je znamo kakva. Takođe, sa izborom prve žene državnog sekretara SAD-a ovde se dugo posprdno koristio termin sekretarica. A to je jedna sasvim druga funkcija i „etiketa“, zar ne? Ali, vremenom je prihvaćen izraz sekretarka, tako da će verovatno vreme i na drugim poljima doneti lingvističko rešenje. Mislim da ženama koje se bave istorijskim „muškim“ zanimanjima nećete oduzeti ni pamet ni ugled ako joj zanimanje napišete u muškom rodu.

Kakvo je vaše viđenje novinarstva danas?

Pa, mislim da je to jako teška profesija, ali prilično devalvirana danas. A da je politika učinila to da su mediji izgubili neku stvarnu moć koju su čak i kod Miloševića imali. Mislim da je i privatizacija, na naš način, dovela do urušavanja profesije, iza mnogih medija stoje moćnici koji odlučuju o konceptu, politici, orijentaciji tog medija. Mnogo je manipulacija informacijama, i, u krajnjem, našim sudbinama. Istinom, u stvari, do koje je sada sve teže i doći. I da je to već jedna sveopšta rašomonijada. Prosto se već izgradila ta piramida laži, i ja sam u poslednje vreme često pomišljala kako i ja sama, radeći ovaj posao doprinosim toj totalnoj manipulaciji, jednoj opštoj kakofoniji. Nisam više sigurna da li su i one u velikoj meri istinite informacije koje dobijamo iz kompetentnih izvora upućene sa dobrim namerama, ili je i to u funkciji neke prevare. Gotovo paranoidna situacija.

M. S. (1965), Kikinda

Molim te da se predstaviš:

Ja sam M. S., aktivistkinja, dugogodišnja novinarka i mislim da me te dve stvari najviše obeležavaju. Obeležile su moj život, a i ljudi me kroz te dve uloge najbolje vide i kroz te dve uloge me poznaju. Rođena sam u Kikindi, 1965. godine.

Koji datum?

Rođena sam 27. aprila. Moja majka i ja smo nenadano ostale nedeljama u bolnici iako smo obe bile zdravo i dobro. U trenutku kada sam se rodila, proglašena je epidemija šapa i Kikinda je zatvorena. Bila je u karantinu, a moji roditelji su u tim godinama živeli u selu pored Kikinde, u Nakovu, gde je moja porodica Vukobrat kolonizirana posle Drugog svetskog rata. Svi smo, dakle, živeli tamo. Sprovedena je čitava akcija da se mama i ja izbavimo iz karantina. I to je, rekla bih, bio neki početak moje životne borbe sa preprekama i zabranama. Ispada da ni taj početak nije bio lak, uobičajen... da se iz porodilišta stigne kući u zdravlju i veselju. Moja majka je godinama tu epizodu prepričavala kao traumu, jer nije imala kontakt ni sa tatom ni sa ostatkom porodice. Uglavnom, posle uspešno sprovedene „akcije“, kući smo stigle vozilom saniteta, gotovo ilegalno.

Odrasla sam u porodičnoj kući u Nakovu koju je moja porodica nakon kolonizacije, a naročito zbog ratnih zasluga, dobila kao jednu od najvećih u selu. Porodica Vukobrat je partizanska. Moji stričevi i tetka završili u partizanima, borili se, iz rata izašli sa činovima i odlikovanjima. U antifašističkom i partizanskom duhu sam i odrastala. Nisu svi bili članovi partije (moj tata, npr, nije), ali je vera u jednakost i jugoslovensku ideju bila nešto sa čim sam odrastala i to je bilo utkano u moje buduće poglede na svet. Dakle, levičarske ideje i jugoslovenstvo su obeležili moje odrastanje.

Čime su se roditelji bavili?

Moj tata je mašinar. Završio je prvo vojno-industrijsku školu u Beogradu, trideset šesto godište je. Dakle, školovao se posle Drugog svetskog rata i odmah posle srednje škole počeo je da radi u „25. maju“ u Rakovici. Posle nekoliko godina vratio se kući i počeo da radi u tada čuvenoj kikindskoj „Livnici“. Ubrzo se dodatno školovao, uz rad. Za to vreme i za fabriku u ekspanziji to je bilo uobičajeno, i podsticano je. Mama je išla u srednju ekonomsku školu, ali se zaposlila posle trećeg razreda u „Trikotaži“ Kikinda gde je provela čitav radni vek, veći deo na odgovornim poslovima u proizvodnji. Osim toga je bila „ljuta sindikalka“. Ona je bila komunistkinja, za razliku od tate. Uvek je bila društveno angažovana i to je za nju bilo jako važno. Moj mlađi brat i ja smo veći deo

detinjstva provodili sa tatom, i sa bakom i dedom, naravno. Oni su bili veoma važne tačke u mom životu i u mom odrastanju.

Kakva su sećanja na detinjstvo?

Moje slike iz detinjstva su gotovo idilične. Ja često sanjam svoje detinjstvo i danas imam te dobre slike i duboke, tople emocije. Velika porodična kuća u Nakovu bila je mesto okupljanja. Porodica Vukobrat je bila velika, imam mnogo braće i sestara od stričeva i tetki. Svi su oni dolazili u dedinu i babinu kuću sa raznih strana – Murske Sobote, Karlovca, Subotice, Bečeja, Sarajeva... Naime, po završetku rata (što je bilo logično) deo mojih stričeva se opredelio za karijeru „u uniformi“ i oni su bili raspoređeni po bivšoj Jugoslaviji. A leta i zimski raspusti su služili da se svi okupimo. To je bilo čarobno, jer smo bili svih uzrasta i veoma različiti međusobno. Mislim da nas ima dvadesetak unuka i unuka. A tokom leta su se dešavale najneverovatnije stvari. Preduzimali smo „rizične“ avanture zbog kojih smo ponekad kažnjavani. Uvek su tu bili „stariji“ koji su predvodili ekipu i činila čuda, a mi mlađi smo to pratili. A onda kada smo mi odrasli, onda smo za sobom povlačili mlađe. U našoj kući je bila podsticajna atmosfera za decu. Moji deda i baba bili su ponosni na sve nas. I ono što je za moju porodicu bilo veoma važno, ženskoj deci se ukazivala pažnja i mi smo odrastale ravnopravno sa našom braćom. Trebalo je mnogo vremena da prođe da spoznam da u drugim kućama to nije tako. Verujem da je partizanska i komunistička ideja koja je stalno lebdela u vazduhu, presudno doprinosila „ideologiji ravnopravnosti“ u kući. S druge strane, s obzirom na to da je moja porodica iz Krajine, da je baka, očeva majka, Ličanka, mislim da je snaga i britak um tih žena, gorštakinja, činio da one drže stvari pod kontrolom... to su žene kao stene, nepobedive. Ponekad teške. One vas guraju i kažu „vi morate više“. Moja pokojna baka je imala običaj da kaže: „Šta bih ja sve znala da vam napišem, kad bih znala tu vašu gramatiku.“ Dakle, nakon rata, i naše bake i majke htele su da mi postanemo „nešto u životu“, da ne budemo domaćice. I ta okolnost, da su iz krša i siromaštva doselili u Vojvodinu, za ženski deo porodice bio je veliki podsticaj i šansa. I sve smo se obrazovale, i starije sestre (govorim o sestrama od stričeva) koje su bile deset i petnaest godina starije od mene. Sve smo podsticane da se obrazujemo, da budemo odlične učenice. To je bilo veoma važno.

U osnovnu školu si krenula u Nakovu?

Da, u osnovnu školu sam krenula u Nakovu. Tamo smo živeli do mog sedmog razreda. Onda su roditelji, pošto su oboje radili u Kikindi, odlučili da izgradimo kuću i da se preselimo u grad. Bilo je to 1979. godine. Od tada, pa evo do danas, oni u toj porodičnoj kući žive. Ipak, ja se i dalje osećam kao Nakovčanka. To je bilo neko moje, rekla bih, prirodno okruženje i to je duh koji sam ja ponela iz dedine i babine kuće, iz svog mikro okruženja. Nikada se nisam identifikovala sa onim što sam kasnije doživela kao „banatski mentalitet“, a koji postoji (ili je postojao) u Kikindi. Pripadam svom prvom

identitetu koji je u vezi sa mojim korenima i porodičnom istorijom. I moj temperament je drugačiji, možda dinarski.... Ne, ja definitivno nisam Banačanka 😊

A u koju si srednju školu išla?

Pripadam generaciji koja je pohađala, tzv., „zajedničko srednje“. Imala sam priliku da se, među poslednjima, obrazujem u Šuvarevom srednjoškolskom eksperimentu. Išla sam u deveti i deseti razred... to je bilo zajedničko srednje. Posle toga sam odabrala pedagoški smer, koji je u to vreme bio neka vrsta modifikovane gimnazije. S druge strane, te dve godine bile su priprema za studije Pedagoške akademije. U kasnijim godinama to je preraslo u Visoke strukovne studije. Izbor je bio u skladu sa mojim tadašnjim interesovanjima i školskim uspesima koje sam do tada postizala. Mogla sam izabrati da pohađam Karlovačku gimnaziju, dakle da odem u Novi Sad. Ipak, pedagoški smer je zadovoljavao afinitete i davalo mi priliku da budem kod kuće, što je i za moje roditelje bilo važno. Nekoliko mojih prijateljica je već tada odabralo da pohađa Karlovačku, ali, eto, ja sam ostala kod kuće... Ipak, od starta sam znala da ne želim da studiram na Pedagoškoj akademiji. Nisam sebe videla u školi ili u pedagoškom radu... naročito ne sa decom predškolskog i osnovnoškolskog uzrasta.... to ne, nikako.

A kakva su sećanja na te školske dane? To je već početak osamdesetih?

Tako je, to je početak osamdesetih. Ono što se desilo kada se kreirao i uspostavljao koncept zajedničkog srednjeg vaspitanja i obrazovanja – pedagoški smer ustanovljen je u okrilju Pedagoške akademije „Zora Krdžalić Zaga“. Tako su profesori sa Akademije predavali i nama srednjoškolicima. To je bila jedna velika, velika dobrobit za sve nas. Malo je, ili ja gotovo da ne mogu da se setim, nijedne slične srednje škole u okruženju koja je imale magistre i doktore nauka za predavače. Čitava prva postava akademije predavala je i nama. Dakle, književnost koja je bila veoma važan predmet, matematiku, filozofiju, logiku, marksizam, sve su to bili vrlo obrazovani, ugledni profesori, autori udžbenika, naučnih radova... Ja sam se u tom periodu izuzetno vezala za profesora Milana Uzelca. On nam je predavao filozofiju i logiku i to je možda bilo ključno u kasnijem odabiru fakulteta. Osim što mi je predavao ta dva „pobuđujuća“ predmeta on je u školi pokrenuo književnu sekciju i ja sam sa ogromnom strašću pohađala njegova predavanja i učestvovala u radioničkom radu koji je organizovao. Tamo smo upoznali mnogo toga što se nigde (posebno ne u školi) nije moglo naučiti. Pokazalo se da imam dara za kratku priču i poeziju i profesor Uzelac je insistirao da se u tom pravcu razvijam. U tom periodu sam, zapravo, i počela da objavljujem. Ali sam ja, pored tog njegovog nastojanja da me uveri da je to polje na kome treba da se iskazujem, stalno imala taj, sada mogu reći, „žurnalistički nerv“. Mene je suštinski zanimalo novinarstvo i to me je grejalo... posebno sam bila zainteresovana za ozbiljne novine koje se bave društvenim i političkim temama. E sad, i to takođe ima veze sa mojom

porodicom. Jasno je da u kući u kojoj dominiraju borci, revolucionari, uvek postoji debata o politici i društvu... i naravno da kad je porodica tako brojna kao moja, tokom godina bude različitih kriza. A bilo je i stradanja, i pogibija pod nerazjašnjenim okolnostima, zatvora u vreme Rezolucije informbiroa, razočaranja, osporavanja ideologije koja je gubila svoj izvorni oblik... Ja sam tim razgovorima često prisustvovala. Moj otac je kupovao *NIN*. To su bile prve ozbiljne novine koje sam ja imala prilike da držim u ruci. Petkom sam išla na kiosk da ih kupim. I mislila sam sa 12 ili 13 godina „Kad jednog dana budem novinarka, ja ću da radim u *NIN*-u!“. To se kasnije i dogodilo (smeh). Prve ozbiljne novine u kojima sam se potpisivala kao novinarka saradnica bile su te novine. Ništa, naravno, nije slučajno. Moje odrastanje bio je jedan savršeni miks porodičnog gnezda, velike zaštićenosti, ali i izloženosti susretima sa različitim ljudima koji su u njega unosili različite ideje. U okrilju porodičnih okupljanja otkrivala sam neke važne životne lekcije. Na primer – da ništa nije onakvo kao što na prvi pogled izgleda. I ta pozicija koju je porodica imala je omogućavala kontakt sa svetom. Jedan od stričeva koga sam mnogo volela, Đuro, bio je, na primer, nekoliko godina u vojnoj misiji u Burmi i u UN jedinicama. Sa tih putovanja, iz dalekog sveta, stizali su egzotični pokloni za sve nas. I nekako... mi deca, osećali smo se „drugačije od drugih“. Ne u smislu superiornosti ili da smo mi iz kuće Vukobrat imali više od druge dece u materijalnom smislu (u tom periodu to nije bilo ni dobrodošlo ni podržavano), ali smo osećali da imamo neku posebnu privilegiju što možemo da znamo više o svetu. Mislim da to važi i za moju braću i sestre od stričeva. Da smo svi delili to isto osećanje.

Kada završavaš srednju školu koji fakultet upisuješ?

U Beogradu sam upisala studije filozofije na Filozofskom fakultetu. Na kraju, ispostavilo se da ni to upisivanje uopšte nije bilo lako. Moja srednja škola nije bila odgovarajuća, nisam imala direktnu prohodnost na studije klasične filozofije, tako da sam morala da polažem diferencijalne ispite i bilo je prilično naporno. Na primer, morala sam da položim sociologiju. Na pedagoškom smeru imali smo mnogo filozofije, logike, istorije umetnosti, psihologije... svašta drugo, ali sociologije nije bilo, pa sam morala da priprelim i položim program dve godine sociologije koju su imali oni koji su pohađali odgovarajuće smerove (npr. arhivsko-muzejski u Beogradu). Zatim, latinski jezik, koji takođe nisam imala i to je bilo mučenje. Ja sam išla na privatne časove skoro godinu dana. Na vreme sam se opredelila i onda sam dva puta nedeljno išla na časove kod jedne neobične, ekscentrične profesorke latinskog jezika u penziji. Ipak, bila je neumoljiva i ja sam položila latinski s odličnom ocenom. Uglavnom, uložila sam priličan napor da bih se upisala na studije Filozofije. I moram da kažem da me profesor Milan Uzelac ubeđivao da upišem neki drugi fakultet, uprkos tome što je bio moj mentor i što je i sam bio filozof. Kasnije sam shvatila sam da je bio u pravu. Ja sam već posle godinu ili dve dana bila vrlo razočarana. Bilo je tu mnogo razloga da se bude razočaran. Pre svega što je katedra deceniju ranije desetkovana. Što su profesori koji su bili velike „zvezde“ te grupe, (praksisovci), već bili proterani sa fakulteta i što se katedra potpuno okrenula prema američkom pragmatizmu i pozitivizmu.

Što je takva atmosfera bila nepodsticajna za studente. U jednom trenutku imala sam ideju da možda pređem u Zagreb. Profesor Milan Kangrga je, kad sam bila na drugoj godini, gostovao na našem fakultetu, držao je seriju predavanja. Bio je fascinantan za nas studente koji smo imali kritički nerv. Međutim, naravno, onda su se isprečile neverovatne, trivijalne stvari. Da bih upisala treću godinu u Zagrebu, trebalo je da položim gomilu ispita, kao razliku. Programi dve katedre za filozofiju bili su vrlo različiti, kao da smo bili u dve različite zemlje (ili možda već tada jesmo?). Znači, prilično obeshrabrujuće. „Gurala“ sam fakultet prilično nevoljno, stigla do četvrte godine, odnosno do samog kraja... u otporu i unutrašnjem neslaganju, uz stalno lebdeće pitanje – šta ja tu uopšte ovde radim? Na sreću sam, tragajući za prostorom za sebe u Beogradu, na četvrtoj godini dobila priliku da uđem u redakciju *NIN*-a. Pokojni Ljuba Stojić, koji je bio jedan od urednika, tih godina je formirao istraživački centar u okviru *NIN*-a i mi smo tamo radili različita mala istraživanja na aktuelne društvene teme. Istraživački tim se popunjavao tako što je Ljuba s vremena na vreme dolazio na Filozofski fakultet i tragao za mladim ljudima koji bi želeli da rade. Organizovao je neki mali konkurs ili poziv. I onda bi odabrao neke od nas koji su bili „zanimljivi“. Po kriterijumima koje je, dakako, on ustanovio. I ja sam u jednom od tih ciklusa bila odabrana, i od starta sam jako grizla. Znači, svaki trenutak u redakciji *NIN*-a meni je bio veoma važan, jer sam odmah shvatala da je to jedini način da naučim zanat koji nisam imala prilike da učim na fakultetu, niti na nekom drugom mestu. Ali, s druge strane, osećala sam se dosta dobro zato što sam imala široko obrazovanje. To je ono što me je preporučivalo. I ono što je Ljuba Stojić uočio kod mene – da sam bila „brzomisleća“ i „brzoradeća“. Dakle, ja sam učila i jako sam brzo počela da dobijam ozbiljne zadatke. U *NIN*-u, u tim godinama, morali ste dugo da radite da biste dobili priliku da vam potpišu tekst imenom i prezimenom. Znači, radite u istraživačkom timu i dobijete priliku da se tu i tamo oglasite u rubrici „ljudi i događaji“, napravite kratak izveštaj sa tribine, predstavljanja knjige, neke izložbe... takvi tekstovi se u *NIN*-u nisu potpisivali. Onda stignete do inicijala. A ime i prezime... ko zna kad. Ja sam to postigla, mislim, već posle pola godine... do toga da mi tekstovi budi potpisani punim imenom i prezimenom. Ovde treba reći da je su počele da se događaju turbulencije u društvu, i naravno u medijima, pa smo i mi sasvim mladi u tim momentima dobijali neke šanse koje inače ne bi...

Koje su to godine?

To je '88/89, znači, početak višestranačja, na vratima kriza i krah jugoslovenske države. I sve se to prelamalo kroz *NIN*, kroz uredničke postavbe, kroz teme kojima smo se bavili. Osamdeset devete smo recimo u istraživačkom timu radili telefonsku anketu koja se u osnovi bavila temom „Da li se Jugoslavija raspada?“ A onda smo napravili seriju intervjuja sa ljudima od Rastka Močnika u Sloveniji, do naših hrvatskih i makedonskih intelektualaca, glumaca, umetnika, profesora. Ja sam intervjuisala izuzetnog čoveka, profesora Miladina Životića. Uradila sam odličan intervju... Čini mi se da i danas imam sačuvanu kasetu sa tim razgovorom. Dva sata dugim. Tada sam prvi put čula da je neko

izgovorio rečenicu „... Ako se Jugoslavija bude raspala, ona će se raspasti u krvi.“ Nekoliko godina kasnije, nažalost, te su se njegove reči obistinile. Kasnije je bilo i drugih koji su prognozirali rasplet u krvi. Ipak, taj trenutak i prilika da radim u *NIN*-u omogućili su da vrlo mlada sretnem važne i zanimljive ljude. Da se razumemo, bez redakcije kakva je bila *NIN*, takav intervju nikada ne bih dobila. Miki Manojlović je tih godina odbijao da govori za medije. Već je uspešno radio u Francuskoj. A ja sam iskoristila jedan trenutak kada je bio u Beogradu i mislim da mi je samo činjenica da sam iz *NIN*-a omogućila da on ipak pristane da razgovara sa mnom. Kažem, puno važnih stvari se tih godina događalo oko nas i ja sam se našla u žiži, dakle u uglednom mediju. E, onda je došao Milošević i onda je na čelo *NIN*-a došao „njegov čovek“ Teodor Anđelić. I on je danas pokojni. Eto, dok ovo govorim, vidim da sam i ja ostarila... moji urednici iz tog perioda pretežno nisu među živima. I onda se u redakciji, nekako, sve promenilo. Čitava garnitura novinara bila je „na ledu“. Ono što je bilo za to vreme karakteristično, oni nisu dobijali otkaze. Znači, Bogdan Tirnanić, Aleksandar Tijanić, oni nisu objavljavani, ali su bili tu, u redakciji... Naravno, pisali su za druge. Objavljivali u medijima u Hrvatskoj, na primer. Vidali smo se svakodnevno, dobijali su i platu. Potpuno čudne okolnosti. Recimo, ja sam izveštavala sa poslednje „Male Pule“. Potpuno neočekivani zadatak, koje bi po pravilu, u normalnim okolnostima, dobio iskusni novinar koji prati film, kulturu. Tako sam izveštavala i sa poslednjeg kongresa psihologa Jugoslavije iz Lepenskog Vira, 1990. godine. Dobila sam četiri strane. Znači, imala sam pred sobom zadatke koji su me prevazilazili, ali sam se nosila s tim.

Koliko je bilo novinarki u redakciji?

E to je zanimljivo. Nije bilo novinarki u redakciji. Mislim da je 1988. u redakciji bila samo Slobodanka Ast. Tu je bila i još jedna važna žena, Šumadinka (zaboravila sam prezime), sekretarka redakcije. Ona je u vreme kada je glavni i odgovorni urednik bio Teodor Anđelić „vedrila i oblačila“. Vladala je, kako bi se to reklo, iz drugog plana. Bilo je spoljnih saradnica, naravno. U Ljubinom istraživačkom timu bile smo nas četiri mlade saradnice.

Kakav je odnos bio tih starijih kolega prema vama, iskusnih prema vama mladima? Mladim ženama?

On je bio, generalno, pokroviteljski i superioran... Treba reći, to se jednako odnosilo i na mlade muške kolege i na nas, mlade novinarke. Dakle, mi smo tretirani kao „omladinci i omladinke“. Ponekad možemo da skoknemo po burek 😊. Ne listamo dnevnu štampu dok oni to prvi ne učine. Na sto su im svakog jutra stizale sve važne novine iz jugoslovenskih centara... od slovenačkog *Dela*, sarajevskog *Oslobođenja*, do hrvatske štampe. I to ih svako jutro čeka na stolu. Mi, saradnici, smo, pre njih stizali u redakciju. A onda čekamo, ne dodirujemo novine. Mislim da je neko od njih upotrebljavao formulaciju „jutarnja defloracija štampe“... tako nekako (i po sebi mizogino). S druge

strane, mi nismo imali prilike da se previše „mešamo“ sa njima. Znalo se u kojoj kafani oni sede. Kome je u tom društvu mesto. Uglavnom smo bili nevažni. S tom razlikom što sam ja uvek imala drčnosti i imala sam potrebu da se upuštam u diskusije. Neki od njih su to voleli. Recimo Toma Džadžić je voleo što se ja suprotstavljam ili što u redakcijskim razgovorima dokazujem „kako nešto znam“. A neki od njih, naravno, to nisu voleli. Postojala je jasna podela na novinare saradnike i velika imena *NIN*-a. *De facto*, neki od njih su i bili velika imena srpskog i jugoslovenskog novinarstva. I mi smo se s velikim poštovanjem, ja to moram reći, strahopoštovanjem, odnosili prema njima.

Slobodan Reljić (koji je petnaestak godina kasnije i sam postao glavni i odgovorni urednik) u to vreme je došao u redakciju. On je već bio iskusan novinar. Ali, recimo, i on je imao drugačiju poziciju u odnosu na zatečene novinare, važna imena *NIN*-a. Onda, neke redakcijske „privilegije“... Bilo je to vreme kada su se radilo na pisacim mašinama. Otkučaj tekst, onda ti ga urednik (naravno) iskasapi, pa ako ulazi u broj, prekucavaš, da bi ga predao u tehničku pripremu. E, novinari koji su bili u stalnom radnom odnosu imali su mogućnost da to za njih urade daktilografkinje. Moj odlazak iz *NIN*-a bio je u vezi sa velikim tekstom koji sam već pomenula, a koji je bio posvećen poslednjem Kongresu psihologa Jugoslavije. Zapravo, sve je bilo nekako u zadnji čas, pritiskali su nas rokovi i Ljuba Stojić mi je rekao da dam da daktilografkinja prekuca tekst. Onda je nastao čitav sukob oko tog imam li ja, kao saradnica, pravo na to prekucavanje teksta. Uglavnom, kad sam sutradan došla u redakciju, bila sam ribana. Onda sam, u ljutnji, napravila plakat sa porukom „*NIN* je mrtav živeo *NIN!*“ i zalepila na zid usred redakcije. To je bio moj kraj. Sutra je zabranjeno da uđem u prostorije redakcije i oko toga je nastala mala drama. Ja nisam htela da odem dok ne razgovaram sa Ljubom Stojićem. I onda me je obezbeđenje izvelo, mislim da je sekretarica pozvala te momke iz obezbeđenja. Oni su me bukvalno izvukli iz redakcije.

Koja je to godina?

To je ta, devedeseta. Među starijim kolegama i kolegamicama pročulo se kako je jedna mlada novinarka zbog hrabrosti „izbačena“ iz *NIN*-a. Naravno, to nije bila nikakva posebna hrabrost. Događaj je bio više trivijalnost, nego izraz hrabrosti. Istina, ja sam pokazivala jednu vrstu drčnosti i smatrala sam da, ako sam kadra da napravim tekst koji tog dana treba da se priprema za štampu, onda neko treba u tome da pomogne, a ne da se bavi marginalnim pitanjima... A ja sam uz to imala blagoslov urednika. Bila je to mala unutrašnja borba za parče pravde, i ništa više od toga. Ipak, napolju je izgledalo veće i značajnije, valjda zbog poruke koju sam napisala.

A posle nekoliko dana zazvonio je telefon u mom studentskom stanu. Čula sam glas s druge strane: „Dobar dan, ovde Goran Milić, urednik *Yutel*-a. Ja sam čuo za vas...“ Preporučila me je kolegunica Svetlana Špero koja je u to vreme radila za dokumentarnu redakciju *TV Beograd*, prevodila s poljskog i pisala za nekoliko časopisa „... Da li bi ste vi radili kod nas u *Yutel-u*?“ Mislim... Goran Milić... televizija! Da li bih ja radila u *Yutel-u*? Prepala sam se, ali sam odgovorila da možda i bih.

„Dobro, dođite onda u Sarajevo.“ (Sedište i studio *Yutel-a* bili su u Sarajevu.) Sela sam u večernji voz, u Sarajevu bila rano ujutru i obrela se u redakciji *Yutel-a*. Toga dana se sećam kao kroz maglu. Goran Milić obavio je intervju sa mnom. Onda su me malo snimali. Razgovarala sam i sa drugim urednikom Zekerijahom Smajićem, koji je na mene ostavio snažan utisak. Ubrzo sam se vratila kući i priključila se beogradskoj redakciji *Yutel-a*. Tako je moj prvi novinarski „prelet“ bio brz i dobitnički.

Koliko je bilo teško da se prebaciš na televiziju sa štampe?

Bila je to velika razlika, prvo zato što su nedeljne novine „sporovozne“. Imaš vremena za sve. To je prilično udobno. Dobiješ zadatak da istražiš pojavu ili, još bolje, sam/sama predložiš temu kojom bi želeo/la da se baviš. Kada urednik prihvati, pred tobom je četiri ili pet dana istraživanja, intervjuisanja, prikupljanja informacija, pisanja... Nešto od onoga što uradiš dobije prostor u broju, a nešto, ponekad, ostane i za naredni. Televizija je imala potpuno drugu brzinu, iz moje tadašnje perspektive, ultrabrzinu. Događaje i sagovornike snimiš, onda trčiš u redakciju, montiraš... i prilog se istog dana šalje u Sarajevo. Ja u to vreme gotovo ništa nisam znala o radu na televiziji. Ni o tehnologiji, važnosti slike, novinarskom izrazu u informativnom programu. Mislim da sam bila prestravljena od činjenice da uskoro idem sa ekipom na snimanje. A ekipa je tada značila: snimatelj, tehničar, rasvetljivač i novinar. Ja sam počela da radim na televiziji u vreme kada su kamere bile toliko velike i teške da žene nisu mogle da ih nose. Neverovatno izgleda iz današnje perspektive... malih, lakih, digitalnih kamera. I naročito da ekipa pored novinara ima još dva ili tri člana. Mi smo, *Yutel-ova* redakcija u Beogradu, koristili usluge nekadašnjih *Filmskih novosti*, njihovu opremu i ljude, vrlo profesionalne snimatelje. Ja sam tim kolegama zahvalna jer su mi najviše pomogli da razumem televiziju, da se snalazim na terenu, da se oslobodim straha. Ja sam otišla na snimanje prvog priloga bez dana obuke. Nisam znala da držim mikrofon u ruci. A kada mi je snimatelj rekao, u sred galerije SANU, hajde da snimimo *stend up*, nisam znala šta čovek hoće od mene i umrla sam od blama.

Od kojih novinara si učila tamo?

Moja urednica u Beogradu bila je Jela Jevremović. Od nje se bog zna šta nije moglo naučiti zato što je mnogo vremena tokom dana trošila na „treniranje strogoće“. Nije bila naročito naklonjena novim i neiskusnim saradnicama. Ljerka Draženović je, takođe, u to vreme radila u *Yutel-u*, i Zaharije Trnavčević. Ja sam mnogo vremena trošila gledajući kako oni montiraju svoje priloge. Znači, to mi je bilo učenje. Nisam imala mogućnost da idem na teren sa iskusnim kolegama... za to nije bilo ni vremena, ni mogućnosti. Učilo se kroz rad, u hodu. Za mene je posmatranje procesa montaže bilo ključno – šta od onog materijala koji se donese s terena na kraju dobiješ. Kako „pakuješ“ to što imaš da kažeš. Često sam molila kolege da pregledam sve što su oni tog dana radili. *Yutel* je imao ambiciju da razvija jedan potpuno drukčiji stil u izveštavanju. „Dnevnik“ se razlikovao od svega što se moglo

videti u informativnim programima *Televizije Beograd, Zagreb, Sarajevo...* Znači, *Yutel* je hteo da bude brz, ekskluzivan, atraktivan. Da se bavi ljudskim životima. Da liči na *BBC*. Bilo je zanimljivo i to što smo bili odasvud, iz svih centara bivše Jugoslavije. Koleginica Marina Fratucan i ja smo, koliko se sećam, u tom periodu bile najmlađe. Ona je bila u novosadskoj redakciji, tačnije dopisništvu. Ja sam sticajem okolnosti radila u beogradskoj, i mislim da se tada uopšte nismo sretale. Prosto, mi se nismo vidali osim povremeno, na nekim važnim događajima.

Da li je tu bilo više žena nego u *NIN-u*?

Jeste. Televizija je već tada davala veći prostor ženama. Slika je učinila „svoje“. Uopšte, *Yutel* je imao ambiciju da okupi jugoslovensku televizijsku elitu, one najliberalnije, najmodernije, najatraktivnije novinare i novinarku. Hrvatsku novinarku Silviju Luks sam tada doživljavala kao ženski novinarski ideal. Bila je kompletna, imala je baš sve što televizija traži: erudiciju, obrazovanje, glas, stav i vrlo sofisticiran izgled.

Bilo je i drugih zanimljivih ličnosti. Nenad Čanak je, u jednom periodu bio direktor marketinga, ako se dobro sećam (smeh). Jedan od ljudi koji je bio u uređivačkom kolegijumu bio profesor Ivan Đurić. Dakle, u *Yutel-u* je bio i začetak nove političke elite. Neki od njih će ubrzo, za godinu-dve, da izrastu u lidere političkih stranaka. Smatralo se da je to televizija Ante Markovića i ona u izvesnom smislu jeste bila neka poslednja tačka ili poslednji pokušaj da se sačuva nešto što smo definisali kao „jugoslovenski informativni prostor“.

Koliko dugo ostaješ u *Yutel-u*?

Pa praktično ja sam ostala u *Yutel-u* dok se on nije raspao. S tom razlikom što sam u septembru 1991, zbog privatne odluke da počnem da živim sa svojim sadašnjim suprugom, otišla u Skoplje. Prijavila sam se u skopsku redakciju. A u tom periodu je počeo raspad. Dakle, samo je jednog dana to sve puklo. Trebalo je da nastavim da radim u skopskoj redakciji i to je za mene izgledalo kao dobro rešenje. Znači, ostajem u *Yutel-u*, samo se selim u Skoplje, a zapravo se na kraju to nije dogodilo. Kratko smo živeli u Skoplju jer je moj suprug bio sveže svršeni pitomac vojne akademije i to je bila njegova prva služba, u garnizonu Skoplje. I već narednog proleća devedeset druge, negde u martu, aprilu, jugoslovenska vojska je dislocirana iz Makedonije. Treba imati u vidu da su se ratovi razbuktili u Hrvatskoj, pa u Bosni...

Gde se posle selite?

U Niš. I u Nišu sam, čim sam došla, proverila šta ima od medija i bila je to jedna sumorna slika „režimskih medija“ da bi se u jednom trenutku pojavila vest da se pokreće privatni radio *Belle*

ami. Čim su se pojavili u etru, počela sam da ih slušam i bila sam oduševljena. Prvo, zvučali su „drugačije“. Imali su modernu i zanimljivu programsku šemu. E sad, to je zanimljivo... mene je radio uvek zanimalo. Iako sam radila u štampanom mediju i na televiziji, zapravo, sam stalno imala afinitet prema radiju. I pomislila sam: „Kako sad da se preporučim ovim ljudima?“ Zapravo, kada smo se suprug i ja doselili u Niš, tamo, u tom gradu, nismo poznavali gotovo nikoga. Jednog dana, komšijama sa kojima sam počela povremeno da pijem kafu, kažem: „Dobar vam je ovaj novi radio. Kako bih ja tamo?“ Čak sam imala ideju da odem, pa: „Dobar dan, dobar dan...“ Kaže meni komšija, opušteno, niški: „Ma ne beri brigu, moj drug je tonac tamo... će završimo“. Da mi telefon. Ja se onda sretnem sa drugom toncem (sa kojim sam kasnije sarađivala i radila odlične stvari)... On me prijavi kod glavnog i odgovornog urednika Mike Tambure, Mike Jovanovića. Obavimo taj razgovor. On je bio vrlo zadovoljan, jer sam već imala solidan CV. I onda sam opet sve tako ispočetka, trebalo se dokazati.

Naravno, odmah sam se prihvatila informativne, jutarnjeg programa. Ja sam volela da radim jutarnji program. To je super, zato što oko tog dela programa nikad nije „jagma“. Rano se ustaje (smeh). A ja sam to volela, za razliku od većine kolega. Vrlo brzo sam počela i da uređujem jutarnji program. To je bio naredni korak. Redakcija se širila. Radila sam izveštavanje iz Skupštine, Gradske vlade, s političkih događaja. To sam želela i uvek sam birala ono što drugi izbegavaju. Tamo gde je teže, nikad nije neka velika gužva. I mi smo, naravno, odmah nakon prvih ozbiljnih informativnih sadržaja i kritičkog izveštavanja imali probleme. Redakcija je bila pod pritiskom i to je, naravno, bio samo još jedan izazov. Ekipa je bila zanimljiva zato što je Niš bio vojni centar, ljudi su stizali iz cele bivše Jugoslavije. U tom periodu 1992–1994. godina ogroman broj vojnih porodica nastanio se u Nišu. Recimo, sa nama je bila koleginica koja je došla sa *Radio Rijeke*. Ona je radila sjajnu emisiju „Moda labudova“. Odlična radio-parodija na ženske magazine. Pa kolega iz Zagreba, takođe „oficirsko dete“. I ja sam se potpuno, samo ne kao dete, nego kao supruga, uklapala u taj kontekst došljaka. Volela sam autorsku emisiju „Prohujalo s promajom“. Ona je predstavljala nedeljni komentar na aktuelne političke i druge događaja u Nišu i bila je slušana. Radila sam je u prvo vreme sa kolegom Mićom Miloševićem, a onda se on nekako „izvukao“ iz emisije, pa sam ostala sama... ali sam sa velikom strašću radila i nastojala da ona bude satirična, britka. Imala sam kolege iz tehnike koji su to dobro tonski pratili, sa izvanrednim muzičkim akcentima i tonskim pasažima. Neke stvari smo pažljivo snimali, sate trošili da dobijemo neke željene zvukove... i tako. Volela bih da smo to sačuvali. Bojim se da od toga više ništa nema i da nije postojala praksa da se bar autorske stvari čuvaju. Ipak, imam neke tekstove koje smo čitali.

To je bio trenutak kada sam, recimo, prvi put u životu, osećala da me ljudi slušaju i da prenosim jednu vrstu poruke. Osećaš da tvoje reči ne samo da idu u etar, već negde, do nekoga, dopiru, nešto menjaju. To je bilo vreme kada su nam stizala pisma u redakciju. Ljudi su nam pisali, podržavali nas. Bila sam ponosna na to šta smo u *Belle ami-ju* tih godina radili. I to je vreme buđenja novinarske hrabrosti. Tako bih ja to nazvala. Možda danas zvuči patetično, ali osim za ljude od zanata, ovaj posao jeste za odvažne. Naravno, ja ću se uvek zalagati za to da novinarstvo bude posao, profesija

među drugim profesijama, i da nikako ne sme da zavisi od „novinarske hrabrosti“. Dakle, ne sme da zavisi, ali bez nje (hrabrosti) nema tog ključnog začina. I nema onoga što čini razliku. Novinarstvo ima odgovornost da učini razliku. A tamo, na *Belle ami-ju*, sam osećala da pravim tu razliku. To je bilo važno.

A što se tiče te tehničke strane jesu li se tada još koristile trake?

Da. Mada smo mi prvi počeli da radimo i sa novim tehnologijama. Recimo, tamo sam prvi put počela da radim na računaru. Počele su da se uvodi nova tehnika, ali sam zatekla trake i sve je bilo mnogo sporije nego danas. U radu si morao biti mnogo više posvećen. Ja se sećam u *NIN*-u, na primer, kako je bilo teško doći do telefona pojedinih ljudi koje želiš da kontaktiraš ili da do njih stigneš. Postojali su samo fiksni telefoni i, ako ih nema u imeniku, a mnogi ljudi koji su bili na javnim funkcijama ili su se bavili javnim poslom nisu želeli da budu u telefonskom imeniku. I, praktično, ti su se novinarski „tefteri“ u kojima su bili telefoni važnih ljudi čuvali kao najveća dragocenost. I kad ti neko od starijih kolega da nečiji broj telefona, to ti je odraz najvećeg poverenja. E sad, naš urednik, Ljuba Stojić, on je imao jednu vrstu otvorenosti i pomagao je da dođeš do nekih ljudi. To je bilo dragoceno za nas, olakšavalo je. Da zaključim... danas je u procesu rada sve mnogo lakše. Pogotovo kad istražuješ neku temu. Danas izgleda nemoguće da se bez interneta istražuje. A mi smo stvarno istraživali. Odem, pokupim sve knjige koje je na primer, moj budući sagovornik napisao i onda danima čitam.

Ja sam, recimo, kada sam radila intervju sa rediteljem Zoranom Maširevićem koji je dobio „Zlatnu arenu“ na poslednjoj Puli za film „Granica“, poželela da pogledam njegov diplomski rad. „Granica“ je bio njegov prvi igrani film. I odmah Pulska nagrada. Odlično ostvarenje, po scenariju Ferenc Deaka. To je naša vojvođanska priča o ljudskim sudbinama u prvim godinama nakon Drugog svetskog rata. Sudbini domicilnog, vojvođanskog stanovništva, kolonista, srpskih, nemačkih i mađarskih porodica. Vrlo, vrlo, bolna i dobro ispričana priča. I sad, ja krenem u potragu za diplomskim filmom. Maširević je završio režiju u Pragu, ali nađem da je koproducent tog filma bila *Televizija Novi Sad*. Pa nađem neke drugare i dođem u *Televiziju Novi Sad* i odgledam kratki dokumentarni film. Tako je izgledala priprema za intervju, saznaš sve što možeš o svom sagovorniku. Bilo mi je neprihvatljivo da razgovaramo o njegovom filmu, a da ja pre toga ništa drugo što je on radio nisam videla. Danas bih prosto ukucala naziv filma na *Googlu* i odgledala bih ga pred spavanje... I to bi bila priprema za sutra.

Rekla bih da mladi novinari nisu svesni koliko je danas lakše, jednostavnije... S druge strane, naravno postoji novi izazov – kako da taj ogroman broj informacija do kojih možeš doći, selektuješ. I šta su od tih informacija one koje su upotrebljive. I to su izazovi novog vremena. Bilo je teže, ali s druge strane, uz to si stvarno učio. Kroz napore da stigneš do nekog materijala, nekog sadržaja, do nekog filma, do neke knjige da bi uopšte bio pristojan sagovornik. Smatralo se nepristojnim da ideš

nepripremljen na intervju. Zaista nepristojnim. Neprihvatljivo je bilo da o svom sagovorniku ne saznam sve što sam mogla da saznam. Ja sam pred neke razgovore imala tremu. Mislim, pozitivnu tremu. Znači, dilema da moja pitanja koja su pripremljena, možda i nisu najbolja. Pa, šta ako sagovornik odgovori ovo, a šta ako ono? Ali sam uživala u tom poslu. Dakle, sve do polovine devedesetih meni je novinarski posao donosio satisfakciju i svakodnevno učenje. Stalno sam se obogaćivala. Svaki dan sam bila bolja nego juče. I to je ono što me gonilo da se novinarstvom bavim. I s druge strane, kada sam ušla u novinarstvo, to je bila profesija koja je imala ugled i bila je pristojno plaćena. To nije bez značaja. Moji honorari u *NIN*-u, kao novinarke saradnice, bili su u rangu plate moje mame u tom trenutku. A ja sam još uvek bila studentkinja. I prelazak na višu stepenicu je podrazumevao ozbiljniji prihod. Eto, to je sada za uporedbu. Dakle, neisplaćeni honorari kao danas, to nije postojalo. To se pojavilo tokom devedesetih. Devaluacija profesije u svakom pogledu, a onda je i učinak morao da bude potpuno minoran. Dakle, proizvesti medijski sadržaj koji pravi razliku, toga u devedesetim, do pojave nezavisnih medija, nije bilo. Interregnum u kojem smo se zatekli bio je prostor u kojem se profesija urušila. I čini se da se od tog trenutka, pa naovamo, nikad nije oporavila. I da su sve ovo, u međuvremenu, blistave i kratke epizode i pojedini ljudi, naravno, koji sa potrebnom dozom digniteta nose ime novinar.

A da li misliš da to što je postalo slabo plaćena profesija razlog za pojavu većeg broja žena u novinarstvu? Da li je ostao prostor za žene pošto su se muškarcima povukli?

Iz najlošije plaćenih profesija muškarcima se uvek povuku. To se desilo, nažalost, i novinarstvu. Uloga koju je novinarstvo dobilo u Miloševićevom periodu bila je uloga propagandne mašinerije. Novinari su, zapravo, bili (ili postali) njegovi društveno-politički radnici. Svi koji su se tome odupirali, mislim na kolege i kolegice zatečene u državnim medijima, ili su proterani, istisnuti, izgurani ili su iz tog prostora sami izlazili i tražili alternative. Neki su stvarali nove medije, poput *Vremena*.

A dnevne novine izlaze svaki dan. I vesti moraju da idu u pola osam. Dakle, neko mora napuniti taj prostor sadržajem koji se diktira. Ko pristaje na te uslove? Ti su uslovi jedna nova igra, a s druge strane, to su potplaćeni poslovi. Dakle, poslovi za žene.

E sad, pojava nezavisnih medija... i to zaslužuje neku vrstu analize. Dakle, to što smo radili, ne bi bilo moguće bez izdašne donatorske podrške, osobito u finalnoj fazi, s kraja devedesetih, ne bi bilo održivo, moguće. Ja sam u toj poslednjoj fazi, pred pad Miloševića, bila glavna urednica na *Radio-televiziji VK*. Radio je nastao '97. Televiziju smo pokrenuli u proleće 2000. Osnivač i *spiritus movens* je bio Zoran Milešević sa još nekoliko njegovih prijatelja. I ono što je bilo dragoceno, presudno – on je imao jednu posebnu vrstu hrabrosti. U početku, naravno, bila je ideja da se pravi radio koji će biti informativna pesnica opozicije. Zapravo, Zoran je želeo da napravi moderan, urbani radio, okrenut svetu. Da se bori protiv narastajuće ksenofobije. Da otvori priliku da različiti ljudi govore. I to je bilo odlično. To je bilo fenomenalno. I *Radio 021*, *BUM radio*, naravno i *Radio B92*. Znači te tačke po

Srbiji. Kada sam dobila poziv da radim na *VK radiju*, odazvala sam se onako, odmah, iz prve. Zoran i ja se znamo iz rane mladosti. Meni je bilo logično da se moj novinarski rad nastavi u takvom mediju.

Ti prelaziš devedeset sedme?

Ne, ja sam došla `99, u vreme bombardovanja. U međuvremenu sam rodila sina, 1997. godine sam rodila Lazara, u avgustu, tako da sam `98. praktično bila samo mama. Krajem te godine sam počela da radim na *Radio Sajmu*. I to je trajalo do bombardovanja. *Radio Sajmu* je bio onemogućen rad kad je počelo bombardovanje. Miroslav Božin je bio direktor radija i prvog dana nakon početka bombardovanja smo se okupili. Prethodnu noć smo još emitovali program. Mislim da je tu bila na delu varijanta – il ćete se staviti u funkciju propagande, ili vas gasimo. Ljudi koji su vodili stanicu doneli su odluku da signal bude ugašen. Tako su i nas raspustili. Dobili smo poslednju platu u kešu. Za poslednji mesec. To se sećam vrlo dobro, neverovatno kako je bilo tiho u redakciji. To me je jednom prilikom pitala koleginica Dijana Subotički, u nekom intervjuu, ili smo možda nešto razgovarale o tome kako je izgledalo bombardovanje. Za očekivati je da neko ko je novinar kaže da je to bilo burno, dramatično. Meni su ti prvi dani bombardovanja nešto što je u nekoj vrsti magnovenja. I taj sastanak u redakciji na kojem je bilo više tišine nego reči. Gde je sve završeno sa tim našim platama i pozdravom „Vidimo se kad sve ovo prođe...“ Dakle, sa potpunom neizvesnošću da li će taj radio više ikada emitovati program i šta će sa svima nama biti?

E sad, za razliku od *Radio Sajma*, u Kikindi, na VK se događalo da je inspekcija oduzela predajnik. Prvi put, pa drugi put, pa treći i radio nije ima čime da emituje program. Zoran Milešević pozvao me je u junu ili julu 2000. i rekao da je u razgovorima sa kanadskom ambasadoricom, da će oni kupiti nekoliko predajnika (pošto mi nismo bili jedini kojima je oprema oduzeta) i da ćemo moći da pokrenemo emitovanje programa. U tom trenutku bilo je još nekoliko medija koji su tako represivno ugašeni. „Hoćeš li da dođeš?“ I ja sam naravno, pristala. Mislim da smo tada proglasili redakcijski rat Miloševiću. Seli smo i napravili plan i zaista, tako je i bilo. Ja sam imala zadatak da „sklepam“ redakciju jer se tu, pre mog dolaska, dogodilo nekoliko stvari. Troje ili četvoro mladića pobjeglo je u Mađarsku, od mobilizacije, pa smo se jedva kompletirali. Tehnički deo je bio u boljem stanju, ali novinarski i voditeljski nikako, pa sam onda i raspisala konkurs. Tako smo neke mlade ljude nakupili, podučavali ih, slali na kratke novinarske kurseve u *Anem*. Dijana Subotički i još nekoliko otporaša tada je došlo u redakciju. Ona je imala, ne znam... sedamnaest godina. Znači, potpuna, potpuna gerila. I mislim da sam do kraja 2000, znači. celu tu godinu, ali zaista bez preterivanja, radila po petnaest sati dnevno.

Kako se to uklapalo sa brigom o detetu? Kako si postizala i jedno i drugo?

Ja nisam uopšte postizala. Mojim detetom su se bavili moji roditelji i moj suprug, realno govoreći. Ja sam zbog toga osećala grizu savesti, ali onda sam savest umirivala govoreći sebi da ovo što ja radim moram da radim, i da, ako to ne radim, moj sin Lazar neće imati gde da živi, ni razloga da u ovoj zemlji ostane. I da sam ja za njegov budući život vrednija ako radim svoj posao, nego ako sedim i držim zvečku ili mu pripremam papicu. Znala sam da je u dobrom okruženju, najboljem mogućem. Dakle, u okruženju mojih roditelja koji su mu bili posvećeni. Tako da ti moji izostanci, čini se, nisu bili za njega naročito bolni... bio je još mali. On je tada imao dve-tri godine. I mislim da sam, ipak, na kraju ispala dobra mama ☺. Nekada je više bilo da on meni nedostaje. Taj fizički kontakt sa detetom, kad su oni mali, imaš potrebu da održavaš na dnevnoj osnovi. Često se dešavalo da ga ostavim da spava i kad dođem, uveče, on je već ponovo u krevetu. Onda se ušuškam pored njega i zagrlim ga, i razmenjujemo energiju i ljubav. Tako je bilo.

Te 2000. smo napravili i televiziju. Dakle, to kako se pokretala televizija u nemogućim uslovima, sa opremom koja nam je donošena odavde, odande, iz Mađarske, Crne Gore, ilegalno, to danas izgleda kao nemogući poduhvat. Radiš posao zbog kog te svaki dan neko može uhapsiti. Pod pritiskom, prismotrom, sa telefonskim pozivima i pretnjama Miloševićevih jurišnika. Tada mi nismo živeli naše obične ljudske živote, nego je to bila herojska borba u kojoj smo imali naš zadatak...

A do kada ostaješ u novinarstvu?

Do 2003. godine.

Kada počinje tvoj politički i uopšte ženski aktivizam?

Uvek sam bila osoba sa jasnim političkim stavom i smatrala sam da je to važno za moj posao, i za ono čime se ja bavim. Da nastupam iz jasne pozicije. Da moje novinarstvo u svojim temeljima ima jasnu vrednosnu orijentaciju. Ne nužno ideološku, ali vrednosnu svakako. I već devedesetih godina sam bila bliska sa ljudima iz Demokratske stranke. Ne treba da kažem da sam kao studentkinja filozofije, naravno, bila oduševljena pojavom ljudi iz Demokratske stranke na mom fakultetu, pre svega, Zorana Đinđića. Kad sam ga prvi put čula, bila sam pomerena. To je bio moj čovek, što bi se reklo. Slušate ga i kažete sebi: „Ovo je moj čovek“. Ali, praktično, u političku stranku sam se uključila 13. marta 2003, dan nakon ubistva Zorana Đinđića. Tako je pristupanje DS-u više bio izraz potrebe da jednoj ideji, jednom poduhvatu koji je trebalo da promeni Srbiju, dam podršku i pojačam mu legitimitet, nego jasna vizija šta ja u političkoj organizaciji mogu i treba da radim. Naravno, vrlo brzo se pokazalo da je prostor političke stranke bio (i ostao) „preuzak“ da bih u njemu mogla biti rado videna. Dakle, nisam osoba za formatiranje u stranačke okvire i stege, u pravila i običaje kakvi su u

našim konzervativnim, liderski orijentisanim političkim organizacijama uspostavljeni, a rekla bih i zacementirani...

Da li misliš da to ima veze i sa novinarstvom?

Ima, naravno. Mislim, kako da kažem, to su stvari koje jedna drugu isključuju. Ali, s obzirom na to da sam te godine donela odluku da me više neće biti u redakciji, nije bilo prepreka za ulazak u DS. Novinarstvo je bila zaokružena priča koju sam želela da zatvorim. Za mene je, bez obzira na to koliko su vremena bila teška, bilo neprihvatljivo da budem na čelu jedne redakcije, a da budem politički obojena. Dakle, da, ja sam imala afinitete prema određenim političkim strankama. Veliki broj ljudi iz Građanskog saveza su mi bili prijatelji i saradnici. Mnogo toga sam s njima delila. I oni su se, recimo, najviše trudili da me uvere da bi Građanski savez bila dobra politička organizacija za mene. Demokrate se nisu oko mene posebno trudile. Mislim, realno govoreći, ja sam izabrala stranku. Verovatno je dobro da postoji i jedno i drugo, ako već nameravate da se bavite politikom. Dobro je da i oni hoće vas, da vas pozovu. To sada vidim iz druge perspektive. Nemam poseban žal što u tom stranačkom angažmanu nisam ostvarila domete, napravila nekakav rezultat. Ono što je bila moja sfera interesovanja u političkoj organizaciji, to je rad sa ženama. Mislim da sam značajno doprinela da žene Demokratske stranke, osobito funkcionerke i liderke, postanu osetljive na temu rodne ravnopravnosti. Radila sam na tome da stranačkim aktivistkinjama, kandidatkinjama i funkcionerkama pomognem u javnim nastupima, u savladavanju veština govora, komunikacije...

Svoj aktivizam formalizuješ i tako što se 2004. osniva Centar za podršku ženama.

Jeste, 2004. grupa nas koji smo se bavili unapređenjem položaja žena i zanimali za ravnopravnost polova opredelilo se da napravi jednu novu organizaciju u Kikindi u čijem fokusu će baš biti politička edukacija žena, podsticanje žena za ulazak u javnu sferu i u politiku. Ne treba sad zaboraviti da je to vreme u kojem je mali broj žena na javnoj sceni. Mi smo 2000. godine imali jednu četvrtinu opština u Srbiji koje nisu imale nijednu ženu u skupštini, nijednu odbornicu. Znači, situacija na lokalnom nivou je bila zaista dramatična. Devedesetih smo postizali neslavne rekorde po broju žena u skupštini u procentu koji je bio manji od dva (u jednom trenutku). Angažman žena koji je postojao u socijalizmu tokom devedesetih je iščezao. Taj proces retradicionalizacije dao je neviđeno brz rezultat i 2000. je bilo neophodno vratiti žene na javnu scenu i u politiku, i to je bilo prvo polje rada naše organizacije. A nakon toga smo ozbiljnije počeli da se bavimo programima ekonomskog osnaživanja žena, a u poslednjoj fazi radom sa mladima i uslugama za žene sa iskustvom nasilja. To je, otprilike, ono čime smo se poslednjih desetak godina bavili u CPŽ. Ja sam u organizaciji profesionalno osamdevet godina. Na stalnom radu.

Kako ocenjuješ položaj žena danas u Srbiji? Ne ono što ste vi uradili, već generalno, posle svih ovih godina i nekih prilično uzlaznih faza, kako ocenjuješ danas položaj?

Što se tiče položaja žene u društvu, mi smo, rekla bih, u jednoj vrsti paradoksa. Razvili smo mnoštvo mehanizama koji bi trebali da unaprede položaj žena. Imamo dokumente, Zakon o ravnopravnosti polova, nekoliko strategija, akcione planove. Imamo institucionalne mehanizme na lokalnom, pokrajinskom i nacionalnom nivou koji su, nekada u većoj a nekada u manjoj meri, u službi te svete ideje unapređenja položaja žena. A suštinski, žene u Srbiji i dalje ne žive bolje. Dakle, kad se pogledaju različiti pokazatelji, trendovi, zaposlenost – nezaposlenost, nasilje u porodici, položaj žene na radnom mestu, diskriminacija... Pa onda, rad na crno ili rad u sivoj zoni, eksploatacija ženske radne snage. Zatim, atmosfera nasilja u društvu, koja nikako ne pogoduje boljem položaju žena, nego naprotiv, stalno žene gura nazad. Situaciju u vezi sa položajem žena opisujem najjednostavnije kao „korak napred, dva koraka nazad“. I mogu reći da imam najmanje dvadeset godina u vidu, dakle dvadeset godina te i takve situacije... to je moj konačni zaključak.

I mi smo sada u jednoj lošoj tački. Srbija je zemlja nezavršene tranzicije, nezavršenih poslova. Tranzicioni procesi nikako ne pogoduju ženama. Kriza, ekonomska i socijalna, ne popušta. Devastirano smo, postkonfliktno društvo. Šta god od tih faktora nabrojim – oni su onemogućavajući za žene. I svaka među nama koja napravi prodor, iskorak, je heroj, heroina. Tu su, recimo, neki zanimljivi podaci koji kažu da smo uspešnije u studiranju. Danas imamo više žena sa završenim fakultetima. I po broju doktorata izjednačile smo se sa muškarcima. To predstavlja podvig, zato što su prepreke koje žene prolaze da bi postigle rezultate značajno veće od prepreka koje prolaze muškarci. Neću reći da ih nema i za muškarce, ima ih. U ovako teškim okolnostima ih svakako ima, ali faktori onemogućavanja na putu do uspeha, kad su u pitanju žene, daleko su brojniji. Tako da kažem, svaki ženski rezultat je vredan toga da bude javno promovisan.

A žene u novinarstvu, podaci pokazuju da je, ipak, njih veoma malo u nekim vlasničkim strukturama.

Da, nema ih uopšte među vlasnicima medija ili je to zanemarljivo. Nema ih mnogo ni na pozicijama glavnih i odgovornih urednika. Dakle, tamo gde je koncentrisana moć, tamo gde je novac, žene se i dalje ne nalaze. Što se tiče drugih pozicija u novinarstvu i drugim medijskim profesijama, žene jesu jeftina radna snaga. Tu nemam šta dalje da dodam, ni da oduzmem.

Kada je reč o rodno senzitivnom jeziku, koliko misliš da je uspeo da se probije u medije? Koliko se koristi?

Gledano sa stanovišta prihvatanja „ponude“ koju je dala grupacija ženskih nevladinih organizacija kroz *Kodeks rodno senzitivnog izveštavanja*, mi i dalje nemamo veliki broj medija koji su spremni i otvoreni za promene. Kodeks je potpisalo i primenjuje dvadesetak medija u celoj Srbiji (uključujući nacionalni, pokrajinski i lokalni nivo). Ono što je dobro, to je da je *B92* kao medij sa nacionalnim pokrivanjem, prihvatio inicijativu i vrlo dosledno koristi rodno osetljivi jezik. Ne besprekorno, ali svakako dosledno. Sa druge strane, ta praksa nije uvedena u javnom servisu, i to nije dobro. Zato što javni servis treba da bude uzor. E sad, ako je država Srbija preuzela međunarodne obaveze koje uključuju i obavezu pažljive upotrebe jezika u zakonodavstvu i javnom životu (a jeste), onda bi to moralo da znači i uvođenje rodno senzitivnog jezika. Mi i dalje nismo uredili pitanje službene upotrebe jezika. Ali, to nikoga od nas ne sprečava da koristi ženski rod. E sad, kada su u pitanju slovenski jezici, uključujući i srpski, prirodna upotreba ženskog i muškog roda, pravilo slaganja imenskih reči u rečenici u rodu, broju i padežu, zaista se postavlja i drugo pitanje – zašto mi činimo političko nasilje nad vlastitim jezikom? Kako smo mi (u nekom trenutku) normu učinili takvom da ona poništava prirodu jezika. To je pitanje za one koji kreiraju i donose norme u srpskom jeziku. I ja sam za to da, konačno, imamo novi politički dogovor o jeziku. Kada ga bude u javnom prostoru biće ga, odmah, i u medijima. Promene mogu da se dogode brzo, ako započnu na pravom mestu. A to je među donosiocima odluka, u sferi politike.

S obzirom na to da si po prirodi bundžija, da li nekad poželiš da se vratiš aktivno u novinarstvo?

Da, ja sam tokom poslednjih godina zaista bila vrlo angažovana i aktivna u Novosadskoj novinarskoj školi i hvala Dubravki Valić što me je u jednom trenutku pozvala i omogućila mi da budem u grupi medijskih trenera Novosadske novinarske škole koja je pohađala trenerski program Danske škole novinarstva. Taj specijalistički program zaista je veoma doprineo mom novinarskom obrazovanju. S druge strane, omogućio mi je znanje i veštine koje sam kasnije koristila i u oblasti rodne ravnopravnosti. Tako sam, zapravo, zahvaljujući NNŠ dugi niz godina bila u kontaktu sa mladim novinarima. Radila sa njima sličan posao koji radite vi, na fakultetu. A s druge strane, trenerski rad i različiti medijski projekti omogućili su mi da posetim i upoznam veliki broj redakcija, da budem na terenu, da imam uvid u svakodnevni život i nagomilane probleme profesije. Danska škola novinarstva je nekoliko godina, kroz program njihove Vlade, ne samo podržavala nas da se obrazujemo i radimo kao treneri, nego je podržavala dodatno obrazovanje novinara kroz osnovne i specijalističke studije. Osnovni program je trajao godinu, a televizijske studije dve godine. Imali smo, u tom periodu, projekte koji su bili namenjeni redakcijama. Tako smo obišli celu Vojvodinu. Sa svima nešto radila. I to me je, nekako, držalo vezanu za novinarstvo. Jedno vreme sam pisala i za *Link* (za

naš stručni medijski časopis). Povremeno sam za *Televiziju VK* radila dokumentarne sadržaje. Volim da ponešto uradim i njima je drago da me ugoste ☺. Jako sam, recimo, zadovoljna filmom koji smo napravili o poplavama u Jaši Tomiću pre nekoliko godina. Prošle godine, kada su bile one velike poplave po Srbiji, bilo je dobro iskustvo gledati taj materijal i povući paralele između načina na koji je država reagovala tada i danas. Željko Bodrožić me povremeno pozove pa napišem nešto za *Kikindske*. Doduše, sada su to uglavnom tekstovi koji se odnose na rodnu ravnopravnost i ljudska prava. To je ono što on od mene očekuje, pa to sa zadovoljstvom uradim. Eto, nisam baš sasvim van medija, ali mislim da ovo što danas radim ima jednu drugačiju težinu, nego onda kada sam bila dnevno u redakciji kada je posvećenost bila potpuna. E sad, ti kažeš bundžija. Ja nisam baš sigurna da ja to jesam. Ja sam osoba koja ima izraženu potrebu da brani pravdu, a to nije sasvim isto. Tako da bih pre rekla da sam borkinja za pravdu, nego da sam bundžija. Kako je bundžija? To je muški ili ženski rod?

Pa to bi bilo da i jedno i drugo. I žena je bundžija i muškarac je bundžija. Onaj koji se buni i ona koja se buni. Da, eto to je isto zanimljiva epizoda iz ovog perioda posle 2000. Ja mislim da je taj program Novosadske novinarske škole negde do 2008. živeo i bio vrlo, vrlo dinamičan. I odlično smo se tamo provodili. Bilo je sa nekim kolegama jako zanimljivo raditi.

Koliki značaj ima to neformalno obrazovanje za ljude koji rade u novinarstvu?

A da, neki od naših polaznika/ca su sada, rekla bih, etablirani novinari/ke. Mi smo među polaznicima zapravo imali najveći broj mladih ljudi koji su završili druge fakultete, ne novinarstvo. Dakle, istoriju, književnost, koji su se već „muvali“ po medijima... a imali potrebu da steknu nešto i od znanja i od tog zanata. Oni su, zapravo, najviše dobili. Filozofski fakultet nije još imao katedru za medije. Niti je na bilo kojem privatnom fakultetu u Novom Sadu novinarstvo moglo da se studira. Oni koji su iz Vojvodine želeli novinarstvo, oni su odlazili u Beograd, ili u nekom ranijem, predratnom periodu, u Zagreb... Tako da je Novinarska škola, iako nevladina organizacija, odigrala jako značajnu ulogu za stvaranje jedne plejade novinara/ki oko 2000.. Sad, ne znam da li bi to trebalo da zvuči kao hvalospev, ali zaista, neke stvari koje su mladi ljudi dobili na tim studijama jesu bile vredne. Na primer, prilika da se mnogo radi praktično, mentorstvo, rad u malim grupama. Bojim se da danas na fakultetu nemaju takve mogućnosti. Ti me ispravi ako sam u krivu – da li vaša katedra ima mogućnosti da studentima pruži to što smo mi u školi, kroz neformalno obrazovanje, tada pružali? Ja sam, kao trenerica, dobijala grupe od petoro polaznika/ca sa kojima sam onda radila nekoliko meseci. Idem s njima na teren kad rade informativni paket ili rade dokumentaristiku, ili intervju. Prolazimo ceo proces zajedno, od pripreme do montaže. Bavim se njima suštinski, u svakodnevnom smo kontaktu. To niko od vas na fakultetu ne može... da se posveti na takav način. Verujem da nema ni prostora ni vremena za to.

M. F. (1968), Novi Sad

Molim te predstavi se:

Ja sam M. F. Sad imam 46 godina. Rođena sam u Novom Sadu 6. septembra '68. Osnovnu i srednju školu sam završila u Novom Sadu. Eto i fakultet. Jedinica sam što baš ne volim, ali tako je ispalo. I ceo svoj život živim na Limanu 2. Neverovatno, ali istinito. Čak u istom stanu s nekim selidbama između.

Kakva su ti sećanja na detinjstvo?

Mislim kao i svakog ko je krajem šezdesetih rođen ili je zahvatio još možda nekoliko godina ranije. To je neko lepo detinjstvo u bivšoj Jugoslaviji pod Titom. Čula sam da neki ne vole Tita, ali meni sa toliko godina uopšte to nije bilo jasno. Mi smo nekako tog Tita gledali, mislim moji nisu bili članovi komunističke partije, ali nisu nešto govorili ni protiv Tita. Iako nisu bili u partiji, išli smo i na more i na skijanje. Nameštaj smo obnavljali onako, čak da se i ja setim u nekom svom detinjstvu, dvaput možda, znači što nije retko. Nikad se ne sećam nekih velikih oskudica. A pri tom smo uspeli da slavimo i Božić i Uskrs. Znači nekako normalno bez nekih pritisaka za odlazak u crkvu, ali kao neki lepi praznici kad smo se okupljali. Znam da je bio problem da kažem drugaricama i drugovima kad je Božić da taj dan neću ići na klizanje. Kao gde sad ja to idem na Badnje večer? Pa šta je sad to? Ali, znači, čak i u takvom nekom Titovom vremenu gde, kažem, moji nisu bili članovi komunističke partije i sve se to nekako normalno odvijalo, živeli smo super. Pristojno i imali smo neki auto stojadin i kažem eto tako sve neka lepa sećanja. Ništa dramatično.

Čime su se bavili roditelji?

Nikakve veze s novinarstvom nemaju. Moja mama je umrla '89. Bila je profesor nemačkog jezika. U školi je radila samo malo u Srbobranu dok se ja nisam rodila. U to vreme nije bilo posla u Novom Sadu otišla je u taj neki Srbobran tu u komšiluku i živela s tatom tamo na početku njihovog braka, ali se onda vratila u Novi Sad. I više nikad nije radila u školi, nego u nekoj komercijali. U nekim firmama koje su imale tu spoljnu trgovinsku opciju, gde je prevodila. I na kraju ono čega se ja najviše sećam to je bila Vojvođanska banka u ono vreme. I, eto, nije u stvari dočekala penziju jer je umrla mlada sa četrdeset devet, ali to su neke godine gde se ja najviše sećam u toj Vojvođanskoj banci. Tata je radio u „Galenici“ isto kao komercijalista. Tako da su oni bili uslovno rečeno odsutni od šest do dva odnosno od sedam do tri. I nekako sam uvek žalila tu decu čiji roditelji nešto rade popodne. Kao kako je to strašno kad ti mama i tata nisu kod kuće popodne. Ne shvatajući da ustvari deca imaju prednost možda što su im mame i tate kod kuće pre podne. Dakle, imali su taj klasičan

posao i ja sam se često igrala službenika. Dobijala sam od tate iz kancelarije te neke blokove i jako sam htela da budem neki taj činovnik. Sve što sad prezirem, naravno, sa sve tim nekim mašinama, ali prosto to je bio jedini moj neki svet. Dakle nikakve veze s novinarstvom nemaju.

Kakva su ti sećanja na osnovnu i srednju školu?

Išla sam u „Žarko Zrenjanin“ i to sam krenula u prvi razred u onu zgradu gde je sad Isidorina gimnazija. Onda smo se privremeno preselili u ovu takozvanu rupu gde je sad „Jovan Popović“, dok se nije izgradila na Limanu III sadašnja „Žarko Zrenjanin“. Privremeno je potrajalo šest godina tako da neka najveća i najlepša sećanja iz tog perioda osnovne škole su zapravo ovde s Limana I. Tu smo brali neke zelene ringlove. Bežala sam iz boravka. Krala neku kiflu, bežala na Đačko igralište. Sve što sad svom mlađem ili ranije starijem sinu nikad ne bih nikad oprostila, ali eto. Nisam bila nešto bezobrazna, mislim, bila sam skroz odlična. Malo debela, malo nespretna i tako nisam nešto baš bila od tih harambaša velikih. Išla sam na hor. Imala sam čak frku od javnih nastupa, crvenela sam. To mi se jako videlo što je sad jako smešno pošto se bavim javnim poslom. I kraj osnovne škole, dve godine provela sam „Žarko Zrenjanin“ na Limanu III. Tu sam već shvatila da baš ne bi trebalo da budem debela pa sam počela da razmišljam o kilaži i nekim razmišljanjima kako da više ne budem bucko u pubertetu. Tako da sam tu već postala, kao, svesna u tom sedmom-osmom. Pričam sad to zato što je sad kao nešto neverovatno da sam ja nekad bila debela, a bila sam, ali nije da nisam bila prihvaćena u školi. Bila sam ali to me je nešto mučilo do petog-šestog. A onda posle sam to regulisala. E onda sam otišla deveti i deseti, ja sam ta Šuvarova generacija, to smo nešto po difoltu mi iz „Žarka Zrenjanina“ išli u medicinsku. Znači nikakve veze s medicinom nego smo tamo pripadali i te dve godine osim po jednom momku koji me ostavio (smeh), medicinaru, ne pamtim ništa naročito. Išli smo, učili neko gradivo obnavljali te dve godine zapravo celu tu osnovnu školu i zapravo se ni ne sećam da sam išta pametno naučila te dve godine i onda smo morali da se opredelimo šta ćemo posle te poslednje dve godine usmerenog. I ja sam opet tako nekako po inerciji otišla u Jovinu gimnaziju, matematički smer jer je trinaestoro nas iz osnovne škole otišlo tamo. Znači eto tako, ne bi se reklo ni da sam neka povodljiva, sad gledano, ali sam prosto tako, išla mi malo matematika. Mislim išao mi je i srpski i to sve. Najgore je, valjda, tim učenicima kojima nešto sve ide. I tako je meni to sve nešto išlo. I otišla ja u Jovinu gimnaziju. Ali da još smešnije bude ja sam već tad u desetom, znači drugom te srednje u medicinskoj, već radila na televiziji. I ja sam negde mogla možda da pretpostavim da ne bi trebalo da idem na tu matematiku. Međutim ispričaću naravno kako je došlo do te televizije, ali pošto u tim vremenima kao što mojoj mami, recimo, njeni nisu dali da ide u operске pevačice jer je to nesigurno zanimanje pa je otišla da uči nemački. Tako je verovatno negde meni podsvesno to bilo a možda i javno rečeno to što se sad igraš na televiziji je super, ali, valjda, ti neće to biti stvarno posao. Pa bolje ti na nešto sigurno, kao što je matematika a posle elektrotehnika. Tako da sam, verovatno zato, otišla u tu Jovinu. I pritom je bilo trinaestoro nas iz razreda i sve je bilo super i kao tu je moj najbolji drug Ilja

koji će me izvlačiti kad ja nešto ne znam. I tako je bilo, naravno, sve te dve godine naročito na nacrtnoj koju nikad nisam shvatila ni razumela iako je on rekao „projektujte moju glavu“ sećam se. „Ovo je prava pi jedan, pi dva, pi tri. Projektuje moju glavu“. Ništa ja to nisam mogla da razumem i vidim. Ove neke druge matematike sam razumela. Imala sam sedam matematika i jako malo opšteg obrazovanja za razliku od, recimo, drugara iz Karlovačke gimnazije. Ja mislim da taj nedostatak nosim i dan-danas, ali šta da radimo, Google je tu pa pomogne, ali svakako nikakvih nekih većih trauma osim tako nekih lepih sećanja nemam čak ni iz te Jovine gimnazije. Dosta sam ja odlazila s tih časova, ne da sam bežala, nego sam već radila na televiziji. Tata me čekao ispred škole, vodio gore da montiram i tako dalje. I onda su stizala često opravdanja u Jovinu kod moje razredne, matematičarke Karpanjke koja, ako je znaš, onda teško da je mogla da ima razumevanja za nekog ko je, kako piše na papiru, talentovan za televiziju. Mislim šta nju to briga realno. Ja sam došla na matematiku. Ali, nekako sam se iskobeljala iz te Jovine.

Onda sam polagala diferencijalni na Filozofskom fakultetu. Zapravo moram da priznam, mene su naterali kao da probam režiju na akademiji u Beogradu. Jer kao ja to sve što radim to su sve mini-prilozi režirani, osmišljeni, vizuelno drugačiji. I onda su me tako stariji i iskusniji s televizije navedili da probam režiju, mada meni to nije ni palo na pamet. I naravno tamo sam pala, mislim nisam ja ni srcem nešto baš išla za tim. I bilo je ono, jao, gde ćeš sad u Beograd? Bolje ovde, već radiš. Gde ćeš sad tamo? I nisam primljena. Onda sam išla na diferencijalni i polagala istoriju, književnost ne znam šta sam sve morala da ispolažem da bih uopšte mogla da konkurisem na neki odsek na Filozofskom fakultetu. Pa je onda, nekako, najpribližnije književnosti, koja mi je bila suviše obimna, bio taj srpskohrvatski jezik u ono vreme. Ta gramatika nije meni bila neka velika ljubav, ali delovalo mi je kao, najiskrenije rečeno, manje obimno od književnosti. I čak se na prijemnom ispostavilo da su rekli gramatika je matematika. „Ko je ovde došao i misli da nikakve veze gramatika nema s matematikom zeznuo se“. I, naravno, meni je tu svanulo, super. I stvarno tako je i bilo, mislim, ja sam bez velike muke s nekim prosekom sedam devedeset, ništa specijalno, ali završila sam to manje-više u roku. Sve uz posao na televiziji i tako dalje. I za taj moj diplomski, trudili su se profesori da ima neke veze sa televizijom, pa je bio „Konektor među najavama TV „Dnevnika“ ratnih devedesetih“. I onda su bili „Dnevnici“ od po sat vremena pa je bilo materijala za analizu. I to mi je jedini rad, ako se to smatra naučnim radom, objavljen u zborniku Filozofskog fakulteta. To je moj jedini naučni rad.

Kada si diplomirala? Koje godine?

Diplomirala sam '93 u maju. Pošto sam upisala 1987, znači, mogla sam i godinu i po dana ranije, ali sam radila na *Yutel-u* i svugde pomalo i, nekako, mislim realno super da sam i tad diplomirala ne sa velikim nekim baš zaostatkom.

Kako ulaziš u novinarstvo?

U svet medija dolazim '84. znači sa šesnaest godina na jedan vrlo čudan način. Nekako ja osim tog pevanja u horu, pričala sam o Titu, pa pevali smo kad je Tito umro na sto tih komemorativnih sednica, to su bili neki moji javni nastupi, taj hor. I malo je dramska bila u Jovinoj kod čuvenog Zeke pokojnog, jer je on smislio da sam ja za to talentovana, ali nisam osetila to nešto kao svoje. Ali '84. mama sedi i čita *Dnevnik* i kaže jao vidi ovde ima neka audicija za voditelje, novinare omladinske u to vreme emisije „Vama“. I to se dešava u neku nedelju u decembru, novembru mesecu, nebitno u Studiju 24. Pa kaže: „Što ne probaš, onako“. I ja kažem: „Pa šta ti misliš, da probam?“ „Pa šta, onako ako hoćeš“. I ona meni to kaže i ja reko', aj zovem drugaricu. I odem ja s drugaricom. I to smo mi ceo dan čekali, bila je velika gužva. Bilo je mnogo, naravno, starijih od nas. I prime nas dvadeset i dvoje-troje. Prime čak i jednu moju drugaricu koja nije sa mnom išla, ali došle smo zajedno, isto smo godište. Išle smo u te niže razredne osnovne zajedno i u zabavište. Ona je danas zubarka nikakve veze nema s ovim poslom. Prime Sašu Bojovića ako ti to ime nešto znači. I negde su ostali bili dosta stariji već sa završenim fakultetima. I kao, joj super, primili me, ali i dalje moja škola i sve ostalo. I tu je Crnjanin bio urednik i Plendža s akademije reditelj. I radilo se još na filmskim trakama. I tu su sad ta moja neka prva iskustva na televiziji gde me, naravno, nikad niko ničemu tu nije učio i ja sam mislila da sve što hoću da kažem u prilogu moram napamet da ispričam. Nisam znala da postoje neki off-ovi, neke sinhronizacije i da to može lepo da se iščita. Nego sam ja to pisala, pisala, pisala za prilog koji je bio naravno sedam-osam minuta i nije bio u dnevnom programu. Sve to napišem i sve to, kao, učim napamet kao u školi. Onda to nešto stanem, kod nekog drveta sam čitala. Mislim sve je bilo jako smešno. I sećam se jednog jako bizarnog zadatka novinarskog koji su dali Crnjanin i Plendža, da odem na ulicu i da ubedim ljude da kažu da su gledali film o kojem ja pričam al' taj film uopšte nit je bio na televiziji, izmišljeno. Znači da vide tu moju moć ubeđivanja, očigledno. I uspelo mi je. Ja ne znam, od, recimo, deset ljudi koje sam zaustavila bar osmoro je reklo da je stvarno gledalo taj film. Na primer, to je jedna smešna situacija. Tako da, eto. Da, išli smo na Subotički festival. Tu smo imali te omladinske emisije koje smo pravili za zabavni odnosno omladinski program. I to je jedna zanimljiva situacija koja se ispostavila tačnom iako kažem sad, gledajući Crnjanina, nemam baš neko mišljenje, ne znam ni šta sad radi taj čovek. Ali, mislim da je Plendža, zapravo, više uticao na nas i donosio nekad i grube odluke, ali gledano, da sam i sad urednik, ja ne bih tako nešto uradila. Bili smo u toj Subotici i odlučili smo ta Renata moja drugarica, Bojović i ja da izađemo u neki disko klub. I oni su nam rekli pre toga da moramo da napišemo sinopsis za emisiju, odnosno te najave koje ćemo čitati ujutru. Dosta logično što bih ja sad zahtevala od nekih svojih mlađih saradnika Mi smo otišli u diskoteku zezali se sa svojih šesnaest-sedamnaest godina baš nas je bilo briga. Ujutru osvanulo, doručak, a mi nemamo ništa napisano. „Kako nemate?“ „Pa nemamo, mi ćemo to, kao, da improvizujemo.“ „Šta ćete da radite?“ „Pa iz glave ćemo.“ „Je l' tako? E sad ćemo vas zaključati“. Odveli su nas u neki muzej, više ne znam. Mi idemo na Palić da se zezamo

da ručamo ovo ono, a vas troje ćete ostati ovdje u tom muzeju zaključani. I to vam je kazna. I ja sam bila užasno besna. Bojović se tresao od nervoze, a moja drugarica Renata je plakala. A ja sam bila ovako besna i s takvom mržnjom sam gledala tog Plendžu. I oni su stvarno otišli i zaključali nas i, kad su se vratili, naravno, ova je i dalje plakala, nije sve vreme, ali i taj moj bes je izbijao iz mojih očiju. Naravno, bilo je sve napisano, ali užasno sam bila besna. Onda je ovako Plendža rekao: „Ti, Renata, u životu nećeš biti novinar. Ti, Bojoviću, pa ja mislim uz bensedine i razne velike muke. Jedino ćeš ti ostati u novinarstvu“. I mislim to se na kraju, naravno, eto, ispostavilo neverovatno tačnim jer je video taj prkos, bes i taj inat, kao OK uradiću ti, ali da znaš da sam besna. I ta neka upornost mislim da je važna za ovaj posao koja se, eto, ispoljila s mojih šesnaest-sedamnaest. A zanimljiva je onako, eto, priča iz tog perioda.

Da li ste dobijali neke pare za te emisije?

Da, da. Sećam se, ja sam imala svega šesnaest, naravno nisam imala ličnu kartu. I Mirko Štark, bio je producent te emisije i rekao mi je daj mi ličnu kartu i račun u banci. Ja, kao, nemam ništa. Onda je on rekao da mu dam mamin telefon. Onda je on zvao moju mamu i rekao: „Gospođo, molim vas, odvedite je u SUP da izvadi ličnu kartu da bi mogla da dobija pare“. Dakle ja sam sa šesnaest, u drugom srednje, već apsolutno za sve to što sam radila dobijala pare, nije bilo volontiranja nekako u tom smislu kao sada. I apsolutno sam dobijala i zarađivala. Ne znam sad više koliko je to bilo para, ali mislim meni vrlo pristojan džeparac i nekako je to bilo super. Međutim ta emisija nije trajala večno. Znači, '84. je počela, '85. je Subotički festival i mislim da je '86. ukinuta. Ne mislim nego sigurno '86. ali ne znam tačno kada. I ta ekipa iz emisije „Vama“ se manje-više rasula, razbežala. Ja ne znam da li je ostao neko tu da radi. Bojović se nešto tu muvao. Ja sam tad već bila četvrti srednje, išla sam već u Jovinu. I možda pola godine nisam radila uopšte na televiziji. I jako sam htela da se vratim, ali nisam znala kako. E, onda sam pročitala u novinama da kreće emisija „Danas“ u kojoj su urednici Duca Bogdanović i Zaga Radović, u informativnom programu *Televizije Novi Sad*. Znači to je januar '87. Ja sam bila četvrti srednje, znači kraj prvog polugodišta. Mislila sam, pa šta ja sam već tamo radila i uzela sam bukvalno telefon i nazvala informativni program televizije i tražila Duška Bogdanovića. I javio se Duca. Ja sam rekla da sam ta i ta, da sam već radila i da bih da radim. Pa on kao: „Kol'ko ti imaš godina?“ Znači, imala sam osamnaest punih. „Pa ja bih da probam, ovo, ono“. „Pa dođi“. Onda sam ja došla. „Pa kako ti to misliš u školu?“ „Pa nekako“. To je bio dnevni program. Znači, krajem četvrtog srednje. I on je rekao pa dobro. E sad, oni jesu rekli dobro i nisu me izbacili, ali nisu oni mene ni vukli, kako da kažem, svaki dan. Ja sam bukvalno svaki dan išla. Znači idem pre podne u školu, kupim novine i čitam na časovima, gde je trebalo, naravno, da učim. Smislim neku temu iz tih novina i onda pošto nije bilo mobilnih telefona odem na velikom odmoru i zovem urednike na fiksni, naravno, i kažem na primer poskupljuje mleko, tog se sećam pošto sam se nešto zezala crno-beli napitak i kažem ja bih to da radim. Oni kažu da može.

Naravno nisam radila velike političke teme nego tako nešto što je kao društvo, a oni su meni davali jer sam ja to drugačije radila, iz drugog ugla. Taman za pred kraj „Danasa“. I oni kažu: „Važi, kad završavaš školu?“ „Ne znam, pola jedan“. „Ekipe će te čekati u centru“. I onda bukvalno ekipa dođe. Ja završim školu. Odem to da snimim. Posle idem na televiziju s njima montiram i dolazim kući tek uveče. Emisija se emituje u sedam, ja dođem kući tek u osam. Često se dešavalo, zato što su to priče koje nisu jako važne od kojih ne zavisi taj mini-dnevnik, taj „Danas“, da ne stane u emisiju i ode u đubre i ne bude emitovano ni sutra ni prekosutra, nikad. I to je bio momenat razočarenja, međutim, kao, nema veze idemo dalje. Naravno često je bilo i emitovano. A kad idem po podne u školu, onda sam ja ujutru zvala. E sad šta se dešava, ja pre podne snimim a montaža je po podne uvek od dva. A ja sam tad u školi. I to su bili ti momenti gde mene tata na velikom odmoru čeka, često ne kaže mami. Odvede me gore na onu televiziju koja je srušena i nema me na poslednja četiri časa recimo. I to su bili ti neopravdani ili kao pokušaj opravdavanja časova s tom talentovanošću ne znam šta. I tu sam strašno intenzivno radila celo to drugo polugodište četvrtog razreda srednje škole. I to je tad taj momenat kada su rekli da sam talentovana za režiju i da probam. I Zaga mi je čak rekla: „Idi na tu režiju, probaj“. A radila sam dosta o onome što se meni dešava. Na primer, za festival u Neumu sam radila priču o tome šta se dešava s nama koji završimo gimnazije. Moje zvanje je pomoćni istraživač tehničar u matematici. Pa sam išla tamo u, kako se zove, SIZ da pitam šta ja sa mojim zvanjem mogu da radim. Mislim, ko će mene da primi tako? I onda smo pravili nešto odlazi voz na eskurziju, čaša se razbija, matursko veče i tako. Sad sam se setila tih nekih nekoliko svojih priloga. Čak imam neke snimljene pa su jako smešni. Ali, eto, takav je taj neki period otprilike bio. Hoću da kažem, kao tamo taj bes kod Plendže tako ova užasna upornost, neshvatanje lično što je moj prilog bačen u đubre i što se nikad više neće izemitovati. I kažem oni mene ne bi cimali i zvali. Nego sam ja svaki dan zvala, zvala, zvala i onda nekako nametneš se prosto. I mislim da se taj momenat nije promenio ni do danas. Mislim da svako može da uspe ako je tako uporan. Užasno sam bila uporna i mislim tako jedino možeš, ne znam.

A zašto si bila uporna? Zato što ti se to dopadalo?

Da. Jako mi se dopadalo. Ja sam se igrala i obožavala sam montažu. Mnogima je to bilo jao sad idemo u montažu, kao to je smor. A ja sam bila mlada. Mislim, kad neko dođe tako mlad, većinom su urednici bili dvadeset godina stariji od mene, a ovi što su montirali i snimali desetak recimo. I onda oni vide devojčurka koji tako svašta razne ideje ima, hoće svašta, otkriva svet u tom novinarstvu. I onda su oni meni pokazivali i neke mogućnosti u montaži. Naravno, one su sad mnogo veće s kompjuterima, ali u ono vreme šta sve može. Pa, onda, ja kao to sad hoću ovako a ne znam kako da mu objasnim a ovaj me već razume. Radila sam sa super montažerima, sa fenomenalnim snimateljima. Nije ih ništa ni mrzelo. Imala sam ja tu raznih gluposti, kad sad pomislim. Hoću da snimam iz ovog ugla, iz onog ugla. Sećam se da sam postavila neke ljude tamo na ovaj vijadukt tu od mosta da mi

nešto govore. Kamera ide ovako. Raznorazne ludorije sam smišljala. Oni su to nekako hteli i ja sam se stvarno igrala. I pravi mi je užitak bio, a taj momenat dobijanja para nije mi bio od presudne važnosti, kažem moji mama i tata nisu imali uopšte puno, ali su imali pristojno. Ne sećam se tog momenta da moram sad pare da zaradim, ali ta igra i uživanje koje, na sreću, što ja uvek sad studentima govorim, ostalo je meni do danas. Znači sad i kad radim neke turobne teme, kad sednem u montažu, ja se igram. Ta slika i zvuk. I već sam ja tu videla da neću tu elektrotehniku i da ja ne mogu to. Daj samo da završim Jovinu i da vidim šta ću.

I realno mene niko od ljudi s televizije nije vukao za rukav da završim fakultet, da studiram. Dali su mi tu neku stipendiju, kao da budem njihov stipendista, ali realno oni bi mene zaposlili, da je ostalo posle mira i svega, tu u televiziji. Ja bih tavorila. I ja sam taj fakultet završila, a potpuno je bilo nebitno šta završavam. Daj šta daš samo da završim. Mama mi se već razbolela dok sam bila na fakultetu. Umrla je vrlo brzo i onda mi je to, valjda, ostalo da ispunim njenu poslednju želju. „Molim te, šta god da radiš, samo završi fakultet“, to je bila ta rečenica, ona me je nekako uvela, tako da kažem, u svet novinarstva. I još jednu ključnu rečenicu je rekla za mene nekako dosta važnu: „Taj posao ostani da radiš ako budeš u tome dobra, ako budeš prosečna, onda idi radi bilo koji drugi posao“, kao neka te pljuju, neka te hvale, ali ako nešto uradiš, onda ostani u tom poslu. A verovatno nećeš biti zadovoljna prosekom, onda idi nešto drugo radi. To mi je, nekako, ostalo i ostalo mi je to završi fakultet šta god da se dešava. Naravno, uradila bih ja to, verovatno, i ovako, možda malo kasnije, ali eto.

U toj prvoj fazi rada u informativnom programu u kom si bila statusu i dalje honorarno ili nešto trajnije?

To je sve honorarno ali sam onda dobila neki malo bolji ugovor, paušalac sam bila, tako se, valjda, zvalo gde sam imala obavezu dvanaest priloga. Znači nije ono od slučaja do slučaja kad nešto radim nego, pošto su videli da radim stalno, onda kao daj da joj damo taj ugovor koji je mesečni pa je minimum dvanaest priloga mesečno i sad pride još šta dođe. Tako da je već bio nekako pristojan status. Tad je došla, recimo, Biljana Vorkapić, koja je sad urednica. Caki Kravić koji je bio u bendu, je l' da, kod Balaševića. Pa onda je tu bio Goran Bulatović. Bila je Sanja Kekić i Sabljarevićka, sad se preziva Barišić, Olja i ja. I mi smo radili tu emisiju „Danas“ tu prvu godinu. Tako da baš su mi lepa sećanja. Ja sam bila najmlađa, lepo su me prihvatili i uklopila sam se sama. Jako lepa sećanja imam iz tog perioda.

Duca je bio odličan urednik za nas mlade. Puštao nas je da radimo svašta, neke stvari koje su možda, ne glupe ali da tako kažem, bizarne. Ali te godine moje, na primer, mogle su to da opravdaju, sve je puštao. I nekako se ja sad kao urednica sa mlađima vodim dosta time da puštam da prođe njihova ideja, naravno ako je nešto katastrofalno loše, moramo popraviti i sve to, ali tu neku bazičnu ideju trudim se da sačuvam kod svakog ko počinje da radi jer je on to radio i sa mnom. Kod Crnjanina

jesam počela, ali Duci mogu najviše da zahvalim za pravljenje tih priloga i učenje kako se stvarno pravi novinarski prilog na televiziji. I Zagi, naravno. Znači, Duca je bio ta jedna priča a kod Zage su bile te rečenice koje su me uvek inspirisale, ta njena načitanost, rečnik, sagledavanje priloga iz drugog ugla. Njeni prilozima su bili malo, kako da kažem, za intelektualnije gledalište, ali njih dvoje su definitivno najviše uticali na mene.

Do kada ostaješ na *Televiziji Novi Sad*?

Na televiziji ostajem do '90. znači pre rata, dok nije u montažu u kojoj sam radila Sterijino pozorje, jer ja sam tamo svašta radila, došao Goran Milić. A ja sam kod Gorana imala jedan izlet samoinicijativno već '87. u jesen kad sam upisala fakultet. On je kod nas na fakultetu držao neko predavanje o televizijskim iskustvima iz Amerike. Svideo mi se kako priča i radi i ja sam imala neke dileme, recimo, da li za neki događaj mogu da uradim rekonstrukciju u prilogu kad je neko ubistvo ili nešto što ne možeš da snimiš. I javila sam se i to pitala. On je pitao zašto to pitam? Ja kažem da već radim. Bio je sa svojom drugaricom Senom i oni su mi rekli da sačekam posle i prišli su mi kao da li bi htela s nama na večeru? Ja kažem da ne mogu jer moram kući. I onda je Sena nazvala moju mamu i rekla: „Gospodo, ne brinite, evo Marina je na fakultetu sa nama. Mi bismo hteli da je vodimo na večeru“. Dobro i tu ja upoznam Gorana. I on je predložio da uradim nešto za subotnji „Dnevnik“. U ono vreme. I ja kažem šta? Radila sam neki esperanto i to je, iz mog ugla gledano, apsolutno neki grozan prilog. Jako sam se ja tu nešto trudila, ali meni se ne sviđa. Tako sam ti ja u tom subotnjem „Dnevniku“ osvanula jednom i više ne. I Duca je bio jako ljubomoran. I uvek je bilo, kad sam ja davala intervju kasnije, pa dobro je l' bolji Duca ili Goga, Goca, šta je već govorio. U svakom slučaju ja sam tad Gorana upoznala a onda je on '90. već dogovarao *Yutel*. I tako upao u montažu i pitao je l' bi ti da izadeš odavde iz televizije da ti dam neku važniju ulogu. Šta? Da budeš dopisnik iz Vojvodine za *Yutel*, odgovorna za celu Vojvodinu. Ko bi tad rekao ne, mislim koliko sam imala dvadeset jednu godinu. I ja kažem da. Ja i sad čak neke poslove ne odbijam, možda sad kažem nešto, ali u principu sve ovo vreme koliko radim nisam nikad odbijala poslove. I naravno nisam odbila i tako je krenulo moje druženje s Goranom i *Yutel-om* i odlazak u stvari s *Televizije Novi Sad*.

Ja nisam otišla zbog rata i nije me niko oterao. Ja sam otišla sama zato što mislim da je apsolutno bio izazov raditi za jednu redakciju u kojoj su apsolutno svi bili profesionalci sa svih prostora Jugoslavije. Svi dvadeset godina stariji od mene. Znači, ne da sam grabila i učila, strašno. To me, nekako, podseća kad gledam Natašu, jer je isto to bilo Sarajevo i *Yutel* je mogao samo tamo da bude. Mi smo, naravno, bili zabranjivani, šikanirani i tako dalje. Ja ulazim u redakciju beogradsku, ali najviše radim odavde. Ekipe dolaze, snimamo ovde po Vojvodini i tako dalje. I tu počinje, kako da kažem, prvi put onako malo ozbiljnije, pri tom se rat dešava. Znači, u principu i sa nekih ratnih područja izveđavam. Nisam ja išla u velike oružane borbe, Vukovar i to. Išla sam gde su snajperisti u Iloku, išla sam do izbeglica u Borovo Selu, sve to jesam. Ali sad baš da sam išla na prvu liniju fronta

kao Milijana Baletić, to nisam. Ali sam radila taj neki pogranični deo i naravno moja percepcija od igranja novinarstvom neke kulture, zabave, muzike, sagledavanja društveno političke situacije iz nekog tako drugog, otkačenog ugla a sad odjednom radim važne teme, prilagođavam se tome. Pokušavam da stavim i jednu i drugu stranu jer vidimo da ovi mediji tu ne rade to.

Već ta „jogurt revolucija“ je mene zadesila na televiziji i kako da kažem apsolutno mi je bilo jasno da Milošević i sve to oko njega, šta to proizvodi, ali sam bila još relativno mala da baš sad sve shvatim druge posledice i tako dalje, ali mi se to nije sviđalo. I taj neki kurs u priložima je bio na tu stranu, ali isto tako moram da kažem da sam bila izmanipulisana na primer to još na *Televiziji Novi Sad* '89. donošenje novog Ustava kojim se potpuno ruši autonomija Vojvodine posle „jogurt revolucije“, gde meni iz Prištine stiže molba. Ja sam radila stalno za razne televizije, za te „Dnevnik“ *JRT*-a i onda su često mene zvali iz Novog Sada, ajde ona mala Marina nek nam napravi nešto. I odjednom stigne kao „Da li mladi u Vojvodini imaju nešto protiv donošenja novog Ustava?“ i oni su mene lično kontaktirali i ja nisam baš rekla Duci da je taj Đikanović, sećam se i kako se zove, iz *Televizije Priština* nazvao. Naravno, znamo je l' da, svi su Kosovari dolazili sa Šolovićem i rušili Vojvodinu. I ja sam onda tako naivno, nađem neke ljude koji su rekli da im ne smeta, pa ovo pa ono, ne znam šta, i to ode u etar na *JRT*-u. Mene Duca zove i kaže šta si ti napravila? Ja kažem pa ne znam, s mladima sam pričala kao nema problema. I tako sam nasela, naravno bila je užasna provokacija. Posle mi se to više nije desilo, ali to je ružna epizoda.

Do kada ostaješ u *Yutel*-u?

Pa bila sam dok se nije ukinuo *Yutel*, do '92. kad je krenuo rat, sve vreme sam radila. Išla sam često u Sarajevo jer je Goran nekako procenio da je OK da dođem da vodim „Dnevnik“. I da uređujem, moram da kažem. U ono vreme ko je vodio „Dnevnik“ taj je i uređivao. Ali, naravno, ne sama. Uvek sam imala nekog starijeg jer je po dvoje uređivalo. I recimo to je najčešće bio Velibor Čović iz Crne Gore, dvadeset godina stariji od mene. To je ta generacija Duce Bogdanovića. U stvari, Čović je malo mlađi, možda. Il je bio Dževad Sabljaković čak trideset godina možda stariji od mene u ono vreme. Bio je i Zeka Smaić, ali uglavnom njih dvojica. I onda sam išla vikendom. Znači, kad završim ovde fakultet, sednem u avion, to je nekako bilo najbrže ili neki voz i budem vikendom tamo. Možda neki ponedeljak još odradim te „Dnevnik“. Tako me zakači „Dnevnik“ sa Špegeljem, gde je to bilo kao izdaja, oružje, Hrvati, Pakrac me zadesio isto, Borovo Selo razne važne stvari na koje iskreno nisam bila spremna. Kako da kažem, znala sam da se neki rat dešava, izveštavala sam, odlaze tenkovi i sve to '91. ali s obzirom na godine i želju da se to što pre završi mnoge stvari su me zatekle onako – buf, kad odem tamo u redakciju, je l', kao, moraš da radiš „Dnevnik“, pakuješ te priče i sve to jedno užasno važno i veliko iskustvo. Devedeset posto kontakata koje i sad vučem su, zapravo, iz *Yutel*-a. Tako da sam bila do kraja uz sva osporavanja ovde. Velike pritiske koje sam imala, natpise po novinama da sam izdajica, ustaša velika, bilo je u *Dnevniku* baš moje ime i prezime. Mog tatu su

maltretirali na poslu, ja tad nisam imala još decu, ali ovde prozivke idem ulicom: „Ustaši, ustašija“. Onda je bilo: „Kurvo ustaška“, veliki grafiti po garaži pored mog ulaza Tako jedna neprijatna situacija, ali ne samo što nisam imala tad decu pa se nisam zato plašila nego, nekako, sam verovala da radim ispravno i nije me baš nešto zastrašilo, ali sam bila u tom periodu početkom devedesetih nekako jako usamljena. Ovde nije baš bilo ljudi koji su radili za medije van ovog područja. Tako da sam bila baš onako na meti, a bila sam izloženija pritiscima jer sam bila sama u odnosu na kolege u Beogradu. Tamo je bilo mnogo ljudi koji su radili za strance ili za neke druge medije i, kako da kažem, bili su u grupi, više su se držali, a ja ovde, em mlada, em jedina skoro i onako baš je bilo nezgodno, al' dobro.

Da li si imala očevu podršku?

Da, da, mama je umrla, ali tata je bio tu i, kako da kažem, nikad nijednog trenutka on je samo reko da se pazim, naravno, kao i svaki roditelj, ali nikad mi nije rekao da zbog ovih pritisaka moram da napustim posao ili ne znam da se bavim nečim drugim. Pri tom on, ako sad govorimo o političkom opredeljenju, nikad nije voleo Miloševića, bio je protiv toga, protiv rata i svega. Dakle, nismo imali taj generacijski jaz u političkom smislu što često mnogi mladi ljudi imaju bez obzira da l' se bave ovim poslom ili ne, tako da mi je to bilo super. Tako da sam imala podrška unutar te, tada male, porodice. I tetka moja koja mi je bila vrlo važan oslonac i kasnije, i uopšte najbliži moji, nisam imala nikakvih tu problema sad da se ja nešto s njima borim i objašnjavam zašto moram to da radim ili bi trebala to da radim.

Šta se dešava posle Yutel-a?

Pa posle *Yutel-a* je dosta brzo, zapravo '93 ili '92, Gabor Pinter, moj drugar iz Novog Sada, reditelj koji se početkom devedesetih iselio odavde u Peštu, i krenuo je da radi za neku *ParaProductions* i on se setio mene da sam odavde, mislim sa ovih prostora, i da radim već i za *Yutel* radila i sve ostalo i pozvao me je da probam odavde da pravim priče iz cele Srbije, jer su oni imali druga područja. I tako sam ja za *Pilot Productions* radila dve i po godine. Već sam ušla u trudnoću sa Filipom pa sam više zato prestala jer mi je već bilo teško ali do *Slobodne Evrope* koja je krenula zapravo u januaru '94. to je bio moj izvor i onako fino smo i zarađivali i radili smo jednom mesečno neku priču u ono vreme inflacije i svega. Sećam se Vuk Bojović u Zoološkom vrtu kad je nazvao one životinje Olbrajtova, Holbruk i tako, pa smo to radili. I radili smo jednu priču koja je otišla u jako puno stranih televizija, to je bila produkcijska kuća koja je prodavala svoje programe koji se naprave drugim stanicama. Tako na *Rai 1*, na *Sky news* recimo je bio jedan prilog o vijetnamskom sindromu ovde. O ljudima koji su prošli rat sa raznim posledicama. Da li su završili na neuropsihijatriji na VMA zato što su pokušali da se ubiju, zato što su se odali alkoholu ili su kao vojna lica pucali na mesta gde im živi porodica, a ostali su u Slankamenu totalno oduzeti. Razne takve priče i to je baš onako na

mene ostavilo i velik utisak. Na primer, to je baš najviše odjeknulo. Radila sam jedno desetak takvih. Ono kad smo benzin sipali iz flaša, velika inflacija, Dafinine štedišće, svašta je tu bilo te dve godine. Često sam išla u Peštu, tamo sam montirala, snimala ovde s nekim iznajmljenim kamerama to je sve tako bilo nekako gerila, i iz 92 su neki radili za njih. I onda je došla *Slobodna Evropa* '94, opet je Duca koji je bio pozvan da radi za *Slobodnu Evropu* rekao da ne misli da radi sam tu, nego i ja sa njim. Tako da sam ja onda ušla od početka u tu *Slobodnu Evropu* kao dopisnik iz Vojvodine. Posle je Duca izašao, ja sam eto počela '94. i ostala sam do, rodio se već Igor, do jedno 2007, 2008. Tu sam sve nekako manje radila i bilo mi je nešto posle teško, zasitila sam se i tako. Onda sam nekako 2008. Prestala, ali sam čitav prethodni period vrlo intenzivno non-stop izveštavala za *Slobodnu Evropu*. Dobila sam neku nagradu za to izveštavanje od agencije Scan, jedino su valjda tada novinari dobili nagrade a ne voditelji, inače su uvek voditelji dobijali kao najslušaniji i to.

A kako si se snašla na radiju s obzirom da si prethodno radila na televiziji?

Pa bio je šok. Bio je malo taj tehnološki problem kako sad to da radijski uradim kad ja sve vidim slikom, međutim bila je dobra ekipa i mogla sam da radim ono što vidim, da prenesem. Trebalo mi je malo da naučim. Duško Radulović je bio urednik tog malog biroa u Beogradu, samo što sam ja sve vreme samouko nekako učila. Slušala sam kako ti drugi rade, imala sam problem kako da napravim najklasičniji mogući izveštaj, to sve što je dosadno. Ja sam stalno nešto izmišljala da mora biti drugačije. E sad vi kad izveštavate s nekog događaja, mislim sve to sad što se ovde uči na fakultetu, nema tih izmišljanja tako. Može da se postavi neki ugao drugačiji, ali... Meni je trebalo da naučim najobičniji izveštaj, ono istakao, dodao, naglasio. Na primer, kad sam ušla u tu šemu da napišem najjavu i onda da uvodim u priču šta je ko rekao, jedna strana, druga strana, malo ankete naravno, brzo se sve to nauči, posle mi je bila rutina. Naravno, tad nije tehnika bila na visokom nivou. Snimali smo bukvalno preko spikerfona sagovornike. U Beogradu su imali tehniku, ali ja ovde bila izolovana, nikad biro nismo dobili za Vojvodinu. I sve moje kolege su rekle kad dobije *Slobodna Evropa* biro u Novom Sadu, što se nije desilo do dana današnjeg, to će značiti da su Amerikanci odlučili da daju veliku autonomiju Vojvodini, zapravo da bude nezavisna država. E pošto se to nije nikad desilo, nema biroa, nema ni (smeh) autonomije, ni Vojvodine. Trebalo mi je, ali mislim bože moj ,sve sam to shvatila kao deo novinarskog posla i čak sam tamo neke lepe reportaže pravila oni su bili jako zadovoljni kad odem na teren. A ovo dnevno izveštavanje mislim ko što sad brbljam, tako da mi nije problem da se sa nekog događaja uživo uključim. Opet izveštaj i ovo Pera, Mika rekao, naglasio, to se lako nauči.

A kako si to sve uspevala da postigneš, s obzirom na to da su to vrlo, što bi se reklo, turobne godine a ti si imala malo dete?

Filip se rodio '95. Ja sam, moram da kažem '94. zatrudnela u junu i ja sam odmah mislila dokle ću moći da radim? Pa ako treba negde da putujem? To mi je odmah bilo kako ću ja da radim u trudnoći. I onda sam, naravno, ostala da radim, u septembru, oktobru, znači ja sam bila tu četvrti-peti mesec, nazvali su me iz Praga, tad je već centrala bila u Pragu, i rekli da je došlo do nekih promena i pitali da li bih mogla da budem urednik za celu Vojvodinu? Misliš da sam rekla da sam trudna? Naravno da nisam. Ja sam, naravno, opet rekla da mogu. Mislim nit oni mene vide ja ću sa stomakom raditi. Išla je trudnoća normalno. Ja sam bila mlada, dvadeset šest godina. Ma, reko'. neću ja njima ni da kažem. I tako im nisam rekla. Ja sam celu trudnoću radila. Tri nedelje ranije sam se porodila. Ja sam u petak poslala prilog, porodila sam se u subotu ujutru, petak na subotu. U nedelju su me pustili kući. Ja sam se nešto njima javila u ponedeljak. Imala sam nešto već snimljeno, montirala sam prilog u ponedeljak. I poslala. I uopšte nisam rekla da sam se porodila. I sad, recimo, oni su me zvali u nekom trenutku i čuju neki plač. Mislim recimo dva dana kasnije, tri. Kao šta je to? Ja kažem pa moja beba. I oni su u šoku, to je ostalo napisano u analima *Radio Slobodne Evrope* kad je bilo slavljenje ne znam koliko godina, „Marina se porodila nije nam ni prijavila“. Ne u smislu negativno sad što sam ja nešto tu lagala nego kao ne možemo da verujemo izgurala je celu trudnoću radila sve vreme. Kao i što se tiče tih obaveza uspevala sam da nekako pomirim i trudnoću, to nije baš neki odlazak je li osam sati, pa tako da i dojenje i sve ostalo sam uspevala. Tetka mi je pomagala.

A što se tiče turobnih vremena i firke oko toga da li će mi se nešto desiti s malim detetom? Mislim, kako da kažem, ako počne bilo ko tako da razmišlja, onda ne treba time da se bavi. Ja sam bila čista pred sobom i stvarno sam verovala da radim pravu i normalnu stvar jer uvek puštam i jednu i drugu stranu. Ja sam samo htela da se čuje i jedna i druga strana. I ti ljudi koji negde pate. I ti koji odlučuju političari, ali da čujemo sve da ne bude dirigovano iz jednog centra iz Beograda. Mislim da bi i sad, iako imam mnogo više godina, isto uradila. Ne mislim da je samo mladost ludost nego i jesam takva, i noću kad idem, može da me mlatne neko. Dete mi malo kod kuće. Bombardovanje. Tu je bila velika dilema, na primer '99. Filip četiri godine sedi mi na krilu ja izveštavam svaku noć za *Slobodnu Evropu*. Onda su rekli ona izveštava hladnim glasom uopšte joj nije stalo, ne pogađa je što se bombarduje Srbija. Šta me ne pogađa? Sedi mi malo dete na krilu, često smo čuli kako plače. Ja sam samo radila svoj posao i pokušala ljude da informišem šta se ovde dešava bez nekog urlanja. Rade Radovanović u Beogradu, on je jako to sve sa ne znam kog sprata, mislim Rade je moj dobar drugar nije to sporno, ali on je to jako emotivno, pri tom je tamo manje rušenja bilo nego ovde. I onda je bilo, kao kako Rade saoseća patriotski s narodom, a ti ledenim glasom. Pa, mislim, ja sam saopštavala broj povređenih, poginulih, šta radi gradska vlada, s njima sam stalno bila, naravno, na vezi. Šta čuju šta vide očevici, meni prenesu i nemam dalje da sad tu patetišem, mislim. A da li mi je bilo teško s malim detetom, sigurno da jeste, ali tu je bila velika dilema, ceo biro iz Beograda je odlučio da ne radi. Da ne

izveštava za vreme rata za nekog ko bombarduje. Jer *Radio Slobodna Evropa* je američka stanica. I ja sam se opet, opet je to moja potpuno lična odluka i za to je trebalo, kako da kažem, imati hrabrosti u tom trenutku. Znači ničim nisam bila zaštićena, nisam imala iza sebe nikakvu redakciju, ništa. Moja odluka je bila da ću da radim. Rade je ustvari uleteo posle i Jugoslav Ćosić zamenio je Dacu Kučanin. Daca je tada '99. otišla iz *Slobodne Evrope* nije htela više, Duško Radovanović i šta ja znam. Međutim, to mi je nekako bilo, nema veze oni bombarduju, ali moj zadatak je da informišem ljude. Tako da mislim da, bez obzira na to što su me i tu neki osuđivali, čak i kolege ja sam nastavila da radim. A dileme za dete? I njega su prozivali „Ti i tvoja mama Fratucan zli, pokvareni, odvratni“. On se klikera dole u dvorištu, njega su isto: „Pu, mama ti ustašica“, ali nisam imala, ali stvarno ni u jednom trenutku, dilemu da odustanem. Nekako to je instinkt jači od mene, eto prosto ne znam možda nemam ni neko racionalno objašnjenje.

A kakav ti je status bio u Radiju Slobodna Evropa, radila si honorarno ili si bila zaposlena na neodređeno?

Ne, ne, znači ja nigde zapravo nisam bila zaposlena, iskreno, do fakulteta, ali sam imala sopstvenu firmu kasnije i onda sam sama sebe zaposlila u firmi, ali me niko nije zaposlio u nekim institucijama tako da, zapravo, oba porođaja su bila tako da sam morala da radim, je l' da, jer nisam imala porodiljsko. Za *Slobodnu Evropu* isto kao i na televiziji, kao što sam rekla, bio je taj neki paušalni ugovor mesečno. Ja sam za njih radila po prilogu. I kad leti ne radim ili odem na skijanje zimi, ne dobijam nikakve pare. Nema bolovanja, mislim nema ništa. I dosta se to malo plaćalo u ono vreme. Ajde u nekom trenutku kad su bile te inflacije, ali realno to nije bila neka zarada. Al opet je bila moja ljubav i želja da radim za jednu stanicu koja je u tim vremenima bila jako važna i značajna. Ja iz Novog Sada nisam mogla toliko priloga da napravim kao da sedim u redakciji u Beogradu. To je mnogo drugačije. Vi tamo imate redakciju, pet ljudi radi, imate urednika koji predlaže, a ja ovde. Oni mene neće zvati svaki dan da me pitaju: „Ej šta ima u Vojvodini?“. Zvaće me ako baš znaju da se sad ovde neka velika stvar dešava. Ali, da bih zaradila pare, ja moram da vidim sada odjek na neki događaj iz vojvođanskog ugla. Znači ja sam, bukvalno, kao trgovački putnik prodavala robu.

I govorim sad studentima da ne očekuju da im prilozi padaju s neba. Kad dođete u neku redakciju, vas ima deset. Petoro će se izboriti, petoro će otpasti. Ili već ne znam koji broj. Vi sami morate predlagati kao što sam ja predlagala '87. tamo toj redakciji iz škole, tako sam ovde nastavila, svako jutro sam zvala Prag direktno, sa tim i tim predlogom. A oni mi kažu: „Ma dobro, pa nije to baš značajno“. Uvek nekako iz Vojvodine nije značajno. Izboriti se odavde je sto hiljada puta teže. Ima svoje prednosti što vi ne polažete račune, kako da kažem, ne morate da idete u redakciju radite nekako na način za koji mislite da treba. Ali, izboriti se za prilog, status, za pare u krajnjem slučaju bilo je hiljadu puta teže nego biti u Beogradu. A, naravno, u tim godinama se još i boriti sa svim tim okruženjem nije bilo ni malo prijatno. Al' sam prodavala, kako da kažem, nađem kako da upakujem

priču i često to prođe. I zato sam radila sto hiljada drugih poslova. Čak u jednom trenutku i *Beta* i *FoNet* što je grozno. Onda sam prepustila *Betu* Dinku i Relji kasnije, ali sam radila sve šta mi se nudilo. Pisala sam za izbeglički časopis *Odgovor* Zvonka Tarlea, a posle sam došla i u sukob sa njim. Pisala sam za Čobana. Gde god sam išla '92, '93, kad sam baš radila *Pilot production* za strance. Ja ga samo zovem ili on mene, tada je uređivao *Indeks*, koji nije kao ovaj *Svet* i takve stvari nego su bile pristojne novine. I ja kažem idem crnogorska plemena radim. Super kad se vratiš, napiši mi. Tako sam '89. kad sam došla iz Albanije potpuno privatno, prvi put kad se otvorila granica, to sam napisala. Sve sam radila šta god dođe, sad od jedne teme još mogu na nekoliko strana. Tako sam zarađivala pare, snalazila sam se, tako se moralo. Ali, nigde to nije bilo stalno zaposlenje. Znači, radim, radim onda odem na more tri nedelje i ništa ne zaradim. To je meni nekako normalno. Kad radiš imaš, kad ne radiš nemaš. Ovo mi čudno sad na fakultetu, pa kao imaš neki raspust pa ne radiš, a dobiješ platu, kao padne ti. E to je super, ali sam ja to osetila mnogo kasnije i mislim da to nije loše uopšte.

Kako počinje priča sa *urbaNSom*?

Kada '96. pobeđuje opozicija u Novom Sadu na lokalnim izborima i još, naravno, u ne znam sad u koliko gradova. Goca Čomić je bila tu iz Demokratske stranke, iz Lige više se ni ne sećam ko i vidi se da je zatvoren medijski prostor. „Šta ćemo da radimo?“ I ja kažem pa ajde da pravimo radio. Mislim, pričamo sad tu šta bismo mogli, kao, eto, ti radiš za strance i šta bi mogli? I ja sam baš sa tim Tarleom kog sam pomenula intenzivno radila za *Odgovor* izbeglički časopis. I taj Tarle kaže meni da bi možda mogao da uloži novac i da ga povežem sa tim ljudima iz grada. I ja kažem njima da ima jedan čovek iz Beograda mislim najdobronamernije. Došao on tu na sastanak i to je dalje njihovo bilo. Ja sam rekla da ja znam svoj posao, da mogu nešto ako treba urednički da radim, ali sa parama i organizacijama da ne mogu. Međutim, i Tarle tu uleti i počeli su da se dogovaraju o procentima koliko će grad, koliko će Tarle, Sveta Kovačević se javio. I sad tu dalje nema veze sa mnom, sem što su me zvali da budem glavni i odgovorni urednik i da okupim ekipu. Dobro. Onda su mi se javljali razni, sećam se tih početaka. I dođe meni Boba: „Ej znaš ti mene, ja sam tu menadžer Obojenog, la la la. Znaš ja mislim da ti sve super sa uredništvom, ali ne znaš ti s finansijama i parama i to“. I meni su rekli da se tu nađem. To je značilo Demokratska stranka, mislim sve. I kao OK. I ja sve tu nema veze ajmo šta sad, dobro zajedno ćemo, otkud Boba, ali ajde. „E ima tu Kebra, znaš Kebra bi možda uređivao muzički program“. Dobro ajde i s Kebrom sam ja OK ali nismo nešto bili jako bliski. Tu smo mi krenuli, Kebra i ja da pravimo kako će taj program da izgleda, u ono vreme sve zabarikadirano, medijske slobode nula. Okupila se mlada ekipa. Ja sam od marta krenula i do avgusta je bila priprema. Slala sam ih na pripremu u *Slobodnu Evropu*, kod Duška Radulovića u Beograd. Išli su s njima na teren da se negde nauči. Zaista smo u avgustu, kad je krenuo taj radio, dočekali spremni nekako taj početak i to je bilo ludilo, krenuli u etar, ovo, ono.

Međutim, odmah su nekako krenuli problemi, kao ne može ta muzika Kebrina, tvrda je a i tvoje neki izjave su tvrde. Ali sad ne može baš ni toliko para. Ja sam zahtevala da svi ti ljudi budu plaćeni vodeći se onim iz '84. da sam bila plaćena za sve što sam radila. I ja sam tražila da moraju platiti ljude toliko i toliko. „Ne može. Ne možeš ti o parama da odlučuješ“. I sad taj inat koji je bio i tad u meni i mislim mlada ekipa je bila, ako ne može tako, ne može nikako. Dosta sam ja bila tu kako da kažem drčna, ili ću ja celu priču da vodim od početka do kraja, ne želim da mi se sad tu mešaju. I onda je Tarle, tu smo se posvađali, bile su manje-više pare u pitanju, svakakve priče pričao o meni i po novinama, nebitno. Znači završilo se to za trinaest dana. A verovatno je bilo malo i politički jer smo mi dosta krenuli otvoreno, mada demokrate su u tom trenutku htele sve to da bude protiv Miloševića i nismo mi radili protiv Miloševića neargumentovano. Bilo kako bilo, trinaest dana sam bila urednik, to stoji u CV-iju. I onda je četrdesetak nas otišlo s tog radija. I onda Boba preuzima i dalje kreće *Radio 021* posebno, a mi smo razmišljali šta sad da radimo? I tako Kebra i ja smo ostali tu zajedno? Otišli smo kod našeg drugara u 92. Veran nas pita šta ćemo mi sad. Mi mu kažemo da bismo da nastavimo da radimo ali nemamo etar, nemamo frekvenciju, nemamo ništa. „Pa hajde da organizujemo tribine, donosićemo filmove devedesetdvojkine, neki gosti će tu biti“, kaže on. I on nama da nešto para da se to napravi. Tako smo mi kao gerila krenuli i onda se, zapravo, ispostavilo da ne možemo da radimo ako nemamo neku firmu iza sebe. I tako je nastao *urbaNS* gde smo Kebra i ja pola-pola vlasnici. I onda je bilo šta ćemo s tim *urbaNSom*. Naravno, u ono vreme je bilo raznoraznih donacija. Onda sam rekla da mi frekvenciju ne možemo dobiti u Miloševićevo vreme ni radijsku, a televizijsku pogotovo. Baš se sećam USAID je bio jedan od popularnijih donatora. I, bukvalno, onako sedim u Beogradu i razmišljam evo sad će Đukanović da se inauguriše. Ovi, prosrpska orijentacija, nešto vrište, protestuju. Rekoh, hajde mi da odemo da to snimimo. Kažu meni ovi iz USAID-a da ne mogu da nam plate jer je to prekosutra, da treba projekat da se napiše, mada s Amerima naravno ide mnogo brže nego s Evropljanima. I opet se upustim u rizik i odlučim da odem o svom trošku, a oni mi kažu da će probati retroaktivno da mi plate. Ja sam na sopstveni rizik kupila avionsku kartu, iznajmila kameru, snimatelja. Idem dole, tamo demonstracije. Četiri dana, svašta nam se tamo izdešavalo, flaša u glavu, inauguracija, razni novinari. Ja sam tu već imala novi deo svog života. Već sam imala Filipa kod kuće koji plače jer nema mame, montaže dugo traju i tako. Mi smo tamo snimili super materijal. Mislim mi, ja sam Relju odvukla sa mnom. Da Relja je tad išao. Kao, hajde da idemo da se zezamo i da vidimo kako će to da ispadne. I na terenu smo snimili super onako neki dokumentarac neku babu sa čuvenom rečenicom: „Đavo i' pozoba“ i tako je to dosta ostalo upamćeno. Montirali smo tu priču i ovima se to jako dopalo, finansirali su nam to posle i onda smo mi, naravno, krenuli da podnosimo projekte regularno.

I tako je to sve krenulo i nastao je *urbaNS* kao produkcija. Organizovali smo tribine, dovodili razne goste. Sve što nije moglo na normalnim kanalima da se čuje mi smo to pravili u tom nekom prostoru Kulturnog centra. Bjelajac je bio u Pipingu. To je '97. Okuplja se jedna ekipa ljudi koja je definitivno falila ovom gradu. Znači bila je ova ekipa Duca, Zaga i to koji su sa dolaskom devedesetih

verovatno i zbog godina i svega malo se povukli, nisu se snašli u tim ratnim vremenima. Ja sam se malo isturila, grabila s obzirom na godine, temperament ili šta ja znam već otvorene mogućnosti koje su mi date, ali sama. I odjednom sad nema moje generacije novinara iz tog perioda, s kraja osamdesetih, devedesetih. Ostanem ja i rupa. Nema u televiziji, nema nigde. I konačno sa početkom *urbaNS-a* mi oformljujemo jednu novu generaciju koja drži sad medije. I to je, ne znam, Gmiza, Relja, Zadrepko, to je ta ekipa. I Dinko je isto kod mene došao, kao da proba da radim ovo-ono. I to ga preporučila ćerka tetkine drugarice: „Imamo mi jednog Dinka“, ne znam oni su drugari s faksa, nebitno. Pa je tako Dinko došao i počeo da uči. Napravila se jedna sjajna ekipa, snimatelji sve. I taj *urbaNS* je onda funkcionisao, mislim on još nije ugašen. Pravno gledano ta firma postoji, ali mi smo poslednji veliki projekat radili 2005. „Restart“. Posle je bilo 2007. još jedan projekat, ali realno do 2004. godine bili smo dopisnici *B92*, a onda nam je rečeno da se nema para da finansira više ljudi da budu dopisnici nego su uzeli Gmizu i Zadrepka.

Paralelno sa tim je i moj život privatni, druga trudnoća i mislim to je malo i zbog toga stalo, kako da kažem, nisam dovoljno na tome radila da dalje nastavim toliko, ponekad neki projekat. Žao mi je jako što se to tako dogodilo, donatori su manje više otišli. U jednom trenutku je bilo četrdeset ljudi u *urbaNS-u*. Nije to moglo da se izdržava, naravno. I ja sad to nešto kao održavam sve se nadajući da će tako nešto možda da se desi, ne, naravno, na taj način, ali da možda uradimo još poneki projekat pod firmom *urbaNS-a*. Naravno posle su došle ostale produkcije sve se to razgranalo, raširilo jer neko drugo vreme je sad, ali mislim u tom trenutku smo bili *Vin*, *Mreža* i mi. I radili smo nešto što nije bilo komercijalno. Ja se nisam snašla u komercijalnim vodama, prosto priznajem. Ne mislim ja da sam ja ikad mogla da budem *Emotion* ni *Adrenalin* ni ostale te produkcijske kuće koje su komercijalne stvari kupovale, pravile te programe, ja to ne znam da radim. Ja znam da izveštavam novinarski, informativno što je neprofitabilno, što zahteva pare da bi se program napravio. Nisam se preorijentisala tržišno. Cela ekipa u *urbaNS-u* nije tako razmišljala i prosto kao i *Vin* što je negde nestao, *Mreža*, evo, koprca se tu i tamo. Ali, u tom trenutku bili smo mi za Vojvodinu i tamo u Beogradu te dve kuće i to je bilo to u tom vremenu medijskog mraka i Miloševića i posle, naravno, tranzicije svega toga. Tako da eto to je sa *urbaNSom*.

Kako počinješ da radiš na fakultetu?

Ja sam radila u međuvremenu kao dopisnik *Televizije Crna Gora, B92*. Dakle to je taj neki period devedesetih. A fakultet počinje 2004. kad sam bila trudna. Zaga me nazvala i rekla: „Hajde da taj Odsek bude na Filozofskom, a ne na Pravnom. Hajde i ti“. Rekla sam gde ću ja, šta ću ja tu, ne znam šta bi. Nema veze što si trudna, prva generacija kad stasa, do treće godine, tek bi tada ti uzela televizijsko. Taman će dete da poraste, nemoj da brineš. Ajde, ajde ajde. Ajde reko. Koga ćemo za štampu? Brankicu. I to mi je, nekako, delovalo kao gerila u nekom trenutku, na početku. I onda počinje nešto potpuno novo, novi izazovi, nešto meni do tad nesvojstveno, mislim nepoznato, zapravo.

Ja se sećam prvog časa. Kako sad to neki ljudi stoje ispred mene? Jesam ja radila urednički posao u tom *urbaNS-u* i *021*, ali onako stvarno sam imala jako veliku frku pred tom prvom generacijom gde su bili Nataša i svi ostali sada već poznati novinari. Ali, sam ja to isto nekako shvatila kao jedan dodatak onome što već radim. Znači i dan-danas to stavljam u sferu svog osnovnog posla. Jer moj prevashodni posao jeste novinar. Ja sam i dan-danas na tom mestu stručni saradnik, nisam išla ništa dalje apsolutno sopstvenom odlukom, tako da i sad kada radim, da li je to „Radar“, da li su studenti, kako da kažem, moj dan, poslovno gledano, skoro pa se i ne razlikuje. Sad trenutno dobijam sinopsise za emisiju „Radar“. To sam dobijala nekada za neke druge emisije. A na fakultetu isto sa tim studentima prvo radim te sinopsise a onda, da bi oni mogli da polože te ispite, mi takođe šalju na mejl sinopsise. Realno gledano, uopšte nije različit posao. Jedino što ovde imam zadatak da to sve prenesem, ali i u tom nekom „Radaru“ imam isti taj zadatak. Tako da, u tom smislu, zaista sam srećna. Ali, ako nastavi bilo ko da me tera da budem nešto više od novinara, to ne mogu, prosto, eto. Ne snalazim se u nekim drugim vodama, naučnim pogotovo. I grozno je reći, ali ja novinarstvo ne smatram nikakvom naukom. Ne mislim sad da je to nešto loše, nego to je jako velik zanat i jedno veliko iskustvo, kontakti pre svega. Možeš ti biti odličan, desetke imati na fakultetu, ako se ne snalaziš na terenu, džabe onda. Ta neka univerzitetska karijera nek se gradi, ali novinarstvo je nešto drugo. Tako da mi taj fakultet nije mučan, nije mi težak ali u domenu radionica i vežbi. Sigurno bih, da moram da držim neka predavanja, i da se jako spremam u PowerPointu ili svašta to da radim, ja mislim da bih, mislim, kako da kažem, ja bih to naučila da mogu toliko, ali to bi onda bilo da ću to da naučim da bih prehranila svoje dvoje dece. I zato što već imam dovoljno godina da mora sad neki novi momenat možda u mojoj karijeri. Ali, da bi radila sa voljom i ljubavlju – ne. A ovo na vežbama i radionici apsolutno radim kao i ovaj svoj osnovni posao.

Sa druge strane si urednica emisije „Radar“ na RTV-u

Imala sam stipendiju *Televizije Novi Sad* i oni su imali obavezu da me tamo zaposle. Fakultet sam završila '93. i otišla s televizije svojevoljno '93, bio je rat. Naravno da me posle *Yutel-a* niko nije hteo, niti sam i pomislila da odem na *Televiziju Novi Sad* u to vreme. Znamo kakva je bila televizija. Tako da je to sporazumno ostalo. Nisam ja njih ganjala da me zaposle, a morali su. U stvari, ja sam sve obaveze prema njima izvršila. Mogla sam samo da ih tužim što me nisu zaposlili. Tako da je to prećutno ostalo i moj povratak na televiziju je bio preko *urbaNS-a* 2001. u januaru, posle demokratskih promena 2000. godine, znači tamo smo radili nepunih godinu dana. Imali smo čak tri emisije. Emisija koju sam vodila uživo zvala se „Tu sasvim blizu“. Trajala je sat i nešto. Bile su razne teme. Druga je bila „Vojvodina sat“ koja je bila kao pregled nedeljnih dešavanja iz Vojvodine, što je išlo i pre Miloševića preko satelitskog programa Crne Gore, taj se gledao ovde. I radili smo neku emisiju o ljudskim pravima i tako dalje. I „Multigrad“, znači čak četiri u nekom trenutku i svi dokumentarci su se puštali na televiziji. Međutim, kad smo radili priču o crvenim beretkama, to je

radio Vlada Ješić, oni su zabranili. I mi smo tad snimali taj spot Cenzura i svašta. I otišli smo s televizije. Mislim moji postupci su u tim godinama bili beskompromisni. To je apsolutno bila cenzura, nije moglo da bude reči o tome i završili smo tu saradnju. I moj povratak na *Televiziju Novi Sad* nije mogao da se desi dok me nije zvala Dina Vranešević. Međutim, vrlo brzo me je ponovo zvala da mi kaže da džabe pripremam bilo šta, jer Upravni odbor nema šanse da prihvati, tu je Porfirije a ja sam bila žigosana kao izdajnik. Ona je rekla da bi jako volela da radim, meni je tad trebalo i para i trebalo mi je da radim. I onda se desilo „Dekodiranje“, već sam bila na fakultetu. Dina je rekla da nešto radim sa studentima. I, zapravo, sa Dinom je to lepo ispalo i tako kažem nisam to ja radila kao ja, niti *urbaNS*, nego „Dekodiranje“, Odsek za medijske studije i tako dalje. I to je trajalo eto koliko dve godine i super je bilo. I sad kroz tu emisiju, vidim ja i sad kad Nataša priča, i čitala sam i u *KOD-u* i sve teme koje smo obrađivali bile su aktuelne. Radile smo Brankica i ja iz *urbaNS-a* a opet i kolegice s fakulteta i onda je zapravo imalo pečat *urbaNS-a*. Tako nešto da, ali nije smeo da bude *urbaNS* i nema veze tu se mnogo ovih mladih iz prve generacije izvežbalo i super je bila ta emisija. Žao mi što je ukinuta i onda, kad je ukinuta, morala sam još nešto da radim. Došla sam opet na *Televiziju Novi Sad*. Bio je Borislav Labudović. Tu smo se preganjali šta ćemo kako ćemo? Naravno, meni je stalno saopštavano da ja super radim i sve to super, ali nije vreme za mene na *Televiziji Novi Sad*. Moja razmišljanja su vrlo, kako da kažem, gledam unapred i nije sazrelo vreme za moje ideje. I da to nekako shvatim. Ali, hajde nekako dali su mi „Tu sasvim blizu“ da radim. To su bile evropske integracije. Tad sam ja isto tu emisiju nazvala „Tu sasvim blizu“ u saradnji sa *CTV* i *Exchange* iz Brisela. Kolega Gajić koji radi kao dopisnik *RTS-a* sada, tamo je imao neke priče iz Evropske unije, znači nije bila velika politika. Pa onda taj obični život u Evropi dokle smo mi stigli ako je reč o električnom autu, o gojaznoj deci, o zaštiti potrošača, o pravima putnika, mislim svašta što je aktuelno, bezbednost hrane, mislim sve to što nas još uvek čeka, onda je bilo tek nepoznanica. Pa sam to radila isto godinu i po dana. Dve sezone u stvari. E onda je na televiziju došla garnitura 92 i onda sam ja mogla da radim slobodno i krenuo je „Radar“ i eto još traje. Dokle? Ne znam. Nadam se da opet neće doći vreme, gde će opet biti to nepodobno, gde ću opet biti izdajnik. Mislim taj Vučić i sve to ako je normalan onda je trebalo i tu Olju i nas takve i Dacu i mene da drži, kako da kažem, da se opere s nama. I da kaže, imam ove ludake koji još uvek nešto pokušavaju da pričaju i nije vreme kao pre 2000. Ja sam veliki demokrat i tako dalje. Tako da se ja pravo da ti kažem uzdam u tako neki razum njihov, ali s druge strane, ne bi me ništa čudilo toliko smo puta bili zabranjivani, mislim ja lično. Ja kažem uvek u množini ali... I sa ljudima s kojima radim, sve su mlađi i mlađi. Tad su bili tek mladi il se nisu ni rodili. A zabranjivana sam eto već kolko godina. Tako da me ne bi sad iznenadilo da se ponovo to desi, ali šta da kažem. Nadam se da neće.

A kako vidiš novinarstvo danas u Srbiji?

Pa svi ga kritikuju, oštre reči izriču o njemu, ali ja ne bih tako generalizovala. Mislim da zavisi užasno od pojedinca koliko se trudi jer ja gledam sopstveni primer. Kad bih sad tako rekla da ništa ne valja, da je ovakvo i onakvo, ja bih i sebe pljunula. A ja prosto ne mislim da bi trebalo sebe da pljunem zato što se trudim da nađem priče koje su aktuelne, koje su kritički nastrojene i prema vlasti, ali i prema opoziciji. Zapravo nije bitno da li je vlast ili je opozicija. To su neke teme koje dotiču obične građane. Znači uvek me građanin zanimao, i onda i sada. E ja još uvek mogu to da radim, da li zato što je *Televizija Vojvodine* nebitna nekome, nema nacionalnu pokrivenost, samo je pokrajinska, regionalna. Da li je zato? Mislim, besmisleno je da ja govorim, mene niko nije došao pa lupio i rekao ne smeš. Ali, svih ovih godina kad god je neko došao i lupio, ja sam rekla neću tamo da radim više. Ili javno sam se usprotivila takvoj vrsti cenzure. Tako da Olji, ako je to neko došao i rekao i ona to izrekla, naravno da bih ja tako isto uradila da meni dođu. U tom smislu je dno dna pa s obzirom na ovo što se dešava Olji, ja verujem da je istina to što ona govori. Ali ne bih da pljunem po celoj našoj profesiji jer mislim da ima pojedinaca koji se trude i mislim da tako treba uvek da bude. Sad, koliki je naš domet, to je druga stvar. Ali, ako svako od nas novinara, eventualno urednika, pokušava na tom mikroplanu da pravi neka ostrva, neke emisije, izdaje neke novine, piše nešto na sajtu, radi neku radijsku emisiju, to je malo za opštu populaciju, ali je opet bolje nego ništa. Dakle šta da kažem? Ne verujem uopšte da igde ima apsolutne slobode. Naravno da su kod nas mnogo manje nego u nekom razvijenom svetu, ali svako od nas treba da se trudi.

A kako vidiš ženu u novinarstvu, one uglavnom sad dominiraju?

Da dominiraju, sve ih je više. Evo ja sam ovog puta petoro studenata novih poslala u informativnu redakciju i po prvi put je bilo tri muška i dve ženske. Znači potpuni šok. Uglavnom su išle devojke. I to već dugo, znam kad sam počela '84. I onda je već to, nekako, bila skoro pa ženska profesija. Ali, ja to nešto ne razdvajam, muško, žensko tako da šta ja znam, svejedno mi je. Nema taj neki momenat da li je ženi teže, lakše? Po prirodi stvari, žena kad ima decu, onda joj je teže bilo šta da radi. Pa sad i u novinarstvu još možda teže, u banci isto teško, verovatno. To je prosto u bilo kojem poslu tako. Da li su manje plaćene u novinarstvu? Pa nemam podatak. S tim problemom se ja lično nisam suočila. Nisam poredila plate s nekim. Ne znam, ja ne vidim tu neku veliku diskriminaciju što se tiče žena u novinarstvu, ako je reč o diskriminaciji. O mogućnosti da dođu do informacije i to opet zavisi od snalažljivosti osobe bez obzira na to da li je muško, žensko, tako da ne znam kako bih se izjasnila drugačije.

Šta misliš o rodno osetljivom jeziku?

Nema veze sa rodno osetljivim jezikom, ali nešto su me neke organizacije zvale početkom dvehiljaditih da učestvujem pa sam jednom tako išla i u London, čak jednom u Zagreb, ali zapravo ja nisam nešto preterano zastupala sad te feminističke stavove. Kažem potpuno mi je svejedno kao i položaj u novinarstvu. Ja se i dalje izjašnjavam kao novinar mislim i napišem novinar iako sam novinarka. I baš kad si mi poslala pitanja i Igor je bio pored mene, ovaj moj mlađi koji ima devet i po godina. I ja kažem: „Igore, jesam li ja novinar ili novinarka?“ On meni kaže: „Ti si novinarka“. Tako da, eto, on je mnogo rodno osetljiviji čak od mene. Nisam Filipa koji je deset godina stariji pitala jer je ovaj mali bio pored mene, ali valjda mi je to ostalo iz tog perioda kad sam ja počela da radim, onda smo mi svi bili novinari. Dakle, stvarno za sebe mogu da kažem novinarka ili neko je novinarka ali da mi sad i neko kaže novinar ja nemam taj problem da se nešto kao pobunim, naljutim mada za neke druge ljude kad treba da stavim potpis, ne stavim uvek u toj rodno ravnopravnoj... kako se već kaže... tako da malo sam zakrčljala u tome, moram da priznam. Ne sa apsolutnom nekom lošom namerom, valjda su ostali ti recidivi iz prošlosti.

B. D. (1970) , Novi Sad

Molim te da se predstaviš:

Ja sam B. D., rođena sam 27. maja 1970. godine u Zenici, Bosna i Hercegovina, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (smeh). Živela sam do svoje dvadesete godine u Zenici, gde sam završila osnovnu i srednju školu, a potom sam upisala studije novinarstva na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu i tamo živela dve godine. Kada je rat počeo, pre nego što sam došla u Srbiju, imala sam jedan bezuspešan pokušaj nastanjivanja u Italiji. Naime, moj brat je na početku rata sa porodicom tamo izbegao. Boravio je u jednom izbegličkom kampu u Červinjanu, malom mestu u blizini Udina i Trsta, tako da sam mu se pridružila krajem 1992. godine. Međutim, to nije dugo trajalo, dva meseca, vratila sam se nazad u Zenicu. Radila sam honorarno kao novinar još godinu dana u ratu i onda sam došla u Beograd u septembru 1993. godine. Nastavila sam studije Žurnalistike na Fakultetu političkih nauka. Diplomirala sam 1998. godine. Do septembra 2000. godine sam živela u Beogradu, a onda sam se preselila u Novi Sad. Autorka sam dokumentarnih filmova, brojnih televizijskih emisija, reportaža i kratkih TV formi produciranih u okviru raznih domaćih i međunarodnih projekata. Za filmove sam dobila i nekoliko nagrada na međunarodnim festivalima dokumentarnog filma. Novinarstvom sam se aktivno bavila skoro 20 godina. Bila sam angažovana u brojnim medijskim kućama (*Televizija B92*, TV produkcija *urbaNS*, Dnevni listovi: *Danas*, *Glas javnosti*, *Građanski list*, *Radio Beograd* „Program 202“, *TV Sarajevo*, *NTV Zetel*, *CD radio*) na različitim pozicijama: novinarka, urednica, voditeljka, dopisnica, scenaristkinja. Od 2007. sam stalno zaposlena na Odseku za medijske studije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Udata sam i nemam decu.

Da li možeš da kažeš nešto o svojoj porodici?

Moju porodicu, Draškoviće (smeh) činili smo mama, tata, brat i ja.

Čime su se roditelji bavili?

Moj otac je bio pravnik, mada je prvo završio zidarski zanat i zaposlio se u „Vatrostalnoj“ koja je bila jedna od jačih građevinskih firmi na prostoru bivše Jugoslavije. Onda mu se otvorila mogućnosti da dalje napreduje, te je upisao Pravni fakultetu Sarajevu. Tada su preduzeća ulagala u svoje radnike, za razliku od današnjih (smeh). To je bio početak šezdesetih godina, oženio je moju mamu, dobili su mog brata, tako da je mama sa tek rođenim detetom živela od njegove plate u Zenici, u stanu koji su, naravno, dobili od njegovog preduzeća (smeh), a on je studirao u Sarajevu. Uspeo je da završi i da pređe na bolje radno mesto, a mama je imala drugačiju životnu priču. Bila je najstarije dete u porodici, imala je dva brata i sestru. Otac joj je poginuo za vreme rata i onda se nekako na nju svalio sav teret te porodice. Ostala je najduže uz majku, vodila je domaćinstvo. Uvek mi je, sećam se kada sam joj se žalila, kako imam uska, a ona lepa široka vremena, govorila (smeh) „da si i ti sekla i nosala kroz šumu drva kao ja, možda bi se i tebi lepo razvila ramena“. Imala je zlatne ruke, to su joj

mnoگی govoreli, umela je savršeno da skroji i sašije bilo koji komad odeće i bez šnita. Dakle, bila je krojačica do kraja života, odgajala mog brata i mene i zapravo ceo životni vek, nažalost, provela u kući.

Da li si ti naučila da šiješ?

Jesam, dosta kasnije, mada od kako je ona umrla, nisam nikad više uključila mašinu. Nije me to u detinjstvu i mladosti preterano interesovalo. Posmatrala sam je kako radi, ali se nisam približavala mašini. Štaviše, bila mi je muka od nje, jer sam obično oko nje skupljala one krajiće od materijala i od konaca. Bilo je uvek, naročito kad neko treba da dođe kod nas: „Hajde, na brzinu ti to svojim rukicama lagano pokupi da ne uključujemo usisivač“. Stan nam je inače, prilično bio prometan. Prava bosanska kuća, otvorena od jutra do mraka (smeh). Kad tata ode na posao, od sedam ujutro prvo krenu dokone komšinice, a onda svi ostali, mušterije su dolazile na probe, moje i bratovo društvo... Trenutak, kada sam probala da nešto sašijem sebi je 1999. godina, u vreme bombardovanja Beograda. Pošto sam dosta teško podnosila ponovno zavijanje sirena i zvuke detonacija i nisam znala šta sa sobom u tom trenutku, mašina mi se učinila kao dobar vid terapije. Sašila sam sebi dve suknje. Posle sam sašila još nekoliko stvari i malo se usavršila, ali moram priznati, da nikad nisam imala strpljenja koje je neophodno za tu vrstu posla. Ipak, sam ja malo drugačija vrsta energije.

Kakva su ti sećanja na detinjstvo?

Lepa i živopisna! Za razliku od perioda mladosti koju su mi upropastili rat i izbeglištvo, detinjstvo mi je bilo sadržajno i veselo i rado mu se vraćam u mislima. Moji roditelji su prilično skladno živeli. Ako su se i svađali, radili su to da ih mi ne čujemo. Naravno, mama je bila ta koja je bila dosta trpeljiva. Čuteći je prevazilazila mnoge krizne situacije, mada je bilo i tih scena kada „poludi“ od našeg zanovetanja i onda, recimo, još dođe i baka koja je boravila kod nas preko zime, pa u besu kaže: „Dosta mi je svega. Odoh, sada da se obesim!“ (smeh) Ogrne kaput i ode niz stepenice. Obiđe tri kruga oko zgrade, smiri se, vrati i nastavi da se ponaša kao da se ništa nije dogodilo. Nije joj bilo lako s nama i sa svim tim kućnim poslovima, šivenjem, bila je prilično krhkog zdravlja... Za moje rođenje je najviše bio zaslužan moj brat. Osećao se usamljenim. Svi u njegovom okruženju su imali barem jednog brata ili sestru. U Bosni su u to vreme porodice bile mnogočlane (smeh). Jedan dan je došao kući iz škole plačući i rekao: „Ja sam siročić, ja nemam nikoga, svi imaju bar po dvoje, troje braće i sestara“. Onda su moji roditelji odlučili da dođem i ja na svet. Kako mi je mama pričala, bez problema sam ugledala ovaj svet. Uvek mi je govorila, kako sam na brzinu izletela iz nje, tako sam i kasnije kroz ceo život „jurila“ (smeh). U pravu je bila! Mama me je prilično kasno rodila, u četrdesetim godinama. Tako da je moj i njen odnos, zbog tog generacijskog jaza bio prilično složen, naročito kad sam ja ušla u pubertet, a ona u klimaks. Bilo je dosta varničenja, ali svu ljubav ovog sveta sam imala od nje i mislim da me je mnogo čemu naučila. Bila je osobena i mudra. Svi ti njeni saveti

koje mi je davala, ali i vrline koje mi je indirektno usadivala kroz primere svog plemenitog i humanističkog ophođenja prema svetu bili su zaista dragoceni za moje odrastanje. Hvala joj na tome!

Da li ste putovali?

U skladu sa tadašnjim kućnim budžetom (smeh). Uglavnom na Jadransko more i u obilazak rodbine. Tradicionalno smo svake godine išli na letovanje u Baške Vode. Tatina firma je imala tamo odmaralište. Išla sam i sa školom na more tokom letnjeg i zimskog raspusta. Pošto smo živeli u najzagađenijoj sredini u bivšoj Jugoslaviji, onda smo imali duže zimske raspuste od svih ostalih osnovaca i srednjoškolaca u zemlji i bilo je poželjno da napustimo grad u period kad nas je smog bukvalno gutao. Imali smo tu pogodnost da nešto simbolično plaćamo i na rate. U ponudi su bili i aranžmani za zimovanje na planinama, ali ja sam volela više more. Ta ljubav je opstala do danas (smeh). Kao i većina tadašnjih Jugoslovena gradili smo vikendicu (smeh), tako da je sva ušteđevina ulagana u nju. I taman kad smo je izgradili, došle su ratne devedesete, tako da je više nismo mogli koristiti. U periodu detinjstva nikada nismo zajedno putovali u inostranstvo. Putovali smo odvojeno. Ja sam prvi put putovala sa pozorištem. Sećam se išla sam 1987. godine u Nemačku sa tadašnjom Dečijom scenom Narodnog pozorišta u Zenici, čiji sam bila član. Igrali smo predstave u tri nemačka grada. Za taj moj period prelaska iz detinjstva u ranu mladost ključnu ulogu je odigralo pozorište. Otvorilo je moje interesovanje za umetnost, s druge strane, indirektno me i odvuklo u novinarstvo.

Kada si počela da odlaziš u pozorište?

Od malih nogu samu išla u pozorište da gledam predstave, ali sam sa trinaest godina počela da igram u Dečijem ansamblu. Sećam se da sam kao klinka mnogo volela da plešem, a bavila sam se i sportom. Gimnastiku sam trenirala od četvrte do jedanaeste godine. Nisam neke posebne uspehe (smeh) beležila, ali sam išla na takmičenja, imam nekoliko diploma. Smatram da je važno baviti se sportom u detinjstvu i još dok si mlad navikavati se na poraze i nepravdu. Posle gimnastike počela sam da treniram rukomet. Bio je to neobičan izbor za moje okruženje s obzirom da je u pitanju prilično grub sport, a ja u to vreme krhke konstitucije (smeh). Dve godine sam s velikom radošću odlazila na treninge i utakmice. Međutim, posle nezgode koju sam imala, na jednoj utakmici sam slomila nogu, nisam se više vraćala na rukometni teren. Zamenila sam ga pozorišnim daskama. Sasvim slučajno otišla sam sa prijateljicom na audiciju. Interesantno je da smo zaigrale u predstavi koju sam pre toga čak 11 puta gledala. U pitanju je bio rok mjuzikl „Crveni krovovi“. Mislim da je to bila osamdeset treća godina. Do osamdeset devete sam aktivno igrala, a onda sam posle, u ratu radila sa nekim klinkima na postavci, takođe, rok mjuzikla „Pipi duga čarapa“. To je bio angažman preko Dečje ambasade. Tako, eto, ima tu neke simbolike – ušla sam u pozorište, a i napustila ga sa rok mjuziklom (smeh).

A paralelno sa tim išla je i srednja škola? U koju si školu išla?

Jeste, išla sam u Gimnaziju. Pripadam generaciji koju je zakačila ona čuvena Šuvarova reforma o usmerenom obrazovanju. U zeničkoj Gimnaziji je bilo dosta smerova, od progamera i matematičara preko saobraćajaca, do prevodilačkog i kulturološko-prosvetnog smera koji sam ja pohađala. Srednje škole se, inače, sećam onako kao kroz maglu. Nisam je baš volela, a ni često posećivala (smeh). Planovi za bežanje sa časova su se stalno razrađivali. Najviše sam se izvlačila na angažman u pozorištu.

A pozorište je bilo tu?

Da jeste, ceo srednjoškolski period. Stalno sam se izvlačila na pozorište kada bih bežala sa časova, kao imamo probu, gostovanje, neko snimanje itd... Sećam se da su mi školski drugari preneli kako je moj tadašnji profesor fizike konstatujući da me nikad nema na časovima jednom cinično prokomentarisao „Gde je Drašković? Opet na nekoj turneji! Hoće li ona konačno zaigrati u nekom filmu?“ (smeh). Sećam se moj tata je još na drugoj godini odustao da ide na roditeljske sastanke zbog mojih izostanaka i slabih ocena. Nije mogao da podnese razredničke kritike na moj račun, a s druge strane ni da izađe na kraj sa mojim nestašlucima. Prepustio je tu aktivnost mom bratu, rekao da radim šta hoću, ali zapretio da ne smem doći kući ako padnem godinu (smeh). Taj školski program mi je bio užasno dosadan. Mama je često govorila da ne zna kako sam ja uopšte prolazila kroz školu, jer me nisu često vidali s školskom knjigom u ruci. Volela sam da čitam, ali ne obavezne udžbenike (smeh), interesovala me je muzika, volela sam da gledam filmove, da čitam muzičke magazine. Imala sam nekoliko drugara i drugarica sa kojima sam delila ta interesovanja, sa njima sam provodila vreme i u pozorištu i van njega, ali se nisam nešto puno družila sa onima iz školske klupe. Lepe uspomene za Gimnaziju me vežu za hor u kojem sam pevala. Imali smo super profesora, dobar repertoar pesama, stalno smo negde gostovali, išli smo čak i na neka takmičenja.

Šta si čitala, slušala u to vreme?

Moj brat je bio jako važna figura u mom životu, i neko ko je na neki način direktno, ali i indirektno uticao na mene i na moj intelektualni razvoj. Sećam se prva ploča koju sam samostalno stavila na gramofon još kao devojčica od sedam godina i mnogo puta je vrtela bila je *Greatest hits* od Leonarda Koena (Leonard Cohen). Nisam baš najbolje razumela o čemu peva, ali je muzika magično delovala na mene. Bile su tu, naravno, na dohvat ruke i ploče lakših nota Zdravko Čolić (smeh) ili ABBA. Mama i tata su slušali uglavnom narodnu muziku, mada se povremeno čuo i meksički zvuk. U to vreme je u Jugoslaviji bio veoma popularan taj „meksikana“ period, tokom kojeg su domaći pevači obučeni kao marijači pevali o Mama Huaniti, sombrerima i ostalim meksičkim motivima Tako da je u našoj kućnoj fonoteci bilo raznih nekih singlica sa izvođačima narodne i meksičke muzike u blizini gramofona, ali me to nekako nije privlačilo (smeh). Dakle, kao dete bila sam izložena različitim

muzičkim uticajima, ali može se reći da sam počela da gradim svoj muzički ukus, ipak, sa onim muzičarima koje je moj brat tada slušao i čije je ploče kupovao. Recimo Nil Jang (Neil Young), Džoni Mičel (Joni Mitchell), Cepelini (Led Zepellin), Dorsi (The Doors), Bob Dilan (Bob Dylan) itd... Početkom osamdesetih sam počela da se osamostaljujem i da polako skupljam svoju kolekciju ploča. Prvu ploču koju sam kupila bili su „Filigranski pločnici“ od Azre. Imala sam 12 godina. Mnogo sam volela Štulića, iz njegovih pesama sam dosta toga i naučila (smeh), LP „Paket aranžman“ je bio takođe bila važna u tom trenutku. Sa domaće scene najviše su me tih osamdesetih opčinjavali Rundek i Haustor, Milan Mladenović i EKV itd. Od stranih izvođača bilo je mnogo više autoriteta kojima sam se klanjala u mladosti (smeh), ali eto među prvima su bili Ramonsi (Ramoness), Kleš (The Clash), Dejvid Bouvi, Nik Kejv (Nick Cave), Tom Vejts (Tom Waits) I mnogi drugi, sad da ne nabrajam dalje. Početkom osamdesetih sam čitala *Džuboks*, kupovao ga je moj brat. Za moju generaciju bio je značajan *Ritam* koji je izlazio krajem osamdesetih i početkom devedesetih. Što se tiče knjiga, u osnovnoj sam uglavnom čitala školsku lektiru, a kao srednjoškolka sam volela da čitam Hesea (Herman Hesse), Henrija Milera (Henry Miller), Bukovskog (Bukowski),... Od domaćih pisaca sam volela da čitam u to vreme Mešu Selimovića i Andrića.

Da li se odlučuješ da studiraš novinarstvo?

Nije mi novinarstvo bilo prvobitno opredeljenje. Prvi izbor je bila pozorišna produkcija na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu. U stvari, taj smer se tada zvao Organizacija scenskih i kulturno-umetničkih delatnosti... I sad mi je pred očima slika kako su me roditelji zapanjeno gledali kada sam im rekla šta želim da studiram. Ni sama ne znam kako sam došla do tog smera, mislim da je neko doneo brošuru sa FDU-a i da sam tu prvi put videla da to postoji. Htela sam da upišem nešto što će biti u vezi sa pozorištem, a da nije gluma. Za režiju i dramaturgiju sam po sopstvenoj proceni bila suviše mlada i „zelená“. Tako da je kompromisno rešenje bilo da se školujem za pozorišnog i radijskog producenta. Međutim, pala sam na prijemnom ispitu (smeh). Bila je veoma velika konkurencija s obzirom na to da je u celoj Jugoslaviji jedino u Beogradu postojao taj smer, a primali su samo desetero studenata. Bila sam jako razočarana, sećam se da sam od silne tuge pomišljala da se bacim iz voza u povratku kući (smeh). I onda je, naravno, usledio pritisak i kod kuće, kao svi su upisali nešto iz moje generacije, samo ja nisam, bla, bla, bla... Onda sam u drugom ispitnom roku predala dokumenta na književnost u Sarajevu, ali zbog traume iz Beograda nisam smela ni da izađem na prijemni ispit. I tu je, čini mi se ostalo samo nekoliko mesta, a nas opet gomila prijavljenih. Ali sam u trećem roku, u septembru, ipak stisnula petlju i sasvim neočekivano otišla na Pravni fakultet u Mostaru. Položila sam prijemni bez problema i upisala fakultet kako bi udovoljila roditeljima, a i da ne gubim baš celu godinu. Položila sam te neke opšte predmete, Marksizam i Odbranu i DSZ (smeh) i Nacionalnu istoriju. Sledeće godine sam ponovo bezuspešno probala da upišem pozorišnu produkciju. Paralelno sam polagala prijemni i na DIF-u. Njega sam položila ko od šale, a onda se dogodila nova peripetija... Razgovarala sam sa mojom tada najboljom prijateljicom koja mi je rekla „Šta ćeš na DIF-

u? To ti je potpuna krajnost od onog što si želela. Što ne bi upisala novinarstvo, pa kao novinar pratila pozorišnu umetnost?!“ Interesantno, ali meni ni u jednom trenutku nije padalo na pamet novinarstvo. Tako sam, zapravo, umesto na DIF otišla na Fakultet političkih nauka u Sarajevu. Bilo nas je dosta na prvoj godini zato što su svi smerovi FPN-a zajedno slušali opšte predmete. Na samom novinarstvu čini mi se da je bilo oko tridesetak redovnih studenata. Prilično mi je maglovit taj period tako da ne mogu baš sa sigurnošću da tvrdim da li su dominirale devojke ili je bilo šaroliko društvo.

A profesorski kadar?

Čini mi se da su dominirali muškarci. Sećam se samo nekoliko profesorica Emine Kečo, Jelenke Vočkić, i još dve kojima se ne sećam imena. Jedna je predavala engleski, a druga fizičko vaspitanje. Čini mi se da smo i među asistentima imali više muškaraca. U to vreme su se novinarstvom više bavili muškarci. Jedan od mojih uzora je takođe bio muškarac – Dragan Babić, tadašnji novinar i urednik *TV Beograd*. Sjajan lik, erudita u svakom smislu. Bila sam redovni gledalac njegove emisije „Kino-oko“, a sećam se da je devedeset i prve godine, dakle, u vreme mojih studija, dolazio u Sarajevo da zajedno sa Aleksadrom Tijanićem i Mirjanom Bobić Mojsilović vodi televizijsku emisiju „Umijeće življenja“. Sećam se da je to bio veoma interesantan televizijski projekat u osvit raspada Jugoslavije. Emisija je bila snimana pred publikom na pozorišnoj sceni „Obala“. To je, zapravo, bio prvi politički *talk show* u kojem su gostovale tada ključne političke figure tog vremena. Raspravljalo se o tada vrlo važnim i delikatnim temama koje su potresale tadašnju SFRJ .

Kada počinješ da radiš u medijima?

Na drugoj godini studija novinarstva. U Zenici je 1991. godine pokrenuta prva privatna televizija u BiH *Zetel*. To je bio skraćeni naziv od Zenička televizija, a dobila ga je po ugledu na skraćenicu *Yutel*, tadašnju Jugoslovensku televiziju. Novinarski kadar je biran na audiciji. Krenuli smo sa eksperimentalnim programom krajem godine, snimali smo neke najave, imali kratku obuku i taman kad smo ozbiljno krenuli da radimo počeo je rat. Onda smo, naravno, svi morali da izveštavamo o sumornoj svakodnevnici koja nam se sručila na glavu. Zenica nije bila toliko izložena ratnim dejstvima, gađana je s okolnih brda malo na početku rata, ali u naš grad su se slivale reke izbeglica, oskudica je bila u hrani, nismo imali struju, vodu. Radili smo za paklicu cigareta ili kilogram brašna. Jezivo je bilo to iskustvo i danas, kad premotavam slike u glavi, imam osećaj da sve to nisam preživela, nego da je reč o nekom groznom filmu koji sam tada gledala. Na *Zetelu* sam radila do novembra 1992, kada sam krenula za Italiju. Taj put je bio priča za sebe. Sećam se putovala sam kamionom u Karitasovom konvoju sa četiri sveštenika do Splita, a posle nastavila put preko Zagreba i Slovenije sa jednim prijateljem ilegalno prelazeći slovenačku i italijansku granicu kao i većina izbeglica tada. U tom izbegličkom kampu mi je bilo prestrašno. To je, u stvari, bila jedna stara napuštena kasarna u kojoj su uslovi za život bili nemogući. Zatekla sam tu gomilu izbeglica iz svih krajeva, koje su se borile kako su znale i umele za egzistencijalni opstanak. Moj brat je recimo

povezivao vinovu lozu, drugi su prali suđe po kafanama, radili sve i svašta na crno. Spavalo je po njih deset – petnaest u jednoj sobi. Jezivo! Ja sam jedva izdržala dva meseca ne radeći ništa i odlučila sam da se vratim. Moj brat sa porodicom je već ranije bio aplicirao za Kanadu i dobio vizu baš u vreme mog boravka tamo, tako da je moja opcija bila da ostanem sama u Italiji, u kojoj tada nisu davali izbeglicama ništa osim tih turističkih boravišnih dokumenata ili da odem odatle. Pošto mi se nije ostajalo, uradila sam nešto što se u tom trenutku graničilo sa potpunim ludilom. Ljudi su bukvalno sve davali da izađu iz Bosne, a ja sam otprilike sve dala (smeh) da ponovo uđem u Bosnu. Spustila sam se vozom do Ankone, pa trajktom do Splita i onda u nekim kolima Hitne pomoći provlačeći se kroz gomile barikada stigla do Zenice. Sećam se da su me mnogi, kada su me sretali na ulici, pitali „Da li sam normalna?“ Tada su ljudi izlazili iz Bosne u hladnjačama, i ko zna na koje sve načine, samo da bi se domogli bilo koje slobodne teritorije, a, ja sam se vratila kući, svojim roditeljima.

Ipak, kasnije prelaziš u Srbiju. Kako dolazi do toga? Tvoji roditelji ostaju u Bosni?

Da, moji roditelji su sve vreme rata ostali u Zenici. Odluku da po drugi put napustim Zenicu nisam donela lako, ali je ona, nažalost, bila jedina opcija. Bez obzira na to što sam ja bila okružena normalnim ljudima kojima ni u tim ratnim danima nije bila važno ko je koje nacionalnosti i koji su se međusobno pomagali i imali negativan stav prema militarizmu, bilo je na drugoj strani i onih ostrašćenih kojima je mržnja pomutila razum i kojima sam smetala i nisam bila dobrodošla nakon mog povratka iz Italije. Iako sam se vratila sa snimljenom TV reportažom o izbegličkom kampu, u kojoj su bile zabeležene ispovesti izbeglih Zeničana, nije mi se verovalo gde sam bila, sumnjalo se čak da sam išla da špijuniram. Meni je to bilo prestrašno. Logično je bilo da ponudim materijal televiziji za koju sam pre odlaska radila, jer sam želela da se vratim na posao, ali mi je vlasnik rekao da će pustiti materijal, ali da ne može da me primi nazad u redakciju. Inače, on nije bio voljan da mi da putni nalog ni kada sam odlazila iz Zenice, ali je to na kraju učinio pod pritiskom jednog zeničkog fratra. Sećam se da nam je puno pomogao Fra Stipan, on je inače dosta pomagao ljudima u ratu. Dakle, zahvaljujući njemu sam dobila putni nalog na osnovu kojeg sam jedino mogla da izađem iz grada i pređem u Hrvatsku. To je bilo prvo gorko suočavanje sa apsurdnošću života u ratu. I danas čuvam sve te dokumente i propusnice sa kojima sam mogla da se krećem kroz te male nacionalne torove omeđene barikadama i naoružanim vojnicima i teritorijalcima.

Dakle, tada kad sam se vratila, praktično nisam imala posla, onda su me pozvali u dopisništvo *Televizije Sarajevo*. Tu sam radila nekoliko meseci, a paralelno sam saradivala i sa *Radio stanicom CD*. To je, inače, bila jedna od prvih privatnih radio stanica u BiH, otprilike pandan beogradskoj *Devedesetdvojci* i ljubljanskom *Radio Študentu*. Sećam se kada je počeo sukob u proleće 1993. godine između Hrvata i Muslimana, u prostorije radija su uleteli Mudžahedini i devastirali ih u potpunosti, a jednog kolegu novinara i tonca zarobili, maltretirali i kasnije razmenili za neke vojnike. Njeno stradanje opisao je i američki novinar Mark Tompson u knjizi „Proizvodnja rata“. Zapravo moj

odlazak iz Zenice je upravo inicirala dramatična situacija koja je usledila nakon početka tih sukoba, dobila sam otkaz u dopisništvu uz obrazloženje da sam „višak“ radne snage. Navodno stigla je naredba „odozgo“ da sastav ekipe u redakciji mora biti određen po nacionalnom ključu . „Srba“ je kao bilo najviše (smeh). Mada su tada smenili i mog urednika, koji je bio Musliman, odnosno Bošnjak, ali je očito bio nepodoban da izvršava određene zadatke. Bilo je mučno, ono, ti mlad, u naponu snage, sediš u nekom mraku, nemaš vode da se opereš, gladan si, žedan si, željan si svega. Kada dođe struja, posle tri-četiri dana na nekoliko sati to je bio doživljaj, odmah otpanjiš muziku da se osetiš bar malo živim. Bilo je jezivo, osećala sam se kao u zatvoru. Mama i tata su insistirali da ponovo krenem pošto sam svakim danom sve više gubila volju i želju za životom. Postigli smo dogovor da probam ponovo da izađem, ali ovaj put na drugu stranu, ka Beogradu i da probam da nastavim studije... I tako sam krenula opet preko barikada, pod lažnim imenom i prezimenom, a pritom nisam baš najbolje znala ni gde ću, ni kuda ću stići. Nisam nikog imala u Beogradu, osim nekoliko daljih rođaka sa kojima tada nisam bila u kontaktu. Pešačila sam skoro sedam dana od barikade do barikade, po prvim linijama fronta, doživela sve i svašta, ne želim ni da se sećam cele golgote kroz koju sam prošla, dok se nisam domogla Beograda.

To je bilo '94?

To je 1993. Došla sam 13. septembra u Beograd i bukvalno sam odmah sledeće nedelje otišla na Fakultet političkih nauka da vidim da li će da me prime. Vratili su me godinu unazad, ali sam odmah krenula u oktobru da pohađam nastavu. Bilo je, kao i u Sarajevu, nekih tridesetak kolega i bio je mešoviti sastav. Upoznala sam na fakultetu neke divne ljude koji su mi ublažili izbegličku tugu i koji su mi bili neka vrsta oslonca u tim, takođe traumatičnim godinama na beogradskim ulicama. Ta prva godina mi je baš ostala u ružnom sećanju. Nisam imala ni 'leba da jedem, uvek to pričam, u jednom trenutku sam sedam dana jela samo palentu onako nasuvo. Da mi nije bilo brata, moje ujne i još nekoliko ljudi ne znam kako bih preživela. Oni su mi slali novac da se prehranim. Živela sam na početku kod brata od ujaka, pa sam se posle seljakala kod drugara po stanovima, uglavnom nisam plaćala, jer zapravo nisam ni imala čime da platim. Onda sam upoznala jednog drugara čiji roditelji su mi mnogo pomogli, dali su mi da im čuvam stan u Zemun polju. Beograd je tih godina bio mračna komora. Ja sam do fakulteta putovala skoro pet sati (smeh). Prevoz je bio horor, ono menjaš tri autobusa i čekaš satima po ciči zimi, a onda kada dočekaš taj autobus, crnjak – ne možeš da udeš u njega. Sećam se da su ljudi visili iz autobusa. Otprilike su me dočekale iste one slike koje sam gledala na početku rata u Bosni, dakle prazne rafe u prodavnicama, nestašica hleba, beda na sve strane.

Studije nisi plaćala?

Nisam. Mislim da čak nikad nisam ni dinara dala za neku knjigu (smeh) ni u Sarajevu, ni u Beogradu. U Sarajevu sam uhvatila onaj bivši sistem, sve je bilo besplatno za redovne studente, a

ovde u Beogradu pošto sam bila izbeglica, imala sam iste uslove studiranja kao i ovdašnji državljani, bila sam na budžetu.

Da li su postojale razlike u odnosu na studije novinarstva u Sarajevu?

Nisu postojale velike razlike, slični su bili programi. Mislim da sam imala pet-šest predmeta koji su bili usko stručni, a ovo sve ostalo su bili politikološki predmeti. A i na tim stručnim predmetima malo šta se radilo praktično. Opšte siromaštvo u zemlji ogledalo se i na fakultetu. Nismo imali nikakvu opremu da bismo praktično radili vežbe iz stručnih predmeta. Nismo radili ni radijske, ni televizijske priloge, pisali smo samo tekstove. Snalazili smo se svako na svoj način kako ćemo doći do neke redakcije. Ja sam sa dvoje mojih kolega otišla na *Radio 202*. Tada je *202* još uvek imala reputaciju važne „škole novinarstva“ i bila je dosta slušana. Koliko se sećam, na skoro svim odgovornim funkcijama, osim glavnog i odgovornog urednika, bile su žene. To je bio moj prvi susret sa jako velikim brojem žena u neposrednom okruženju (smeh), jer u ovim prethodnim redakcijama u kojima sam radila u Zenici bilo je muškaraca.

Kakav je odnos tih starijih novinarki i urednica, urednika prema vama mladim novinarima?

Prema meni su bile fer i korektne. Sticajem okolnosti sam došla u trenutku, kada je bilo prostora da sa razmašem. S obzirom na to da me je više interesovao rad u elektronskim medijima nego u štampi, bio mi je prioritet da se što pre asimilujem i pređem sa ijekavice na ekavicu. Odmah sam radila na jeziku, dikciji... Uzimala sam časove kod čuvene Drage Jonaš. Tako da sam vrlo brzo mogla „pred mikrofon“. Bilo je tu i tamo komentara: „Jao, pa oseća joj se bosanski akcenat“, ali su bili u manjini. (smeh) Dobro su me prihvatili zato što sam znala da radim.

Bila si spremna da učiš?

Naravno da jesam, imala sam jaku volju i htela sam da napredujem. Sećam se da su me jednom poslali na neki sastanak u Privrednu komoru Srbije, odakle sam se vratila sa gomilom papira, nad kojim sam satima sedela u redakciji očajna i na ivici plača. Nisam znala šta s njima da radim. Onda mi je koleginica Ljubica Četković prišla i rekla: „Hajde, nemoj da cmizdriš, daj da vidimo šta možemo da ispetljamo?“ Poslušala sam njene savete i uz njenu pomoć posložila taj izveštaj. Starije kolege i koleginice su dosta pomagale što je bio prirodan proces, jer se nekad tako i najbolje učilo novinarstvo. S druge strane pružali su nam mogućnost i da se kreativno izražavamo. Sećam se da je Gordana Gligorić tadašnja urednica programskog bloka koji se zvao „Fazon“, emitovao se od 11 do 14 u terminu za domaćice (smeh), uvek bila otvorena za sve ideje. Nas nekoliko je radilo rubriku „Ovo je moj fazon“ u kojoj smo intervjuisali javne ličnosti. Pošto su mene uvek interesovali umetnici (smeh), ja sam uglavnom njih portretisala. Lepe uspomene me vežu za *Dvestadvojku*, sve do onog trenutka dok nije postao veliki teret raditi u njoj.

Ti si bila u honorarnom statusu?

Da, radila sam honorarno, na učinak, imala sam neki koeficijent na osnovu kojeg su mi obračunavali platu, i to je super funkcionisalo. Kada doneseš neku dobru priču, dobijao si stimulans. Kad sam dala otkaz u 202, počela sam da radim u prvoj postavi *Danasa*, u redakciji kulture. Tada je urednik kulture bio pokojni Raško Kovačević, koji je kasnije radio u *Blicu*. Za razliku od radija u redakciji kulture u *Danasu* su gotovo svi bili muškarci (smeh). U *Danasu* sam dosta kraće radila, nekih sedam-osam meseci.

Ti se do tada nisi bavila novinarstvom u štampi, koja je bila razlika u odnosu na elektronske medije?

Nije mi to predstavljalo nikakav problem. Ko ne zna napisati tekst za novine taj i nije neki novinar (smeh). U *Danasu* nisam imala neki svoj poseban sektor, pokrivala sam razne događaje i teme. Pisala sam i za podlistak „Knjiga”, koji je tada izlazio jednom mesečno. Interesantno, ali u redakciji *Danasa se* nisam toliko komotno osećala kao na radiju. Nisam uspostavila ni tako dobru konekciju sa kolegama, pa verovatno zbog toga nisam osećala ni tu neku pripadnost. Ali mi je važno i imponuje mi što sam barem neko vreme boravila u redakciji medijske kuće koja i danas uspravno stoji kada su u pitanju profesionalni i etički uzusi i koja je građanski orijentisana. Znači mi ta referenca u profesionalnoj biografiji. Iz *Danasa* sam otišla jer su honorari dosta kasnili, ali i zbog toga što sam u tom trenutku već bila dobro zapustila obaveze na fakultetu i došla do prelomne tačke – nastaviti ili prekinuti studije. Izbor je bio da nastavim. Tada pravim prekid u radu.

I kada završavaš?

Za šest meseci sam položila 12 ispita i odbranila diplomski rad. Diplomirala sam na temu „Uloga medija u izazivanju kriza“, u decembru 1998. godine. Taman pred bombardovanje (smeh). U tom trenutku se pojavio konkurs za ANEM TV, iz koje se posle, zapravo, izrodila *TV B92*. Bila sam na audiciji, dali su nam izveštaj iz Rambujea na nekih deset strana da to sažmemo i napravimo kratak novinarski izveštaj. Sećam se da je bilo dosta kolega, a da je samo nas četrdeset prošlo test opšte kulture i informisanosti i dobro napisalo taj izveštaj. Bila sam 9. marta pozvana na intervju i bila blizu nekih dogovora. Međutim, 24. marta kreće bombardovanje i u tom trenutku sam bila presrećna što sam bila bez posla (smeh)

I onda odlaziš na kratko u Kanadu ?

Ne, u Kanadu sam otišla na tri meseca 2000. godine. Posle bombardovanja sam počela da radim u *Glasi javnosti* (smeh) pošto od TV ANEM nije ništa bilo... Generalno sam pekla zanat po različitim redakcijama, što mislim da je u suštini dobro iskustvo. Volim onu definiciju da novinarstvo nije dva plus dva jer u svakoj situaciji moraš drugačije da se postaviš i da se snađeš. Za novinarstvo

treba da imaš određene predispozicije, tipa da si talentovan za pisanje, komunikativan, radoznao itd... ali mnogo važnije je da imaš karakterne osobine sa kojim možeš da se izboriš sa svim pošastima profesije. Dakle, da si čovek, pre svega. Etičnost je najvažnija u novinarskom poslu. Ja sam sazrevala kao novinar u najgore moguće vreme dok je rat besneo na sve strane, dok je ratnohušačka propaganda kosila sve pred sobom. Uspela sam da ostanem svoja, svesna činjenice da su i reči bile jednako moćno oružje kao i haubice. Gledala sam preko satelita snimke kako se i na hrvatskoj i na srpskoj televiziji otimaju za iste slike leševa i grozila sam se manipulacije. Nažalost, glas razuma nije mogao da nadjača ludilo. Bila sam protiv rata i jako mi je teško pao raspad Jugoslavije. Ja se i danas izjašnjavam kao Jugoslovenka. Ne zbog toga što žalim za davno prošlim vremenom nego što na taj način izražavam otpor protiv nacionalizma i što ne prihvatom da me neko uvuče u pripadnost nacionalnom identitetu. To je bila moja zemlja, u njoj sam odrasla i formirala se kao ličnost. Mislim da je to bio zdrav prostor za odrastanje u odnosu na ono što je sve usledilo kasnije. Ma šta ko pričao danas o tom „komunističkom mraku“ moja generacija je odrastala bez nacionalnih utega i u sistemu kvalitetnih kulturnih vrednosti. Nismo znali, niti nas je interesovalo ko se kako zove i preziva. Nije nam bilo važno ko šta od materijalnog ima, već koliko je ko knjiga pročitao, koju muziku sluša. Nismo dojeni mržnjom kao današnji klinici. I ja sam svoju novinarsku ulogu videla upravo u tome da pružim otpor toj nacionalnoj histeriji i devastiranju vrednosnog sistema, da se koliko mogu zalažem za građanske vrednosti i kritičko mišljenje. Imala sam tu sreću, kada sam došla u Novi Sad i počela da radim za produkciju *urbaNS*, da mi se otvorila prilika da radim na povezivanju i ponovnom uspostavljanju kulturnih i komunikacijskih mostova između bivših jugoslovenskih republika. Radila sam svim srcem, vrlo često sam čak i prelazila onu profesionalnu liniju otvoreno navijajući za uspostavljanje normalizacije odnosa. Sećam se da je vrhunac svega toga bio televizijski serijal „Restart“. On je bio neka vrsta moje lične katarze, ponovnog suočavanja sa svim onim što se dogodilo. Kroz ceo proces rada na tom projektu koji je trajao skoro godinu dana sam prolazila vrlo emotivno i duboko da bih sebe na kraju iščistila od tih tema i traumatičnog iskustva. Rat me je dosta obeležio, bukvalno izbacio iz cipela, rasturio mi porodicu, rasuo prijatelje na sve strane, razmrskao identitet. Ja se i dalje pitam ko sam ja i kome pripadam?

Pomenula si Novi Sad, kako to da prelaziš iz Beograda u Novi Sad?

Beograd je devedesetih bio nepodnošljiv za život, džungla (smeh) u kojoj se nikako nisam pronalazila. Pred kraj devedesetih sam kao i svi već bila na ivici iscrpljenosti od pokušaja da se sruši Miloševića – tih lupanja u šerpe, promrzlih nogu u šetnjama gradom, dobijanja pendrecima po leđima i na kraju tog bombardovanja... Bio mi je pun kofer svega i došlo je do kulminacije tog nezadovoljstva i nemogućnosti da normalno živim u Beogradu. Iz egzistencijalnih razloga htela sam da odem u Kanadu. Otišla sam na probni period kod brata na tri meseca, ali na kraju nisam imala hrabrosti da se otisnem zauvek. Tako da sam u tom nekom procepu gde ću – šta ću, dobila predlog iz Novog Sada od prijatelja da dođem u *urbaNS*. Priključila sam im se baš u trenutku kada su radili

kampanju „Glasno“, pred septembarske izbore i tu su mi se otvorile neke mogućnosti koje sam priželjkivala mnogo godina ranije pre svega da se bavim dokumentarnim formama. Radila sam, naravno, i kao novinar potručko, budući da je *urbaNS* imao saradnju sa *Televizijom B92*, koja 4. oktobra krenula sa radom. Sećam se da su neki moji prvi izveštaji oko dramatičnih događaja bili emitovani na *TV B92*. Posle je Marina Fratucan, kao vlasnica produkcije, potpisala ugovor tako da smo postali i zvanično njihovo dopisništvo, te sam do kraja avgusta 2004. radila kao dopisnik *TV B92*. U međuvremenu sam sa *urbaNS-om* radila na raznim televizijskim projektima, koje su finansirali međunarodni fondovi. Uređivala sam emisiju iz kulture „Multigrad“. To je bila prva dvojezična emisija u vojvođanskom etru, radili smo je na mađarskom i srpskom jeziku. U *urbaNS-u* je bio podjednak broj kolega i koleginica. Marina i Kebra su bili vlasnici (smeh).

Da li si nekad osetila neku razlika zbog toga što si žena?

U neformalnim druženjima nisam. Možda zbog toga što sam inače više volela da se družim sa dečacima. Mislim volela sam i sa devojkicama, ali (glasnije) naši razgovori su se uvek svodili na kokošinjac (smeh). Znaš ono kad sve u glas grakćemo i vrišteći pričamo o dečacima i nekim budalaštinama. Sa devojkicama, uz dužno poštovanje nekolicini njih, stvarno nikad nisam mogla da razgovaram o svim temama koje su me interesovale, naročito o muzici i filmovima. U tim oblastima su dečaci bili potkovaniji (smeh). Ali to se naravno s godinama menjalo. Danas imam u svom okruženju i te kako mnogo kvalitetnih ženskih osoba sa kojima mogu da delim interesovanja i od kojih mogu mnogo toga i da naučim. Što se tiče posla tu jesam povremeno osećala razliku. Na novinarke se generalno gledalo kao na manje vrednu vrstu (smeh). Biti novinarka, značilo je biti alapača, biti gruba, nadrkana etc....

Sa *urbaNSom* kreće faza rada na dokumentarnim filmovima, dobijaš i prve nagrade?

Nagrade su došle posle *urbaNSa* (smeh).

Sa *urbaNS-om* kreću filmovi?

Da *urbaNS* mi je pružio priliku da se u profesionalnom smislu ostvarim i da radim ono što sam htela i volela. Nije bilo nikakvih ograničenja ni bilo kakvih pritisaka sa strane. Imali smo sreću da su i te donacije koje smo dobijali od međunarodnih organizacija podupirale vrednosti za koje smo se mi kao medijski profesionalci, ali i kao ljudi zalagali. Sve to je na neki način omogućilo da ispitam i gde su moje kreativne granice. Spominjem stalno da je „Restart“ bio zaista važan projekat. To je bio prvi međuregionalni televizijski serijal, tema je bila suočavanje sa prošlošću i mi smo tada doveli sedamdesetero mladih ljudi iz regiona koji su po prvi put govorili o jako delikatnim temama pred kamerama. Uspeli smo da dovedemo bivše vojnike iz paramilitarnih formacija, decu iz mešovityh brakova, žrtve nasilja i mnoge druge mlade ljude koji su bili spremni da o svojim traumama i

zabludama progovore javno. U okviru „Restarta“ sam uradila dobre dokumentarne reportaže za koje sam dobila pozitivne kritike i to me je ohrabrilo da probam i kompleksnije priče da radim na tu temu.

Paralelno sa gurala i priču sa muzičkim dokumentarcima koja me je interesovala. Sticajem okolnosti i na tom putu nisam imala prepreka (smeh) jer vlasnik *urbaNSa* bio je i Kebra, frotmen „Obojenog programa“. Ima jedna važna anegdota u vezi sa mojom povezanošću sa „Obojenim programom“. Kada sam napuštala Zenicu 1993. godine, od svih stvari koje sam uspela da ponese iz moje devojačke sobe i donesem do Beograda (mnoge sam usput pobacala) to su bile Heseova knjiga „Narcis i Zlatousti“ i kasete sa snimljenim LP „Najvažnije je biti zdrav“ od Obojenog programa. Sedam godina kasnije počela sam da radim u produkciji čiji je jedan od vlasnika upravo bio čovek koji je bio kreator meni vrlo značajne muzike i tekstova u mladosti. „Obojeni program“ uz još neke bendove mi je bio moralni oslonac u tim devedesetim godinama u kojima je muzika bila jedini spas, kao i svi oni umetnici koji su pružali otpor nacionalizmu i govoru mržnje boreći se za građanske ideje.

Dakle, sticajem sudbinskih okolnosti (smeh) uradila sam dokumentarac o „Obojenom programu“ i otprilike se svrstala među pionire (smeh) muzičkih dokumentaraca kod nas. I onda se zakotrljala ta priča sa „Obojenima“, radila sam još jedan dokumentarac o njihovom snimanju albuma u Holandiji. Iz tog iskustva je javila želja da radim i dokumentarac o grupi „Boje“ „Prvi pravi ženski zvuk“. Interesovao me je muzički, ali i fenomenološki ugao, taj socio-kulturni kontekst u kojem su one nastale kao bend i razvijale se, dakle, tih osamdesetih godina. Bilo mi je interesantno kako su kod nas žene tretirane na muzičkoj sceni. Uglavnom kao seks objekti, odnosno seks simboli. Nekom balkanskom junosi bilo je prestrašno da vidi ženu sa gitarom ili za bubnjem i odmah su se lepile etikete na njih da su „muškarače“. Ima tu dosta i onog palanačkog duha – ko god je pokušavao da štrči iz date sredine i imao potrebu da bude kreativan, da bude drugačiji, jednostavno je gušen u toj sredini. Sećam da sam kao klinka sa još četiri-pet drugarica sa kojima sam bila u pozorištu, pokušavala da budem drugačija. Imale smo potrebu da se ekscentrično oblačimo, ne zbog toga da privučemo pažnju, nego prosto da bi sebe negde zadovoljile u tom identitetskom smislu. Želele smo da budemo drugačije, svoje, van kalupa i uniformisanosti u koju nas je gurala konzervativna sredina kakva je bila Zenica. Sećam se da smo bile smo okarakterisane kao, ajmo reći, lake devojke.

Pre „Boja“ radila sam i dokumentarac „Meškarke“. Sećam se da me je jedan novinar u intervjuu pitao da li se ciljano bavim ženama u dokumentarcima. Ne to je tako došlo slučajno. „Meškarke“, su super priča o vremešnim samoukim ženama koje sviraju harmonike preko sto godina stare na kojima niko više u svetu ne svira. Negde sam već i rekla da je film o tim ženama na neki način oda optimizmu i da bi trebalo da ga pogledamo dnevno barem jednom (smeh). Žene koje preko dana obavljaju najteže poslove vodeći domaćinstva jedva čekaju da uveče dođe osam sati, da sednu i uzmu harmonike u ruke i da zapevaju. I one su zapravo srećne što mogu barem taj mali delić svog života da

budu vesele... Mi smo svi depresivni, namračeni, slabo se smejemo, vlada sveopšta kuknjava, iako mnogo lepše i lagodnije živimo od njih. I onda vam te žene koje rade najteže fizičke poslove, jedna od njih čak radi nadnicu, vrate veru u život, razoružaju vas svojom pričom. Mislim da je važno raditi takve priče gde ćeš otvoriti neke dodatne teme i vidike. Bilo mi je interesantno i kako su muževi bili ljubomorni, nisu dali da one sviraju. Jedna od njih, kada se udala, to priča u filmu, prestala je da ide na probe ženskog orkestra a onda kada je on umro, kaže „Nek mu je laka zemlja, ja sam se ponovo vratila“ (smeh).

Kako vidiš položaj žene ranije u društvu i danas?

Mislim da je borba za emancipaciju zapravo donela ženama dodatnu omču oko vrata. Nekad je žena bila oslobođena od donošenja te kesice sa novcem u kuću. Današnjoj ženi je to, zapravo dodatna obaveza, da zarađuje i da maltene bude glavni oslonac porodice. U tom nekom mom krugu od oho, ho (smeh) uglavnom su žene te koje zarađuju mnogo više od svojih muškaraca vode domaćinstva, odgajaju decu, i imaju i dodatne poslove. Dakle, dobile su tu ekonomsku sigurnost da mogu da se odvoje od možda problematičnih muškaraca, što su nekad morale da trpe, čak i nasilje, i ostaju nesretne u bračnim zajednicama, i zato danas imamo veći broj razvoda. Mada mislim da je i danas društvo vrlo surovo prema onim ženama koje su razvedene. Razveden muškarac je uvek prilika za nekog drugog, a razvedena žena je raspuštenica, već potrošena roba. Ili ne znam, imam u svom okruženju neke prijateljice koje su same, i čini mi se kako društvo jednako odvratno gleda na njih, kao i na one koje nisu rodile decu. Ako nisi u tom nekom šablonu koji ti je društvo nametnulo, a to je neka klasična porodica, odmah si problematičan, društvo te osuđuje i ne prihvata. Mislim da je to skroz pogrešan ugao gledanja. Svako mora da ima slobodu izbora. Ako se zalažeš za neke građanske postulate, za slobodu govora, mišljenja, slobodu kretanja, onda ne vidim razlog da se boriš i za slobodu da budeš Ja kakav želiš da budeš, a ne kako ti neko drugi nameće. Mi smo još daleko od toga da to prihvatimo.

Kada već govorimo o slobodi, kako vidiš novinarstvo nekad kada si počela i novinarstvo danas?

Naša profesija je generalno degradirana od početka devedesetih zato što su novinari stvarno odigrali jednu od najgorih mogućih rola, pogotovo oni koji su bili ratnohuškački novinari. O tome kako je bilo nekad će možda moje starije kolegice više pričati, one bolje pamte to vreme. Ja sam možda samo kao dete koje je pratilo medije imala doživljaj da se ta profesija držala na nekom pristojnom nivou. Novinar je bio uvažavan. Kažem, zbog godina nisam imala tada formiran neki poseban stav, ali ono što sam slušala i što je bila neka opšta slika je da su novinari ipak bili važne figure u društvu. Kad čitate recimo i neku literaturu iz tog vremena koju su pisali novinari tog starog kova imate dojam da su postojali neki sistemi vrednosti po kojima su se vodili pred profesionalnim izazovima. Na novinarstvo se gledalo kao na neku vrsta humanističkog zanimanja. Novinar je trebao bude taj neko ko stoji na strani onih uvek obespravljenih, onih koji se bore za neku pravdu itd. Sećam

se da su mi starije kolege pričale da im je novinarstvo omogućilo da mnogo putuju i da izveštavaju sa najudaljenijih tačaka zemaljske kugle. Moja generacija već nije. Mi smo do 2000. bili zatvoreni, kao i sama zemlja. Jedino sam taj period od 2000. dok sam radila u *urbaNSu*, uspela nešto malo da provedem na točkovima, ali to je sve bilo, kako da kažem, na nivou tog nekog našeg malog YU seoceta. Ali, moram da priznam da mi je i to mnogo značilo. Svi ti događaji na koje sam išla, recimo festivali koje sam pratila u regionu, su mi omogućili da upoznam neke nove ljude i sa nekima ostvarim duboke prijateljske veze. Mislim da je to bila jedna vrednost koju sam dobila kao novinar. Mlađi novinari danas više nigde ne mogu da putuju, a ne mogu da se bave nekim velikim temama. Jako smo se provincijalizovali, bavimo se isključivo više manje lokalnim temama. I mislim da je u tom smislu prva razlika nekad i sad taj materijalni položaj, a druga ugled. Danas, i meni je to prestrašno i jako me boli što nas svi tretiraju kao poslednje smeće. Naravno uvek ima izuzetaka, ima i onih koji ovu profesiju nisu ukaljali i koji su, kako da kažem, časno na kraju prošli kroz nju, čisti su, u svakom smislu i mogu svakog dana da se pogledaju u ogledalo i da kažu: „To sam Ja“. To su oni koji nisu pristali da povijaju svoju kičmu i budu u službi ove ili one vlasti. Mi danas imamo novinare koji su ne samo simpatizeri nego su i članovi određenih partija, imate one, što je meni nepojmljivo, koji rade kao nezavisni novinari, a ujedno su i savetnici nekom ministru ili političaru. Kaže se da je izbor uvek posledica znanja, dakle ti si taj koji praviš izbore u životu, mislim, ne može meni niko nametnuti, uvek možeš da kažeš; „Ja to neću, ne prihvatam, odbijam!“. Uvek vodim polemike na časovima Izveštavanja u kriznim i ratnim situacijama kada mi kažu naše mlade kolege kao „morali su da budu u službi propagande, da ne bi izgubili posao i ostavili porodice bez hleba“. Ma nije niko morao. Pa i drugi koji su rekli ne želim da budem u službi ratnohuškačke propagande su imali porodice. Kao što danas mogu da kažu neću da me kupiš nekim jeftinim ručkom ili cipelama. Novinari danas bedno žive, na ivici su egzistencije i onda su lako potkupljivi. Ja konkretno nikada nisam pristajala na to da me neko „kupi“ bilo čime. Mada je to malo drugačije, kada pratiš kulturu. Evo, recimo (glasnije) to je meni ono što je važno i što je nepravedno, uvek su novinari iz informative bolje plaćeni od onih u kulturi. I to je u startu dakle i u esnafu postavljeno tako da su uvek oni nekako važniji u toj zajednici. Samim tim to govori koliko je i kultura naravno skrajnuta, a i oni koji je prate. U kulturnim redakcijama čini mi se ima više žena. Super mi ova inicijativa sa fondacijom Tanje Petrović, što su počeli da dodeljuju nagrade i novinarima iz kulture (smeh). Mada su prva dva dobitnika muškarci (smeh). Maločas si me pitala za nagrade, važan je to stimulans, daju ti vetar u leđa i pokazatelj su da je neko primetio to što si uradio. Na kraju krajeva važne su i kao reference u biografiji, jer, nažalost, otvaraju mogućnost za neki naredni posao, možda i da dobiješ neke novce. Bavim se dokumentarnim reportažama i filmovima, to je vrhunac televizijskog umeća a ovde je to svedeno na neki patos i otprilike oni u javnim servisima taj DOP vide kao penzionerski dom ili kazneno odeljenje. Ko je nešto zabrljao ili je pred penzijom ide u DOP, a informativa je prestiž.

Mada nema nekih zvaničnih podataka, trenutno se čini da žene u novinarstvu dominiraju, ako izuzmemo te neke uredničke, vlasničke pozicije i na fakultetima novinarstva su devojke. Zašto dolazi do masovnijeg ulaska žena u novinarstvo?

Nije ta pojava odnedavno, mislim da od devedesetih kreće taj uzlazni (smeh) trend žena u novinarstvu... Pa ne znam....

Možda zato što u novinarstvu ima malo para..

Da, malo para, a i novinarstvo se svelo i na puki PR. logično je da je ženska osoba atraktivnija da bude PR (smeh).

Možda baš zato što je i ta kultura bila skrajnuta u tom nekom vrednovanju novinarskog rada?

Ne znam pravi odgovor zbog čega je to tako...I maš ti sad gomilu menadžerki i urednica po raznim medijskim kućama, mada ih, činjenica je, nema na mestima generalnih direktora. Top menadžeri su muškarci jer su verovatno veštiji u baratanju s novcem i sprovođenju biznis plana. Kad pogledaš i najbogatiji biznismeni i medijski magnati u svetu su, ipak, muškarci.

Sa druge strane imamo to da je slika žene sve lošija, onako kako je prezentovana u medijima

Slika žene je katastrofalna u medijima. Žena u medijima je ili seks objekat ili je žrtva nasilja ili neka paćenica na ivici egzistencije. Ti nemaš u medijima mnogo naučnica, spisateljica, mislećih žena. Nemaš ni priča koje problematizuju važne teme i tiču se žena izvan ovog dominantnog diskursa u kojem caruju tabloidne zvezde, pevaljke i starlete po rijalitetima na televizijama ili na naslovnim stranama tabloida koje same žele da se eksponiraju i guraju u taj medijski kontekst. Ali to je slika opšte spektakularizacije kulture i društva kojoj prisustvujemo. Mislim da smo predaleko otišli. Nisam optimista uopšte, ali dobro treba se boriti, ne sme čovek da odustaje (smeh).

Kakvo je tvoje mišljenje o upotrebi rodno senzitivnog jezika?

Nemam baš neki formiran stav prema toj problematici (smeh)... U redu je da se neguje, ali nekoliko puta smo u današnjem razgovoru došli do toga da je jako smešno reći trenerka ili trenerica za ženu koja trenira. Ima tu nekih termina koji su, kako da kažem, neprevodivi (smeh) u taj rodno senzibilni jezik i zato bi možda moglo smisliti neke nove termine. Hoću da kažem da je meni to jednako odbojno kada silujemo jezik, kao i sa druge strane kada se nešto ne poštuje.

Tokom tvoje novinarske karijere došlo je do tehnoloških promena u načinu rada

Da, ja sam zakačila taj period kada se još kucalo na mašinama (smeh) i analognu eru u proizvodnji televizijskih sadržaja. Zapravo sam prve novinarske tekstove kucala na mašini, a prve priloge proizvodila na Beti i čak na Super VHS-u. To je bilo pre elektronskih kamera i digitalne

montaže na kompjuterima. Takođe diktafoni su bili sa onim velikim kasetama, sećam se i onih glomaznih portabl kasetofona sa odvojenim mirkofonima. Rad na tim mašinama je dosta ograničavao u odnosu na danas, ali je istovremeno držao fokusiranim tvoje misli i ideje. One su bile ograničene na određeni prostor i to je bila jako dobra vežba. Kad kucaš na mašini, ti nisi imao mogućnost da tu rečenicu vrtiš kao što danas možeš da vrtiš na sto načina na kompjuteru, nego si morao već u glavi da je dobro smišliš, dakle da poslažeš sve misli i da ih tim redosledom zapravo kucaš. Eventualno si imao mogućnost na ispravku samo ako neko slovo ili reč pogrešno otkucaš pa onda onim korektorom zafarbaš, i ponovo prekucaš. Tako da je to bio jedan dodatni trening za mozak. Razvoj tehnologija je, s druge strane, naravno novinarima mnogo olakšao posao. Danas mogu sa bilo koje tačke sveta da se direktno uključe u program bez mnogo muke. Dakle iste sekunde u realnom vremenu se prenose vesti, za pripreme neke teme vam ne trebaju sati i dani da bi ste u nekoj dokumentaciji pročitali arhivsku građu, sve je na internetu, to je ono što tehnologija danas omogućava. Sećam se jedne konferencije u Beogradu sredinom devedesetih, dolazila je Sadako Ogata, ona je bila tada visoki komesar Ujedinjenih nacija za izbeglice, i trebalo je da se javim direktno u program sa događaja. Konferencija je počinjala 15-20 minuta pre našeg Dnevnika, a plan je bio da me uključe u prvim minutama. Čula sam tri-četiri rečenice koje je ona izgovorila, brzo sam zapisala i onda otrčala da potražim neki telefon u holu hotela „Hajat“ gde se održavala konferencija. Nabasala sam na govornicu koja nije radila. Onda sam molila ove na recepciji hotela, koji baš i nisu bili odmah voljni da me puste i tako sva zadihana i sludena se jedva javila u program.

Danas je mnogo olakšano i zapravo razvoj tehnologija je uticao i na ulogu reportera kao donosioca priče. Oni su postali jedan od standardnih kriterijuma na osnovu kojih se danas selektuju vesti za centralne informativne emisije. Imamo naravno tu i negativnu stranu cele priče. Često smo svedoci da se novinari već u toku nekog događaja kome se ne nazire kraj u vreme emitovanja emisije uključuju u program i izveštavaju, tačnije spekulišu i nagađaju šta se odvija iza njemu zatvorenih vrata. Taj trend javljanja reportera uživo sa lica mesta direktna je posledica pojednostavljene tehničko-tehnološke produkcije vesti i ona obesmišljava informativnu vrednost isticanja novinara kao donosioca priče. Nekad je bilo ti nabadaš, kucaš na nekoj mašini, trčiš, tražiš gde ima telefon (smeh), da se javiš u program, da ne pričamo o tome koliko je vremena trebalo da se razvije neka fotografija, ili omogućiti direktno uključivanje reportera sa lica mesta, to su sve bili procesi koji su užasno puno trajali i zahtevali složeniju tehničku opremljenost. Ali, mislim da se tada mnogo više razmišljalo, nije se olako sve shvatalo, morao si da budeš vrlo pripremljen da odeš na određen zadatak, da budeš precizniji i odgovorniji.

Da li si ikad razmišljala o tome da ćeš jednog dana predavati na Novinarstvu?

Ne, ne... često se pitam kako sam uopšte dospela do ovog mesta iz razloga koji sam ranije navela, a to je da nikad nisam volela školu. Mene je zapravo to tek počelo da voza kada sam sela da

završim fakultet. Onda sam se zainteresovala, neki predmeti su mi na faksu baš bili zanimljivi za izučavanje. Mene, iskreno rečeno, ne interesuje mnogo taj naučni svet. Ja sam neko ko ne pripada tu i verovatno nikad i neće pripadati do kraja života. Ostaću diplomirana novinarka (smeh), dakle ta moja diploma sa osnovnih studija će nekako uvek biti moja osnovna vokacija. Možda još da dodam dokumentaristkinja, ali naučnica nikako. Jeste da pišem naučne radove, ali u dubini duše ne osećam sve to iskreno kako bi možda trebalo. Možda je to zbog toga što sam se kasno priključila akademskoj zajednici i što mi je teško bilo da se sa novinarskog prešaltam na naučni način razmišljanja.

A da li te ispunjava rad sa studentima?

Donekle da, ispunjava me, ali samo kada radim taj neki praktični deo nastave sa njima. Raduje me kada vidim da mi se vraća uloženi trud i znanje i kada mogu da podelim zajedno sa njima tu radost, odnosno da njihov finalni proizvod bude ono čemu smo obostrano težili. Uglavnom je malo takvih trenutaka, pošto većina njih, nažalost, ni ne zna zašto je tu, ali dobro to je sad druga priča.

B. D. S. (1973), Novi Sad

Molim te za početak da se predstaviš:

B. D. S., novinarka.

Kada i gde si rođena?

Rođena sam u Nemačkoj, igrom slučaja pošto su mi roditelji tamo bili, sedamdeset treće, ali smo došli u Hrvatsku dok sam bila beba. Moji su iz Hrvatske. Živela sam s majkom, bakom i dedom, pošto mi je otac poginuo u saobraćajnoj nesreći kad sam bila mala beba, tako da ga nisam ni upoznala. Ne bih baš puno da pričam o porodici pošto ne mislim da je toliko bitno za ovu priču. Živeli smo u Dalmaciji, a potom u Rijeci.

Da li si jedinica?

Jesam.

Kakva su ti sećanja na detinjstvo?

Prelepa. Bio je to potpuno drugačiji život, u odnosu na današnji. Bilo je puno druženja, igre, putovanja od Rijeke do Dalmacije. Čitali smo *Zagora, Marka, Bleka Stenu...* a kasnije i *Alana Forda*. Igrali smo fudbal svi zajedno, i devojčice i dečaci...

U Rijeci si išla u srednju školu? U koju školu?

To je bila gimnazija opšteg smera.

To je ono deveti i deseti?

Ne, ne, od prvog do četvrtog.

A kakva su sećanja na te školske dane, srednjoškolske? Koje su to godine kada si išla u srednju školu?

To je druga polovina osamdesetih, a tokom četvrtog srednje je krenuo sav taj cirkus u Jugoslaviji. Tad smo počeli da gledamo Dnevnik, sećam se i komentarisali međusobno, u neverici. Sećam se i da smo mi spremali neki ekološki preformans zbog zagađenja u Rijeci, naivno misleći da će to nekom tad biti važnije od te nacionalističke retorike.

A što se tiče same škole i onoga što ste učili i radili u školi i uopšte kakvo ti je sećanje na te dane?

Profesori su bili baš strogi, a gradivo prilično obimno i moralo je dosta da se radi. Mislim da smo u četvrtoj godini imali 20 predmeta.

A kakav si đak bila? Koji predmeti su ti išli?

Bila sam odličan đak. Ali, sam imala, na primer, na jednom polugodištu dvojku iz fizičkog jer nisam uspela da napravim više od pet zgibova. Neki iz mog razreda čak nisu mogli da izađu na maturu u prvom roku jer su morali na popravni iz fizičkog.

A da li su ti više išle prirodne ili društvene nauke?

Društvene, definitivno. Imali smo sociologiju, filozofiju, psihologiju, pedagogiju, logiku kao poseban predmet... Zato sam konkurisala na paralelne studije filozofije i istorije umetnosti na Filozofskom fakultetu u Zadru. Ali, to je bila 1991. Počeo je rat, do Zadra se nije moglo prići, sve je bilo blokirano. Tad sam otišla u Novi Sad.

A ko dolazi u Novi Sad, ti i majka?

Da. Zašto u Novi Sad? Bez nekog posebnog razloga. Ranije tu nikad nismo bili. Bio je septembar, oktobar. Najpre sam tražila fakultete da vidim šta bih mogla da upišem. Svi originalni dokumenti ostali su mi na fakultetu u Zadru, imala sam samo neke kopije o završenoj srednjoj školi. Bilo je mesta na Poljoprivrednom i na Pravnom fakultetu. Izašla sam u drugom upisnom roku i upisala Pravo, iako mi to nikad nije bila opcija o kojoj sam razmišljala, niti me to zanimalo. Nisam ga završila u roku, nego dosta kasnije, jer sam vukla godinama nekoliko ispita. U međuvremenu, počeli su protesti i moja interesovanja su otišla u drugom pravcu, jer tad počinjem da razmišljam o novinarstvu.

A kako je bilo kada ste došli ovamo? Kako si se osećala? Koja su ti sećanja na to s obzirom da je ovo sasvim nova sredina, drugačija i kako pamtiš te dane?

To je bilo nekako neobično stanje, kad ne znaš ni zašto si tu, ni koliko ostaješ, sve je izgledalo privremeno... A onda, nekoliko godina kasnije, prodali smo kuću u Hrvatskoj i kupili stan u Novom Sadu. Zapravo, tek na tim prvim protestima osetila sam neku pripadnost ovom gradu, neku želju da učestvujem, da nešto promenim. I onda sam videla oglas za novinarsku školu koju je na Otvorenom univerzitetu vodio Slobodan Budakov. On je nekad bio direktor RTV-a. Završila sam je i počela da radim u *Novosadskom nedeljniku*. Prvi tekst koji su mi objavili bio je intervju sa Mišom Ilićem, tadašnjim lokalnim političarem. I tako sam preskočila izveštavanje s pijace, kako se obično kreće u novinarstvo, i otišla u politiku (smeh).

A kaži mi kakvo je iskustvo u toj novinarskoj školi, kakav je bio način rada?

Bilo je zanimljivo jer su predavači bili ljudi sa puno iskustva. Mislim da je ono što sam tamo naučila, pre svega o profesionalnom odnosu i novinarskoj etici, zapravo najvažnije što sam ponela iz Novinarske škole. Zanatski deo posla uči se u redakciji.

A koliko je bilo polaznika?

Nije nas bilo mnogo, krenulo je nas pet-šest. To je bila prva generacija u toj školi. Sećam se kad su mi u *Nedeljniku* prvi put dali da obradim neko saopštenje, nisam znala šta da radim s tim. Sat vremena sam „mozgala“ nad tim.

A da li ti je pomagao neko iz redakcije? Kako si učila?

Počela sam intenzivnije da čitam dnevne novine, razmišljam o temama, predlažem ih. Zatim su počeli da me šalju na konferencije za novinare u političke stranke, a to je valjda bio deo posla koji je većina novinara izbegavala, svi su više voleli da pišu o kulturi, sportu... Ubrzo je usledilo bombardovanje i tad nisam pisala, sad se ne sećam, valjda *Nedeljnik* nije ni izlazio, nisam sigurna. Kasnije sam nastavila, a potom sam prešla u dnevni list *Vojvodina*. Politički život je postajao sve burniji, a protesti sve češći, tako da sam radila od jutra do večeri. Redakcija je bila mala i nije bilo puno novinara. Tako da sam svaki dan pre podne, recimo ujutru od deset, odlazila na konferencije, tad je bilo puno tih konferencija za novinare, sve stranke su ih držale. Danas sa javnošću komuniciraju saopštenjima. A popodne sam išla u redakciju da pišem po nekoliko tekstova.

A da li si tada počela i da zarađuješ neke pare?

Da, tad sam počela da zarađujem. Mada sam dobijala honorar i u *Nedeljniku*. U *Vojvodini* sam, međutim, dobila posao na neodređeno vreme, što je u to vreme bilo prava retkost i nedostižno za mnoge novinare koji nisu radili za državne medije. Međutim *Vojvodina* se malo posle oktobarskih promena ugasila, negde u februaru 2001. godine. Neposredno pre toga, sećam se, bile su restrikcije struje, a mi smo u redakciji radili pod svetlošću voštanih sveća, samo su kompjuteri bili na agregatu. Kad se toga setim, pomislim koliko je tad bilo više entuzijazma. Danas ga tako retko vidim, čak i kod mladih novinara. Mi smo se tad nekako navikavali na nove političke okolnosti, više nije bilo Slobe, nije bilo ni protesta...

Jesi bila u Beogradu petog oktobra?

Ne, bila sam u Novom Sadu, odavde sam izveštavala. Ujutro su se na trgu okupljali oni koji su išli za Beograd. Tih nekoliko dana sa nekoliko kolega pisala sam vesti koje su se čitale na Trgu ispred Gradske kuće. Posle 5. oktobra, tu su se počeli pojavljivati brojni predstavnici bivšeg režima, direktori nekih institucija, bolnica... prilazeći novim vlastima... I to mi je bio prvi mučan utisak iz postpetoaktobarskog perioda.

Kada odlaziš u *Dnevnik*?

Vojvodina prestaje da izlazi u februaru 2001. godine, koliko se sećam. Moj tadašnji glavni urednik Mihal Ramač me je ubeđivao da pređem u *Dnevnik*. Najpre sam to odbijala, ali sam, ipak, na kraju otišla u martu 2001. i ostala do aprila 2013. godine, kada su se desile nove promene u *Dnevniku*,

za koje nisam imala stomak. Nisam dobila otkaz, rekla sam da idem zato što to više nisu novine već partijski bilten. Nema tu velike priče. Meni je to bilo logično.

Da se vratimo na taj početak u *Dnevniku*, u kojoj si redakciji radila?

Ja sam u *Dnevnik* došla u političku rubriku. Mislim da je prva stvar koju sam radila bila da zovem neke iz nekoliko političkih stranaka da se izjasne o nekoj temi. Svi su govorili ako ih dobiješ, ako budu hteli da govore za *Dnevnik* i tako. Naravno da su svi govorili. Političari vrlo rado govore za bilo koje medije, nemaju oni tu distancu prema medijima koji su imali neki negativan odijum. Meni je bilo neobično jer sam se prvi put našla u nekom većem sistemu, koji funkcioniše potpuno drugačije od malih redakcija u kojima sam radila do tad. Jedno vreme sam izveštavala iz Skupštine Srbije, što mi je možda bio najnaporniji deo posla, jer si ceo dan tamo, vratiš se uveče kasno i sutradan ponovo isto. Ali tad još nisam imala porodicu i novinarstvo mi je bilo ključna preokupacija.

A u toj unutrašnjo-političkoj rubrici koliko je vas bilo novinarki? Koliko žena? Ko je bio urednik?

Urednica političke je bila žena. Bilo je u početku dvoje-troje novinara. Bili su tu Mirjana Živić, a kasnije i Denis Kolundžija, Aleksa Grubeša, Petar Klaić i drugi. Bilo je više novinara u drugim rubrikama: ekonomskoj, društvu, novosadskoj, sportskoj... Sad kad se prisećam, čini mi se da je generalno bilo više žena nego muškaraca. Nisam o tome nikad razmišljala. Uostalom, uveliko se već u novinarskim krugovima pričalo tih godina da su žene preuzele ovu profesiju.

A što se tiče profesionalnog i socijalno-zdravstvenog statusa u *Dnevniku* da li je sve bilo redovno pokriveno? Da li si bila zadovoljna primanjima?

Pa zavisi u kojem periodu. Ja sam tamo ostala dvanaest-trinaest godina. Bilo je različito u pojedinim periodima što se tiče zarade. Uglavnom je to bilo prihvatljivo u poređenju s platama u drugim medijima u gradu. Imala sam stalan posao i zdravstveno osiguranje. Tu nije bilo nikakvih problema. Nije se ništa bitno u tom pogledu promenilo ni posle privatizacije, mislim 2003. godine, kada je list kupio nemački Vac. Bolovanje se moglo koristiti, mada ja nisam imala potrebe za tim, izuzev porodijskog. Praktično sam bolovanje prvi put koristila pri odlasku jer sam na bolovanju provela poslednjih mesec dana mog formalnog rada u *Dnevniku*.

A kada rađaš sina?

Godine 2006. To je u mom životu najuzbudljiviji, najneobičniji i najdivniji period. Na političkom planu, to je period vlasti Koštunice, usvajanja Ustava i nov korak unazad. Inače, ja sam se godinama bavila pitanjem ustavnih promena i silnim ustavnim predlozima, ali, eto, po povratku na posao dočekao me novi ustav sa tekstom koji niko nikad ranije nije video, a kamoli o njemu raspravljao.

A koliko si iskoristila porođajno?

Godinu dana, dakle, u potpunosti.

Da li ti je posle bilo teško da se vratiš na posao?

Bilo mo je teško u početku jer iz jednog uljuljkanog sveta u kojem je beba centar univerzma zakoračiš u taj surovi i sve siroviji realni politički i politikanstki milje. Ali, što se tiče usklađivanja porodičnih i poslovnih obaveza, tu nije bilo nikakvih problema. Jer, kad radiš u štampanim medijima, tu možeš lakše da uskladiš obaveze. Ne ustaje se rano, ugovaraš intervju tako da vreme prilagodiš i sagovorniku i sebi. No, bilo je dana kada sam morala da ostajem duže na poslu, da odlazim ranije, ali to takođe nije predstavljalo problem, jer se nije dešavalo često. Jedino što u tim usklađivanjima nemaš vremena baš za sebe. Ja sam sto puta kretala na jogu, aerobik, kurs jezika... ali uvek nešto iskrсне.

A prostor za druženje sa prijateljima?

To druženje uglavnom se uklapalo u „radno vreme“. Ali, nisam zbog porodice zaboravljala prijatelje, već su se viđenja više preusmerila na kućna druženja.

A da li imaš podršku supruga?

Da, u potpunosti. Tata ga je i kupao, hranio i presvlačio i kasnije učio da ubacuje loptu u koš, vozi bicikl... Tata spremi i stan, ali ne voli baš da kuva, jer, kao, ja to bolje umem...

Posle *Dnevnika* prelaziš na televiziju, opet jedna velika kuća i drugačiji posao.

I totalno drugačiji posao. Sve što sam pre radila su bili pisani mediji a sad dolazim u veb-redakciju koja funkcioniše totalno drugačije, u televiziju koja funkcioniše totalno drugačije. Dosad sam bila sam svoj majstor. Ovde si vezan za milion ljudi. Nekom više to leži, meni lično i ne jer mi jako fali pisanje. Stalno sebi prigovaram zbog toga što ne nađem vremena da napišem poneki članak, i tako razmišljam od sledeće nedelje ću početi... Veb-sajt je specifičan, tu informacije prolaze svih 24 časa na dan, uz to, stalno postoji potreba za unapređenjem prezentacije, dodavanjem novih sadržaja...

Dobila si i nagrade i u *Dnevniku* i nagradu Nezavisnog društva novinara Vojvodine. Koliko ti znače te nagrade?

Moram da kažem da su te nagrade za mene bile iznenađenje jer nisam imala predstavu da neko sad nešto prati ili vrednuje ono što radim. I, naravno, da se onda osetiš počastvovano, a posebno ako je to nagrada koju ti dodeljuju tvoje kolege, ili novinari sa velikim iskustvom koji su ostali u manjini kao profesionalci. A pre *Dnevnika* i nagrade NDNV-a, prvu nagradu sam dobila od Novosadske novinarske škole, ne one u koju sam ja išla već one koja se kasnije formirala. Bila je to nagrada za mlade novinare koju su prvi put dodeljivali, Novinarska škola i grad Novi Sad, a ja sam malo pre toga počela da radim u *Dnevniku*. Ne znam da li me je više iznenadila ili imponovala nagrada

mog novinarskog udruženja, s obzirom na to da su moje kolege iz NDNV upravo deo one manjine među novinarima koji su ostali dosledni profesiji.

S obzirom na to da si radila političke teme i da ti je posao kontakt sa političarima da li si se nekad osećala da te neko možda manje vrednuje zato što si žena ili iz nekog drugog razloga? Da li si imala nekih nelagodnih situacija? Ili da si osetila neki pritisak na tebe kao novinarku?

Razmišljala sam o tome kad smo pre pričale i stvarno ne mogu da se setim takvih situacija. Niti situacija u kojima sam osetila da me neko manje vrednuje. Stvarno ne mogu da kažem da je bilo takvih situacija. Nikad nisam osetila da je problem to što sam žena u kontaktima koje sam imala. O tome nisam razmišljala.

Kakvo je tvoje mišljenje o rodno senzitivnom jeziku i upotrebi rodno osetljivog jezika u novinarstvu i javnom govoru?

Nedavno sam baš komentarisala sa kolegama u veb-redakciji da nikad do sad nisam primetila da se, na primer, u vestima agencije *Tanjug* za žene ministarke ta funkcija piše u muškom rodu. To stvarno nije bilo tako unazad nekoliko godina, čini mi se. Meni je logično ako je u pitanju žena da pišeš u ženskom rodu. Tako su nas učili i u školi, zar ne? Možda sada takve stvari više primećujem, jer više uređujem tekstove, nego što pišem i dnevno čitam mnoštvo vesti. Ne znam koliko se promenio i kakav je jezik u našim medijima, jer se ne mogu pohvaliti da baš preterano pratim novine, televizijske ili radijske emisije. Više sam na sajtovima.

A kako vidiš novinarstvo danas u odnosu na novinarstvo kada si ti počela, krajem devedesetih?

Imaš li neko lakše pitanje (smeh)? Znam dosta ljudi koji su radili i u vreme jednopartijskog sistema, a koji su stvarno profesionalci, ali oni više uglavnom nisu u medijima. Današnji mladi novinari, nažalost, i nemaju baš mnogo uzora od kojih bi mogli da uče. Nekako, živimo u takvom društvu u kojem je prosto uobičajeno da vlast drži šapu na medijima, bilo da je ona jendopartijska ili višepartijska. Tako da se sve svodi na to da li će se neko ko uđe u novinarstvo držati profesionalne etike ili će u nekom trenutku pokleknuti. Nažalost, većina poklekne, iz raznih razloga, ali nijedan nije opravdan. Ceo naš sistem izgleda počiva na tim ličnim izborima, ne samo u medijima, nego i u zdravstvu i u prosveti... Kad ideš kod lekara, najpre se raspituješ kakav je, kad upisuješ dete u školu gledaš koja učiteljica je dobra...

S druge strane, naši političari preferiraju novinare koji su skloniji da ne talasaju, da ne pitaju mnogo i zapravo im tako odrade dobar marketing. Zato nije slučajno što je i aktuelni premijer Srbije novinare nedavno nazvao društveno-politički radnici. To je taj odnos prema medijima iz ugla vlasti, kao sredstvima koja će im obezbediti što dužu vladavinu. Ako i može da se razume takva logika vlasti, ja ne mogu razumeti logiku novinara koji pristaju na ulogu koju im nameće vlast, jer tad postaju saučesnici u zamajavanju javnosti. Danas se dosta govori o cenzuri u Srbiji. Pa se onda polemíše da li

je reč o cenzuri ili autocenzuri. Jer, ako je autocenzura onda je to kao alibi za vlast. Međutim, to je potpuno svejedno, jer ako su nam mediji ovakvi zbog autocenzure, to onda još više govori o nedemokratskom karakteru vlasti. Pošto je autocenzura valjda posledica nekog straha. Kod cenzure bar možemo da zamislimo prvid da mediji žele da budu slobodni, nisu u toj meri uplašeni, već neko iznad mora da zove i traži da se nešto ne objavi ili objavi.

Uz to, problem naših medija je i taj što robuju stereotipima, te u tom pogledu forsiraju izlizane i besmislene matrice o ključnim društvenim pitanjima, podgrevajući i sami iracionalne strahove kod građana. Recimo, kad se početkom dvehiljaditih polemisalo o ustavnim predlozima, niko od značajnijih političkih stranaka nije kritikovao ideje decentralizacije, autonomije Vojvodine, regionalizacije... Ali su to činili mediji. Zato mi se čini da su naši mediji zapravo retrogradniji i od političkih stranaka, koje svoje stavove, ipak, donekle koriguju vremenom. Zato i ne čudi što nas ljudi ne doživljavaju ozbiljno. Mediji jednostavno nemaju odnos prema građanima kakav bi trebalo da imaju.

A šta misliš šta je uzrok tome? Da li je to opšte siromaštvo pa siromaštvo i u medijima?

Pa ne, ne mislim da je siromaštvo, zato što su najgori mediji oni koji imaju najviše novca, oni koji imaju sigurno finansiranje, oni koji imaju redovne plate. I uvek je tako bilo. Pre je to neki suludi ciklus u kojem svi pothranjuju slabosti drugih, jer je tako lakše loviti u mutnom, izvrđavati pravila, zaobilaziti porcedure... Eto, možda sa to najbolje ogleda na primeru odnosa naših političara prema Evropskoj uniji. Postoji kao najširi društveni konsenzus za evrointegracije, svi relevantni politički akteri se zaklinju u evropski put, a istovremeno nikad nije bila manja podrška u društvu tim procesima. Zašto? Zato što naši političari istovremeno građanima EU predstavljaju u negativnom kontekstu: kao nekog tamo Devenporta koji plaća neke medije da opanjkava našu vladu, kao nekog tamo policajca koji neće dozvoiti da se peče domaća rakija, kao nekog zbog koga eto baš moramo da donesemo zakon o medijima, neko zbog koga moramo da istrpimo gej paradu, da pričamo o ljudskim pravima... I mi konstantno imamo tu neku lažnu priču, lažan odnos prema stvarnosti, prema prošlosti i prema budućnosti.

Da li misliš da to ima veze i sa nekim opštim obrazovanjem i da te generacije koje su rođene devedesetih sad rade i u medijima?

Pa, verovatno jeste, ali ne u značajnoj meri. Ako je to ključni razlog, onda su nam šanse nikakve. U medijima su ipak manje-više u poslednje dve decenije isti ljudi, samo su se tu i tamo u većoj ili manjoj meri prilagođavali. A s druge strane, među mladim novinarima koji sad dolaze u redakcije zaista ima i entuzijasta. Biće im jako teško, jer je sve manje onih koji bi im mogli biti uzori ili ohrabrenje. Ali, moguće je da će se oni lakše nositi sa famoznim autoritetima vlasti nego što su to činile naše generacije.

Da se vratimo na tvoj Pravni fakultet. Koliko je ono što si učila tokom studija imalo koristi i koliko se to reflektovalo na tvoj profesionalni rad?

Mislim da je profesorica Marijana Pajvančić na jednom predavanju o Ustavu rekla da su to primeri iz kojih je najbolje učiti kako nešto ne treba da bude. I to se može primeniti na sve ostalo. Sve to što nam se dešavalo prethodnih godina u takozvanoj izgradnji demokratskog društva jeste zapravo niz primera kako ne treba. Slobodni izbor su ključ demokratskog poretka, a kod nas se na izborima krade, potkupljuje, preti biračima... Bez slobodnih medija nema ni demokratskog društva, a naš premijer kaže da su novinari društveno-politički radnici, te da bi im bilo bolje da izađu na izbore nego da pišu saopštenja. Kada sam intervjuisla naše sociologe i pitala ih kako je moguće da građani ne prepoznaju tu političku manipulaciju, sećam se da mi je profesor Ratko Božović rekao da kao razloga smatra to što je podanički mentalitet ovde toliko duboko ukorenjen, jer nema drugi racionalan odgovor. Uvek se setim te njegove rečenice kad vidim kako neki novinari bukvalno kleče pred političarima kad uzimaju izjave od njih. Ne znam kako to vide današnji mladi novinari. Kao normalan odnos? Oni nikad nisu videli kako treba, već samo kako ne treba.

A da li si se nekad pokajala što si ušla u svet novinarstva?

Nisam. Nisam nikad tako razmišljala. Imala sam milion stresnih, užasnih situacija, navikla sam da tako funkcionišem. To mi još dođe kao podstrek, probudi inat.

Kad si pomenula stresne situacije mislim da se nismo dovoljno zadržali na tvom odlasku iz *Dnevnika*. Šta te je nateralo da napustiš *Dnevnik*?

Pa to je ono što sam ti pričala, ako negde više ne mogu da radim svoj posao kako treba, onda tamo više nemam šta da tražim. Naravno da su takva dešavanja stresna. Ne zbog, ne znam ekonomske neizvesnosti, jer o tome nisam ni razmišljala. Znala sam samo da tu više ne mogu da radim, a da li ću i kad negde drugo moći, nisam ni pomišljala. Ipak, za mene je bio užasan stres samo saznanje da je uopšte moguće da se pojavi neko ko napravi novine kao najjeftinije partijsko glasilo i da niko ne sme ništa da kaže. Ja sam radila izveštaj sa mitinga naprednjaka od kojeg su oni očekivali da bude repriza „jogurt revolucije“. Napisala sam tekst, prenela ključne poruke, opisala atmosferu, ljude koji su došli autobusima, avion koji nam je stalno u brišućem letu preletao tik iznad glava. Na naslovnoj strani *Dnevnika* na moj tekst nalepljen je naslov „Vojvodina rekla ne separatizmu“, tako nešto. Bila sam u šoku, pitala sam v. d. glavnog urednika o čemu se radi, kakve to veze ima s mojim tekstom i još koješta. Samo je ćutao, ćutali su i ostali koji su se tu zatekli. Tad sam izašla iz *Dnevnika* i rekla da se tu više ne vraćam. Mislim nije meni bilo teško što sam otišla, nego zbog te gadosti.

L. O. (1973), Novi Sad

Kada si rođena i kakvo je bilo detinjstvo?

Rodena sam 19. maja 1973. godine u Kuli. Detinjstvo mi je bilo sjajno zato što sam ga uglavnom provela na ulici i uglavnom sa dečacima, tako da sam se naučila fer ponašanju jer su dečaci uvek bili fer, za razliku od devojčica koje su volele da ogovaraju. A dečaci su bili otvoreni, dobri, igrali smo fudbal, vijali se, igrali se partizana i Nemaca, i uglavnom to je to, detinjstvo mi je prošlo lepo. Mama mi je bila učiteljica, tata elektroinženjer. Mama je radila u školi, tata je radio u fabrici, nekada uspešnoj, dakle, obično detinjstvo kao što je imao svako od nas, otprilike, možda malko drugačije.

Kakva su sećanja na školske dane?

Osnovna škola je bila u redu, tu smo se puno družili. Moram da priznam da mi je mnogo pomagalo kod nastavnika to što su znali moju mamu kao učiteljicu, pošto je ona bila pametna žena, pa su zato i mene uvek ocenjivali malo bolje nego što sam zaslužila. U srednju školu sam išla u gimnaziju u Novom Sadu, „Jovan Jovanović Zmaj“, bilo je dobro, u početku mi je bilo malo teško jer sam došla iz manje sredine u Novi Sad, ali već kasnije se to, u drugom srednje, sredilo, ispeglalo. Mislim da su mi to bili najlepši dani, gimnazijski. Bilo je teško, ali smo naučili puno stvari, uglavnom su to bili predmeti matematika, fizika, astronomija – prirodne nauke, njima smo se najviše bavili. Školovala sam se na srpskom jeziku, kod kuće smo pričali isključivo rusinski jezik. Svako leto sam provodila u Ruskom Krsturu, kod babe, tu se pričalo samo rusinski, tako da govorim i jedan i drugi jezik dobro.

Šta se dešava po završetku gimnazije?

Posle gimnazije sam upisala Filozofski fakultet, smer Rusinski jezik i književnost i posle prvih godinu dana sam se pokajala što sam to uradila. Bilo je užasno dosadno, bila sam jedina na godini, profesori mi uopšte nisu držali predavanja, rekli su mi da mogu da ih nazovem i pitam šta god me interesuje, dolazili su jednom nedeljno na fakultet. Bilo je dosadno, program mi je bio pretrpan, jer sam kao jedina u grupi imala predavanja po čitav dan, uvek sam ulazila sa nekim drugim u grupu da bih slušala određene predmete, tako da sam na fakultetu ostajala od ujutru od 8 do uveče do 8 sati. Posle te prve godine, kada sam ispolagala ispite koji su mi trebali za uslov i upisala drugu godinu, odlučila da neću više to da radim, da ne želim tako da studiram, nisam imala nijedno predavanje na rusinskom jeziku. Na ostalim predmetima, možda nije lepo reći, ali profesori su, kada bi čuli da studiram rusinski, odnosili su se s nipodaštavanjem prema meni, pa i prema drugima iz manjinskih grupa, možda su nam čak i poklanjali ocene samo da nas više ne bi videli i uopšte fakulteta se ne

sećam u dobrom svetlu, zaista, i nije mi žao što sam ga napustila. Sad mi je žao što nisam završila, ali ne taj, neki drugi koji bi mi se dopao, ali ovaj zaista mi nije žao što sam ga napustila. Prvu godinu fakulteta upisala sam 1992. godine, to je bilo sa '92. na '93. godinu, bila je dosta teška situacija, sećaju se svi te velike inflacije, na fakultetu je bilo strašno pošto nije bilo grejanja, onda smo sedeli u jaknama na predavanjima, u jaknama smo izlazili na ispite, ali kažem, sve bi se to prevazišlo da je bilo dobre volje, zaista mislim da sa strane profesora nije bilo dobre volje.

Tih godina se sećam kao jako ružnih, bilo je strašno voziti se autobusom, a nemaš novaca da platiš kartu, pa poneseš pfenige da platiš kartu, pa nekad vozač uzme novac, a onda sledeći dan kad zna da će biti kontrola ne uzme novac, pa te onda kontrola uhvati i naplati neku kaznu koja je isto bila jako smešna, ali generalno, taj početak studiranja nije mi ostao u lepom sećanju.

Tada počinješ da radiš?

Nakon što sam napustila fakultet, otišla sam od kuće jer je moj otac insisitirao da upišem neki drugi fakultet, a ja tada nisam želela da upišem ništa. Kada sam otišla od kuće, živela kod bake neke dve godine, onda sam shvatila da više ne mogu tako, vratila sam se u Novi Sad, našla posao, počela da radim, ali ne kao novinarka, radila sam kao trgovac nekoliko godina. Onda su došla deca. Onda mi se 2004. godine javio prijatelj koji mi je rekao da, ako želim, mogu da dodem u *Mutiradio*, koji je bio drugi program *Radija 021*, treba im neko ko će prevoditi na rusinski jezik i neko ko će čitati vesti na rusinskom jeziku. Ja sam to prihvatila iako se time nikada nisam bavila, ali zvučalo mi je jako interesantno. Zaista nije bio težak posao, uzimali smo agencijske vesti, prevodili ih na rusinski i čitali ih u programu, i to ne samo na rusinskom. *Multiradio* je imao program na mađarskom, rusinskom, rumunskom, slovačkom i romskom i srpskom jeziku, tako da mi je bilo super kada sam to počela da radim. *Multiradio* nije potrajao dugo, nekoliko meseci posle mog dolaska su se desile promene, oformljena je redakcija *Beat boxa*. Program je bio za mlade, ciljna grupa su bili mladi, bila je druga vrsta muzike, druga vrsta informacija, nije više bilo programa na manjinskim jezicima, pravili smo program za studente, o putovanjima, izlascima, muzika je bila hip-hop. Onda sam dobila ponudu od urednika prvog programa *Radija 021* da pređem u redakciju i vodim emisiju „Porodični žurnal“, pošto sam mu se činila podobnom za to jer sam jedina od novinarki u redakciji imala decu, a on je hteo da se Žurnal bavi temama odrastanja i vaspitanja dece od samog početka do polaska u školu. Počela sam time da se bavim i kada je *Beat box* prestao da postoji, potpuno prešla na prvi program *Radija 021* na kojem sam radila kao novinarka i voditeljka do 2011. godine.

Kako si se snašla u novinarskom poslu?

U početku mi je novinarski posao izgledao prestrašno, a onda sam, zahvaljujući kolegama i samo kolegama, jer ja nikada novinarsku školu učila nisam, zahvaljujući njima naučila kako se radi i

kako se biva dobar novinar – znači ne samo nazvati nekog, postaviti nekoliko pitanja i napraviti vest, nego smisliti temu, naći problem, sagledati ga sa svih strana, u početku je bilo teško, ali s godinama čovek ili zavoli ili odustane, a ako zavoli, onda više nije teško. Ono što su me kolege naučile to je da novinar nije tu da prenosi reči političara niti da bude portparol političkih stranaka, da se uglavnom ne ide na pres konferencije, najvažniji posao mu je da zastupa građane, da bude njihov glas. Prosto mislim da je to ono čime novinari moraju da se bave, ako glas građana ne može da se čuje na neki drugi način, da oni budu njihov glas.

Kako si usklađivala posao i porodične obaveze?

Kada sam počela da radim, starije dete je imalo pet godina, mlađe dete godinu, bilo je teško jer novinar nema stalno radno vreme, to znaju svi koji se bave time, ako ima posla mora da se radi, da se ostane duže, da se ide na teren. Bilo mi je teško da uskladim sve to i mislim da sam često zapostavljala decu zbog posla, njih je čuvao suprug kada sam ja radila, pomagao nam je i deda. Sve dečije bolesti sam odradila, stvarno ne znam kako bih sve to izvela da sam bila samohrana majka.

Kakav je bio tvoj status na radiju?

Na *Radiju 021* radila sam sedam godina, samo dve i po godine sam bila zaposlena, a ostalo sam bila honorarac, iz meseca u mesec sam potpisivala ugovor o autorskom delu. Voditeljski posao je bio dosta težak zbog ustajanja u 4 sata, jer je program počinjao u 6 sati, ustajala sam u 4 ujutru da pregledam sve sajtove, da vidim šta se desilo tokom noći, u pola šest sam bila u redakciji, do šest sati obavila nekoliko poziva ako je nešto aktuelno i ostajala u studiju do 9 sati. Nakon toga sam ostajala u redakciji da se pripremam za sutra, a radila sam i projekte. To je bilo naporno jer mi se već oko podne jako spavalo, a nisam mogla da idem kući jer sam morala da se pripremam, da snimam, da sedim na sastancima koji su obavezni za sve novinare u redakciji, to je trajalo godinu i po dana i kada se sada osvrnem na taj period ne znam da li bih mogla ponovo da radim to radno vreme.

Da li si nekad osetila da se prema tebi ophode drugačije zato što si pripadnica manjinske zajednice?

Nikada nisam imala problem kada sam prešla iz redakcije na manjinskom jeziku u redakciju na srpskom jeziku, naprotiv, od tih kolega koji su tada radili u redakciji *Radija 021* sam naučila sve što znam o novinarstvu. Iz *Radija 021* sam otišla 2011. godine najviše zbog toga jer je odlazilo sve više ljudi, a urednik nije zapošljavao nove novinare, nego je nama koji smo ostajali natovarivao na leđa sav posao. Tada sam dobila ponudu da pređem u novine, još uvek sam razmišljala kada mi je urednik rekao da odlazi kolega i da ću dobiti da radim i njegov posao i tu mi je pukao film, nisam više mogla

da zamislim da radim šest dana u nedelji, od ranog jutra, da čitam vesti do kasnih popodnevni sati, uz sav posao oko voditeljskih smena i projekata, tako da sam tada definitivno odlučila da odem iz *R021*.

Gde odlaziš posle radija?

Otišla sam u vojvođansko izdanje novina *Press*, koje je bilo najavljeno kao sjajna stvar. Mi smo pokušali da u tabloidnim novinama prikažemo koje su to vojvođanske vrednosti, šta se dešava u Novom Sadu, ali se ispostavilo da njih interesuju samo afere, pevači i pevačice, tračevi, mi to nismo hteli da pratimo, a ovo izdanje je prestalo da postoji u novembru 2012. godine. Rad u novinama mi je bio lak, jer ljudi najlakše pristaju na razgovor za novine, dok na radiju moraš imati snimljenu izjavu sagovornika. Mislim da nije problem nazvati nekog, pričati s njim, dobiti dozvolu da se taj razgovor prenese u novinama, nazvati drugu stranu i sve to staviti na papir, jedino je problem što sagovornici kada pročitaju u novinama umeju da se bune i kažu: „Nisam ja to tako mislio”. Zbog toga je bolje na radiju jer se svaki razgovor snima i ako se neko buni da njegova izjava nije prenesena na pravi način, novinar uvek ima snimljen materijal i može da ga demantuje.

Kada počinješ da radiš na televiziji?

Na *Radio televiziji Vojvodine* sam počela da radim u decembru 2012. godine. Bilo mi je teško da sedim kod kuće i ne radim ništa, pa sam pomislila da bi rusinskoj redakciji dobro došla moja pomoć. U početku uopšte nisu bili oduševljeni, nisu me poznavali, delovala sam im drugačije. Posle nedelju dana otvoreno su me pitali da li sam ja špijun, da li me je rukovodstvo postavilo u redakciju da ih prisluškujem i da prenosim šta oni pričaju! Trebalo mi je vremena da se prešaltam na televiziju posle novina i radija, jer je televizija vizuelni medij, važno je šta kažete, još je važnije šta pokažete, pa novinar mora odmah da razmišlja, kada radi neku priču, čime će to da ilustruje i to mi je bio najteži deo posla. Svo novinarsko umeće koje sam naučila u *Radiju 021* sam primenila i sa tim nisam imala nikakvih problema. Problem je što je televizija trom medij, radio je brz, novinar je samostalan, sam snima, prebacuje, montira, a televizija je spor medij, nekoliko dana unapred se traže ekipe, piše se gde se ide, koliko se ostaje, šta se snima, snimljeni materijal se potom prebacuje, taj materijal se pregleda i onda montira – novinar ovde zavisi od puno ljudi, na radiju ste sam svoj majstor, mada se i na televiziji sada situacija menja, sve više ljudi prolazi obuku za snimanje i montažu.

Koliko je bitno svakodnevno učenje u novinarstvu?

Za novinare je jako važno da stalno uče i usavršavaju se, uvek ima šta da se nauči, mora da se uči, nije dovoljno naučiti samo zanat, nije dovoljno samo pratiti kodeks i poštovati pravila

novinarskog posla, važni su seminari i projekti na kojima se uče važne stvari, važno je učenje od starijih kolega, kako doći do informacije, obuka za montažu, obuka za snimanje, dikcija – sve je to važno i sve se to mora raditi, nikada ne možete reći da ste sve naučili, najstrašnije je završiti fakultet i reći ja sad sve znam.

Da li postoji razlika u radu na srpskom i u redakciji koja izveštava na manjinskom jeziku?

U *Radiju 021* smo se bavili temama koje su važne svim građanima, sada, u redakciji na rusinskom jeziku pratimo stvari koje su važne uglavnom samo za našu nacionalnu zajednicu, a ja ne mislim da je baš uvek važno ispratiti sve što se dešava, poput promocija iste knjige više puta u raznim mestima ili festivala koji su isti svake godine. Jako je teško naći stručne sagovornike za kompleksnije teme, nemamo stručnjake koji će nam govoriti na rusinskom jeziku – ekonomiste, psihologe, sociologe. Užasno me nervira to što se kod nas ističe da su Rusini najobrazovanija nacija, a ja se baš i ne slažem s tim, pa gde su nam ti silni stručnjaci? Recimo, imamo gomilu ljudi koji su završili Katedru za rusinski jezik i nekoliko njih koji su završili druge fakultete, ali iz svih ostalih sfera mi nemamo stručnjaka i onda su nam sagovornici na srpskom jeziku. Ja ne mislim da treba da pratimo samo ono što se dešava u našoj zajednici, jer živimo u Srbiji i treba da radimo priče koje su svima važne – zašto bih ja pratila, recimo, promociju knjige kada su smanjene plate i penzije svima, pa mogu da istražujem kako će to uticati na sve, pa i na Rusine?

Kakav je odnos kolega iz srpske redakcije prema manjinskim redakcijama?

Kolege novinari sa prvog programa televizije, koje znam od ranije, iz drugih medija, normalno saraduju sa nama iz manjinskih redakcija, ali ima i onih koji ne znaju gde se nalaze naše redakcije, ne znaju da su naše kancelarije samo jedan sprat iznad njih, prosto im to nije važno. Osim toga, mnogo više moramo da se trudimo da dobijemo ekipe za snimanje događaja nego što je slučaj s novinarima s prvog programa koji uvek imaju ekipu na raspolaganju.

Da li si nekad osetila da te manje profesionalno vrednuju zato što si žena?

Tokom bavljenja novinarskim poslom nisam se osećala manje vredna zbog toga što sam žena, ali sam često osetila nepravdu zbog toga što sam kao majka dvoje dece morala da menjam kolege koji nisu imali obaveze, nisu imali dece, a da me urednik nikada nije pitao da li mogu i da li ima ko da mi pripazi decu, već je to bilo naređenje: „Moraš, radiš dok se on/ona ne vrate na posao!“. To me je povređivalo, niko me nije vređao na nacionalnoj osnovi, ali me je vređalo to što urednik i kolege nisu poštovali to što sam mama. Mislim da je i moja porodica pomalo besna na mene, jer nemam

uobičajeno radno vreme, nemam vremena za njih. Doduše, nekada bude slobodnih dana pa se družimo, ali nekada kada se zareda nekoliko dana snimanja, montaža, boravka na terenu – bude teško.

Kako vidiš novinarstvo danas?

Za vreme bombardovanja 1999. godine mi se rodila prva ćerka, posle toga usledila je promena vlasti, bili smo presretni i puni očekivanja. Posle 2003. godine, kada je Zoran Đinđić ubijen, sve je stalo, razočarali smo se, zato sada nemam utisak da smo pobjegli iz devedesetih. Pričala sam s novinarima koji su radili devedesetih godina ovaj posao i koji su rekli da nije bilo ovako ni za vreme Miloševića, koji je dopuštao novinarima u manjim medijima da pišu i da ga kritikuju, sada mislim da ni to nije dopušteno, mislim da su novinari danas u težem položaju, finansijski ne znam, ne znam kolike su bile plate tada, ali što se tiče cenzure, autocenzure i pritisa, mislim da za ovoliko posla i odgovornosti novinari imaju jako mala primanja.

Kakav je položaj žena u novinarstvu i da li koristiš rodno osetljiv jezik u profesionalnom radu?

Ja koristim rodno osetljiv jezik, međutim, većinu ljudi nervira da kažu doktorka, psihološkinja i ginekološkinja. Ima više žena u redakciji, ja volim da kažem kad uđem u redakciju, da ona stoji na ženama, ali one nisu na rukovodećim pozicijama, uglavnom rade novinarski i voditeljski posao. Mislim da su žene imale više slobode sedamdesetih godina prošlog veka, sada su prihvatile taj patrijarhalni model. Mislim da se utiče na mlade da ponovo prihvataju patrijarhalni model – da moraju da imaju puno dece, da moraju da se udaju da bi bile ostvarene, da kupuju silikonske grudi da bi se što bolje udale. U reklamama su žene plave sa naglašenim atributima, mislim da se žena u medijima prikazuje loše – u reklamama i u tabloidima, ako je uradila neku estetsku operaciju ili ako se razvodi od svog muža.

Da li si nekad zažalila što si ušla u svet novinarstva?

Nikada nisam zažalila što sam počela da se bavim novinarstvom, divan je posao, jer imam osećaj da zaista pomažem ljudima. Najlepše je kada se jave ljudi i kažu da su posle našeg priloga o njima dobili pomoć.

I. S. (1977), Novi Sad

Za početak molim te da se predstaviš.

I. S., novinarka *Radio Novog Sada*. Već deset godina radim u *Radio Novom Sadu*, Javnom medijskom servisu Vojvodine, koji postoji već 65 godina. Ovih dana čujem da će, posle toliko godina postojanja, moj dragi radio, promeniti ime. Zvaće se *Radio Vojvodine*. Hm. Ništa. Naredne godine slavićemo prvi rođendan.

Kada si rođena?

Rođena sam 1977. godine u Bačkoj Palanci. Tu sam i odrasla. U toj jednoj maloj sredini. Mada, danas, što god duže živim u Novom Sadu, nešto mi nije mnogo manja ta bačkopalanačka sredina, pošto je i Novi Sad isto mali i već se svi znamo. Pogotovo kad si novinar, upoznaš sve.

Da li možeš nešto da kažeš o svojoj porodici? O svom detinjstvu?

Dobro, pretpostavljam, tebe zanima kako je sve počelo u vezi sa radijem i šta sam volela kao mala. Kako sam uopšte došla do tog radija. Majka je bila ekonomistkinja. U komercijali je radila ceo život, a tata je večiti radnik, koji ima zlatne ruke. Stvarno, sve živo zna da radi. Marljivost, vrednoću i upornost veoma cenim. Dobro je imati čoveka, muškarca u kući koji se razume u sve. Današnji muškarci, pogotovo ovi u gradu, jedva osigurač znaju da zamene. Roditelji su mi divni i dan-danas se vole. Zaista sam odrasla u jednoj srećnoj porodici. Na to sam ponosna. Dete sam ljubavi.

Ti si jedinica?

Nisam jedinica, to me pitaju ljudi, ali samo tako nekako izgledam i tako se ponašam. Mnogo su mi pažnje roditelji posvećivali od detinjstva. Moj brat je tri godine mlađi od mene. Prvenci su razmaženiji i više su navikli na ugađanja. To je opšte mesto. Odrasla sam na selu, u Gajdobri. Tamo govore istočnohercegovačim dijalektom. To mi je mnogo pomoglo. Kada sam htela da ispravljam govor, da ne razvlačim, da čujem pravilan akcenat, odlazila sam kod babe u Gajdobru. Zato sada kada čitam neke tekstove na radiju, ne znaš odakle sam. A to je i cilj – da čitaš po standardnom srpskom. Kada sam imala šest godina, preselili smo se u Bačku Palanku. Brat je, rekoh, tri godine mlađi od mene. On je studirao elektrotehniku, ali nije završio. Inteligentan je, i zato mi je žao što nije bio uporniji. Kad smo bili mali igrali smo se svačega: i učiteljice i autića i žmurke i ne znam čega sve ne. Ali ja sam se sasvim slučajno igrala i novinara. Ne znam kako mi je to palo na pamet. Tek pre petnaest godina sam se setila toga. Razgovore smo snimali na starom kasetofonu. Završena je, na primer,

utakmica, fudbalska reprezentacija igrala je protiv ne znam ni ja koga na svetskom prvenstvu i sad ti znojavi fudbaleri vraćaju se s terena. Brat je bio je jedan od poznatih fudbalera, a ja sam bila uzbuđena novinarka, ponesena emocijom utakmice. Međutim, moj brat je mucao kada je bio mali. I ja njega pitam kako se osećate sada, postavim mu pitanje, a on muca i nikako da izgovori. Onda sam ja, nestrpljiva, i pitala i odgovarala. Tako da su ti snimci bili moja i pitanja i odgovori. Previše sam pričala. To mi je sad profesionalna deformacija, pa sad, eto, nekome to smeta, ali tako je. To su, kao, bili neki počeci. Te kasete sam se mnogo stidela, jer nisam shvatala da su se mama i tata tom snimku smejali jer im je bilo duhovito i neobičano. Dete kada je malo, ono misli da kad me se drugi smeju, da je ono uradilo nešto pogrešno i pogrdno – ne shvata. Mami i tati je to bilo divno; kao vidi šta mala radi, pet-šest godina ima, a vidi šta pita, šta joj pada na pamet, šta snima. I to su puštali njihovim prijateljima. Jednom su to učinili u automobilu pred kumovima. Svi su umirali od smeha. Ja nisam imala gde da pobežnem iz tog automobila. I onda sam jednog dana uzela tu kasetu i razbila je u param parčad tako da nema tog dokumenta iz mog detinjstva. I šta?

Posle sam završila gimnaziju u Bačkoj Palanci.

A osnovnu školu?

I osnovnu školu sam završila u Bačkoj Palanci. Bila sam dobar đak, skroz odličan. Onda sam završila gimnaziju opšti smer. Bitan čovek, drug u mom životu je Milan Srdić. Zajedno smo išli u osnovnu i srednju. On sada radi na *RTS*-u na prvom programu, voditelj je jutarnjeg programa. Mada ga ja više volim kao novinara, ali volim ga i ovako, on je moj drug. On je počeo honorarno da radi u *Radio Bačkoj*, neku tinejdžersku muzičku emisiju. A *Radio Bačka* je u Baču, dvadesetak kilometara od Bačke Palanke. Mi smo tada bili osmi razred i vodio je i mene. Dolazili su tu i drugi drugari, ali nekako, eto, on i ja smo imali tu neku žicu i zavoleli smo radio i mi smo se tamo bukvalno igrali. I tamo su nas ljudi doživljavali kao decu. Kao pusti deca nek imaju emisiju. Zapravo on je imao, ja sam povremeno dolazila jer roditelji me nisu puštali. Gde ti ideš, šta to radiš? Mi smo čak autostopom išli do Bača. I tako je počela ta neka konkretnija ljubav i neko, ne znam kako da kažem, moje veće interesovanje za radio. I to su bile baš, baš lepe godine u mom životu.

Završila sam književnost. Zapravo, pre nego što ću završiti književnost, takođe je Milan došao kod mene, kaže: „Ajde idemo na audiciju“. Ma, na koju audiciju? Neću da idem na audiciju. Idemo na audiciju *Televizije Novi Sad*. A noć pre sam mu rekla da neću da idem tamo. Nije me slušao došao je ujutru ispred moje kuće. Iz pidžame me izvukao, ajde oblači se i kreći. Došli smo tamo, 350 ljudi je bilo. I primljeni smo oboje. Desetak je samo ljudi primljeno. Međutim to je bila 2000. godina. Posle bombardovanja je to bilo. *Televizija Novi Sad*, tada i *Radio Novi Sad*, ništa nisu plaćali tim novim novinarima koji dođu ili koji pokušavaju tu da se zaposle. Kao ti si neki honorarac, a honorarci dobiju platu onda kada svi u firmi dobiju, a to bude i nikad. Takvo je bilo vreme i mi smo tu imali neki kurs za spikere i kao nešto delimično za novinare. Uglavnom je to bilo za spikere, odnosno prezentere. I tu

mene prime da vodim „Dnevnik“ u pet. Međutim, pre nego što počneš da vodiš „Dnevnik“, to je praksa svih velikih kuća, prvo moraš da se pojaviš u vremenskoj prognozi ili tako nekim minijaturama u programu. Mene su stavili u vremensku prognozu i tu sam se malo pojavljivala, ali sam shvatila da ja i dalje nisam imala para, dolazila sam auto-stopom, a ostalo mi još svetska i diplomski na Književnosti. I onda sam samo rekla jednog dana ne mogu tako da radim i da idem u Bačku Palanku da se zavučem u svoju sobu i da čitam sve te knjige i da završim svoj fakultet, pa ću posle da vidim šta ću. Fakultet sam završila 2002. godine.

Kakva su sećanja na taj fakultet?

Divna.

I uopšte sećanja na srednju školu? Kakav si bila đak?

Posle završene osnovne škole dobila sam Vukovu diplomu, a u srednjoj sam bila jak vrlodobraš. Volela sam književnost i filozofiju, uopšte te društvene nauke. Tu sam imala sve petice. Čak sam volela da imam sve petice u dnevniku, kao ne daj bože da mi u dnevniku piše četvorka. Ono što me nije zanimalo to je hemija, biologija i nemački. Mislim to ni dan-danas ne razumem. I matematika mi je dobro išla, tu sam imala četvorku ili peticu. I fiziku sam znala, ali hemiju nikako.

Lepa su sećanja. Mi smo bili, to moje društvance i ja, strašno vesela družina. Stalno smo se radovali životu. Izlazili, proslavljali ma ne znam kao štrumpfovi. Ima jedna epizoda oni slave kad neko kupi novu majicu. I onda mi je mama rekla: „ Pa to je preterano. Vi sve slavite. To nije normalno“. Dobro, ali bili smo puni života. I mislim da tako treba provesti detinjstvo. Potpuno nas ništa nije doticalo i nije bilo veze što nikad nismo imali para. I uvek su bili neki ratovi. ‘92. bio je rat u Vukovaru. Tada smo bili osmi razred. U Bačkoj Palanci tresao se asfalt, tresli se prozori. Sve vreme slušali smo nastavu i nekako smo navikli na to. Čak smo bili evakuisani dva puta, pa smo bili premešteni brat i ja u Zrenjanin ili u Gajdobru; da nismo u Palanci, pošto je škola osnovna u Bačkoj Palanci bila pored Srpske pravoslavne crkve i onda su postojale neke indicije možda će i to biti gađano. Deca su bila evakuisana i škola nije radila u to vreme. Uprkos i tim nekim turbulentnim vremenima meni je moje školovanje u Bačkoj Palanci ostalo u najlepšem sećanju. Gimnazija, da ne govorim. Uopšte biti gimnazijalac u bilo kom gradu mislim da je lepo. Još ta gimnazija opšti smer, ti dobiješ jedno opšte obrazovanje. Posle možeš da se otisneš, široko ti je polje, gde god hoćeš idi.

Tako sam odabrala književnost. Zapravo sam htela prvo da upišem glumu, ali sam se plašila da me neće primiti i to bi mi bila velika frustracija. I nekako sam izvagala biće mi manja frustracija da ni ne pokušam, nego da pokušam pa da me odbiju. I zbog toga nisam upisala glumu već književnost. Moj fakultet sam obožavala i sve predmete davala fino u roku. Što kažu, sa štreberima sam izlazila na polaganja. I to je to. Međutim, kad sam završila fakultet, okrenula sam se levo-desno i onda sam

shvatila da uopšte nisam potrebna ovoj zemlji sa tim mojim kvalifikacijama. Bože sačuvaj, gde da idem u inostranstvo, kome ću tamo? Pazi, Srpska književnost i jezik, tako se zvao taj moj odsek. Ja sam profesorka srpske književnosti i jezika. Tako mi stoji u diplomi. I onda sam radila na malim radio-stanicama. Isto sa Milanom. Milan i ja uđemo u neku malu stanicu; ne znam, to je bio *Radio Dunav*, pa neki *NS radio* koji danas niko ni ne pamti, a tamo smo bili jedini novinari on i ja. Ali te male radio-stanice su nam pomogle i pomagale da dobijemo na primer ulaznice za EXIT festival i druge muzičke festivale. Voleli smo da posećujemo kulturna zbivanja u gradu, što je svakako dobar put da ti jednog dana budeš dobar novinar. Moraš sve da znaš šta se dešava i da tako polako upoznaješ grad. Jer ja sam posle fakulteta zapravo počela da upoznajem Novi Sad.

Za vreme fakulteta jesi li živela u Novom Sadu ili si putovala?

Samo sam poslednju godinu studija bila u Studentskom domu. Jer ja kakva sam, neobuzdanog duha, ne bih baš na vreme završila fakultet da sam sve godine živela u domu. Tako da je bolje što sam samo tu poslednju godinu boravila u Domu. A to je tek predivno nešto. Stariji kažu da onaj ko nije bio u studentskom domu, taj, gotovo, da nije ni studirao. S tim se slažem. Zbog atmosfere, zbog druženja, pa zbog toga i da naučiš da budeš dobar čovek. Da deliš stvari. Da prihvataš ljude onakve kakvi jesu. I ništa, tako smo menjali te stanice jedno godinu dana. Čak smo na jednoj stanici dobili i otkaz. Vlasnik tog *NS radija* nam nije dao tri meseca platu, a Milan i ja smo živeli kao podstanari. On u svom stanu, ja u svom stanu. Završila sam fakultet. Nisam potrebna državi sa diplomom. Jedino što znam da radim to je da pričam u mikrofon. Tada smo bili voditelji programa. Ne novinari već voditelji. Volim da pravim razliku između toga. To su dve potpuno baš različite stvari. I tri meseca ne dobijamo platu. Mama i tata nam plaćaju iznajmljivanje stana. Mi samo shvatili da, eto, jedemo paštete i hleba. Znači, nemaš šta da jedeš, ideš tamo da radiš kod nekog privatnika i njega baš briga što ti ne daje platu. Jednoga dana taj gospodin je došao i rekao je kako on sutra putuje za Beograd, bio je topao dan, veoma topao, i rekao je da ne zna kako će podneti put jer mu ne radi klima u automobilu. To je 2003. godina, tada je retko ko imao klimu u automobilu. A on je bio, eto, skrhan. Zaboga, kako će on od Novog Sada do Beograda da stigne, osamdesetak kilometara, a nema klimu u automobilu? A što nije dao platu radnicima tri meseca, to nikom ništa. I Milan i ja tu presečemo i kažemo: „Je l' tako?“ I moj advokat mu pošalje predtužbu – ako nam ne date pare, dobićete tužbu pravu. On je nama za dva dana isplatio zaostali novac. I to je tako bacio na pod i da ne govorim kakvo je to bilo ponašanja i domaće vaspitanje.

Mi smo odatle otišli na audiciju na *Signal*. A taj *Radio Signal* je imao vlasnika, verujem i da je on danas vlasnik, koji je bio najbolji drugar tog našeg vajnog šefa sa *NS radija*. I nas su na *Signalu* primili na audiciji iz pika. Kao što su nas i svuda primali, jer „prосто, Milan i ja, eto, bili smo za te stvari, za te voditeljske poslove na malom radiju, to nije, valjda, toliko teško. Ne treba ti ne znam koje umeće. Treba ti ljubav prema radiju i malo veštine. I rečitosti. I dobili smo otkaz. Prošla su tri dana i

Milan u svom stanu ja u svom i zovemo se telefonom. Vidim njegov zauzet. Kaže da su ga sad zvali ovi iz *Signala* i dali mu otkaz. Reko, i mene isto. I mi umremo od smeha. Posle toga smo, nešto kratko radili na *Dunavu*, a onda je Milan prešao na *In*, a ja na *Stotku*. Na *Stotki* su uvek radile samo voditeljke, koje su imale isključivo altove. I tu budem primljena. Međutim, tu sam radila svega mesec dana. I tu je bila ista priča kao 2000. godine na *Televiziji Novi Sad*. Dakle, isto sam bila honorarac koji dobija novac koji pretekne od zarada stalno zaposlenih u Javnom medijskom servisu Vojvodine. Bogica Mijatović je tada bio urednik *Stotke*. Rekla sam Bogici da ne mogu. Radim mesec dana. Opet mi roditelji plaćaju. Mislim, meni roditelji plaćaju stan od 2002. godine pa tu do 2004. Non-stop oni plaćaju. Uopšte ne mogu da zaradim ništa u ovoj zemlji, pogotovu ako radim na radiju. I odatle se vrlo brzo prebacim u butik da radim. To je najgori period u mom životu. Ja sam tu venula. Međutim, dok sam radila u tom butiku, bilo mi je dosadno, pošto sam završila fakultet, i htela sam još negde da idem, još nešto da učim. Nemam normalan posao, hoću još nešto. Ili nešto da studiram ili nešto da nadogradim znanje. I upisala sam Novosadsku novinarsku školu, oni su to zvali Specijalističkim studijama iz novinarstva. Ja to, ovako, realnije zovem kurs.

Koja je to godina?

To je bio kraj 2003. godine. Dakle Specijalističke studije iz novinarstva – Novosadska novinarska škola. Možda su to bile i najbolje godine poslovanja te škole, jer su sarađivali sa Katedrom za žurnalistiku na Univerzitetu u Kopenhagenu. Danska je kupila i laptopove za Školu, tako da je od nas tridesetak po dvoje bilo na jednom laptopu. Imali smo na čemu da radimo i da se edukujemo. Dolazili su poznati novinari iz cele zemlje, sa televizija koje su imale nacionalnu pokrivenost, i iz novina, i iz radija. Dakle, to su bile studije koje su podrazumevale i pisano novinarstvo i elektronsko novinarstvo. Ja sam se, nekako, najviše našla u radijskom novinarstvu, a rukovodstvo Škole je procenilo da sam najviše za televiziju. Novine mi nikako nisu ležale, ne znam, nekako mi je to opširno i sa mrtvim slovima na papiru. Lakše mi je da objašnjavam preko slike i zvuka bilo šta, šta gledam i doživljavam i tako da prenesem slušaocu ili gledaocu. I sad dešava se situacija, završila sam tu Novosadsku novinarsku školu, a momak otišao u Ameriku. Pet godina sam bila s tim momkom. On je otišao u Ameriku, kao vratiće se za pet meseci. Stojim za tim pultom gde radim šest sati u tom butiku i bukvalno očajavam tako. Prolaze pored izloga ljudi. Spolja se odvija neki život, a ja čamim u nekom besmislenom prostoru gde mi nije mesto. Ništa ne radim sa svojim mozgom. Potpuno sam vezana. Jedino što u tom butiku imam veću platu nego ljudi u radiju, na primer. I sve imam, penziona, socijalno sve to šta treba. I sve mi teče, ide ali to nije moj život. I, jednog dana, zovu iz Novosadske novinarske škole i pitaju: „Irina da li bi ti pohađala kurs iz reportaže?“ – Kako da ne! – obradovala sam se. Skočila sam od poda. Međutim, kad sam došla do njih sutradan, shvatila sam da to nije kurs iz reportaže već ozbiljan projekat. Ne volim da govorim reč projekat, ali u ovom slučaju može da se kaže. To su Danci finansirali. U Novosadskoj novinarskoj školi okupili su petoro nas. Ti drugi ljudi su

već radili u medijima. Jedni su radili kod Marine Fratucan, ali mislim da je ona tada imala neku, neku agenciju ili nešto za dnevno novinarstvo ta dnevna zbivanja.

UrbaNS?

Da zaboravila sam da se zove *UrbaNS*. Sad kad kažeš, sećam se. Miloš Vlaški, Hana Štark, Dule Dušan Petrović, Dalibor Stupar i ja. Evo, od tih ljudi danas ja ne znam ko se bavi novinarstvom. Više niko. Jedino možda Dule Petrović. On je imao neku svoju privatnu produkciju, ali ne znam koliko mu uspeva da u našoj zemlji proda priče. I mi smo se okupili. Ja tu nikog nisam znala. Oni su već imali iskustva. Ja nikakvog, kada je reč o televizijskom novinarstvu, i to još o reportaži. Bila polaskana pozivom da učestvujem u stvaranju tih reportaža, jer uporedo sa tim mojim studijama koje su obuhvatale i pisano i elektronsko novinarstvo i koje su trajale godinu dana, Novosadska novinarska škola je imala još jednu studijsku grupu koja se bavila samo televizijskim novinarstvom i to dve godine. Oni su mogli nekog da zovu sa te grupe. Ne, oni su zvali mene. Super! Strava! Znala sam da će mi to iskustvo biti značajno, ali i dan danas radim u radiju. Uvek sam govorila da radio ima dušu i da se svaka emocija u glasu najbolje čuje preko radija. Ili ja to tako čujem, ne znam. A tek kada se ta emocija pomeša sa muzikom i sa nekim efektima ili najbolje sa zvucima koji su doneti sa terena, to je onda prava priča. Naravno, sada govorim o reportaži, ali taj pristup može da se primeni i u drugim žanrovima u radijskom novinarstvu. I onda smo mi dobili zadatak da napravimo pet priča, pet televizijskih reportaža, pet na neki način igrano-dokumentarnih emisija, tako je možda najbolje da kažem, koje će biti edukativnog karaktera i čija radnja se zbiva na prostoru cele naše tadašnje zemlje. Tada je naša zemlja bila Srbija i Crna Gora. Tako se zvala. Tako da smo mi imali to zadovoljstvo i tu privilegiju da radimo lepe i skupe stvari kao novinari koji su na zalasku karijere ili oni novinari koji se baš dobro ostvare u svom poslu, ili, pak, oni novinari koji imaju neka dobra leđa i u koje veruju neki ljudi koji su na pozicijama. Smislili smo koncepciju prema kojoj se tri novinara isto vreme nalaze na tri različita mesta, tako smo montirali svaku priču. I svaki novinar ima neki zadatak. Na primer, moj zadatak je bio da ispiram zlato na Peku. Da naučim kako se to radi. Da vidim ima li još zlata. Pa onda tu imamo priču i koliko zlata je bilo nekada? Ko je to zlato otkrio? Otkud zlato u potoku? I tako dalje. Onda, na primer, Dalibor je imao da ode da nauči da svira goč tamo u Požegi. Baš te godine su u Guči pobedili Dejan Lazarević i njegov orkestar, a oni su iz Požege. Pa je onda on to savladao. Dule je, na primer, išao na rafting Tarom. Ovde u Novom Sadu išla sam da tražim zakopano blago u podzemlju Petrovaradinske tvrđave. To je isto super iskustvo. Mnogi su se izgubili u tim lagumima i hodnicima koji nisu imali vodiča, a mi smo ga imali. I tako. Petnaest priča smo snimili i sve su bile raznovrsne, a to je bila i dobra produkcija. Bukvalno smo se otisnuli na put. Trajao je mesec dana. Nosili smo odeću za sve vremenske prilike. Za Bobotov kuk bile su nam potrebne čizme i debela jakna, jer tamo ima i snega, a snimali smo i na moru. Tamo sam išla na ostrvce Lastavica na kojem je tvrđava Mamula. Moj zadatak je bio da pobegnem sa Mamule, jer je ona, uprkos tome što je zajedno sa još dvema

tvrdavama: Arzom i Prevlakom, napravljena sa ciljem da bude najbolja odbrana Bokokotorskog zaliva, nikada nije u tu svrhu delovala, već je bila zatvor iz kojeg niko nikada nije pobjegao. Italijani su kada su osvojili Boku tu držali političke zatvorenike i ne samo političke, ali to je već duža priča. Morala sam da bežim sa Mamule, a zbog kadrova u kojima se vidi bekstvo, trebalo je da plivam i nasred mora. Pošto imam strah od ajkula i velikih riba, jedva sam to preživela, iako znam da u Jadranskom moru nema ajkula. Ipak, to veliko plavetnilo za mene je druga planeta. Čitala sam o tom svom strahu, da mi ekipa ne bi oduzela priču. Bila sam spremna da otpim sve zbog dobre priče. Režiser je počeo da vrišti na mene kad su me bacili u more, onda sam počela da plačem i tako. Sve u svemu, uspeo je da napravi neka dva jadra tako da smo, ipak, nešto izmontirali. I ništa, tu sam zaradila super pare. Dakle, to nije bio samo kurs tu smo zaradili i novac. I posle toga sam samo stala i nisam znala šta sad da radim u životu. Pazi, radila sam nešto što je najbolje. Što je najdivnije. Šta ću sad? I tu sam sreća jednog čoveka sa *Radio Novog Sada* koga uopšte nisam poznavala. To je Siniša Stanković i to je duga priča. I on je rekao: „Hajde dođi sutra na *Radio Novi Sad* da vidimo je li možemo da ti nešto pronađemo“. Došla sam tamo. Rekao mi je da trenutno ne mogu nikako da me zaposle. Nema ni konkursa, nema ništa. Ipak, Siniša se setio da ima druga na *Televiziji Panonija* i onda sam otišla tamo da spikerišem. I to sam tako, moram priznati, radila bez mnogo truda. To je veoma dosadan posao. Pazi, tebi donesu neke papire i ti to čitaš: „Poštovani gledaoci, dobro večer. Gledate dnevnik *Televizije Panonija*. Ovo su vesti dana“. Mislim, nema tu izazova. Pa sam onda uzimala tamo da lektorišem. Daj nešto, samo da malo glavom mučnem. To je trajalo četiri meseca. Onda su me zvali iz *Radio Novog Sada* i tada sam se prebacila. I to je bilo u septembru 2005. godine. Prelaskom u *Radio Novi Sad* počinjem da radim u jednoj ozbiljnoj kući. Ne radim više kod privatnika. Imam prava radnika. Tada menjam jednu ženu koja je otišla na trudničko bolovanje. Ali nema veze, daj da uđem bilo kako, samo da uđem u jednu ozbiljnu kuću i da mogu konačno da počnem da se bavim novinarstvom i da napredujem u svojoj karijeri. To mi je bio cilj. Mada sam se sve vreme uporedo javljala na konkurse u školama, da budem profesor književnosti. Ali, to nema šanse da se desi ni onda, ni sada, ni nikad. Kad sam čula da se preko veze iz ministarstva u Čurugu zapošljavaju, ne iz Pokrajine već iz ministarstva, onda sam rekla: „Pa ja tu nemam stvarno šanse“. Moraću sama svojim znanjem, svojom voljom i svojom ljubavlju prema poslu novinarskom da dođem do neke pozicije i da se borim u životu. I tako je i bilo. I došla sam u *Radio Novi Sad*. Tu sam se potpuno predala, čitala sam, bila sam dobra jer sam shvatila da ti moraš da radiš sve poslove da bi jednog dana znao kako funkcioniše cela redakcija. Da ne dođe sutra neko i da ti kaže: „Ej mala ti ne znaš ovo ili ono“. Ne! Oću da znam sve što mogu da naučim. Brzo sam išla tim stepenicama u tim hijerarhijskim poslovima. Prvo radiš te obične poslove, to se u novinarskom žargonu zove prašinarjenje. Dakle, ideš na događaje. Uglavnom su to bili pseudodogađaji. U Izvršnom veću dešava se nešto, tada je bilo Izvršno veće nije bila Vlada Vojvodine. Tamo pretrčiš i napraviš neki prilog za naš dnevnik. To nije ništa posebno, ali dobro dođe zanatski. Šta ćeš prvo staviti u izveštaj, kako ćeš odvojiti bitno od nebitnog... Sada govorim o novinarskim poslovima. Pre *RNS*-a sam bila voditeljka i prezeneterka.

Od koga si učila taj novinarski posao?

Prvo i prvo moram da kažem da mi je veoma mnogo pomogla Novosadska novinarska škola. Nije bila savršena, ali sam usvojila ono znanje za koje sam mislila da će mi koristiti kasnije. Neka predavanja sam propuštala, pošto mi je momak odlazio u Ameriku i gledala sam što više da budem sa njim. Ali prosto, neka predavanja... ne znam, govorio je Teofil Pančić, on mi je, na primer, u najlepšoj uspomeni ostao kao predavač. Vlada Čeh sa *Radio Beograda* je dobro predavao. I tu sam zapamtila jednu rečenicu koju često ponovim u programu zato što je divna jer veliča radio kao medij i kaže: „Ono što sada čujete na radiju, to ćete poslepodne ili uveče videti na televiziji, a sutra pročitati u novinama“. Eto, vidite koliko je radio brz medij. I zato ne bi trebalo nikada da nestane. Mada ima sve manje onih koji slušaju radio. I, nažalost, sve je manje onih koji slušaju radio zbog reči koje su izgovorene na radiju. Najviše ljudi slušaju taj medij zbog muzike. Tako da imamo mnogo stanica koje su ništa drugo nego džuboksi. Ali mi ovde pričamo o pravom radiju, *Radio Novom Sadu*. Uskoro će biti deset godina kako radim u njemu.

To je Javni medijski servis Vojvodine koji mora da ima sve segmente programa. Od dečijih emisija do ozbiljnih političkih emisija koje se bave visokom politikom. Tako da mi je dosta ta škola pomogla a onda sam sama, tako usisavaš, usisavaš i gledaš šta je dobro šta nije. Ne znam moraš da imaš valjda neku žicu da bi ti to dobro shvatio. Nisam nikad o tome ni razmišljala. Ja živim stihijski i nekako srcem i dušom. Samo se prepustim. Tako ceo život. Tako i radim svoj posao. Tako u momentu. I u momentu mi se rađa inspiracija i u momentu izlaze reči iz mene. U sekundi se upoznajem s ljudima koji me prvi put vide u životu i napravim reportažu o njima. Nekad se ni ne najavim, namerno banem, jer znam da će tako biti dobra priča. I oni me uvek prihvate. Ne znam zašto, ali presrećna sam zbog toga. Samo nek me prihvate, jer drugačije neću dobiti priču. Jako je važno, bilo šta da radiš u životu, da daješ svoje emocije, jer ako ti to nesebično daješ i ako si otvoren i čistog srca, uvek ćeš dobiti povratnu, isto lepu i informaciju i emociju i dobrotu od tog čoveka, a možda ćete postati i prijatelji za ceo život. E, takvu sada emociju imam prema svim ljudima koje sam do sada snimala kada je reč o reportažama, s obzirom na to da mi u novinarskom poslu imamo i te kako nezgodnih situacija, pogotovo ako se bavimo dnevnim novinarstvom koje je vezano za informativni program. Od toga sam samo gledala da pobeegnem. Prvih dana u *Radiju*, jedno prva dva meseca, snimala sam te događaje, nešto sitno. Pa sam tu svaštarila, uglavnom sam dobijala te političke teme. Ne znam zašto su me slali stalno da pratim Bojana Pajtića i Bojana Kostreša. Onda uleti i neka temica iz kulture, pa malo zdravstvo, ekologija, pa neke druge teme i ti tako ispipavaš svoj puls. Gledaš šta ti odgovara, šta voliš da radiš. Bukvalno moraš da kreneš tako da bi mogao jednog dana da se profiliraš. Posle toga su me stavili da uređujem treću informativnu emisiju. To podrazumeva jednu čitavu smenu od pet sati pa do dvanaest noću, gde imaš dnevnik u 22 časa. Tada se on zvao „Hronika dana“. I tu

treba da bude suma sumarum šta se toga dana desilo. To je trajalo dvadesetak minuta sa tonovima, i to sam uređivala. I to je dosta bilo frkastično dok se ne navikneš.

Nijedan posao u novinarstvu ne treba omalovažiti. Na svaki treba da probaš da radiš, pa da onda sudiš o njemu. Jedno je uređivati informativnu emisiju od dvadeset minuta, a drugačije se uređuje ona od deset minuta. Opet, treća je stvar uređivati petominutnu informativnu emisiju. Dakle, sve se to različito radi i na sve to treba da se navikneš. Polako. E, onda desilo se nešto što je meni do dana današnjeg nejasno, prebacili su me iz informative u kulturno-zabavni program. Ja nemam pojma zašto. I eto tu sam počela da vodim „Subotom sa vama“. Prvo sam bila u šoku. Jao kako ću ja sad u Kulturno-zabavnom programu? Međutim, super mi je tu bilo. Vodila sam emisiju „Subotom sa vama“ koja je jedna od naših najstarijih emisija koju su vodili Bora Otić, Laza Ludoški, Crnjanin. Mnogi poznati novinari su vodili tu emisiju. I meni je dato to da radim što je isto čast. Hvala. I dva puta sedmično sam vodila „Popodne uz Radio Novi Sad“. Popodne – sam naziv kaže, ništa posebno, jedna obična emisija. Ne treba da budeš nametljiv. Treba da bude ispunjena temama iz kulture, sporta. Magazinskog je tipa. I da bude lepa muzika, da. Tu se čak zajedno radilo i sa muzičkim urednikom, pa onda tu bude i muzičkih zanimljivosti i gostiju iz sveta muzike. To je sve tako bilo do 2010. godine kada sam predložena da budem urednica Redakcije za kulturu. I ja pristajem da budem urednica Kulture samo da bi mi plata bila malo veća, a ne zato što sam luda baš za kulturom. Ali OK, završila sam književnost, to mi nije strano. Mogu da se upustim. Mogu da zagrizem za to. Ali još mi se nešto strašno dopalo zašto sam prihvatila to. *Radio Novi Sad* deset godina pre toga nije imao reportažu. Dakle od 2000. do 2010. godine nije bilo uopšte reportaže u programu. I kao Irina, ti ćeš imati kulturu i reportažu. Au, veliki je to sad sektor, da tako kažem. Pored drugih novinara koji počinju da rade reportaže (bilo je različitih tipova reportaža: iz sveta sporta, kulture, nauke, kulturne baštine...) i ja sam radila uz njih. Ja sam se držala životnih priča, koje sam i do tada, s vremena na vreme, snimala za potrebe kulturno-zabavnih emisija. Te prve su bile veoma kratke. Tako sam sitnim koracima ulazila u svet reportaže. Pa, na primer, ne mora to da bude neka velika priča. Odeš pa snimiš ženu na autobuskoj stanici koja objavljuje kada koji autobus dolazi, ili uličnog svirača koji po kiši muzicira ispod strehe. Otprilike takve priče sam, pre pokretanja reportaže, emitovala u emisiji u Subotom sa vama. *Radio Novi Sad* ima ljude koji super rade u kulturi, već decenijama se bave samo time. Oni su nastavili da uređuju specijalizovane emisije koje emitujemo u večernjim časovima. Ubacila sam i osmislila kratku, dnevnu emisiju iz kulture, kakvu pre toga nismo imali u programu, ali sam se sama najviše držala reportaže i uživala snimajući, montirajući, režirajući i istražujući. Mnogo sam se iznenadila kada smo 2011. došli na „Interfer“, a „Interfer“ je festival za reportažu koji je najcenjeniji u našoj zemlji i međunarodnog karaktera. I tada smo posle deset godina došli na festival. Doduše, Ljubenko Zvezdić je znao da napravi jednu reportažu godišnje, i to iz ljubavi, jer on je, ipak, sportski novinar i imao je drugih obaveza. Ali to nije to. Tuga je što reportažu deset godina nismo imali u programu. Tada smo na „Interferu“ 2011. dobili nagradu za to što negujemo reportažu kao radijski

žanr toliko godina i ne damo da ona nestane. Bila sam presrećna. To je, zaista, bio vetar u leđa i podstrek da nastavimo da pripremamo reportaže sa još većim entuzijazmom.

Prošla je ta godina, došlo je novo vreme, novi ljudi. Sve vreme dok pričam ne govorim da u Pokrajini smenjuju vlasti, pa tako i vladajuće strukture u našem Radiju. Dolaze jedni odlaze drugi. Uvek nešto malo oko tog programa izmene ali ništa to nije drastično. Za mene je najdrastičnije to da je vraćena reportaža i da je vraćena radio-drama. Te dve forme u novinarstvu mogu da imaju samo velike kuće pogotovo kada pričamo o radiju. Možda ima *Radio Beograd* i mi. Ja ne znam ko to još ima? Jer tebi tu treba i specijalna prostorija gde ćeš snimati drame. Za reportažu, ton-majstori koji će to sve da sastave. Doduše mi novinari danas mnogo toga sami uradimo u montaži. Napravimo deliće od kojih se, uz efekte i muziku, sklapa cela priča. Za to nam je potreban dobar ton-majstor. Nekada su novinari sve snimali na trake i bilo je mnogo komplikovanije montirati, ali to je sada druga priča. Naravno, ako si skroz lud za reportažama, moraš da prihvatiš i to da ne može svaka da bude fenomenalna. Ali znaš prosto šta je dobra priča. E, ova priča će biti super. To mora da pobedi na nekom takmičenju. Sad ću sve od sebe da dam da nju napravim kako valja. Onda se potrudiš da muziku pronadeš. Ne jednu pesmu nego mnogo pesama, pa sve da se uplete u tih deset minuta. Deset minuta traje ta moja reportaža, do trinaest, tako. Ako nisam donela neki efekat sa terena, odnosno IT ton, na primer, ako snimam ovce pa one neće da bleje, ne mogu ih naterati da to učine. Uzeću neku ovcu iz efektoteke pa ću ubaciti. Dobro, to je nešto minimalno. Uglavnom donesem zvuke. Moram, jer o njima stalno razmišljam. Potrebni su mi da bih od njih pravila slike. Da nastavim onu priču. I sad menjali se i došlo novo uredništvo. Dakle 2011. došlo je uredništvo sa *B92*. To je jedan napredak za našu kuću zbog toga što su kod nas uvek dolazili neki urednici koji su bili, gotovo uvek, iz naše kuće. Nije bilo spoljnog uticaja da donese nešto novo u načinu rada, neku novu ideju. Kada je reč o informativnom programu prešlo se sa izveštačkog načina pripreme priloga na pravljenje radio paketa, što je podrazumevalo da u prilogu novinar sagledava situaciju iz što je više moguće uglova. I to je, možda, bio jedini konkretan napredak. Druga poboljšanja nisam primetila. Međutim, kada je reč o reportaži, a to mene najviše zanima, iz programa je izbačena ona tradicionalna sa mnogo zvukova. To su oni zvuci od kojih sam rekla da volim da pravim slike. Ako nemamo kameru, od nečega sliku moramo da stvorimo. Zapravo, mi smo do tada u programu imali „Naše priče“ tako su se zvale te prave, tradicionalne reportaže. Mogao si da snimaš šta god hoćeš, toliko je široka tema. Sam naziv nudi širinu. I dolazi nova urednica koja kaže nećemo više imati takve reportaže, imaćemo „Bolju Vojvodinu“. Prošlo mi je kroz glavu: „To nisu prave reportaže.“ Odmah sam rekla: „Pa mi sada nećemo imati reportažu.“ Ona je rekla da je „Bolja Vojvodina“ reportaža. Takva vrsta reportaže podrazumeva deo koji novinar čita iz studija, pa potom ide izjava sagovornika i tako u krug. Naravno, i to treba izrežirati i isplesti priču. Zahtevno je. Iako sam bila u timu koji je radio takvu vrstu, da je nazovem, modernije reportaže, uvek mi se činila bezdušnom. Ipak je bez zvukova ambijenta bila ogoljena. Imala je prizvuk informativnog programa. Dve godine je ta emisija kod nas, evo sada i u trećoj šemi kreće. I ti tu moraš da upleteš i nekog iz Pokrajine. Da li je dat neki novac za nešto? Dakle „Bolja Vojvodina“ sam naziv govori. Tu su ljudi ili

neki projekti ili nešto što je najbolje u Vojvodini, jedino u Vojvodini, a tek je super ako je povezano sa Evropskom unijom, ako je tema nešto što svetla obraz Vojvodini u Evropi i u svetu. Dakle, takve teme dolaze u obzir. Ili je to možda neka osoba koja je ostala nepokretna, ali je snagom svoje volje uspela sebi da obezbedi i da napravi život koji ima smisla, koja nije potonula u toj svojoj nevolji. Znači i taj čovek je „Bolja Vojvodina“. Odlična je to emisija, ali mi smo plasirajući samo takvu emisiju izgubili pravu reportažu. Na svu sreću, od prošle godine, izborila sam se za reportažu kakvu volim i zahvaljujući kojoj slušaoci mogu da gledaju ono šta slušaju na radiju. To je moja autorska emisija i zove se „To je Vojvodina“.

Ti si za tvoje reportaže dobila nekoliko nagrada?

Jesam, dobila sam.

A koliko ti znače i šta ti znače te nagrade?

To je, naizgled, samo obično pitanje, ali je uvek dobro pitanje. Mnogo mi znače. Mi na poslu kada se vidamo, kolege, svako radi svoj posao. Ljudi ni ne stignu da slušaju jedni druge. Pa, onda, u našem poslu ima i sujete i dobro to je normalno, je l'? Mada u radiju uglavnom rade i žive dobri ljudi. Možda od svih medija ja mislim da su u radiju nekako najpitomiji, najmiroljubiviji, najviše su ljudi drugari. Kada čuju da sam dobila neku nagradu, čestitaju mi. Najviše me obraduje kada me neke kolege pozovu i kažu da im se svidela neka reportaža koju su baš malopre slušali. To je iskreno sa njihove strane. A kada dobiješ nagradu od nekog ko te uopšte ne poznaje, onda to mnogo znači. Imam jednu drugaricu koja isto radi u *Radio Novom Sadu*. Zove se Mandica Knežević. Ona je sada pred penzijom. Jedino sam sa njom mogla da pričam o radijskoj reportaži. Ti nemaš s kim o tome da pričaš jer ljudi se time ne bave. To se potpuno drugačije radi. Ja sam za poslednjih godinu i po dana dobila pet nagrada. U radijskom novinarstvu to je ipak šok. Od 2013. počinju da dolaze te nagrade. Časopis *Link* za profesionalce u medijima dodelio mi je nagradu kao mladom i perspektivnom novinaru. Tada sam imala trideset pet godina i tada je bio poslednji voz da osvojim tu nagradu. Zatim sledi nagrada Kancelarije za evropske integracije Vlade Srbije i delegacija Evropske unije u Srbiji, pa nagrada na „Interferu“ („Internacionalnom festivalu reportaže u Apatinu“), potom nagrada Stalne konferencije gradova i opština, i, evo, pre mesec i po dana Savet slovačke nacionalne manjine, dodelio mi je nagradu „Ana Njemogova“. Sve nagrade su mi dodeljene za različite reportaže. Ta poslednja nagrađena reportaža govori o životu Slovaka u Padini kako su se borili za svaku kap vode. Dobra je. I istorijska i životna priča. Istorija, društvene okolnosti, njihov život, njihova emocija u glasu, pa i slikari koji tamo slikaju bunare, mislim, svašta ima u toj priči. Onda, na primer, nagrada Stalne konferencije gradova i opština. Tu su u komisiji bili glavni urednik *Večernjih novosti*, urednik *Blica*, ne znam neko sa *Prve*, sa *B92*. Ne mogu da se setim, ali, uglavnom, njih je bilo sedmoro-osmoro u

komisiji. I kada tebi tako neka višečlana komisija, dodeli nagradu, a pritom te niko od njih ni ne zna; ja sam zadovoljna. Moš misliti ko će znati jednu Irinu Samopjan s *Radija Novi Sad*? Niko. Ljudi s radija nisu poznati i, uglavnom, o njima misle slušaoci da su ružni jer rade u radiju, a ne na TV-u. To mi je rekao jedan slušalac u programu. Ja sam mu rekla da je u pravu. Slušalac je uvek u pravu, je l' tako? Osim onda kada baš mnogo nije u pravu. Ajde nema veze nasmejao me je. Neke od ovih konkursa što sam pobrojala bili su vezani samo za radijsku reportažu, ali većina njih je vezana i za radijsku i za televizijsku i za novinsku. Na primer, na ovaj poslednji konkurs Slovačke nacionalne manjine pristigli radovi i novinske reportaže, i televizijske i radijske. I pobedio je radio. E, onda mi je tek bilo drago. Vidi, pa radio je pobedio.

Kaži, kada je reč o zaposlenima na radiju i kada je u pitanju odnos muško-žensko na uredničkim pozicijama, da li ima više muškaraca? Da li se može reći da su oni dominantni?

Ma, kakvi. Kod nas u *Radio Novom Sadu* to uopšte nije slučaj. Ne znam? Ili ja ne obraćam pažnju na te stvari. Mislim, umnogome politika igra ulogu u mojoj medijskoj kući, tako da tu dolaze ljudi, to je opšte poznato kako oni već dolaze. Ja ne znam. Nisam nikada sedela za stolom gde sede ti ljudi koji imaju udela u tim našim malim novinarskim životima. I ti neki ljudi koji odjednom dođu u firmu pa postanu nešto i neko. Mogu da pričam o mojoj Redakciji, a to je *Program na srpskom jeziku Radio Novog Sad*. Na primer, u kulturi su uvek kod nas radile žene. Ali to je nekako i očekivano. Žena će se pre latiti kulture u novinarstvu nego muškarac; mali je broj njih. Na primer, bilo bi mi jako čudno da na čelu Sportske redakcije bude žena. To bi već bilo, nekako, revolucionarno. Nismo nikad ni imali ženu novinarku u sportskoj redakciji. Kada je reč o urednicima u informativnom programu, na primeru našeg dnevnika u 15 sati, tu je potpuni egal. Možda čak ima i više žena. Ali uopšte u radijskom novinarstvu lakše ti je da pronađeš ženu voditeljku, novinarku, nego muškarca. Oni će pre možda otići u pisano novinarstvo. Na televiziju, opet, isto idu radije žene. Mada tamo ajd i žene i muškarci. Al' ne znam? Nekako kod nas mi se čini da ima, možda, malo više žena. Ima i toga da, ako si vredan i kreativan, možeš da se izboriš za poziciju. Neko će te postaviti na neku funkciju, bez obzira na to da li si muško ili žensko. Pa, eto, ja sam bila upitana, na kraju krajeva, da budem urednica Kulture, pa sam pristala. Pitali su da li bih mogla, a li bih želela. „Ajde, molim te, budi“, i slično. Jer su znali da je to opterećujuće. Jer kada si urednik, više vremena se baviš ljudima nego novinarstvom. Ti onda postaješ menadžer na neki način. I to te odaljava od suštine, od tvog posla. E! Tako da meni to ne odgovara i mislim da u životu više to neću biti.

A da li imaš utisak da je danas u novinarstvu više žena? Da su nekako prisutnije. Na fakultetu je više studentkinja nego studenata.

U mojoj redakciji ima malo više žena, a za druge kuće, pa, ne znam. Čini mi se da u novinama ima više muškaraca. Bar znam više novinara muškaraca koji pišu u novinama i časopisima. A valjda žene vole više da se slikaju. To je sigurno tako. Možda ih generalno i ima više, ali ne znam zašto. S obzirom na to, da ako se potpuno predaš ovom poslu, nije lako biti žena u novinarstvu, jer ti tu imaš vrlo malo vremena za privatni život. Uostalom, teško se i udaju žene u novinarstvu. Evo, ovi kod mene u *Radio Novom Sadu*. Obično se nađu tu na poslu muž i žena. Pa onda imaju iste i priče i taj posao nose kući. To je posao sa kojim živiš. Koliko puta sam se budila noću, setim se da neka rečenica nije dobra i onda ustajem da zapišem jer ću zaboraviti, da me ujutru sačeka. Strašno mnogo uzima to novinarstvo. I nekako te zarazi. Nekad me zaboli glava. Ljudi oduzimaju energiju jer svakome prilaziš potpuno. Daješ se ceo. On tebe posmatra kao da si ti došao njega da snimiš toga dana samo njega, a on ti je već peti. Često ti pričaju i svoje privatne probleme i to, ponekad stvarno iscrpljuje. Ali moraš da se ponašaš tako kao da ti je on jedan jedini. I da uzmeš te emocije, da daš svoje da bi uzeo njegove. Ne može drugačije. Nema, nema sebičluka. Nema sebičluka ako hoćeš da praviš dobre priče.

A šta misliš o rodno osetljivom jeziku? Da li ga koristiš i koji je tvoj stav?

Ja sam ga, donekle, koristila i pre nego što smo doneli odluku o tome u *Radio Novom Sadu*, ali, ipak, postoje reči koje ne možemo upodobiti. Na primer, sudinica, sutkinja meni je to potpuno besmisleno da kažem. I reći ću sudija za ženu. Ili advokat. Ne znam kako da kažem- advokatica? Kada se kolebam, uvek se konsultujem sa lektorkom. Poštujem rodnu ravnopravnost, kada je reč o jeziku, gde god je to moguće. Reći ću psihološkinja, ginekološkinja. To sam prihvatila. Ali gde ne može na primer arhitekta. Arhitektkinja? To ne. Čim nije fonematski sklop takav da dozvoljava da ti to lepo izgovoriš i tačno, onda to ne možemo koristiti. Dobro za ove sa arhitekture kaže se nekad arhitektonci. Pa onda da li reći arhitektonka? Ne može ni to. Oko toga smo baš vodili polemiku. Dakle reći će se arhitekta i za ženu i za muškarca. Dakle kad ne može, ne može.

Kako vidiš danas položaj žena u našem društvu?

Nisam uopšte kompetentna da govorim o tome zbog toga što ne živim u nekoj manjoj sredini. Mi živimo u gradu i ti i ja, naše kolege. Družimo se s ljudima koji su završili fakultete, koji su poprilično emancipovani. U takvom braku žena ima svoju reč, muškarac svoju. Žena koju ja poznajem, iz mog okruženja, poprilično je emancipovana. Ne znam kako žive žene na selu. Morala bih tamo da provedem neko vreme. Znam da su tamo u podređenom položaju, ali to je još i zbog neobrazovanja. Zbog toga što ne mogu da nađu posao. Što su vezane za kuću. Što muškarac donosi

novac u kuću. Tako nije u gradu. Evo, pođi od mene. Ja imam svoj stan, imam svoju platu, realizovala sam se u poslu. Ja sam emancipovana. Kada govorimo o stepenu emancipacije u našoj zemlji, ovo je super što ja imam. Ali je zato s druge strane meni teško da nađem muškarca, na primer. Jer muškarci se plaše emancipovanih žena. Muškarci se povlače pred takvim ženama. Bila sam za emancipaciju žene, oduvek. E, sada moje drugarice jesu to. Sad se pitam šta je dobro donela ta emancipacija? Žena mora da shvati, OK, imam to i to a sad moram u nekim segmentima života da spuštam rogove, ne mogu sad u svemu da budem prva i da imam mišljenje o svemu i da budem najbolja. Muškarcima treba ostaviti prostor za delovanje. I onda će biti sve dobro i nekako će biti ravnoteže. Žena ne sme da bude potpuno emancipovana, to je moj stav. To nije dobro. Nikako. Emancipovanoj ženi je potreban jak stabilan muškarac koji nije iskompleksiran. Koji ima svoj posao. Koji je siguran u svom poslu. A pogledaj u kakvoj mi državi živimo. Malo je takvih muškaraca. Uopšte, najbitnije je da nisi zavidan čovek, da si zadovoljan sobom i svojim životom. I onda ti nekako sve možeš da uskladiš. I mislim da je za ženu veoma važno da bude poslovno realizovana. Da je korisna i na nekom drugom mestu osim u kući. Ne može žena da bude srećna ako je po ceo dan u kući vezana za šporet i za dete.

Spomenula si društvo u kom živimo i kako ocenjuješ status novinara? I uopšte novinarstva?

Pa, ja radim moj posao samo zato što ga volim. I u životu, kako god da živim i o čemu god da razmišljam, trudim se da to bude neki pozitivan stav. I radim samo ono što mi se sviđa i što volim i polazim od sebe. Dobro, lako je meni da tako govorim, kada nemam ni muža ni decu. Kada pogledamo zemlje u okruženju, u Hrvatskoj novinar ima platu hiljadu petsto evra. U Sloveniji dve hiljade evra. To su neki podaci koje sam čitala pre četiri meseca. Podrazumeva se da je tamo i standard veći. Ali ja u mom radiju imam platu 42.000 dinara i to mi je malo za život s obzirom na to da plaćam stan na kredit. To jeste moj stan, ali ga otplaćujem. I to je veoma hrabro. Tako su mi rekli. Plus gde su tu računi, koliko meni ostaje za život? Dala sam ti ovu računicu. To je prosta računica. E, onda vidiš u kakvom položaju živi novinar danas. Novinar koji gine za svoj posao. I koji neće da ga otalja i koji se trudi. Mislim da nije dobar položaj novinara u našem društvu. Ja radim u Javnom medijskom servisu Vojvodine koji je sada na budžetu do 2016. Posle toga videćemo šta će biti. I pre toga kad nismo bili na budžetu ništa plate nisu bile veće. Nama plate nisu povećavane ne sećam se od kada. Sigurno ne od kako radim ovde. Eto, već skoro deset godina. Imaš koeficijent i to ti je to. Jedino možeš da se izboriš za veći koeficijent. Sad kako smo na budžetu sve je zaleđeno, nema ni povećanja ni smanjivanja. To ti je što ti je. I dobro je da i to imaš. Dobro je danas da uopšte imaš posao. Bilo kakav. *Radio Novi Sad* neka velika medijska kuća, Javni medijski servis Vojvodine, najveći radio u Vojvodini, a, evo, kakva je situacija. Šta je sa manjim medijima? Koliko platu imaju novinari koji tamo rade i u kakvim uslovima rade kod privatnika? Možda imaju 25.000-30.000? Ma, kakvi ne, ne verujem. Pa, kad sam radila na *Panoniji*, kao presenterka, imala sam platu kao, na primer, sada kada bih dobijala 17.000. I šta mi da pričamo onda o položaju novinara. Grozan je položaj novinara, zato što ti taj posao nosiš

kući, živciraš se. Sagovornik te nekad nazove u deset uveče. Ti legao, skinuo se u pidžamu, on ti otkazuje snimanje za sutra u osam. I šta ćeš za sutra? Nervoza. Moraš da napraviš priču. Ona mora da bude na programu. Ništa. Budi se sutra u sedam, traži novu priču. Znači, stalno si pod nekim pritiskom, pogotovo u dnevnom novinarstvu. A kakav je status novinara kada treba doći do izjave u nekim državnim institucijama? Do pre godinu dana i ja sam vijala te izjave. Do njih je najgore i najteže doći u Gradskoj kući u Novom Sadu. Slobodno može da uđe u zapisnik ovo što sam rekla. Ja pet dana moram da šaljem mejlove da bi me neko primio i da bi mi reko neku polurečenicu, nešto uvijeno. Pa onda na četiri različita načina postavljam pitanje kako bih došla do odgovora, jer to je sve zakukuljeno, zamumuljeno. Na stranu, ima i onih koji hoće da odgovore i to je OK. Na primer, u Pokrajini mi je malo lakše da dođem do audijencije i do odgovora. Tu mi ugovore sastanak za dva-tri dana. Jednostavno, ne mogu da shvatim kako ti ljudi rade u državnim institucijama, kao što su Gradska kuća, Vlada Vojvodine, republička ministarstva, nebitno. Kakav oni imaju odnos prema svome poslu? Oni donose odluke. Raspolazu narodnim parama. Oni dobijaju platu od naroda. Dobijaju od mene, tebe, običnih ljudi. Od moje babe. Oni su dužni da tim ljudima, na kojima počiva ova država, kažu šta rade s njihovim parama. Ali oni, često, nemaju vremena da razgovaraju s novinarom koji je posrednik između običnih ljudi i njih, čelnika koji sedeći u foteljama odlučuju o sudbini tog običnog čoveka. Eto, to mi najviše smeta kada je reč o položaju novinara.

A je l' misliš da su nekad ranije pre četrdeset, pedeset godina novinari bili poštovani?

Mislim da jesu. Ljudi vole da ih snimiš i da napraviš priču o njima, njihovom mestu... A to je nekada bila velika čast. Pošto su postojala dva radija i dve televizije. To se prepričavalo, ko je snimljen i šta je rekao. Obični ljudi su novinara dočekivali raširenih ruku. A kako je bilo na prijemu kod političara? Na primer, doba SFRJ, to je bilo jednoumlje. Naravno da te političari primaju. Znaju da dolazi za dva dana ekipa *Televizije Novi Sad* da snimi nekoga u Izvršnom veću. Ovi se sprema. Srede se, sve se dogovori šta će se pričati, to se onda snimi. Vidiš to je tako nekad bilo pa je novinar bio poštovan, jer je radio ono što je dogovoreno. A tada ni nije bilo mnogo novinara. Danas ih imaš svakakvih, pa i onih koji vređaju novinarsku profesiju. Samo nas ne treba sve stavljati u isti koš, a to ljudi, nekad, po inerciji čine. U pisanom novinarstvu se desi da bude i laži. A ja ne mogu njega, ako je on rekao nešto, sad da to nekako premontiram. To je čovek rekao. Tako više verujem onome što je rečeno na radiju ili na TV-u. Bar imaš tu izjavu od trideset sekundi, pa to je rekao. A u novinama, pogotovo tabloidnim svašta pišu. I zbog toga ljudi ne vole novinare. I onda meni govore, jao ti si novinarka, vi novinari svašta pišete. Pa, reko', prvo i prvo ja jesam novinarka, ali radim reportaže. Ne radim političke priče, ni neke problemske velike priče. Ja radim reportaže, a reportaža je nešto između književnosti i novinarstva. I tu ne može nešto da se laže niti meni pada na pamet da to činim. Želim pravu životnu priču.

Kaži jesi imala podršku roditelja za to što si se odlučila da se baviš novinarstvom? Kako su oni reagovali?

Uvek sam imala podršku roditelja za bilo šta što sam radila u životu. Učestvovala sam u svim priredbama i u osnovnoj i srednjoj školi. Sećam se da je tata bio ponosan na mene kada sam u osmom razredu otvorila priredbu posvećenu Svetom Savi. Tada su, posle pedeset godina prvi put u našoj zemlji, priređivani recitali u školama u njegovu čast. Učestvovala sam u glumačkim i recitatorskim sekcijama. U recitovanju sam postizala najveće uspehe. Stizala sam i do republičkog takmičenja. Prilikom čestih javnih nastupa u detinjstvu i mladalaštvu, ostala je samo pozitivna trema u meni kada izlazim na binu. Verovatno zbog toga nisam imala strah od mikrofona i kamere. Niko u mojoj porodici i mom okruženju iz detinjstva nije iznenađen što se bavim radijskim novinarstvom. U stvari, njima bi bilo logičnije da radim na televiziji. Ipak, za sada je radio moja najveća ljubav.

J. Č. G. (1981), Gložan

Za početak molim te da se predstaviš:

J. Č. G., novinarka urednica u slovačkoj redakciji *Radija Novi Sad*.

Kada i gde si rođena?

Rođena sam 30. decembra 1981. godine u Novom Sadu, a rodom sam i moje prebivalište i dan-danas je u Gložanu, selu u maloj opštini Bački Petrovac, Bačka, Vojvodina.

Kaži nešto o svojoj porodici, čime su se roditelji bavili?

Tata je bio inženjer mašinstva, a mama je po zanimanju diplomirani ekonomista, svojevremeno je radila u pokrajinskom Zavodu za statistiku, dok je to nekako funkcionisalo, a tata je bio zaposlen u mesnoj firmi AD „Staklenik“ to je, u stvari, staklena bašta koja je počela sa radom ‘72 godine, znači radio je na održavanju kotlarnice a bio je svojevremeno i šef.

Jesi li ti jedinica?

Imam starijeg brata Zdenka, osam godina je razlika. Takođe mašinar (smeh). On je moj veliki brat, moj glas razuma u duši rok-panker i metalac. Ja sam njegova curica. On mi je birao najbolje ime na svetu (smeh). Ponekad mi tepa i Jasminček. Naučio me je da volim astronomiju. Momentalno je bez stalnog zaposlenja. Bavi se rentiranjem nekretnina i obradivog poljoprivrednog zemljišta. U principu, većina porodice, znači što se tiče Slovaka, uglavnom ili dobiju nasleđem ili kupuju poljoprivredno obradivo zemljište kao neku sigurnost i to jako dobro. I tata je pored zanimanja uspeo da se delimično bavi poljoprivredom koja, u stvari, donosi još uvek neku zaradu. E sad, kako stoji poljoprivreda danas i kako je bilo pre, to je sad već jako diskutabilno. Uglavnom, tata je imao svoj vinograd od nešto manje od pola jutra gde se, u stvari, relaksirao posle svakodnevnog rada pošto je, do kraja maltene, radio u smenama i po dvanaest sati, tako da mu je to bio neki vid relaksacije (smeh). Kićenje jelke je bio kod nas vrlo značajan trenutak u porodici, porodična obaveza. Brat je bio zadužen za lampice. Ovo pričam jer je 1993. otišao da služi vojni rok, a za Božić nije bio tu, niko nije znao da stavi lampice na drvce kao on. Mama i tata su se baš trudili, ali nije bilo to to. Praznina i neopisiv osećaj kao da se nešto slomilo... nedostaje kockica u mozaiku. Sada uspešno kiti jelke sa kćerkama odnosno sa sestričinama ☺.

Kakva su ti sećanja na detinjstvo?

Pa izvanredna dok su roditelji bili zdravi. Pošto ima mnogo razlike sa bratom, on je dobro živeo i bolja vremena tog možda najranijeg detinjstva. Sećam se da je negde do te '89. bilo jako lepo, znači slagali smo se, nismo bili problematična porodica. Normalno je da dođe do neke nedoumice i nekih sitnih prepirki, ali uglavnom bili smo složna porodica u to vreme srednjeg staleža iz uglednih familija. Odlazili smo redovno na letovanje, imali smo mnogo rođaka, na primer, u Slovačkoj – to su Slovaci koji su sticajem okolnosti odavde posle Drugog svetskog rata otišli opet tamo. Znači, dosta smo proputovali Slovačku, redovno letovali na sada hrvatskoj rivijeri, crnogorskoj znači sve u sklopu Jugoslavije. Volela sam sankanje sa tatom (smeh), verovatno sam više okrenuta prema tati zato što je manje provodio vremena sa nama. Sećam se jedne zime, doduše, možda sam bila preterano mala, ali (smeh) napravio je sneška za kojeg su mu bile potrebne merdevine od dva metra, tako da to je bio neki najveći sneško i mogli smo možda da ga u to vreme uvrstimo u ponudu za Ginisov rekord. Jako sam volela vreme koje sam provodila s njim, kad mi je čitao bajke, priče, to sam volela jako.

Da naglasim, u mojoj porodici još uvek se daje veliki značaj knjigama. Imamo ih preko 3.000. Tu su i dečije na slovačkom, srpskom nešto na engleskom i nemačkom jeziku. Imamo porodičnu biblioteku, ali svako od nas svoje najomiljenije knjige drži u svojoj sobnoj biblioteci. Volimo i da čitamo stripove, pogotovo izdanja „Plavog vjesnika“, pa „*NIŠRO Foruma*“. Normalno, odlazak u posetu u tatinu firmu koja je obilovala usred zime 1.001 vrstom karanfila, gerbera.

U lepom sećanju su mi i ta neka porodična okupljanja sve dok se nije razboleo '93. godine pošto je bio veliki srčani bolesnik, imao je kardiovaskularnih problema. Svake zime naše slobodno vreme smo posvećivali porodičnom okupljanju. Pošto je bio samouk na više instrumenata u slobodno vreme smo tako pevali ne znam neke starogradske, srpske pesme, slovačke u društvu starih roditelja, uže i šire familije... sa babom, tetkom... Inače, imam jednu tetku u Erdeviku, drugu u Zaječaru sa mamine strane a sa očeve imali smo jednog neoženjenog strica po profesiji trgovca a u duši bajkera, motoraša i velikog sportskog ribolovca, vrsnog fotografa amatera, imao je i svoj studio. Umro je iznenada u 44. godini od moždanog udara. Zvao me je ili tepao mi je sa Štrumpf – nadimak iz jedne simpatične situacije posle njegovog povratka iz Kanade, kada je doneo plišanu igračku, odnosno Štrumpfa a shvatili smo da je Štrumpf tek za oko dve godine kada je našem širem auditorijumu bio poznat istoimeni crtani film. Bila sam mu podrška u vožnji motora i štrumpfovali smo u fazonu – horizont cilj... tako da sve je to, nekako, tako prolazilo mislim iz godine u godinu, dosta smo bili i mobilni što se toga tiče. Nešto ne mogu da se pohvalim da smo bili u nekom inostranstvu osim, kažem, te Mađarske i Slovačke.

Mama je u to vreme bila u pozadini pošto, svojevremeno kad se rasformirao taj pokrajinski Zavod za statistiku, više nije ni tražila zaposlenje jer je u to vreme mislila da je bolje da nam se posveti kao i nekim svojim hobijima i onda se posvetila, normalno, porodici, održavanju tog domaćinstva i ima veliku, još do danas, ljubav prema vezu, znači – ručni radovi, tipični, zna da kroji,

mislim čudo jedno – multipraktik je. Kad ovako ja razmišljam, nekako ne mogu da spojim moje sadašnje radno vreme i njeno i šta je, u stvari, sve mogla pored toga što su još obrađivali nekih deset jutara te zemlje. Na primer, svojevremeno smo dvadeset godina gajili industrijsku papriku i imali smo mali pogončić, porodičnu zanatsku radnju za preradu, u stvari, mlevenje, time su počeli da se bave baba i deda kako su se vratili iz Kanade pošto su otišli na iseljenje jedno tri puta pa su se tako vraćali.

I jedna i druga baba su bile domaćice. Mama mi je rodnom iz Petrovca, tamo se rodila kao najmlađa od tri ćerke. Najstarija tetka je bila farmaceutkinja, ova srednja u Erdeviku učiteljica, mama ekonomistkinja. Volela sam, na primer, baba i deda ovi iz Gložana sa tatine strane, imali su poznanike u Viziću koji su bili pčelari i odlasci tamo su mi nekako obeležili detinjstvo. Tamo je bila neka priroda tišina, to se nekako raspalo tih devedesetih pošto nije bilo zgodno prelaziti Ilok, sadašnju granicu Srbije sa Hrvatskom. Kasnije su se oni – ti poznanici vratili u selo... I šta mi još obeležilo detinjstvo, da je deda kupio neku parcelu negde između Begečke jame i Begeča i tamo smo zidali na stari način od valjaka vikendicu, u stvari, to je vinogradarska kućica i tamo sam provodila uglavnom to vreme dok nisam krenula u vrtić i dok još nisam imala toliko obaveza. I sa mamom sam provodila lepe trenutke. Posebno su mi drage neke ženske sfere kao oblačenje, šminkanje... svaki trenutak je bio jedinstven. Učila me poštenju i još uvek mi je veliki oslonac, podrška, savetnik i još uvek mi ispunjava želje ☺. Nažalost, nedugo posle tate razbolela se od koksaki virusa tipa B i dobila jedan oblik lupusa, a doktorima je trebalo mnogo vremena da ustanove dijagnozu. Još uvek volim, kada možemo, da se družimo, pijemo kafu, posebno nas sve četiri. Ponosne smo što baš takvu baku i mamu imamo.

U osnovnu školu polaziš u Gložanu?

Da u Gložanu, tamo osnovna škola, normalno i predškolsko, a srednja je slovačka gimnazija „Jan Kolar“ u Bačkom Petrovcu.

A jesi li i nastavu u osnovnoj školi pohađala na slovačkom jeziku?

Da na slovačkom. Gložan i, čini mi se Padina, jedine su škole iz slovačkih sredina gde dominiraju Slovaci ili su dominirali i tu su jedino čisto slovačke škole, odnosno nastava je isključivo na slovačkom jeziku i nema nijednog odeljenja na srpskom. Nije separatizam – prosto potreba. Bilo je nekoliko izbeglih porodica u selu koje su decu vozili u susedno Čelarevo, to već spada u opštinu Bačka Palanka, udaljeno nekih tri-četiri kilometra. E tamo se vozio jedan deo, nisu svi, ali uglavnom ako se baš neko pojavio i deca starosedelaca Srba završila su osnovnu školu isključivo na slovačkom jeziku dok, na primer u opštini u Petrovac i u Kulpinu, u stvari Petrovac je bio većinski slovačka sredina, tamo su otvorili više godina unazad srpska odeljenja, Kulpin je bio mešan pošto su tamo isto starosedelci bili Srbi, a u Magliću je većinom srpska nacionalnost, tako da tamo možda i ako ima neko dete iz mešanog braka pohađa nastavu na srpskom jeziku.

A kako si naučila srpski jezik?

Od malih nogu da, da, to je fenomen za koji obično stranci ili većinski narod pita kako je to uspelo, doduše pitaju nas isto i Slovaci iz Slovačke kako uspevamo tako lako da se prebacimo u govoru sa jednog jezika na drugi. Doduše, imamo malo problema mi stariji kad hoćemo nešto da objasnimo brzinski, ono, pošto imamo književni jezik i naš dijalekat, narečje, onda se desi da nešto lupimo ili ima neko slično značenje. Nije bio problem, pošto je tata imao dosta kolega, poslovnih prijatelja, takođe i mama i uvek, kad se negde išlo, pričalo se normalno. Tu je bio tetkin suprug iz Zaječara koji nas je vežbao tako da (smeh) smo tu dosta pokupili i te neke vlaške izraze, zato što tamo u Zaječaru dominiraju Vlasi, mislim dominirali su sad više ne znam kako je tamo, ali to je normalno.

Kakva su sećanja na te školske dane i u osnovnoj školi i u gimnazija? Kakvi su bili nastavnici?

Super! U nižim razredima smo dobili učiteljicu kojoj smo bili prva generacija i svi smo se navikavali možda te prve godine, ali sam bila odličan đak, nisam bila vukovac, doduše, pošto uvek sam nešto zbrljala na likovnom, valjda nisam potrefila temu ili iz muzičkog, mada sam kasnije mislila da možda učiteljica nije bila u tom istom svetu u kojem ja funkcionišem. Ma ne, bila sam ljubomorna na jednu drugaricu, živeli smo u istoj ulici, ona je bila malo bucmastija svojevremeno i uvek je imala iz fizičkog peticu, a polovinu zadataka nije mogla da odradi. Tu sam bila ljubomorna moram da priznam (smeh), a tako je, u stvari, bilo do završetka osnovne škole, mada smo posle petog razreda prestale da se družimo, jednostavno smo pronašle svoja nova društva, ali je jako rasturala matematiku možda sam joj tu delimično zavidela takođe (smeh).

Tebi su bolje išli društveni predmeti?

Da, ali mi je iz matematike išla geometrija, tako da sam se u višim razredima i u gimnaziji izvlačila, u stvari, na toj geometriji. „Ko će da odgovara?“ „Ja.“ „Ko će da piše nešto?“ „Ja samo daj da bude petica.“ Sa jedinicom sam se prvi put srela u srednjoj školi, valjda u drugom razredu srednje kad sam dobila prvu jedinicu i to je bilo za mene ubistvo (smeh). Čini mi se da je bilo baš iz matematike, pisali smo pismeni zadatak, sad ne znam ni koja je bila oblast i tu dobijem ocenu dva na jedan. I onda ja pitam da mi se objasni kako, pa kaže to je tako ocena. Pa ne može, mislim, te ocene su izumrle u nižim razredima u prošlom režimu. Kaže profesor: „To je tako i sad gledaj da to popraviš“, i to mi je tako ostalo u sećanju i uglavnom kad pričamo za tog profesora, kažemo da je bio osobenjak sa tim ocenama i voleo da deli grupe a, b, c, d i sve unakrsno nekako ispreplitao i nije bilo teorije da neko od nekog prepíše.

Sticajem okolnosti, možda smo bili najbrojnija generacija đaka koji smo upisali iz Gložana baš petrovačku gimnaziju, i mislim da nas je do kraja, od 29 ostalo 23, znači generacija '81. i dvoje smo imali '82. godišta i, uglavnom, kad smo završili gimnaziju, polovina našeg odeljenja se ostvarila sa fakultetom, u stvari, radi u profesiji, polovina od te druge polovine nešto je završilo, nešto nije – još uvek studira. Nemamo svi jednake mogućnosti. Ima tu i ljudi koji su počeli da studiraju, normalno, kao ja, pa nisu još do dan-danas završili, ali su se nekako našli u toj svojoj nekoj životnoj priči.

Šta upisuješ posle gimnazije?

Posle gimnazije ne upisujem odmah ništa pošto sam bila hospitalizovana u bolnici duže vreme. I do dana današnjeg imam nekih zdravstvenih problema u vezi sa hormonima, tako da sam od drugog do, negde, četvrtog razreda bila dosta, ja sam to govorila, inventar na endokrinologiji u Novom Sadu na internoj klinici i onda nisam bila u školi po mesec-dva tako da sam ja pogoršala tu neku situaciju što se tiče opravdanih časova, a pošto sam maturirala u avgustovskom roku, onda sam sebi dala onako predah te prve godine.

Onda negde početkom leta ili krajem proleća idem na konkurs u *Televiziju Petrovac* za spikera. E šta sad spiker? Kao dete sam volela jako da čitam „vesti“, pošto imamo kuću na sprat i onda sednem lepo na stepenice to mi je neko vreme bilo neka bazna stanica, mesto gde se obično igram i znam da pre podne uglavnom neću nikome tamo smetati (smeh) pošto je gornji sprat bio zadužen za poslepodnevne, je l', porodične aktivnosti i tu deda skonta da čuje neki žamor, a meni tu lepo odzvanjalo pošto je hodnik bio veliki i onda me jedno dva-tri puta snimio na magnetoskop i rekao da će mi to ostati u arhivi. I da sve vratim na priču kako su mi se počeli ostvarivati snovi. Te 2000. godine se organizuje ta audicija za spikera i, pošto se, sticajem okolnosti, nije baš prijavilo mnogo ljudi ili, možda, ljudi koji su imali neki potencijal, tadašnja glavna i odgovorna urednica je shvatila da se već srela sa mojim prezimenom i ona kaže: „Meni nešto poznato tvoje prezime“, pa ja kažem da nešto piskaram već za omladinski časopis i za naš nedeljnik i kaže ona: „Pa dobro i novinari nam fale“. Kaže da bih odgovarala za novinara i da dođem da probam. Pa rekoh: „Ajde“. U stvari, tako razmišljam, da sve u životu treba probati i rekla mi je da se nećemo dogovarati nego da odmah izaberem temu iz mesta prebivališta, aktuelnost nije bitna, kaže poslaćemo ti kamermana pa ti odradi. I taman je bila neka akcija dobrovoljnog davanja krvi – inače baš tu temu sam izabrala jer imam sugrađana koji je čak 150 puta dao krv... i tu sam odmah napravila prvi gaf. Kaže šefica: „Postala si fantom na snimku“. Kako fantom? Pa kaže da se vidi samo mikrofona, dobro, rekoh, da su to cake izrade programa. I onda objašnjavaju ti prvi put, drugi put i za treći nije postojala šansa – bačen si u vodu, pa ako isplivaš, onda si sposoban za novinara. Ovde kad sam došla u zgradu ponovo, kad sam se vratila da odradim, je l', finalizaciju, kaže mi: „Videćeš da li je to za tebe, da li ćeš da isplivaš. Ovde je malo drugačija konfiguracija uopšte izrade tog priloga, ti praviš preterano dugačke rečenice“, jer sam radila za taj nedeljnik, ali više ono neke aktuelnosti iz sela, znači, nisu to bili neki teški prilozima ili neke

teme i normalno ne bi mi dali jer sam još uvek bila na posmatranju šta će biti od mene, da li ću biti od onih koji će nešto da pokažu i iscrpe iz sebe nešto to pozitivno i što može normalno da se iskoristi.

U omladinskom časopisu sam počela da pišem u srednjoj školi, mislim negde u trećem razredu. Pisala sam i za srednjoškolski časopis. Da, da počelo je, u stvari, tako što je te godine, to je bila '97/98. godina, bio štrajk prosvetara koji je trajao, na našu sveopštu žalost, mislim čitav mesec, pa smo tu smo imali problema i sa putovanjem. Mislim, imamo autobus, ali nekako ti spojevi Petrovac–Gložan ne funkcionišu znači godinama od '89. I onda smo morali da stopiramo i onda imamo skraćene časove pa nemamo, pa to ćemo da odrađujemo ne znam do kraja školske godine subotom i onda, kontam, da to nije fer, mislim u svakom slučaju nekome od nas će da fali, u stvari, to gradivo, to predavanje i onda ja tako iziritirana smislim da napišem neki komentar na tu foru. I poslala sam u taj omladinski časopis i onda me nazvala tadašnja glavna i odgovorna urednica Svetluša Hlavač i kaže da joj se sviđa i pitala me imam li još nekog besa na ovu temu, pa rekoh: „Nemam baš na ovaj štrajk, ali mogu još da nešto odradim“ (smeh), i tako sam počela da pišem te neke komentare da bih na kraju dobila sledeće godine prvu novinarsku nagradu iz tog omladinskog časopisa za komentar na bombardovanje tadašnje Jugoslavije, kako sam doživela uopšte to bombardovanje, bombardovanje Novog Sada, bombardovanje novosadskih mostova i tema je bila „We lost the most“, *moust* na engleskom kao most. I to sam isto pokušala da pošaljem, pošto u Slovačkoj ima dosta tih kojekakvih konkursa za mlade, što studente, što srednjoškolce iz dijaspore, ali, međutim, tamo sam bila diskvalifikovana jer sam napisala post skriptum da sam ponosna što sam rođena u Jugoslaviji i ponosna sam da nekako balansiram u toj svojoj situaciji i da mi se uopšte ne sviđa što neko ruši mostove koji spajaju ljude.

Pošto se desio 5. oktobar i sa nepunih 18 godina doživljavam cenzuru, ucenu i pritisak. Tako kreće priča tog mog bavljenja novinarstvom iz hobija. Radila sam dve godine u toj televiziji paralelno, i normalno saradujem i sa tim našim jedinim slovačkim, u stvari, i nedeljnikom i omladinskim časopisom i onda skontam da, u principu, meni gimnazija nije bio prvi životni izbor nego sam htela da upišem medicinsku školu i to smer laborantski tehničar. E u to vreme taj smer je bio dostupan svake druge godine i to parnim godinama rođenja, a pošto sam neparna, tu nisam uspela. Onda sam nešto tu bez veze upisala, sva bila sreća što (smeh) medicinski tehničar ima samo prve dve godine matematiku, to me oduševilo i na kraju posle polaganja tih ispita nekako skontam, pa zašto bih ja bila tehničar, ako mogu da završim, ne znam, višu školu ili fakultet. I onda se ja tu prebacim u petrovačku gimnaziju i verujem da sam ostala tamo na medicini, da ne bih sigurno bila sad u ovim vodama. Mada moji poznanici kažu da me ne vide sa špricom i iglom (smeh) kao zdravstvenog radnika. I čisto da ispunim tu želju te neke 2002. ja, ipak, upisujem prekvalifikacije. Kako završavam prekvalifikacije, ali opet tamo upisujem PST, tu sam već počela da kalkulišem, taj smer pedijatrijska sestra tehničar počela sam da se vodim nekom parolom da medicinara nikad nije dosta uglavnom se jako brzo zaposle, mahom za stalno i pomažu ljudima, a bolesne dece, bože moj, uvek je bilo i biće. To je sad jako glupo

razmišljanje i nezrelo razmišljanje. Tako sam i počela, nekako, o toj medicinskoj školi da razmišljam negde u šestom razredu da se ja zaposlim i da budem svoj čovek.

Međutim, ja sam i bila već sa osamnaest-devetnaest godina svoj čovek, pošto sam dobijala već honorar tako da sam delimično to, nekako, ostavila sa strane. Znam kad su se pojavile, već u to vreme jako poznate *Dr. Martens* cipele, meni nije bio problem da to kupim pa sam onda bila i faca (smeh) što mi je, u stvari, godilo. I onda, kako to završim, sve razmišljam zašto bih ja sad imala samo srednju, sa prekvalifikacijom nisam bila zadovoljna, i onda tu se kolebam, znači idem na upis na Poljoprivredu za inženjera i sve razmišljam da li ću da probam još i na Filozofskom da upišem Srpski jezik i književnost. Sviđala mi se i meteorologija i onda ja upišem, ipak, Višu medicinsku školu u Zemunu. I tako sam počela da studiram (smeh) da ispunim i očekivanja roditelja i meni nekako da popunim tu rupu. No, međutim, razočaram se što se tiče nekog tog pristupa predavača, pristupa prema pacijentima kad su mi rekli da ću da oguglam, s tim se slažem da, ali ne mogu da otpišem bolesne ljude kojima se ne zna ishod, ali se svaki normalan čovek nada pozitivnom ishodu i tu onda napravim neku pauzu. Mislim, videli su i moji dragi prijatelji i porodica da sam nekako emotivno slomljena samim tim što sam rekla da je '93. godine tata dobio prvi srčani udar pa se nije znalo šta i kako je, bile su stvarno neke kritične situacije. Uporedo, onda tu stari roditelji, baba, deda počinju da se razboljevaju tako da sam, verovatno, bila već nekako u tom svetu da treba da se pomogne, ali, opet, pomažeš maksimalno koliko možeš, znači, pokušavaš da napraviš čudo, tako da sam onda došla do nekog vakuma, neke linije ravne i onda rekoh: „Ajde posvetiću se novinarstvu“. I posle još tako honorarno saradujem sa tim omladinskim časopisom i uglavnom to su bile neke teme vezane za mlade ljude, neke ankete, znači, jako me zanima još uvek kako razmišljaju mladi. Doduše, to razmišljanje i neko životno opredeljenje i ostvarivanje nekako je mislim za tih možda nekih petnaest, osamnaest godina mladi... baš nisam imala sreću da sretmem, od deset ispitanika, osam, otprilike, ne zna šta će i čime će da se bavi, to su uglavnom srednjoškolci.

Posle tri godine napuštam *Televiziju Petrovac* pošto sam tamo honorarno saradivala, ali u to vreme, u stvari, paralelno te 2000. radim privremeno u nekom starom pogonu u Petrovcu. Tamo smo se mi, društvo koji smo se znali i iz gimnazije i iz Gložana, zaposlili nešto kao na crno, honorarno, izrada nekih gajbica za voće i povrće. Tako da tu sam htela da se uklopim u tu masu, radim te ankete za Strateški marketing i saradujem sa ovim, tako da mi nije bio problem sa parama, čisto samo da budem u društvu i mogu da kažem da su mi jako lepe te godine, bez obzira na što mi je upisom u srednju školu, nekako, život pokazao i druge puteve, samim tim kad sam počela da imam te probleme sa zdravljem. Ali, od rođenja do završetka osnovne škole nemam nikakvu primedbu, znači OK. I da, imala sam odmah kola sa devetnaest godina, tako da sam bila totalno emancipovana (smeh) i nezavisna.

I 2006. budem poslednji put na ispitu. Tu sam već bila udata, 2005. godine sam se udala i, normalno, osnovala porodicu. Godine 2007. rađam prvu stariju kćerku Mašu i za nešto malo više od godinu dana, 2008. mlađu kćerku Natašu. Pošto sama ta organizacija u novonastaloj situaciji mene kao

mame, ali ne jednog deteta već (smeh) dvoje, koji imaju različite prohteve, imala sam tako situacije da sam mislila da nisam dorasla toj ulozi. Uz to, između trudnoća mi je umro tata. Težak period. Mama se sve više razboljeva.

Priznajem, deca su bila željena, ali su se desila neplanski. Sada mogu da kažem da sam srećna što nam se to, ipak, desilo kako se desilo, da je baš tako, u stvari, ispalo. Sa sadašnjim suprugom sam se znala možda dve godine pre sklapanja braka i malo smo dali sebi oduška, pa smo se zabavljali, što, nekako, mislim da sam u gubitku sa tim vremenom i onda sam čekala, normalno, poradićemo na tom planu proširenja porodice kad ja diplomiram, međutim do toga nije dolazilo i sasvim neplanirano ja zatrudnim, i tako i prvi put i drugi put. I te, možda, prve dve godine sam se, što se tiče tog novinarstva, nekako razočarala pošto sam već počela da shvatam da se partijski ljudi zapošljavaju, znači, mene niko više ne ferma šta ja radim i kako ja to radim i ne mogu nikako da se uvučem ni honorarno negde da odrađujem nešto. Jest da su me, jedno vreme je izlazio i opštinski list koji je finansirala lokalna samouprava, tu su se setili, hvala Bogu, još me ti ljudi cene i ja njih i ne mogu da zaboravim svako od njih šta je uradio i koliko me je u stvari taj angažman pogurao i ukazao na neke greške kako bih ja mogla u tom novinarstvu da tu situaciju iz dana u dan odradim bolje.

I 2010. godine dobijem poziv, isto sam tako nešto kvrckala, malo pišem, malo ne pišem, nešto malo odradim honorarno i onda me zove moja sadašnja koleginica, nekadašnja školska drugarica iz gimnazije, u to vreme već je radila ovde u radiju i kaže trebali bi nam ljudi, ali kaže mi da ništa ne može da mi garantuje. Kaže: „Šefivku (iz milošte), odgovornu urednicu znaš, pošto je normalno medijski poznata ličnost, evo ti broj, ti je nazovi i onda dogovorite taj susret“, i ispalo je to dobro, sva sreća što se ona setila mene, nego i ona je slučajno tako uplovila u te novinarske vode. Omladinski časopis svake godine organizuje susret mladih potencijalnih pesnika i ja tu, normalno, kao član redakcije a svake godine bude na nekom drugom mestu nezavisno ko dobije tu godišnju novinarsku nagradu, i u stvari dve strane su posvećene poeziji početnika i ja je slučajno namerno pozovem, rekoh: „Ajde da mi samo praviš društvo“. Ja sam neki tip koji voli, onako, avanture i a sećam se da je jako lepo pisala još iz perioda gimnazije i, sticajem okolnosti, mame su nam bile isto školske drugarice... i našla se ona u pesničko novinarskim vodama. Naše poznanstvo je sigurno bilo već zacrtano negde u horoskopu, zvezdama što se kaže, i tako ja dolazim ovamo na njenu preporuku.

Paralelno, kako sam radila u *Televiziji Petrovac*, bile su neke obuke, seminari u Novosadskoj novinarskoj školi, znači što sam mogla u to vreme sa mojim znanjem i obrazovanjem da konkurišem i da završim, to sam uspela. I onda su bili kojekakvi seminari, ne znam neke teme. I dolaskom ovamo, znači, to što me je uporedo i zanimalo to su bile neke ekološke teme. U to vreme, već u Gimnaziji „Jan Kolar“ se dosta posvećivalo pažnje tome, krajem devedesetih postojao je časopis na kojem su radili đaci, školarci koji je bio posvećen ekologiji. I tu mi se, nekako, svidela ta tema, generalno nerviraju me ljudi koji bacaju otpatke, a imaju koš za otpatke na neka, ne znam, dva koraka i tu sam počela paralelno i te neke teme, znači, mladi kako razmišljaju, koliko u stvari imaju prostora mladi da misle o očuvanju životne sredine.

Dolaskom ovamo sam dobila jednu jako lepu oblast, a bila sam primorana na nju, mada u početku nisam baš znala šta ću i kako ću, ali uporedo sa tom saradnjom sa opštinskim listom i nedeljnikom, počela sam da pratim u mestu prebivališta novoosnovano udruženje žena iz slovačkih sredina i ima ih više od dvadeset, mislim da ih ima dvadeset tri. Znači nije samo ručni rad i da održimo tu tradiciju, nego tu je gastronomija, tu je, znači, kultura, jako široki spektar, sve rade za dobrobit svih, znači ne samo za svoju organizaciju nego i za to selo gde postoje i tako su uplovili u nekoliko projekata što se tiče rodne ravnopravnosti. I onda sam počela to da crpim i istražujem, već sam imala neke informacije, otprilike već sam imala neku tu sliku šta i kako i tako počinjem to da pratim i tu mi se jako sviđalo, što sam definitivno mogla da potvrdim da su žene te koje daju, u stvari, te građanske inicijative, znači od početka, ne znam, AFŽ-a do sad, samo možda malo imaju drugačije smerove, ali su za dobrobit svih.

Dolazak na *Radio Novi Sad* je, u stvari bio prvo tvoje stalno zaposlenje?

Pa stalno sam zaposlena od prošle godine (2013) zato što je firma (smeh), u stvari, naša ustanova, da se izrazim kako treba, primorana zakonom. Počela sam prvo kao pripravnik volonter, honorarac, onda, sticajem okolnosti, koleginica koja je već bila ovde zaposlena za stalno ostala je u drugom stanju tako da sam je menjala godinu dana. I, na primer, kolega koji je isto prošle godine, 31. decembra zaposlen, bio je ovde na određeno vreme osam godina, a kažu da ta tendencija zapošljavanja nije sad ništa novo, od devedesetih, nego je bilo i pre toga, možda baš nije bilo osam godina, ali, na primer, jedna koleginica zbog toga je napustila posao jer su isto hteli samo da produže ugovor na određeno na godinu dana. A neizvesnost u Srbiji ubija. Pošto je ona ranije došla, verovatno bi ona bila sad zaposlena, a ja bih opet bila možda te dve godine na određeno i tako u nedogled, ali doživela sam i to i sad mogu da tvrdim da se, nekako, ti moji snovi iz detinjstva, kad sam čitala vesti na tom stepeništu u kući, ostvaruju. Nezahvalno i bez rivaliteta je ispalo, bez konkursa. Jedan fotoreporter, a čini mi se veliki patriJota, izbeglo lice je javno napisao na svom Facebook profilu da manjine rade sve i svašta jer su pripadnici manjinskog naroda a ne zato što nešto znaju ili vrede.

U *RNS*, sticajem okolnosti, moram da radim to što baš neću, a to je vođenje programa. Više mi se sviđa novinarski posao, ali jako godi kad neko kaže: „Ti si Jasminka, poznajem te po glasu“, onda kad poveže, identifikuje glas sa imenom i vizuelno kad se negde sretnemo na nekom snimanju, događaju... Ali, dobro, i to sam prežalila i prebolela i to je bilo samo du-du-du, sad ćeš ići u studio da vodiš program. Kažem: „Haaaa, pa imam tremu!“, pa kažu mi: „Ko nema tremu bezdušan je čovek, trema je sastavni deo normalnog čoveka“. I posle, ajde sad vidim kako je kolegama koji su došli kasnije iza mene koji su regulisani ugovorom na određeno vreme, kako im je bilo frka, i sve ove kolege u realizaciji kažu da nije bilo tako baš frapantno kao sa njima, da sam nekako to odradila. Normalno, nisam znala proces proizvodnje, znam šta je moja uloga, kakav mi je cilj i šta ću da odradim, koja je tema, sve to stoji, ali prvo kad sam ulazila u zgradu, pomislila sam da nisam kupila

kokice (smeh), to nesnalazjenje po zgradi traje mesec dana, možda dve-tri nedelje, ali kažu da nisam jedina. U redakciji je ovde radilo nekad i po šezdeset ljudi i sad je radna perspektivna snaga prepotrebna. Politika kuće je kakva jeste i bilo je dosta entuzijasta koji su živeli u nadi i ja bih možda izdržala u toj situaciji dve godine, ali ne znam, niko nije mogao da garantuje biće zapošljavanja, neće biti zapošljavanja. Sa ovim zaposlenjem za stalno to je baš bilo ono, dan posle mog rođendana, iznenađenje. Urednica je znala... „Mi smo kaže probali da ne gubimo potencijal“. Jako je teško zaposliti ljude, prvenstveno kvalitetne novinare, ne kažem sad da spadam u taj kvalitet na sto posto, ali nisam ni kvantitet. Jednostavno, ljudi se ne vide ovde kad rade za neku, možda, mizernu platu, nije baš toliko mizerna, ali obično se tu vrti oko 30.000-35.000, koeficijenti se ne povećavaju, uglavnom ostaje taj stari koeficijent bez obzira na to što možda čovek napreduje, tako da je tu dosta labava situacija. Desilo se, na primer, da je socijalnim programom pre nekoliko godina otišlo jako mnogo ljudi i sad smo u situaciji da svaštarimo, znači što smo u informativi, što imamo svoje emisije. Radimo ponekad 10 dana zaredom po 15 sati. Manjinski program, bar što se tiče slovačke redakcije, ne samo ovde nego, tako je i u televiziji, svugde gde se ide svako iskoristi priliku da snimi neku priču, neku aktuelnost i onda se to dalje preda kolegi, normalno imam to i to, da može da se uvrsti u emisije, eventualno, u međuredakcijsku razmenu. Svako od novinara ima svoju emisiju i onda mi mladi smo podeljeni na prepodnevnu informativu, oni na poslepodnevnu.

Koliko vas je u redakciji?

U redakciji nas ima ukupno šesnaestoro a od toga desetoro su novinari. Novinari urednici, novinari spikeri, prezenteri.

A kakav je brojčano odnos žensko-muško?

Što se toga tiče, bila je dominantnija ženska strana, ali inače to je fenomen, koliko sam primetila, i po lokalnim medijima kod Slovaka, to je moje lično mišljenje, ali i iskustvo, sad ne mora da bude na sto posto, bile su dominantnije žene. U *Televiziji Petrovac* bilo nas je sveukupno osmoro, od toga su bili suprotnog pola samo kameraman i šef montaže. Isto tako u nedeljniku, sad se možda malo popravilo stanje pošto su neki ljudi otišli u penziju pa je dvoje njih više. Ali sad koliko je kod nas žena? „Rasčo (od milošte Rastislav) kelko máme žien v redakcii?“ (pita kolegu u susednoj prostoriji. Nabrajaju zajedno) Sekretarica, urednica, daktilografinja, spikerka, organizatorka... devet žena, da, sad su situaciju malo popravili svojim dolaskom kolege koji su došli iza mene. „Matrijarhat teški“ (dodaje kolega). Da (smeh), to moj mentor tvrdi, definitivno je bilo tako a nekada su valjda bili polovina, ali verujem da su žene sigurno bar dve prevagnule da nam tu ravnopravnost naruše.

A kad kažeš mentor znači neko je dobio zaduženje da brine o tebi?

Da, da.

Kako je to izgledalo?

Pa super. Meni kažu da mi je upala kašika u med pošto me je sve u vezi sa izradom priloga učio na šaljivi način, znači to što kažem, trudi se da održava neku tu lepu situaciju. Mada, slovačka redakcija uvek je bila na glasu da su dobri međuljudski odnosi, opet televizija, to je drugačiji proces izrade programa, nemaju možda toliko komocije koliko mi, mi samo koristimo snimač za neku aktuelnost, oni opet moraju da imaju i tonca i kamermana tako da je to malo složenije. Mi smo svoji ljudi i sami sebi ponekad šefovi. Tako da nas uvek hvale, sad ne kažem da su oni gori, mislim lošiji, tamo u televiziji. Nekako sam paralelno bila u toj *Televiziji Petrovac* prinuđena, pošto sam bila najmlađa, da radim nešto od sporta, kažem da ne volim fudbal, ali kažu da mogu to da odradim, čisto informacija dve minute i mislim: „Ko bog!“ I tako sam onda pokušala i to da pratim. I sticajem okolnosti pitali su me ferski šta bih volela da radim, pa ne znam, rekla sam ekologiju, možda mlade, poljoprivredu, to mi je isto blisko pošto sam iz seoske sredine i znam te neke aktuelnosti, i sport. Jao pa kažu mi da tu emisiju uređuje mentor više od 20 godina i da ću biti njegov đak. I onda mi brat kaže: „Super, ja sam ti odmah rekao da gotivim žene novinarke koje se posvete sportu“. Mada sam imala i prilike u *Televiziji Petrovac*, nekako sam to volela, kad je već moralo da bude o sportu, birala sam žene i tako sam, u stvari, skontala da sam ja te žene u sportu pronašla ranije nego što je krenuo projekat Zavoda za rodnu ravnopravnost i sad sam ponosna na to što sam ih prezentovala. Tako da je, nekako, došlo do toga pa da, ne kažem da mi nisu drugi pomogli, ali uglavnom je glavni i odgovorni (smeh).

A, znači, kada su tvoje ćerke rođene, ti nisi u stvari, što bi se reklo, imala fiksno radno vreme i mogla si više da im se posvetiš?

Mogla sam da se posvetim više nego sada to je činjenica. Na primer, u to vreme kada sam ih rodila, bila je osnovana organizacija usmerena na neke ekološke teme, znači, mesna nevladina i tu sam se ja nekako usput uključila i to udruženje žena je pokrenulo te lokalne inicijative, bez obzira na to što je naša opština uređena što se tiče životne sredine i tu ja rekoh: „Ajde nešto ću da se uključim i odradim nešto u medijima“. Suprug i ja živimo sa svekrvom u njihovoj kući, imali su razumevanja, znali su da ja nemam vremena za sebe, a prosto i da se, nekako, izduvam, radila sam povremeno neke poslove, naglašavam, koji su me ispunjavali i pisala. Uvek sam znala da ću roditi Mašu, još od prvog razreda kad smo imali rusku pripovetku „Maša i medved“ i, kad sam je pročitala, definitivno sam znala da ću jednog dana da rodim Mašu i do dana današnjeg imam tu čitanku zvala se „Uvitanka“ kao

dobrodošlica za đake prvake. Kad sam joj rekla da je dobila po tome ime i da liči baš jako, oduševila se, samo kaže: „Nemam mašnu kao ova Maša na slici, ja imam crvenu a ona ima plavu“ (smeh). I znale su moje obe porodice već da se novinarstvo delimično razlikuje od klasičnog radnog vremena.

Kako danas izgleda tvoj radni dan i koliko imaš vremena da se posvetiš deci i kućnim poslovima?

Pa živim sa svekrvom koja ima jako veliko razumevanje za mene i pošto je suprug jedinac i nekako je u familiji bilo samo muških, tako da sam ja, u svakom slučaju, dobrodošla (smeh), a tek što sam izrodila ćerke, ima razumevanja maksimalno. Nedavno sam se srela sa statistikom, Ministarstvo za socijalnu politiku je pravilo anketu, i nije mi se svidela činjenica, da osam od deset ispitanika podržava stav da posao žena trpi zbog porodičnih obaveza. Pošto, nekako, novinarstvo sad definitivno vidim kao svoju profesiju, nešto što volim, to svaštarenje možda kako je u manjinskim redakcijama, normalno ne bih ga sad menjala ni za šta, ne znam, i plaćenije i da, možda, imam radno vreme od osam časova. Sada se slažem sa ovom statistikom. Pošto imam sad svekrvu, imam i mamu živu u istom mestu prebivališta, tako da se uzajamno dopunjujemo, kada ja i suprug ne stižemo, da ni trenutka nemaju osećaj da su zapostavljene. Kad mogu, posvetim se kćerkama maksimalno. Znači, to je taj neki ritual, to što sam pominjala da sam jako volela tata kad čita te knjige, ali to je bilo uglavnom u zimskom periodu, znači, od kasne jeseni do kasnog proleća, pošto posle dolaze ti radovi sa dodatnim prihodima u poljoprivredi. Koleginica i ja kad smo pričale o toj vezanosti i posvećenosti poslu, iz šale je jedanput rekla da glavna i odgovorna urednica naše redakcije kaže da nisam organizovana. E pa sad, to da li sam organizovana ili da li ja sad od toga priloga hoću i iz sebe maksimum ili da ga odradim ofrlje, tu je, rekoh, već razlika u kvalitetu i kvantitetu i ja jednostavno nisam zadovoljna. Jednostavno predanost, požrtvovanost i autokorekcija je jako bitna. I onda sam posle toga počela da razmišljam da stvarno, možda, provodim previše vremena na poslu. Koleginica koja me je, u stvari, i preporučila rekla je kako imam porodicu, slatku dečicu, rekoh: „Da, ali nemam završeni fakultet, nemam nijednog dana staža, sve je to nešto bilo honorarno preko omladinskih zadruga“. Znači, imam radnu knjižicu ali stvarno nemam nijedan dan, osim kad sam došla ovamo, tog radnog staža zvaničnog i ja joj kažem da će jednog dana i ona, verovatno, izabrati žrtvu, ili profesiju ili porodicu. Ja sam sad žrtvovala malo porodicu. Ali, deca su, u principu, srećna. Mislim, moja mama je na nekih sto posto patrijarhalno vaspitana, ali konta da se sistem života u 21. Veku, a pogotovo, u Srbiji promenio. I svekrva je bila zaposlena, ima isto završenu višu ekonomsku, imala je složen posao, ali, ipak, neke obaveze mogu da sačekaju sutrašnji dan. Kod nas radijskih novinara često se desi da nešto iskrсне, onda tu je frka, panika, ali gledam, normalno, te tenzije da ne prenosim i, kažem, imam jaku podršku šire porodice. Mislim, mama mi je oprostila kad sam je nazvala i rekla sad sam primljena, kako ću sad sa fakultetom, imaću samo više obaveza. „Pa dobro, onda ne moraš da završiš“, rekla je. U principu, imali smo, njen brat od ujaka je isto bio ovde novinar i davno je otišao u penziju, nije bilo nikakvih veza i vezica. Jer

je ovde, s jedne strane, nekada bilo jako teško doći do ove redakcije, pošto, nije najstarija, ali spada među njih, znači nivo održavanja te kulture i pristup radu, počev od dikcije, znanja književnog jezika, znanja uopšte jezika i gramatike, dobro i to se narušilo sad ne mogu da kažem, i zaživela je, u stvari, ta priča da ko ima završenu, po mogućnosti, slovakistiku može da postane dobar novinar. S tim se ne slažem i neću se nikad slagati bez obzira ako ja završim tu slovakistiku, prosto zato što ću biti prinuđena da imam diplomu, a to mi je neka sad najnormalnija opcija, pošto medicina definitivno nije za mene zbog nekih razočarenja iz iskustva iz nekog života koji je iza mene

I supruga pogotovo?

Da. Odmah kada smo se upoznali, znao je da se bavim novinarstvom, upoznajem mnogo ljudi i nemam radno vreme.

Pričali smo sada o tebi u novinarstvu, a kako vidiš uopšte žene u novinarstvu?

Mislim da su žene u novinarstvu brojnije dolaskom tih nesrećnih devedesetih, mislim da su hrabrije novinarke no muškarci novinari, ali opet tih hrabrih, a pogotovo kad je u pitanju istraživačko novinarstvo, mislim da nas nema apsolutno. Znači, ja ne mogu da se bavim istraživačkim novinarstvom u današnjoj situaciji pogotovo političkoj, ne mogu ni u lokalnoj zajednici da odradim nešto istraživačko, lupiću sad banalni primer je zagađivanje komunalnim otpadom, gde, u stvari, deponija samo spada pod divlje jer nije urađena po najnovijim propisima koje, normalno, moramo da prilagodimo sa implementacijom sa Evropskom unijom, tako da sam tu dobila obaveštenje: „Nemaš zaleđinu, ostavi to“. U smislu da nisam politički nigde angažovana, nemam nikog i bolje da ćutim i uživam, a i dosta se lako zameriš, ne znam možda nešto kritikuješ i odmah te sistemom eliminacije ne pozivaju a naši slušaoci vole da slušaju te neke životne priče, aktuelnosti. Znači, politiku će da odgledaju i poslušaju na svakoj drugoj stanici ili programu, to nije problem. Podržavam, samim tim što sam rekla da sam bila prisutna u više, takoreći, ženskih redakcija nego u muškim tamo, gde žene dominiraju. I mislim da žene pronalaze atraktivne teme, imaju drugačiji pristup, pronadu tu pravu dubinu tako da mislim da su više zastupljene. A sad, što se tiče naše manjine, ne bih mogla da istaknem neku koja je počela u nedeljniku u to vreme socijalizma, pošto nedeljnik ove godine obeležava sedamdeset godina, nisu se baš istakle, ne znam, generalno, da bude stvarno možda jedna ili dve koje su mame, u stvari žena novinarki u ovoj zajednici, ali bilo ih je, što dalje to više, znači, možda tamo krajem sedamdesetih bile su brojnije one koje su došle na mesta i obavljale funkciju urednice. Ne znam kako je bilo ranije, generalno, nisam se bavila ni tom temom, malo da tražim po internetu, koliko su, u stvari, žene bole nekada zastupljene, a mislim da su sad definitivno i ne samo u manjinskim programima, da žene imaju rukovodeće pozicije, što se tiče i štampanih i elektronskih medija.

A kada je reč o rodno osetljivom jeziku kakva je situacija u slovačkom jeziku?

U slovačkom jeziku tu smo jedinstveni i možemo se ponositi. Bila sam na seminaru isto, mislim, da je bila organizator Norveška kraljevina, ali preko resornog ministarstva, to je bilo pre nekoliko godina i verovatno je imalo i drugačiji naziv, isto vezano za socijalnu politiku. Tu su bile razne teme, žena kao objekt u reklamama, pojam žena u žutoj štampi i rodno senzitivnan jezik i na kraju kad sam dobila reč rekla sam da je rodno senzitivni jezik u slovačkom jeziku zastupljen sto posto. Tu nije problem sa nekim profesijama da bude, ne znam, žena direktor, Vesna direktor nečega, uvek će biti direktorica, a samim tim što se tiče nas kao manjinskog naroda, mada ja baš ne volim taj termin manjinsko, nekako mi se ne sviđa, u prezimenu svake žene, znači u oficijelnom predstavljanju, bez obzira šta piše u rodnom listu imaće sufiks, završetak u prezimenu na „ova“. To je već znak da rodno senzitivnan jezik, u stvari, nije toliko problematičan. Generalno, mi, na primer, ćerke nismo upisali kao Galambošova nego Galamboš, ali potrudicu se da to u skorije vreme ispravim pošto su me baš zafrkavali i sad, kad je krenula starija ćerka u prvi razred, učitelj je istakao kao: „Mama radiš na toj poziciji, u toj sferi, gledajte da bude to sve na mestu što se tiče tog rodno senzitivnog jezika“. Rekla sam mu da sam u to vreme kad sam ih izrodila nešto bila ljuta uopšte na pojam roda i nisam u tom pravcu razmišljala i sad mi je jako žao što ih odmah nisam tako upisala. To je naše manjinsko pravo i identitet.

Mada sam znala, na primer, da već u osnovnoj školi, žena neće nikad da bude oslovljena sa prezimenom bez „ova“, a oficijelno ako se, na primer, u školi upisuje u dnevnik, u neki dokument, pisaće „oš“, „ač“ nije bitno, ali uvek oficijelno, u medijima pogotovo, biće sa sufiksom „ova“, što se dešava i kad, na primer, imamo srpsko prezime, rusko, bugarsko, mađarsko, imaćemo opet „ova“ što počinju malo da se ljute sagovornici „Šta ti to znači ova? Ona?“. Nije, rekoh, to „ova-ona“ (smeh). Nego sad i u Slovačkoj, pošto je dosta velika tendencija da dolaze Slovaci iz dijaspore, Slovaci koji su, na primer, iz mešanog braka, znači, tata, na primer, nije Slovak i onda to su oni počeli isto krajem devedesetih da izlaze u susret, ako si Korać, ne moraš da budeš Koraćova pa onda se upiše tako Korać. Mislim po dokumentima, po pasošu, da ne pravimo zablude da sad tamo naši studenti, ne samo iz Srbije nego uopšte Slovaci, mogu biti iz Hrvatske, Češke, mogu da ostave prezime bez sufiksa ova. Meni lično se sad ne sviđa i mi slovački narod imamo to baš uređeno od početka. Tako da smo in.

A kroz poslednjih nekoliko decenija prolazili smo prilično turobna vremena, da li si se nekada osećala da te društvo manje vrednuje zato što si pripadnica jedne nacionalne zajednice?

Pa da, ali ne ranije, sada mislim da je to izraženije. Mislim, dešava se to i u okviru kuće, ne samo mi, nego takav osećaj, verovatno, imaju i, ali ne bih ja sad da budem nešto preterano subjektivna, ali dešava se to i sa drugim kolegama u redakcijama jer se nekako gleda – vi, to jest

Slovaci, imate manje programa, imate više prava pa se borite stalno za nešto. A nije istina, ne borimo se mi ni za šta, to je Ustav donet, pre ihaj godina. Meni lično, što se tiče toga, kad mogu da biram, biraću latinicu, neće pisati ćirilicom, pošto to nam je maternje pismo. Normalno, tamo gde moramo nikad nećemo reći „ne“ srpskom jeziku i, normalno, ako će biti neka utakmica Srbija–Slovačka, normalno je da navijamo za Srbiju. Većina misli: „Vi Slovaci imate matičnu zemlju“. Ne, nisam vezana za to i ovde ostajemo kako god bilo ili kako se zvali. Ali se oseća, mislim da je to od devedesetih, pre toga nije bilo, oseća se i na ulici. Desilo mi se u prodavnici da mi kaže mlada prodavačica, mlađa od mene: „Vi čudno pričate“. Rekoh da ne pričam čudno, samo pričam drugačije. „Da li je to makedonski?“. „Nije“, rekoh, znaš Slovene i te jezike slovenske? „A koji jezik, ruski?“ „Nije ruski, slovački“. „Pa da, lakše ti je“. Bila sam sa mamom baš ovde u centru u Novom Sadu. Nije da je lakše, nego je maternji jezik, nije problem da pričam srpski, ali zašto bih ja pričala sa majkom, ne znam nematernjim ako nemam potrebe. Dalje odgovaram prodavačici: „Sad sa vama imam potrebu da pričam srpski tako da ću srpski, može i engleski, nemački, sve od potrebe“. Deda mi je pričao da određeni periodi donose neke nove situacije, a, između ostalog, u tim situacijama posle rata kad je bilo naseljavanje Vojvodine, mnogi ljudi nisu znali kakvi su ovi krajevi i postoji ta tendencija da su se oni prilagodili samo još ne shvataju neku tu istoriju. Glupo je kad neko pita: „Ti znaš srpski?“ Mislim, učimo ga odmalena. Znači ,kao prvo gledamo program na srpskom, ne samo da ne gledamo naš, nego gledamo srpski, slušamo radio, a na svakom drugom koraku moramo da pričamo. Učimo u školi, znači srpski jezik se uči kao nematernji, ali idemo na takmičenja, naši đaci od pamtiveka, pišemo ćirilicu, ali ponavljam, ako mogu da biram, onda ću birati latinicu.

Pričale smo o tome kako uspevaš da obaviš porodične obaveze a koliko imaš prostora za sebe?

Počela sam o tome da razmišljam nedavno, pošto sam sličnu temu radila baš u emisiji, imala sam dve sagovornice koje su pričale šta ih ispunjava i koliko imaju vremena u današnje vreme, jednu stariju i jednu mlađu, koja je u stvari u srednjim godinama, završila je teologiju. I počela sam onda da razmišljam koliko ja imam vremena za sebe. Kao mlađa, kao devojka volela sam da se vozim na motoru i, kako sam postala mama, u principu skontala sam da nisam neki pravi bajker, što bi se reklo, jer sam shvatila da može nešto da mi se desi. U principu, možda sam pažljivija u tom smislu, po životnom opredeljenju, sad imam decu pa možda i treba drugačije da se ponašam. Svaka čast, volim te originalne ljude koji su dosledni u svojim nekim snovima i ciljevima do kraja života, ali ipak volim to nešto od tog patrijarhalnog znači da žena treba da bude dama, u stvari dama se rađa (smeh). Tako da te neke ludorije iz mladosti sam nekako potisnula. Šta volim? Ne volim, na primer, ručne radove, to što mama ne kontam, ali ona se svojim radovima već pobrinula i za moje kćerke. Ne kontam, obrazovana žena kad je toliko posvećena nekim tim radovima, ni kako je to uspevala, pošto ja ne uspevam. Volim da čitam knjige i volim da se sretnem sa drugaricama i drugovima, mada nemam baš mnogo vremena. Ali, uglavnom slobodno vreme, osim kad posvetim porodici, normalno kćerkama i poseti mami, volim

da pročitam dobru knjigu. Ranije sam i pisala nešto, bila sam u tom nekom svetu poezije a sad me nešto, mi to zovemo da nas ne šutira muza, tako da nemam neke inspiracije više, a možda sam i prerasla, nemam pojma, možda je to bio samo neki period. A nekad baš volim to nešto tipično žensko, idemo u šoping (smeh). Normalno, volim putovanja, sad je malo teže uskladiti pošto suprug radi u privatnom sektoru gde, nažalost, u poslednje vreme nema godišnjeg odmora tako da tu je sad problem to putovanje, ali gledamo onda da bude više puta produženi vikend. I volim prirodu, na primer volim tako da šetam. U principu ne mogu nešto sad da preciziram pošto za tih devet godina sam imala neke tri turbulentne promene, em sam se udala, a nisam baš planirala, tu sam posustala na fakultetu, onda sam izrodila kćerke, gde je isto bila malo novonastala situacija zbog različitih obaveza, i u to vreme, u stvari kako je starija ćerka napunila tri meseca, umro mi je tata za kojeg sam bila jako vezana. I posle nedelju dana saznam da sam trudna sa mlađom ćerkom i to mi nekako teško palo da nosim crninu, ipak, to je neki običaj, pogotovo izražen još uvek na selu, ali onda sam rekla da ću sa dolaskom toplih dana staviti samo pločicu, da stvarno to ne mogu. I tu mi je pao kamen sa srca što se kaže, znam da se tata ne bi ljutio. U principu, tako i vaspitavam ćerke da sitnice čine radost tako i ja, kad mogu, ne znam, ponekad mi napravi radost kad uspem da lakiram nokte (smeh).

Normalno, volim da pišem, volim da stvaram neke nove ideje pretvaram u stvari u priloge, jako volim da se družim, ali uglavnom gledam da to slobodno vreme bude maksimalno ispunjeno. Više no manje porodica ipak trpi zbog posla. U našoj redakciji je sve gore i gore, priznajem, sve je manje ljudi u *Radiju*, plate su male i svima uglavnom trpe porodice. Radimo ponekad i 15 sati. Generalno, gledam da u sve što mene ispunjava uglavnom uključim i porodicu ili radimo sve ono što nam se svima sviđa. Na primer, deo svog vremena posvetila sam gradnji astronomske opservatorije, gledanju zvezda, astrofotografiji... i kćerke već imaju mali teleskop... učimo da tražimo manualno Messier objekte.

Kako vidiš položaj žene danas u društvu u odnosu na, recimo, vreme tvoje majke, tvoje bake?

Počeću sa ovim, mi imamo lep termin za selo u slovačkom jeziku, to je *viďjek* ili ruralna sredina jer, kad se kaže selo, tu žive seljaci, međutim nije tako pošto sam odmah na početku rekla da je možda dva posto ljudi koji nemaju srednju školu a bave se poljoprivredom ili sticajem okolnosti su negde zaposleni. Imamo zubara koji je, ako nije prvi, onda je među prvima u seoskim sredinama napravio privatnu ordinaciju, bar u našoj široj okolini, danas ima preko sedamdeset godina a posvetio se i svojoj profesiji, ali i poljoprivredi, jer je iz bogatije porodice koja se bavila poljoprivredom. Ćerke su mu, na primer, otišle u Ameriku u Kanadu, tamo se bave svojom profesijom, jedna je isto zubarka. Tako da me je to podsetilo jer, kad se kaže selo, odmah asociira na nešto, ne znam, manje vredno. Žene na selu, konkretno ja mogu sa svojim da se pohvalim, ali generalno, situaciju ne samo u Vojvodini nego i u Srbiji, vidim još uvek ženu kao multipraktik i u najgorem slučaju kao pomoćnu radnu snagu. Možda nije toliko kao nekad po selima gora situacija nego u gradu. I primetila sam da današnja žena

ima veće pravo na školovanje, znači više učestvuje u nekom životu uopšte, znači, ne samo političkom, dobro u političkom smislu učestvuje koliko zakon to (smeh) dozvoljava.

Sećam se, kad se pojavila Margaret Tačer, ja sam tad mislila da je ona bog i onda sam samo premotavala film, moje neko razmišljanje kao dete kad sam je videla kako ova žena uspeva i da se održi, jedno je kada si kraljica a drugo kada je ženska osoba bukvalno na političkoj sceni. Današnja žena ima više prava i na netipične ženske profesije, tu mi se sviđa kako postoji profesija na Vojnoj akademiji da bude žena pilotkinja, ne pilot. U privatnom sektoru u današnje vreme žene ne mogu da iskoriste svoje pravo, bar u većini, na trudničko bolovanje, što su žene nekad, bar moja mama, svekrva, ne znam, žene koje su bile zaposlene od nekih tih pedesetih godina do ove naše globalizacije i tranzicije imale prava. Ima više žena na rukovodećim pozicijama, odlučujućim i još uvek je manje plaćena, to znam iz ličnog iskustva (smeh). Mislim da to što je zajedničko, nekadašnje žene, gledam tamo, ne znam, posle Drugog svetskog rata, bile su i još uvek su pokretačice tih nekih inicijativa. Sad žena, bukvalno, građanka u gradu pre rata, ne bih u to ulazila pošto nisam nešto imala iskustva sa materijalom da se sretnem, ne kažem da neću, ali ,na primer, žena što se tiče sela u nas Slovaka normalno mora da bude posvećena porodici čak iz onih dobrostojećih slojeva, pošto su većina bili ili zanatlije ili poljoprivrednici. Na primer, moja prababa nije smela da vozi bicikl pošto u to vreme je bilo sramotno, i to za one siromašnije nije, ali bogatije nisu smele, tako da mi je to bilo nešto strašno. I onda gledamo godina rođenja 1896. (smeh) vozili su se i tada bicikli a to je prenela i na svoju kćerku tako da je i moja baba u Petrovcu gazila maraton svakodnevno i tu sam ponosna na nju pošto volim na primer, vožnju biciklom uporedo sa tom šetnjom. Dobro, sad sam malo s vremenom kratka za bicikl. Što se toga tiče, znači, posvećenost toj porodici, mislim da su još stereotipi kakvi su bili u nekih sedamdeset posto još uvek su prisutni pošto devedesete su, u stvari, stvorile sponzoruše. Sećam se i, kao devojka, na izlascima, sva sreća ja sam imala i imam dobre drugove i više sam volela muško društvo pošto nije bilo ogovaranja, normalno imam drugarice, bilo je tako iz posmatranja da muškarci teže baš ka tim sponzorušama, znači da dobro izgleda, sad koliko je ona pametna, nema veze, ali da uporedo i dobro kuva i da bude dobra domaćica to je već prava lutrija. Znači, to je taj ideal koji nije ostvariv i sad ne znam ko se više razočara.

I devedesetih su zaživele te reklame gde imaju dominaciju žene, slažem se za neke kozmetičke proizvode, ali opet se ne slažem kad žena reklamira gume za automobil, na primer. E sad to mi je već šovinizam, to mi je neka diskriminacija. To kad žene vide da to donosi novac OK, ali u globalu takva je situacija da onda neka obična žena počinje sa tim reklamama ili sa televizijama gde je, u stvari, forsiran taj izgled neke barbice a pri tom lepo izgleda, uspešna u poslu a uspešna i kao žena kao majka i domaćica to jednostavno ne postoji. I onda normalna žena počinje da pada u depresiju, logično kad razmišlja to ne postoji, niti može da se postigne, ali jednostavno mediji nas guše i naturaju neke izmišljotine. Sva sreća što nisam u nekim takvim medijima, a i ne bih radila ni za brdo novaca, gde su tabloidne stvari, gde se izvrcē neka realna slika o životu. Ne znam, koliko sam sreća među novinarkama i uopšte profesorkama koje se bave izučavanjem žena posle Drugog svetskog rata, ali

mislim da žene nisu bile toliko medijski zastupljene. I ja lično te barbike ne volim, ja volim da sam ono što jesam (smeh) ponekad radosna, ponekad besna, tako da ne vidim sad neki ishod. Malo koja mlada devojka od sponzoruša teži ka nekom tom obrazovanju, ali opet od tih sto posto, pedeset posto teži ka super izgledu pored obrazovanja i ne kažem da ne treba da neko lepo izgleda, normalno, još ako ima mogućnosti, ali jednostavno nismo barbike i to je neka priča i zato se zove priča, bajka zato što ne postoji.

Ženi se otvaraju vrata za karijeru, ali je tu sputavana po tom životnom opredeljenju, odmah pitaju da li je ostvarena kao majka, znači, tačno da se zna, a opet devojčicama se normalno razvija instinkt domaćice znači taj stereotip, ali opet s druge strane postoji izlaz. Nije dobar ni kapitalizam za žene, u principu, ali postoji izlaz kad obe strane skontaju da je raspodela nekih poslova realna, logična i moguća. Slažem se s tim da postoje stvarno neki ženski i stvarno neki muški poslovi, ali stvarno sad ne bih mogla da nabrojim, ali to dok svakome ne sazri, znači, taj stereotip, to patrijarhalno razmišljanje, biće nam još neko vreme teško. Mislim da je to problem. Ne kažem da je bio socijalizam dobar, ne kažem ni kapitalizam, mada sam negde pročitala kad teme tražim po internetu, da u stvari kapitalizam je još veći okidač za to neko rodno nasilje, pogotovo za žene. U Americi je to dosta evidentno, mada mi se ne sviđa uopšte brojka kad svake godine pročitam da je ubijeno bar 40 žena u proseku koje su bile žrtve nasilja. Koliko pratim ovu oblast, na primer, u svetu su drugačije te kampanje, doduše i kod nas za poslednjih dvadeset godina tu su te nevladine organizacije koje stvarno daju podršku, ali ta neka medijska kampanja po meni nije da nije isplativa nego ne dopire, znači dok to kod svakog pojedinca ne sazri da nije lepo da se tuče, nije lepo da se viče. Pripremala sam, na primer, emisiju, banalna tema, ali niko pri sklapanju braka ne ferma ono što im se čita od tih stavki u bračnom i porodičnom zakonu. Malo ko obraća još uvek pažnju što se tiče i bračnog života i bračne zajednice da uvek onaj koji je moćniji u tom ekonomskom smislu pomaže slabijem. Kad sam počela sama da pratim neku statistiku od matičara do matičara, onda da uzmemo neki dvadesetogodišnji prosek, koliko se od toga razvelo i, eventualno, podaci iz socijalnog centra koji je, u stvari, bio razlog razvoda? Poražavajuće je da je najčešći razlog to porodično ili rodno nasilje ili neka ekonomska zavisnost a to je na selu još jako izraženo. E sad, da li je problem to što smo preživeli ili se odjedanput posle pada socijalizma, komunizma, pojavila religija, to neko veliko pravoslavlje, mislim da žena ne treba samo da rađa, a mislim da ima pravo i da ima podršku, a ta podrška u većini slučajeva nedostaje.

A kako vidiš materijalni položaj novinara i novinarki?

Pa materijalni položaj, to što sam rekla malo pre iz iskustva, žene su i ovde manje plaćene i svi od kolega su u proseku bar 20.000 plaćeniji od mene. Znači što stariji, što mlađi. Bez obzira na to ko ima kakvo obrazovanje, da li je to više, visoko a tu je i određeni taj koeficijent, ali sticajem okolnosti, ja sam ovaj koeficijent nasledila posle koleginice koja je otišla u penziju tako da je to generalno manje, da li je to novinarka, da li je to, ne znam, neka doktorka. A opet s druge strane, iz

mog ličnog iskustva ta nezavisnost, na primer, momci se plaše ekonomski nezavisnih žena. Iskustvo jedne drugarice koja je više zarađivala sticajem okolnosti od svog momka – to je bio razlog za razlaz, nije bitno da li je zarađivala hiljadu, pet hiljada možda više, ali jednostavno kad je rekla koliku ima platu, momak joj je jasno odgovorio da mu je milije kada neko zavisi od njega. I to je neka priča za ispitivanje, analizu i za razmišljanje.

Koliko su plate današnjih novinara dovoljne za neki normalan život?

Pa meni bi lično nedostajalo možda 30.000 a i da budem plaćena za taj posao koji radim jer ga ne radim osam sati, nemam radno vreme. Često i slobodan dan iskoristim za neko snimanje. Meni lično nije dovoljna plata, sada po merama štednje Vlade minus 10 posto, nekih 26.000. Ali, ima kolegica koje imaju veću platu, ponavljam i u zavisnosti od koeficijenta, to sad to je individualno, ali to je, opet, manje u poređenju sa kolegama, ponovo ta neravnopravnost. Meni lično nije dovoljno mada sam mnogo više plaćena nego kada sam bila honorarni saradnik ili radila privremeno-povremene poslovi. I kad sam radila sa ugovorom na određeno vreme, na 12 meseci, imala sam, na primer, putne troškove, što meni puno znači. Ne vidim sebe sad da ono što imam u rodnom, u mestu prebivališta, da prodajem da dođem u grad, mislim da je ta dnevna migracija sasvim normalna, samo sve zavisi od infrastrukture i organizacije, ne možemo ni da se uporedimo sa svetom. Ipak, mi smo u Evropi kako god. Put me, na primer, izađe 11.000, to je cena mesečne karte međugradskog prevoza autobusom. Desi se, na primer, pošto imamo jedna kola, imamo noćna dežurstva, pa onda odradim svoju smenu i uveče u pola dvanaest nam počinje to noćno dežurstvo koje dolazi otprilike na svaka tri meseca, onda dođem kolima do šest izjutra, pošto mi je jednostavnije da se organizujem i da jednostavno ne čekam sat vremena autobus. Autobus ne čekam dugo, dobar je raspored, dobar je spoj. Treba mi nekih 35–50 minuta za dolazak na posao ili kući... zavisi od intenziteta gradskog saobraćaja.

T. S. (1983), Banatsko Novo Selo

Molim te predstavi se:

Zovem se T. S., urednica nedeljnika *Libertatea* na rumunskom jeziku, eto već dve godine i koordinator sam časopisa za mlade *Tinerecea*.

Kada si rođena?

Rođena sam 19. oktobra 1983. godine u Novom Sadu. Osam godina radim kao novinar u Novinsko-izdavačkoj ustanovi *Libertatea*. Živela sam u mestu Torak, selu u okolini Zrenjanina, odakle su i moji.

Kakva su ti sećanja na detinjstvo?

Rođena sam u jednoj, kako da kažem, polutanskoj porodici, tata mi je polu-Srbin, polu-Rumun, majka mi je Rumunka. Ne znam odakle da počnem. Ima nas šestoro u porodici. Živela sam sa roditeljima dok nisam krenula na fakultet. Završila sam osnovnu školu u svom rodnom selu Torku, na rumunskom jeziku, osam godina. Zatim sam upisala Srednju ekonomsku „Jovan Trajković „ u Zrenjaninu, četiri godine. Meni je išla matematika, fizika, hemija, znači te prirodne nauke, išla sam na razna takmičenja. Čista suprotnost je što sam se posle srednje ekonomske škole koju sam inače završila na srpskom jeziku ponovo vratila na rumunski. Upisala sam novinarstvo u Temišvaru, Fakultet žurnalistike *Tibiscus*, pri Univerzitetu *Tibiscus* iz Temišvara, Rumunija. Mislim ovo je priča možda za posle kada budem rekla kako sam počela da se bavim novinarstvom. Inače, ja sam veoma aktivna i odmalena sam volela da se bavim svim i svačim. Veoma sam dinamična osoba, puna ideja, puna energije. Bavila sam se i sportom, trenirala sam četiri godine i odbojku. Igrala sam i folklor, bavila se plesom, pevala sam u horu, pevala sam na raznim festivalima i zabavnu muziku i narodnu muziku, osvajala sam razne nagrade. Znači, nema da se nešto organizovalo a da ja nisam bila umešana u razne te sekcije, bilo pri školi, pri Domu kulture u našem selu, kasnije u srednjoj školi. Pa sam tako počela postepeno da se bavim i novinarstvom imajući u vidu da sam u sve bila umešana, pa sam znala i poznavala razne ljude. Mislim da mi je to baš puno pomoglo u daljoj karijeri u budućnosti, da tako kažem.

Čime su se bavili roditelji?

Mama Otilija je trgovac po zanimanju, radila je 25 godina u jednoj trafici u Torku, a tata Sima je TV mehaničar.

Kakva su sećanja na period osnovne škole?

Pa rado se sećam, bila su druga vremena, u to vreme nije bilo mobilnih telefona, nije bilo kompjutera, nismo koristili laptope, više smo se družili, sve je bilo nekako življe, drugačije. Sad kad se samo setim, bio je pun centar mladih, uveče smo se sastajali, te smo išli na neke probe ili čisto tako iz zezanja. Nekako su ta vremena bila, kao da sam ja sad od šezdeset godina, srećnija, da tako kažem. Sad smo sve u nekoj jurnjavi, žurimo, te ovo želimo da završimo, te ono, pa ne stižeš, koliko god da smo u prednosti, imajući u vidu da imamo i te mobilne telefone, znači tehnika je napredovala, ipak smo na neki način valjda halapljivi, želimo sve više i više i onda smo nekako u tom vrtlogu tehnike i žurbe. Nema više ni direktne komunikacije među nama, ni tog druženja, ta magija je nestala, bar ja tako vidim stvari. I to mi baš nedostaje, to druženje i ta direktna komunikacija i iskrenost ljudi, kada ti možeš da pričaš, da pogledaš čoveka u oči i da vidiš njegovu reakciju, njegovu mimiku a ne samo ono putem Fejsa i putem raznih tih smajlova i lajkova, pa da proceniš da li se čoveku sviđa, ne sviđa.

A što se tiče tih školskih dana, da li je to bila u potpunosti rumunska škola?

Znači, osnovna škola, pre se zvala „Petru Albu“ sad se zove „Đorđe Kožbuk“ i to je u stvari jedna od filijala osnovne škole iz Žitišta, pošto pripadaju tom školskom centru Žitište koji je i opština kojoj pripada moje selo. U školi su uvek bila po dva odeljenja, jedno odeljenje gde su učili Rumuni i jedno odeljenje gde su bili Srbi. Sve manje je dece na rumunskom. Eto baš sam juče bila u toj školi, imali smo neki sastanak, direktorica kaže kako 160 učenika trenutno pohađa osnovnu školu sa osam razreda u Torku, što je relativno malo. Recimo nemaju više drugi i četvrti razred na rumunskom zato što nema učenika. I tako je bilo kad sam bila i ja. Bilo nas je malo više doduše, ali imali smo problema jer nismo imali stručne kadrove na rumunskom jeziku. Recimo ja sam likovno učila na srpskom, pa smo imali ne znam fizičko, nastavnica je bila Srpkinja, nije znala da priča rumunski. I tako još neki predmeti, ali u suštini kad si na selu svi se poznaju, nije to baš tako teško.

Ti si koristila i jedan i drugi jezik?

Da, tako je. Učili smo i srpski kao nematernji jezik. Kažem bilo mi je malo komplikovano što sam na rumunskom pohađala prvih osam godina, pa sam prešla na srpski, nastava je bila na srpskom u Zrenjaninu, sve osim engleskog i francuskog jezika. Posle u Rumuniji sam se opet vratila na rumunski jezik što nije bilo baš lako.

Kako to da si odlučila da upišeš Novinarstvo u Temišvaru?

Pa to je baš zanimljivo zato što, pričala sam ranije, meni su veoma išle prirodne nauke. Ja sam

išla na takmičenja iz hemije, fizike, matematike, takmičila sam se sa nastavnicom iz fizike koja će pre da uradi zadatak. I nisam razmišljala o novinarstvu, da budem iskrena, meni je novinarstvo bilo kao hobi. Bilo mi je zanimljivo zato što sam bila u razne aktivnosti upletena pa sam imala informacije iz raznih mesta, pa svi: „Teodora, hajde napiši vest o tome“, „Teodora, hajde ovo...“, pa sam ja više to, nekako, spontano počela time da se bavim, a ne zato što mi se to svidelo, ne zato što me je to privuklo na prvi pogled. Verovatno nisam bila ni svesna da me to privlači dok se nisam direktno oprobala kao novinar. Ja sam, recimo, htela da upišem Industrijski menadžment na Fakultetu tehničkih nauka u Novom Sadu, znači, štrebala sam matematiku, vežbala po ceo dan.

I pošto sam od osmog razreda počela da saradujem upravo sa časopisom za mlade *Tinerecea*, poslala sam razne članke, urednica je bila oduševljena pa sam postala i član redakcije i kao član redakcije stalno sam pisala, dolazila ovde u *Libertatea* na sastanke. Tako sam upoznala i novinare i sve redom. I kada sam bila četvrti razred srednje škole, pripremajući se za taj ispit na FTN-u, sećam se kao da je bilo juče, imali smo probe folkloru i dolazi naš koreograf, kaže meni „Teodora, dobila si ponudu da budeš stipendista Novinsko-izdavačke ustanove *Libertatea*“, budući da su zadovoljni kako pišem, vide da sam aktivna, da se lepo izražavam, naravno na rumunskom jeziku. Ja sam rekla da mi treba nekoliko dana čisto da malo razmislim. Ranije nisam razmišljala o tome, nikakvu ideju nisam imala da mogu biti novinar. I imajući u vidu da sam imala i stipendiju i siguran posao posle završetka fakulteta, odlučila sam da prihvatim. Dobila sam i dom u Temišvaru, nisam platila školovanje i, naravno, sve mi je to nekako bilo izazov i prihvatila sam i ne kajem se, naravno. I eto od te 2006. godine počinje moja priča u tom smeru.

Stvarno sam imala jako dobre profesore, mogu da se pohvalim pošto je bio privatan fakultet, gde su izuzetno dobri profesori. Mogla bih da naglasim profesora Ion Davida koji je bio, inače, dugogodišnji urednik novina *Renașterea* iz Temišvara i jako dobar novinar, onda novinarka Mariana Černikova, koja je izuzetna i ima tu dosta zvučnih imena koji su zaista u Rumuniji veoma poznate ličnosti i srećna sam što sam imala to iskustvo da ih upoznam i da upoznam drugu kulturu i da usavršim svoj rumunski jezik, jer ako ne poznaješ dovoljno dobro jezik, nikad ne možeš biti dovoljno dobar novinar, pogotovo ako je reč o pisanom novinarstvu gde se vidi i primeti svaka greška, je l' tako?

Kada gledamo rodnu dimenziju, da li je na fakultetu bilo više devojaka ili momaka?

Pa bilo nas je podjednako, možda malo više devojaka pošto nas je bilo malo. U početku nas je bilo nekih tridesetak jer je to bio privatan fakultet. Bilo nas je raznovrsnih, ja sam recimo '83. godište ali je bilo i '80. ne znam '74, '75. koji su, recimo, već istaknuti novinari, ali su došli da bi imali diplomu. I šta ja znam, nije bilo neke razlike između nas. Zanimljivo je da kažem kada sam bila u Zrenjaninu svi su me nazvali Teo Rumunka, ja kažem: „Ljudi moji, ja jesam Rumunka po nacionalnosti, ali što bismo mi to potencirali, šta ima veze da li sam Rumunka, Srpkinja, Mađarica, je

l' tako?" E potpuno obrnuta situacija je bila kada sam otišla u Rumuniju, tamo su me svi zvali Srpkinja. Ja kažem njima moje ime, ja sam u suštini Rumunka, samo što živim u Srbiji. Ne znam, stalno su me mešali i onda na kraju krajeva, stalno se zapitaš šta si ti u stvari? U tvojoj državi te kategorizuju u jednu kategoriju, kad ideš sa strane u drugu, ali, dobro, valjda je to način raspoznavanja ljudi, ne znam.

Tokom studija da li je više pažnje posvećivano teoriji ili praktičnom delu novinarstva?

Mi smo, što mi je veoma drago, više pažnje posvetili praktičnom delu. Imali smo izuzetne profesore i naglasila bih, recimo, profesora Dan Ciurel koji je predavao tehničko uređivanje. Mi smo radili danonoćno, taj Quark, toliko su nas cedili sa tim, intervju kako mora da se uradi, koje su karakteristike, najbitnije osobine, kako treba slika da se uređuje, znači naslov, nadnaslov, zaista, zaista su nas cedili. Znači, što se tiče mog fakulteta, ima drugih fakulteta u Rumuniji koji su više gledali da se njihovi studenti usmeravaju ka učenju jezika, stranih jezika. Na Zapadnom univerzitetu u Temišvaru, koji je državni univerzitet, na fakultetu Žurnalistike sve se više bazira na jeziku, kako se to prevodi *limbi moderne aplicate*, kao savremeni jezici.

U prvoj godini smo svi studenti bili zajedno, u drugoj godini smo počeli da se usmeravamo. Ja sam, nažalost, morala, kažem nažalost pošto sam htela da učim i TV produkciju i režiju, ali nisam bila u mogućnosti istovremeno da pratim pošto je nastava bila paralelna. Znači bili smo usmereni na Radio i pisano novinarstvo kao jedan smer i Produkcija TV i režija kao drugi smer. I to je bilo zaista dobro, dolazili su razni TV novinari, učili nas razne njihove cake koje u suštini jedan običan student ne može da uči iz knjige. Znači, svašta smo radili. Pa, recimo, imala sam jedan predmet što mi je bilo posebno zanimljivo *Cultura musicalae*, muzička kultura kako bi to bilo prevedeno na srpski i taj naš profesor insistirao je da stalno pratimo pozorište, opere i to smo morali tačno da znamo, kako se piše, ne možeš ti to da napišeš kao običnu vest, tog i tog dana desilo se to i to, ne to ima određeno kako. Znači, stvarno su insistirali da nešto naučimo. Em što nas je bilo malo pa su mogli sa svakim da komuniciraju. Pa su nas učili kako se pišu IPA projekti, gde su ogromne sume novca u pitanju. Tu je bilo po stotina strana, mesecima smo se mučili da bismo naučili jedan projekat kako da se uradi. Zaista je sve to bilo usmereno ka tome da jedan student nauči nešto, a ne samo da štreba ono najosnovnije koje su definicije i prošao si ispit. Ne kod nas nije bilo toga.

Kako je tvoja porodica reagovala na odluku da upišeš novinarstvo i da se baviš tom profesijom?

Moji roditelji su oduvek znali da sam ja svestrana ličnost i zaista su me podržavali u svemu. Oni su samo rekli da ako ja smatram da mogu i ako me to ispunjava. Tata me je samo u nekoliko navrata opomenuo: „Pazi, ovo je težak posao, pogotovo za jednu ženu, nikad nisi kući, non-stop si u kontaktu sa ljudima“. Ja sam i dosta, imajući u vidu da sam žensko, osetljiva na kritike. Moraš da

ojačaš, moraš da ideš pravo, pa šta bude, bude, treba da si dosta radoznao, da te zanimaju razne teme, razne stvari, poneki put i da se svađaš sa ljudima ako treba. Ja sam rekla „Probaću“. I, eto, probala sam i vidim da se dosta dobro snalazim.

S obzirom na to da si bila stipendistkinja, nakon fakulteta počinješ da radiš u nedeljniku *Libertatea*? Koji su prvi poslovi kojima si se bavila?

Ne znam šta sve nisam radila. Kao i svaki početnik kada dođe u neku novu redakciju, naravno, bila sam i daktilograf, kucala sam šta god je trebalo, čitala sam strane, radila korekturu strana, prevodila. Toliko sam ja prevodila za tih prvih možda godinu-dve dana, šta god je trebalo ajde ti, Doro, prevedi. Pa sam se oprobala u uređivanju par brojeva *Tinerece*, radila sam tehničko uređivanje kada je ta moja koleginica odustala i prestala da radi, imenovana sam za koordinatora časopisa, tako da sam preuzela i tu odgovornost. Bilo je dosta naporno i teško, pogotovo što sam iz jedne sredine, iz okoline Zrenjanina, došla u Pančevo, okolinu koju uopšte nisam poznavala. Nisam poznavala nikog osim nekoliko kolega sa posla i onda taj period adaptacije, pa pronalaženje stana, trebalo mi je možda više od pola godine da se baš dobro uhodam, da uđem u štos, ali vremenom se, valjda, stekne i ta rutina.

Kada postaješ glavna i odgovorna urednica?

To se isto desilo nekako spontano, nisam očekivala, niti sam imala neke prevelike ambicije za to. Pogotovo u ovim godinama, kažem vam, eto osam godina je kako sam direktno uključena u novinarstvo, mada sam pisala dosta ranije. Pisala sam i za neke razne novine, seoske kod nas u Torcu, bila sam član redakcije, čak sam radila i tehničko uređivanje nekog časopisa koji se zove *Tradicia* koji uređuje Kosta Rošu, za Fondaciju za društvo, etnografiju i folklor, tu sam isto bila uključena više godina. Ali, imajući u vidu da sve to što radim radim sa jednom dozom ozbiljnosti i velike posvećenosti, mislim da su to primetili i naš bivši urednik Kosta Rošu i direktor Niku Čobanu. I, eto, pre nekih možda tri godine kada se već znalo da Kosta treba da se penzioniše, oni su mi predložili da preuzmem funkciju urednika. Ja sam rekla: „Gde ja da budem urednik, bože?“ To je za mene bilo vau, zato što tu treba imati dobru koncepciju i dobru saradnju sa svima i da budeš autoritativna osoba, što ja smatram da nisam u toj meri koja je neophodna za tu funkciju ali vremenom, rekla sam „Što da ne, probaj, ako ne probaš, ne znaš da li možeš to“. I onda sam jedno kratko vreme bila zamenik i posle toga sam bila i v. d. Onda kada je otvoren konkurs gde smo bili ja, jedna moja bivša koleginica i jedan naš kolega, i verovatno zbog toga što sam imala i završen fakultet novinarstva i što sam već uređivala i *Tinerecu* jedno vreme i nedeljnik *Libertatea*, bila sam zvanično imenovana za urednika. To je bilo tačno pre dve i po godine.

Nakon dve godine iskustva, koliko taj posao traži dnevnog angažovanja?

Imajući u vidu da još uvek nemam svoju decu, jako sam se posvetila karijeri, znači od početka zaista sam dala sve od sebe i trudila sam se da dam maksimalno sve što mogu kako bih ispunila sve svoje obaveze. Naravno tu su bili i tereni i razni intervjui i pisanje noću, prevodenje i mislim da je OK. Nedeljnik, ipak, ima tu svoju određenu ležernost jer, kako da kažem, mi imamo sedam dana, u stvari pet dana na raspolaganju da se sve to odradi, ali već imamo dobro organizovanu strukturu, svaki novinar zna šta tačno treba da napiše, kad treba da preda svoj tekst tako da što se toga tiče nije tako teško, mada ima dosta stresnih trenutaka pošto znate u novinarstvu stalno se nešto dešava, u zadnji momenat se nešto promeni, a i teško je raditi sa ljudima.

A kakva je struktura zaposlenih što se tiče pola, da li ima više žena ili muškaraca?

Pa mislim da smo dosta uravnoteženi što se toga tiče, ima nas i žena i muških dovoljno. Eto, ja, recimo, nikad nisam o tome razmišljala, iskreno. Ne znam ja uvek gledam, za ovih osam godina sam upoznala svakog i ponaosob, znam i kako razmišlja i šta može i kako može, tačno znam po određenom događaju ko bi možda najbolje mogao da izvuče maksimalno, znači da to bude dobar tekst i onda na osnovu toga radim. Trenutno nas ima 10 žena i 12 muškaraca, znači ukupno 22. zaposlenih.

A koliko ostaje prostora za privatni život i koliko se on vezuje za profesionalni deo?

Pa ja sam dosta organizovana osoba, mada nemam baš puno svog privatnog prostora, ali se tako trudim da se organizujem. Recimo, ne znam u toku jednog dana kada dođem kući, ostavim sebi, sat-dva da se odmorim, da odradim nešto, pa onda moram da preprišem ovo, da uradim, da proverim mail, mislim kompjuter mi je upaljen non-stop skoro, oba telefona, proveravam mejlove, poruke i tako to. Ali mislim da treba čovek imati bar nekih sat vremena dnevno za sebe, da li je to čitanje neke knjige, gledanje nekog filma, ispijanje kafe sa prijateljicom ili tako nešto, zato što jednostavno psihički umor kada te savlada, to je strašno. Znam koliko puta imam i bolove u leđima i sa očima problema i glava me boli zato što kad konstantno nešto razmišljaš, kad konstantno mozak ti radi, jednostavno kad nema pauze, dođe do kolapsa. Bar kod mene je tako. I sve je to stvar organizacije. Ima dana kada ima više prostora, ima nedelja kada je baš turbo, sad su recimo bili ovi izbori, pa stalno nešto, pa kako ćemo ovo, ono. Pa onda kada su te letnje manifestacije, pa budu razni festivali, ali kažem kada je u pitanju nedeljnik, to i nije tako strašno. Ne znam kako bi bilo da sam urednica nekog dnevnog lista, to mislim da bi stvarno bio haos.

Da li suprug ima razumevanja za posao, angažovanje i odsutnost?

Pa recimo da ima. Mislim da kao i svaki muž bude tu kao: „Jao opet ćeš biti odsutna dva dana“, pošto su tu i seminari i razne konferencije kad je neophodno da zaista budem odsutna po nekoliko dana. Pa ne znam kada dođem kući pa imam da pišem pa: „Opet, pa kada će prestati?“. Ali, pošto je on profesor fizičkog vaspitanja i sporta, i on isto ima te treninge u školi, te ide sa učenicima na ekskurzije razne i, šta ja znam, našli smo neki dogovor da imamo razumevanja jedno za drugo i da se na neki način pomažemo, koliko možemo.

Na prvi pogled čini se da danas u novinarstvu ima više žena, šta misliš o položaju žene u novinarstvu u smislu na potrebu celodnevnog angažovanja, kao i o novinarstvu uopšte?

Pa žene, to je moje mišljenje, mislim da su žene mnogo ambicioznije i da su mnogo posvećenije tom poslu, pogotovo ako se to radi iz ljubavi. Ja imam, recimo, jednu koleginicu koju bih istakla kao primer, ona se zove Mariana Stratulat, ima dvoje dece i piše poeziju, piše romane za decu, piše za nas, naša je novinarka već više godina, ali to je jedna žena koja je nepresušni izvor energije. Ja kažem: „Odakle ti, Mariana, toliko energije?“ Ona je svuda aktivna. Ja joj kažem da treba da napiše tekst, za pola sata stiže tekst perfektno urađen. „Kad si stigla, odakle ti inspiracija?“ Ja mislim da žene prvenstveno ako vole taj posao su jako posvećene i daju maksimum od sebe. U tom slučaju, kod muškaraca, to sam primetila kod nekih svojih kolega da, recimo, ta rutina je uradila svoje, to nekako sve ide mehanički. Mislim da to u novinarstvu ne bi trebalo da se desi i da čim to pređe u rutinu da bi trebalo da se promeni i recimo tema ili oblast koju obrađuje, ne znam ako je više godina pisao o kulturi da prelazi na sport ili tako nešto. Mislim da smo mi žene drugačije i kreativnije, pune smo ideja i zato mislim da u ovo vreme sve više žena dolazi u položaj da budu menadžeri, lideri i urednice. Eto naša bivša direktorica, pre Nikua Čobanu, bila je dugogodišnja koleginka Marioara Stojanović koja je bila divan direktor i zaista se zalagala i ne samo da to funkcioniše u kući kako treba nego je gledala i da nam kancelarije budu lepe, da svi budu reprezentativni, da se dobro pokažu, da prikažu kuću u što boljem svetlu. I zato jedan malo veći plus dajem za žene.

Koliko se rodno osetljiv jezik koristi u rumunskom jeziku, da li postoje neke specifičnosti u odnosu na srpski jezik?

Pa rumunski kao i svaki drugi jezik ima naravno i svoje specifičnosti. Nisam baš zadovoljna načinom pisanja kod nas zato što je dosta drugačiji od načina pisanja recimo u Rumuniji i, naravno, mi kao manjina ne možemo, imajući u vidu da se jezik stalno menja i da se usavršava, ali se zaista trudimo da, meni je žao što ne razumete rumunski jezik da možete da pročitate nekoliko članaka iz naših novina, zaista sve to bude umereno i da se naši novinari izražavaju na pravilnom literarnom

jeziku. Kod nas se u svakom selu priča drugačije. Znači, u Banatskom Novom Selu oni koriste neke drugačije reči i onda, recimo, kada mi uradimo intervju za novine ili neke priče sa terena na osnovu razgovora sa ljudima, mi, naravno, taj tekst ne možemo objaviti tako nego se to sve mora prilagoditi literarnom jeziku. U rumunskom jeziku konstantno se ubacuju neologizmi i stalno se nešto menja, te smo prinuđeni da stalno konsultujemo rečnike.

A da li postoje posebne reči kojima se označava da je neko novinarka, a ne novinar? Kako je to regulisano?

I u rumunskom je isto kao i u srpskom jeziku – ziarist, ziaristă, da upotrebljava se.

Da se naglasi da je neko žena?

Tako je.

Šta misliš o novinarstvu danas u Srbiji?

Iskreno da kažem ja sam dosta razočarana što se tiče današnjeg novinarstva. Eto primetila sam neke svoje kolege, recimo, ne bih da imenujem nikoga da se niko ne uvredi, dolaze sa laptopom na određeni event, na određeni događaj, na brzinu napiše šta je, kako je bilo, to se pošalje mejlom a da se ne uzmu neke impresije od učesnika, sve je, nekako, na brzinu. Imam utisak kao da je sve sad stvar konkurencije, ko će prvi da tu vest objavi, ne znam bilo na nekom portalu, na nekom sajtu. Tako je sve, nekako, došlo, ne znam, bar sam ja stekla taj utisak možda i nije tako, nema više tog pravog novinarstva, sve se svodi na to ukucam na *Google*, ne znam tu i tu reč, ajde *copy paste* malo odavde, malo odavde i članak je gotov. Mislim da se to ne radi tako, nažalost ova savremena tehnologija je uticala da se tako stvari poklope. Pa se preuzimaju ne znam neke rečenice, neko nešto izjavi pa se to preformuliše, interpretira na skroz neki drugačiji način što ja nisam, recimo, pristalica toga, ali sam videla da to rade.

Koliko imaš utisak da se u novinarstvu zenemaruje da je to profesija koja iziskuje celoživotno učenje i usavršavanje?

Da, to se slažem i mislim da jedan pravi novinar koji je stvarno profesionalac u tom poslu ili koji želi da bude profesionalac u svom poslu treba tome da teži da se stalno usavršava, da stalno želi da sazna nešto novo, da učestvuje na raznim seminarima, na raznim treninzima. Ja sam, recimo, nedavno pohađala jedan kurs, to je bilo baš kada su bile te poplave u Novom Sadu u maju. Tema je bila istraživačko novinarstvo što je za mene bilo vau, zato što smo na fakultetu malo obradili tu temu i

mislim da istraživačko novinarstvo stvarno pokazuje koliko je jedan novinar posvećen svom poslu, koliko je ambiciozan, koliko, u stvari, želi da sazna o nekoj temi i koliko je spreman da ide i da čačka, da tako kažem, pod znacima navoda, određen slučaj. I tamo sam zaista imala svašta nešto da čujem, bio je neki iskusan novinar iz Bostona iz Amerike i stvarno stvari koje sam tamo čula mislim da ne bih mogla ni da učim u školi, niti da čitam bilo gde. Radili smo tri dana i sve je bilo na praktičnim primerima, pokazivao nam je razne slučajeve kako su radili, kako su saznali, kako su uspevali da dobiju neke informacije koje je, recimo, kod nas nemoguće dobiti od nekih naših organizacija, mislim na ove državne organizacije, naravno. Tako da sam bila oduševljena njihovim načinom rada i smatram da bi se čovek usavršio i da bi mogao da bude dobar novinar, treba konstatno da uči, da traži, da čita, da sam sebe usavršava.

A kako prijatelji i neka šira okolina gledaju na tvoj posao s obzirom da se danas u društvu novinarstvo ne tretira baš pozitivno?

Pa zavisi, recimo, prijatelji koji su baš pravi prijatelji, koji me znaju više godina, nemaju neke predrasude o meni niti o mom poslu. Mada tako sa strane ima ljudi koji, recimo, kad radimo neki intervju, kažu: „Jao samo pazi ovo... Nemoj da napomeneš ovo... Samo budi obazriva da se ne interpretira ovako“. Nekako sve se plaše da mi to radimo čisto da odradimo, da se to objavi kao da nemamo neke naše etičke kodove, da nemamo morala. Nekako su ljudi puni predrasuda u današnje vreme, valjda i sve ovo što nam se dešavalo i sve ovo što se piše i po nekim drugim novinama. Primetila sam, recimo, da smo jedan od najjeftinijih, ako nismo i najjeftiniji od svih manjinskih publikacija, 20 dinara za jedan broj, 24 strana, A3 format strana od kojih osam u boji. Imamo informacije iz cele Vojvodine, čak i šire i opet sam primetila da nije tako prihvaćeno od strane čitalaca kako bi možda trebalo. Sav taj naš trud kao da ne postoji, kao da je to „oni su plaćeni za to, treba to da rade“, ali nije baš tako. Valjda će se i to promeniti, valjda i internet i svi ti blogovi i *Facebook* i *Twitter* i sve ove nove sad tehnologije koje su dovele do tog elektronskog novinarstva, sve je to dovelo do tog da se pisano novinarstvo skoro uopšte više ne ceni. Mislim da je šteta, da je velika šteta. To je nešto što ostaje, uvek možeš da pročitaš i da vidiš i da se informišiš.

Da li je bilo trenutaka kada si zažalila što si otišla u novinarstvo, a ne u industrijski menadžment gde bi možda primanja bila veća?

Uh, kako da ne, kako da ne. Kada je reč o finansijama, da i ne govorimo. Zato kažem novinarstvo je nešto što nije dovoljno cenjeno, sav taj trud i zalaganje. Koliko puta po ceo dan budeš na terenu, dođeš kući pa onda preslušaj, pa onda još dva-tri sata provedeš za kompjuterom dok to sve skineš, dok se ta priča ne napiše, ne napravi koncept. I onda na kraju sutradan opet dođeš, pa opet tu stranu popravljaj, pa ovo nije dobro, pa izbac i na kraju zbog čega? Ali mislim da čovek kada jednom

odluči da bude novinar da stvarno ne može da pobegne od svog posla. Kad uđeš u taj štos i mehanizam, nekako retko ko može da izađe. Jednostavno to bude deo tebe. Ili jesi ili nisi, ja bar tako mislim. I ako imaš tu strast, ne znam ako želiš, evo recimo koliko puta budem u publici, čisto me zanima neka tema, ajde idem da vidim o čemu se radi, diktafon je, naravno, kod mene, e pa mogla bih da uradim intervju sa određenom osobom odmah. „Pa, Teodora, nisi na dužnosti, došla si iz zadovoljstva“, ali, jednostavno, tako se poklapaju stvari, da. Kažem, ako neko ima taj filing, taj fler novinarstva taj će to zauvek to imati. Ako nema, otpiši.

N. K. (1985), Sarajevo

Molim te da se predstaviš

Ja sam N. K., nekadašnja studentkinja Odseka za medijske studije Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, danas novinarka *Al Jazeera Balkans* (*Aldžazire Balkans*).

Kada si rođena?

Rođena sam 28. septembra 1985. godine u Novom Sadu. U Kaću sam živela dobar deo svog života u porodičnoj kući, do pre nekih četiri-pet godina kad sam se osamostalila. I od tada sam jedan deo provela u Novom Sadu, drugi deo u Sarajevu, evo sad već godinu i dva meseca.

Možeš nešto da kažeš o svom detinjstvu? O svojoj porodici?

Imam roditelje, majku i oca, i sestru koja je tri godine mlađa. Mama mi je zdravstveni radnik, radila je kao viša medicinska sestra u Domu zdravlja na odeljenju za otorinolaringologiju, a danas je, zapravo, glavna sestra te specijalističke službe u Domu zdravlja. Time se bavi i negde sam rano zbog toga shvatila da ne želim u zdravstvo, nikada. Tata mi je zaposlen u „Bačka putu“. Inače, pored toga se bavi privatnim poslovima ugradnje grejanja, plina... Ne znam detalje njegovog posla, ali manje-više je to to, pošto se ne razumem u te tehikalije. E sestra. Sestra je završila Isidorinu gimnaziju. Studira industrijski menadžment, master ali je to neko usmerenje menadžment u medijima, tako da je ona odabrala da ode u medijsku sferu, ali ne da bude novinar pošto kaže da neće da bude novinar prašinar nego hoće da bude u upravljačkim strukturama medija, to joj je zanimljivo.

Kakva su sećanja na detinjstvo?

Vrlo lepa sećanja, iako su me zakačile te krizne godine devedesetih. Tad sam bila stvarno mala i recimo da sam krenula tek u školu kad je bilo ono najgore, ali ga se ja ne sećam kao nečeg strašnog zato što su se roditelji veoma trudili da imamo sve što nam je potrebno. I onda su mi tako neke scene ostale u glavi, ali ih se više sećam sa nostalgijom i kao nešto lepo, kako mama pravi hleb i kako nam mama peče domaću čokoladu. I kasnije kad sam shvatila zašto je mama to radila zapravo više to nije bilo tako divno sećanje, ali je meni ostalo tako u glavi. Znači te krizne godine, iako je njima bilo jako teško, znam iz priče kroz šta su prolazili i koliko su zarađivali i koliko je teško bilo sa time živeti, mi to nismo osetile. Tako da mi je detinjstvo stvarno bilo lepo. Imala sam bake i deke koji su nas čuvali, pazili, mazili. Odrasla sam na selu u kući sa dvorištem. Uvek imala svog kućnog ljubimca. Isto imam

samo lepa sećanja iz osnovne škole, kasnije srednje. Ali stvarno ne mogu da kažem da mi je bilo šta ikada nedostajalo.

U osnovnu školu si išla u Kaću?

U Kaću osnovnu. U srednju školu sam išla gimnaziju opšteg smera u Njegoševoj ulici „Svetozar Marković“.

Zašto si upisala gimnaziju?

Zašto gimnaziju? Pa zato što sam bila neodlučna jer nisam znala šta. I mislim, inače, da je to prilično rano da sa četrnaest godina neko treba da se odluči šta će da radi u životu. Mislim neko to zna verovatno mnogo ranije, ali mnogo ljudi nema pojma. Ja sam bila među tim ljudima koji nisu znali šta žele kasnije da rade. Zbog toga sam upisala gimnaziju opšteg smera jer sam htela da dobijem nešto malo šire i da praktično dobijem još četiri godine prostora i vremena za odlučivanje. I nisam se pokajala što sam upisala gimnaziju, ali da mogu sada da biram, odabrala bih Karlovačku, bez razmišljanja. Tada to nisam znala. Gimnazijski dani, sećam ih se po lepom zbog društva, ali ne mogu da kažem da mi je škola kao škola ostala u predivnom sećanju i da mi je način na koji smo tamo radili ostao kao nešto jako dobro jer sad iz ovog ugla kad pogledam moglo je to sve mnogo bolje i mnogo jače. Ako vam kažem da za četiri godine srednje škole, na primer, književnost, koju sam volela, pamtim samo po jednom času gde smo debatovali o Ani Karenjinoj, to onda sve govori. Mislim da sve što sam naučila na primer iz srpskog jezika i književnosti je ono što sam naučila u osnovnoj školi i kasnije nadograđivala, ne znam, na fakultetu, tako da ima nekih stvari, nekih predmeta koji su mi vrlo bleđi a mislim da je moglo da bude mnogo drugačije.

Zašto upisuješ novinarstvo?

Pa posle te četiri godine kad sam imala prostora i vremena da razmislim, znala sam šta neću, a još nisam bila sto posto sigurna šta hoću, bilo je nekoliko opcija kasnije. Čak se sećam da sam sa prijateljicom jednom sedela i da smo obe napravile kolone sa pobrojanim stvarima koje dolaze u obzir i onda smo pisale plus i minus šta je ovde dobro, šta je ovde loše. Zašto želim ovo a ne želim ovo? I na kraju sam shvatila da je novinarstvo to što želim. Čak sam bila spremna, pošto u tom trenutku nije postojao odsek u Novom Sadu, da idem za Beograd. I moji roditelji su načelno bili OK sa tim, podržavali su me, ali su negde stalno provlačili da ipak nađem nešto što je u Novom Sadu. I sećam se da je drug pročitao u novinama i pozvao me, pa možda mesec dana pre nego što se Odsek otvorio, i rekao da imam sreće što se otvara u Novom Sadu. Rekoh da ne mogu da verujem i stvarno se tako

potrefilo da je te godine kada sam ja upisivala fakultet prvi put postojala mogućnost da upišeš novinarstvo u Novom Sadu, što sam, naravno, iskoristila, uradila i, eto, nisam se pokajala.

Kakva su sećanja na te studentske dane?

To su isto dobra sećanja. To je jedan od lepših perioda u životu. Na prvom mestu zbog druženja. Zbog ljudi koje sam tu upoznala, koji su mi prijatelji i mislim da će ostati do kraja života. Što se tiče samih studija i to su lepa sećanja jer učili smo zanimljive stvari. Zanimljivi ljudi su nam predavali. Najviše sam volela njihova predavanja iz života. Na primer kada nam Mita Boarov priča svoje događaje ili Jan Briza, njih dvojicu smo naročito voleli svi da slušamo. Em što su imali zanimljiv način priče em što su to priče same po sebi koje imaju neku težinu. Tako da sam uvek više volela te životne stvari i to mi je bilo dobro što možemo da ih čujemo. Onda druga stvar, sećam se praktičnih stvari sa kojima smo se prvi put sretali, a koje su nam bile isto jako zanimljive. Od tog radijskog novinarstva preko televizijskog gde prvi put dobiješ kameru pa nešto montiraš, pa nešto radiš, pa ti neko vrati i kaže da nije dobro, ono moraš potpuno da ga prepraviš. Pa pišeš intervju, pa kažu da je jako dosadan šta ti je ovo jesi ti normalna? I onda ja se uhvatim za glavu i razmišljam, dođem kući i shvatim da je stvarno intervju užasno dosadan, ne bih volela ja da ga pročitam u novinama. Zašto sam ga tako napisala? I shvatiš u stvari kako treba da razmišljaš. Tako da sećam se mnogo, mnogo lepih stvari. Ružnih nije bilo toliko, mislim nije ih bilo uopšte, zapravo. Evo sad kad iz ovog ugla posmatram isto kao i za srednju školu, mogu da kažem da ima stvari koje su mogle i koje bi sad mogle mnogo bolje, ali u tom trenutku stvarno nije bilo ružnih stvari.

Da li je bilo više momaka ili devojaka u tvojoj generaciji?

Ja mislim da je bilo više devojaka. Sad ne znam kakvo je brojučano stanje bilo stvarno, ali čini mi se da je bilo više devojaka. Pa, u stvari, u našoj ekipi sada ljudi sa kojima sam ostala dobra to je nas dvadesetak recimo grupa, ali tu smo onako fifti-fifti. I svi su u novinarstvu i dalje što je bitna stvar. Ali mislim stvarno, sad po sećanju onako iz amfiteatra da je bilo više žena, da.

A kad počinješ da radiš u medijima? Tokom studija?

Tokom studija, mislim čak da sam odmah, da li je bio drugi semestar prve godine ili čak prvi semestar druge? Početak druge godine. Prvi posao mi je bio *Kanal 9*, lokalna televizija. Došla sam do toga tako što sam pričala sa svojima kod kuće kako bih volela nešto da radim, negde da krenem. Spomenula sam mamu koja je medicinski radnik. U nekom trenutku je došla kod nje na pregled žena, vlasnica i direktorka *Kanala 9* i razgovarale su i mama spomene mene kako studiram Novinarstvo. I ona kaže pa da li bi htela da radi? Kaže mama pa kao spominjala je da bi, mogu da je pitam. I tako sam

ja otišla tamo da probam. Nisam radila ono što sam želela. Znači nisam bila novinarka koja je išla po terenu nego su me odmah ubacili u studio jer im je falilo, mislim to je lokalna televizija koja na taj način funkcioniše, manje više dovode ljude sa ulice koji mogu da rade sve. I vodila sam vesti jedno vreme. Nikad nisam otišla na teren, znači nisam dobila to što sam želela. Zbog toga sam u nekom trenutku rešila da odem jer to prosto nije ono što hoću. Otišla sam odatle na radio jer sam čula na radio-stanici koju sam slušala, to je bio nekadašnji *Radio Dunav*. Posle toga se zvao *Most*, čini mi se. E imali su oglas za posao. Ja sam pozvala i pitala kakvi su uslovi? Šta treba? Ništa, isto da dođeš i da se dogovorimo šta možeš da radiš. Tako sam i otišla. I otišle su još sa mnom dve devojke, Maja Dragić i Sanja Blagojević. I mi smo zajedno tamo radile neku studentsku emisiju. Bilo je jako zanimljivo jer u suštini si mogao da radiš šta hoćeš. I to je bila čar. Niko te nije sprečavao, imaš ideju, hoćeš da radiš, evo ti prostor.

Dobijale ste honorare?

Dobijale smo honorare jako male. Mislim to je sad kad pogledaš ne znam da li je na mesečnom nivou bilo 5.000 dinara. Ni toliko. Mi smo pored te emisije radile smene. Svaka je radila svoju smenu. Mislim da je svaka radila još po neku emisiju koja se svodila na praktično čitanje. Tematska emisija, na primer ako je o filmovima čitaš neke zanimljivosti o filmovima i muzika između. Ništa specijalno teško i komplikovano, ali nam je bilo zanimljivo zbog te jedne emisije studentske, zajedničke koju smo dobile priliku da radimo. I to je trajalo nekoliko meseci dok se nije otvorila mogućnost za *RTV*. Sećam se da je Marina Fratucan došla jednom na fakultet i rekla kako traže mlade ljude i da ima mogućnost deset osoba da odvede tamo. Ko bi želeo? Ja sam se prijavila i tako smo otišli na Radio-televiziju Vojvodina.

Kakav vam je status bio u to neko prvo vreme?

Pa prvo smo bili honorarci. Mislim dugo smo bili honorarci, u početku. Radili smo najosnovnije stvari u redakciji. Ali sećam se, na primer, da u startu kako smo došli, sećam se kako su nas prihvatili. Prihvatili kažem pod navodnicima zbog toga što smo imali jako velikih problema da radimo na onaj način kako smo učili na fakultetu. Mi smo na fakultetu imali televizijsko novinarstvo gde smo upoznati sa tim *BBC* standardima po kojima treba da se napravi jedan televizijski paket. Šta on mora da sadrži. Zašto radiš standap? Kada ga radiš, u kojim situacijama? Gde ga stavljaš? Gde mu je mesto? Šta mu je svrha? Kad smo došli na *RTV* dobili smo priliku da radimo priče za gradski program. Kada smo krenuli da ih radimo onako kako smo učili sa standapom, sa odgovarajućim načinom izbora sinhrona i ostalo, onda smo dobijali komentare kako se mi slikamo da bi nas videle babe i tetke i strine. I, kao, zašto to radite? Ko vas je to naučio? To tako ne treba. Mi smo bili potpuno zbunjeni. Prvo, nije tačno. Ako smo učili to na fakultetu tako treba. Ako gledam neku drugu televiziju,

pošto ne znam baš sa čim mogu ovde to da uporedim, mislim na neku stranu televiziju, vidiš da to ima svoju svrhu zašto se to tako radi. I to je sve trajalo neko vreme dok se nisu pojavili ljudi iz *BBC*-ija, bivši uposlenici *BBC*-ija koji su došli da drže seminare, edukaciju novinarima *RTV*-a. Ispostavilo se da smo na tim seminarima upravo mi znali već sve to što su oni pričali i da smo bili prilično aktivni. I da su se ljudi oduševili, da su rekli odakle ste vi došli? Jer im je bilo jasno da je to priča koju mi znamo, koji smo je savladali odavno. E tek tad su kolege, starije kolege urednici koji su nam govorili da smo se slikali da nas vide babe i strine počeli da zahtevaju da svaki put uradimo standap kad odemo na teren. I onda im ja objašnjavam da idem da ispratim pres konferenciju, tu se ne radi standap. Ne, ne ne obavezno uradi standap. I onda se to pretvorilo u drugu krajnost, u neku vrstu parodije mislim gde su insistirali na pravilima koja su naučili sada na seminaru *BBC*-ija a da uopšte nisu imali pojma zbog čega se to radi tako i to je ispadalo smešno. Mislim s vremenom se to iskristalisalo. Promenili su se odnosi. Promenili su se na kraju krajeva i ljudi jer tamo posle svakih izbora imaš novu garnituru urednika i menjaju mesta unutar redakcije, tako da kasnije smo i mi ipak izgradili nekakav malo viši status. Ne mnogo viši, ali bar nismo bili početnici pa su nas i malo više poštovali i samim tim smo mogli da radimo stvari drugačije.

Posle nekoliko godina prestaje taj honorarni status, postaješ zaposlena na *RTV*-u?

E pa prošlo je dosta, mislim da smo bili dve-tri godine honorarci. Pa smo potpisivali ugovor o privremeno povremenim poslovima, to je onaj što produžuješ na tri meseca. Onda smo u jednom trenutku postali pripravnici i čini mi se da je to ona tura koju je grad finansirao, sufinansirao. Tako da smo godinu dana bili pripravnici i posle toga smo dobili posao za stalno. U istom trenutku sećam se da smo zajedno išli da potpišemo Maja Dragić, Bane Šovljanski i ja. Tad su nas zaposlili za stalno a sećam se da je prošlo, ipak, neko vreme i nakon što smo dobili ugovor za stalno tu je već došlo do situacije da smo nas troje konkretno obavljali vrlo ozbiljne i odgovorne zadatke. Da su nam poveravali da radimo priče koje su bile udarne priče u *Dnevniku*. I radili smo više od mnogih ljudi u redakciji, odgovornije stvari od mnogih ljudi u redakciji a dobijali smo manje plate od njih, na primer. I to se već toliko dugo odvijalo da mi je u jednom trenutku prekipelo. Da sam bila negde na granici da sam htela da odem, da kažem da prosto neću tako više da radim. Da nisam zadovoljna jer imam utisak da se to ne ceni. Svi te tapšu po ramenu, svi te hvale, svi kažu kako je to super i daću tebi priču jer znam da ti možeš da je uradiš i zbog toga ću tebi da je dam. A onda ja to kasnije ne vidim kao neku vrstu satisfakcije. Ni na plati ni na bilo koji drugi način. I sećam se da baš u trenutku kad se meni sve to događalo u glavi, dobili smo poziv upravo nas troje, od generalnog direktora gde je rekao kako sve to vidi, kako se naš trud i rad primeti i da to neće zaboraviti i da su u tom trenutku rešili da nam svima povećaju plate. I da nam, ipak, pokažu da se to ceni što se radi. Sećam se tog trenutka da mi je onako ostalo u glavi kao jesam li ja možda na glas ispričala negde to što sam mislila? Nisam nigde, naravno, naglas ispričala još, ali, eto, potrefilo se da su prepoznali to i da su nas nagradili. I stvarno je to

značilo. Ne toliko, mislim nisu pare pitanje broj jedan, niti najveći problem, ali značilo je u vidu nekakve satisfakcije da stvarno neko ceni to što radiš, da vidi, da je prepoznao da se trudiš i da kaže to neće proći tek tako.

A da li si imala utisak da se mišljenje kolega koji su od ranije radile na RTV-u o vama mladima promenilo?

Jeste. Jeste sigurno, kažem u početku je bilo vrlo čupavo. Kasnije se to, pa ne znam menjalo se. Menjalo se valjda i kad smo radili zajedno neke stvari videli su da možda nešto mogu i oni da nauče od nas. I drugo nismo se postavili nadobudno, bar iz ovog ugla, mislim da se nismo postavljali nadobudno kao nekakvi klinci koji su došli nekome da sole pamet. Stvarno nismo. Nego smo hteli da radimo te stvari onako kako smo naučili da treba da se rade. I valjda kad su i oni videli promenu na ekranu, kad su videli da to ne izgleda loše, da je to stvarno poboljšanje, onda su počeli drugačije da razmišljaju. I kad su na kraju krajeva videli da mogu sa nama da sarađuju, da ćemo rado da pomognemo, da ćemo rado da uradimo, da sarađujemo sa njima šta treba, mislim da su onda počeli drugačije da nas gledaju.

Iz toga proizilazi da je taj fakultet, ipak, imao veliki značaj na vaš dalji profesionalni rad?

Jeste, jeste velika razlika se videla, u startu kada se pojaviš na televiziji koja dugo nije podmlađivana, jer oni pre nas dugo nisu imali mlađi kadar, naročito ne mlađi školovan kadar za novinarstvo koji je došao da radi. Tako da se ogromna razlika osetila uopšte u načinu na koji posmatramo posao i kako ga radimo. I osetio se uticaj fakulteta u tom smislu što smo učili u startu kako to treba da se radi. I znali smo. Bili smo koliko toliko pripremljeni za rad na terenu. Nije mi bilo strano kad su me prvi put poslali na snimanje, ja sam znala tačno šta treba da radim. Nisam bila osoba kojoj neko treba da objašnjava da su mi potrebne dve strane. Da ne mogu pustiti samo jednu. Šta ta slika mora da sadrži. Zašto priča mora da izgleda tako kako izgleda. Šta mi je potrebno da bih je ispričala u kompletu. To su neke stvari koje niko nije morao da mi objašnjava. Tako da se osetila razlika.

Ali verovatno taj završetak studija nije tačka na nekom usavršavanju i uopšte da bi se ostalo u profesiji verovatno si morala i dalje da učiš i da radiš?

Pa jesam. Ja sam se trudila da učim i dok sam studirala, pored toga. Mislim imali smo prilike da odemo na različite seminare koje su organizovale nevladine organizacije i Nezavisno društvo novinara Vojvodine. Sećam se da smo bili na njihovim seminarima. To su sve zgodne stvari. Opet, kažem, i na poslu smo imali različite edukacije BBC-ija. Uglavnom više različitih institucija svetskog

glasa, ljudi, predstavnika koji su dolazili i držali edukacije koje smo imali prilike da prođemo. Tako da je sve to značilo.

A kad je reč o toj nekoj polnoj strukturi u pokrajinskom javnom servisu, da li prema tvojoj nekoj oceni ima više žena ili muškaraca?

Pa ja mislim da ima više žena. Rekla bih da ima više žena i ovo o čemu smo pričale gde su po hijerarhiji, da li su na nekoj upravljačkoj strukturi. Na *RTV*-u sada jesu. Ranije nije bila možda takva situacija, mislim to se smenjivalo. Ali, sada su žene, na primer Sanda Savić koja je pri vrhu kao programska direktorka. Biljana Vorkapić koja je urednica informativnog programa na srpskom jeziku. Znači neke od, da kažem najodgovornijih funkcija, ipak, danas nose žene. Druga stvar, tamo unutar informativne redakcije različite emisije opet rade žene. Ima dosta urednica *Dnevnika*. Urednice jutarnjeg programa, koje su na primer napravile ogromnu razliku na *RTV*-u u odnosu kakav je bio nekad. A to se vidi zahvaljujući trudu, radu i dobrim idejama šta su uspele da naprave u sredini u kojoj su svi tvrdili da ne možeš ništa napraviti. Tu su i urednice „*Razglednica*“. Mislim da ima više žena i na novinarskim pozicijama i na uredničkim pozicijama, makar u redakciji informativnog programa na srpskom.

Kako odlaziš u Sarajevo na *Al Jazeera*?

(Smeh) Izdešavalo se zapravo jako smešno. Ja kažem da je to, ne znam, neki sklop različitih okolnosti. Kolega i urednik gor Božić koji nam je bio tu neko vreme odlazio je za Beograd. Pre nego što će otići za Beograd mi smo se svi prilično prijateljlili sa njim. Mislim jedan deo te mlađe ekipe zato što je on, to mogu da kažem, jedan od prvih urednika, prvih osoba koje su došle na neku odlučujuću poziciju tamo koji je u startu bio otvoren, prišao ljudima i rekao: „Ovo je tim, ajde da nešto timski napravimo“. Sve vreme je bio tu. Čovek koji zna, taj posao drži u malom prstu i koji je bio u svakom trenutku tu da sa tobom prođe svaki detalj koji je nejasan, koji možda treba popraviti i koji treba na ovaj ili na onaj način oblikovati. I to se jako osetilo. Prvo, osetilo se po načinu na koji su ljudi u redakciji funkcionisali, radili. Osetilo se po atmosferi koja je postala sušta suprotnost od *RTV*-a, zato što je *RTV* vrlo specifičan, u tim međuljudskim odnosima je neka čudna atmosfera za rad. Dakle, ovde se osetila ogromna razlika i bolje je funkcionisala redakcija, to se na kraju videlo na ekranu. Taj period mi je dragocen, stvarno. Tu smo mnogo dobrih stvari uradili. E kada je on odlazio, svi smo sedeli na kafi, bilo nas je mnogo i pričali smo o tome šta sad? Tugovali nad svojom sudbinom. Šta ćemo? Ne želimo da se sve vrati na ono kako je izgledalo pre nego što je on došao. Kako održati sad to, sačuvati tu atmosferu i kada on ode? I pričali smo o tome gde ko sebe vidi. Ja sam u nekom trenutku rekla kako ne vidim sebe ni na jednom ovom mediju u Srbiji, ni na jednoj televiziji jer mi je sve postalo bukvalno isto. Preslikano, precrtano i u Beogradu i u Novom Sadu. Ništa mi to nije interesantno i spomenem da

mi je jedina opcija interesantna *Al Jazeera Balkans* koja je stvarno ozbiljan medij za razliku od svega ostalog. I dobro, ništa Igor je to čuo i sutradan me je nazvao i rekao mi da pošaljem CV. Zašto da ti pošaljem CV? Samo mi pošalji. Spomenula si *Al Jazeera* jesi ozbiljna u toj nameri? Ja rekoh, naravno, da jesam, ali da nema šanse, ne znam na koji način? I onda mi je rekao kako on poznaje ljude sa *B92* koji tamo rade. Jedino što ja mogu da uradim za tebe jeste da im prosledim tvoj CV. Kao, ako želiš i ako si ozbiljna u nameri da hoćeš da ideš tamo, ja mogu poslati tvoj CV na tebi je dalje šta i kako. I, naravno, da sam rekla da hoću, poslala CV i vrlo brzo su me pozvali na razgovor. Imala sam jedan razgovor preko skajpa sa generalnim direktorom *Al Jazeera Balkans* Goranom Milićem, on je bio u Sarajevu ja u Novom Sadu i sećam se da sam zbog tog razgovora morala da pobegnem sa posla jer je razgovor bio recimo u dva po podne pa sam tamo namestila tako da mogu da šmugnem na pola sata. Posle tog razgovora preko skajpa koji je bio stvarno jako opušten, ja sam imala ogromnu tremu zbog toga, ali shvatila sam brzo da nije bilo potrebe jer je čovek bio potpuno normalan i opušten i shvatio je da mi je frka, da sam uplašena pa se samim tim postavio drugačije. Rekao mi je kako bi jako voleo da se vidimo i uživo u Beogradu. On dolazi sledeće nedelje u beogradsku redakciju. Da li bih ja mogla da dođem? Naravno. Otišla sam tamo, to je bio drugi razgovor, koji je isto prošao vrlo lepo. Tada mi je rekao da bi želeo da dođem u Sarajevo da vidim *Al Jazeera* u njenom punom sjaju, tako mi je rekao, i da prosto tamo onda odlučim da li želim ili ne. I da to bude eto taj kao konačni razgovor da prosto znam gde sam. Tako je i bilo. Otišla sam u Sarajevo. Pokazao mi je kompletnu redakciju, kompletnu televiziju koja je meni u tom trenutku izgledala kao spejs šatl, i dalje izgleda u odnosu na ono što sam ovde imala, gde sam radila. I tako to je bio taj poslednji razgovor. Odmah posle toga, kad sam se vratila u Novi Sad, pozvali su me sa ponudom. Sećam se da me je još u Beogradu pitao da li bih bila spremna da se preselim u Sarajevo. U ovom trenutku stvarno ne vidim zašto ne. Nemam porodicu. Nemam nešto zbog čega moram da ostanem u Novom Sadu. Naravno prijatelje, roditelje ali mogu da dolazim, mogu oni da dolaze tamo. Tako da sam odlučila da se preselim. Velika podrška i mnogo mi znači to što je i moj dugogodišnji momak odlučio da ide sa mnom. U tom trenutku on nije imao posao u Novom Sadu pa samim tim je bilo lakše njemu da ode, ali odlučio je da ode sa mnom i tamo smo sad već godinu i dva meseca, tri.

Kako je na tebe uticala ta promena, ne samo posla nego i sredine? Koliko ti je bilo negde možda u početku teško ili možda lako?

Nije bilo lako, to je sigurno, ali ne mogu da kažem da mi je bilo mnogo teško. Bilo je samo drugačije. Ja se sećam samo da sam jedva čekala da prođu dva meseca. To sam u startu, kad sam odlazila samo to imala u glavi, jedva čekam da prođu dva meseca. Ne znam zašto. Valjda sam imala utisak da će posle ta dva meseca sve nekako da se slegne i da dođu stvari na svoje, da ću već tad početi da shvatam gde sam. I stvarno je tako i bilo. Mislim sećam se prvog radnog dana na *Al Jazeera* zato što sam ja odmah prvi dan dobila zadatak koji sam uspela da sprovedem u delo. Zašto to napominjem,

zato što je drugačiji sistem po kojem rade. Drugačija tehnologija. Neki programi u kojima ja nikad u životu nisam radila Ajnjuz i Avidistinkt koji su programi koji se koriste na ozbiljnim svetskim, televizijama. Tu su specifični programi za njuz, znači za redakcije informativnog programa. Nisu oni mnogo komplikovani, ali ti treba ipak neko vreme da ih savladaš. Sve zavisi od tebe jer ti radiš bukvalno sve, od vesti koju napišeš do slike koju sam izmontiraš i postaviš preko potpisa koje ti pločica sa potpisima, grafiku koju treba da praviš, mapu, sve praviš sam. Ja to ovde nisam radila na taj način i samim tim mi je bilo kao da ne znam na drugom nekom jeziku koji ne poznajem da treba sad nešto da napišem, tako sam se osećala. Ali, eto, taj prvi dan sam odmah dobila zadatak jer je jedan od urednika pitao da li bih mogla da mu napravim ono *in-hous* priču, znači priču sastavljenu od materijala koji stiže preko agencija preko *Rojtersa* i *AP*-a. Sećam se da su bile neke izbeglice u Kongu recimo, tako da sam ja rekla da mogu da probam. Ne znam za kad je? Pa kaže za vesti u deset. Ajde. Sećam se da su sve kolege tamo u redakciji rekle pa jesi ti normalan? Stvarno joj daješ da prvi dan pravi priču? Pa jesi li ti svestan da smo mi svi dve nedelje kad smo došli se samo upoznavali sa programom. Kao niko nije izmontirao ni vest sa slikom a ne paket ceo. Al sam ja bila u fazonu hoću, daj mi, nema veze baci me odmah u vatru samo da sad moram nešto da se snađem. I stvarno uspela sam da napravim. Bilo je grešaka. Potpisi su izlazili na pogrešnim mestima jer nisam znala, nisam ih dobro podesila, sve što je trebalo da se podesi. Ali na kraju je ta priča išla u etar i bila je OK.

Kolege su bile spremne da pomognu?

Jesu, stvarno jesu. Svi su bili spremni da pomognu, da ulete ako treba. Mislim tamo je redakcija divna. Prvo to je Jugoslavija u malom. Meni je to veliko iskustvo jer nisam imala prilike da radim sa ljudima iz raznih zemalja iz regiona. Sad imam. Imamo ljude iz Zagreba, iz Beograda, iz Podgorice, iz Skoplja, iz Banjaluke, iz Sarajeva, iz Mostara. Dakle ja sam jedina iz Vojvodine, iz Novog Sada. Pa mislim ima nas sa svih strana i raznih vera, nacija tako da su divne stvari kada se svi međusobno jako poštuju. Svi su stvarno, em tolerantni, em se sve zajedno slavi. Bajram, Božić, Uskrs, jedan, drugi. Nekako i čak i među nama koji smo ateisti pošto ja, iako sam krštena, to nije bio moj izbor jer se sve odigralo kad sam bila mala sve se odigralo, danas sebe smatram ateistom. Ali, nekako mi je to sve lepo, ne smeta mi. Ni jednog trenutka mi ne smeta zato što vidiš ljude koji poštuju, veruju u različite stvari i OK ja to poštujem. Mislim niko te ne prisiljava da ti moraš to isto. Tako da mi je lep taj neki duh zajedništva koji postoji gde se međusobno čestita, poštuje, donose se kolači tulumbe, tufahije. Pa se proziva ako neko nije doneo, a njegov je Božić ili Uskrs. Pa onda on trči dole da kupi neke kolače da donese i tako, simpatično je. To je otprilike atmosfera u redakciji koja je stvarno dobra i funkcionise i tu su svi da ulete da pomognu ako treba. Tako je bilo i tog prvog dana, tako je i danas. Mislim, znam da mogu da se oslonim i da vičem ono pomažite, ne znam šta mi se dogodilo? Ili ne stižem ovo je l' može neko? I onda ovaj uleti da uradi ovo, ovi će završiti ovo dok ja završim ovo. Stvarno sve možemo da se dogovorimo.

Da li je ovo sada u čemu živiš i radiš ono o čemu si zamišljala kada si upisala novinarstvo? Ono što si očekivala od profesije?

Jeste. Jeste u dobroj meri jeste. Sad to zvuči smešno kad kažem, s obzirom na to šta sam sve prošla u kakvim sam uslovima sve radila, kad kažem da imam zamerki na ovo ovde. Jer ovo stvarno jeste spejs šatl u odnosu na sve ostalo. To potpisujem. Ali, ima i ovde stvari koje bi mogle mnogo bolje da se urade i to mislim pre svega na ljudski faktor gde ovde uslovi nisu problem. Tehnički uslovi, sve imaš. Novac nije nikakav problem dok Katar ima nafte, ima para, mislim to tako funkcioniše, tako da stvarno novac tamo nije problem. Ali mislim da neke stvari mogu da se urade malo bolje, profesionalnije, da je sad to već do ljudi. I tamo imaš taj problem koji postoji svuda da se ljudi malo uljuljkaju u nešto što je dobro. Malo su konformisti. Dobro im je. Nema veze, radi se od deset ujutru do sedam uveče, ali to je to, sedeću tamo u redakciji nešto ću skuckati i otići kući. I dobiti dobru platu. Može mnogo drugačije. Može mnogo više zato što nisi opterećen ničim. Ne mogu na tebe da utiču politički moćnici niti jedne države u regionu jer te oni ne plaćaju. Dakle imaš određene ruke. Možeš da radiš neke stvari, pa mi je žao što se to ne radi. Ali biće, ja mislim da postoje planovi da se to radi mnogo, mnogo ozbiljnije.

Sad imaš priliku da vidiš nešto što jeste regionalna priča a radila si i u Srbiji, vidiš šta se dešava i sa novinarstvom u Srbiji. Kako to izgleda kada se poredi?

Ja mislim da je situacija slična manje-više u svim zemljama u regionu. U Bosni i Hercegovini je možda za nijansu lošija ali manje-više je to to. Kad posmatram medije kako izveštavaju o pričama, o kojim pričama izveštavaju, mislim da smo vrlo negde svi slični. Na *Al Jazeera* mi se mnogo dopada što je drugačiji pristup. Što je regionalni pristup i drugačije se shvata šta je vest. Nemaš niti obavezu, niti potrebu, niti ćeš to raditi da pratiš svaku pres konferenciju, svaki kvazi događaj je l', svako otvaranje nečega što je, u stvari, politička promocija. Znači ništa od toga se ne prati. Radimo priče. I radimo nešto što su vesti koje interesuju građane, da li građane Bosne i Hercegovine, Srbije, Hrvatske, Makedonije ili kompletnog regiona. Drugačije se pristupa tome i to mi se mnogo dopada. Stvarno je nebo i zemlja.

A koji su to događaji koji su te onako i profesionalno obeležili, obogatili?

Imala sam priliku da sad pratim neke svetske događaje što mi se ovde nije događalo, ne znam od sastanka o egipatskoj krizi u Briselu do glasanja o poverenju vladi Enrike Alete u Rimu, odakle su nas poslali na Lampeduzu da izveštavamo o potonuću broda sa petsto emigranata iz Afrike što mi je jedna od onako većih stvari. To mi je stvarno bio doživljaj, sve ukupno i prilika da izveštavam rame uz rame sa novinarima sa *BBC*-ija, *CNN*-a i drugih svetskih kuća što do tada stvarno nisam imala priliku.

Videla sam kako oni rade i shvatila sam da to nije, nije ništa spektakularno. Da oni nisu nikakvi vanzemaljci. Sve to mi isto radimo i sve to isto možemo i mi samo prosto nemamo priliku da budemo na istim mestima gde su oni, da izveštavamo o istim stvarima o kojima oni izveštavaju.

Druga stvar koja mislim da me je obeležila i da je ostavila veliki utisak na mene je Ukrajina. I veliki protest na njihovom Majdenu nezaležnosti odnosno Trgu nezavisnosti. Bila sam tamo u dva navrata. Drugi put je bio taj koji mislim da me je obeležio. To je upravo kada su se događala ubistva demonstranata na trgu. Kada su ih snajperima gađali i taj dan je poginulo oko sto ljudi. Samo na tom mestu odakle smo mi posle izveštavali svaki dan. Tako da velike stvari ponekad teške, zastrašujuće, mislim da su bile više strašne i teže su padale mojim roditeljima i prijateljima i možda nekom okruženju nego snimatelju i meni koji smo bili na terenu. Jer ti u tom trenutku ne razmišljaš o tome šta ti se sve može dogoditi, nego trčiš da radiš jer ti je u glavi rok. Ti moraš da to snimiš i da izmontiraš i da pošalješ za vesti u četiri. Vremenska razlika je jedan sat. Znači toliko sati, znači moram sve to da stignem da uhvatim i da razmišljam o tome šta ću reći, da prikupim informacije koje ću preneti ljudima u lajvu kada se uključim u četiri sata. Tako da ti ne razmišljaš o tome gde si, koja je situacija, da li je možda stvarno neko uperio taj snajper i u tebe, ili nije? I nemaš pojma. I onda ne deluje toliko strašno kao na kraju dana kad legneš pa sumiraš utiske, pa kažeš čekaj danas je sto ljudi zapravo ubijeno na tom mestu gde smo mi stajali. I onda se onako streseš i shvatiš šta je to. Šta se dogodilo, čemu si prisustvovao. Tako da su to velike stvari i meni je jako drago što sam imala prilike da da ispratim neke velike svetske, rekla bih možda čak neke od njih istorijske događaje jer će ostati kao takvi upisani sigurno.

Koliko ti ovaj posao ostavlja prostora za privatni život?

Ne ostavlja mnogo, dugo se radi. Dugačke su smene, duže su nego ovde na primer. Tamo je pravilo da radiš devet sati dnevno. Recimo prva smena mi traje od deset sati ujutro do sedam uveče. U letnjem periodu je to OK jer je još napolju dan. Koliko-toliko možeš malo da iskoristiš tog dana, ali zimi si ceo dan na poslu. Ali OK, pomiriš se sa tim. Dobro su uklopljene smene zato što ima puno ljudi koji putuju, koji su iz neke druge zemlje. Nisu iz Sarajeva a tamo žive zbog posla, i onda nam je ostavljeno prostora ne znam radimo šest dana pa smo tri dana slobodni, na primer. Pa u ta tri dana ja mogu da iskombinujem da sednem u kola i da dođem u Novi Sad. Da vidim roditelje, prijatelje, tako da ne mogu da se bunim sad zbog toga što je to radno vreme dugačko. Dugačko je OK, ali, opet, kažem imam sve uslove tamo da, da mi to ne pada teško da znam zbog čega radim. Ispunjava me to što radim. I nije strašno bar sada, pošto nemam još dece, nemam porodicu. Možda malo teže pada mom momku koji sedi sam u stanu u Sarajevu gde ne poznaje skoro nikoga pa me čeka. Ali, s druge strane nije komplikovano. Možeš sve da postigneš ako hoćeš.

A što se tiče materijalnih uslova to je odgovarajuće?

To je odlično. Tu stvarno nemam nikakvu, ma ne mogu da imam zamerku stvarno. Sve je pokriveno. Sve se vrednuje što uradiš. Zadovoljna sam platom. Ne postoji opet kažem finansijski i kad porazgovaram sa kolegama koji su došli iz drugih zemalja, iz Zagreba iz Makedonije, ovde su bolje plate nego što možeš da ih dobiješ na bilo kojem drugom mediju u regionu. Tako da, OK ne znam, verovatno, ima novinara koji dobijaju mnogo veće plate od toga i ovde ili u Zagrebu ili ne znam, ali što se mene tiče, za sada sam potpuno zadovoljna. Pokriva sve ono što mi je potrebno tako da ne treba ništa više.

Da se vratimo na žene u medijima. Kako ocenjuješ uopšte položaj žena u medijima? Imala si priliku da prođeš različite redakcije i uopšte što se tiče tog nekog profesionalnog statusa i uopšte tog nekog prostora koji se daje ženama.

Pa ja imam utisak da žene nisu u težem ili gorem položaju od muškaraca kada je reč o radu u redakciji. Stvarno mislim da nisu. Iz razloga što ih sada ima mnogo, što dominiraju možda u toj sferi. I što mogu da rade sve isto kao što rade i muškarci. Mislim to zavisi mnogo i od njihovog stava i od njihovog pristupa novinarstvu. Od tema koje biraju da rade, ali ne vidim da su u gorem položaju, da se manje poštuju nego muškarci u medijima. Stvarno mislim da nije tako. Ja nisam imala iskustvo da me neko manje poštuje zbog toga što sam žensko, nikada. Druga stvar je socijalno-ekonomska, odnosno socijalna pre svega iz razloga što je ženama teže onog trenutka kada dobiju decu, ja mislim da se promene i prioriteti, prvo njihovi. Posao negde dolazi na drugo, treće, peto mesto. Sa drugačijim žarom pristupaju poslu. To se oseti na kvalitetu toga što rade i samim tim onda se možda urušava taj njihov ugled u redakciji koji su ranije stekle, ili ih prosto ljudi drugačije doživljavaju kao nekog ko baš i neće moći svoje zadatke da ispuni. Da posveti toliko vremena nečemu jer mora da razmišlja o detetu koje je kod kuće. To je tačno. Tu je mnogo teže ženama u redakciji. Ovde u medijima... Ja sam u specifičnoj situaciji jer sam radila na RTV-u koji i dalje funkcioniše po principu neke državne firme iako je l' zvanično i formalno to nije, ali tako funkcioniše, gde žene imaju mogućnost da odu na porodijsko bolovanje koje traje godinu dana. Da ih niko neće zbog toga povlačiti da se vrate ranije na posao. Nije bilo mnogo, možda je bilo nekoliko slučajeva da su žene dobijale otkaz, odnosno da im nisu produžili ugovor zbog toga što su zatrudnele. Ali mislim da to nije tako čest slučaj kao što je možda u nekim privatnim medijima. Tako s te strane nemam iskustvo neko loše koje mogu da podelim da znam da je neko zbog toga prošao gore.

U drugim medijima znam da ima, da ima situacija gde žene nemaju baš tu mogućnost i taj luksuz da sebi priušte godinu dana da budu sa bebom pa da se posle vrate na posao. Na *Al Jazeera* je situacija vrlo slična onome što sam opisala za RTV. Imaš sve uslove, to dobro je opisao jedan kolega pre nego što ću se zaposliti tamo kad sam otišla na taj razgovor koji mi je rekao „Videćeš *Al Jazeera* ti

je, kako da ti kažem, socijalizam u kapitalizmu. Ne znam kako da ti to objasnim drugačije“. Jeste kapitalistički pristup zato što je prosto firma privatna koja funkcioniše na tim tržišnim osnovama, nisu to tržišne osnove kad ti novac dolazi je l' siguran sa jedne strane, ali kao imaš sve mogućnosti, sve uslove, sva prava zaposlenih koja imaju ljudi u državnim firmama. I to stvarno jeste tako. Čak i veliki broj slučajeva devojaka koje su se zaposlile na *Al Jazeera* pa su posle recimo šest meseci ili godinu dana zatrudnele. Stvarno dosta njih, tako da u redakciji već imamo mnogo beba novih, i one imaju mogućnosti da ostanu godinu dana na bolovanju, sve im je pokriveno, o njima se brine, vodi računa, što je jako lepo. Tako da nemam u svom okruženju loših iskustava, ali znam da ona postoje. I znam da je ženama samim tim što su dobile dete i što su im se prioriteti promenili, njihov posao trpi, ispašta. Znam da će se to meni dogoditi jednog dana, ali za sada ne razmišljam o tome šta ću kad se to dogodi. Videću.

Šta misliš o upotrebi rodno osetljivog jezika u medijima? Da li ga ti koristiš u svom izveštavanju i uopšte u svojim priložima?

Koristim i mislim da je jako važno da se koristi. Mislim da je jako važno iz prostog razloga što mi je to prirodno i što je to normalno. Što mislim da je bitno napraviti tu razliku jer time što praviš razliku, u stvari, pojačavaš, dovodiš do nekakvog znaka jednakosti između žena i muškaraca, i mislim da je to jako važno jer ne mora žena da bude potpisana sa doktor nauka ako možeš da napišeš doktorica. Ne mora biti novinar ako može da bude novinarka. Prirodnije je, normalno je. I pokazuješ ljudima da postoji znak jednakosti da mogu da rade iste stvari i muškarci i žene. I mislim da se to sad dosta već negde i primilo po medijima, da to kolege koriste. Samim tim slušaocima, čitaocima, gledaocima to postaje prirodno, ušlo im je u uši i ti ni ne osećaš da se ta promena događa, a događa se što je dobro.